

Дон Кіхот (Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі) (Частина друга)

Мігель де Сервантес

Переклад Миколи Лукаша, Анатолія Перепаді

ПРИСВЯТА ГРАФОВІ ЛЕМОСЬКОМУ

Посилаючи недавнім часом Вашій вельможності мої комедії, оголошені друком до вистави на кону, я писав, здається, що Дон Кіхот припинає собі остроги, аби їхати Вашій вельможності руки поцілувати; нині ж повідомляю, що він їх уже прип'яв і рушив у дорогу — якщо доїде щасливо, то, гадаю, зроблю цим якусь послугу Вашій вельможності, бо вже звідусіль кваплять мене і наглять, аби я пустив його чим скорше між люди і прогнав оскому та нудоту, викликану іншим Дон Кіхотом, що гуляє по світу, взявши на себе маш-кару другої частини; з найбільшим, мабуть, нетерпінням виглядає мого Дон Кіхота сам великий богдихан китайський, що прислав до мене гінця з листом, по-китайському писаним, а в тім листі просить — де просить, благає! — щоб я свою книгу до нього переслав, бо хочу, каже, завести в себе колегіум для вивчення кастильської мови і щоб вивчали її по Дон Кіхотовій історії, а вкінці каже, що думає-настановити мене в той колегіум за ректора. Я спитав у посланця, чи його величність богдихан дає мені якусь грошову заемогу; той відповів, що ні, і на думці того не малосся. "Коли так, брате, — одказав я йому, — то вертайся в свою Китайщину, їдь собі по десять, чи по двадцять миль денно, чи по скільки там сюди їхав, бо я не змагаю на здоровлі в таку далеку мандрівку пускатися. Тут же недуга мені долягає, а тут і безгрішшя... Та богдихан богдиханом, король королем, а є в мене в Неаполі великий граф Лемоський — він і без того колегіуму, і без того ректорства нещасного спомагає мене і підтримує, такими ласками осипає, що годі бажати кращого". Тими словами попрощався я з гінцем, прощаюсь і з Вашою вельможністю, заповідаючи на ралець книгу мою "Злигодні Персілеса і Сіхізмунди", що маю скінчити, як Бог дасть, за чотири місяці. Буде то найгірша або, може, найкраща книга, створена нашою мовою (певне, що з-поміж тих, які пишуться для розваги); я вже й каюся трохи, що сказав "найгірша", бо, на думку деяких моїх приятелів, вона досягла найвищого ступеня досконалості. Зичу Вашій вельможності якнайліпшого здоровля; незабаром мій Персілес поцілує Вам руки, а я ноги, яко слуга Вашої вельможності.

Писано в Мадридї року Божого тисяча шістсот п'ятнадцятого, місяця октомврія останнього дня.

Вашої вельможності покірник Мігель де Сервантес Сааведра [336]

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ДО ЧИТАЛЬНИКА

Боже мій світе! З якою нетерплячкою ждеш ти, шляхетний — або хоть і посполитий — читальнику, сього пролога, сподіваючися знайти в нім лайку, огуду та осуду на автора другого Дон Кіхота, того, що законився, кажуть, у Тордесільясі, а народився в

Таррагоні! Отже ж не зроблю тобі такої приємності: хоть образи будять, як правило, гнів і в найсмирненніших серцях, та моє нехай буде винятком. Ти хотів би, може, щоб я назвав його ослон, недоумком і нахабником, а воно мені і не в думці: нехай його гріх та на нього ж і впаде, хай він жере його з хлібом, і нехай йому всячина! Ото тільки й жаль на нього, що взиває мене старим та калічним, нібито мав я силу час затримати, аби він мене не брав, нібито скалічено мене десь у корчемній бійці, а не в найголосні-шій битві, яку бачили віки давноколишні й теперешні і яку навряд чи побачать віки прийдешні. Нехай мої рани не красять мене в очах тих, хто на них дивиться, зате підносять у повазі тих, хто знає, де я їх здобувся, бо ліпше воякові головою в потребі наложити, аніж утечею життя своє порятувати. Я так твердо стою при сій думці, що якби мені уможливлено неможливе і знов дано на вибір так чи інак чинити, я все одно волів би взяти участь у тому преславному поході, ніж залишитись цілим і здоровим, не бравши в ньому участі. Шрами на виду й на грудях у вояка — то зорі, що вказують іншим дорогу до неба слави й заслуженої честі. А про старість іще додаю, що пише не сивий волос, тільки зрілий розмисл, який приходить з роками.

А другий жаль мені на автора, що він завидником мене називає ще й пояснює, мовби неуківі якому, що то за річ така — заздрість. По щирості кажучи, із двох існуючих видів заздрості мені знайомий лиш [337] один — свята й шляхетна заздрість, яка поривається до блага, тим і не можу я переслідувати духовної особи, та ще такої, що, кажуть, при священній інквізиції служить; якщо автор має на увазі того самого чоловіка, що й я, то він дуже помиляється, бо я того чоловіка велико ціную за хист і щиро поважаю за твори та за ненастанну добродісну діяльність. А втім, за одну річ я справді тому пану автору вдячен: він сказав, що повісті мої радше сатиричні, аніж повчальні, проте, загалом беручи, добрі — а вони б не могли бути такими, якби не мали в собі тих обох якостей.

Може, ти, ласкавий читальнику, скажеш мені, що я надто прибідняюсь, тримаючи себе так скромно, та я гадаю, що не годиться до печеного вогню прикладати, а того добродія і так уже добре припекло, коли не важиться виступати в чистім полі та під ясним небом, а приховує своє прізвище й придумує собі рідний край, так ніби почуває, що винен в образі величності. Якщо ти знайомий із ним випадково, то перекажи йому від мого імені, що я не чуюсь ображеним: я добре знаю, що таке диявольські спокуси, а одна з найбільших спокус — то вбити чоловіку в голову, ніби він може написати й надрукувати книгу, що принесе йому стільки слави, скільки грошей, і стільки грошей, скільки слави. А на підтвердження сієї думки розкажи йому, будь ласка, ось яку веселу й дотепну приповідку.

Був у Севільї один божевільний, що схибнувся на дуже смішній і чудній дурниці, яка доти жодному шаленцеві на ум не спадала. Він зладив собі рурку з очеретини, застругав один кінець, і як, бувало, спіймає собаку на вулиці чи де там, зараз наступить йому на одну задню лапу, а другу трохи догори підійме, тоді встромить в одне місце рурку і доти дме, доки собака круглий стане, мов та опука шкуратяна. А тоді лясне, було, бідолаху раз і вдруге по череву та й пустить, а людям, що на ту дивовижу

збігалися щоразу, скаже, було: "Ге, панове-добродій-ство, ви думаєте, легка то річ — собаку надуту?" Ге, пане-добродію, ви думаєте, легка то річ — книгу написати?

А коли йому ся приповідка не припаде до смаку, то розкажи, ласкавий читальнику, другу — так само про божевільного та про собаку.

Той другий божевільний жив у Кордові і все, було, носить на голові уламок брили мармурової чи так яку важку каменюку; аби де назирив якого пса безуважного, зараз підкрадеться та й скине на нього зненацька той тягар. Пес мало, було, не скрутиться з того болю, завие-заскавулить та як дремене, то хіба на десятій вулиці стане. Одного разу скинув той придурок каменя на шапкарєвого пса, а шапкар дуже свого пса любив. Камінь влучив у саму голову, пес заскиглив, шапкар почув те й побачив. Ех, як схопить же він аршина свого, як кинеться на того дурного, як почне молотити — геть на мотлох ізбив! А що вдарить, то й примовить: "Ах ти ж гицлю один! Так ти на лягавого? Чи не бачиш, латриго, що він у мене лягавий?" Так йому за того лягаша наклав, що дурний ледве живий та теплий zostався. Як уже дійшов додому, так дійшов, і більш як місяць, мабуть, на вулицю не виходив. А тоді знов вийшов на полювання з іще більшою каменюкою, здибав якогось собаку і став пильно-препильно до нього придивлятися, не наважуючись каменя скинути: "Гляди,— каже,— се лягавий!" Відтоді, було, вже якого не с.тріне, [338] чи британа, чи дворнягу, то зроду не зачепить: то, каже, лягавий.

Отаке ж і тому повістяреві може приключитися, щоб не важився більше частувати публіку глевкими книжками-цеглинами.

А ще скажи йому, що хоть і нахваляється він книгою своєю хліб у мене одбити, та воно мені й за вухом не свербить. Пригадавши відому інтермедію з "Перенденги", я йому ось як відповім: "Нехай живуть двадцять чотири райці міські і Христос нехай буде з усіма! Хай живе великий граф Лемоський, що його християнське серце і добре знана щедрість підтримують мене всупереч усім ударам лукавої моєї долі, і хай живе незмірна благостиня ясновелебного архієпископа толед-ського Дон Бернарда де Сандоваль-і-Рохас,— хоч би на світі й зовсім не було друкарень, хоч би проти мене більше випущено книг, аніж є літер у куплетах "Мінго-Ревульго". Сі два можновладці без ніякого мого чолобиття чи лестошів, єдине з власної своєї доброт-ливості опікуються мною ласкаво та милостиво, і завдяки тій опіці я відчуваюсь багатшим і щасливішим, ніж коли б мене фортуна звичайним ладом угору винесла. Честь може бути і в бідного, тільки не кривдивого; бідність може захмарити людську гідність, а не затьмарити її цілком; чеснота й сама собою ясніє, хоч як її гнітить біда й тіснота,— високі й шляхетні уми її шанують і якомога її протегують.

Оце скажеш йому,-та й годі, більше й я тобі нічого не скажу, хіба ще одне тільки: оця друга частина "Дон Кіхота", що я тобі подаю, скроєна тим самим кравцем і з того самого сукна, що й перша, а описуються в ній далші Дон Кіхотові діяння аж до його смерті й поховання, аби ніхто більше не важився нових яких свідчень про нього подавати, бо вистачить і тих, що є. Досить одному поштивому чоловікові оповісти про те мудре шаленство, та на тому й перестати: бо як чогось (хоч би й доброго) надто багато, вже йому не та й ціна, а як чого іншого (хоч би й поганого) обмаль, то здається

людям, що воно чогось варте.

Ага, ще забув сказати: чекай у скорім часі на "Персілеса" (я вже його докінчую), а також на другу частину "Галатеї".

РОЗДІЛ I

Про розмову, що провадили парох та цилюрник із Дон Кіхотом за його хворобу

Повідає Сід Ахмет Бен-Енхелі в другій частині цієї історії, де описується третій Дон Кіхотів виїзд, що парох і цилюрник майже цілий місяць із нашим гідальгом не бачились, аби не нагадувати йому й не ворухити пам'яті про недавні події, а до небоги його та клішніці навідувались час од часу, наказуючи пильно, аби добре за ним ходили та їсти все таке давали, щоб на серце й на мозок було йому помічне та покріпне, бо як подумати гаразд, то не звідки, як із серця й мозку все його лихо взялося. Ті відповідали, що так же вони й роблять і надалі старатимуться, бо помітили, що пан їхній, бувають хвилини, справляє враження чоловіка при добрім розумі. Приятелі непомалу тим вістям зраділи — недарма, виходить, привезли вони його додому на воловій підводі, мовби зачарованого, як про те оповідається в останнім розділі першої частини цієї не менш великої, як правдомовної історії. От і вирішили вони перевідати недужого і на власні очі допевнитись, чи справді йому на краще йдеться, хоч воно здавалось їм майже неможливим,— тим і поклали не чіпати в розмові того рицарства мандрованого, не троюдити болючої, незагоєної рани.

Прийшли, аж він сидить на постелі в зеленій камізельці баєвій, на голові йому толедська ярмулка червона, а сам худий, аж тлінний, чисто на мумію зсохся. Привітав їх чемно й гостинно, коли спитали його за здоров'я* розказав цілком розсудливо і в добірних висловах, як йому здужається. Далі завелася в них мова про так звані громадські [340] справи та державні порядки: одні зловжитки вони викорінювали, другі засуджували, одні звичаї реформували, а другі зовсім касували, і кожен мав себе за новітнього законодавця, сьогоденного Лікурга чи свіжоспеченого Солона, словом, перекували отак весь лад суспільний — у горно одне вкинули, а з горна вийшло щось зовсім інше. Дон Кіхот про всі ті речі розправляв аж надто розважливо, і обидва екзаменатори увірили поза всяким сумнівом, що він цілком здоровий і сповна розуму.

При тій розмові й небога з клішніцею були і так уже Богові дякували, що пан їхній знову б то при доброму розумі. Але тут парох одминив свій попередній намір, щоб то нічого за рицарство не згадувати (хотів, бачите, до краю пересвідчитись, чи уздоровлення Дон Кіхотове справжнє було, чи тільки позірне), слово по слову, та й заговорив про останні столичні новини. Сказав, між іншим, що турок суне нібито великими морськими потугами на захід-сонця, та ніхто його замірів не знає допевне і годі вгадати, куди вдарить грім із тої грізної тучі; мало не щороку тривожить він нас, аж по всій християнщині пополох іде — вже й його величність король велів укріпити узбережжя Неаполю, Сіцилії та острова Мальти.

— Його величність король учинив як обачний войовник,— сказав на те Дон Кіхот,— укріпивши загодя свої володіння, щоб ворог не заскочив його зненацька; та якби він був звернувся за порадою до мене, я на такий указав би спосіб, який, мабуть, і не

сниться нині його королівській милості.

Скоро парох зачув ті слова, зараз мовив собі на думці: "Хай Бог тебе боронить, бідний мій Дон Кіхоте! З високого верхівля шаленства, здається мені, падаєш ти тепер у глибоку безодню нерозуму!" А цилюрник, подумавши те саме, що й парох, спитав у Дон Кіхота, яку ж би то спасенну раду хотів він королю подати: адже володарям тепер дораджують усі, кому не ліньки, а все ж то недоладне й непорadne.

— А моя порада, пане стрижію,— сказав Дон Кіхот,— якраз буде вельми доладна й доречна.

— Та хіба ж я про вас,— виправдувався цилюрник,— я хотів лише сказати, що майже всі пропозиції, що надсилаються його милості королю, або неслухні й нездійсненні, або навіть шкідливі для держави й державця.

— А моя пропозиція якраз і слухна, і здійсненна,— заперечив Дон Кіхот.— Навряд чи інший який дорадник спромігся б на такий дотепний і доцільний, а zarazом простий і зручний проект.

— Ви, пане Дон Кіхоте, все ходите коло та навколо,— обізвався парох.— Кажіть-бо прямо, що ви надумали.

— Не хотів би я,— сказав Дон Кіхот,— аби те, що я вам сьогодні тут одкрию, дійшло завтра до слуху панів із державної ради і аби хтось інший дістав подяку й нагороду за мій труд.

— Щодо мене,— промовив цилюрник,— то присягаю перед вами всіма й перед Богом святим, що не виявлю речей вашої милості ні королю, ні пішаку, анікомусінько на світі! Цю присягу я взяв із романса про священика, що на початку відправи виспівав королю на злодія, котрий украв йому сто дублонів та ходовитого мула. [341]

— Я тієї історії не чув,— сказав Дон Кіхот,— але на присягу звіряюсь, бо знаю добродія цилюрника за порядну людину.

— А якби воно було й не так,— зауважив парох,— то я ручу за нього й відповідаю, що в сій справі мовчатиме, як німий, під загрозою належитої грошової кари.

— А хто мені, панотче, за вас у поруки стане? — спитав Дон Кіхот.

— Мій сан священичий,— одказав парох,— що зобов'язує мене зберігати таємниці.

— Дій його кату! — вигукнув тоді Дон Кіхот.— Се ж дуже просто: нехай тільки його милость король кликне клич до мандрованих рицарів, що по Гишпанії тиняються, аби такого а такого дня всі при дворі королівським зібрались. Як їх, може, всього з півдесятка набереться, то знайдеться, певне, між ними один такий, що сам собою всю потугу султанову переборе. Ви тільки слухайте уважно, слідкуйте за моєю думкою. Хіба ж то первина, що одним-одним мандрований рицар витинає ціле військо вороже, хоч і двісті тисяч, ніби в них на всіх одне горло, ніби вони всі з марципану зроблені? Адже так? Мало хіба в історіях про такі чудеса пишеться? Даю голову на одруб, не чужу, а таки свою власну, що якби жив тепер славетний Дон Бельяніс або котрийсь із численних нащадків Амадіса Гальського та став оце на турка, то не хотів би я бути в султановій шкурі! Та Господь зглянеться над своїм народом і пошле йому якогось рицаря, може, не такого потужного, як тії вікодавні, та зате не менш одважного.

Господь відає, що я на думці маю, тож не мовлю більше ні слова.

— Ой лишенько! — сплеснула руками небога.— Щоб я так жива була, се вже дядько мій ізнов у мандровані лицарі хоче!

— Мандрованим рицарем я й помру,— відповів на те Дон Кіхот.— Нехай собі турок туди чи сюди пливе з якою хоче потугою, ще раз кажу: Господь відає, що я на думці маю.

Тут у розмову втрутився цилюрник:

— Дозвольте мені, панове-добродійство, одну бувальщину невеличку розказати, яка історія в Севільї колись приключилась. Дуже вона сюди пасує, тим і хотів би я вам її розповісти.

Дон Кіхот дав дозвіл; тоді парох і всі інші наготувалися слухати, а цилюрник почав оповідати такими словами:

— У севільському шпиталі для божевільних сидів один чоловік, якого родичі запроторили туди, бо стратив розум. Був то вчений — здобув ступінь ліценціата церковного права при Осунському університеті, та що то, хоч би навіть у Саламанці, а всі знали, що він таки божевільний. Ну, просидів там кілька років, і раптом спало йому на думку, що він уже здоровий, при повнім, як то кажуть, розумі: узяв та й написав до архієпископа толедського слізну супліку з досить розумними доказами, аби прислав когось і визволив його з тих злиднів, бо вже, мовляв, Бог над ним ізмилосердився й повернув йому втрачений розум, а родичі, зазіхаючи на той маєток, що йому припадає, тримають його в божевільні проти всякого права і справедливості, хочуть, щоб він там і сконав. Написав раз і вдруге, та так же дотепно й доладно, що архієпископ послав одного свого капелана, аби той дізнався у старшого над шпиталем, чи правду той ліценціат пише, та й з ним самим аби поговорив: [342] як виявиться, що він при своїм розумі, то вже ж треба його відти забрати й на волю пустити. От поїхав туди капелан, аж ні — управитель каже, що той ліценціат таки й досі божевільний: правда, буває, що й зовсім розумно міркує та говорить, а вкінці знов таке почне верзти, що й купи не держиться, і не менше навіженство показує, ніж перед тим розум; нехай, коли хоче, сам із ним розмовиться, то зразу побачить. Капелан на ту пробу погодився; повели його до ліценціата на розмову, говорив він із ним годину цілу чи й більше і за весь цей час не почув од нього жодного безглуздового чи нісенітного слова, а самі розсудливі речі: ну, думає, таки минулося вже його божевілля. Ліценціат сказав між іншим, що управитель напасть на нього видумує, бо не хоче хабарів позбутись од родичів, а за ті хабарі видає його за непритаманного, каже, що тільки часами просвітління на нього находить; усе лихо з того багатства постало, бо вороги, аби ним заволодіти, все на нього кови кують і сумніваються в Господній благодаті, що з тварини несмисленної знов розумну істоту вчинила. Одне слово, управителя він виставив неприторенним хабарником, родичів своїх бездушними користолюбамі, а себе таким розумним, що капелан вирішив нарешті повезти його до архієпископа, аби той на власні очі побачив, як із тим божевільним справа мається. Повірівши в його добрий розум, добрий капелан попросив управителя, аби ліценціатові видали одяг, у якому його приведено до

шпиталю; управитель остерігав його, щоб він із тим не поспішав, бо хворий, поза всяким сумнівом, ще не одужав. Але капелан не зважав на управителеві остороги та вмовляння і твердо вирішив забрати ліценціата з собою; управитель мусив скоритись, як-не-як, то було розпорядження від самого архієпископа. Ліценціатові оддали його одержу, нову ще й цілком пристойну; як перебрався він з дуренського в людське, попросив у капелана, аби той із ласки своєї дозволив йому попрощатися з товаришами божевільними. Капелан не перечив, бо й сам хотів на тих нещасних подивитися. От пішли вони до палати разом, а за ними ще дехто ув'язався; ліценціат наблизився до клітки, де сидів один біснுவатий, на той час саме тихий та сумирний, і обізвався до нього такими словами: "Скажи мені, брате, чи можу я щось для тебе зробити? Бачиш, я йду вже додому, бо Господь милосердний з благості своєї безконечної рачив повернути розсудок мені, недостойному; тепер я знов при доброму розумі і, як то кажуть, притомний: не дарма ж приповідать, що у Бога все мога. Отож надійся і уповай на нього: уздоровив він мене, то й тебе уздоровить, здайся на його святу волю. Постараюсь переслати тобі чогось смачного, аби ти з'їв на здоров'я, бо скажу тобі правду (я дізнав це на своїй шкурі), звідки береться все наше божевілля: шлунок порожній, а в голові повно повітря, от і маєш. Кріпися ж, не падай духом, бо хто в нещасті зневір'ю піддається, той здоров'я своє руйнує і смерть собі приспішує". Ці слова ліценціатові чув також інший біснуватий, що сидів у другій клітці навпроти; от підвівся він з ветхої рогожі, на якій лежав голяка, та й запитав гучним голосом, хто то виходить ізвідси при повному розумі. "То я, брате,— одказав йому ліценціат.— Уже мені тут нема чого робити, і я складаю дяку небові, що таку велику явило до мене ласку".— "Ей, гляди, ліценціате, чи не кусить тебе лукавий! — сказав той із клітки.— Не хапайся так дуже, сиди собі тихо в [343] алаті, бо однак доведеться вертатись!" — "А я кажу, що таки здоро- вий,— заперечив ліценціат,— і годі вже з мене цієї покути".— "Здоровий, кажеш? — не вгавав божевільний.— Ну, гаразд, іди собі, там видно буде. Тільки клянусь Юпітером, котрого велич я заступаю на сій землі, що за один той гріх, який чинить сьогодні Севілья, випускаючи тебе з сього дому і визнаючи за здорового, такою вдарю на нею карою, що пам'ять про неї зостанеться навіки-віків, амінь. Та знаєш ти, мізерний ліценціатику, що се в моїй силі, бо я не хто інший, як сам Юпітер-Гримій? В руках у мене перуни спопеляючі, якими я погрожую світові, і; як захочу, можу знищити його. Та це невіголосне місто я інакше покараю: три роки поспіль, почавши з дня й години, коли виголошу сюю клятву, не дощитиму ні на сам город, ні на всю околицю й округу! Так ти вільний, здоровий, розумний, а я хворий, божевільний, запертий? Та скорше я повішусь, аніж дам дощу хоть краплиночку!" Всі присутні слухали божевільного, що вигукував ті прогнози й погрози; тоді наш ліценціат схопив капелана за руки й так до нього промовив: "Не журіться тим, добродію мій любий, не слухайте, що сей навіжений плеще, бо хоть він і Юпітер, хоть і не буде, каже, дощувати, так я зате Нептун, бог і отець усім водам: коли треба буде, коли захочу, тоді й звелю дощеві йти!" На се одказав йому капелан: "Так то так, пане Нептуне, та не годиться вам гнівити пана Юпітера, тож нехай ваша милость у сім домі й зостанеться, а ми вже

якось іншим разом, кращим часом по вас прийдемо". Управитель і всі присутні засміялись, аж капеланові трохи досадно стало; ліценціата роздягли, так він і лишився у тому шпиталі. Оце й уся вам історія.

— Так оце б то, пане цилюрнику,— озвався Дон Кіхот,— і є та історія, що, кажете, дуже до розмови нашої пасує і що ви притьмом розказати її хотіли? Ех, пане скубрію, пане скубрію, треба бути хіба сліпим, щоб крізь таке сито не бачити! Невже ж таки вашець не знає, що то не честь, не подоба — рівняти отак ум до ума, дух до духа, красу до краси і рід до роду? Я собі, пане цилюрнику, не Нептун і над водами не богую, та й не хочу, аби хтось мав мене за розумного, коли я такий не є, я хочу лиш одного: довести світові, яка то вада і шкода, що не гадає він оновити тих блаженних часів, коли подвизався під сонцем орден мандрованого рицарства. Та, мабуть, спідлений наш вік не годен тішитись тим добром, що зазнавали часи минулі, коли мандровані рицарі брали на себе повинність і обов'язок царства боронити, цноту дівочу захищати, сиріт недорослих спомагати, гордопишних поскромляти, а смиренномудрих винагороджати... Теперішні так звані рицарі воліють шовками шамшіти та адамашками шелестіти, аніж кольчугами бряжчати; де ви такого побачите, щоб при всій зброї в чистому полі просто неба за будь-якої погоди ніч ночував, що, бувало, і ніг із стремен не виймає, а обіпреться на свого списа та й замгне отак на малу часину; де такого знайдете, що оце тільки з лісу видерся, зараз у гори дикі пускається, а там уже снується пісками пустельними та неплідними десь понад морем, що, знай, шпує та бурхає; як же побачить човника, хоч на ньому ні весла, ні вітрила, ні щогли, ні линви, сміло скакає в нього і звіряє долю свою невблаганним хвилям глибокого моря: то аж до неба його підкине, то в хлань увергне, а він виставить груди проти борвію то'го не— [344] погамовного, та так і незчується, коли занесе його за три тисячі миль од того місця, де в човен сідав, а вже як вийде на берег чужодальній і незнаний, то там такі йому дива приключаются, що їх би не на пергамені списувати, а на бронзі карбувати... Але тепер лінивство взяло гору над горливістю, неробство над працею, порок над чеснотою, зухвалість над хоробрістю, теорія військова над практикою,— все те цвіло і сяло лише за золотої доби, за мандрованого рицарства. Може, скажете, неправда? Ну, хто чесніший і сміливіший за преславного Амадіса Гальського? Хто розумніший за Пальмеріна Англійського? Хто лагідніший і приязніший за Тіранта Білого? Хто чемніший за Лісуарта Грецького? Хто більше рубав і кого більше рубано, як Дон Бельяніса? Хто безстрашніший за Періона Гальського? Хто більше гордував небезпекою за Фелісмарта Гірканського? Хто щиріший за Еспландіяна? Хто од-важніший за Дон Сіронхіла Фракійського? Хто бравіший за Родамон-та? Хто обачніший за царя Собріна? Хто завзятіший за Рінальда? Хто незвисяжніший за Роланда? Хто, нарешті, шляхетніший і люб'язніший за Руджера, що то од нього, як пише Турпін у своїй "Космографії", ведуть свій рід герцоги Феррарські? Всі ці рицарі, а також безліч інших, яких би я, ваша велебність, міг ще сюди приточити, були мандрованими рицарями, красою і хвалою рицарства. От таких ще й подібних рицарів і мав я на увазі, коли збирався радити його милості королю: вони послужили б йому вірою і правдою,

одвернувши велику шкоду, а султан турецький хай би рвав тоді на собі бороду. Ну, та що ж, коли я мушу дома сидіти, бо капелан мене звідси не бере. І коли Юпітер, як сказав цилюрник, не пустить дощу, то я коли захочу, тоді й звелю дощеві йти! Се я проти того кажу, аби пан Помазан знав, що я його добре зрозумів.

— От їй же Богу, пане Дон Кіхоте,— сказав цилюрник,— я того зовсім і на думці не мав. Наміри в мене були щонайкращі, і ваша милість гнівається даремне.

— Чи даремне, чи, може, й не даремне,— відповів Дон Кіхот,— то вже мені знати.

Тут у розмову втрутився парох:

— Досі я,— каже,— майже нічого не говорив, та тепер не мушу мовчати, бо гризе мені й точить сумління один сумнів, котрий вкинувся в душу од того, що сказав нам допіру пан Дон Кіхот.

— Вільно вашій велебності і щось інше говорити,— сказав Дон Кіхот,— а вже з цим сумнівом то й зовсім нема чого таїтися, бо воно ж недобре, коли на душі ото щось муляє.

— Як вільно, то й скажу,— промовив парох.— Сумнів у мене, бачите, ось який: не вірю я жодним світом, аби всі оті мандрівні рицарі, що їх ваша милість низками ниже, справді жили коли на світі і були люди з крові й кості. Навпаки, я гадаю, що все те байки, вигадки, небилиці — от приверзеться комусь уві сні, а він і розповідає, прокинувшись, або ще й не струсивши з себе сонноти.

— І в такий заблуд,— сказав Дон Кіхот,— упадають, буває, люди, що не вірять в існування мандрованих рицарів. Я вже не раз мав нагоду зводити на очі деяким людям сю їхню помилку, досить за нашого часу поширену: іноді мені вдавалось їх переконати, а іноді істина так і зали— [345] шалась для них недоступною. А се ж, коли хочете, істина незаперечна; я ладен, приміром, стверджувати, що на власні очі бачив Амадіса Галь-ського: то був чоловік ростом високий, з лиця білий, борода йому гарна, хоть і чорна, очі лагідні і воднораз суворі, на слово скупий, до гніву не скорий і не лихопомний. І так, як я вам зобразив оце Амадіса, міг би змалювати і списати всіх інших мандрованих рицарів, які тільки були в світі і попали в романи: я вважаю, що вони були саме такими, якими фігурують у тих історіях, отже, знаючи подвиги, які вони звершали, і вдачу, яку вони мали, ми можемо шляхом логічних умовиводів установити і очерти їхні, і церу, і статуру.

— А скажіть, пане Дон Кіхоте,— спитав цилюрник,— який, по-вашому, був заввишки велетень Моргант?

— Щодо велетнів різні існують думки,— відповів Дон Кіхот,— одні кажуть, що вони були, а другі, що їх не було; однак же в Святому Письмі, що й на волос ніде од правди не одбігає, сказано, що вони таки були: там оповідається історія того Филистюги Голіафа, що був заввишки півосьма локіт, а то ж велич неабияка. І ще: на острові Сіцилії знайдено сурелі й лопатки — такі величезні костوماхи, що могли належати лише велетням з добру башту заввишки, геометрія доводить се незаперечно. А втім, я не кажу вам із певністю, якого зросту був Моргант; гадаю тільки, що не надто високого, бо в тому романі, де особливо докладно описуються його подвиги, є згадки, що не раз

ночував під покрівлею, а коли були оселі, що могли його вмістити, значить, не міг він бути понад усяку міру високий.

— Авжеж,— притакнув йому парох.

Він ізнов засмакував оце в тих великих нісенітницях і навмисне спитав у Дон Кіхота, які були з себе, на його думку, Рінальд Монтальбан-ський, Роланд та інші пери Франції,— адже всі вони належали до ман-дрованого рицарства.

— Про Рінальда,— одказав Дон Кіхот,— насмілюся твердити, що він був широковидий, рум'яної цери, очі мав бігучі та вирлаті, на вдачу був дражливий та оприскливий над міру, накладав іноді з розбишаками та всякими стратенцями. Що ж до Роланда (чи Ротоланда, чи Орлан-да, бо його і так і сяк називають), то можу напевне сказати, що зросту був середнього, в плечах широкий, трохи ніби клишоногий, на лиці смаглявий, борода руда, тілом волохатий, погляду грізного, досить маломовний, а проте вельми чемний і добре вихований.

— Якщо Роланд був із себе такий непоказний, як ваша милість оце змалювала,— зауважив парох,— то зовсім не диво, що Анджеліка Прекрасна згордувала ним і пригорнулась до того гарного, гожого та миловидого мавра, що тільки борідка стала в нього засіватись. Розумно ж, мабуть, і вчинила, одкинувшись од шорсткого Роланда до ніжного Ме-дора.

— Та Анджеліка, добродію,— одказав Дон Кіхот,— була собі панянка легкодумна, вітролетна та трохи шалапутна і прославилась на цілий світ не лише своєю вродою, а й своїми свавільними вибриками: вона згордувала тисячею чеснородних, тисячею доблесних, тисячею мудрих і дарувала свою ласку джурі під навуссям, безрідному й безмаєтному юнакові, славному хіба що найменням "відданого?", бо [346] таки й справді був щирим і вірним другом. Великий співець її краси, преславний Аріосто, не зважившись або не схотівши писати про те, що сталося з цією дамою після її ганебного падіння (певне, що там уже мало було хвали гідного), попрощався з нею такими словами:

Як трон вона посіла у Китаї,

Хтось інший, може, краще оспіває *.

* Тут і далі всі вірші в перекладах М. Лукаша (ред.).

І слова ті, коли хочете знати, стались пророчими: недарма ж поетів називають часом віщими співцями. Віщування згодом справдились — один знакомитий андалузський поета оплакав і оспівав її сльози, а другий знаменитий і, мовляв, єдиний поета, вже кастільський, прославив її вроду.

— Скажіть, пане Дон Кіхоте,— спитав цілюрник,— от скільки співців величали тую Анджеліку, а чи не знайшлось такого, хто б написав на неї сатиру?

— Немає сумніву,— одказав Дон Кіхот,— що якби Сакріпант або Роланд були поетами, вони б цю панночку добре через росу перегнали, бо поетам властиво й притаманно мститися пасквілями та сатирами на тих дамах, справдешніх чи уявних, на тих володарках їхніх мрій, які згордували чи знехтували їхнім коханням; така помста, щоправда, негідна благородних сердець, і до мене не дійшло жодного вірша, де

ганилося б Анджеліку, що баламутила цілим світом.

— Дивина! — вигукнув парох.

Але тут ізнадвору почулись голосні крики небоги та кляшниці, які вийшли під час тої довгої розмови, і всі вискочили на той галас.

РОЗДІЛ II,

де оповідається про немалу зваду, що мав Санчо Панса з Дон Кіхотовою кляшницею та небогою, а також про інші кумедні події

Повідає історія, що той галас, який почули Дон Кіхот, парох та цилюрник, справді зняли небога з кляшницею: жінки сварилися з Санчом Пансою, що намагався прорватись до Дон Кіхота, а вони його й на поріг не пускали.

— Чого сей волоцюга до нас приплентався? — репетувала кляшниця.— Іди собі, чоловіче, до своєї доми, бо я знаю, що то ти пана мого непутиш та баламутиш, по безвинах та по безвістях його тягаєш!

— Ти, кляшнице, ти, гадючнице! — одгризався Санчо.— То не я пана, а пан мене баламутить, і непутить, і по тих безвістях за собою волочить! Та й то ще не вся правда, а тіки половина, бо він мене з дому вива-бив, усе голову морочив, казав, що острів дасть, та й досі дає...

— Вдавився б ти ним, Санчо проклятий! — се вже небога озвалась.— А з чим же хоть їх їдять, тії острови, ненажеро ненаглий? [341]

— Їх не їдять,— одказав Санчо,— ними керують і правлять, і один острів стане за чотири міста й за п'ять суддівських посад.

— Чотири чи п'ять, то байдуже,— заявила кляшниця,— а ти, огидо, ти, занудо, все одно сюди не ввійдеш! Іди, керуй там своїм обійстям, управляй свою нивку та й викинь із голови всі оті острови й островиці!

Парох і цилюрник дослухалися до тої троїстої суперечки з видимим задоволенням, але Дон Кіхот, боячись, аби Санчо не намовив і не нагородив усяких неподобних нісенітниць та не пробовкнув чого зайвого на шкоду його честі, гукнув його до себе, а жінкам велів замовкнути і впустити гостя. Санчо ввійшов, а парох та цилюрник тут же попрощалися з Дон Кіхотом. Вони вже втратили останню надію на його uzдоровлення, так уперто стояв наш гідальго при своїх чудернацьких думках, так убилося йому в тямку оте нещасне мудроване рицарство.

— От побачите, куме,— озвався парох до цилюрника,— що й не зоглядимось, як приятель наш ізнову тягу дасть.

— Не маю сумніву,— відповів цилюрник,— та мене дивує не так на-вісноголовий рицар, як його дурноверхий джура: убгав собі в голову того острова, і вже ніякі розчарування, ніякі сили тої химери звідти не виб'ють.

— Поможи їм Боже,— сказав парох,— а нам треба на бачності матися та дивитися, до чого доведуть ті навіжені химороди рицаря нашого та його зброєносця. От уже, справді, який брів, такого стрів, їх обох немов з одного модла вилито: панове божевілля без джуриної глупоти не варте було б і щербатого шеляга.

— Правда ваша,— погодився цилюрник.— Цікавий я знати, про що вони оце тепер

балакають.

— Дізнаємось,— зауважив парох.— Я певен, що небога або клюшниця нам усе розкажуть; щоб вони та не підслухали!

Тим часом Дон Кіхот замкнувся з Санчом у себе в кімнаті і, залишившись з ним сам на сам, заговорив:

— Прикро мені слухати, Санчо, як ти казав і кажеш, буцім я тебе з дому зривав, так наче я сам на місці сидів: разом ми рушили, разом їздили, разом блукали, і однака нам обом випала фортуна, однака доля. От що тільки тебе раз на ковдрі гойдали, а мені сто раз чосу давали — ото, мабуть, і вся моя перевага.

— Та вже ж не як,— обізвався Санчо.— Адже ви самі, пане, казали, що всякі злигодні скорше мандрованих лицарів побивають, аніж їхніх джур.

— Е, ні, Санчо, ти помиляєшся,— заперечив Дон Кіхот.— Знаєш, є така приказка: *quando caput dolet...*

— Я тії приказки не втну, бо тільки по-наському знаю,— перебив Санчо.

— Се значить от що,— пояснив Дон Кіхот,— коли болить голова, то болить і все тіло, а як я твій пан і володар, то я, виходить, ніби голова, а ти, слуга мій і джура, ніби частина мого тіла чи, сказати б, сугав. Тим-то як упаде на мене яке лихо, то й на тобі воно позначиться, так само й твоє на мені. [348]

— Може, воно й так,— сказав Санчо,— та коли мене, ваш би то сугав, на ковдрі гойдано, то голова моя за муром була та тільки дивилась, як я в повітрі літаю, а їй і за вухом не свербіло. А вже ж коли сугави мусять боліти, як голова заболить, то й голова повинна боліти за сугавом.

— Ти хочеш сказати, Санчо,— перепитав Дон Кіхот,— що мені не боліло, як тебе на ковдрі підкидувано? То не кажи ж такого ніколи й не думай, бо душа моя тоді дужче боліла, ніж твоє тіло. Та годі вже про те, слушного часу ми ту річ обміркуємо і з'ясуємо якнай докладніше. А тепер скажи лишень, друже Санчо, що там про мене в селі говорять? Якої думки про мене прості люди, шляхта й великі пани? Що кажуть про доблесть мою, про мої подвиги, про мої звичаї? Як оцінюють ту справу, на яку я піднявся — видвинути з занепаду й відновити на всім світі орден мандрованих рицарів? Словом, Санчо, розкажи мені все, що тобі довелося чути про се діло, не додаючи нічого доброго і не втаюючи нічого лихого, бо вірні васали мусять говорити сеньйорам своїм суто і щиро правду, не прикрашаючи її лестками, не викривляючи шанобливими недомовками. Знай, Санчо, що якби до слуху володарів доходила гола правда, не вбрана в шати лестоців, то настав би зовсім інший світ: минулий вік називали б супроти нашого залізним, а на наш казали б напевне золотий. Сю осторогу я на те тобі подаю, аби ти розумно й сумлінно розказав мені по щирій правді все, що тобі відомо про речі, які мене цікавлять.

— Учиню так із дорогою душею, пане мій,— одказав Санчо,— тільки нехай ваша милість не кладе на мене гніву за тую голу правду, бо я, вважаю, за що купив, за те і продаю.

— Не бійся, гніватись не буду,— пообіцяв Дон Кіхот,— сміло кажи, Санчо, все, як

єсть", без обрізків.

— Першим словом скажу я вам,— почав Санчо,— що люди наші мають вашу милість за шаленого, а мене за придурка. Такі як ви, шляхтичі, мовляв, полупанки, кажуть, що ваша милість високо несеться, "доном" себе величає і в великі пани пнеться, а яке вже там панство, коли винограду штири лозини та поля два упруги, та ще одна латка спереду, а друга ззаду. А великі пани, тії кажуть, що чого се нешеретоване шляхетство з ними рівнятися хоче, а надто такі недопанки-шмаровози, що бути сажею чистять, а чорні панчохи зеленим шовком церують.

— То вже не про-мене річ,— зауважив Дон Кіхот,— бо ходжу я добре, зроду латаного не носив. От хіба часом дрانه, та й то більше од збруї, а не од ветхості.

— А про вашу хвабрість,— провадив далі Санчо,— та про звичаї, та про подвиги, та про заміри — всяко говорять. Той каже: "Божевільний, але потішний". А той: "Хоробрий, але невдаха". А інший знов: "Гречний, але кумедний"... І вже як почнуть на зубах перетирати, то і вашій милості, і мені хіба ж так дістанеться!

— Зваж, Санчо, на те,— сказав Дон Кіхот,— що скоро чеснота вгору піде, зараз на неї починаються нагінки. Мало хто із славетників давнього часу уник злісних наклепів і нашептів. Юлія Цезаря, понад усіх безстрашного, одважного та обачного полководця, винуватили [349] в честолюбстві й деякій нечистоплотності, маючи на увазі і одєжу, і душу. Про Олександра, прозваного Великим за незліченні бойові подвиги, кажуть, що він буцімто кланявся скляному богу. Про Геркулеса, невтомного в трудах, говорять, що був пестій і до того ж бабій. Про дона Галаора, брата Амадіса Гальського, подекують, що був великий бешкетник, а на брата кажуть плаксій. Коли вже на таких славетних мужів, о Санчо, злоріки клевету пускали, то нехай і про мене буде оте все, коли ти не приховав чогось іншого.

— Тим-то й ба! — вигукнув Санчо.

— Як, виходить, то ще не все? — спитав Дон Кіхот.

— Е, це ще квіточки, ягідки будуть далі,— одказав Санчо.— Коли ваша милість так уже хоче знати все, що на неї плещуть і клеплять, то зараз я приведу одного чоловіка, який розкаже вам геть-чисто все до останньої цяти. Вчора ввечері приїхав син Бартоломея Карраска, що то в Саламанці вчився й на бакаляра вийшов; пішов я до нього приїздом повиншувати, а він мені й каже, що вийшла, каже, історія вашої милості, так і називається: "Премудрий гідальго Дон Кіхот із Ламанчі". Каже, що й мене там пропечатано під моїм таки йменням — Санчо Панса, і сеньйору Дульсінею Тобоську, і все, що проміж нами говорилося на дві пари очей — я здумівся, аж перехрестився: і як воно, думаю, той писака про все дізнався?

— Запевняю тебе, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— що нашу історію списав який-небудь премудрий чарівник: такий як задумає що написати, то перед ним ніщо не втаїться.

— Еге! — вигукнув Санчо.— Який там премудрий чарівник, коли той бакаляр Самсон Карраско (бо його, бачите, Самсоном зовуть) каже, що книгу написав Сід Ахмет Брехунеллі.

— Се мавританське ім'я,— зауважив Дон Кіхот.

— І мені так здається,— сказав Санчо,— бо чував я не раз од людей, що маври — великі брехуни.

— Схоже на те, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— що ти перекрутив прізвище того Сіда, а "сід", щоб ти знав, по-арабському значить "пан".

— Мо', й так,— погодився Санчо.— То коли ваша милість звелить привести сюди бакаляра, так я миттю злітаю.

— Зроби мені таку ласку, друже,— сказав Дон Кіхот.— Оце загадав ти мені загадку, що й їжа на душу не піде, поки не дізнаюся, як, що й до чого.

— Зара' приведу його,— сказав Санчо.

Пішов і незабаром повернувся вже з бакаляром; тут між ними трьома поточилася прецікава розмова. [350]

РОЗДІЛ III

Про потішну розмову, що провадили між собою Дон Кіхот, Санчо Панса та бакаляр Самсон Карраско

Затоплений у думках сидів Дон Кіхот, дожидаючи бакаляра Карраска, од якого сподівався почути, що там за нього написано в книзі, про яку Санчо казав; аж не вірилось йому, що така книга може бути — ще ж бо на лезі мечовому не висохла кров ворогів, яких він убив, а тут же хтось появив друком історію величного його рицарювання. А втім, подумав він, то, певне, чорнокнижник який-небудь, чи друг, чи ворог, силою своїх чарів тую книгу випечатав; коли друг, то щоб уславити й возвеличити його подвиги понад найголосніші діяння мандрованого рицарства, коли ж ворог, то щоб оганити їх і принизити нижче всіх нищих учинків найнищіших джур, про яких будь-коли писалося в книгах. Але ж; міркував він далі, діяння зброєносців як таких ще ніхто ніколи не описував, і якщо така книга справді існує, то вона скомпонована про мандрованого рицаря і вже тим одним мусить бути красномовна, високодумна, величнопішна, чудодивна та правдомовна. Ся гадка трохи його потішила, та не надовго: адже автор книги, судячи із слова "сід", був мавр, а якої вже там правди можна од маврів сподіватись, коли всі вони махлярі, фальшивники та вигадники. А ще боявся, чи не було там якої непристойності в трактуванні його любові, що могло б вийти на ущербок честі й доброї слави володарки його Дульсінеї Тобоської: йому б хотілося, аби автор показав усю його вірність і повсякчасну шанобливість супроти неї, розповів, як заради неї нехтував він королевами, цісарівнами та панянками всякого роду й стану, тлумлячи без жалю гвалтовні природні пориви... Отакі-то думки та гадки облягали рицареві голову, одна одну поганяючи, коли Санчо привів до нього бакаляра; Дон Кіхот привітав гостя вельми ввічливо і приязно.

Хоч бакаляр і звався Самсоном, та собою був досить хирний, тільки на вдачу дуже хитрий, на церу жовтявий, а на розум жвавий; років мав двадцять і чотири, був кругловидий, кирпатий і ротатий — все то ознаки, що вдався на витівки, глузи та жарти. Таким же він і тут показався, бо скоро побачив Дон Кіхота, зараз став перед ним навколішки й промовив:

— О, пане Дон Кіхоте з Ламанчі, дозвольте мені поцілувати руки вашої достоїнності!

Присягаю на хламиду святого Петра, яку я ношу (хоч пройшов тим часом усього чотири ступені), що ваша милість — один із найславутніших мандрованих рицарів, які будь-коли жили й житимуть на всім земнім крузі! Будь благословен Сід Ахмет Бен-Енхе-лі, що списав історію великих ваших діянь, будь хвален сугубо й тригубо знаттєлюбивий муж, котрий не пожалів труду переложити її з арабши-ни нашою людовою кастільською мовою всім добрим людям на посполитую втіху!

Дон Кіхот попрохав його підвестися і спитав:

— Виходить, то правда, що вийшла вже моя історія і що написав її якийсь премудрий мавр? [351]

— Щирісінька правда, пане мій і добродію,— одказав Самсон,— і я ладен навіть твердити, що на сьогодні тої історії видрукувано вже не менше, як дванадцять тисяч примірників; коли не вірите, спитайте в Португалії, Барселони і Валенсії, де тая книга типом вийшла, а це, славлять, уже і в Антверпені її друкують. Думається мені, що не буде скоро такого народу на світі, що на його мову не перекладуть тієї книги.

— Для людини доброчесної і небуденної,— промовив Дон Кіхот,— то, мабуть, найбільша втіха — ще за життя діждатися прослави доброго свого ймення на мовах розмаїтих народів словом друкованим і типо-ваним; я не дарма сказав "доброго", бо як буде навпаки, то вже гірше над усяку смерть.

— Якщо йдеться про добру славу й добре ймення,— сказав бака-ляр,— то ваша милість має пальму першенства з-поміж усіх мандрова-них рицарів, бо мавр своєю мовою, а християнин своєю змалювали якнайкраще ваше завзяття в боях, вашу безстрашність у небезпеках, витривалість у випробах, терпливість у нещастях і ратних недугах, цнотливість і повздержливість у щироплатонічних любощах вашої милості та моєї сеньйори доньї Дульсінеї Тобоської.

— Зроду я не чув,— озвався тут Санчо Панса,— аби паню мою Дульсінею "доньєю" величали: на неї кажуть просто пані або ще сеньйора. От у цьому вже історія, бачте, схибила.

— Сей закид не такий уже й важливий,— заперечив Карраско.

— І правда,— погодився Дон Кіхот.— Але скажіть мені, мостіпане бакаляре, на котрий із моїх подвигів кладеться в тій історії найбільша вага?

— Знаєте,— одказав бакаляр,— на се люди по-різному дивляться, як на чий смак і вподобу: одні підносять пригоду з вітряками, що здались вашій милості за сторуких велетнів, другі — випадок із ступарями; той хвалить опис двох супротивних військ, що виявилися згодом овечими гуртами, а той — оказію з мертвяком, що везли до Сеговії хоронити; хто відзначає історію визволення каторжан, а хто ставить над усе битву з ченцями-великанами та з хоробрим біскайцем.

— А скажіть-но, пане бакаляре,— спитав Санчо,— чи списана в тій історії придибашка з янгуасцями, коли ото нашому доброму Росинан-тові забаглося грушки в морі печерувати.

— Той чорнокнижник нічого не потаїв і не проминув,— відповів Самсон,— вислебізував геть усе, і про те навіть розказав, як бравий Санчо на ковдрі млинка

крутив.

— Не на ковдрі, а в повітрі,— поправив Санчо,— та таки крутив, крутила б його лиха година!

— Чоловік усе грається з долею навпереваги,— сказав Дон Кіхот,— і про те, я гадаю, повинна говорити всяка мирська, а надто рицарська історія: не про самі ж перемоги писати.

— Воно-то так,— промовив бакаляр,— але дехто з читальників каже, що краще було б авторам сієї історії не все поминати, а дещо й поминути, наприклад, ті духопелики, що без кінця-краю сипались на пана Дон Кіхота в різних пригодах.

— А то ж таки сторія правдива,— зауважив Санчо.

— Проте заради справедливості могли б вони дещо й мовчанням [352] збути,— заперечив Дон Кіхот,— бо нема чого описувати події, які не відмінюють і не фальшують історичної правди, але можуть кинути тінь якусь на героя. Без сороба казка, Еней був не такий богочести-вий, яким його змалював Вергілій, а Одисей не такий хитромудрий, яким його виставив Гомер.

— Згоден,— сказав Самсон,— але одна річ поетові писати, а друга— історикові. Поет може оповідувати чи оспівувати щось не так, як воно було, а як мало бути, а історик повинен писати не так, як мало бути, а так, як було, по всій щирій правді, нічого не додаючи та й не віднімаючи.

— Коли вже той пан мавр так щироє та правдує,— сказав Санчо,— то певно, що при панових духопеликах і за мої згадує, бо як панові, було, мірку з плечей здіймають, то й мене всього вздовж і впоперек міряють. Та воно й не диво, бо мій пан сам каже, що як голова болить, то й усім сугавам тра боліти.

— Ох же ти, Санчо, й хитрун,— зауважив Дон Кіхот,— де тобі треба, там пам'ять у тебе добра!

— Радніший би я забути, як мене бито,— одказав Санчо,— так баса-мани ж не дають, що й досі знати на боках та на спині.

— Мовчи-бо, Санчо, не перебивай пана бакаляра,— зупинив його Дон Кіхот.— А ви, добродію, кажіть далі, прошу вас, що там іще про мене говорять у вищезгаданій історії.

— Та й про мене ж,— докинув Санчо,— бо кажуть, що і я в ній неабияка ділова особа.

— Не ділова, брате Санчо, а дійова,— поправив Самсон.

— О, ще один колектір вирискався, слова править! — вигукнув Санчо.— Як до всього будемо чіплятись, то й довіку не перебалакаєм.

— Бодай я довіку щастя не мав,— сказав бакаляр,— коли ти, Санчо, в тій історії не друга персона. Є такі читальники, що їм твої речі любіше слухати, аніж головного героя, не то що. Правда, дехто вважає, що ти надто вже великий легковір, коли взяв за щирю правду оте губернаторство над островом, що тобі пропонує присутній тут пан Дон Кіхот.

— Ще не вечір,— заперечив Дон Кіхот.— Нехай лиш Санчо в літа уб'ється та досвіду більше набереться, то він до того губернаторства ще • краще придасться, аніж, тепер.

— Далєбі, пане,— обізвався Санчо,— як я в моїх оце літах островом не вкерую, то не вкерую вже і в Мафтусаїловому віці. Кебети на губер-наторя в мене вистане, от тільки де той у світі острів забарився?

— Здайся на Бога, Санчо,— заспокоїв його Дон Кіхот,— і все буде добре, краще, може, ніж ти гадаєш, бо без волі Божої і листочок на дереві не ворухнеться.

— Правда є,— сказав Самсон,— як Господь захоче, то не одного, а цілих тисячу островів Санчові під ноги підклонить.

— Бачив я всяких на своїм віку губернаторів,— сказав Санчо.— Інший не годен і в слід мені вступити, а проте вельможним величається, із срібла-злата їсть і п'є.

— Так то ж не острівні були губернатори, а просто над маєтком якимсь,— заперечив Самсон.— Щоб же над островом бути правителем, треба принаймні граматику знати.

— Що таке гра, то я тямлю,— сказав Санчо,— а от уже матики не втну ні в зуб. Та хай собі з тим губернаторством буде, як Бог дасть — йому видніше, куди мене краще настановити, а я вам от що скажу, ваше бакалярство, пане Самсоне: дуже мені любо, що той писака, про мене в історії оповідуючи, зацікавлює людей, а не зануджує, бо якби він на мене, християнина з діда-прадіда, щось негоже блявкнув, я такого наробив би шелесту, що й глухі почули б!

— Ото було б диво,— зауважив Самсон.

— Чи диво, чи півдива,— сказав Санчо,— то байдуже, а як пишеш чи говориш за ділову особу, то гляди, шануйся, не верзи на галай-балай, що тобі в голову набреде.

— Дехто цю історію за теє ганить,— провадив далі бакаляр,— що автор приткнув у неї повість про безрозсудно-цікавого, не тим, що повість сама по собі погана чи недоладна, а тим, що не до речі її притулено, адже вона нічого спільного не має з історією його милості пана Дон Кіхота.

— Овва! — вигукнув Санчо.— Наколотив, виходить, сучий син гороху з капустою!

— Тепер я бачу,— сказав Дон Кіхот,— що не мудрець про мене книгу скомпонував, а якийсь невіголосий баламут, що писав її абияк, навмання, на'хибив-трафив. То, знаєте, був собі маляр один в Убеді, Орбанеха звався, і як хто, було, його питає, що він малює, то він одказує: "А що вийде". Намалював він раз якось півня, та так же погано вдав, що зовсім не схожий; мусив під низом готицькими літерами підписати: "Се півень". Отак же, мабуть, і з моєю історією, що без ко-ментаря її не вчитаєш.

— Е, ні! — заперечив Самсон.— То книга дуже ясна і розбірлива: дітвора її гортає, юнацтво читає, дорослі розуміють, старі похваляють. Люди всякого стану нею не начитаються, затого напам'ять усю витвердять; аби де побачили шкапу яку сухоребру, зараз кажуть: "Дивіться, то Росинант". Та найбільше вона пажам полюбилась — нема в панів такого передпокою, де "Дон Кіхота" не знайдеш: книга та ніколи не гуляє, все по руках ходить, мало за неї не б'ються, назахват усі хапають. І то сказати — приємнішої і невиннішої забави годі собі уявити, бо хоч як шукай, ніде в тій книзі слова непристойного чи думки нечестивої і зазором не видати.

— Писати інакше,— зауважив Дон Кіхот,— то була б уже не правда, а брехня, а

письменників та істориків, що до перебреху вдаються палити б треба зарівно з фальшивими монетарями. Не знаю тільки з якої речі автор сягав до сторонніх повістей та оповідок, коли міг іщ< про мене різних різнощів понаписувати — міркував, певне, як у ті примовці: "Хоч повсть, хоч вовна, аби кишка була повна". А щоб вії був виповістив самі мої думки, зітхання, сльози, мої заповідні прагнення і дивугідні звершення,— все те склалося б на грубелезну книгу, ще переважила б повну збірку Тостадових творів. Я, пане бакаляре, так со-бі міркую: до написання історії чи так якої книги треба великого розум) і зрілого розмислу, до жартливої мови і дотепного викладу треба небу денного хисту. Найрозумніша постать у комедії — то блазень, хто йоп хоче зіграти, не повинен бути дурнем. Історія се наче святиня, вони [354] мусить бути істинною, а де істина, там і Бог, бо він сам і єсть істина. Проте є люди, що так книги ліплять, як ото сластьони печуть і викидають.

— Нема такої поганої книги, що в ній не було б чогось доброго,— сказав бакаляр.

— Воно-то так,— відповів Дон Кіхот,— але трапляється часом, що людина вже прославилась цілком заслужено своїми писаннями, а як оголосить їх друком, то слава її блякне і меркне.

— Причина сьому та,— мовив Самсон,— що друковані твори всі читають уважно і легко помічають будь-яку помилку, а що більша пи-сьменникова слава, то прискіпливіший буває читач. Люди знакомитого хисту, як от великі поети та видатні дієписці, раз у раз викликають заздрощі у людців, що страшенно люблять судити й ганити чужі писання, а самі ж то нічогісінько на світ не появили.

— Воно й не диво,— сказав Дон Кіхот,— бо немало є таких богословів, що сам до казальниці не здатен, а в чужих проповідях зараз бачить, де що не так, чого бракує, а що зайве.

— Все це вірно, пане Дон Кіхоте,— погодився Карраско.— Та я хотів би, щоб оті критикани були все-таки милосердніші й не такі уїдливі, щоб не чіплялись до кожної пилиночкй в творі, який вони судять, бо за тою пилиночкою вони й пресвітлого сонця не бачать. Може, й правда, що *aliquando bonus dormitat Homerus**, та нехай же вони зважать, скільки ночей він недоспав, пильнуючи, аби в творіннях його було якнайбільше світла і якнайменше тіней; а ще, може, те, що вони за плями мають, то тільки родимки, що людському обличчю іноді ще більшої додають принади. Хто свою книгу друком оголошує, наражає себе на чималу небезпеку, бо то річ неможлива і немислима, такий твір написати, щоб усім догодити, всіх задовольнити.

— Той, що про мене написано,— докинув Дон Кіхот,— задовольняє, певно, небагатьох.

— Ба ні, навпаки: тим, що *stultorum enfitus est numerus***, історія ваша припала до смаку безліченній безлічі людей. От тільки бідкається дехто, що автор собі трохи непам'ятущий вдався: забув забудько написати, хто у Санча Сірого вкрав, украдено, та й годі, аж гульк! — Санчо знов верхи на ослі їде, а де той осел узявся, невідомо. І ще одного не з'ясував би то автор — що зробив Санчо з тими талярами, які в баульчику в горах Моренських знайшов. Про те нема ніде ні слова, а людям цікаво знати, куди він їх

дів, на віщо обернув. От за се найбільше книзі пригану дають.

* Буває, що й добрий Гомер дримає (латин.).

** Дурнів на світі безліч (латин.).

Тут уже й Санчо обізвався:

— Мені, пане Самсоне, тепер не до звіту і не до одвіту, бо я так омлів та охляв, що як не хильну для отухи доброго вина, то живіт, мабуть, до спини прилипне... А дома в мене дещо є, стара мене жде; ось попоїм, вернусь, а тоді вже і вашу милость, і всіх на світі задовольню, все чисто розкажу, що питатимете, і як осла вкрадено, і куди сто телярів ділося.

Сказав отак і, не ждучи відповіді, майнув мерщій додому. [355]

А Дон Кіхот почав просити та припрохувати бакаляра, аби той зостався в нього на чернечу трапезу. Бакаляр погодився й зостався — на обід було те, що й завше, тільки ще пару голубців додали, а за їжею все про рицарські справи гомоніли, і Карраско намагався говорити господареві під лад. По обіді передрімались трохи, а там повернувся Санчо, і знов зняли втрюх перепинену розмову.

РОЗДІЛ IV,

де Санчо Панса з'ясовує деякі питання, неясні для бакаляра Самсона Карраска, а читач дізнається й про інші варті уваги події

Отож повернувся Санчо до Дон Кіхотового дому та й знову на те звернув, про що перше говорилося:

— От тут пан Самсон казав, що цікаво йому знати, хто, коли і як у мене Сірого вкрав,— чого ж, і розкажу, коли хочете. Тікали ми ото од Святої Германдади після тієї пригоди чи знегоди з каторжанами та з мертвяком, що до Сеговії везли, та й забилися вдвох із паном аж у Моренські гори, в хаші лісовії; змучені та знівечені в тих тарапатах, ми одразу й заснули — пан мій на списа обпершисть, а я на своєму Сірому сидя, та й заснули ж бо лепсько, не кажи ти в перинах. Я спав так цупко, що якась нечиста сила підкралась, підставила під сідло з чотирьох боків чотири підпірки та й висмикнула з-під мене осла, що я й незчувся, як на самому сідлі зостався.

— То штука не хитра та й не яка нова,— зауважив Дон Кіхот.— Таке саме приключилося було й Сакріпантові, як він під Альбракою стояв; тоді таким же самим робом викрав йому з-поміж ніг коня і цілосвітний злодій Брунель.

— На світанку,— провадив далі Санчо,— тільки-но я потягнувся, ті підпірки висунулися з-під сідла, і я додолу бебех! Оглянувся туди-сюди — нема мого ослика... Аж сльози наринували мені на очі — я зразу в туж та в голос. Як той книгопис мого тужіння та голосіння не завів до книги, то, вважай, нема в ній нічого путнього. А тоді вже через скількись там день, коли ми з принцизною Обізіяною їздили, побачив я мого осла, як на ньому сидів у циганському перевдязі отой Хінес де Паса-монте, отой крутяга й шахраюга, що ми з паном од кайданів його були одрятували.

— Та помилка ж не в тому,— сказав Самсон,— а виходить у автора, ніби Санчо на Сірому їхав ще до того, як осел ізнайшовся.

— Ну, то я вже не знаю,— сказав Санчо,— може, повістяр не додумав, а мо'; й

друкар не доглянув.

— Мабуть, що так,— погодився Самсон.— Ну, а де ж тії сто талярів ділись?

— Ге, де ділись... Розкотились,— відповів Санчо.— Потратив я їх уже, що на себе, а що на жінку та дітей. Якби не вони, то хіба моя стара терпіла б була мої походеньки та поїзденьки з паном Дон Кіхотом? Щоб я був вернувся з тих мандрів додому без Сірого й без золотого, [356] мав би я од неї чорну годину! А як іще хто од мене що знати хоче, то я ладен одказ держати хоть і перед королівською парсуною — що кому до того, чи я взяв, чи не взяв, чи потратив, чи не потратив? Та якби за всі ті кий, що я в дорозі набрався, гроші платили, хоч по чотири шажки з удару, то й з другою сотнею була б мені хіба половина плати. Отож хай усяке на себе перш оглянеться та й каже тоді на чорне біле, а на біле чорне, бо всі ми такі, якими нас Господь создав, а часом то ще й гірші.

— Я вже подбаю про те,— сказав Карраско,— щоб автор, коли видаватиме свою історію другим типом, не забув того додати, що говорив тут наш добрий Санчо; од того книга покращає непомалу.

— Чи потребує сей твір іще яких поправок, пане бакаляре? — спитав Дон Кіхот.

— Може, там і є ще таке дещо,— одказав Самсон,— але то вже не таку має вагу.

— А скажіть,— питав далі Дон Кіхот,— чи не обіцяє часом автор другої частини?

— Та обіцяє,— відповів Самсон,— тільки каже, що не знайшов іще її, та й не зна, де шукати, тим і немає певності, чи вона вийде, чи ні. Дехто гадає, правда, що другі частини ніколи не бувають добрі; інші твердять, що про Дон Кіхота досить уже написано, тож не треба ніякого продовження, а люди, що більше веселого Юпітера, аніж похмурого Сатурна шанують, так ті кажуть: "А давайте нам іще тої Донкіхотчини, нехай собі Дон Кіхот атакує, а Санчо пащекує,— яке вже буде, таке буде, аби нам смішно".

— Ну, а як же автор? — спитав Дон Кіхот.

— Автор? — перепитав Самсон.— Автор як тільки знайде продовження (а він його певне знайде, бо пошукує дуже пильно), зараз у друк пустить, бо він не стільки за славою, скільки за наживою вганяє.

— А,— обіззався Санчо,— так той писака на гроші б'є та на зиск? Тоді навряд чи вийде в нього щось путнє, так буде партолити й партачити, як ото кравець перед великодніми святами; сказано — швидко робиться, тут і там коробиться. Нехай лишень пан мавр, чи хто там такий, свого діла як слід пильнує, а ми з паном настачимо йому стільки всяких пригод та придибашок, що не то на другу частину, а й на цілих сто хопить. Він, мабуть, дума, що ми тут вилежуємось, як байбаки в соломі, еге! Ми зовсім інше на мислі маємо, а як не вірить, то хай перевірить. А я тільки от що скажу: якби пан моєї ради послунав, то ми б уже давно світами блукали та пригод шукали, зло поскромляли та кривду випрямляли, як велить закон славного мандрованого лицарства.

Ледве встиг Санчо вимовити сі слова, як до їхнього слуху долинуло Росинантове іржання; Дон Кіхот узяв те іржання за добру призвість і поклав за три-чотири дні знов

у мандри пуститься. Він звірив свій задум бакалярові і спитав поради — куди б йому краще першим ділом Ударитись. Бакаляр відповів, що на його думку треба їхати в Арагонське королівство, до міста Сарагоси, бо там на святого Юра турнір великий та урочистий споряджається, а на тому турнірі Дон Кіхот міг би взяти перевагу над усіма рицарями арагонськими, то значить здобути першість з-поміж усього світового рицарства. Бакаляр похвалив гідаль— [357] го за шляхетне й сміливе починання, застеріг тільки, аби не наражався даремне на всякі небезпеки, бо життя його, мовляв, не тільки йому самому належить, а й тим, що потребують його опіки та оборони.

— Отож і мені в печінках сидить, пане Самсоне,— зауважив Сан-чо,— що пан мій накидається на сотню збройних людей, мов ненаже-рущий хлопець одразу на десяток динь. Бий його Божа сила, пане бака-ляре! Адже є час наступати, є час і одступати, не все ж гукать: "Сант-Яго! Вперед, Гишпаніє!" Та й чував я од людей (дай Боже пам'яті, чи не од самого пана), що хоробрість лежить десь посередині між двома крайнощами — боягузством і безрозсудством: нехай, про мене, не тікає, коли нема чого, та нехай же й не сікається, де явна ворожа перевага інакшої вимагає поведенції. Та найпоперідь чиню відомо панові, що коли хоче взяти мене з собою, то треба зразу домовитись: нехай усі вої сам воює, а мені, щоб тіки за ним ходити та ладу глядіти, аби був ситий і вкритий, тут уже я буду з-під шкури п'ястися; а щоб я взяв у руку меча, хоть би й проти посполитого розбишаки-сокирника, що під каптуром ховається,— ого, нехай собі і в думці не кладе! Я, пане Самсоне, хочу зажити слави не найсмілішого, іно найщирішого та найвірнішого джури, що будь-коли слугував у мандрованого лицаря. А як пан мій Дон Кіхот за довгу мою та щирю службу рачить дати мені острів який, що, каже, мона добути, то я йому превелике скажу спасибі; як же й не дасть, то що ж — на те я людина, щоб на Бога вповати, може, мені без-губернаторський хліб незгірше губернаторського засмакує, може, все оте губернаторство — то тільки западня, що лукавий на мене поставив, аби я впав та й зуби собі повибивав? Санчом я вродився, Санчом, гадаю, і помру. Ну та вже як не терши, не мнявши, без того, мовляв, риску і тиску, небо пошле мені острова чи ще яку таку штуку, то був би я дурний, щоб не взяв, знаєте, як тої приповідки: дають — бери; що Бог не дасть, усе в торбу; не зівай, Санчо, на те ярмарок!

— Ти, брате Санчо, говорив отес, мовби професор із кафедри,— сказав Карраско.— Здайся ж на Бога та й на пана Дон Кіхота, дасть він тобі не то острів, а й ціле царство.

— Ну, то вже, може, й лишнє,— заперечив Санчо.— Та скажу я панові Карраску, що й царство за мною не пропало б; я собі живчика мацав, то знаю, що стане в мене здоров'я чи над царством царювати, чи над островом губернаторювати, я вже панові свому не раз казав.

— Гляди тільки, Санчо,— зауважив Самсон,— а то буває, що виб'ється людина в люди, то де її і людськість дінеться: вискочиш на губернатора, то й рідної неньки одцураєшся.

— То, може, з такими людьми буває, що самосійки десь у бур'яні вродились,— одказав Санчо,— а не з такими, як я, що душа на чотири пальці щирохристиянським

салом обросла. Гляньте на мене, чи такий я вдався, щоб за добро невдякою платив?

— Дай Боже,— промовив Дон Кіхот.— Та скоро побачимо, як владу дістанеш, бо той острів уже мені перед очима мріє.

Сее сказавши, попрохав у бакаляра, що коли він піїта, то хай учинить йому ласку і напише для нього вірші на розлуку з сеньйорою Дульсі-неєю Тобоською, та ще й акростихом, щоб, читаючи згори вниз перші [358] літери кожного рядка, вийшло ймення Дульсінея із Тобоса. Бакаляр одказав, що хоть він і не належить до знаменитих поетів (бо таких на всю Гишпанію ледве знайдеться три з половиною), проте неодмінно скомпонує такий стихотвір, дарма що то не легка річ, бо в тому йменні сімнадцять літер: як писати кастільськими катренами, чотири строфи по чотири рядки, то одна літера зайва, як узяти п'ятирядкову строфу, одинарну чи подвійну, тобто редондилью чи десиму, то трьох літер не вистачить, та він уже постарається скостити десь одну літеру і вбгає те ймення в чотири катрени.

— Се треба зробити за всяку ціну,— сказав Дон Кіхот,— бо як ім'я не буде вказане ясно і явно, то ніяка жінка не повірить, що вірш і справді їй присвячено.

Отак вони й домовились, а виїзд призначили за тиждень. Дон Кіхот узяв з бакаляра слово, що не зрадить тієї таємниці нікому, особливо парохів та майстрові Ніколасу, не кажучи вже про небогу та клішні-цю, бо вони могли б стати на перешкоді тому спасенному і шляхетному замірові. Карраско пообіцяв і попросив на прощання в Дон Кіхота, аби він при нагоді подавав йому про себе вістки чи вже там добрі, чи лихі. На тому вони й розстались, а Санчо теж пішов рихтувати, що треба, в дорогу.

РОЗДІЛ V

Про дотепну й розумну розмову, що точилась поміж Санчом Пансою та жінкою його Терезою, а також про інші події, гідні доброї згадки

Дійшовши до п'ятого розділу цієї історії, перекладчик заявляє, що сей розділ здається йому підробленим, бо в ньому Санчо висловлюється таким штилем, якого навряд чи можна було сподіватись од його куцого розуму, і говорить такі субтельні речі, які йому, певне, і вві сні не снились; проте не хотів він нічого того проминути, щоб не схибити проти своєї повинності, і пише далі в такий спосіб.

Радий та веселий прийшов Санчо додому, а жінка ті його веселощі на мушкетний стріл уже завважила та й питає:

— Що там сталося, любий мій Санчо, що ти такий раденький ідеш та веселенький?

— Щоб була на те Божа воля, дружино моя,— одвітує Санчо,— радніший я таким веселим' не бути, як оце здаюся.

— Щось я тебе не розберу, мужу мій,— сказала Тереза.— Проти чого се ти кажеш, що радніший, якби на те Божа воля була, таким веселим не бути? Хоть я, може, й дурна, та хто ж тому буває радий, що йому радості нема?

— То слухай же сюди, Терезо,— сказав Санчо,— я веселий, бо знов стаю на службу до пана Дон Кіхота, що втретє надумав їхати пригод шукать; ото ж і я з ним їду, бо нужда мені припала, та й надія, бачиш, світить, що ще десь сотню талярів добуду намість тих, що вже потратили. Та вп'ять же таки й сумно мені, що мушу з тобою і з

дітьми розлучитись. От якби Господь послав мені поживу, щоб я дома сидів, по [359] шляхах та по розпутьях не волочився, не росився, мовляв, і не мочився,— а йому воно що, аби захотів, і уже все є,— то мої радощі були б певніші і тривніші, а так, бачиш, із журбою пополам, що з тобою розставатись випадає. Тим і правду я сказав, що якби була воля Божа, радніший я таким веселим не бути.

— Ти ба, Санчо,— одказала Тереза,— відколи ти до того мандрова-ного рицарства приснастився, то так став закрутисто говорити, що з простою головою і не розжувеш, так-таки нічого й не зрозумієш.

— Аби Господь мене розумів, жінко моя, а він же то всьому на світі розумітель,— мовив Санчо.— А ти, небого, дивись, добре доглядай сі три дні Сірого, щоб мені як дзвін був, оброку давай удвоє проти звичайного, сідло і всю упряж облагодь як слід і охаюч, бо, вважай, не на весілля їдемо, а світами блукатися, з велетнями, песиголовцями та всякими почварами воюватися, реву, рику, сику і зику начуватися... Та все те за лагоминки здалося б проти каторжних янгуасців та заворожених маврів.

— Бачу, бачу, дружино моя,— сказала Тереза,— що нелегкий хліб у мандрованого джури; буду ж я Бога милосердного благодати, аби визволив тебе од тої халепи.

— Скажу тобі по правді, жінко,— признався Санчо,— що якби не мав надії в скорім часі на губернатора вискочити, то вже мені хоть лягай та помирай.

— Оце вже й не думай, чоловіче,— заперечила Тереза.— Живи, живи, баранчику, хоть ти й шолудивий! Аби ти був жив, і хай западуться всі на світі губернаторства: без того панства ти з матернього лона вийшов, без того панства досі яюсь жив, без того панства і в могилу зійдеш, чи хай понесуть тебе, коли Бог до гурту покличе. Живуть же яюсь люди без губернаторства, і таки живуть, і таки люди їх за людей мають. Голод то найліпша в світі приправа, і бідним її ніколи не бракує, тим і їдять вони все в охотку. Та гляди вже мені, Санчо: коли ненароком таки вилізеш на губернатора, то не забудь же за мене й за діток. Сан-чикові вже п'ятнадцятий минув, час до школи давати; дядько настоятель хоче його в духовнії вивести. А Марісанча, донька твоя, вже на порі стала, аж регне заміж; дівці так заміжжя сниться, як тобі оте губернаторство. Сказано — краще ледачому супружниця, ніж доброму підложниця.

— Слово честі,— сказав Санчо,— коли Бог пошле мені губернаторство абощо, то я, жіночко, за такого великого пана Марісанчу нашу оддам, що ні приступу: всяке вельможною її величатиме.

— Е, ні,— Санчо, не треба,— заперечила Тереза,— оддай її за рівню, то воно лучче буде. А то перебереться з дерев'яних черевиків у дорогі пантофлі, з сірої десятчаної спідниці в ребронти та єдвабні кунтуші, з Маріки, що всяке їй "ти" каже, зробиться ясною панею чи' там вельможною — і буде дівка, як у сливах, що не ступне, то все не так, що не скаже, то все вклепається; сказано, до хлопської основи панське по-ткання не пристане.

— Мовчи, дурна! — гримнув Санчо.— Мине рік чи два, і набереться вона благородних звичаїв, помажеться панією, яюсь-то воно буде; аби вельможества доскочити, а то все трава. [360]

— Ей, Санчо, Санчо,— вмовляла його Тереза,— не кидайся свого стану, не микайся між пани, чого б я так високо літала? Не дурний то приказку вигадав, що чухайся, каже, віл з волом, а кінь з конем. Воно то лепсько було б нашу Маріку за якогось грапчука або там лицарчука віддати, та гляди, щоб він потім під сердиту руч мугиркою її не взивав, що в тебе, скаже, батько гречкосій, а мати товстопряха. І не кажи мені, 'чоловіче, й не говори, не на те я свою доню кохала... Ти тіки, Санчо, грошиків добудь, а дочку за люди віддати — то вже мій клопіт. Є в нас тут Хуана Гевала син, Лопе зветься; там такий дебелень та кре-мезень, що ну! Знаємо його добре, а дівка йому ніби в око впала, вже й насватуватись почина — чим не пара? Сказано, рівня, і вп'ять-таки — в нас під оком, отак і житимемо вкупі любенько, батьки й діти, зяті і внуки, в мирі і злагоді, в Божому благословенстві. І не важся мені оддавати її кудись у столицю, в пишнії палати, бо нікому там вона не буде ані до розмови, ані до любові.

— Тю на тебе! — вигукнув Санчо.— Чи ти Тереза, чи ти нетвереза? Чого се ти ні сіло ні впало мені впоперек ідеш, не хочеш, щоб я видав дочку заміж, як сам знаю, щоб я од неї вельможних онуків діждався? Чув я, жінко, од старих людей, що хто не скористався щастям, як воно само в руки пливло, той нехай на себе наріка, як воно стороною пішло. Негоже нам і тепер перед ним зачинятись, коли само в двері добувається; дме ходовий вітер — напинаймо ж вітрила!

Оці Санчові вислови та деякі інші, що нижче будуть наведені, і схиляють перекладчика до думки, що сей розділ підроблений, сказати б, апокрифічний.

— То по-твоєму, дурепо,— казав далі Санчо,— погано буде, коли я грошовитого якогось уряду допнуся, витягну всіх із багнюки, оддам Марісанчу за кого схочу, а люди на тебе казатимуть донья Тереза Панса, і ти сидітимеш у церкві на килимах, на подушках та на атласах, що всі загумінкові шляхтянки аж казитимуться з заavidків? Коли так, то й нидій собі в своєму мужицтві, стій на 'днім місці, мов та фігура мальована! Та й годі вже балачок: ти собі хоть розсядься, а Марісанча однак грапинею буде.

— Схаменися, чоловіче! — не вгавала Тереза.— Боюся я, щоб те грапство дитини моєї не погубило. Роби її хоть княгинею, хоть герцогинею, та не буде на те моєї волі і згоди. Я, небоже, все за рівність стою і страх не люблю, як хто з доброго дива паношиться. Як хрестили мене, то назвали просто Терезою без ніяких витребеньок та фиглів-миглів, без того дурного панькання та донькання. Батька мого звали Каскахо, а мене, що я твоя жінка, звать Тереза Панса, хоть по праву мали б казати Тереза Каскахо; ну, та як усяке право можна повернути криво, то нехай уже буде й Панса, я нічого, тільки не треба мені того донькання, бо я його не знесу. Не хочу я того поговору, що люди як побачать, що я вже одяглася за грапиню чи за губернаторшу, то всі говоритимуть: "Іч,— скажуть,— як пиндючиться та великоноситься наша нетіпаха! Ще вчора, знай, мичку микала, на службу Божу йдучи, голову запаскою, замісто накидки, вкривала, а ниньки в ребронти прибралась із защіпками дорогими та й гне кирпичу, буцімто ми не знаємо, хто вона така єсть". Ні, поки Бог не одібрав у мене моїх сім чи п'ять (чи скільки [361] там є) чуттів, ніхто од мене такого страмовища не діжде.

Ти собі, чоловіче, губернаторюй чи островуй і пишайся, скільки влізе, а я з дочкою з села ні нога, клянусь спасінням моєї матері! Чесній жінці путь відома — зламай ногу, сиди дома; то у дівки справжня цнота, як за свято їй робота. їдь собі з своїм Дон Кіхотом на пригоди, а нам лиши наші знегоди; як добрі будемо, то вже Бог погодить, що й нам розпогодиться. Та не знаю я, хто йому того дона причепив, бо батьки й діди його хоть і панували, та зроду не донували.

— Отепер я бачу, що тебе таки навідйло, навіжена! — гукнув Сан-чо.— Гей, жінко, і намолола ж ти такого, що ні в тин ні в ворота. Я їй діло кажу, а вона мені якісь витребеньки та зашіпки, приповідки та пишання... Дурна еси та безголова (інакше тебе й назвати не мона, бо не тямиш, що тобі кажуть, і сама свого щастя цураєшся)! Се ж якби я казав, щоб дочка наша з башти коміть головою кинулась чи світами пішла блудити, як тая королівна донья Уррака, тоді ти мала б причину мені суперечити. А коли я в три мига, за одним махом-пахом добуду їй панство та вельможество, виведу з грязі в князі, посаджу на столь-ці високім, не кажи ти престолі, між цілу гору подушок атласних, що куди тобі Атлаським горам,— то чого ж ти комизишся, чого не хочеш, щоб було по-моєму?

-! Знаєш чого, чоловіче? — одказала Тереза.— Бо є така приказка: хто тебе вдяга, той і роздяга. Як убогий іде, то люди на нього чи глянуть, чи не глянуть, а за багатим усяке зирить, найпаче за скоробагатьком, і вже не обберешся пересудів та перегудів, бо ті огудники в нас на вулиці раз у раз бджолиними роями гудуть.

— Слухай-но, Терезо, що я тобі зара' скажу,— мовив Санчо,— бо ти такого, мать, іще зроду не чула. Се, коли хоч, і не мої слова, а отця каз-нодія глаголи, що минулого посту в нашій сільській церкві казань провадив. Як пак він казав? Ага, теперішні, кае, речі, що ми очима споглядаємо, живіше, кае, і міцніше врізуються, вкарбовуються і впеча-туються в нашу пам'ять, аніж речі минулії.

(Оце ж те друге місце, через яке перекладчик уважає сей розділ за підробку, бо Санчо тут провадить речі, недоступні його розумінню).

— А звідси випливає,— вів далі Санчо,— що як бачимо яку персону одіжну чи ошатну і службою пишно обставлену, то вже де й береться пошана до неї та повага; хоть і пригадаємо собі, що ми її перше в низоті бачили, тільки тої ганьби, що вона була незаможна чи там невелимож-на, вже ніби нема, бо те все минулось, а є тільки те, що ми живовидячки уздріваємо. А як той чоловік, що фортуна його винесла з рідного болота на верхівля слави й процвіту (такими достеменно словами говорив той панотець), та буде собі доброзвичайний, до всякого щедровитий і приязний, супроти вікодавньої родовитої знаті не гордливий, то будь певна, Терезо, що ніхто не буде згадувати, ким він передше був, а всі поважатимуть за те, чим він тепер є, крім хіба завидників яких, що од них ніяка щаслива доля не вбезпечиться.

— Не втямлю я, чоловіче, що ти там говориш,— упала йому в річ — Тереза.— Роби собі, як знаєш, і не мороч мені голови тими химериками та риториками. Коли вже ти так неохвiтно наважився... [362]

— Непохитно, треба казати, жінко, а не неохвiтно,— поправив її Санчо.

— Ти, чоловіче, до мене не чіпляйся,— образилась Тереза.— Я тобі говорю, як Бог на душу положив, і високо в хмари не літаю. Як уже тобі притьмом забандюрилось на губернатора вийти, то візьми з собою сина свого, Санча, нехай потроху до правління навикає, бо синам годиться батькове ремесло переймати і далі провадити.

— Як стану губернатором,— одказав Санчо,— то випишу його поштою, а тобі грошей пришлю, їх у мене буде до стилої мами, бо як у губернатора й забракне часом побрязкачів, то всяке йому з радії душі позичить. Ти ж гляди мені, так його прибери, щоб видавав не на того, ким є, а на того, ким має стати.

— Пришли тільки грошей,— мовила Тер за,— а я вже його вичепурю, як лялечку.

— Виходить, ми з тобою домовились,— сказав Санчо.— Бути нашій доньці грапинею.

— Як стане вона грапинею,— одповіла Тереза,— то вже, вважай, я її поховала... Ну, та роби, кажу, як знаєш: така вже наша доля жіноцька нещаслива, що мусимо зроду чоловікам коритись, хоть буде він у тебе дурний, як ступа.

Сее сказавши, заплакала так ревйо, мовби Маріку її вже справді мертву ховали. Санчо потішав її, говорячи, що виведе доньку на грапиню не зразу, а геть аж потім. На тому розмова їхня і скінчилась, бо Санчо подався до Дон Кіхота, аби дістати розпорядок на дорогу.

РОЗДІЛ VI

Про що говорилося між Дон Кіхотом та клішницею й небогою,— а воно в сій історії неабияку має вагу

Поки там Санчо Панса та жінка його Тереза Каскахо провадили тую премудру розмову, небога й клішниця Дон Кіхотові теж не гуляли. З тисячі ознак постерігали вони, що пан їхній і дядько втретє збирався з дому повіятись і знов за своє мордоване, по-їхньому, рицарство взятись, тож і намагались на всі лади одвернути його од того лихого заміру, так що ж? Говори до гори, а гора не чує; холодного заліза, кажуть, не вкуєш. Усяк уже підходила до нього клішниця, а тоді й каже:

— Коли вже ваша милість не хоче тихо й мирно дома сидіти, а притьмом горами й долами гуляти та товктися по світу, мов грішна душа по пеклу, шукаючи отих, як ви кажете, пригод, а по-моєму, злигоднів, то доведеться мені, мабуть, слізно благати святого Бога та ясного короля, аби якось тому лихові зарадити.

На те одказав їй Дон Кіхот:

— Не знаю, господине, яка буде відповідь од Бога на твоє благання, не знаю, що врадить тобі його милість король; знаю тільки, що будь я королем, я не відповідав би на ті безконечні й здебільшого недоречні супліки та прохання, які йому щодень Божий подаються. І без того [565] в королів не збуває на різні многоважні справи, а ще мусять кожного вислухати, кожному рішенець дати, тим і не хотів би я, аби його королівська милість ще й моїми ділами турбувалась.

— А скажіть нам, пане,— упала йому в річ клішниця,— хіба при дворі його величності немає лицарів?

— Є; та ще й немало,— одказав Дон Кіхот,— їх наявність додає величі

можновладцям і пишноти королівському маєстатові.

— Так чого ж би й вам,— спитала кляшниця,— не служити ясному панові королю вашому, тихо й мирно при дворі його пробуваючи?

— Бачиш, госпосю,— одказав Дон Кіхот,— не всі рицарі можуть бути двораками, не всі двораки можуть і мусять бути мандрованими рицарями; всякі люди на світі потрібні. Хоч ми ніби всі рицарі, та є велика різниця між ними й нами: ті двораки, не виходячи зі своїх покоїв і не переступаючи двірських порогів, гуляють по всьому світу, на мапу дивлячись, і воно їм нічого не коштує, бо не долягає їм ні спека, ні холод, ні спрага, ні голод, тоді як ми, правдиві мандровані рицарі, за всякої погоди й негоди, чи то сонце, чи мороз, чи вітер, чи буря, вдень і вночі, пішо і кінно міряємо землю своїми ногами, а ворогів знаємо не мальованих, як тамті, а таки натуральних, живих, і нападаємо на них при першій-ліпшій нагоді, і вдаряємо з маху, не вважаючи на всякі дурниці, на всі оті правила поєдинкові, у кого там меч або спис коротший, а в кого довший, чи не схований у противника на грудях амулет який або талісман, чи сонце не дає переваги одному з суборців, і всі такі інші церемонії, що їх дотримують у приватних поєдинках і що ти їх не знаєш, а тільки я. Не забувай і того, що завзятий мандрований рицар, побачивши перед собою хоч і десять велетнів, що голови їм сягають не то хмари, а поза хмару, ноги — як височенні вежі, руки — як щогли на великих і могутніх кораблях, очі завбільшки з млиновеє коло і палають, мов печі в скляній гуті,— побачивши, кажу, таких велетнів, не злякається їх ніяким світом, а з шляхетною самовладою та безстрашним серцем стає з ними до бою і, якщо це тільки можливо, подужує й перемагає їх за малу часину, хоть вони хай будуть окриті лускою з якоїсь там риби, що, кажуть, за алмаз твердіша, і озброєні не мечами, а гострими шаблями з дамаської гартованої сталі чи залізними булавами з крицевими шпичками, що я їх сам не раз та й не два бачив. Усе це я кажу тобі, госпосю моя, аби ти зрозуміла, чим одні рицарі від других відрізняються. По правді можновладці мали б вище цінувати сей другий, вірніше, перший розряд рицарський, тобто мандрованих рицарів, бо серед них, повідає історія, і такі завзятці бували, що не одно царство завдячувало їм благо своє й порятунок.

— Ой дядечку! — гукнула тут небога.— Та зрозумійте ж ви нарешті, що ті оповідання про мандрованих лицарів — то все вигадки та вимрій-ки, а романи, що про них понаписувано, треба хоч попалити, хоч покут-ницьку верету на них накинути або так якими таврами позначити, щоб усякому було видно, які вони баламутні та пагубні для добрих звичаїв.

— Клянуся Богом, що мене при житті тримає,— крикнув Дон Кіхот,— що якби ти не була рідною моєю племінницею, тобто донькою єдиноматерньої сестри моєї, я так би тебе покарав за ці блюзнірські слова, що весь світ жахнувся б! Де видано, щоб отаке дівчинисько, що й [364] прутами плетільними як слід орудувати ще не навчилось, та розпускало язика й наважувалось критикувати рицарські романи? Що сказав би пан Амадіс, якби таке почув? Та він, напевне, дарував би тобі, тим, що був найлагіднішим і найчемнішим рицарем свого часу і славився надто як оборонець дівиць; але міг би се

почути й хтось інший, і тобі б не поздоровилось, бо не всі вони ввічливі та приязні, є між ними й нечеми та грубіяни: бачиш, не кожен, хто себе рицарем називає, є таким цілком і повністю, один то суге золото, а другий — червона мідь; хоть усі вони на позір видають рицарями, та не кожен витримає перевірку спробним каменем істини. Бувають люди низького роду, які пнутьсь до рицарства, бувають і родовиті рицарі, які намагаються черні подобитись; ті прагнуть угору з амбіції чи з доброчесності, а сі знижаються із недолугості своєї чи з порочності. Треба мати гострий, допитливий розум, аби розрізняти сі дві відміни рицарів, що звання в них одне, а суть зовсім несхожа.

— Боже милий! — сплеснула руками небога.— Ви, дядечку, знаєте стільки всякої всячини, що могли б у разі потреби вийти на казаль-ницю і проповідувати народові,— і водночас мов сліпота яка вас ударила, мов глупота яка вам розум охмарила, що ви маєте себе за молодця, будучи стареньким, вважаєте себе за моцаря, будучи недужним, хочете кривди випрямляти, коли вас самого скривило, а надто що ви лицарем себе зве́те, коли ви не лицар, бо хоть шляхтич і може бути лицарем, та не такий же вбогий.

— У тому, що ти сказала, небога моя, є чимало правди,— відповів Дон Кіхот.— А про людські роди та стани міг би я тобі такого нароз-казувати, що ти зачудувалася б, не хочу тільки людського з божественним мішати, тим і промовчу. Скажу тільки от що, любі мої: всі роди, які тільки є на світі, можна звести до чотирьох основних різновидів (слухайте ж пильно). Одні, взявши свій початок із самісіньких низів, росли й міцніли, аж поки досягли найвищої слави; другі були великі з самого почину і, зберігаючи ту велич упродовж віків, доховали свій первісний високий стан до наших днів; треті мали славний початок, та йшли все вниз і вниз, аж поки не звелись нанівець, на пшик, на пірамідальний шпиль що, як рівняти до основи чи теж фундаменту, є лише уявна точка, тобто ніщо; нарешті четверті — таких найбільше — і в почині були малозначні, і в середині вгору не вибились, і наприкінці голосного ймення не мають: то все люди прості, посполиті. Прикладом першого різновиду, коли рід незначного походження сягає вершин величі й донині втримується на тій висоті, може служити Оттоманська династія, що початок їй поклав простий собі пастух, а нині вона знаходиться в зеніті слави. Прикладом другого різновиду, коли з первопочину високий рід зберігає й надалі свою гідність, хоч і не примножує її, можуть бути численні монарші дома, що дістають свою владу правом спадку і втримують її в давньому обсязі, не виходячи з миролюбності своєї за межі дідичних володінь. Можна наводити тисячами приклади таких родів, що починали блискуче, а потім поступінно підупадали,— всі оті фараони та Птоломеї єгипетські, цезарі римські і ціла згряя (скажу так) незліченних можновладців, царів і володарів мідійських, ассірійських, персидських, грецьких і варварських; всі ці роди й династії звелися [365] нанівець разом із своїми родоположниками, бо годі тепер їхніх нащадків будь-де дошукатися, а як і знайдеться який, то хіба в низькому й мізерному стані. Про поспільство я одне можу сказати: прості роди на те тільки й існують, щоб побільшувати кількість земного населення, а на іншу якусь хвалу чи славу

вони й не заслуговують. З усього сказаного я хотів би, щоб ви зрозуміли, мої дурнесенькі, які складні й заплутані бувають генеалогічні стосунки, і знали, що лише ті роди правдиво великі й славетні, що їх репрезентанти відзначаються доброчесністю, багатством і щедрістю. Кажу доброчесністю, багатством і щедрістю, бо хто великий, але порочний, того і велич порочна, а хто багатий, але не щедрий, той скнарий і мізерний злидень: властителі великого добра не тим щасливі, що його мають, а тим, що можуть його вживати й роздавати, і то не абияк, а з добрим розумом. А бідному рицареві є тільки одна путь, на якій він може рицарськість свою появити: се путь чесноти. Він повинен бути приятним, доброзвичайним, ввічливим, чемним і люб'язним, негордовитим, нечванливим, незлостивим, а найпаче милостивим, бо, подавши од щирого серця убогому шажка, більшу появить щедротність, аніж той, що про добродійність свою та милостинність у великого дзвона дзвонить. І як буде той рицар усіма вищереченими цно-тами оздоблений, то вже хто на нього спогляне, хоть і не знаючи особисто, всякий мусить визнати його і вважати за чоловіка доброго роду й заводу. І то не дивина, бо похвала завсіди була нагородою чесноті і чеснотливий доконче діждеться признання. Є два шляхи, діти мої, на яких чоловік може нині досягти багатства і почестей: один то наука, а другий то військова справа. Я більше вояк, аніж учений, і, судячи з моєї схильності до військової справи, народився під впливом планети Марса; мені, можна сказати, судилося іти саме цим шляхом, і я йтиму ним на зло й на перекір усьому світові. Даремні будуть усі ваші намагання одвернути мене од того, чого хоче саме небо, що велить мені доля, чого вимагає розум і до чого, кінець кінцем, я сам прагну з вольної моєї волі, бо хоть і знаю я всі незліченні труднощі, зв'язані з мандрованим рицарством, та знаю ж і незмірні блага, що через нього досягти можна; а ще знаю, що стежка чесноти вельми вузька, а шлях пороку широкий і розлогий, знаю, що неоднакова в них мета й межа, бо той широкий і розлогий шлях пороку веде до смерті, а та вузька й терниста тропа чесноти — до життя, і то життя не дочасного, а довічного; а ще знаю, що, як сказав наш великий кастільський віршник,

Важка, терниста, кремениста путь

Веде до осяйних висот безсмертя,

— Інакше їх не можна осягнути.

— Лишко моє тяжке! — вигукнула небога.— Мій дядечко до всього ще й поета! Усе ж то він знає, все вміє; я певна, що якби ви пішли в муля-ри, то вам добрий дім ізмурувати було б, як іншому клітку змайструвати.

— А що ти думаєш, небога,— сказав Дон Кіхот.— Якби оці рицарські помисли не володіли неподільно всією моєю істотою, не було б такої речі, щоб я її не зробив, не було б такої цяцьки, щоб я не змайстрував своїми руками — чи клітку, то й клітку, чи копірсалочку до зубів, чи що завгодно. [366]

В цей час хтось стукнув у двері; як спитали, хто там, на відповідь почувся Санчів голос. Упізнавши його, клішниця втекла мерщій з кімнати, такий той чоловік був їй осоружний. Двері Санчові одчинила небога, а Дон Кіхот прийняв його з розкритими

обіймами; вони замкнулися вдвох у покої, і між ними завелася розмова, не менш цікава, ніж перед тим була.

РОЗДІЛ VII

Про що говорив Дон Кіхот із своїм зброєношею та про інші преславні події

Побачивши ключниця, що пан замкнувся із Санчом Пансою, одразу дорозумілась, про віщо в них мова буде — радитимуться, ясна річ, як у похід утретє вже рушити. Нахопила нашвидку накидку та й подалася, налякана й стривожена, до бакаляра Самсона Карраска, бо гадала, що той красномовець і однедавна приятель її пана потрафить одраяти його од того нерозважного заміру. Бакаляр гуляв саме у себе в дворику; як уздріла його ключниця, зразу бухнула йому під ноги, задихана й впріла. Постерігши її вид, сумний та приголомшений, Карраско спитав:

— Що з вами, пані господине? Що вам оце такого подіялось, що на вас образу немає?

— Та мені то нічого, паночку мій Самсоне, а от у мого пана рве душу, так-таки душу рве.

— А чого ж його рве, пані господине? — спитав Самсон.— Може, з'їв чогось, то йому завадило?

— Та ні,— одповіла ключниця,— не так ірве, як ви гадаєте, а пориває, кажу, йому душу знов ота божевільна думка: хоче він, бакалярчику мій годний, ізнов у світі рушати, це вже буде втретє, та нових пригод чи негод на свою голову шукати. Уперше привезено його додому впоперек на ослі ледве живого та теплого після кийового бою; вдруге на підводі з волами, та ще й у клітці — він усе казав, буцімто його заворожено, а сам такий був, що аж сумно, рідна мати була б не впізнала: худий-худющий, тільки снасть, та жовтий увесь, а очі геть позападали, мов аж до самого мозку провалились; щоб його так-сяк на ноги звести, мусила я самих яєць шість сотень збавити, те знає Пан Біг і добрії люди, та й кури мої не дадуть мені збрехати.

— Та вірю, вірю,— сказав бакаляр,— вони ж у вас такі гарні, такі гладкі і так добре поведені, швидше розсядуться, аніж неправду скажуть. То мовите, пані господине, що нічого такого не скоїлось, лише боїтеся, що пан Дон Кіхот ізнов своє замишляє?

— А так,— потвердила ключниця.

— Тоді не журіться,— сказав бакаляр,— а йдіть собі любенько додому та зготуйте мені чогось гарячого попоїсти, а по дорозі прокажіть молитву святій Аполлонії, якщо знаєте. За малу часину і я до вас прийду, побачите, яка буде чудасія.

— Ой лишко моє,— забідкалася знов ключниця,— святій Аполлонії, кажете? Се ж якби мій пан на зуби недугував, а він же на голову. [367]

— Я знаю, що кажу, пані господине,— перебив її Карраско.— Ідіть собі й не зривайтеся зо мною диспутувати, бо я своє бакалярство в Са-ламанці здобув, мене ніхто не перебакалярить.

По сім слові ключниця пішла собі, а бакаляр подався, не гаючись, до пароха, де про що з ним перемовитись — а про що саме, скажемо в своїм часі.

А поки все те діялось, Дон Кіхот і Санчо Панса сиділи собі замкнувшись й

провадили розмову, що її і наводить тут наша історія з щонайбільшою докладністю й достеменною правдомовністю.

Санчо казав своєму господареві:

— Я вже, пане, доконав свою стару, то вона одпустить мене з вашою милостю куди-любля.

— Переконав, треба казати, Санчо, а не доконав,— поправив Дон Кіхот.

— Не раз та й не два; пам'ятається мені,— сказав Санчо,— благав я вашу милость, щоб ви мене в словах не виправляли, коли вам розумно, що я на думці маю; от як уже не зрозумієте, тоді так і кажіть: "Санчо, чи там чорте, бісе, я тебе не розумію". Як я і вдруге не потраплю, тоді вже виправляйте, бо я собі чоловік невимагливий.

— Не розумію тебе, Санчо,— тут же перебив його Дон Кіхот.— Що воно таке — невимагливий?

— Ну, невимагливий, знаця, такий, ну, такий...— одказав Санчо.

— Тепер іще менше тебе розумію,— мовив Дон Кіхот.

— Ну, як не розумієте,— сказав Санчо,— то й я вже не знаю ані руш; Бог з вами, пане, та Бог же й зо мною.

— Ага, я вже, здається, догадався,— обізвався Дон Кіхот.— Ти хотів сказати або невимогливий, або невибагливий, що тобі скажуть зробити, те й зробиш, як звелять говорити, так і говоритимеш.

— От же хоть і закладусь, пане,— сказав Санчо,— що ви з самого першу добре втямили і зрозуміли, що я мав на думці, а нарочито хотіли збити мене з плигу, аби я вам іще три мішки гречаної вовни наговорив.

— Може, й так,— погодився Дон Кіхот.— Ну, так що ж там каже твоя Тереза?

— Тереза каже,— відповів Санчо,— що кохаймося, кае, як брати, а рахуймося, як жиди; козирна шоха простого туза б'є, на те козир; ліпше одно "на", ніж десять "дам"... Воно, звісно, дурна баба дурне радить, та хто не слуха, тому вадить.

— І я так гадаю,— сказав Дон Кіхот.— Ну ж бо, провадь далі, друже Санчо: нині в тебе що слово, то перлина.

— Річ тут, пане, ось яка,— вів далі Санчо.— Самі здорові знаєте, що сьогодні за столом, а завтра на столі; смерті не одперти; круть-верть, у черепочку смерть; кирпата свашка нікого не минашка; як проб'є час і година, то не одхреститься людина; смерть глуха, не пита, чи. ти грішний, чи без гріха... Так, бачите, люди славлять, та й панотці з казаль-ниць те саме правлять.

— То все правда,— зауважив Дон Кіхот,— от тільки не можу збагнути, куди се ти стрижеш.

— А стрижу я он куди,— одказав Санчо.— Скажіть ви прямо, ваша милость, яку мені плату положите, місячно, чи як там, поки у вас служитиму, [368] і щоб ту плату давали мені з вашого маєтку, бо за добру ласку служити я не годен — коли ще та ласка буде, та чи й овсі буде? Тільки й нашого, що в кишені (дай Боже)! Я ж таки хочу знати, яка мені заслуженина буде, чи вже велика, чи мала; раз кап та вдруге кап — дивись, і повне відро; зеренце до зеренця, то й мірка набереться; ліпший малий зиск, ніж велика

втрата; запас біди не чинить. Правда, якби так сталося (хоть я вже не вірю та й не сподіваюсь), що ваша милість таки подарує мені з ласки той острів, що обіцяли, то я вже не буду ані не-вдячником, ані великим загребом: хай-но тільки обчислять, які з острова будуть прибутки, і я згоден, аби з моєї плати відлічили якусь там суму.

— Друже Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— як є добра сума, а в тій сумі добра сума, то воно на одно виходить.

— Бачу вже, що я й тут обмилився,— сказав Санчо.— Не на те "у" притиснув: суму тра було сказати, а не суму. Та менше з тим; адже ви мене, пане, й так зрозуміли.

— А зрозумів,— одповів Дон Кіхот.— Зглибив я твої думки аж до самого дна, добре знаю, куди ти ціляєш незчисленними своїми приказками-стрілами. Вважай, Санчо: з дорогою душею поклав би я тобі тверду платню, якби знайшов був хоч в одному романі про мандрованих рицарів якийсь приклад, або хоч натяк прихований, що зброєноші побирали стільки а стільки місячно чи там річно; однак же перечитав я всі (або майже всі) їхні історії і не пригадую, щоб котрийсь рицар ман-дрований назначав певну винагороду джурі своєму, натомість добре знаю, що всі вони служили за панську ласку: бувало, що панові неждано-негадано всміхалася фортуна, і тоді слуга діставав од нього в дар острів або ще якусь рівноцінну річ, або принаймні благородний титул. Отож, Санчо, якщо ви згодні служити мені знов, маючи таку надію і сподіванку, то будь ласка; та не думайте, щоб я став нехтувати й ламати споконвічні звичаї мандрованого рицарства: се річ неможевна. Ідіть же, Санчо мій пишний, додому і ознайміть вашій Терезі сю мою резолюцію; як вона на те пристане, і ви погодитесь служити мені за добру ласку, *bene quidem**, як же ні, то розійдемося без сварки. Аби пшоно, а голуби налетять, аби мед, а мухи налізуть. Іще й на те вважайте, сину мій, що ліпша добра надія, ніж лихе володіння, і ліпший добрий позивач, як лихий одбйрач. Говорю ж я таким складом лиш на те, аби ви, Санчо, зрозуміли, що і я незгірше приказки низати вмію. А насамкінець от що я хочу вам сказати, і таки скажу: коли не хочете служити мені за ласку, ділячи зо мною і долю й недолю, то зоставайтеся собі з Богом, хай він вас хоть і святим учинить, а я собі напитаю десь іншого зброєносця, вірнішого за вас і пильнішого, не такого, як ви, нерозторопу та ба-лакля.

* То добре (латин.).

Як почув Санчо отаку панову рішучу умову, то небо над ним одразу захмарилось, а душа й крила опустила: він-бо гадав, що пан без нього не поїде ніяким світом. Стояв він так розгублений, не знаючи, на яку ступить, аж тут увійшов Самсон Карраско, а за ним небога з ключницею: жіноті цікаво було почути, що казатиме бакаляр їхньому панові, [369] аби розраяти його від мандрів та рицарювання. Отож Самсон, знаменитий жартівник, приступив до Дон Кіхота, обійняв його, як і того разу, і промовив зичним голосом:

— О, цвіте мандрованого рицарства! О, сяйне світило вояцтва! О, честе й похвало народу гишпанського! Нехай пошле Господь усемогутній, як то ширше в Письмі говорить, аби та особа, чи ті особи, котрі намагаються перешкодити й завадити третьому виїздові твоєму, заблудились навіки в лабіринті своїх бажаннів і ніколи не

діждалися здійснення лукавих своїх намірів!

Тоді, звертаючись до кляшениці, мовив:

— А ви, госпожо, можете вже не молитись до святої Аполлонії, бо стало мені відомо, що єсть то непохибна установа сфер небесних, аби пан Дон Кіхот піднявся знову до справдження високодумних і небувалих своїх замірів; я взяв би великий гріх на моє сумління, якби не став умовляти й спонукати сього рицаря, щоб він не повстримував і не впливав надалі потужної сили своєї правиці і доблесного завзяття душі своєї, бо те гаяння і та безчинність не дають йому направляти кривди, боронити сиріт, охороняти честь дівочу, захищати вдів, підпомагати мужнім жонам, одне слово, чинити все те, що належить, подобає, випадає і личить правоправному мандрованому рицареві. Уставайте ж, Дон Кіхоте, пане мій гожий та годний: не завтра, а таки вже сьогодні має в похід рушати ваша милість і ваша велич; коли ж вам, може, чого бракує до здійснення вашого задуму, то я ладен служити вам своєю особою і всім своїм маєтком; якщо вам потрібен джура, то я за щастя незмірне собі покладатиму стати до послуг вашої магніфіценції.

Обізветься тоді Дон Кіхот, обертаючись до Санча:

— А що, друже Санчо, не я тобі казав, що зброєносців мені не забракне? Ти бачиш, хто пропонує мені свої послуги — сам славнозвісний бакаляр Самсон Карраско, перший вигадник і витворник серед спу-деїв саламанчанської школи, здоровий на тілі, жвавий у русі, здержли-вий на язик, витривалий на спеку й холод, на спрагу й голод, оздоблений усіма чеснотами, які повинен мати джура в мандрованого рицаря. Та Боже уховай, аби я задля власної втіхи повалив сього стовпа науки, розбив сей посуд знання, підтяв сю пишну пальму вільних і красних мистецтв! Нехай сей новий Самсон зостається у вітчизні своїй, а придаючи їй слави, хай zarazом покриє славою і сивий волос своїх отця-матері, а я задовольнюся і будь-яким джурую, якщо Санчо не рачить за мною їхати.

— Та рачу вже, рачу,— озвався розчулений Санчо (йому аж очі сльозою зайшли).— Про мене ніхто не скаже, пане мій, що поки хліба, поти й дружби,— казав він далі.— Не такого я роду й плоду, щоб не-вдячником бути; усьому світу, а найпаче нашому селу, відомо, які то єсть люди Панси, що я од них походжу. А ще зрозумів я і збагнув із багатьох ваших добрих діл і ще добріших слів, що ваша милість має намір нагородити мене по заслугі. А коли я й завів був ото суперечку про платню, то не сам од себе, а з жінчиного призводу, бо вона в мене така — як убгає щось у голову, то поти буде товкмачить, поки на свому не поставить; сказав би, довбешкою обручі на бочку набиває. Та вже ж чоловік має бути чоловіком, а жінка жінкою. Коли ж я чоловік (що є, [370] то є, ніде правди діти), то буду таки господарем у себе в хаті, хоч то кому мило, хоч неміло. Нічого іншого не маємо робити — нехай милість ваша спише тестаменту з приміткою, щоб ніяка лиха година не могла його заперчити, та й рушаймо притьмом у дорогу, аби вже пан Самсон не брав гріха на душу, бо, кає, гризтиме його сумління, як не доконає вашу милість утретє світами блудити; а я вже знов прирікаю служити вашій милості щиро й вірно, лучче й краще за всіх джур, що служили мандрованим лицарям

давніми й новими часами.

Бакаляр із дива не виходив, слухаючи, якою мовою і яким штилем висловлюється Санчо; хоть і читав Самсон першу частину історії його пана, та зроду не думав, щоб джура був такий потішний, як там його змальовано; тепер же, почувши про тестамент із приміткою, якого не можна було б "заперчити" (замість "заперечити"), повірив, що то все була щира правда, визнав Санча Пансу за щонайпершого блазня наших часів і мовив собі на думці, що другої такої пари навіжених, як отсей пан із слугою, не знайдеш у всьому світі хрещеному.

Вкінці Дон Кіхот обійнявся з Санчом Пансою на знак примирення, і на думку й раду великого Карраска, що став віднині для нього немовби оракулом, ухвалено було рушати в путь через три дні; за сей час треба було налаштувати весь дорожний припас і роздобути десь шолома з прилбицею, бо, казав Дон Кіхот, він конче мусить мати його з собою. Самсон пообіцяв дістати: один його приятель мав якраз таку штуку і певне йому не відмовить. Щоправда, шолом той не сяяв і не виблискував ясною сталлю, а вкритий був геть увесь іржею та цвілизною.

Що вже наклалися бакаляра клішниця з небогою, то й сказати не можна; вони рвали на собі волосся, дряпали до крові обличчя і голосили над паном своїм, що в мандри збирався, мов тужільниці над покійником. Самсон же, намовляючи Дон Кіхота до нової виправи, мав на думці один план, що він його врадив заздалегідь із парохом та з цилюрником; що то був за план, про те скажемо в повісті нашій нижче.

У три дні, як і гадалось, Дон Кіхот та Санчо Панса злагодили всю потребизну, втихомирили своїх — той жінку, а сей клішницю з небогою, і смерком, аби ніхто не бачив, крім бакаляра, що захотівся провести їх аж геть за царину, пустились їхати до Тобоса: Дон Кіхот на своєму доброму Росинанті, а Санчо на вірному Сірому, із селянськими харчами в саквах і з грішми в капшучі, що пан дав йому про всякий случай. На прощання Самсон обійняв Дон Кіхота і попросив його подавати про себе вісті добрі чи лихі, аби він, бакаляр, міг радіти з одних чи смутитися з других, як то велять закони дружби. Дон Кіхот пообіцяв; тоді Самсон вернувся в село, а ті двоє побралися до преславого міста Тобоса. [371]

РОЗДІЛ VIII,

де оповідається про те, що приключилось Дон Кіхотові, коли їхав він до своєї володарки Дульсінеї Тобоської

"Хвала всемогутньому Аллахові", — рече Ахмет Бен-Енхелі на початку сього восьмого розділу. "Хвала Аллахові і другим, і третім разом"... А далі ясує, за що тую хвалу воздає: за те, каже, що Дон Кіхот і Санчо рушили, нарешті, в дорогу, і читальники превтішної його повісті можуть сподіватися, що отут-то й почнуться знов подвиги й чудасії Дон Кіхота і його зброєносця; тож він просить їх, нехай забудуть давніші рицарські вчинки нашого завзятого гідальга і пильнують натомість нових, котрі оце і мають початися саме тут, по дорозі на Тобосо, як перші починались на Монтельському полі. Не багато ж і просить проти того, що обіцяє дати, а далі такими оповідує словами.

Отож Дон Кіхот і Санчо zostались на шляху самі; щойно Самсон пішов собі, як Росинант зачав іржати, а Сірій пирхати, що обидва вершники, і рицар, і джура, мали за добрий знак і щасливу призивіст-ку; на правду сказати, не стільки там було того ржання кінського, скільки ослиного пирхоту й ревіння, і з того Санчо виснував, що його фортуна переважить і візьме гору над пановою — може, він спирався при цьому на свої астрологічні знання, хоча історія нічого певного про се не говорить; відомо тільки, що коли він спотикався або падав, то каже, бувало, що краще було б дома сидіти, бо з того спотикання та падання пуття нема, як не обув'я збавиш, то ребро собі вломиш (хоч на розум був і не багатий, а тут від істини недалеко втік).

— Друже Санчо! — обізвався до нього Дон Кіхот.— Виїхали ми з тобою проти ночі, а вона ж западає темна та невидна, і не знати, чи постигнемо ми над ранок у Тобосо, куди я неодмінно маю з'їздити, перше ніж ударитись у будь-яку іншу пригоду; там я засягну благословенства і призвоління од незрівнянної Дульсінеї; гадаю і певно сподіваюся, що з тим призволінням перебуду й до щасливого доведу skutku хоч яку небезпечну пригоду, бо ніщо в світі не додає такої одваги мандрованим рицарям, як добра ласка їхніх дам.

— Та й моя ж така думка,— одказав Санчо,— тільки навряд, чи вашій милості пощастить розмовитись із нею чи побачитись десь на вигоді, щоб благословення взяти, хіба що поблагословить вас через загороду з товаричого двору, де я бачив її першого разу, як ото носив їй цидулку про вибрики та витворки, що ваша милість витворяла в самій щирині Моренських гір!

— Так кажеш, Санчо,— спитав Дон Кіхот,— загородою видалось тобі те місце, де ти бачив тую неошановану досі, як належить, красу і вроду? Певно, то була все ж таки галерея чи кружганок, або під'їзд, чи як там кажуть, пишного королівського палацу?

— Могло бути,— одказав Санчо,— та мені воно скинулось наче на загороду, якщо тільки пам'ять моя не притерлась.

— Хоч би там як, Санчо, а мусимо туди їхати,— мовив Дон Кіхот.— Мені аби її тільки побачити, байдуже, чи то через огорожу, чи в вікно, чи [372] різь садові грати, чи в яку щілку: як од сонця її вроди впаде мені в вічі хоть один промінчик, він осіє мій розум і покріпить моє серце, і тоді вже ніхто в світі не переважить мене, ані дорівняє мені мудрістю і мужністю.

— По щирості кажучи, пане,— зауважив Санчо,— як бачив я оте сеньйори Дульсінеї Тобоської сонце, то не таке воно було ясне, щоб проміння з себе попускати, через те, мабуть, що її милість переточувала саме, як ви знаєте, пшеницю на решето і таку збила куряву, що лице їй ніби хмара чорна окривала.

— Ти знов своєї, Санчо? — сказав Дон Кіхот.— Ти все думаєш, гадаєш, говориш і твердиш, ніби володарка моя Дульсінея на правду пересівала пшеницю, хоч та праця й та робота і геть далеко одбігають од того, що роблять і мають робити вельможні особи, створені й призначені для зовсім іншого роду занять і діяльності, котрі на арбалетний постріл, можна сказати, виявляють їхнє вельможество. Мабуть же, тобі не в пам'ятку, о Санчо, тії вірші поета нашого, де він змальовує нам, коло якого діла пораються в

чертогах своїх кришталевих чотири німфи: вирнувши з хвиль рідного Таха, сідали вони на луку зеленім кросна розкішні ткати, що, як описує той віршник бистроумний, були все з щирого золота, сутого едабу та перел многоцінних. Таким же то, певне, рукометством і моя бавилась володарка в той час, як ти її уздрів, але якийся злий чарівник, заздорячи ділам моїм, обертає й переменяє все те, що мені любе, в зовсім іншу подобу. Тим і боюся, що в історії діянь моїх, яку нібито оголошено вже друком, нафальшував багато всячини автор, будучи, можливо, неприхильним до мене чорнокнижником, намішав до одної правди тисячу брехень, накрутив нарочито різних вигадок, незгідних з правдомовною, мовляли, повістю. О заздорсте, кореню нескінченних злигоднів, шашелю всіх на світі доблестей! Усі гріхи, Санчо, мають у собі, я сказав би, щось принадного, тільки гріх зависті не приносить нічого, крім злості, досади й огиди.

— Отак же воно і на мій суд,— погодився Санчо.— У тій оповісті чи сторії, що, каже бакаляр, сам бачив, як про нас обидвох прописано, і об мою честь, гадаю, руки потирають, як ото кабана, буває, по вулиці-пилюці туряють: ачу, рябий, аса-ля! А от же й забожуся, що зроду-віку про жадного чарівника слова лихого не сказав, та й добра такого не мав, щоб хто на мене заздирив; от хіба що вдався собі трохи ніби хитруватий, а може, й махляруватий, тільки все те мов плащем широким криє-по-криває простота моя велика, прирожденна, а не вдана. Та вже за те саме, що я вірю кріпко й непохибно у Бога правдивого, як нам велить свята церква наша римо-католицька, за те, що я з жидовою на смерть ворогую, мусили б на мене тії письмаки обачення мати і в писаннях своїх добре зі мною обіходитись. А проте, нехай собі кажуть-говорять, як хочуть: голий я вродився, та й ниньки голий ходжу, нічого не зискав, та й нічого не втратив; нехай мене хоть у книжки пхають, хоть на язики всім світом беруть, що-любля про мене плещуть — мені про те байду-жечки.

— Се нагадує мені, Санчо, притичину, яка склалась одному славному поетові наших часів,— сказав Дон Кіхот.— Написав він якось ущипливу сатиру на всіх куртизанок, та оминув одну даму двірську, що й невгадано [373] було, чи вона до того гурту належить; от та дама, не знайшовши себе в списку, і давай йому жалітись — що він у ній таке побачив, що разом з іншими не змалював? Отож нехай він свою сатиру поширить і її десь хоч у додатку вмістить, а як ні, то життю не радий буде. Поет так і зробив, і такого про неї понаписував, що й старі пліткарки не наговорили б, але дама була вельми рада, що доскочила-таки слави, нехай і неславної. А ще приходитьсь сюди історія того пастуха, що підпалив і димом пустив славетний храм Діанин, залічуваний до сімох чудес світу, на те тільки, щоб імення своє потомним вікам передати; хоч і велено ж було того ймення не згадувати ані словом, ані на письмі, аби задум його не справдився, проте відомо стало, що звали того пастуха Геростратом. Спадає мені на пам'ять із цього приводу також пригода(що мав її великий цісар Карло П'ятий з одним шляхтичем римським. Якось захотілося цісареві оглянути славнозвісну Ротонду, що в старожитні часи звалася храмом усіх богів, а тепер слухнішу має назву — церква всіх святих. То одна з небагатьох будов, що майже цілою дохо- валась із доби поганського Риму,

являючи нам усю велич і пишноту прославлених своїх фундаторів: формою вона нагадує велетенську роз-, країну навпіл помаранчу, а яснота в ній несказанна, дарма що світло добувається туди через одно тільки вікно, чи радше через великий круглий отвір у куполі. Через той же отвір і оглядав цісар тую церкву, а при боці в нього був один шляхтич римський, що пояснював йому до тонкощів усю велич і красу того архітвору давнього зодчества; як одійшли вони од отвору, шляхтич йому й каже: "Цісарю мій найясніший! Тисячу, може, разів поривало мене бажання схопити вашу величність ув обійми і кинутися з вами разом униз через сей отвір, аби на сім світі вічну по собі zostавити славу".— "Я вам вельми вдячний,— одвітував цісар,— що ви не довели до діла лихого вашого наміру; щоб же не було вам більше нагоди випробовувати вірнопідданість вашу, забороняю вам віднині говорити зі мною й перебувати в моїй присутності". Сее сказавши, нагородив його щедро. Бачиш, Санчо, бажання зажити слави завше було могутнім рушієм людських учинків. Як ти гадаєш, що спонукало Горація кинутися при повнім обладунку з мосту в Тіброву глибину? Що примусило Муція руку собі спалити? Що порвало Курція скочити в безодню огненну хлань,— яка посеред Риму була розверзлася? Що подвигнуло Юлія Цезаря наперекір усім недобрим призивіткам перейти Рубікон? Або з новітніх уже прикладів узявши — чого се хоробрим гишпанцям, що воювали в Новому Світі під рукою знакомитого Кортеса, закортіло кораблі свої потопити і на суходолі одрізаними лишитись? Всі оці вчинки і багато інших, їм подібних, були, є і будуть діяннями слави, котрої прагнуть смертні яко нагороди й частки безсмертя, що належать їм за голосні їхні подвиги; щоправда, ми, християни-католики і мандровані рицарі, більше повинні дбати про славу віку грядущого, яка вічно витає в ефірних висях небесних, аніж про ту марну славу, що дається осягти в сьому земному й минушому віці, бо тая слава, хоть яка тривала, конче має скінчитися з цим конечним світом,— тим-то, Санчо, дії наші не мусять переступати меж, назнаменованих релігією християнською, що ми до неї признаємося. Нам треба в велетнях поборювать гординю, зависть перемагати благородством і добротливістю, [374] гнів — самовладанням і сумиром душевним, обжерність і оспалість — недоїданням та недосипанням, хтивість і жадобу — вірністю до тих, кого ми обрали володарками всіх помислів наших, ліни्वство — невтомними по всьому світі мандрами в пошуках пригод, що можуть із нас учинити і вчинять напевне не тільки добрих християн, а й доблесних рицарів. Оце тобі, Санчо, шляхи, якими можна досягнутися найвищої хвали і найбільшої слави!

— Добре я втямив усе, що ваша милість отут мені провадила,— сказав Санчо,— тільки просив би я вашої ласки одне питання скасувати, що саме в голову мені вступило.

— Не скасувати, а, мабуть, з'ясувати,— поправив його Дон Кіхот.— Питай на здоров'я, а я вже тобі відповім, як зумію.

— Скажіте мені, пане,— питав далі Санчо,— всі оті Іюлі та Августі, чи як їх там, усі оті лицарі-славути, що вже, ви каєте, померли,— де вони теперечки?

— Котрі були погани, ті, видима річ, у пеклі,— відповідав Дон Кіхот,— а котрі

християни (якщо вони справді були добрими християнами), ті в чистилищі або в раю.

— Ну, добре,— сказав Санчо,— а тепер ще й таке: чи в тих поховальницях, де лежать оті пани великі, є лампади срібляні, чи висять на стінах у каплицях їхніх милиці пам'яткові, покривала мертвецькі, волосся пасма, ноги чи там очі воскові? А як ні, то чим же ті поховальниці оздоблені?

На те одвітував Дон Кіхот:

— Поховальниці поганські являли собою здебільша розкішні храми: попіл Юлія Цезаря замуровано в урну, а над нею воздвигнуто височезний кам'яний обеліск, що зветься в нинішньому Римі шпилем святого Петра; у цісаря Адріана за гробовець править цілий замок, завбільшки з добре село, що звався колись *Moles Hadriani**, а тепер це замок святого Ангела в Римі; цариця Артеміза поховала свого мужа Мавзола в усипальні, що її мали за одне з семи чудес світу,— але жодна з цих гробниць, як і багато інших, споруджених за поганства, не оздоблювалась покривалами чи іншими такими приносами й пам'ятками, які свідчили б, що тут покояться святі.

* Андріанова махия (латин.).

— Та вже ж не як,— мовив Санчо.— А тепер скажіть іще, яке діло славніше: мертвого воскресити чи велетня якого вбити?

— Тут нема чого й питати,— відповів Дон Кіхот,— ясно, що воскресити мертвого.

— Отут же ви, пане, і впіймались! — вигукнув Санчо.— Виходить, той, хто воскрешає мертвих, вертає зір незрячим, випрямляє кривоногих, уздоровляє недужих, той, що в нього перед гробницею лампади горять; що в нього в каплиці повно люду молящого до мощей припадає,— він і в сьому і в прийдущому віці більшої сподобився слави, аніж була коли чи буде у всіх царів поганських та лицарів мандрованих у цілому світі?

— Визнаю і я сю правду,— погодився Дон Кіхот.

— Виходить,— вів далі Санчо,— така вже слава, і благодать, і, сказати [375] би, привілеї у мощей святих, що з призову і призводу благочестивої нашої матері-церкви перед нами тобі й лампади, і свічки, й покривала, й милиці, і образки, й кучерики, і очі, й ноги, люду хрещеному на побожність, а їм на більшу християнську славу. Королі на плечах своїх тії тіла, чи, мовляли, мощі переносять, кісточки їм цілують, часточками їхніми собі каплиці зукрашають, вівтарі свої найкоштовніші приоздоблюють.

— І до чого ж ти все оце говориш, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— А до того, пане,— одказав джура,— що ми з вами повинні стати святими, тоді ми найшвидше заробимо собі тої доброї слави, що до неї так ревно пориваємось. Коли хочете знати, пане, то вчора чи позавчора, одне слово, як той казав, цими днями, вписано й заведено між святих двох ченичників-босоножців, і кожне тепер за велике собі щастя має припасти губами чи рукою торкнутись до тих вериг залізних, що ними вони, плоть свою усмиряючи, підперезувались; тії ланцюги, скільки я знаю, у більшій тепер повазі, аніж Роландів меч, що десь там у збройні висить у нашого милостивого короля й пана, дай йому, Боже, вік довгий. Отож, пане, краще в будь-якому законі чернечому смиренно ченцювати, аніж лицарем мандрованим гордо лицарювати:

скорше дійдуть до Бога два десятки бичів, що сам собі всиплеш, аніж дві тисячі ударів списо-вих проти всіх отих велетнів, драконів та інших прочвар.

— Воно-то так,— сказав Дон Кіхот,— та не всім же бути ченцями, і воістину незліченні ті шляхи, якими Господь своїх вірних до неба провадить. Рицарство те ж саме, що й за віру подвижництво; не один-бо вже рицар вічного в раю сподобився блаженства.

— Правда ваша,— погодився Санчо,— тільки чув я, нібито більше в раю все-таки ченців, а не лицарів.

— Це тому,— сказав Дон Кіхот,— що й на сьому світі ченці числом своїм рицарів переважають.

— А чи мало ж на сім світі всяких мандрованих? — сказав Санчо.

— Мандрованих-то багато,— відповів Дон Кіхот,— але мало хто з них заслуговує на ймення рицаря.

В таких і інаких розмовах проїхали вони цілу ту ніч і другий день, а статись із ними нічого такого й не сталося, чим Дон Кіхот був непомалу засмутився. Аж ось надвечір другого таки дня побачили вони здаля преславне місто Тобосо; од того виду збадьорився наш Дон Кіхот, а Санчо похнюпив носа, бо він же сном-духом не знав, де живе та Дульсі-нея і зроду не бачив її в образ, як, зрештою, і його пан. Обидва вони мліли серцем — той, що скоро мав її побачити, а той, що ніколи не бачив; Санчо ніяк не міг зміркувати, що має робити, як пошле його пан у Тобосо. Нарешті Дон Кіхот вирішив не вступати до міста, поки добре не спочіє; на якийсь час стали вони попасом у дубнячку, що за околицею ріс, а як пора вже пріспіла, увійшли в місто; оттут-то й почалися в них пригоди, справді на щось путнє схожі! [376]

РОЗДІЛ IX,

де оповідається зараз побачите, що

Опівнічної години, а може, трохи там раніше чи пізніше, Дон Кіхот і Санчо виїхали з лісу і вступили в Тобосо. В селищі було тихо й мирно, бо всі мешканці вже обляглися і спали твердим, як то кажуть, мертвецьким сном. Ніч стояла почасти ясна, почасти хмарна, хоть Санчові хотілося, щоб вона і зовсім була темна, щоб у тій темноті знайти якесь виправдання своєму невіданню. Довкола чути було лише собачий гавкіт, що від нього Дон Кіхотові аж у вухах лящало, а Санчові ковалики в грудях кували. Деся-колись попірхували осли по дворах, порошкували свині або коти нявчали — всі ті різні звуки виразно вчувалися серед нічної тиші. Закоханий рицар віщував собі з того щось недобре, а проте обізвався до Санча:

— Санчо, сину мій, веди мене до Дульсінеї, до її палацу, може, вона ще не лягала спати.

— До якого там у сина палацу,— заперечив Санчо,— коли я бачив її високість у малесенькій хатці.

— То вона, мабуть, подалась була на той час у придомок коло своєї резиденції,— сказав Дон Кіхот,— розважитись у товаристві з паннами своїми двірськими, як то чинять за звичай високородні сеньйори та принцеси.

— Ох, пане,— зітхнув Санчо,— коли вже ваша милость думає мені наперекір, що пані моя Дульсінея не в хаті живе, а в палаті, то хіба ж тепер той час і та година, щоб двері там одчинені були? Чи годиться ж нам грюкати-добиватись, поки нас почують і впустять, чи пристало вночі людей колошкати? Чи подоба до коханок отак нахрапом достукуватись, як гультяй звук чинити, що не дивиться на пізню годину, а так тобі прийде й гукає і лізе коли схоче?

— Нам аби тільки той палац розшукати,— мовив Дон Кіхот,— а там я вже скажу тобі, Санчо, як далі діяти маємо. А дивись-но, Санчо, якщо мені тільки не ввижається, то он він і є, палац Дульсінеїн, бачиш, велике й темне щось бовваніє.

— Ну, то нехай же ваша милость їде попереду,— сказав Санчо,— може, воно й справді так. Та хоч і сам увіч побачу і руками помацаю, все одно буде тому така правда, як тепер білий день.

Дон Кіхот рушив попереду і, проїхавши двісті, може, ступнів, наткнувся на будівлю, що велику од себе одкидала тінь; побачив високу башту-дзвіницю й доміркувався, що не замок то був, а собор місцевий.

— Бач, Санчо,— мовив,— на церкву набрели.

— Та бачу,— одказав Санчо,— гаразд, що не на власну могилу, бо то, вважайте, недобрый знак — такої пори по цвинтарищах валасатися. Ще й до того пригадую, якщо пам'ять моя не заморилась, казав вам уже, що нашої пані будинок стоїть десь у сліпому завулку.

— А бий тебе Божя сила, недоумку! — заляв Дон Кіхот.— Де ти бачив, щоб замок чи палаци королівські по сліпих завулках ставились?

— Знаєте, пане,— заперечив Санчо,— воно як де: що край, то оби-чай. Може, тута в Тобосі так заведено, що ті палаци-озіяки по закутках будуються. Тим-то і прошу вашої милості, дайте мені по тих вулицях та [377] завулках добре понишпорити, то, може, й зналду в якомусь закамарку той замок чи палац, собаки б його з'їли, як маємо через нього стільки їзданини та блуканини!

— Гляди, Санчо, говори з більшою повагою про все, що стосується моєї володарки,— остеріг Дон Кіхот.— А втім, не впадаймо в пасію* долиймо до окропу холодної води.

— Та вже впиню себе, впиню,— одмовив Санчо.— Тільки як же тут витерпиш, коли хоче ваша милость, аби я знав добре, де нашої мадами будинок, однісінький раз бачивши, аби й опівночі вам зразу одшукав, коли ви самі, пане, не годні його знайти, хоч певне тисячу разів уже бачили.

— Ох, Санчо, ти таки доведеш мене до розпачу! — сказав Дон Кіхот.— Чи не говорив же я тобі, єретичний сину, сто сот разів, що сам я зроду не бачив незрівнянної Дульсінег і ніколи в житті не переступав порогу її палацу, а закохався в неї з чутки, з людської слави про красу її та розум?

— Уперше чую,— одвітував Санчо,— і кажу, що як ваша милость її не бачили, то я й поготів.

— Бути не може! — не повірив Дон Кіхот.— Адже ти сам казав, що бачив, як вона

пшеницю точила, коли приніс відповідь на листа, що я їй через тебе посилав.

— Ви, пане, не дуже на теє впевняйтесь,— сказав Санчо,— бо, щоб ви знали, бачив я її і відповідь узяв так само з чутки, а яка вона є, сеньйора Дульсінея, того не втну, як рукою до неба не сягну.

— Санчо, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— є час на жарти, і є час, що не випадає й не годиться жартувати! Коли я кажу, що зроду не бачив володарки душі моєї і ніколи з нею не говорив, то се не значить, що ти мусиш твердити, ніби й ти не бачився й не розмовляв, бо сам добре знаєш, що тому неправда.

Їдуть вони отак, розмовляють, аж напроти жене щось двох мулів і плуг, по землі тягнучись, брязкає; не інакше, подумали, як устав оратай удосвіта в поле на оранку. Так же воно й було; ішов оратай і співав тую пісню, що каже:

Зле скінчилось для французів

Полювання в Ронсевалі...

— От же щоб я вмер, Санчо,— озвався Дон Кіхот, почувши ті слова,— коли не буде нам сеї ночі якогось лиха. Чуєш, якої той хлоп співає?

— Та чую ж,— одказав Санчо,— тільки до нашої справи теє полювання в Ронсевалі зовсім не тичеться. Нехай би собі співав хоч і про Калаїноса, все одно, у нашім ділі воно ні на добре, ні на лихе не при-звісне.

Як порівнявся з ними селянин, Дон Кіхот спитався в нього:

— Чи не скажете ви, добрий чоловіче, нехай вам Біг помагає, де тут палац незрівнянної принцеси донї Дульсінеї Тобоської?

— Пане,— одказав йому парубок,— я сам не тутешній, став оце недавно до одного багатого господаря в найми про всяку польову роботу; онде-о навпроти живуть йогомость і паламар сього приходу, вони вашій милості напевне скажуть, хоч той, хоч той, про тую пані принцизну, [378] бо мають списки всіх мешканців тобоських; тільки здається мені, що нема в цьому селі ані жодної принцизни, хіба що чимало господарок пановитих, що кожна себе в домі за принцизну має.

— Серед них же то, приятелю,— сказав Дон Кіхот,— і мусить бути та, про яку тебе питаю.

— Мо', й так,— погодився парубок.— Бувайте здорові, бо он уже й на світ починає займатись.

Та й погнав собі мули, не чекаючи дальшого розпитку. Побачив Санчо, що пан його ніби розгубився і невдоволений чимось, та й каже:

— Ай справді, пане, затого день білий буде, а нам воно ніби ніяково трохи на вулиці. Ось виїдьмо краще з міста: ваша милость перебуде тут десь поблизу в лісі абощо, а я по-видному вже вернуся до міста і піду по нишпорках, вилажу скрізь до останньої загогулини, шукаючи моєї пані дому, чи замку там, чи палацу; то було б велике нещастя, коли б не знайшов, а як ізнайду, то розмовлюся з її милостью і скажу, де і як ваша милость чекає од неї знаку й слова, аби зійтися вам обом без ущербку для честі її і слави.

— Короткий був еси у слові, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— та много мудрого сказав

еси. Я згоден і приймаю з превеликою охотою раду, що ти мені дав. Рушаймо ж, сину, знайдемо десь гай, де я цей час ізгаю, а ти повернешся, як сам сказав, і знайдеш мою володарку, і з нею поговориш; від мудрості і чемності її предивної собі чекаю ласки.

Санчо намагався чимскорше спровадити пана свого з Тобоса, аби не вийшло наяв те ошуканство його з відповіддю, що він привозив у гори Моренські нібито від Дульсінеї, тож і виїхали вони зразу, не гаючись. Уїхавши милі зо дві коротких од села, знайшли невеличкий лісок чи, може, й прилісок, де Дон Кіхот тим часом зостався,— Санчо знов подався до міста на перемовини з Дульсінеєю. Під час тої місії і сталися події, що неабиякої вимагають од нас уваги й довіри.

РОЗДІЛ Х,

де оповідається про хитрощі, на які піднявся Санчо, аби заворожити сеньйору Дульсінею, та про інші події, такі ж правдиві, як і потішні

Дійшовши до подій, що мають оповідатися в даному розділі, автор великої сієї історії мовить, що хотів був спершу збути ті події мовчанням — боявся б то, що ніхто йому не йнятиме віри, бо Дон Кіхотове божевілля сягає тут межі і грані можливого, перевершуючи, либонь, на Два арбалетних постріли щонайсміливішу уяву. Та попри всі свої обави і опаски, вирішив, кінець кінцем, списати все достоту так, як воно й діялось, не додаючи й не однімаючи супроти правди ніже єдиної по-рошиночки і не дбаючи про те, що хтось, може, поважиться брехню йому завдавати: гаразд же і вчинив, бо правда буває хоч і тонка, та не ламка і завше над брехнею, мов та олива над водою, наверх вийде. Отож і [379

] аже, ведучи далі свою оповідь, що ставши Дон Кіхот у гаю, діброві чи лісі неподалік преславного Тобоса, зараз послав Санча до міста і нехай, сказав, не вертається, поки не поговорить його ім'ям з володаркою його і не вблагає її, аби була ласкава датися на очі щироприхильному своєму рицареві і поблагословити його на щасливе звершення всіх замірів його і многотрудних подвигів. Санчо запевнив пана, що притьмом учинить його волю і принесе йому незгіршу вістку, ніж того разу.

— їдь же, сину,— промовив Дон Кіхот,— і не бентежся, як станеш у сяйві сонця тієї вроди, що вибрався шукати. Щастен еси понад усіх на світі зброєносців! Пильнуй же добре і примічай гаразд, як вона тебе прийме: чи не зміниться на лиці, коли ти од мене вістку подаватимеш, чи не стурбується, не замішається, почувши моє наймення, чи не відкинеться на подушки, коли застанеш її на препишному сидінні, що її гідності пристало; а як, бува, стоятиме, то гляди, чи не буде переступати з ноги на ногу; чи, як даватиме відповідь, не повторить її два або три рази, чи голос її при тому не переміниться з ласкавого на суворий або ж навпаки — з непривітного на приязний; чи не зніме руки волосся поправити, хоч би там і поправляти не було чого,— одне слово, придивляйся пильно, сину, до всіх її вчинків і порухів, бо як ти мені їх докладно змалюєш, я зможу доміркуватись, що криє вона в тайниках свого серця проти моїх любощів; ти мусиш, Санчо, знати, коли ще не знаєш, що в справах кохання всі оті дії і зовнішні порухи, котрі проявляються при подібних розмовах, суть несхибні вісники того, що діється у глибині душі. Отож їдь собі, мій друже, і нехай тебе веде доля,

щасливіша од моєї, хай супроводить тебе більший успіх, ніж той, якого я з тривогою сподіваюсь, застаючися тут у прегіркій самотині.

— Я їду і незабаром вернуся,— сказав Санчо.— Носа вгору, пане, а то ви вже його похнюпили до самого долу, мов курчата погубили. Знаєте, як то кажуть: добрий дух і горе боре; на ката бодня, як сала чортма; щастя, як трясця — на кого схоче, на того й нападе; а ще говорять — і гадки не мав, і зайчатко впіймав... Се я проти того кажу, що вночі то ми не знайшли палацу чи там замку нашої пані, а вдень я набіжу того неждано-негадано. Ну, а вже як набіжу, то дам собі ради.

— Що й казати, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— ти тулиш до нашого діла свої приказки, як горбатого до стіни; благаю Бога, щоб дав мені кращу долю, ніж тобі мову.

По тих словах Санчо повернув і затяв Сірого, а Дон Кіхот так і застиг у сідлі — упнувши ноги в стремена і спершись на списа, він поринув у смутні й невиразні якісь роздуми. Лишімо ж його тут і прослідкуймо за джурою, що не менш сумливо і думливо віддалився від свого пана. Ледве виїхав із лісу, озирнувся — аж Дон Кіхота вже не видно; тоді зіскочив з осла, сів під деревом та й почав сам із собою розмовляти та міркувати:

— Ануте, брате Санчо, скажіть, куди се ваша милость путь верстає? Чи не осла, бува, шукаєте, що десь забіг? — Та ні.— А кого ж ви шукаєте? — Шукаю того, не знаю кого, сказати би принцизну, а з нею сонце краси і все небо небське.— А де ж ви, Санчо, гадаєте знайти тее диво? — Де? У преславному місті Тобосі.— Гаразд, а од кого ви її шукаєте? — Од славного лицаря Дон Кіхота з Ламанчі, що кривду направляє, [380] жаждушого годує, а голодного поїть.— Знаменито. Д ви ж знаєте, Санчо, де її дім? — Та каже пан, що десь тут мають бути чи то палати королівські, чи замок якийсь гордопишний.— А чи ви ж її хоть раз коли бачили? — Ані я, ані пан мій не бачили її зроду.— А чи не здається вам, що то буде слушно й справедливо, коли тобосці, дізнавшись, що ви приїхали сюди викрадати їхні принцизни та їхні дами баламутити, візьмуть та й обкладуть вам боки добряче киями, що й кісточки цілої не лишиться? — Та, може, воно було б і по правді, тільки ж я посланець, а воно ж ото і в пісні співається:

Любий друже, ви посланець,

І нема на вас вини...

— Не вповайте на тее, Санчо: люди в Ламанчі все гарячі та гонористі і не дадуть собі на носі грати. От їй же Богу святому, як присочать вас, то матимете клопіт.— А згоріло б ти йому! Удар, громе, куди-інде! Комусь кисличок закортіло, а на мене щоб оскома напала... Ще й надто — в Тобосі Дульсінеї шукати, то все одно що в Равенні Марію, а в Саламанці бакаляра. Лукавий, сам лукавий мене в се діло вплутав, а вже ж не хто!

Провівши Санчо сей монолог, дійшов нарешті такої думки:

— Ну, що ж! На все є ліки, тільки на смерть немає: хоч-не-хоч, а наскінчу життя всі під її кормигу підпасти мусимо. Пан мій, те я вже з тисячі ознак помітив, таки божевільний, хоч в'яжи його, та й я недалеко втік, може, ще й за нього дурніший, бо

зв'язався з ним та й служу; недурно ж то мовиться, що з яким пристаєш, сам таким стаєш; хто з псами лягає, той з блохами встає. А як уже він несповна розуму і в нетямі своїм одні речі за другі має, біле за чорне, а чорне за біле, як вітряки мав за велетні, а воли чернечі за верблюди, як отари овечі здавались йому військом ворожим абощо, то не важко йому буде бляхмана пустити і виставити першу-ліпшу селянку за сеньйору Дульсінею; як він не повірить, то я забожусь, а як сам божитиметься, що ні, то я перебожусь, що таки так; як він затнеться, то я затнусь іще дужче, аби тільки мій чорт старший був — а там уже дійся Божа воля. Може, через ту мою впертість він уже перестане посилати мене в таких-о справах, побачивши, яке з того пуття буває, може, подумає, авжеж, подумає, що то якийсь лихий чарівник заворожив його пані, аби вчинити йому шкоду й невигоду.

Отак надумавшись, Санчо Панса втихомирив свого духа, бо діло, вважай, уже зроблено — пересидіти отут тільки до передвечора, аби Дон Кіхот повірив, що джура вже туди й назад устиг змахати. І так же все добре для нього склалось: тільки підвівся, аби на Сірого сісти, аж бачить — од Тобоса прямо на нього троє селянок їдуть на трьох осликах чи, може, й ослицях, тут автор не каже точно, та більше того, що то були такі ослиці, бо селянки їх частіш беруть собі під верх; однак годі тим дуже клопотатись, бо ж особливої ваги воно не має. Скоро Санчо уздрів тих селянок, зараз же рвонув з копита до пана свого Дон Кіхота, а той собі все зітхав та розливався незлічними 'жалями любовними. Як побачив рицар свого джуру, зараз спитав: [381]

— Ну як, друже Санчо? Білим чи чорним камінцем маю я сей день одзначити?

— Краще одзначте його, пане, червоним,— відповів Санчо,— як ото по неверситетах оповіщення малюють, щоб видніш було.

— Виходить, ти приніс мені добру звістку? — спитав Дон Кіхот.

— Таку добру, пане,— одказав Санчо,— що вашій милості лишається тільки підострожити Росинанта й виїхати в чисте поле, де ви побачите сеньйору Дульсінею: вона вже їде вам назустріч із двома двірськими дамами.

— Боже правий! Санчо, друже, що-бо ти говориш? — здивувався Дон Кіхот.— Гляди, не дури мене, не думай несправжньою радістю розвіяти невдавану мою тугу.

— А нащо б я мав дурити вашу милість? — заперечив Санчо.— Та ви зараз же можете перевірити, правду я кажу, чи ні. Ну ж бо, торкніть коня острогами та й гайда — побачите, яка там пані наша принцизна одягнута ошатна, сказано велика сеньйора. І на самій, і на дамах-прибічницях золото так і ряхтить, перли так і сяють, діаманти так і грають, рубіни так і горять, а парча то, мабуть, у десять чи й більше сталок. А волосся їм по плечах стелеться, сонячним промінням на вітрі має; їдуть же верхи на трьох свиноходах переполасих, що любо й дивитись.

— Мабуть, усе ж таки на виноходах, Санчо?

— Чи там на свиноходах, чи на виноходах, то невелика одміна,— сказав Санчо.— На чому вже їдуть, то їдуть, і все ж такі хорошулі, що ну, а найпаче пані моя, принцизна Дульсінея, що тільки глянь та й зомлій.

— То й їдьмо, Санчо, сину,— сказав Дон Кіхот.— У нагороду ж за цюю несподівану й

щасливу вістку я дам тобі найліпший трофей, що здобуду в найпершій пригоді, а як цього мало, то додам іще й троє лошат, що знайдуться сього літа в трьох моїх кобил — вони ж, як сам здоров знаєш, ходять у нас по громадському вигону жеребні.

— Буде з мене й самих лошат,— одказав Санчо,— бо ще невгадно, чи припаде вам у першій пригоді який путящий трохвей.

Не гаючись, виїхали вони з лісу й побачили неподалік тих трьох селянок. Дон Кіхот пробіг оком по всьому тобоському шляху і, не постеріг-ши ніде нікого, крім цих дівок, збентежився непомалу й спитав у Санча, де ж він тих дам покинув — у місті чи за містом.

— Як то за містом? — вигукнув Санчо.— Чи вам, пане, повилазило, що не бачите — оце ж вони і є, їдуть і сяють, як сонце ополудні.

— Кого я бачу, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— то се тільки трьох мужичок на трьох ослах.

— Боронь мене, Боже, од бісової мани! — гукнув ізнов Санчо.— Та певне ж ото і справді ці виноходи, чи як їх, білісінькі, як той сніг, уздрілись вашій милості ослами? Та якби воно так було, то я на собі всі патли обірвав би!

— А я тобі кажу, друже Санчо,— провадив своє Дон Кіхот,— що се таки осли чи нехай ослиці, і се така сама правда, як те, що я Дон Кіхот, а ти Санчо Панса; принаймні так воно мені здається.

— Мовчіть, пане,— сказав Санчо,— не говоріть таких дурниць, а, ото [382] візьміть очі в руки та їдьте привітайте володарку ваших дум, он-о вже вона зовсім близько.

Сее сказавши, поспішив сам назустріч трьом селянкам, ізліз із Сірого, взяв осла одної дівчини за вуздечку і, ставши перед нею на обидва коліна, промовив:

— Королево, і принцизно, і княгине краси! Нехай зволить ваша великість і високість поглянути ласкавим та милостивим оком на сього відданого вам лицаря, що став отут каменем маймуrowим, зомлів і завмер перед вашою пишновеличною парсуною. Я в нього зброєноша, він же сам — мандрований лицар Дон Кіхот із Ламанчі, званий іще Лицарем Сумного Образу.

Тут уже й сам Дон Кіхот клякнув на коліна побіч Санча, недомисленно витріщивши очі на ту, котру Санчо величав королевою і княгинею; вбачивши у ній просту сільську дівку, та ще й не вельми вродливу, кругловиду та кирпату, він остаточно розгубився і не важився розтулити рота. Дівчата й собі здивувались неабияк, угледівши сих двох недібраних прояв, що, впавши навколішки, загородили їхній товарищі дорогу; вона ж нарешті здобулась на слово і гукнула сердито й досить невічливо:

— Якої холери на дорозі поставали? Ану, гетьте, дайте проїхати, бо нам ніколи.

Обізветься тоді Санчо:

— О, велика принцизно і всетобоська сеньйоро! Невже ваше чесно-родне серце не зласкавиться над опорою і муром мандрованого лицарства, що так уклінно колінкує перед вашою ясновельможною особою?

Почувши сее, друга дівка сказала:

— А я тебе шаную, як собаку рудую! Гля, гля, як панички підсипаються, щоб із селючок сміх собі зробити! Та ми й самі прикладки прикладати вміємо. Ідїть собі путєю, а ми підемо своєю — оце вам і вся.

— Вставай, Санчо,— промовив тут Дон Кіхот,— бачу вже, що лихая доля завзялась на мене і переп'яла всі шляхи, якими втіха могла б прийти в цю хвору душу, в тіло це стражденне... А ти, найвища цноту, якої тільки можна бажати, вершино людської шляхетності, єдина відрадо сього зболілого серця, що тебе кохає! Дарма що той лихий чародій, переслідуючи мене, захмарив і забільмив мої очі і тим, а не чим іншим, перетворив і спотворив незрівнянну твою вроду, обернувши тебе в убогу селянку, а може, й мене перекинув у яке страшидло, аби тільки мій образ в очах твоїх знемилити — поглянь, подивися на мене ласкаво та ніжно, і нехай ся колінопоклонна покора моя перед твоєю знівеченою красою засвідчить пал душі моєї, що божествить тебе незмінно.

— Тринди-ринди, дідусику! — огризнулась дівка.— Страх люблю, як мені хто ляса підпускає! Одчепіться вже, дайте проїхати, і спасибі вам у шапку.

Санчо одступився і дав їй дорогу, радий та веселий, що так із сієї халепи вискочив. Побачивши, що облогу знято, дівка, яку мали за Дульсінею, штрикнула свого свинохода ріжком і погнала вперед по полю. Та, мабуть, цього разу стрекало дошкулило ослиці дужче ніж коли: вона вихонула кілька разів задом і скинула сеньйору Дульсінею додолу; побачивши сее, Дон Кіхот побіг її підводити, а Санчо кинувся під— [383] рихтувати й підтягнути сідло, що з'їхало ослиці на живіт. Як джура приладнав сідло, Дон Кіхот хотів своїми руками підсадити свою заворожену володарку наверх, та вона збавила його од тої мороки — сама підвелась, одступила трохи, взяла розгін і, впершись обома руками ослиці в крижі, легше од сокола скочила в сідло й сіла верхи по чоловіцькому.

— Роком святим клянуся,— вигукнув Санчо,— наша пані й володарка така метка, як шуліка, а вже верхи їздити то хоч якого бравого кордованця чи мексіканця навчить! Одним махом через задній облук перемайнула, а тепер ось без острогів жене свого винохода, мов зебру тую. Та й дворачки од неї не одстали — летять, не кажи ти вітер!

І правда — забачивши Дульсінею в сідлі, товаришки її й собі затиagli ослиці та й погнали за нею, може, з півмилі тікали отак необзир. Дон Кіхот провів їх очима, а як їх уже й не видно стало, обізвався до Санча:

— От бачиш, Санчо, як незлюбили мене тії чародії! Бачиш, як далеко сягає їхня до мене злоба та ворожнеча, коли вже й ту відраду в мене вкрали, яку я мав би од споглядання правдивого виду володарки моєї. Мабуть, таки й справді народився я, щоб являти взірець нещасливого, щоб бути ціллю й метою, куди ціляють і влучають стріли лихої долі. Іще й на те вважай, Санчо: мало було тим лукавим, що перемінили й переінакшили мою Дульсінею, так іще злищювали її і перечарували на тую підлу й гидомирну хлопку, а надто позбавили її приємних пахощів, таких притаманних вельможним сеньйорам, що витають в амбрі та квітках. Чиню тобі відомо, Санчо, що коли я підійшов до Дульсінеї, щоб підсадити її на винохода (се ти так кажеш, а мені

здавалось, що то ослиця), то од неї вдарив такий прикрий часниковий дух, що мені аж душу млоїло й вивертало.

— Ох же й сволоцюги! — обурився Санчо.— Ах ви ж чорнокнижники падлючні та лиходумні, коли вже я діждуся, що вас нанижуть зябрами, як тих сардин, на тичку! Багато ви знаєте, багато можете, багато лиха коїте... Мало вам було, негідники, що моєї пані перловії очі на дубові кислички перемінили, а волосся щирозлоте на рудий бичачий хвіст, а всю вроду з хорошої на погану — то вже хоч би пахощів не чіпали, нехай би хоч нюхом ми вгадали, що криється під тією грубою корою. Хоча, правду кажучи, то я там ніякої бридоти не бачив, саму тільки красу; а ще більше краси їй надавала лунинка справа над губою, мовби вусик який — семеро чи восьмеро білявих волосинок, не кажи ти зо-лоття, а завдовжки більше як у п'ядь.

— А тій лунині,— сказав Дон Кіхот,— за законом відповідальності родимих знаків на обличчі й на тілі, є в неї пара на стегні з того самого правого боку; тільки здається мені, що таких довгих волосин на родимках не буває.

— А я вам, пане, кажу,— заперечив Санчо,— що вони їй якраз до лиця, сидять, мов улиті.

— Вірю, вірю, друже,— погодився Дон Кіхот,— бо все, чим нагородила Дульсінею природа, може бути лише досконалим і довершеним; якби на ній було і сто таких родимок, то вже було б не сто лунинок, а сто світлосяйних зоринок. А скажи мені, Санчо, як ти ото сідло лаштував, чи була то проста кульбака, як мені здавалось, чи панська?

— Та де проста,— відповів Санчо.— Там таке арабське сідло з двома [384] облукми, з попоною подорожньою, що, мать, півцарства варте, розкіш несказанна.

— Ах, чом я не міг усього того бачити! — зітхнув Дон Кіхот.— Іще раз, і ще тисячу разів скажу — немає над мене нещасника в світі...

Хитрун Санчо ледве стримувався, щоб не сміятись, слухаючи ті дурні речі свого пана, якого він так уміло піддурив. Поговорили вони ще там скільки, посідали той на коня, той на осла та й подалися битим шляхом до Сарагоси, щоб поспіти на початок урочистого свята, що в тім преславнім городі щороку в таку пору справляється. Та поки вони туди доїхали, лучилась їм ще не одна пригода, а що кожна з них була много-важна й незвичайна, то варто буде їх описати й прочитати, як то виявиться з подальшого.

РОЗДІЛ XI

Про дивовижну пригоду, що сталась завзятому Дон Кіхотові з возом чи колісницею Собору Смерті

Задуманий та замислений їхав Дон Кіхот своїм шляхом, гадаючи про ту пинфу, що завдали йому лихі чарівники, обернувши володарку його Дульсінею в неоковирну селючку, і не можучи зміркувати, якого б способу хопитися, щоб одчарувати її в первісну подобу; думки тії так опанували всю його істоту, що він невзамітку собі попустив повіддя Росинантові, а той, почувши волю, раз по раз приставав та знай поскубував зелену травицю, бо в тих полях росло її удозвіль. Із тої задуми вирвав нашого гідальга Санчо Панса.

— Воно то правда, пане,— сказав він,— що смутки створено не для тварин, а для людей; тільки ж як людина в тії смутки без міри вдається, вона сама стає неслухняною животиною. Схаменіться-бо, пане, та вдарте журбою об землю, та напніть Росинантові повіддя, та підбадьор-тесь, та пожвавійте, та покажіть тую звагу, що завше личить мандро-ваному лицареві. Що се за чортовиння? Що за зневір'я? Та де ми — в себе вдома чи, може, у Франції? Та кат їх бери, тих усіх на світі Дульсіней, бо добре здоров'я одним-одного мандрованого лицаря більше варт, ніж усі тії чари та перевертання, скільки б їх там не було!

— Замовч, Санчо,— одказав йому Дон Кіхот не дуже-то кволим голосом.— Замовч, кажу, і не блюзни словами проти моєї завороженої володарки, бо тільки я винен у її нещасті й недолі: усі її злигодні постали з ворожнечі тих лукавих, що пекельними дишуть на мене заздрощами.

— Та і я ж не що кажу,— не перечив йому Санчо.— Не та стала, що була, серцю жалю завдала.

— Кому ж про це й говорити, як не тобі, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— адже ти бачив її красу в повному блиску, бо тії чари твого зору не отуманили, її вроди од тебе не закрили: тільки проти мене самого і проти очей моїх спрямована була сила їхньої отрути. Але між іншим, Санчо, мушу зауважити, що ти не зовсім вірно змалював красу володарки моєї: якщо пам'ять не зрадила мене, ти сказав, що в неї перлові очі, але очі, схожі на перли, бувають радше у якоїсь королиці, ніж у дами;

Дульсінейні ж, я гадаю, мають бути смарагдово-зелені і винозорі з двома райдугами небесними вгорі, що правлять їм за брови. Так що тії перли не тули їй до очей, а перенеси на зуби, бо ти, Санчо, простісінько сплутав очі з зубами.

— Могло бути,— відповів Санчо,— бо її краса збентежила мене не менше, ніж вашу милість її негожість. Та здаймося з тим усім на Бога, бо тільки він, усевіда, знає, що має статися у цій юдолі сліз, у нашому грішному світі, де навряд чи знайдеться якась річ без домішки скверни, облуди та махлярства. Одне тільки, пане мій любий, непутить мене та ще й дуже: якщо ваша милість переможе якогось велетня чи просто собі лицаря і скаже йому явитись перед світлосяйною красою сеньйори Дульсіней, то де ж її знайде той бідний велетень чи той нещасний переможений лицар? Уже мені живовидячки уздрівається, як никають вони бовванами по всьому Тобосу, шукаючи панії моєї Дульсіней і хоть, може, надібають її серед вулиці, то все одно не впізнають, як не впізнали б і мого батька.

— Може бути, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— що дія тих чарів не поширюється на подоланих і посланих на поклін велетнів та рицарів і що вони зможуть упізнати Дульсінею; одного-двох із перших, що я подолаю, ми й пошлемо для проби, щоб перевірити, чи побачать вони її, чи ні; посилаючи ж, накажемо вернутись і доповісти нам, як було діло.

— А що, пане,— сказав Санчо,— здається мені, що ваша милість ловко придумала. Уживши того способу, ми швидко дізнаємось, що там і як: коли виявиться, що вид її тільки вам закритий, значить, то біда не стільки її, скільки вашої милості. Аби тільки

сенйора Дульсінея була жива-здорова, а ми вже тут якось перекрутимось, собі пригод нових шукаючи. А там, дивись, час ізробить своє, бо то найліпший лікар, що й не такі недуги лікує.

Дон Кіхот збирався одповісти щось на ці Санчові міркування, та йому перебив, виїхавши на дорогу, віз, обліплений геть увесь якимись чудернацькими несвітськими проявами. Мулами правував, сидячи за машталіра, якийсь гидомирний чортяка. Перша постать, що впала в очі Дон Кіхотові, була сама Смерть у людській подобі; поруч неї — ангел з великими мальованими крильми; збоку — цар з вінцем на голові, дивитись золотим; біля ніг у Смерті — божок на ймення Купідон, щоправда без пов'язки на очах, зате, як годиться, з луком, сагайдаком та стрілами; був там і лицар у повній бойовій справі, тільки що замість шолома чи прилбиці мав на собі бриля, закосиченого розмаїтим пір'ям; було там чимало й іншого люду різного виду й кшталту. Та несподівана поява ніби аж стривожила Дон Кіхота, а Санча то й зовсім настрахала; та невдовзі наш герой оговтався, зміркувавши, що то йому нагодилась якась незвичайно небезпечна пригода — наважившись твердо стати проти будь-якої небезпеки, він рушив поперед воза і промовив зичним та грізним голосом:

— Візничий, машталіре, чорте, бісе! Зараз же скажи мені, хто ти єси, куди їдеш і що за народ везеш у своїй халабуді, більше схожій на Харо-нів човен, аніж на людську колясу!

Чорт спинив мули й відповгв йому любомірно: [386]

— Щоб ви знали, пане, ми собі лицедії з трупи Ангула Лихого. Виставляли сьогодні вранці, за тиждень по Тілі Божому, у тім селі за горою містерію "Собор Смерті", а оце маємо ще ввечері грати в он тім-о містечку, то щоб не перевдягатись дурно, так і їдемо, в чому грали. Сей молодик, як бачите, вдає смерть, той янгола, ся жінка (авторова дружина) — царицю, сей чоловік — царя, а я — Сатану, то в комедії неабияка фігура; я, знаєте, в нашій трупі все на перших ролях. Якби ваша милость щось іще про нас хотіла знати, питайте, я на все зугарен відповісти, на те я й чорт.

— Клянуся честю мандрованого рицаря,— мовив Дон Кіхот,— скоро побачив я сього ридвана, то подумав був, що матиму якусь незвичайну пригоду; тепер же мушу сказати, що досить торкнутися мани рукою — і вона розсиплеться. їдьте собі з Богом, люди добрі, справляйте своє свято, а якби я міг стати вам чимось у пригоді, скажіть — допоможу з дорогою душею і щирим серцем, бо з пуп'янку в машкарадних діях кохався, а молодим, було, пасу очі й не напасу, дивлячись на комедійників.

Поки тая мова мовилась, де взявся перед ними кумедник один, за блазня вбраний, у балабончиках увесь, а на палиці аж три пузирі бичачі надуті: підкотився той викрутасник та вихилясник до Дон Кіхота та й давай штукарити, палицею махати, пузирями в землю швигати, а тоді й у перекидьки пішов, брязкотячи своїми брязкотельцями. Уздрівши ту лиху прояву, схарапудився Росинант, заїв вудила, що й вершник не здолав його стримати, та і рвонув бігти полем з прудкістю, що хто б її міг сподіватися од такого невірного шкелета. Побачив Санчо ту біду, що пан у сідлі навряд чи втримається, скочив із Сірого і побіг його рятувати, та поки добіг, і кінь і вершник

лежали вже долі: такий був звичайно кінець і край усім Росинантовим вискокам і вибрикам.

Чи добіг же Санчо до Дон Кіхота, чи ні, як на спину Сірому скочив той танцюристий і пузиристий диявол та й ну його тими пузирями затинати; не так од болю, як од того ляку й ляску дременув ослисько навпрошки полем до села, куди ото лицедії з виставою зібрались. Гляне Санчо — тут Сірий тікає, а там пан простягся: куди ж його, падку мій, вдаритися перше? Та що був із нього добрий джура і вірний слуга, то любов до пана взяла-таки гору над прихиллям до осла, хоть і краялося серце начетверо, дивлячись, як тії пузирі то вгору злітають, то на крижі бідній худобині опускаються: якби приміг, відболів би кожнісінький удар очима своїми, обома зіницями, щоб тільки Сірому найменша волосиночка з хвоста не впала. У такій гіркій притузі прискочив він до Дон Кіхота, якому теж непереливки було, допоміг йому вилізти на Росинанта і сказав:

— Пане, мого Сірого чорт забрав.

— Який чорт? — спитав Дон Кіхот.

— А той пузиристий,— одповів Санчо.

— Нічого, відіб'ю,— мовив Дон Кіхот,— не сховається він од мене і в найглибших, найтемніших пекельних закапелках. Ходи за мною, Санчо, віз їде помаленьку, заберемо мули, та й надолужимо, що осла втерляли.

— Шкода, пане, ваших старань,— одказав Санчо.— Впиніть своє серце, ваша милість, бо вже, здається мені, чорт пустив Сірого, оно-но він уже до нас дибле. [387]

Так воно й було справді: ідучи за прикладом Дон Кіхота й Росинанта, чорт упав разом із Сірим; сам пішов уже пішки до села, а осел повернувся до свого господаря.

— А проте,— зауважив Дон Кіхот,— не завадило б за те чортове зухвальство помститися на комусь із сієї капелії, хоч би й на самому цареві.

— Нехай ваша милість і в думку собі того не кладе,— утримав його Санчо.— Послухайте моєї ради, ніколи не заводьтеся з кумедіянтами, бо то люди з он якими привілеями. Бачив я раз, що схопили були одного лицедія за подвійне вбивство та й пустили на волю без кари тілесної чи грошової. Сказано, штукарі та потішники, то всяке їх милує і жалує, шанує і цінує, а надто як вони з королівської чи іншої якої титулованої трупи, у тих уже і убори і манери не кажи ти княженецькі.

— І все-таки,— сказав Дон Кіхот,— я покажу тому сміхачеві-дия-волу, як над нами коверзувати, нехай хоч і ввесь рід людський за ним обстане!

Сее кажучи, повернув коня до воза, що мав уже в село в'їжджати, і загукав великим гуком:

— Стійте, стривайте, юрмовище веселе та юродиве! Я вас навчу, як слід шанувати ослів та іншу животину, що служить для їзди джурам мандрованих рицарів!

Таке голосне було Дон Кіхотове гукання, що всі його там на возі почули і добре зрозуміли рицарів намір. Смерть вискочила як стій із воза, а за нею цар, диявол-машталір і янгол; не одстали од них і цариця з божком Купідоном. Всі озброїлись камінюччям і стали бойовим строєм, готові почастувати Дон Кіхота гострими тими

гостинчиками. Побачивши ту завзяту команду з грізно піднесеною метальною зброєю, гідаль-го подав Росинанта трохи назад, міркуючи, як би то їх краще заатакувати з меншою для власної персони небезпекою. Поки він так вагався, наздогнав його Санчо і, бачачи, що пан збирається вдарити на той бойовий шик, промовив:

— Ото вже й зовсім дурне було б діло, пане мій милостивий, бо тая крупа превельми крута: хоть стій, хоть падай, а од неї ніде в світі не дінешся, хіба під мідяним дзвоном укриєшся. Ще ж нехай і на те ваша милость ізважить, що то вже не одвага буде, а необачність, як один чоловік стане проти цілого війська, а в тім війську і Смерть сама воює, і царі персонально, та ще й янголи добрі й лихі їм спомагають. Коли ж і сей доказ не дасть вам упину, то зміркуйте собі, що поміж усіма оцими царями нібито та князями та цісарями немає напевне ані жодного мандрованого лицаря.

— Отут уже ти, Санчо, у самісіньке око вцілив,— сказав Дон Кіхот.— Ся околичність може і мусить одвернути мене од повзятого наміру. Не раз-бо казав я вже тобі, що негоже й невільно мені на тих меча виймати, хто не єсть зуповним рицарем. Тобі самому, Санчо, випадає помститися, якщо ти бажаєш, за кривду, вчинену твоєму слові, а я звідси додаватиму тобі духу вигуками та спасенними порадами.

— Знаєте що, пане,— заперечив Санчо,— не треба мститися нікому, бо то не похристиянськи за кривду кривдою платити; я ж із своїм осликом [388] умовлюся, щоб дав він тую кривду мені на волю, а воля моя така: живи собі тихо-мирно, поки Бог тебе на сім світі держить.

— Якщо така твоя постанова,— сказав Дон Кіхот,— Санчо добрий, Санчо мудрий, Санчо щирий, Санчо богобоязливий, то покиньмо ції поторочі і рушаймо шукати кращих, пристойніших пригод, бо в сій стороні, як мені здається, мусить їх бути повно і то найдивовижніших.

Та й завернув як стій свого Росинанта, а Санчо допав Сірого; Смерть з усією своєю летючою командою посідали знов на воза і поїхали собі далі. Отакий щасливий кінець мала жахлива пригода з колісницею Смерті, дякуючи спасенній раді, що дав Санчо своєму панові; а того вже наступного дня чекала інша пригода з закоханим мандрованим рицарем, не менш дивугідна, ніж попередня.

РОЗДІЛ XII

Про незвичайну пригоду завзятого Дон Кіхота з одважним Рицарем Свічад

Ніч по тому дню, як була зустріч із Смертю, ночували Дон Кіхот і Санчо Панса під високими та розложистими деревами. З намови свого джури Дон Кіхот покріпився харчами, що віз на собі Сірий. За вечерею Санчо сказав панові:

— Дурний би я, пане, був, якби погодився взяти нагороду з трохвеїв, що ваша милость мала добути в першій пригоді, замісто трьох лошат од панських кобил! То правда правденна, що краще синиця в жмені, ніж журавель у небі.

— Однак же,— заперечив Дон Кіхот,— якби ти, Санчо, не стримав був мене од нападу, то мав би собі за трофея принаймні золоту царицину корону та мальовані Купідонові крила; я б уже видер у них живосилом те добро і зложив би тобі в руки.

— Та 'дже в тих кумедіантських царів,— одказав Санчо Панса,— корони й скипетри

не щире злото, а все шумиха та бляха.

— То правда,— погодився Дон Кіхот,— воно б і не годилося, щоб ті клейноди театральні були суто-щирі: вони мають бути умовні чи уявні, як і сама комедія, котру я тобі, Санчо, раджу любити й поважати, зарівно з тими, що її виставляють і komponують, бо все то чинники вельми для держави корисні. На кожному кроці ставлять вони перед людьми дзеркало, де ми можемо живовидячки бачити події нашого життя, і ніщо інше не може нам показати так яскраво, які ми є і якими маємо бути, як комедія з своїми акторами. Хіба не правду я кажу? Адже ти бачив, як на сцену виводяться королі, цісарі й папи, рицарі й дами та інші всякі особи. Один грає роль гульця, другий шахрая, той купця, той вояка, хто розумного простака, а хто наївного зако-ханця,— а як комедія скінчиться і лицедії покидають своє сценічне вбрання, то всі знов стають між собою рівні.

— Чом не бачити, бачив,— відповів Санчо.

— Таке ж саме,— вів далі Дон Кіхот,— спостерігаємо і в театрі сього світу, де одні виступають у ролі цісарів, інші в ролі пап чи там іще яких персонажів комедії, а як доходить до розв'язки, себто як життя [389] кінчається, смерть із усіх здійсмає вбрання, що їх різнило, і домовина рівняє всіх.

— Слушне порівняння,— сказав Санчо,— хоч не з-так то й нове, бо чував я його не раз та й не два. Се так, як ото у шахи гуляють: поки точиться гра, то кожна фігура має свою осібну службу, а як дограють, то згребуть їх усі гамузом, і в торбинку, сказати б — тут тобі й могила.

— З кожним днем, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— ти чимдалі позбуваєшся дурості і набираєшся розуму.

— Та вже ж хоть якась окрушина мудрості мусить од вашої милості й до мене пристати,— відповів Санчо.— Отак буває і земля суха та ялова, а як добре її угноїти та обробити, то й уродить гаразд. Себто бачите, розмови з вашою милостю то було ніби добриво на яловий ґрунт мого сухого розуму, а час, що я вам служу й товаришу, то ніби оранка чи інша яка поранка; отож я й сподіваюся благословенного собі врожаю, що не зрадить і не осоромить доброї науки, що нею ваша милость ущед-рила убогий мій і кволий розумець.

Дон Кіхот аж засміявся, почувши од Санча такі напушисті речі, а проте ще більше впевнився в слушності свого спостереження; час від часу джура справді вражав його новою манерою вислову, хоть частенько і так траплялося, що Санчо, бажаючи промовляти високим та мудрим штилем, зривався з верха своєї простоти в безодню свого неуктва. Найбільше дотепу й тямущості проявляв він усе-таки в численних приказках, що їх наводив раз у раз до речі й не до речі, як ми те вже не раз бачили й відзначали протягом усієї нашої повісті.

На таких ото розмовах і ночі вже чимало збігло; Санчові кортіло насунути швидше заслонки на очі, як він казав, коли спати хотілось, тож розсідлав не гаючись Сірого і пустив його на попасання. Росинанта ж і не розкульбачив, пам'ятаючи панову виразну вказівку, що не годиться з коня сідла знімати, коли ночується не під дахом, а десь у

чистім полі: так уже здавна повелося і прийнялося у мандрованих лицарів, що зніми гнуздечку та й почепи на облук, а сідло здіймати — Боже крий! Так же й зробив Санчо, пускаючи на вільний попас Росинанта до свого Сірого,— а треба сказати, що дружба між тими двома животинами була така незвичайна й небувала, що славлять люди переказом од батька до сина, ніби автор правдомовної сієї історії присвятив був їй кілька спеціальних розділів, але, щоб не схибити проти пристойності й поваги, що личить такій героїчній повісті, не включив її в остаточний текст; інколи, щоправда, він ніби забуває про сей свій намір і описує, як вони зійдуться, бувало, до купи та й туться собі любенько, а як утомляться тим і вдовольняться, то Росинант покладе холку Сірому на шию, перехилиться через нього більше як на півліктя та й стоїть, було, отак, у землю очима втупившись, хоч би й три дні поспіль, хіба що їм переб'є хтось або голод пожене паші собі шукати. Подейкують навіть, що автор порівнював дружбу їхню до приязні, що єднала Ніза й Евріала, Ореста й Пілада; якщо сьому правда, то можна собі уявити, яка міцна дружба лучила сих двох сумирних тварин на диво всьому світові і на сором людям, які так часто хиблять проти взаємної дружби. Недаром же сказано:

Уже друзі розбратались,

Комиші списками стали... [390]

А то ще приспівують:

Другу друг плює у кашу...

І нехай ніхто не гадає, що задалеко зайшов автор, порівнюючи дружбу між сими тваринами до людської: адже люди багато чого навчилися і перейняли чимало корисного од різного животвору: од лелек — клістир, од собак — блювання і вдячність, од журавлів — пильність, од мурашок — дбайливість, од слонів — порядність, од коней — вірність.

Тим часом Санчо заснув уже під корковим деревом, а Дон Кіхот і собі прикорхнув трохи під гіллястим дубом, та за коротку часину збудив його гомін якийсь за плечима; схопився рицар на рівні і став розглядатися та розслухатися, що то воно й де гомонить. Аж бачить — вершників двоє; один зіскочив із сідла та й каже другому:

— Злізай і ти, друже, та попусти повіддя коням; для них у сьому місці, здається мені, досить буде паші, а для думок моїх любовних доволі тиші й самотності.

Сее кажучи, простягнувся в три мига долі і, як припадав до землі, щось на ньому забряжчало, ніби зброя — певна ознака для Дон Кіхота, що то був мандрований рицар. Підійшов наш гідальго до сонного Санча, шарпнув його за плече та несплоха ж і розбуркав, а розбуркавши, сказав потихеньку:

— Брате Санчо, от нам і пригода!

— Дай Боже, щоб добра була,— обізвався Санчо.— А де ж вона, па-ночку, тая вельможна сеньйора пригода?

— Де, питаєш? — Дон Кіхот йому.— Візьми очі в руки та й дивись: он там лежить на землі мандрований рицар, і видиться мені, не дуже в нього на душі весело, бо і з коня зіскочив і додолу впав ніби аж з досадою, а як падав, то зброя на ньому бряжчала.

— А відки ж ваша милость знає, що се і єсть пригода? — спитав Санчо.

— Ну, може, як не сама пригода, то хоть її початок,— одказав Дон Кіхот,— бо так вони звичайно й починаються. Та послухай-но, він, здається, настроює лютню чи торбан, прокашлюється і продирає горло, певне зараз співати буде.

— А далебі, що так,— підтвердив Санчо,— і знати з усього, що лицар той закоханий.

— А незакоханих мандрованих рицарів взагалі не буває,— зауважив Дон Кіхот.— Послухаймо ж, то, може, по ниточці й дійдемо до клубочка його думок, бо з переповні серця, як то кажуть, промовляють уста.

Санчо збирався відповісти щось панові, та йому перебив голос Лісового Рицаря, а був той голос не надто добрий, та не надто й поганий. Наставили вони вуха й почули, що співав закоханий рицар.

СОНЕТ

Наказуйте, я слухаю, сеньйоро,
Святий закон для мене ваш наказ,
Всі ваші примхи виконаю враз,
Являючи безприкладну покору. [391]
Помру я без єдиного докору,
Як хочете, щоб я безмовно згас,
А хочете — дзвінкі пісні для вас
Велю зложити муз і грацій хору.
Моя душа, що від жаги стражда,
Як віск, м'яка, і, як алмаз, тверда,
І в ній Амур панує переможно.
Від мене в дар приймаючи цей скарб,
Лишіть на нім чи відбиток, чи карб,
— Я слід довіку збережу побожно.

Спів Лісового Рицаря завершився протяглим зойком, що вирвався йому, здавалось, із самісінької глибини серця, а небавом він уже заговорив жалісним та болісним голосом:

— О вродлива й невдячна понад усіх жінок у піднебесній! Чи то можлива річ, найясніша Касільдее Вандальська, що ти попустиш томитися у ненастанних мандрах і вбиватися в тяжких і пресувових трудах відданому тобі довіку рицареві? Чи не досить, що я примусив визнати тебе найбільшою вродливицею в світі всіх витязів наваррських і леонських, всіх левенців андалузьких і кастільських і вкінці всіх рицарів ламанчських?

— От уже що ні, то ні,— обізвався тут Дон Кіхот,— бо я ж то сам із Ламанчі, а ніколи не визнавав, не визнаю і не визнаю, не можу й не мушу визнати сієї речі, що принижує красу моєї володарки. Ти ж бачиш, Санчо, сей рицар блудить словами. Та слухаймо далі: може, він ще що скаже.

— Та певно, що скаже,— підхопив Санчо.— Воно на те показує, що розводитиме жалі свої цілий Божий місяць.

Та Санчо помилився; почувши Лісовий Рицар, що хтось поблизу гомонить, урвав свої нарікання, скочив на ноги і гукнув дужим, а проте приязним голосом:

— Хто йде? Що ви таке за люди? І з якого десятку будете — з гульливого чи, може, із журливого?

— Із журливого,— озвався Дон Кіхот.

— Ну, то ходіть до мене,— промовив Лісовий Рицар,— і ви побачите перед собою саму тугу і саму журбу.

Почувши такі лагідні й гречні запросини, Дон Кіхот підійшов ближче, а за ним і Санчо.

Рицар-жалібник узяв Дон Кіхота за руку і сказав:

— Сідайте ось тут, пане рицарю,— бо що ви рицар, і надто ще мандрований, розумно мені вже з того, що спіткав я вас у цій дикій пущі, де вам товаришить лиш вітер вночішній: ото мандрованому рицареві притаманна оселя й постеля.

На ту річ одказав Дон Кіхот:

— Так, я рицар, і саме того ордену, який ви назвали; хоть же в душі моїй мають постійний притулок смутки, злигодні та знегоди, із співу вашого я зрозумів, що ваше горе любовної натури, тобто походить від кохання до вродливої невдячності, котру ви у ламентациях ваших на ім'я назвали. [392]

Отак розмовляли вони удвох, сидючи рядком та ладком на твердій землі, нібито й не мали на рано один одному ран завдавати.

— А ви, пане рицарю,— спитав Лісовий у Дон Кіхота,— певне, теж маєте щастя бути закоханим?

— Маю таке нещастя,— одказав Дон Кіхот.— Хоча, правду кажучи, страждання, спричинені любов'ю до гідного любові предмета, слід таки вважати за велике щастя.

— Щира правда,— притакнув йому Лісовий Рицар,— аби тільки не каламутили нам розуму й чуттів оті погорда та зневага, що, як дознаєш їх раз і вдруге, скидаються радше на помсту.

— Жодного разу не дознав я зневаги од моєї володарки,— сказав Дон Кіхот.

— Авжеж, що не дознав,— обізвався Санчо, поблизу стоячи.— Моя пані така м'якенька, що хоть її у вухо бгай, хоть до рани прикладай.

— Се хто, джура ваш? — спитав Лісовий.

— Джура,— відповів Дон Кіхот.

— Зроду ще не бачив я джури,— зауважив Лісовий,— щоб отак насмілювався говорити, коли пан його говорить. От узять хоч би й мого — здоровий, ростом уже й батька догнав, а як я говорю, то ні в світі губи не розтулить.

— Овва! — вигукнув Санчо.— А я таки говорив і буду говорити, і нема чого боятись усякого... усякого... Та нехай уже, щоб не смерділо, краще не ворушимо.

Джура Лісового Рицаря взяв Санча під руку і сказав:

— Ходімо десь далі та й поговоримо собі досхочу по-наському, по-зброєноському, а панство наше нехай тут про любові свої розводиться та списи ламає: от побачиш, вони й до білого світу не нагомоняться.

— Чи ходім, то й ходім,— погодився Санчо.— Я розкажу вашеці, хто я такий, то й побачите, чи багато ще є таких джур говорючих.

По сім слові джури пішли геть, і між ними зав'язалася розмова, настільки весела, наскільки у панів їхніх вона була поважна.

РОЗДІЛ XIII,

що містить у собі продовження пригоди з Лісовим Рицарем, а також розумну і нечувано приємну розмову поміж двома джурами

Отак розділилися рицарі й джури — сії про життя своє між собою говорили, а тії про закохання; але історія оповідає перше про розмову пахолків, а потім уже про панську бесіду. Отож, кажуть, одійшовши осторонь, Лісовий джура сказав Санчові:

— Нелегке життя, добродію мій любий, ведемо і провадимо ми, зброєноші мандрованих лицарів: от уже справді їмо хліб у поті чола, а тим прокльоном покарав Господь прабатьків наших.

— І так іще мона сказати,— докинув Санчо,— що їмо його в дрижаках усього тіла нашого, бо кого ще більше сквар шкварить і холод діймає, як тих бідолашних джур у мандрованого лицарства? І то б іще нічого, коли б таки їли, бо як є їда, то півбіди біда, а то ж буває, що й день мине, і другий, а ми тільки вітер їмо, а повітрям запиваєм. ;

— Усе б то воно можна знести і винести,— сказав Лісовий джура,— як є надія на винагороду, бо якщо тільки мандрований лицар не вдасться надміру неfortunний, то скоро-нескоро, дивись, і подарує джурі своєму губернаторство над якимсь островом чи там яке-небудь лепське грапство.

— Угу,— сказав Санчо.— Я вже говорив панові, що вдовольнюся губернаторством на острові, а він у мене такий щедрий та шляхетний, що й пообіцяв і приобіцяв.

— А я,— похвалився Лісовий,— волію дістати за свою службу місце каноніка, і пан уже напивав десть, та ще яке!

— То певне,— сказав Санчо,— пан у вашеці духовний якийсь лицар, що може вірним своїм джурам таку ласку дарувати, а в мене пан, сказати б, мирський, хоть пригадую собі, що певні люди, розумні, але, на мою думку, недобромисні, радили йому, щоб ішов у архієпископи, та він сам конче хотів у імператорі. Я тоді аж потерпав: не дай Боже, думаю, ще візьме та в церковники пошиється, бо куди вже мені та держать якусь парафію... Признаюсь вашеці, що я хоть і скинувся ніби на людину, а в церковних справах баран бараном.

— Здається мені, що вашець усе-таки помиляється,— сказав Лісовий,— бо, знаєте, оті уряди острівні не завше добрі бувають. Там, дивись, косо-криво, там убого, а там сумно, і навіть при найпишнішому і найлуччішому губернаторстві такі тяжкі випадають клопоти да турботи, що тільки підставляй, небораче, спину. Куди було б краще покинути нам сюю розпрокляту панщину та й вернутися в село, до хати, та заходитись коло якого любішого діла, от собі звіра бити чи рибу ловити, бо хоть який бідний джура, а знайдеться в нього і конячина, і хортів пара, і вудка, є чим на селі забавитись і розважитись.

— Та того добра і мені не бракує,— відповів Санчо,— щоправда, коня нема, зате є ослик, що удвічі вартніший проти пайового румака. Бодай я паски святої не діждав, коли поміняю осла на такого коня, якби навіть іще й два корці вівса в додачу давали. І

не думай вашець, що я жартую, коли так мого Сірого хвалю,— він у мене, бач, сірої масті. А хортів добуду, їх у нашому селі хоть греблю гати; до того ж, кажуть, чужим коштом завжди краще полюється.

— От же, їй-Богу і присяй-Богу,— сказав Лісовий,— вирішив я, пане джуро, і постановив покинути к бісу оте Дурне лицарювання і вернутись до себе в село та діток своїх до розуму доводити, а їх у мене трійко, там як перли оріянські.

— А в мене двійко,— мовив Санчо.— Там такі, що хоть самому папі показати не гріх, а найпаче дівка, що я її на грапиню рихтую, як Бог погодить, дарма що мати не хоче.

— А скільки ж років тій панянці, що на грапиню рихтується? — спитав Лісовий джура.

— Та п'ятнадцятка вже, чи, може, рік туди — рік сюди,— відповів Санчо.— А висока, як тополя, та свіженька, як ранок майовий, та дужа, як бендюжник.

— Ну, з такими прикметами,— гукнув Лісовий,— вона не то "а гра— [394] пиню потягне, а й на німфу зеленого гаю. Ах ти ж; сучої дочки дочка! Ото, мабуть, сила, ото козир-дівка! На те одповів Санчо трохи з серцем:

— Ані вона в мене сучка, ані її мати, та і зроду сучками не стануть, поки Бог мене на світі держить. А ви все-таки висловлюйтесь чемніше: вашець ріс нібито між мандрованими лицарями і міг би од них навчитися г'речності, а такі негожі слова пускає.

— Ох, пане джуро, як же кепсько знається вашець на похвалах! — заперечив Лісовий.— Як то? Хіба ви не знаєте, що як штирхоне добре списом бика борець на арені або як хтось ізробить щось дуже добре, то народ каже: "Ах ти ж сучого сина син, оце втяв!" І ті слова не на догану говориться, а на очевисту похвалу. Зречіться, мій пане, синів і дочок, що ділами своїми неспроможні засягти такої похвали для батьків.

— Та чом і не зректись,— погодився Санчо.— Коли так воно є, а не інакше, то нехай і мене, і жінку мою, і діти лає вашець по-скурвасинськи скільки влізе, бо всі їхні слова і вчинки гідні таких похвал понад усяку міру; аби вернутися до них, побачити їх, молю Бога милосердного, щоб вибавив мене од смертельного гріха, себто визволив од пренебезпечної моєї зброєноської служби, на яку я вже вдруге став оце спокушений і знаджений стома дукатами, що їх знайшов я в багульчику у самісінькій щирині Моренських гір. І вже мені нечиста сила насуває на очі то з одного боку, то з другого, то тут, то там, то ген цілу торбу з дублонами; от-от уже, здається, хапаю її руками, беру, несу додому, даю гроші на процент і на той ріст паном діло живу... Коли про те подумаю, аж легше стає на всі оті труди й муки приймати, що терплю через мого навіже-ного пана; бо більше в нього божевілля, аніж того лицарства.

— Недарма ж то кажуть, що жадоба мішки рве,— сказав Лісовий джура.— А як уже про панів говорити, то, мабуть, над мого немає в світі дурнішого. Як тої приповідки: "Ухоркають осла чужі діла". Якийсь там лицар із глузду зсунувся, а він хоче йому ума вставити, та й сам дуріє, і все їздить та шукає біди на свою ж таки голову.

— А він часом не закоханий?

— Атож,— відповів Лісовий,— у якусь там Касільдею Вандальську: такої, каже,

суворої і сирової пані немає більше ніде на всім земнім крузі. Та він кульгає не на саму лише суворість, ще й не такі дурниці в нього в нутробі завелися, він їх і сам не забариться викласти.

— Це буває,— сказав Санчо.— І на гладкій дорозі спотикаються нозі. В людських хатах горох варять, а у мене то й казанами: більше тих прихильників і застільників у дурості, як у мудрості. Та коли правду кажуть, що з товаришем легше і біду перебідувати, то, може, й мені од того полегша, що вашець такому ж дурному панові служить.

— Він у мене дурний, та хоробрий,— сказав Лісовий джура,— а понад те все ще й шахраюватий.

— А мій ні,— мовив Санчо.— Шахрайство у нього і прислідку нема, душу має, як чистий кришталь, зла зроду ніколи не вдіє, а добро всім робив би; такий безхитрий, що й дитя його круг пальця обведе. За ту Щиру простоту люблю пана, як свою душу, і ніяк не зважусь покинути, дарма що витворки усякі витворює. [395]

— Одначе, пане-брате,— зауважив Лісовий,— як веде сліпий сліпого, то обидва впадуть у яму. Краще б нам накивати потихесеньку п'ятами до свого, мовляв, стійла, бо хто пригод шукає, той часто в халепу залазить.

Під час тої розмови Санчо спльовував раз у раз якоюсь липкою і ніби аж сухою слиною. Побачив тєє і прикмітив жалісливий Лісовий джура та й каже:

— Од цієї балаканини, здається мені, в нас уже язики до піднебіння поприлипали, та є в мене про сей случай добренний розліпач, там до кульбаки приторочений.

Устав, пішов до коня і за малу хвилю вернувся з сулією вина і з паштетом завдовжки (без перебільшення кажучи) в півлікті. Був той паштет із здорового кроля: Санчо як його налапав, то думав, що воно, певне, не козля, а цілий цапище. Уздрівши таке добро, запитав у Лісового:

— І оце вищець такі штуки із собою возить?

— А ви ж думали як? — відповів той.— Я ж собі не якийсь там повстанний джура! Та в мене такий запас у коня на хребтині, що і подорожньому генералові не снилось.

Санчо їв без припрохи, запихався поночі такими шматками, як ото гудзі на воловоді.

— Оце джура, так джура,— прихвалював Лісового,— вірний і щирий, стріляний і меляний, пишний і щедрий, то вже і з сієї учти знати, що ніби чарами якими вродилась; не такий нещасний харпак, як я, що в саквах тільки сиру трошки, такого твердючого, хоч песиголовців ним бий, а до сиру ще кількадесят стручків та стільки само горіхів волоських і лісових, і все те через панові злидні та закони, яких він пильнує, що, кає, мандроване лицарство має житись і харчуватись тільки овочем сушеним та ще зелами польовими.

— Е, ні, брате,— сказав на те Лісовий,— шлунок у мене не до бур'яну, не до лопуцьків і не до кисличок. Нехай пани наші мають свої засади і свої закони лицарські, хай їдять собі, що їм ті закони велять; а я завжди вожу з собою м'ясиво, а при сидлі висить іще й оця плетена сулія, така люба та мила, що я із нею раз у раз тільки б

цілувався та обіймався.

Сее кажучи, подав сулію Санчові, а той, схопивши її обіруч, підніс угору і приклався щиро; може, з чверть години дивився на зорі, а випивши, схилив голову набік, зітхнув ізглибока й промовив:

— От скурвого сина син, яке ж воно мудре!

— От бачите,— сказав Лісовий, почувши ті слова,— і ви похвалили се вино батькуючи.

— Правда,— погодився Санчо,— ото ж я кажу і конфіrmую, що коли назвеш кого задля похвали скурвим чи сучим сином, то немає в тім жодної образи. Та скажіть мені, дай Боже здоров'я тому, хто вам най-любіший, чи се вино не з Сьюдад-Реаля?

— О, та з вас, я бачу, тонкосмак! — вигукнув Лісовий.— Та вже ж не звідки, і кілька, рочків вистоювалось.

— Кому ви кажете! — запишався Санчо.— Не гадайте собі, що я не знаюся гаразд на винах. Повірите, пане джуро, я од природи всяке вино нутром чую: тільки нюхну разок і тут же вам усе розкажу й роз— [396] мажу: і відки воно, і якого сорту, і яке на смак, і скільки вистоювалось, і як мінилось, і геть-чисто все. Та воно й не дивно, бо в роду моєму, по чоловічому коліну, було двоє винопробів, що кращих давно вже не знали на всю Ламанчу, а те нехай засвідчить вам ось який випадок, що їм приключився. Дали їм раз обом покуштувати вина з одної бочки, питаючись думки про смак його, вік та доброту. Один узяв на кінчик язика, а другий тільки понюхав. Перший сказав, що вино одгонить залізом, а другий — ні, каже, ремнем. Господар сказав, що бочка була чистісінька, і в вині жодної немає домішки, тож нічим воно не може тхнути, але обидва славні винопроби на своєму стояли. Як уже все вино з бочки виточили й випродали і стали чистити бочку, знайшли в ній маленького ключика на ремінці. А хто, прошу вашеці, з такого роду походить, той може сміло забирати голос у подібних справах.

— Тим же я й кажу,— похопився Лісовий джура,— що годі нам тинятися, пригод шукаючи. Маєш хліб, то за калачем не женися; вертаймось додому, то й там нас Бог побачить, як захоче.

— Поки пан мій до Сарагоси не доїде,— сказав Санчо,— мушу йому служити, а там уже всі гуртом якось прирадимо.

Доти ж говорили й доти пили тії браві джури, доки сон не пов'язав їм язики і не пригамував їхньої невиситенної спраги. Отак і заснули вдвох, обіймаючи сливе порожню сулію і не дожувавши шматків, що в роті мали. Залишмо ж їх тут на якусь часину, бо треба нам оповісти, що там робили тим часом Лісовий Рицар та Рицар Сумного Образу.

РОЗДІЛ XIV,

де пригода з Лісовим Рицарем далі снується

Багато де про що гомоніли Дон Кіхот із Лісовим Рицарем; опріч усього іншого, повідає історія, сказав Рицар Гаю Дон Кіхотові і ось яку річ:

— Вкінці ознаймую вам, пане рицарю, що з веління чи радше з власного вільного обрання закохався я з незрівнянну Касільдею Вандальську. Називаю ж її незрівнянною чи теж безподібною тому, що справді всіх переважила і поставою величною, і гідністю

високою, і вродою препишною. Отся-то вищеречена Касільдея тим одплатила за щирі мої почуття й честиві бажання, що вимагала од мене, як мачуха од Геркулеса, звершення численних подвигів, трудних і небезпечних, обіцяючи при кінці кожної випробу, що вже після наступної сподівання мої жаданого дійдуть skutku, але ті подвиги таким безконечником нижуться, що я вже їм і лік загубив, не знаючи, котрий із них буде останній, котрий із них увінчає високі мої прагнення. Раз якось наказала мені викликати на бій тую преславну севільську велетку, що звуть Хіральда: тая бронзова красуня міцна й потужна і, хоть ніколи не сходить із місця, перевершує всіх на світі жінок легковажністю та вітрогонством. Я прийшов, побачив, переміг, я її вгамував і знерухомив — бо тиждень із чимось вітер віяв лише з полуночі. Іншим разом веліла мені підняти й зважити вікодавнє каміння, ті знакомиті бики в Гісанді, хоть тая робота більше ломовикові пристала, ніж рицареві. А то загадала, щоб кинувся я і ри— [397] нувся в Кабринське провалля (річ нечувано жахлива й небезпечна!) і потім розповів їй докладно про все, що в собі ховає та похмура отхлань. Я спинив Хіральду, зважив Гісандські бики, опустився в безодню і виніс на світло денне її тайнощі, а надії мої — мертвим-мертвісінькі, а моєї пані вимисли й гордування — живим-живісінькі. Коротше слово, останній її наказ був такий: я мав об'їздити всі гишпанські провінції і вимагати од усіх мандрованих рицарів, яких тільки здиблю, аби визнали, що вона заломила вродою своєю всіх нині живущих дам, а я доблестью моєю і закоханням переважаю всіх кавалерів земного кругу. Виконуючи сей її загад, я виїздив уже мало не всеньку Гишпанію і переміг у сій подорожі багатьох рицарів, які наважувались мені суперечити. Та найдужче тим горджуся я і пишаюся, що здолав у двобої преславного рицаря Дон Кіхота з Ламанчі і змусив його визнати, що моя Касільдея вродливіша за його Дульсінею; здобувши сю одну перемогу, я вважаю, що взяв гору над усіма рицарями світу, бо вищезгаданий Дон Кіхот поборов їх усіх, тож після моєї над ним перемоги і тріумфу вся його слава, хвала і честь на мою перейшла й перенеслась персону.

Хто славного подужав у двобої,

Той сам достойний слави голосної.

Таким чином незчисленні подвиги вищесказаного Дон Кіхота тепер по праву лічаться й рахуються моїми.

Здивувався Дон Кіхот непомалу, почувши од Лісового Рицаря такії речі; язик йому аж свербів завдати брехню зухвальцеві, і тисячу разів слова: "Ви брешете!" ладні були зірватися з його уст. Проте він опанував себе, як міг, сподіваючись, що примусить самого суперечника спростувати тую вигадку, тож сказав йому спокійно:

— Супроти того, що ви, пане рицарю, перемогли більшу частину мандрованих рицарів Гишпанії, ба навіть цілого світу, я не мовлю ні слова; проте щодо вашої перемоги над Дон Кіхотом я дозволю собі висловити сумнів. Можливо, то був хтось інший, схожий на нього, хоч узагалі мало є таких, що були б на нього подібні.

— Як то? — заперечив Лісовий Рицар.— Клянуся небом вишнім, що я бився з Дон Кіхотом, переміг його й переважив. То чоловік на зріст високий, на лиці сухорлявий,

сам худий і довготелесий, прбсивий уже, ніс орлиний, карлючкуватий, вуса довгі, чорні, униз дивляться. Подвизається під іменем Рицаря Сумного Образу, за джуру держить селянина на прізвисько Санчо Панса, під верхом має і поводом торкає знаменитого румака на бкличку Росинант, і вкінці за володарку волі своєї вважає таку собі Дульсінею Тобоську, що звалась передніше Альдонса Лоренсо, так само як я свою пані, що прозивається, власне, Касільда й походить із Андалузії, величаю Касільдеєю Вандальською. Якщо всіх отсих ознак не досить для засвідчення правдивості моїх слів, то ось мій меч, який змусить повірити й саму невіру!

— Спокійтеся, пане рицарю,— промовив Дон Кіхот,— і послухайте, що маю вашій милості казати. Ознаймую і чиню відомо, що згаданий вами Дон Кіхот той мій найкращий у світі приятель і друг, моє, сказати б, друге "я"; з усіх ознак, що ви мені тут подали, прикмет певних і достеменних, мусив би я гадати, що ви перемогли саме його. З другого [398] боку, очима бачу й рукою чую, що то не міг бути він — хіба що якийсь чарівник (а серед них у нього багато ворогів, найпаче один, що повсякчас його переслідує) узяв на себе його постать і навмисне дався перемогти, аби позбавити його слави, що він добув її і залучив подвигами своїми рицарськими у всьому світі хрещеному й нехрещеному. На потвердження цих слів подаю до панського відомо, що не минуло й двох днів, як тії зловорожі чаклуни перетворили образ і подобу прекрасної Дульсінеї Тобоської на бридку й неоковирну селянку; таким же самим робом могли вони й самі перекинутись Дон Кіхотом. А як і сі докази неспроможні вас переконати, то знайте, що перед вами стоїть не хто інший, як Дон Кіхот власною персоною, готовий щомиті збройно обстоювати свою правоту — кінно чи пішо, чи як буде ваша ласка.

Сее кажучи, схопився на ноги і сягнув меча, очікуючи рішення Лісового Рицаря; той же відповів йому так само спокійним голосом:

— Добрий платільник застави не боїться: хто вже раз, пане Дон Кі-хоте, міг побороти вас у перетвореній подобі, той сміє сподіватись, що здолає вас і в притаманній вашій суті. Але тим що негоже рицарям потемки герці свої герцювати, мов розбишакам яким чи гультяям, почекаймо дня: нехай сонце буде свідком наших діянь. І така буде умова нашого двобою, що подоланий має здатися на волю переможця, який може вимагати від нього чого завгодно, аби тільки воно не було противне лицарській честі.

— Я більш ніж задоволений такою умовою й угодою,— сказав Дон Кіхот.

По сім слові пішли до джур своїх, що затинали хропака в тій самій поставі, в якій зміг їх сон. Розбудили їх і казали рихтувати коні, бо зі сходом сонця вони мали, мовляв, зійтись у страшенному й нечувано кривавому двобої. Почувши тую вістку, Санчо здумівся й перелякався: потерпав за пана свого, наслухавшись од Лісового джури балачок про хоробрість його повелителя. Слуги не промовили й слова, пішли мовчки до худоби — всі трое коней і Сірій знюхались уже між собою і паслися разом.

По дорозі Лісовий джура сказав Санчові:

— Чиню вам відомо, брате, що в андалузьких ратоборців такий повівся звичай: коли двоє лицарів зійдуться на мономахію, то й свідки їхні не повинні сидіти, склавши ручки.

Отож знайте: поки боротимуться наші пани, і ми з вами мусимо битися і моцюватися.

— Той звичай, пане джуро,— заперечив Санчо,— нехай собі ведеться і поводитьсь у тих дурноборців, що ви казали, але між зброєносцями мандрованих лицарів того ані руш бути не може. Принаймні пан мій жодного разу не говорив мені про таку поведенцію, а він же напам'ять знає всі приписи й артикули мандрованого лицарства. Та даймо на те, що й справді є таке правило-, аби при поєдинку між панами мали сточити герць і джури,— я того правила все-таки дотримувати не буду, волю заплатити кару, що на миролюбних джур за те накладається, а то є, запевняю, не більше, ніж два безміни воску. То мені дешевше стане, ніж понитчина на ранену голову, а в мене вона вже, вважай, пробита і провалена. Ще й більш од того: не можу я герцювати, бо меча не маю, зроду-віку і натями не було. [399]

— На те я знаю добру раду,— сказав Лісовий джура.— Є в мене тут два мішки полотняні однакі завбільшки: ви візьмете один, я другий та й будем войдуватися тими мішками, рівною, мовляв, зброєю.

— Ну, як так, то ще нехай,— погодився Санчо.— У такій бійці ран не буде, хіба порох один з одного повибиваємо.

— Так-то воно, та не зовсім,— сказав Лісовий джура.— У ті мішки, щоб їх вітром не занесло, треба вкинути по півдесятку гладеньких ка-мінців-круглячків, і завважки щоб однакові були; так будемо собі міш-куватись без будь-якої шкоди й невигоди.

— Ого, батькові моєму царство небесне! — гукнув Санчо.— Оце так м'якота буде, не кажи ти хутро цибулине або клоччя бавовняне, щоб лоби нам не потрощились, маслаки не поламались... Та напхайте туди і шовковиння, добродію, а я все 'дно битися не буду: нехай там пани наші борються, то їхня річ, а ми собі пиймо та жиймо, поки живеться. Настане той час-година, то життя наше й само урветься; на яке ж лихо нам тую годину приспішати, зеленцем недоспілим без пори додолу гупати?

— Ви там що не кажіть,— наполягав Лісовий джура,— а нам таки хоть із півгодини випадає подубаситись.

— Ба ні,— заперечив Санчо.— Де видано бути таким нечемним і невдячним, щоб заводити бійку за невинного Бога, з ким оце пив і їв? Та ще як не маєш гніву, ні досади, то якої холери й сікатись?

— Ну, цьому лихові легко зарадити,— відповів Лісовий джура.— От візьму підійду нишком до вашеці і вріжу два чи три ляпasi, що ви й ногами вкриєтесь. Отут уже хоть би гнів ваш як бабак спав, то я його таки розбуджу.

— А на ті хитрощі є в мене незгірші мудрощі,— сказав Санчо.— Не встигне вашець мого гніву розбудити, як я ваш добрим дубцем навіки присплю (хіба на тім світі прокинеться); бо не такий я єсть чоловік, щоб хто мене лящами годував. А найкраще нехай кождий свого глядить і сам свій гнів присипляє, бо чужа душа — темний ліс, хто йде по вовну, той часом стриженням вертає, а Бог благословив мир і прокляв війну; кажуть, що як кота задражнять, і зацькують, і заженуть у тісний кут, то він стає левом, а я ж таки чоловік, то бозна-ким можу стати. Отож остерігаю і варую вас, пане джуро, що все зло і лихо, що з нашої суперечки постати має, окошиться на вашій милості.

— Гаразд,— відповів Лісовий джура.— Дасть Бог день, то, казав сліпий, видно буде.

Тим часом у вітті дерев обізвалась безліченна безліч пташок різно-перих; розмаїтими веселими співами ніби вітали вони й віншували молодесеньку зорю світову, що появила свій гожий вид між брам та кружганків сходу, струшуючи з кучерів своїх міріади краплистих пе-рел; купалися зела в любій тій волозі і самі, здавалось, пінилися та шумували дрібнісіньким білим бісером; верби струменіли духмяною манною, кринички сміялись, потоки жебоніли, гаї раділи, й пишалися луки у вранішнім сяйві. Заледве світло денне дозволило розрізняти гаразд предмети, як Санчові впав у око найперше ніс Лісового джури, не ніс, а носяра, що тінь од нього застинала, сказав би, все тіло. Те велетенське нюхало, перехняблене на половині, звисало нижче рота пальців [400] на два чи три, все було в бородавках, а на колір синяве, мов баклажан. Як загледів Санчо тую пику, спотворену бородавистою закарлюкою незвичайного кольору, ноги й руки у нього затряслися, мов у дитини, що її родимець напав: краще, казав собі подумки, схоплю мовчки дві сотні лящів, ніж маю злості добувати і з такою поторочєю в бійку заходити.

Дон Кіхот і собі глянув на свого супротивника: обличчя розгледіти не міг, бо його закривало забороло, та помітив, що був то чоловік кремезний, хоть і не вельми собою високий. Поверх обладунку була на ньому опанча чи козачина із щирого, бачиться, златолаву, усипана геть уся блискотючими люстерками-свічадками, що аж очі на себе брали; понад шоломом рясно маяли пера зелені, жовті й білі; спис його, до дерева приставлений, був довгий і замашний, а клюга на ньому гартована завдовжки більше як у п'ядь.

Усе те побачив Дон Кіхот, усе постеріг, а з баченого й спостереженого зробив висновок, що рицар той неабияку мусив мати силу; проте на одміну від Санча Панси не злякався, а чемно й невимушено звернувся до Рицаря Свічад:

— Якщо ваша войовничість, пане рицарю, не притлумила у вас ввічливості, то її іменем прошу вас піднести на хвилю забороло, аби я міг побачити, чи мужність обличчя вашого дорівнює сміливості вашої постави.

— Чи вийдете ви, пане рицарю, з сього двобою переможцем, а чи переможеним,— відповів Рицар Свічад,— ви матимете однаково час і змогу побачити мене; якщо я не спішуся вволити зараз же ваше бажання, то причина тому тільки одна: боюся, що уйму честі прекрасній Касільдеї Вандальській, коли загаюсь хоч на малу часину, odkриваючи забороло перед тим, як змушу вас визнати самі знаєте що.

— То, може, хоть скажете, поки ми на коні не сіли,— мовив Дон Кіхот,— чи я той самий Дон Кіхот, якого ви нібито перемогли.

— На сей запит відповідаємо,— одказав Рицар Свічад,— що ви кап-у-кап схожі на того рицаря, котрого я переміг, та оскільки ви кажете, що вас переслідують чарівники, не смію твердити про цілковиту тотожність.

— Сього з мене цілком досить, щоб переконатись у вашій помилці,— сказав Дон Кіхот,— та щоб і вас у тому переконати, нехай лишень приведуть коні; якщо тільки Бог допоможе, моя володарка зізволить, а правиця моя не зрадить, то в коротший час, ніж

мали б ви забороло підняти, побачу вже ваше обличчя,— а ви побачите, що я не той Дон Кіхот, якого ви, на вашу думку, колись перемогли.

Урвавши на тому розмову, обидва допали коней: Дон Кіхот завернув Росинанта, щоб із розгону краще вдарити на суперника, те саме зробив і Рицар Свічад. Пробігши яких кроків двадцять, Дон Кіхот пристав, почувши його гукання.

— Не забувайте ж, пане рицарю, нашої умови,— нагадав Рицар Свічад.— Переможений має здатися на волю переможцеві, як ми вже ка-іали.

— Знаю,— відповів Дон Кіхот,— і при тому вимоги, поставлені переможеному, не мають вибігати за межі рицарського кодексу честі.

— Ясно само собою,— одказав Рицар Свічад. [401]

Тут Дон Кіхот скинув очима на носяку Лісового джури і здивувався не менше од Санча, гадаючи, що то, певне, прочвара якась або людина несьогосвітньої породи. А Санчо як побачив, що пан його розгін бере, так і отерп із ляку: ану ж зостанься віч-на-віч із тим носанем, а він довбоне тебе своєю закарлюкою, то й заореш носом із самого страху, тим і баталія твоя скінчиться. Побіг слідком, учепився Росинантові за стреміння і став прохати Дон Кіхота, що збирався вже завертати:

— Прошу вас і благаю,-паночку мій любий, нехай ваша милость підсадить мене на того он дуба, перш ніж до бою летіти; згори мені краще буде видно, як ваша милость із тим лицарем вой воюватиме.

— Схоже на те, Санчо,— зауважив Дон Кіхот,— що тобі просто на високий поміст заманулось: так можна безпечно на бій биків дивитись.

— Широ кажучи,— признався Санчо,— мене здивував і налякав велетенський ніс того джури, аж боязно коло нього стояти.

— І справді, ніс такий, що і я злякався б, якби був не я,— сказав Дон Кіхот.— Ну, гаразд уже, давай підсаджу.

Поки Дон Кіхот підсаджував Санча на коркового дуба, Рицар Свічад од'їхав скільки там треба було до розгону і, гадаючи, що його суперник уже готовий до бою, не став чекати суремної яси чи іншого якого гасла, а повернув коня свого, що не був ані прудкіший, ані показніший за Ро-синанта, і погнав його щодуху назустріч ворогові, хоть духу того ледве стачило на помірний клус. Як же побачив, що Дон Кіхот джуру свого на дерево підсаджує, натягнув повода і осадив коня, за що той був йому вельми вдячний, бо вже зовсім з моці вибився. А Дон Кіхот, якому здавалось, що ворог уже на нього льотом летить, так стиснув шпорами худючі Росинантові боки, що бідному аж зашпори зайшли і ушпарив він щирим галопом (повідіає історія, що таке трапилось йому одним-од-нісінський раз, а то все трюхикав тільки). Отаким шаленим алюром заскочили вони Рицаря Свічад, що даремно всаджував своєму коневі остроги аж по самі кнопки — той як на пні став, ані руш із місця, де його на бігу зупинено. І з конем вершник борюкався, і зі списом ніяк не міг собі дати ради, бо й не вмів, либонь, його до бою зважити. Заставши супротивника в такому сприятливому для себе стані, Дон Кіхот ні про що не дбав; без будь-якого ризику й небезпеки з таким імпетом ударив на Рицаря Свічад, що миттю вибив його з сідла: полетів бідолаха через коня перевертом і він простягнувся на

землі недвигою, мовби мертвий.

Скоро Санчо тее побачив, ізсунувся з дуба і попрямував швиденько до пана, а той, ізлізши з Росинанта, нахилився над Рицарем Свічад і заходився розсупонювати йому шолома, щоб подивитись, чи живий іще, а як живий, то щоб на вітер підняти, та й побачив... Хто б міг сказати, що він там побачив, не викликавши подиву, зачудування й здумін-ня усіх послухачів? Побачив же він, повідає історія, живе— обличчя, справжнісінький вид, достеменну твар, існу фізіономію, правдивий образ і суццю подобу бакаляра Самсона Карраска, а побачивши, заволав зичним голосом:

— Бігай сюди, Санчо, дивись і вір, як хочеш, неймовірному! Ступай, кажу, і вважай, що може тая магія, що можуть тії чарівники та чорнокнижники! [402]

Надбїг Санчо і, уздрівши лице бакаляра Карраска, знай тільки хрестився та божкався без міри й без ліку. А що рицар той повержений і далі не подавав жадних ознак життя, Санчо сказав Дон Кіхотів:

— Така в мене думка, пане мій, що хай би ваша милость оцьому нібито бакалярові Самсонові меча в рот угородила, бо то, може, і є один із ворогів ваших, чорнокнижників.

— Добре еси кажеш,— погодився Дон Кіхот.— Що менше ворогів, то краще.

І став уже меча добувати, щоб тую Санчову думку й пораду до зроби довести, як надоспів Лісовий джура (уже без того носа, що такого потворного надавав йому вигляду) і закричав:

— Схаменіться, пане Дон Кіхоте, адже у стіп вашої милості лежить ваш приятель, бакаляр Самсон Карраско, а я його джура.

Як побачив його Санчо без тої осоруги, спитав:

— А де ж носяра? Той одказав:

— А осьосьо, в кишені.

І, сягнувши рукою в праву кишеню штанів, витяг маскарадного носа, описаного нами вище: зроблений він був із лакованого картону. Санчо приглянувся до джури пильніше і, вражений, вигукнув:

— Мати Божа, царице небесна! Чи се не Томе Сесьяль, сусіда мій і кум?

— А то ж хто? — відповів обезносений джура.— Авжеж, що Томе Сесьяль, приятелю мій і куме Санчо Панса. Я розкажу тобі, які хитрощі, штучки та каверзи мене сюди привели, тільки спершу впросіть і вблагайте пана вашого, щоб не чіпав і не рушив, не вбивав і не ранив поверженого йому до ніг Лицаря Свічад, бо не думайте й не сумнівайтесь, то таки справді наш односелець бакаляр Самсон Карраско, шибайголова і невдаха.

Саме на той момент Рицар Свічад прийшов до тями; Дон Кіхот, помітивши тее, наставив на нього голого меча і промовив:

— Тут вам, пане рицарю, й смерть, якщо не визнаєте, що незрівнянна Дульсінея Тобоська перевищує й переважає вродю своєю вашу Касільдею Вандальську. Крім того, мусите пообіцяти мені (якщо залишитесь живим після цього побою й поразки), що підете до города Тобо-са і представитесь від мого імені моїй володарці, аби чинила з

вами, що її воля; як же вона поверне вам вашу свободу, маєте знов розшукати мене (сліді моїх діянь правитимуть вам за найпевніший дороговказ) і здати мені з усього справу: як бачите, вимоги мої, згідно з нашою попередньою конвенцією, не вибігають поза межі установ мандрованого рицарства.

— Визнаю,— сказав повержений рицар,— що більше вартий подертий і брудний черевик сеньйори Дульсінеї Тобоської, аніж розчухрані, хоть і чисті, патли Касільдеї; крім того, обіцяю сходити до вашої володарки і повернутися сперед її обличчя до вас для повного й докладного справоздання.

— Ви повинні також визнати і вважати надалі,— додав Дон Кіхот,— що переможений вами рицар не був і не міг бути Дон Кіхотом з Ла-манчі, що то був хтось інший, на нього схожий, так само як я визнаю [403] і вважаю, що хоть ви і здаєтесь бакаляром Самсоном Карраском, ним не єсте насправді, ви хтось інший, подібний до нього, що в сю подобу перетворили вас мої вороги, аби я впинив і вгамував силу мого гніву і був милостивіший у славі моєї перемоги.

— Усе те я визнаю, вважаю і гадаю так само, як визнаєте, вважаєте і гадаєте ви,— промовив змордований рицар.— Допоможіть мені тільки встати, як можна буде, бо, падаючи, так забився, що нема на мені живого місця.

Дон Кіхот підвів його з допомогою Лісового джури, себто Томе Сесь-яля, з якого Санчо не зводив очей і все розпитував про те і про се. З відповідей ясно було, що то таки достеменний Томе Сесьяль, а не самозванець якийсь, але непевність, викликана в Санчові Дон Кіхотовими словами про дії чорнокнижників, які перетворили Рицаря Свічад на бакаляра Самсона Карраска, довела простака до того, що вже очам своїм не хотів вірити. Зрештою пан і слуга так і лишилися при своїх сумнівах, а Рицар Свічад із джурую, невеселі обидва й непишні, віддалилися від Дон Кіхота й Санча; треба було десь оселі шукати, щоб скаліченому садна заліпити та ребра вправити. Дон Кіхот із Санчом подалися знову на сарагоський шлях, де їх і залишає історія, щоб оповісти тим часом, хто такий був Рицар Свічад і його буйноносий зброєносець.

РОЗДІЛ XV,

де розказується й показується, хто такі були Рицар Свічад та його зброєносець

Радий, веселий та гордовитий їхав Дон Кіхот, здобувши перемогу над таким хоробрим витязем, яким був у його уяві Рицар Свічад; упевнившись на взяте рицарське слово, він сподівався дізнатись небавом, чи володарка його і досі ще заворожена: адже подоланий рицар будь-що-будь мусить, під страхом утрати свого звання, повернутись до переможця і доповісти йому про свою з нею зустріч. Про одно ж гадав Дон Кіхот, а зовсім про інше Рицар Свічад; як ми вже сказали, під ту хвилю ним володіла єдина думка — де б йому притьмом перев'язатись.

Так от, повідає історія, як порадив ото бакаляр Самсон Карраско Дон Кіхотові вернутися знову до рицарювання, то вже домовився був із парохом та цилюрником, якого способу слід ужити, щоб примусити гідальга сидіти дома й не рипатися за тими злоповісними пригодами. Усі вони погодилися на тому (найдужче наполягав сам Карраско), що Дон Кіхотові треба дати змогу виїхати, бо утримати було однак

неможливо, а тоді рушить за ним Самсон у перевдязі мандрованого рицаря, знайде будь-яку зачіпку для поєдинку і домовиться заздалегідь, що переможений повинен здатися на ласку переможцеві; подолавши ж Дон Кіхота (що здавалось річчю легкою аж надто), зажадає од нього, аби вертався додому в село і не рушав із місця два роки чи там до особливого розпорядження; переможений Дон Кіхот конче мав виконати ту умову, не мігши зламати й порушити рицарські звичаї, а поки він пере— [404] буватиме в домашньому ув'язненні, ті його химери забудуться або ж на божевільні знайдуться які підхожі ліки.

Карраско на те пристав, а за джуру йому захотівся Санчів приятель і кум Томе Сесьяль, чоловік веселого норову та бистрого розуму. Самсон спорядився вищеписаним робом, а Томе Сесьяль нап'яв на свого натурального носа ще й того маскарадного, щоб кум при зустрічі не вгадав. От подалися вони в дорогу слідком за Дон Кіхотом і мало не наспіли на ту пригоду з колісницею Смерті, та доступили їх аж у лісі, де й сталося те, про що вже знає обачний читальник. І якби не дивугідні фантазії Дон Кіхота, який уроїв собі, що бакаляр — не бакаляр, то не діждався б наш пан бакаляр ліценціатського звання доскочити. Пустив-ся-бо пташок видирати, та й гнізда не знайшов. Побачивши Томе Сесьяль, як зле обернувся їхній задум і як плачевно скінчилася виправа, сказав бакалярові:

— Так нам, пане Самсоне, і треба: катюзі по заслугі! Легко казка кажеться, та важко часом діло робиться. Дон Кіхот дурний, а ми розумні, тільки він собі здоровий і веселий, а вашець побитий і сумний. То скажіть же мені тепер, хто дурніший: чи той, хто дурним удався, чи хто самохіть у дурні пошився?

На те одповів Самсон:

— Різниця тут у тому, що хто дурний удався, то навіки дурень, а хто дурнем самохіть стає, може коли хоч перестати.

— Коли так,— сказав Томе Сесьяль,— то я власною охотою пошився в дурні, як став до вас за джуру, а тепер за власним же бажанням із дурнів виходжу і вертаю додому.

— Як знаєте,— одказав Самсон,— що ж до мене, то шкода й гадати, що повернусь додому, поки не обкладу киями Дон Кіхота. Шукатиму його тепер не для того, щоб до глузду привести, а щоб помсту свою на нім удовольнити, бо ребра мої потовчені так болять, що не можу здобутись на милосердніші помисли.

В таких розмовах доїхали вони нарешті до села, де щасливим випадком знайшовся костоправ один: у нього ж то й курувався невдаха Самсон. Томе Сесьяль поїхав додому, а він лишився тут, обмірковуючи плани помсти; слушного часу історія ще повернеться до нього, а ми тим часом повеселимося з Дон Кіхотом.

РОЗДІЛ XVI

Про зустріч Дон Кіхота з розважливим шляхтичем ламанчським

Отож, як сказано, веселий, радий та гордопишний верстав Дон Кіхот свою путь, гадаючи, що по здобутій оце перемозі він став найславнішим мандрованим рицарем сього світу і свого віку. Усі пригоди, що мали йому приключитись, він уже заздалегідь уважав за відбуті й доведені до щасливого краю, чари й чарівників мав за ніщо і зовсім

не пам'ятав ні про кії, що нахапався рицарюючи, ні про кам'яний град, Що півстіни зубів йому витрошив, ні про невдячних галерників, ані про [405] нахабних янгуасців, що його дубцювали; нарешті, мовив собі на думці, якби тільки пощастило прибрати спосіб, засіб чи ярміс та відчарувати володарку його Дульсінею, не заздри́в би він найвищому блаженству, що будь-коли засяг чи міг засягти найфортунніший мандрований рицар минушини. Поринув він цілком у теє марення, аж тут обізвався до нього Санчо:

— Ну, і треба ж отаке, пане? І досі мені перед очима маячить той понад усяку міру дивоглядний носюра кума мого, Томе Сесьяля.

— Невже ти й справді гадаєш, Санчо, що Рицар Свічад то був бака-ляр Карраско, а зброєноша його — твій кум Томе Сесьяля.

— Не знаю, що й казати,— відповів Санчо,— знаю тіки, що прикмети всі про мою хату та про жінку й діти так подав, що інший хто не зміг би. Та й на твар, як носа ізняв, достеменнісінький Томе Сесьяль, і голос таки ж його, а не чий.

— Поміркуймо резонно, Санчо,— провадив Дон Кіхот.— От ти мені скажи: з якої речі мав бакаляр Самсон Карраско являться мандрованим рицарем, узброєним до нападу і оборони, і ставати зі мною до бою? Чи я, може, йому ворог? Чи я дав йому коли який привід до гнівання? Чи я йому суперник, чи він теж войовницьким ремеслом бавиться і заздрить бойовій моїй славі?

— А чого ж тоді, пане,— спитав Санчо,— лицар той, хто б він там не був, схожий отак на бакаляра Карраска, а джура його скинувся на мого кума Томе Сесьяля? Коли то чари, як ваша милость каже, то чого вони перекинулись саме в них і ні в кого іншого?

— Усе то хитрощі й каверзи лихих чорнокнижників, що переслідують мене,— сказав Дон Кіхот.— Вони завбачили, що я вийду переможцем із того поєдинку, і подбали про те, щоб подоланий рицар постав переді мною в образі приятеля мого, бакаляра, аби дружба, що я до нього маю, стала між вістрям меча мого і потугою моєї правиці, аби правий мій гнів угамувався і той, хто так підступно і зрадливо наставляв на моє життя, сам залишився живий. І ще один доказ: згадай, о Санчо, як легко тим чаклунам ману пускати, один образ у другий переображувати, являти гарне бридким, а бридке гарним; не минуло-бо й двох днів, як ти доочне бачив красу й уроду незрівнянної Дульсінеї в постаті потворної, брудної і неоковирної селючки з каправими очима і смердючим ротом. А як уже той облудний чарівник зважився на таке підле перетворення, то нема дива, що обернув когось Самсоном Карраском та твоїм кумом, аби видерти мені з рук славу звитяги. Одна тільки думка втішає мене: хоть у чий там— подобі стояв переді мною ворог, я його, зрештою, переміг і переважив.

— Усю правду тільки Пан Бог знає,— зауважив Санчо.

А знаючи добре, що перетворення Дульсінеї було наслідком його власних хитрощів та каверз, не дуже дослухався до панових резонів і не важився перечити, щоб не пробовкнутись, буває, зайвим словом.

За тими розмовами наздогнав їх чоловік якийсь, що тим же самим шляхом їхав

позаду на гарній сивострокатій кобилі. На ньому була кирея тонкого зеленого сукна, обрамлена червоно-бурим оксамитом, на' голові шличок із того ж таки оксамиту; наряд подорожній на кобилі був теж зелений і цинамоновий, стреміння коротке. При боку мав маври— [406] танську шаблю-кривулю на зелено-золотім широких шабельтасі, полу-ботки-мишини з того самого товару, що й перев'язь, остроги не золочені, а зелені, наведені лаком, покошені й налощені так ловко, що, пасуючи до всього убору, видавали кращими, як щирозлоті. Порівнявшись з Дон Кіхотом і Санчом, подорожній уклонився їм чемненько і, підстроживши кобилу, хотів був їх обігнати, та Дон Кіхот сказав:

— Мій гожий пане, коли в вашої милості одна з нами дорога і вам не вельми спішно, то я за велику мав би собі ласку верстати путь разом.

— Сказати правду,— одмовив вершник,— тим я хотів вас оминати, щоб кінь ваш, мою кобилу почувши, не роз'ятрився, буває.

— Могли б ви, пане,— впав у річ Санчо,— могли б, кажу, й придержати кобилку, бо кінь у нас такий рахманний і так добре поведений, як ніде й ніколи, і зроду до того паскудства не квапився; раз якось тільки знесла була його охота, то мали ми з паном покутню годину. Отож, коли хіть ваша, то й припиніться, паночку. Ви йому тую кобилу хоть на срібній талірці піднесіть, то він на неї не націлить.

Подорожній придержав ходи, придивляючись зачудовано Дон Кіхотівій поставі і появі (той їхав саме без шолома, якого Санчо баульчиком приторочив до переднього ленчика свого в'ючака); не з меншою увагою розглядав і Дон Кіхот вершника в зеленому, бо то, думалось йому, був собі не абихто. Літ мав, дивитись, під п'ятдесят, волосся негусте, шпакувате, ніс орлиний, погляд жвавий та й поважний воднораз, а з одягу й постави знати було, що вжитки мав добрі. Про Дон Кіхота ж думав той у зеленому, що такого взору й штибу чоловіка йому зроду ще бачити не траплялось: довгов'язий, гінкотелесий, худокостий та жовтовидий, а тут іще ця вся зброя, манера й поведінка,— справді, віддавна вже в тім краю такої прояви не проявлялось. Дон Кіхот помітив, що подорожній так пильно його розглядає, і відчитав з очей його цікавість, а що сам був завжди ввічливий і кожному готовий до послуги, то перший сказав, не чекаючи розпитків:

— Мені не дивно, що ваша милість дивується на незвичайність і не-ординарність моєї постаті; та думаю, що ви з того дива вийдете, як я скажу вам, а ви почуете, що естем рицар "з тих, як кажуть у народі, що пригод собі шукають". Я покинув свій рідний край, заставив статки-маетки, занедбав привілля і кинувся в обійми Фортуні — нехай веде мене, куди їй заманеться. Піднявся я воскресити вмерле мандроване рицарство, і ось уже відколи, то спотикаючись, то падаючи, то точачись, то знов устаючи, я здійснюю свій задум, де тільки можу: запомагаю вдови, захищаю дівиці, опікуюсь мужніми жонами, сиротами й недолітками, що є натуральним і неодмінним обов'язком мандрованих рицарів. За ті мої численні доблесті й христолюбиві подвиги прославлено вже мене друком між усіма, чи майже всіма, націями світу. Тридцять тисяч примірників випечатано вже моєї історії, а з Божої допомоги додрукується ще стосоткрат по тридцять тисяч. Коротка річ, сказати б одним чи кількома словами,

естем Дон Кіхот з Ламанчі, інакше іменований Рицарем Сумного Образу. І хоть кажуть, що власна хвала є завше зла, часом я буваю змушений отак сам себе величати, коли більше нікому. Знаючи ж тепер, хто такий я єсть і яке покликання справляю, не дивуйте, пане шляхтичу, ні на коня мого, ні на списа, ні на щита, ні на [407] джуру, ні на всю мою зброю, ні на вид мій жовтий, ані на худину мою нужденну.

Сее сказавши, замовк Дон Кіхот, а той у зеленому не одразу й на слово спромігся, розгубився б то, чи що; аж чималу хвилю згодивши, озвався:

— Уміли есте, пане рицарю, з дивування мого цікавість мою пізнати, та не зділили мене з дива вивести; сказали з ласки вашої, що, дізнавшись, хто ви такий, перестану дивуватись, от же ж я дізнався, а дивуюсь і чудуюсь більше ніж перше. Чи ж то річ можебна, що й нині є на світі мандровані рицарі і що друкуються книги про справдешні рицарські подвиги? Не думалось мені й не гадалось, аби в наш час хтось там десь запомагав удови, боронив дівиці, шанував мужні жони, опікувався сиротами, і нікому б я зроду не повірив, якби отее не побачив вас у живі очі. Даймо ж хвалу Богові, щоб історія, видана, як ви кажете, про істинні й високі ваші рицарські діяння, пустила в непам'ять оті незліченні книги про вигаданих мандрованих рицарів, яких стільки розплодилось у світі на превелику шкоду добрим звичаям і на не менший уверед добрим повістям.

— Багато що далось б сказати,— зауважив Дон Кіхот,— стосовно вигаданості чи не вигаданості тих історій про мандрованих рицарів.

— Як то? — спитав той у зеленому.— Хіба ж сумнівається хоч хто, що вони не гідні віри?

— Я сумніваюсь,— одказав Дон Кіхот.— Та не говорім про се більше; протягом сієї подорожі, маю в Бозі надію, я ще переконаю вашу ми-лость, яку помилку ви вчинили, приставши на думку тих, що не вірять у їхню правдивість.

Останні Дон Кіхотові речі збудили в подорожнього підозру, що рицар сей, мабуть, несповна розуму, і він став чекати, чи не підтвердять того здогаду якісь інші висловлення. Та поки до того дійшло, Дон Кіхот попрохав його, щоб і він розповів про себе тепер, як дізнався вже про су-путникове життя-буття. На те чоловік у зеленій киреї сказав:

— Я собі, пане Рицарю Сумного Образу, шляхтич родом із села, куди оце з добротливого Бога поміччю постигнемо сьогодні на обід. Маєток маю незгірший, а на ім'я дон Дієго де Міранда. Живу собі помалу з жінкою, дітьми та друзями, бавлюсь полюванням та риболовлею, проте хортів і кречетів не держу, тільки перепела-вабця та пронозувату ласицю. Є в мене десятків із сім книжок, которі гишпанські, а которі латинські, що історичні, а що й божественні: рицарських же книг і на поріг не пускаю. Гортаю радше світські, ніж духовні, як вони тільки пристойні та утішні, чарують проречистим словом і захоплюють цікавим змістом, хоть таких книжок у Гишпанії обмаль. Часом гостюю у сусід і приятелів, частіше гощу їх у себе, стіл у мене чистий, добрий і не скупий. Не люблю пліткарити і не дозволяю, щоб при мені хто злорічив; не суну носа до чужого проса і не мишкую за людськими вчинками; ходжу щодня на

службу Божу і подаю на бідність, та не хвалюся добродійністю, аби не допустити до серця лицемірства та марнославства, що знишка і в найсмирненнішу душу закрадатися люблять; намагаюсь помирити, де хто посварився, свято почитую Пречисту Діву і вповаю повсякчас на безконечну благостиню Господа Бога нашого. [408]

Пильно прислухався Санчо, що той шляхтич про життя своє та заняття оповідував, і здалось воно йому таким святим та праведним, мов у чудотворця якого; тоді скочив із Сірого, вчепився подорожньому в праве стремено та й давай його в ногу цілувати і раз, і вдруге, і в хтозна-котре, та так же то побожно, мало не крізь сльози.

— Що ви робите, чоловіче добрий? До чого ці цілунки?

— Дайтесь, пане, цілувати,— одрік Санчо,— бо оце, скільки живу, вперве, либонь, бачу святого, що верхи їде.

— Не святий я,— заперечив шляхтич,— а великий грішник. От ви, певне, доброї душі чоловік, воно й з простоти вашої знати.

Санчо знову сів у сідло своє, викликавши усміх на повитому глибоким сумом обличчі Дон Кіхота і додавши дивування дону Дієгові. Дон Кіхот запитав у шляхтича, скільки в нього дітей, і докинув, що старожитні філософи, несвідомі істинного Бога, за найвище для людини благо покладали дари натури і фортуни, а також наявність численних друзів і якомога більше добрих дітей.

— У мене, пане Дон Кіхоте, одним-один син,— відповів шляхтич,— та хто зна, чи не був би я щасливішим, якби його не мав; не тим, що він у мене лихий, а тим, що не такий добрий, як би мені жадалось. Років йому, вважай, вісімнадцять, із них шість перебув у Саламанці, вивчаючи латину та греку; як же я хотів, щоб він до інших приступив наук, то виявилось, що хлопець напропале залюбився в науку поезії (якщо її взагалі можна наукою звати), і годі його схилити до студіювання права, на яке я його націляв, чи до цариці всіх наук — теології. Сподівався я побачити в ньому вінець роду нашого, бо живемо в час, коли королі наші найвищими обдаровують нагородами ґрунтовну та добродійну ученість, бо вченість без чесноти — то перлина в купі гною. А синок мій цілісінський день може над тим мудрувати, чи добре, чи зле висловився Гомер у такому-то вірші "Іліади", чи пристойним, чи ні показався Мар-ціал у такій-то епіграмі, чи так, чи сяк слід тлумачити отакі й такі рядки Вергілія. Тільки в нього й мови, що про книжки названих поетів та ще про Горація, Персія, Ювенала й Тібуллу, бо новітніх гішпанських співців він не вельми цінує. Хоть же рідну поезію не кінечне собі влюбляє, морочиться оце зараз, komponуючи глосу на присланий із Саламанки чотиривірш — здається, там у них турнір поетичний.

На все теє одказав Дон Кіхот:

— Діти, пане, то ніби частки утроби батьківської, тим-то слід їх любити, чи добрі вони там, чи лихі, як любимо душу, що животворить нас: повинні їх отець-мати з малого малку на добру путь наставляти, на добрий розум навчати, на благочестиві звичаї навертати, аби, до зросту дійшовши, стали батькам своїм старим опорою, а нащадкам хвалою і славою. Не вважаю за доцільне змушувати їх до студіювання тієї чи іншої науки, хоть переконування ніколи не завадить. Коли ж наука потрібна не про рапе

lucrando*, коли небо послало щасливому студентові батьків, що його всім обмислити спроможні, такому, на мою думку, слід дозволити в ту науку вдатися, до якої він найбільше схильний, і хоть поезія дає менше користі, ніж утіхи, заняття нею нічиєї не може остидити слави. Поезія, мостіпане, то в мене молодесенька та ніжнесьенька [409] панянка, вродлива понад усяке слово, котру ту панянку дбайливо чепурять, оздоблюють і зукрашають багато інших, що суть всі наші науки: вона ж то всіма ними послугується, а вони всі через неї уповаж-нюються. І така то панянка, що не любить, аби її руками хапано, по вулицях волочено, по майданах велелюдних показувано чи по палацах гордопишних виставлювано. То така алхімічна сполука, що хто коло неї ходити вміє, добуде з неї щире золото неоціненної проби; треба тільки тримати її в шорах, не давати розтікатись безсоромними сатирами та безпардонними сонетами і ніяким світом у продаж не пускати, хіба що в вигляді героїчних поем, жалісливих трагедій чи веселих та штудерних комедій; не слід також допускати до неї усяких блазнів та черні несмисленної, нездатної збагнути її сили і скласти ціну її скарбам. І не гадайте, пане мій, що під черню я розумію тут саму лише простоту та низоту: усякого невігласа, будь він паном великим чи князем, можна й слід зарахувати до сього розряду; той же, що трудитиметься поезією, дотримуючи указаних вище умов, уславить і звеличить ім'я своє поміж усіма культурними націями світу. А що син ваш, кажете, легковажить рідне письменство, то він, на мій суд, помиляється, і ось чому: великий Гомер не писав латинською мовою, бо був греком, а Вергілій не писав по-грецьки, бо був латинцем. Одне слово, всі поети давнього часу творили мовою, що їм ввісали з материнським молоком, і не сягали до чужої якоїсь, аби висловити високі свої думи; а якщо так, то слід сей звичай і на інші народи поширити, і не погорджувати німецьким, скажімо, поетом, коли він пише по-німецьки, або кастільцем чи навіть біскайцем, як вони по-своєму творять. Тільки ж син ваш, добродію (так я собі мислю), не проти поезії рідномовної виступає, а проти поетів, мабуть, що, крім гишпанщини, не знають жодної іншої мови, ані жодної іншої науки, що могли б підтримати, посилити й збагатити прирожденний їхній хист. Та й се ще не певна річ, адже правду то кажуть, що поетом народжуються, себто правдивий поет уже з матірнього лона поетом виходить і, мавши в собі той од неба даний нахил, без жодної дальшої науки й штуки komponує речі, які справджують відомий вислів: "Est Deus in nobis"...** А ще додаю, що вроджений поет, що заручиться допомогою мистецтва, більше варт і вищого досягне, аніж той, хто прагне стати поетом, спираючись лише на знання правил: мистецтво-бо не перевершує природу, а тільки вдосконалює її, і найдосконаліший поет є наслідком злуки природи з мистецтвом і мистецтва з природою. На закінчення моїх міркувань скажу вам, пане шляхтичу, нехай ваша милість дозволить іти синові, куди веде його зірка: мавши-бо такі до науки здібності і подолавши щасливо перший її щабель, се єсть знання мов, дійде він і до вершин світського письменства, що так личать шляхтичеві й кавалерові, так його оздоблюють, підносять і відзначають, як митра єпископа або як мантия вченого правознавця. Сваріте сина вашого, як писатиме сатири з наругою честі ближнього, вкарайте його, а писання порвіте; як же творитиме їх взором Горація, що

так удало вмів таврувати пороки взагалі, то похваліте, бо годиться поетові картати заздрощі й засуджувати заavidників чи інші вади та їх носіїв, не прив'язуючи віршів [410] своїх до певної особи. Щоправда, бувають поети, які задля втіхи злоріччя ладні наразитися на вигнання і йти кудись на понтійські острови. Якщо поет честивий у звичаях, таким він буде і в своїх творах, перо — то язик душі: які в ній витворились поняття, такі будуть і писання. Як убачають королі й можновладці чудовну науку поезії серед підданців розумних, добродішних та поважних, вони їх шанують, почитують і обдаровують, ба навіть вінчають листям із дерева, що не боїться грому, мовби ясуючи, що ніхто не сміє ображати тих, чиї скроні тими вінцями вшановані й оздоблені.

* Аби на хліб заробити (латин.).

** Живе в нас Бог (латин.).

Подорожній у зеленій киреї з дива не виходив, слухаючи Дон Кіхото-вої орації, і ладен був уже змінити свою думку, що то божевільний. А Санчо, не дослухавши й половини тієї промови, що була йому не до шмиги, збочив трохи з дороги попрохати молока в пастухів, що неподалік вівці доїли. Захоплений розумом Дон Кіхота і його проречистим словом, шляхтич хотів був відновити бесіду, як рицар наш, підвівши голову, побачив раптом на шляху поперед себе критий фургон, умаєний королівськими хоруговками, і, уявивши собі, що то має бути якась незвичайна пригода, гукнув голосно Санча, аби подав йому шолома. Зачувши те гукання, Санчо чимдуж погнав Сірого од пастухів до пана, що мав пережити жахливу й дивовижну пригоду.

РОЗДІЛ XVII,

де псується найвища вершина і скрапня межа, якої сягнула й могла сягнути Дон Кіхотова нечувана одвага в щасливо перебутій пригоді з левачами

Повідає історія, що як гукав Дон Кіхот Санча, аби шолома йому подав, джура сторгував саме у вівчарів гляганого сиру; бачивши, що панові спішно діється, не знав гаразд, що з тим сиром робити і куди його покласти, а кидати жаль, бо гроші заплатив уже. Не довго думаючи, сунув те добро в шолом панів, та й до нього — що там йому так пильно припало? А той йому й каже:

— Подай-но, друже, шолома: або я мало розуміюсь на пригодах, або оце така нам прилучається, що конче маю стати і вже стаю до броні.

Шляхтич у зеленій киреї, почувши ті слова, розглянувся пильно на всі боки, та нічого не побачив, крім фургона, що їм назустріч їхав; на фургоні тому були дві чи три хоруговки, які свідчили, що везеться в ньому якийсь скарб його королівської милості. Так же він і сказав Дон Кіхотові, але рицар не дав його словам віри, бувши тої думки і гадки, що завше йому мають траплятися пригоди і тільки пригоди.

— Добре зготувавсь до бою — перемога за тобою,— сказав він шляхтичеві.— Ніколи не завадить матись на осторожності, бо я на самому собі досвідчив, що маю ворогів видимих і невидимих, і не знати де, коли, як і в чийй подобі можуть вони на мене напасти.

І обернувшись до джури, зажадав од нього шолома; той же, не маючи часу гляганець із нього вийняти, так і подав. Дон Кіхот ухопив його сквапливо, не

дивлячись, і насадив собі на голову; сир здавився й пустив [411] сироватку, що патьоками побігла по виду й по бороді Дон Кіхотів. Сторопілий рицар спитав у Санча:

— Що воно таке, Санчо? Чи то череп мені розм'якшився, чи мозок розтопився, чи то піт мене з голови до ніг проймає? Якщо я і вмокрів, то не з переляку, хоть пригода, що має мені статись, без сумніву, жахлива... Дай-но чимось утертись, якщо маєш, бо піт рясний аж очі заливає.

Санчо мовчки подав йому хустку, похваливши в думці Бога, що пан не здогадався, в чому річ. Дон Кіхот утерся і зняв шолома — подивитись, що йому голову студить; побачивши ж усередині ту білу гамулу, підніс до ніздер, понюхав і вигукнув:

— Клянусь життям володарки моєї Дульсінеї Тобоської, ти сиру мені сюди поклав, зраднику їден, шельмо, невірний джуро!

На те Санчо одповів незворушно, ніби й не він:

— Як то сир, то дайте сюди, пане, я його з'їм... Тільки цур йому, хай його та нечиста сила їсть, що його туди втербила! Де б то я посмів вашій милості шолом отак паскудити? Найшли мені смілька! От їй же право, пане, послав мені Бог на розум, що і мене якийсь чорнокнижник напастує, бо я ж вашої милості знадіб і сустав, от він і насквернив туди, щоб ви, терпець утративши, на мене гнів положили і боки мені, як водиться, полатали. Тільки цим разом не в ті, лихий, узувся, бо я на добрий вашої милості розум уповаю: ви ж, пане, довідне знаєте, що нема в мене ані сиру, ані молока, ані ще чого путнього, а якби й було що, то я б його не вам у шолом, а собі в кендюх укинув би.

— Все може бути,— сказав Дон Кіхот.

На все те дивився шляхтич і з усього того дивувався, особливо як Дон Кіхот, витерши собі голову, обличчя, бороду й шолом, ізнов нап'яв його на лоба, поправився в стременах, шурнув меча, чи добре виймається, наважив списа і промовив:

— Тепер будь, що буде! Готовий я хоть із самим сатаною на міру стати.

Тут над'їхав саме фургон із хоруговками — на одному мулі погонич сидів та ще на передку чоловік якийсь. Дон Кіхот став на них переп'ят і спитав:

— Куди, братове, їдете? Що се в вас за фургон і що ви в ньому везете? Що воно ото за хоруговки?

На те відповів візник:

— Фургон се мій, а везу на ньому левів двох добрих у клітках, що губернатор Оранський презентом його королівській мості до двору посилає; і хоруговки кор'олівські ж, на признаку, що се добро його величності.

— Чи великі ж ті леви? — поцікавився Дон Кіхот.

— А великі,— відказав чоловік, що на передку сидів.— Таких іще, або більших, з Африки до Гишпанії досі не привожено; сам я левар, то всяких перевозив, а таких іще не траплялось. Маємо тут самця й самицю: самець он у першій клітці, а самиця в он тій задній, і голодні обоє, бо сьогодні ще їх не годовано. Тож нехай милость ваша рачить дати нам дорогу, бо нам якнайшвидше треба кудись доїхати, щоб корму їм добути. [412]

На ту річ Дон Кіхот тільки осміхнувся:

— Левчуки, мені? Мені, левчуки? Та ще такої години? Богом святим божуся, побачать панове, що їх сюди шлють, чи такий я чоловік, щоб левів ізлякатись! Злізай із воза, голубчику, і, як ти собі левар, повідчиняй клітки й повипускай мені сих звірюк: я покажу їм у чистім полі, на зло й на перекір усім завидам-чорнокнижникам, що сюди їх посилають, хто такий єсть Дон Кіхот!

— Те-те-те! — сказав собі нишком шляхтич.— Аж ось коли наш добрий рицар перед нами зрадився! Певно, той сир розм'якшив-таки йому мозок і геть розрідив у голові олію.

Тут підійшов до нього Санчо і сказав:.

— Пробі, пане, не дайте панові мойму Дон Кіхотові з тими левами заводитись, бо як заведеться, то пошматують вони нас усіх на кавалки.

— А хіба ж ваш господар такий божевільний,— спитав шляхтич,— що справді, гадаєте, може кинутись на тих хижих звірів?

— Не божевільний він,— відповів Санчо,— тільки шалено одваж-ний.

— То я вже якось одведу його од тої шаленої одваги,— пообіцяв шляхтич.

І, приступивши до Дон Кіхота, що притьмом наглив леваря клітки одчинити, сказав йому:

— Пане рицарю, пристойть мандрованим рицарям такі пригоди підіймати, які заповідають щасливе докінчання, а не такі, що цілком виключають надію на успіх; адже одвага, що межує з необачністю, схиляється більше до безуму, ніж до величі духу. А надто ж ці леви проти вашої милості не ворогують, воно їм і не снилось; їх же послано його величності на ралець, то не честь, не подоба їх затримувати і дорогу їм загаювати.

— Знаєте що, пане шляхтичу,— заперечив Дон Кіхот.— Хай ваша милость дбає краще про свого перепела-вабця та прогнозувату ласицю і не заважає іншим справляти їхню повинність. Я своє діло знаю, і зараз побачимо, чи до снаги мені сі вельможні левове, чи ні.

І, повернувшись до леваря, крикнув:

— Зараз же мені одчиняй клітки, пане леварю, бо нехай мені те та се, як я отсим списом до воза тебе не пришию!

Побачивши погонич рішучість тієї озброєної поторочі, заблагав:

— Змилуйтесь, паночку, хай ваше добродійство дозволить мені хоть мули випрягти та в безпечне місце одігнати, поки тих левів із кліток добуватимуть, бо як вони їх мені роздеруть, пропав я навіки: тільки моєї й худоби, що віз оцей та мули!

— О маловіре! — відповів йому Дон Кіхот.— Ізлазь, розпрягай, роби, що хочеш, та зараз побачиш, що то все дурна робота й марна праця.

Візник зіскочив і заходився чимдуж розпрягати, а левар заволав на все горло:

— Будьте мені за свідків, усі тут притомні, що я одмикаю сі клітки і випускаю леви гвалтом і примусом; протестую і декларую, що всі шкоди та збитки, що тії бестії заподіяти можуть, спадають і приходяться на сього пана, варуючи права мої і заплату. Поки ж не одчинив, шукайте собі, панове, безпечного місця — мене-то леви, я певен,

не рушать. [413]

Шляхтич іще раз спробував одраяти Дон Кіхота од того безумства: ; на таку несосвітенну річ наважитись, казав, то значить спокушати Бога. — Той одповів, що сам знає, що робить. Шляхтич востаннє застеріг рица— ; ря, аби схаменувся, бо то все, мовляв, облуда. !.;

— Ну, от що, пане,— сказав йому Дон Кіхот.— Коли ваша мил ость не бажає бути очевидником сієї, як ви гадаєте, трагедії, то стисніть острогами свою сиво-строкату та й гайда в затишок. :

Як почув тее Санчо, слізю почав благати пана, щоб на таке діло не поривався, бо проти нього і пригода з вітряками, і притичина зі ступа-рями, і всі інші оказії, досі пережиті, були, сказано б, наче коржі з маком.

— Майте на оці, пане,— казав Санчо,— тут жадних немає чарів ані якого чортовиння. Я сам бачив крізь ґрати і шпарки у клітці справжній левиний пазур, і з пазуря того судити можна, що там левище як гора або ще й більший.

— Із переляку принаймні,— заперечив Дон Кіхот,— він би міг тобі здатися більшим за півсвіту. Ну, йде вже, Санчо, а я тут зостанусь; якщо загину, ти ж знаєш давню нашу умову: поспішиш до Дульсінеї, і... вриваю на півслові.

І ще наговорив чимало дечого, що найменшої не залишало надії на можливість одвернути його од навісного того умислу. Шляхтич у зеленому радніший був щось удіяти, так зброя ж нерівна: заводитись із божевільним (а за такого вже напевне мав він тепер Дон Кіхота) було нерозумно. Дон Кіхот знову пристав до леваря з короткими гужами; тим часом шляхтич погнав свою кобилу, Санчо Сірого, а підводчик мули — всі квапились якнайдалі од фургона одбігти, поки левів не випущено. Санчо оплакував уже панову видющу смерть у лев'ячих пазурах, кляв свою долю і проклинав ту годину, коли заманулось йому знов до пана на службу стати, але ті жалі й лементи не заважали джурі гоном гнати Сірого далі од біди. Побачивши левар, що тікачі вже далеченько, знов почав умовляти й остерігати Дон Кіхота, про що й перше умовляв та остерігав, але рицар відповів, що чув уже, годі тих умовлянь і остережень, нічого з них не буде, і що хай притьмом одчиняє.

Поки левар порався коло першої клітки, Дон Кіхот розважав собі в думці, як йому зручніше до бою стати — пішо чи кінно, і поклав усе ж таки би і ися пішо, бо коли б іще Росинант не схарапудився, леви побачивши. Тож скочив із коня, одкинув геть ратище, нахопив на руку щита і, добувши з піхов меча, з предивною одвагою і мужнім серцем повагом підійшов до фургона, широко душею вручаючи себе Богові та володарці своїй Дульсінеї.

Варто знати, що, дійшовши до сього місця, автор правдомовної сієї історії не міг утриматися од такого оклику: "О міцносердий і понад усяке слово преодважний Дон Кіхоте з Ламанчі, верцадло, в якому можуть визиратися всі левенці світу, новий і другий дон Мануель де Леон, що був хвалою і славою гишпанського рицарства! Якими словами оповім сей жаху гідний подвиг, якими речами впевню в його правдивості віки потомні? Які хвалення знайду, щоб тобі не личили й тебе не величили, хоч би й були то

гіперболи з гіпербол? Ти безкінний, ти сам-один, ти безстрашний, ти великодушний, з самим лише мечем, та й то не з тим [414] толедським гостролезим, і зі щитом не з осяйної криці, стоїш і ждеш та виглядаєш тих двох левів — за них хижіших ще африканські пущі не родили... Нехай же хвалять тебе власні твої діяння, доблесний ламанч-цю, я надаю їм слово, бо сам не годен на вислови здобутись!"

На цьому й уриває автор згадану апострофу і, нав'язуючи нитку оповідання історичного, веде його далі таким робом:

Отож побачив левар, що Дон Кіхот уже наготові стоїть — нічого робити, треба лева-самця випускати, щоб у гнівливого та шаленистого рицаря в неласку не впасти. Настіж розчахнув він першу клітку, де, як уже сказано, лев був, здоровенний, страхолюдний та гидомирний. Звір першим ділом перевернувся у своїй в'язниці, тоді витяг лапи, потягнувся добре, роззявив пащу і позіхнув спроволюка, далі висолопив язика мало не в дві п'яді завдовжки і випорошив собі очі та морду вилизав, потому вистромив головень із клітки і повів доокола очима, що жаром жажтіли. Те страховіття нагнало б холоду найшаленішій сміливості, та Дон Кіхот тільки дивився на нього пильно, чекаючи, поки звір із воза сплигне і на нього налізе: певен був, що посіче хижака на локшину. От аж куди сягнуло безприкладне його божевілля!

Проте благородний лев появив більше миролюбності, аніж зухвальства; не звертаючи уваги на всякі там хлоп'ячі бравади, оглянувся, як ми вже сказали, туди-сюди, а тоді завернувся і, показавши Дон Кіхотові огузок, ліг собі спокійнісінько в клітці, мов ніде нічого. Побачивши сєє, Дон Кіхот сказав левареві, щоб роздрочив звіра, витуривши його з клітки палицею.

— От сього вже й не зроблю,— затявся левар.— Як стану його дратувати, він же мене першого розшарпає. Задовольніться, пане рицарю, тим, що вже зробили: вищої хоробрості годі доказати, і нема чого спи-гувати вдруге фортуна. Двері в клітці одчиняні; чи вийде лев, чи не вийде, то його справа, та як досі не виліз, то вже й до вечора не вилізе. А вашої милості одвага і без того вже всім ясна і явна: адже доброму переборцеві (так я розумію) цілком досить викликати противника на бій і чекати його в полі; якщо ворог не з'явиться, то на нього впаде вся ганьба, а хто ждав, дістає переможницький вінець.

— То правда,— погодився Дон Кіхот.— Замикай же, друже, дверці і будь готовий свідкувати по спроможності твоїй про все те, що вчинив я у тебе на виду, а саме: як ти одчинив левові клітку, я ждав, а він не вийшов, як я знов його чекав, а він таки не виліз, як він ізнову ліг. До більшого я не зобов'язаний. Нехай гинуть чари! Погоди, Боже, розумові й правді, і правдивому рицарству! Замикай же, кажу, а я зараз подам гасло тим, що втекли і не були присутні, нехай із уст твоїх почують про сей подвиг.

Левар зробив, що йому казано, а Дон Кіхот, прив'язавши до списового-го наконечника хустку, що то нею витирав сироватчині патьоки, почав іскликати подорожан, які все ще тікали із шляхтичем попереду, оглядаючись раз за разом назад. Санчо перший помітив ту білу хустку і гукнув:

— От хоть убийте мене, як пан не переміг тих диких звірів! Бач, нас уже кличе.

Усі стали й придивились — справді, то таки Дон Кіхот знак їм подавав; оговтавшись трохи, взяли вертатись помалу, аж поки не розчули [415] цілком виразно його гукання. Як уже всі були коло фургона, Дон Кі-хот сказав підводчикові:

— Ну, брате, запрягай ізнову мули та й рушай своєю дорогою; а ти, Санчо, дай йому й доглядачеві по таляру золотому, що з моєї причини загаялись.

— Чому не дать, дам із дорогою душею,— сказав Санчо.— Тільки де ж ті леви? Мертві вони там чи живі?

Тоді левар докладно й сам себе часто перепиняючи розповів про перебіг тієї баталії, прибільшуючи якомога Дон Кіхотову сміливість: на його вид лев би то злякався і не хотів чи не смів із клітки вилізти, хоч двері в клітці довгенько розтвором стояли; коли ж ісказав він, доглядач, рицареві, що не годиться, мовляв, спокушати Бога, дратуючи лева, щоб із клітки вийшов, як він, рицар, того вимагав, тоді тільки, та й то нерадо й неохоче, дозволив йому Дон Кіхот замкнути дверці.

— А бачиш, Санчо? — спитав Дон Кіхот.— Чи є такі чари, щоб проти правдивої одваги що вдіяли? Чорнокнижники можуть відібрати в мене щастя, але доблесть і мужність — ніколи!

Санчо дав тії таляри, підводчик запряг мули, левар поцілував Дон Кі-хотові руки за явлену ласку і пообіцяв, що самому королеві, як при дворі побачить, розкаже про той доблесний подвиг.

— Як питає часом його величність, хто звершив той подвиг, скажіть йому, що Рицар Левів, бо саме на такий титул бажаю, аби надалі перемінилось, переінакшилось, переробилось і перетворилось дотеперішнє звання моє — Рицар Сумного Образу; так чинячи, іду за давньою ужанцією мандрованих рицарів, що відміняли імення свої, коли те їм видавалось доцільним чи доречним.

З тим вони й роз'їхались — фургон рушив своєю дорогою, а Дон Кіхот із Санчем та шляхтич у зеленому — своєю.

За весь цей час дон Дієго де Міранда не озвався й словом, тільки пильно придивлявся й прислухався до Дон Кіхотових речей та вчинків: чоловік той був, на його присуд, божевільним мудрецем або ж мудрим божевільником. До його відома, бачте, ще не дійшла перша частина рицаревої історії: якби був прочитав її, то не дивував би на слова і вчинки Дон Кіхота, знаючи, на чому той розумом помішався. А так він уважав його то за розсудливого, то за непритаманного, бо що казав, усе було розумне, дотепне й доладне, а що робив — безглузде, дурне та неподобне. "Хіба то не великий недомисел,— питав себе подумки,— надягти шолома з сиром і гадати, що чарівники мозок тобі розм'якшили? Хіба то менше безглуздя і шаленство — притьмом пориватися до боротьби з левами?" Із тих міркувань вирвав його Дон Кіхот, перебивши думаний монолог такими словами:

— Не маю сумніву, пане Дієго де Міранда, що ваша милість вважає мене в душі за божевільного й навіженого. Невелике то й диво, бо самі вчинки мої, здається, певне тому дають свідоцтво. Мимо все те, хотів би я, аби ваша милість переконалась, що не такий я причинний і недоумкуватий, як декому уявляюся. Любо глянути, як сміливий

рицар перед очима в короля свого серед майдану просторого лютого бика списом влучно затинає; любо дивитись, як рицар у блискучім обладунку на турнірі веселому перед дамами конем грає; гарні здаються і всі ті [416]рицарі, що військовими та їм подібними справами бавляться, будучи, так би мовити, честю і втіхою у своїх сюзеренів; та над усе те краще їй любіше, як ото рицар мандрований блукає пущами-пустелями та розпуттями-манівцями та горами-ярами, шукаючи всяких небезпечних пригод і до щасливого їх доводячи skutku, аби залучити собі голосної та вікопомної слави; двірського кавалера, що десь у місті до панянки лестками приміляється, переважить, кажу, і заломить мандрований рицар, що на безлюдді бідній удовиці допоміч-рятунку дає. Кожен-бо рицар має своє опрічне діло: придворний нехай usługовує дамам, додає принади королівському двору барвами слуг своїх, пригощає бідніших двораків на своїх розкішних учтах, влаштовує ігрища, вряджає турніри, виблискує гойністю і пишнотою, сяє величчю, а надто благочестям і таким чином виконує прямі свої обов'язки; а мандрований рицар хай забирається на край світу, блудить найзаплутанішими лабіринтами, підіймається повсякчас на неможливі речі, зустрічає тілом своїм на голім белебні палюче сонячне проміння в розповні літа і люту непогодь вітристу та морозяну взимку, не боїться левів, не лякається примар, не страшиться драконів, бо все те шукати, з усім тим боротись і все те долати їй перемагати і є його властивою та правдивою повинністю. Отож і я, раз випало мені на долю до мандрованого рицарства прилучитись, конче все те чинити мушу, що, на мій погляд, належить до обов'язків сього стану; вданому разі на левів напасти, як я отее напав, і було прямим моїм обов'язком, хоть і усвідомлював я собі, що то шаленої вимагало одваги. Добре знаю, що таке сміливість: се чеснота, рівно віддалена від двох скрайніх пороків — боягузтва і безумного зухвальства. Та меншим буде злом, коли сміливець сягне верхів безумної одваги, ніж коли б він принизився до підлого боягузтва, і як марнотратцеві легше бути щедрим, ніж скнарі, так і безумно-одважному легше стати істинно сміливим, аніж страхополохові здобутись на правдиву мужність. А що до сих пригод, то повірте, пане дон Дієго, що ліпше програти з перебором, аніж з недобором, бо воно їй для вуха любіше бринить "такий і такий рицар безрозсудно-сміливий", ніж "такий і такий рицар боягуз і страхополох".

— Мушу сказати, пане дон Кіхоте,— відрік йому дон Дієго,— що все сказане і зроблене вашою милостю ніби зрівноважено на терезах самого розуму; здається мені, якби загубились були приписи й закони мандрованого рицарства, їх би віднайдено в серці вашої милості, наче в питомому схові чи архіві. Проте поспішімо, бо вже нерано, а нам же треба впору доїхати до села, до господи моєї, де ваша милість може спочити по перебутих трудах: може, не так тут тіло натомилось, як той дух, але втома духа часом і на тілі позначається.

— Ваші запросини, пане дон Дієго,— сказав Дон Кіхот,— маю за превелику для себе честь і ласку.

По сій мові стали вони жвавіше острогами торкати і так як у пізні обіди прибули в село, до двору дон Дієга, якого Дон Кіхот назвав Рицарем Зеленої Киреї.

РОЗДІЛ XVIII

Про те, що спіткалось Дон Кіхотові в замку, чи то будинку Рицаря Зеленої Киреї, а також про інші незвичайні речі

Будинок дон Дієга де Міранди, що перед ним стояв оце Дон Кі-хот, був досить просторий, як бувають за звичай панські доми на селах: над брамою вхідною герб, викарбуваний на нетесанім камені, у внутрішнім дворі винарня, під кружганком льох, і скрізь повно глеків глиняних; а що були вони тобоського роблива, то звели на думку нашому рицареві його заворожену й спотворену володарку. Зітхнув сердега і промовив ніби несамохіть, байдуже, що хтось почув би:

— О любі дари, знайдені на горе,

Колись мені давали ви утіху!

О глеки тобоські, ви нагадали мені про любий предмет гіркоти моєї превеликої!

Почув же тії слова дон Дієгів син, спудей і віршник, що вийшов з матір'ю своєю назустріч прибулим. І матір, і сина вразила чудернацька постать Дон Кіхота, що, зсівши з Росинанта, підійшов ввічливенько до господині руки їй поцілувати.

— Привітайте, пані,— сказав дружині своїй дон Дієго,— і приша-нуйте зі звиклою люб'язністю пана Дон Кіхота з Ламанчі, що стоїть тут перед вами, найхоробрішого і найрозумнішого в світі мандрованого рицаря.

Господиня, на ймення донья Крістіна, прийняла гостя з великою приязню та не меншою гречністю, а Дон Кіхот у надзвичайно чемних та вишуканих виразах запропонував їй свої послуги. Такими ж привітними словами обмінявся він із юнаком, на якого справив враження людини розсудливої і бистроумної.

Тут автор докладно змальовує обстанову в дон Дієговому домі, перераховуючи всі предмети, що знаходяться в мешканні заможного дідича, але перекладчик цієї історії вирішив збути ті і їм подібні подробиці мовчанкою, бо вони не мають притоки до головної речі: більше-бо важить у повісті правдиве зображення подій, аніж тії порожні одбіги.

Гостя поведено в світлицю; тут Санчо зняв із пана обладунок, і Дон Кіхот лишився в плюндрах валлонських та в камізельці замшовій, геть од панцера іржею узятій; ковнір носив широкий, відкотистий, як ото в студентів, некрохмалений і без мережив, ногавиці фінікового кольору, черевики восковані. Меч при боку висів на перев'язі із шкіри морського пса, тим-то гадають, що рицар наш оддавна на нирки слабував. Потому він нахопив на себе ще й плаща верхового доброго сірого сукна, та попереду мусив вихлюпати п'ять чи шість баняків води (щодо числа баняків джерела подають суперечливі відомості), одмиваючи собі голову та обличчя, і то ще вода сироваткою мутніла через джуру-ненажеру, що купив клятого того сиру на благословенну панову голову. Причепурившись таким робом, Дон Кіхот увійшов зграбно й невимушено до другої світлиці, де вже чекав на нього студент, що мав бавити гостя [418] розмовою, поки до столу буде наготовлено, бо заради такого благородного завітальника донья Крістіна хотіла показати, що вміє і може людей у себе гостити.

Ще коли Дон Кіхот здіймав із себе ту свою лицарію, дон Лоренсо (так звали сина

дона Дієга) спитав у батька, вигодивши хвилю:

— Що маємо думати, панотче, про сього рицаря, що ваша милость у господу привела? І назвисько його, і поява, і мова про мандро-ване рицарство великим дивом і мене самого, і паніматку мою здивувало.

— Не знаю, що тобі, сину, й сказати,— відповів дон Дієго.— Скажу хіба, що бачив, як робив він найшаленіші в світі речі, та чув же від нього і якнаймудріші слова, що ніби касують і перекреслюють ті його вчинки. Поговори з ним сам, помацай пульс його знання і як розумна людина зваж, чого в ньому більше — здорового глузду чи недомислу; щиро кажучи, я вважаю його радше непритаманним, аніж здоровим на розум.

Після того дон Лоренсо, як уже говорилося, пішов бавити гостя; роз-мовившись із ним, Дон Кіхот сказав між іншим:

— Пан дон Дієго де Міранда, отець вашої милості, говорив мені про рідкісну обдарованість і витончений розум, що ними ваша милость од-значається, а надто що з вас, пане мій, великий пііта.

— Пііта, можлива річ,— відповів пан Лоренсо,— а щоб великий, того я і в думку собі не клав. Я справді непомалу кохаюся в поезії, люблю читати добрих поетів, але все те ще не вповажнює мене на титул великого пііти, яким зволив мене нагородити панотець.

— Ваша скромність мені подобається,— сказав Дон Кіхот,— бо віршники здебільшого зарозумілі, і кожен вважає себе за найвидатні-шого в світі.

— Нема правил без виїмків,— заперечив дон Лоренсо.— Буває, що справжній поет за такого себе не вважає.

— Таких мало,— зауважив Дон Кіхот.— Та скажіть мені, коли ласка, над якими віршами трудиться тепер ваша милость, що, мовляв панотець, чималої завдають вам турботи і клопоту? Коли то, може, глоса, я хотів би ті вірші почути, бо трохи на сім різновиді розуміюсь; якщо ж ідеться ще й про поетичний турнір, то раджу вашій милості наміряться на другу премію, бо перша, як правило, присуджується з фавору комусь високопоставленому, а друга справді достойному — таким чином третя є по суті другою, а перша третьою, як воно буває і в університетах при наданню ліценціатського ступеня. Попри все те в званні першого є завжди щось величне.

"Поки що,— сказав собі подумки дон Лоренсо,— нема причини вважати його за шаленця; та ходімо далі". А вголос промовив:

— Здається мені, ваша милость училася по школах: які ж науки ви штудіювали?

— Науку Мандрованого Рицарства,— відповів Дон Кіхот,— яка ні в чому не поступається Поезії, а може, ще й переверщує її на яких два-три вершки.

— Не знаю, що се за наука така,— сказав дон Лоренсо,— не доводилось мені досі про неї й чути. [419]

— То така наука,— промовив Дон Кіхот,— що поєднує в собі всі, або майже всі, знання й уміння сього світу, бо той, хто їй себе присвятив, мусить бути правником і знати закони дистрибутивного й комутативного права, аби оддавати кожному, що йому

припадає й належить мусить бути богословом, аби міг ясно й виразно витолкувати в разі потреби догмати віри християнської, ним сповідуюної; мусить бути медиком, а надто ще й билинарем, аби вмів по пушах та пустовищах зілля цілющі на гоєння ран розшукати, бо не випадає мандрованому рицареві повсякчас до лікарів удаватись; мусить бути астрологом, аби по зорях визначати годину ночі й місцезнаходження своє в будь-якому краю і підсонні світу; мусить володіти математичними знаннями, що стануть йому в надобі на кожному кроці; поминаючи те, що він мусить бути оздоблений усіма, скільки їх є, богопохвальними та кардинальними чеснотами, і переходячи до речей менш важливих, нагадаю, що він мусить уміти плавати незгірше од людини-риби Ніколаса, вміти підкувати коня й полагодити сідло та збрую; і знову до високого вертаючи,— мусить пильно дотримувати віри Богові та дамі своїй, бути чистим у помислах, кріпким у слові, шляхетним у вчинках, доблесним у подвигах, витривалим у труднощах, милосердним супроти знедолених і, нарешті, мужнім споборником правди, готовим повсякчас за неї життя своє покласти. Отсі ж то більші й менші частки і складають у цілокупності своїй доброго мандрованого рицаря; от і гадайте тепер, пане дон Ло-ренсо, чи нікчемна та наука, яку такий рицар вивчає і визнає, і чи можуть їй дорівняти найпрославленіші науки, що по наших школах та колегіях викладаються.

— Коли так,— сказав дон Лоренсо,— то ся наука над усіма взяла гору.

— Що значить "коли так"? — спитав Дон Кіхот.

— Річ, бачите, в тім,— одказав дон Лоренсо,— що я сумніваюсь, щоб чи то колись, чи тепер були на світі мандровані рицарі, та ще оздоблені всіма тими чеснотами.

— Не раз я вже казав, що скажу зараз,— промовив Дон Кіхот.— В переважній своїй більшості люди гадають, ніби мандрованих рицарів узагалі ніколи не було на світі, і я певен, що коли само небо не явить їм чудом сієї істини, тобто що такі рицарі були і є, то марні будуть зусилля їх у тому переконати. Добре знаючи се з власного досвіду, я не хочу гаяти даремно часу, аби спростовувати хибний погляд, що ваша милость із багатьма поділяє; можу тільки молити Бога, щоб вивів вас із того заблуду і дав вам урозуміти, які корисні й потрібні були світові мандровані рицарі давнього часу і як би вони знадобились у теперішності, коли б тільки водились; але нині задля гріхів людських панує скрізь лінивство, неробство, обжерливість та нездержливість.

"Огут-то нашого гостя і прорвало,— подумав дон Лоренсо.— А проте божевілець із нього не ординарний, і був би я пустим недоумком, якби міркував інакше".

На тому їхня розмова і припинилась, бо покликано обох до столу. Дон Дієго спитав у сина, який він висновок зробив щодо гостевих розумових здібностей. Той відповів:

— Заплутаного почерку його божевілля не відчитає жоден у, світі [420] лікар і не розбере щонайліпший краснописець: то нашпигований розумом шаленець із частими проблисками.

Посідали до столу; їда була така, як дон Дієго по дорозі казав, що гостям завше пропонує — чиста, багата і смачна; та Дон Кіхотові найбільше припала до вподоби та дивовижна тиша, що панувала в цілій господі: не дім, а справжній тобі монастир картезіянський. Як же прибрали зі столу, проказали молитву подячну й помили руки,

рицар уклінно попрохав дона Лоренса, щоб той прочитав вірші свої, що на турнір поетичний пише.

— Не хочу бути схожим на тих поетів,— одказав юнак,— що відмовляються читати свої вірші, як їх просять, і виригають їх, як ніхто не хоче, тим і прокажу зараз свою глосу, що за неї ніякої собі не сподіваюсь надгороди: писав-бо ті вірші єдино задля вправи.

— Один мій приятель, чоловік вельми розумний,— зауважив Дон Кіхот,— казав, бувало, що даремна то робота над глосами морочитись, а причина, мовляв, та, що глоса ніколи не зрівняється з самою темою, а дуже часто ще й різнить із нею, далеко од її задуму одбігаючи. До того ж правила глоси занадто тісні: сей рід віршів не допускає ані питальних речень, ані вживання виразів "сказав", "скажу" тощо, ані субстан-тивованих дієслів, ані зміни значень, не кажучи вже про інші умови та обмеження, що їх усі глосатори конче мусять додержуватись, як те вашій милості, безперечно, відомо.

— Признаюсь вам по щирості, пане Дон Кіхоте,— сказав пан Лоренсо,— я весь час чигаю, чи не дасть ваша милость десь фука, та шкода мого чигання, ви мені з-поміж пальців в'юном вислизаете.

— Не розумію,— відповів Дон Кіхот,— що ваша милость має на увазі, говорячи про те моє ніби вислизання.

— Згодом я все з'ясую,— сказав дон Лоренсо,— а тим часом прошу пана вислухати з увагою і тему для глоси, і саму глосу. Звучать же вони ось як.

О, якби я міг вернуть
Неповторну щастя мить
Чи узнать заздалегідь
Те, що завтра мусить бути!

ГЛОСА

Все минає в цьому світі,
Все до часу, до пори;
Розгубились в лихолітті
Долі щедрої дари,
Незабуті, неспожиті.
Доле, доле! Добра будь,
Укажи до щастя путь
І справди мої надії!
Дні минулі, золотії,
О, якби я міг вернуть!
Не прошу я в неба влади,
Перемог і нагород,
Я одному був би радий
— Жити знову без турбот,
Як колись, у дні відради
Хай утіха прилетить

Спраглу душу оживить, [421]

Жаль згасить у серці чулім,

Хай зазнаю, як в минулім,

Неповторну щастя мить!

Та судьба не так судила,

І вернути до життя

Те, що вічність схоронила

У безодні небуття,

Нічия не може сила.

Рік за роком прудко мчить,

їх нікому не спинить,

І не вдасться нам ніколи

Відвернуть веління долі

Чи узнать заздальгідь.

Мучить душу біль жорстокий,

Пал тривоги і шал надій;

Ні, вже краще вічний спокій,

Вічний сон в землі сирій,

У могилі у глибокій.

Щоб страждання всі забудь,

Я б хотів навік заснуть,

І давно я став би прахом,

Та стискає серце жахом

Те, що завтра мусить бути.

Як дон Лоренсо дочитав свою глосу, Дон Кіхот схопився на ноги, стиснув йому правицю і промовив гучним голосом, мало не криком:

— Вишніми небесами клянуса, шляхетний юначе, ви — найкращий піїта на крузі земному і заслужили есте лаврів не з Кіпру й не з Гаети, як казав один віршописець (прости його, Боже!), а від самої афінської академії, якби вона й досі існувала, та віднині існуючих паризької, болонської і саламанчанської! Як же судді не присудять вам першої премії, то бодай би їх застрелив яснолукий Феб-Аполлон, бодай би Музи порогу їхнього довіку не переступали! Прокажіть іще, пане, спасибі вам, якісь вірші довшої міри, аби я мав змогу всіма сторонами ваш дивовижний геній оцінувати.

Чи треба ж казати, як зрадив дон Лоренсо похвалам Дон Кіхотовим, хоть і вважав його за божевільного? О, сило лестошів, як далеко ти сягаєш, які розлогі межі принадного твого владарювання! Потвердив сю істину і дон Лоренсо, вволивши рицареву волю і прочитавши такого сонета на легенду чи повість про Пірама й Тісбу:

СОНЕТ

Ламає мури Тісба молодая,

Яка розверзла груди юнакові;

Уже Амур, крилатий бог любові,

На вилом глянуть з Кіпру поспішає.
То — храм для юних душ, хоча немає
Крізь отвір той проходу навіть мові,
Але кохання рве усі окови,
Всі перешкоди сміливо долає.
Нема заслон для почуттів безмірних,
Красуня йде відважно на сконання,
Але усі потомні покоління [422]
Оплачуть долю двох коханців вірних.
В них спільна смерть і спільне поховання,
І спільне — у легенді — воскресіння.

— Хвала милосердному Богові! — покликнув Дон Кіхот, вислухавши дон Лоренсового сонета.— Після незчисленної кількості поетів безпорадних зустрів я, кінець кінцем, одного з першорядних: на таку думку наводить мене майстерність отсього вашої милості сонета.

Чотири дні блаженствував отак Дон Кіхот у гостині, а тоді попросив у дона Дієга дозволу їхати: дякую, сказав, за ласку й пошанівок, що дознав у сій господі, та не честь, не подоба мандрованому рицареві у неробство й розкоші вдаватись, треба службу свою справляти та пригод шукати, яких, чутно, у сьому краю досхочу водиться; ними ж то він і має намір тепер пробавлятись, поки не надоспіє турнір у Сарагосі, що є властивою метою його виправи; та попереду гадає ще спуститися в печеру Монтесіноса, про яку в сій околиці оповідають стільки дивовижних речей, а за одним заходом прознати й дослідити достеменні джерела й витoki сімох так званих руїдерських озер. Дон Дієго з сином схвалили той його спасенний намір і просили рицаря з їхнього дому й двору щохотя на дорогу взяти, вони ж готові служити йому щирою душею, як того вимагає достойність його особи та його почесне покликання.

Нарешті настав день од'їзду, такий радісний для Дон Кіхота і такий смутний та гіркий для Санча Панси, що плавав, як сир у маслі, в сій щедрій господі і здригався тепер од думки, що знов доведеться по пу-стошах та пущах голодом мліти з худючими порожніми саквами; та поки що він напихав їх скільки мога всякою, мовляв, потребизною. На розпрощанні Дон Кіхот сказав дону Лоренсові:

— Не пам'ятаю, чи я говорив уже вашій милості, а як говорив, то повторю тепер, що якби ваша милость хотіла скоротити многотрудну дорогу до неприступного верхівля храму Слави, то тут є одна тільки рада — звернути з тропи Поезії, і так уже вузької, на ще вужчу й тіснішу стежку Мандрованого Рицарства, що в єдину мить може вчинити вас імператором.

Сими словами Дон Кіхот підвів останню риску в справі свого божевілля, а трохи згодом і ще докинув:

— Свідок Бог, радніший би я пана Лоренса з собою взяти, щоб навчити його покірних милувати, а гордовитих поскромляти й під ноги топтати, як велять приписи ордену, до котрого я належу, та не дозволяють того ані юний вік його, ані гідні хвали

заняття; тим задовольнюсь одною тільки вельми йому потрібною пересторогою; якщо ти піта, то можеш здобути собі слави, керуючись більше чужою думкою, аніж своєю власною, бо нема таких отця-матері, яким би свої діти негарними здавались, а коли йдеться про виплоди нашого розуму, то й поготів.

І знов дивували батько з сином на Дон Кіхотові плутані речі, то мудрі, то безглузді, та на те вперте завзяття, з яким він поривався до тих злигодніх пригод, що їх мав за мету й ціль усіх своїх прагнень. Після повторного обміну компліментами та різними гречними словами гості рушили в дорогу з призову ласкавої господині замку — Дон Кіхот на Росинанті, а Санчо на Сірому. [423]

РОЗДІЛ XIX,

де оповідається пригода закоханого вівчаря та інші істинно потішні події

Уїхавши не з-так далеко од дон Дієгового села, здивався Дон Кіхот із двома чи то кліриками, чи то студентами та з двома посполитими: всі четверо були верхами на ступаках ослиної породи. Один студент віз при собі зелений цератяний клунок, в якому було, напевне, білизни трохи та, може, ще дві пари панчіх грубої вовни, а другий мав лише дві новенькі рапіри до фехтування з ремінними патичками. І селяни везли різні різнощі: поярмаркували, видима річ, десь у містечку та й верталися оце до села з куплею. Зарівно школярі, як і селяни, здивувались великим дивом, зуздівши Дон Кіхота, як і всі, що вперше його, бувало, побачать; аж-аж-аж кортіло їм довідатись, що воно за людина така, проти всіх інших одмітна. Дон Кіхот оддав "їм чолом і, дізнавшись, що дорога в них та сама, запропонував їм свій супровід; просив тільки, щоб ходи трохи придержали, бо кінь його з їхніми ослицями не зійде. З чемності він пояснив їм коротким словом, хто він такий, яке в нього звання і який промисел: зовуть його, сказав, на властиве ім'я Дон Кіхотом із Ламанчі, а на прізвисько — Рицарем Левів, бо він, мовляв, належить до тих мандрованих рицарів, що в пошуках пригод блукаються по всьому білому світі. Для селян те було все одно, що їм би по-грецьки говорено або по-хараманськи, а студентам ні: вони одразу зміркували, що Дон Кіхот несповна розуму, проте дивились на нього з зачудуванням і шанобою. Один із них сказав:

— Якщо ваша милість, пане рицарю, не має певної мети подорожі, звичаєм тих, що пригод собі шукають, то нехай вашець із нами іде: побачите найбагатше і найпишніше весілля, якого ще зроду не було ані в Ламанчі, ані в усіх околицях на багато-багато миль.

Дон Кіхот спитав, чи не князь який те весілля справляє, що він його аж он як хвалить.

— Не князь,— одказав студент,— а селянин із селянкою: він на всю округу багач, вона — вродлива, що й міри нема. Весілля лаштується невидане й нечуване, справлятимуть його на луговині коло села молодії. Молоду тую називають, величаючи, Кітерія-Вродниця, а молодого — Камачо-Багатій; їй буде років із вісімнадцять, а йому двадцять і два; пара із них славна, хоть і дейкають деякі мудрагелі, яким усе на світі відомо, що Кітеріїн рід кращий, мовляв, за Камачів, та то вже тепер байдуже: золото, кажуть, хоть яку щербину заліпить. А сей Камачо, правда, щедровитий собі вдався і

надумав тую луговину геть усю клечанням обхилити, що й сонцеві нелегко буде до зеленого морогу до-світити, не то що. А вже тих танців назамовляв, то будуть і з мечами, і з брязкальцями, бо в його селі брязкотуни є напрочудо, а чечіткарів, то нема що й казати — наскликав їх до гибелі. Та не тими дивами, що я вже сказав і ще міг би додати, буде се весілля пам'ятне, а тим, гадаю, що вдіє на ньому безталанний Басільйо. Се, бачте, вівчар із того ж таки села, що й Кітерія, сусіда близький — двір уз двір живуть вони собі, що й дало Амурові привід воскресити в пам'яті людській призабуте вже кохання Пірама й Тісби: з самого-бо малку, із пуп'янку, [424] сказати б, закохався той Басільйо в Кітерію, і вона ж оддаровувала йому тисячними знаками невинної прихильності; все село говорило, жартуючи, про ті їхні дитинні любові. Як же стали діти до зросту доходити, заборонив Кітеріїн батько Басільєві і до хати їхньої вступати, куди він, бувало, по вподобі своїй учашав, а щоб не було того клопоту, що бійся раз у раз та стережися, поклав старий доньку свою за багатого Камача віддати. Щоб же за Басільєм їй бути, то шкода й мови: природа щедро його обдарувала, а фортуна — не вельми. А як правду сказати, отак без заavidків, то хлопець він хоч куди: чи залізяку кидати, чи навсилки боротись, чи в гилки грати, то він усе перший; бігає, як той олень, стрибає не кажи ти цап, креглі б'є навдивовижу, співає, наче той жайвір, як візьме в руки гітару, то вона в нього аж вимовляє, а вже шпагою орудує, то де ще такого мастака знайдеш.

— Уже заради одного сього хисту,— впав у річ Дон Кіхот,— заслуговував би сей юнак одружитись не то з уродливою Кітерією, ба і з самою королевою Джіневрою, якби ще жива була, на зло Ланцелотові і всім іншим розрадникам та розлучникам.

— Еге, розкажіть се моїй жінці! — обізвався Санчо, що доти мовчав і тільки прислухався до розмови.— По її думці, то женитись мона тільки з рівнею, як тої приказки, що, каже, чухайся віл з волем, а кінь з конем. А як на мене, то нехай сей молодець Басільйо, що я вже його влюбив, бере собі тую панну Кітерію, а хто любу пару розпарує, хай тому Господь царство небесне, вічний покій подарує! (Санчо хотів сказати якраз навпаки).

— Якби всі тії брались, котрі кохаються,— сказав Дон Кіхот,— то було б поламане батьківське право вибору і присуду, коли і з ким дітей своїх слушне дружити; якби зважити на дівочий розум, то інша обрала б собі отецького наймита, а інша — першого-ліпшого хорошуна, що в око їй упаде, будь він неприторенний гультай і паливода. Кохання-бо і прихильність легко осліплюють розумові очі наші, конче потрібні для вибору стану, а при одруженні можливість помилки надто велика: треба неабиякої обачності і особливої ласки Божої, аби тут на вірну стежку впасти. Хто вибирається в довгу подорож, розглядається, перш ніж рушити, за якимось надійним і приємним супутником; чому ж би мав інакше той чинити, хто на всю життяну дорогу аж до останньої смертяної зупинки товариша собі вибирає, щоб усюди його супроводив, і в ліжку, і за столом, як то буває між чоловіком і жінкою? Законна-бо дружина — то не товар, що, купивши, можна й назад вернути, і перемінити, і обміняти, то вже довічна нерозлука: узяв собі ту сув'язь на шию, то вже правдивий гордіїв узол, що годі його

розплутати, поки смерть косою не розрубає. Багато дечого далось б іще про сю матерію сказати, та зносить мене охота почути од пана ліценціата ще деякі подробиці Басільєвої історії.

На те одказав бакаляр чи, як його назвав Дон Кіхот, ліценціат:

— До тієї історії лишається мені хіба ось що додати: скоро дізнався Басільйо, що вродницю Кітерію видають за Камача-Багатія, то ніхто вже не чув і не бачив, щоб хлопець коли посміхнувся чи слово яке розумне промовив. Ход-ить усе, лебедаха, сумний та думний, мурмотить щось там сам до себе — знати по всьому, умом стерявся. Ні сон, ні їжа [425] його не беруться: хіба коли кисличку яку з'їсть та приляже — спав чи не спав — десь надворі на сирій землі, мов звіря те несмисленне; часом стане та в небо дивиться, а то вриється очима в землю та й застигне недвигою, мов та статуя вбрана, що тільки одяг на ній од вітру ворухиться. Коротка річ, такий одчай упав йому на душу, що як завтра Кі-терія-Вродниця скаже "так", то боїмось (ми ж його добре знаємо), що буде то для нього смертним вироком.

— А ще, мо', Господь і одверне,— сказав Санчо.— Дав Бог рану, дасть і ліки; невгадно, що завтра буде; од вечора до рання скільки тих годин, а за одну хвилюку й хата розсипатись може; буває дощ і сонце заразом; сьогодні здоров лягаєш, а завтра, дивись, і не встанеш... І ще скажіть — хто може похвалитись, що забив гвіздка в колесо Фортуни? А певне, що ніхто. До того ж між жіноцьким "так" і "ні" і голки не встромиш, бо нема куди. Аби б тая Кітерія щирим та вірним серцем Басілья любила, то буде йому щастя повна торба; недарма ж то кажуть, що кохання такі окуляри носить, крізь які мідь за золото здається, злидні за розкоші, а шмарки за перли.

— Коли вже тобі заціпить, окаяннику! — крикнув тут Дон Кіхот.— Як почнеш оті приказки та прикладки низати, то й сам Юдун не переслухає, бодай би тебе в пекло вхопив! Ну що ти, бестіє, тямиш у тих гвіздках та колесах і в усіх тих речах?

— Овва! — одказав Санчо.— Хто моїх речей не розбира, тому вони за нісенітницю здаються, воно й не диво. Та байде мені про те: як я сам себе розумію, то й знаю, що не багато в моїй мові дурниць. То тільки ваша милість, аби я що сказав чи що зробив, зараз ладні усе крихтику-вати.

— А щоб уже тебе скрутило, як ти отак слова перекручуєш! — обурився знову Дон Кіхот.— Критикувати треба говорити, а не крихти-ку'вати!

— Та ви-бо, пане, до мене не дуже чіпляйтесь,— одмовив Санчо,— бо я собі в столиці не ріс і в Саламанці не вчився, то ненароком і пропушу, бува, яку літеру, а де то й лишню вставляю. Не можна ж, далебі, вимагати од саяжан, щоб вони говорили, як толедяни, та є й такі толедя-ни, що не вельми-то по-панському втнуть.

— Авжеж,— обізвався ліценціат,— хто виріс на Кожум'яках та на Торговиці, той не може говорити так добре, як ті, що день у день попід соборною галереєю шпацірують, а всі ж вони толедяни. Чистою, поправною, виразною і добірною мовою розмовляють, власне, освічені столичани, навіть як вони народились у Махалаонді: кажу освічені, бо є серед них чимало й неуків, а освіта ж то й дає навід до граматично правильної мови, що закріплюється навиком. Я, панове, грішним ділом студіював канонічне право у

Саламанці і непомалу тим пишаюсь, що вмію висловлювати думку ясно, просто і виразно.

— Якби ви менше тим пишались, що рапірою орудуєте краще, ніж язиком,— сказав другий студент,— то пасли б на своєму курсі передніх, а не задніх.

— Слухайте, бакаляре,— відповів ліценціат,— ви явно недооцінюєте мистецтво шермицерії і припускаєтесь тим величезної помилки.

— Ні, се не помилка, а незаперечна істина,— заявив Корчуело.— [426] Коли ваша хіть, я хоч і зараз доведу се на ділі: рапіри при вас, оказія добра, в мене є сила в руках і одвага в серці (а се ж річ не мала), і я примушу вас признати мені рацію. Отож злізайте, ставайте в позитуру, демонструйте ваші випадки, млинки і різні там штудерні фінти, а я поборюся з вами своїм новим, простацьким манером і, маю в Бозі надію, покажу вам зорі небесні середо дня, бо ще той не родився, перед ким я п'ятами мав би кивати, і той не виріс, кого б я не міг на лопатки покласти.

— Не знаю, як там буде з п'ятами,— одказав фехтувальник,— а тільки може статися, що, де вперше ногою ступите, там вам і могила готова: укладе вас на вічний спочинок погорджуване вами мистецтво.

— Діло покаже! — мовив Корчуело.

І, скочивши як стій із осла свого, рвучко схопив одну з рапір, що віз ліценціат.

— Е, ні, так не годиться,— втрутився тут Дон Кіхот.— Я буду в сім поєдинку за посередника й суддю, що вирішує всілякі спірні питання.

По сій мові зсів із Росинанта і став із списом в руці посеред дороги; тим часом ліценціат, зграбно граючи корпусом, виступив уже проти Корчуела, що й собі йшов на суперника, крешучи, як то кажуть, з очей блискавиці. Ті ж двоє селян, що з ними їхали, стежили, з ослів не злазячи, за сією смертовбивчою трагедією. Навпрост, навкіс, навсібіч, навід— ' ліг, обіруч вихав Корчуело рапірою, мов градом густим та частим без ліку сипав, сікався роздроченим левом, та той його лютий порив гамувала патичка на ліценціатовій рапірі, яка раз у раз у рот йому тикала, що хоть цілуй її, мов святощі які, тільки з меншою, може, побожністю. Чи довго, чи коротко ліценціат перелічив кінчиком зброї всі гудзики на ба-каляровій хламиді, а поли так попанахав, що тільки лахміття з них по-ліповими мацаками метлялось, двічі бриля йому з голови збив і так його ухоркав, що з того пересердя й досади схопив бідаха рапіру свою за руків'я і загилив її щосили кудись у білий світ; один із тих селян, писар громадський, який побіг її шукати, свідчив напоследі, що першеназвана рапіра залетіла нібито аж на три чверті милі, і свідчення те потверджує ще раз відому істину, що вміння силу боре.

Змордований Корчуело сів долі, і Санчо, підійшовши до нього, сказав:

— Ось послухайте, пане бакаляре, моєї ради: їй же то Богу, не треба вам нікого на оте фертування викликати, змагайтесь краще, хто далі кине чи хто кого під силки поборе, бо такі ваші літа, така й сила; а серед тих шпажистих та рапіристих такі, славлять, є, що тобі і в голчане вушко кінчиком улучать.

— Ну, нічого,— сказав Корчуело.— Воно й добре, що дано мені пам'яткового: на власнім досвіді спізнав я свою велику помилку.

Тоді встав, обняв ліценціата — то були друзі, а то ще більші стали. Писар десь забарився, рапіри шукаючи, то й ждати його не хотіли, а рушили мерщій у дорогу: думка була зарані доїхать до Кітеріїного села, бо там же вони й жили всі.

По дорозі, скільки там її зосталось, ліценціат усе вихваляв мистецтво фехтування, супроводжуючи свою мову ваговитими доказами та різними математичними фігурами й викладками: всі переконались, що він [427] у тій науці справді неабиякий мастак, а Корчуело вилікувався од своєї упертості.

Осмеркло вже, та здавалось їм, як до села доїжджали, що небо над ними вигравало безліччю зірок блискотючих. І музика люба та розмаїта здалеку до них долинала: були там, либонь, флейти й тамбурини, цитри й цимбали, брязкала й бубни. Під'їхавши ближче, побачили, що між клечанням альтани, спорудженої при в'їзді в село, мерехтіла сила-си-ленна каганців, не боячись вітру-леготу: там так легесенько повівав, що й листочок на вітті не ворухнеться. А музики то були на весілля найняті, снували собі гуртками по тій урочій містині — хто танцював, хто співав, а хто грав на якому струменті. На луку тому, сказав би, шугала радість і буяла втіха. Ще якісь люди ставили примістки, звідки завтра зручніше було б дивитися на танці та вистави, уряджувані задля подвійної врочистості — весілля Камача-Багатія та похорону бідного Басіля.

Дон Кіхот не хотів до села заїжджати, хоть і як припрохували його селянин з бакаляром: вимовився тим (і та причина була, на його думку, більш ніж достатня), що мандровані рицарі мають звичай спати радше десь у полі чи в лісі, аніж у якій оселі, хоч би й під золотою кривлею; тим і звернув він трохи з дороги на превелику досаду Санчові, якому вбилося в тямку розкішне гостювання у дон Дієговому замку, чи нехай і будинку.

РОЗДІЛ XX,

де оповідається про весілля Камача-Багатія та пригоду з бідним Басільєм

Заледве осяйна Аврора дозволила, аби Феб світозорий жаром свого палкого проміння висушив вільготні перли в її золотокудрім волоссі, як Дон Кіхот, іструснувши лінощі з сугавів своїх, схопився на рівні ноги і погукнув на джуру свого Санча, який і досі ще хріп на всі заставки; тее побачивши, мовив до нього рицар, заким розбудити:

— О ти, щасливий понад усіх живущих на земному крузі! Нікому сам не заздрячи і нічиїх не викликаючи заздрощів, спиш собі влюбім упокою, не тривожений чарівниками і не турбуючись чарами... Спи собі, ще раз кажу і ще сто раз повторити можу, і нехай не вганяють тебе в ненастанне безсоння ревниві думки про даму серця, хай не полохають сну твого гадки про борги, що мусиш платити, ані клопоти про хліб насущний, що собі й невеличкій своїй родині убогій дбати маєш. Не мучить тебе честолюбство, не бентежать марні світові розкоші; межі прагнень твоїх не сягають далі піклування про осла твого, турбота ж про тебе самого на моїх висить плечах: природа і звичай поклали її задля рівноваги на пана. Ти, слуго, спи, а ти, пане, чувай, розкидай думкою, як того прогородувати, чим його наділити й обдарувати. Коли небо стане мов із бронзи й не хоче на землю благодатної вологи попускати, не в слуги, а в пана голова

болить: мусить-бо під неврожай і голоднечу того прохарчити, хто вірно слугував йому в часах дозвілля й достатку.

На все тєє Санчо не відповідав нічого, бо спав собі й далі і, певно, не скоро б іще пробудився, якби Дон Кіхот не розбуркав його кінцем [428] списа. Нарешті джура прокинувся, повів спросонку й ніби нехотя туди-сюди головою і сказав:

— Од того клечання, здається мені, добрим віє духом і пахом, не марцизами та чебрецем, а мабуть-таки шквареним м'ясалом. Коли весілля зачинається такими пахощами, то, хрест мене вбий, щедре буде і розкішне!

— Замовч, ненажеро,— сказав Дон Кіхот.— Ходім та подивимось на ті зашлюбини, що то робитиме згордований Басільйо.

— А хай робить, що знає,— відповів Санчо.— Не був би харпаком, то взяв би собі Кітерію. Чи ти ба — яко наг, яко благ, а потягло на високі пороги! На мій розум, пане, як ти бідний, то здобрій тим, що Бог пошле,¹ а не шукай печеного льоду. Руку даю на одруб, що Камачо міг би того Басілья геть червінцями засипати, а коли так (та вже ж воно не як), то дурна була б Кітерія, якби проміняла її убори й самоцвіти, що їй певно надарував уже Камачо і ще надарує, на Басільєві кидки залізякою та махання шпагою. За найліпший кидок чи найловкіший випад не дадуть у корчмі ані квартинки вина. За тєє вміння і талан, будь ти хоч витязь і провитязь, грошників не доскочиш; от як ти таляровитий, а зверху ще й талановитий — такий талан дай Боже й мені. Як підмурок кріпкий, то й будинок тривкий, а над гроші нема в світі міцнішого підмурку й фундаменту.

— На Бога, Санчо,— заволав Дон Кіхот,— кінчай уже тую казань, бо ти як заведеш, а ніхто не переб'є, то не стане тобі часу ні на їду, ні на спання — ти його геть-чисто проговориш.

— Якби ви, ваша милість, мали добру пам'ять,— відказав Санчо,— то мусили б пригадати, яка була межи нами угода й умова, коли ми востаннє з дому рушали. Там і такий артикул був, щоб ви мені давали балакати скільки влізе, аби тільки не проти ближнього та не проти вашої, пане, поваги; здається мені, я досі ще супроти того артикулу не проступив.

— Такого артикулу, Санчо, я щось не пригадую,— заперечив дон Кіхот,— та якби він і був, все одно замовч: зараз ми їдемо. Музики, що ми вчора звечора чули, знов почали сі доми звеселяти; зашлюбини, видима річ, мають відбутися за вранішньої прохолоди, а не в полудняву спекоту.

Санчо зробив, що велено, осідлав Росинанта, обладував Сірого; обидва посідали верхи та й рушили тихою ступою до клечаного намету. Перше, що Санчові в око впало, був цілий бичок, настромлений на рожен; знов-таки на цілий бучок; у вогнищі, на яким його печено, Дрова палали височенним стосом, а чавуни, що їх аж шестеро округи. стояло, були не просто собі чавуни, а справжні баки, куди м'ясива і ціла ятка влізла б: поглинали вони в нутро своє туші баранячі, що зовні й не видно було, ніби то голубці які абощо. На деревах зайців білованих та курей обпатраних висіло неміряно й нелічено, і все ж то в казани мало втрапити, та ще дичини й дробини всілякої видимо-

невидимо на вітті одсвіжалось. Санчо налічив понад шість десятків бордюгів двовідерних із щонайвиборнішим, як згодом виявилось, вином. Калачі білі громадились високо, як ото пшениця ворохами на токах; сири, штахетами складені, підіймались як мур; у двох казанах із маслиною олією, [429

]більших за красильні кадовби, смажились пундики, а звідти вигорту-вались двома здоровенними ковшами і вмочались у сичений мед, що стояв тут же обік у шерітвасі. Кухарів та куховарок поралось там більше, мабуть, як півсотні, та все ж то чепурні, моторні й веселенькі. У широку утробу бичкову зашито було дванадцятро поросятток-молочняків, щоб м'ясиву тому м'якоти і смакоти додати. Коріння всіляке на приправу не фунтами, знати, купувалось, а каменями — лежало на видноці у великих ваганах. Коротше слово, до весілля готувалось хоть і по-сільському, та гоїно: готовизною тією і ціле військо далось б уконтентувати.

На все те дивився Санчо Панса, до всього придивлявся й до всього прилюблявся. Спочатку привабили його й принадили чавуни з м'ясивом, відки йому кортіло який добрий шмат ухопити; знов же і бордюги наче тягом до себе тягли, і пундики, що тут не на пательні росли, а по котлах здоровенних черенями слались. Терпів, терпів, та вже й терпцю не стало: під'їхав до кухаря одного статковитого і спитав поштиво й голодно, чи не можна б йому лустку хліба в який казан умочити.

— Сьогодні, братику,— одрік йому кухар,— не такий день, щоб голод над ким силу мав: Камачо на всіх настане. Злізай-но та знайди де ополоника, та й зніми собі шумовиння, вигорни курку-другу на здоров'ячко.

— Коли ж не бачу того ополоника,— розгубився Санчо.

— Стривай,— каже кухар,— який-бо ти, їй-Богу, проханий та непо-вертайливий!

По сім слові ухопив каструлю, шурнув нею в казан і, вигорнувши від-, ти три курки та дві гуски, сказав Санчові:

— Призволяйся, чоловіче, перехопи хоть сього навару, поки там сніданок наспіє.

— Не маю в віщо взяти,— мовив Санчо.

— То так і бери з каструлею,— сказав кухар,— та знай Камачову на радощах добрість.

Поки там Санчо коло кухарів справувався, Дон Кіхот дивився на другий бік алеї, де показалось із дванадцятро парубків верхи на прегарних кобилках у розкішній святковій збруї, з балабончиками на підперсниках, а самі ж то всі одягні та ошатні; звинною зграєю пробігли вони по луговині і раз, і вдруге, і втретє, весело вигукуючи та викрикуючи:

— Слава Камачові й Кітерії! Взяв молодий худобою, а молода подобою!

Тее почувши, мовив Дон Кіхот собі на думці:

"Знати одразу, що не бачили вони моєї Дульсінеї Тобоської; якби були побачили, то так би з своєю Кітерією не носились!"

Через яку хвилину під намет той клечаний стали звідусіль надходити розмаїті танечні гурти; були між ними й мечовики, двадцять; може, й четверо хлопців бравих та ручих, всі в тонкий рубок білющий повбирані, а на головах завої шовку доброго,

барвистого,— то один із вершників і спитав у привідці їхнього, меткого дуже юнака, чи ніхто з танцюр не обранився.

— Тим часом, хвала Богові, ні жоден: усі ми цілі й здорові.

І тут же пустився з кумпанами своїми в такі викрутаси та видригаси, [430] що навіть звиклий до того танцю Дон Кіхот ніколи доти не бачив такої дивовижі.

Не менше припав йому до вподоби й танок, що повели дівчата-красу-ні, та все ж то молодесенькі, що найменшій було років, може, з чотирнадцять, а найстаршій не сповна вісімнадцять: усі в баєвих сукнях зелених, коси в іншої заплетені, а в іншої розпущені, та все біляві, одна в одну, не кажи ти золоття соняшне, вінки на них барвють із троянд і жасмину, із щирця й гордовини. Привід їм давали поважний дідусь і літня вже молодиця, обоє досить бадьорі й жваві, як на свій вік. Хороводної пригравала двоїста гайда; дівчата — в очах і на виду честивість, а на ногах вогонь — показали себе найкращими в світі танцюристками.

За ними виступив фігурний, чи як то ще кажуть, промовистий танець. То було восьмеро німф, ушикованих у два рядочки: одну четвірку провадив божок Амур, а другу Достаток; той крилатий, з луком, сагайдаком та стрілами, а сей убраний у барвистопишні єдваби та златоглави. Німфи, що виступали за Амуром, мали на спині смуги білого пергамену, на яких буйними літерами виписані були їхні імена: перша звалась Поезія, друга — Мудрість, третя — Чеснородність, а четверта — Доблесть. Таким самим чином познаменовані були й тії, що за Достатком ішли: перша Щедрість, друга Даровизна, третя Скарб, а четверта Мирна Облада. Попереду всіх несено рублений теремок — несли ж його чотири дикуни, овинуті плющем та зеленою рядовиною, натуральнісінькі тобі дикуни, що Санчо був аж ізлякався. На причілку тої споруди та й по всіх боках було написано: "Терем доброзвичайності". Пригравки додавали четверо добірних музик на тамбуринах та флейтах. Розпочав танець Амур; вивівши одне колінце й друге, підвів очі вгору, на дівчину, що показаласть між зубцями терема, напнув проти неї лука і такими обізвався до неї словами:

Я могутній бог Любові,
Скрізь, і на землі, й на небі,
І в волозі лазуровій,
І в похмуromу Еребі,-
Все моїй підвладне мові.
Що захочу, все я можу,
Хоч яку постав сторожу,
Я нічого не збоюся,
Неможливого доб'юся,
Все здолаю й переможу!

Проказавши свою віршу, пустив стрілку поверх терема і став собі на місце. Тоді виступив наперед Достаток, теж протанцював дві фігури, і, скоро замовкли тамбурина, промовив:

За Амуре я сильніший,

Хоч він мене і веде;
Рід мій зроду найславніший:
Хто є в світі, хто і де,
Щоб над мене був знатніший?
Я — Достаток: як не кинь,
А без моїх благостинь
Рідко може хто прожити...
Та тобі я рад служити
Во віки віків, амінь! [431]

Достаток відступився, і тоді вийшла Поезія; протанцювавши й собі кілька фігур, вона звела очі на дівчину й промовила:

Я, улюбленка поетів,
Шлю тобі чуття палкі,
Грім похвал і бурю злетів,
Прибрані в рядки стрункі
Мадригалів та сонетів.
Про твою ясну красу
На весь світ пущу ясу
І на заздрість іншим дівам
Твій талан натхненним співом
Вище місяця знесу.

По сій мові Поезія стала на своє місце, а з почту Достатку виступила Щедрість і, протанцювавши своє, проголосила:

Зветься Щедрістю той дар,
Що розумно уникає
Марнотратності почвар
І при тому не страждає
Неподільчивістю скнар.
Та у тебе на виду
В марнотратність я впаду,
І винить мене не треба:
Цим любов мою до тебе
Я несхибно доведу.

Так само виходили і йшли знов на своє місце всі інші німфи з одного й другого гурту: кожна танцювала свої фігури і проказувала відповідні вірші,— котрі доладні, а котрі й смішні; Дон Кіхот, дарма що пам'яткий, запам'ятав лише вищепоказані. Потому обидва гурти танечні зійшлися до купи, сплітаючи і розплітаючи хороводне коло з надзвичайною звинністю та зграбністю; щоразу, проходячи перед теремом, Амур пускав угору стрілки, а Достаток розбивав о стіни золочені кульки з пахощами. Наприкінці танцю Достаток дістав гамана, зробленого з шкурки великого мурого кота, з грошима б то, і пошпурив ним у терем, що аж стіни його розпалися і дівчина

лишилась без захисту і затули. Тут надбіг із своїм почтом Достаток і накинув їй на шию золотого ланцюга, ніби хотів її поневолити, полонити й забрати; тее побачивши, Амур із прибічниками своїми кинулись її рятувати — усе те дійство відбувалося під гук тамбуринів мірними танцями та скоками. Та тут дикуни навернули ворогів до згоди: вони швиденько загородили терем, дівчина знов замкнулася в ньому, чим і закінчився весь танець на превелику втіху глядачам.

Дон Кіхот спитався в одної німфи, хто все те зладив і скомпонував. Та одказала, що автором є клірик із їхнього таки села — дуже він до таких вигадок дотепний.

— Ручуся,— промовив тоді Дон Кіхот,— що той бакаляр чи там клірик за Камачом руку тягне, а не за Басільєм, і напевне краще розуміється на сатирі, ніж на службі Божій. А проте добре змалював у сьому танці Басільїв хист, а Камачове багатство.

Санчо Панса, що чув ту розмову, сказав:

— І я за Камача: золотий півник не має рівних. [432]

— Цим ти, Санчо, показуєш,— мовив Дон Кіхот,— що належиш до тих нищих людей, чие кредо: "Хто забрав, той і прав!"

— Не знаю, до яких я там належу,— одказав Санчо,— тільки знаю, що з Басільєвих горшків зроду не зніму такого лепського шумовиння, як оце з Камачових.

І, показавши панові каструлю з курятиною та гусятиною, витяг одну курку та й заходився вмінати її ласо та сласно.

— Що мені Басільйо? — провадив Санчо далі.— Із хисті хліба не їсти! Скільки маєш, стільки й стоїш; скільки стоїш, стільки й маєш. На сім світі два тільки роди є, Махи й Немахи,— кажуть було мої покійні бабуня,— і ліпше тримати з Махами. От щоб ви знали, пане мій Дон Кіхоте, воно й тепер так: не будь знаючим, а будь маючим, осел у золотій попоні переважить хоть які коні. Тож я й кажу, що я за Камача, бо з казанів його добре знімається шумовиння, кури й гуси, зайці й кролики, а у того Басілья поживишся хіба — чи помертвишся — самою юшкою-нізчимницею.

— Кінчив уже свою орацію, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— Та хай уже й кінчив,— відповів Санчо.— Бачу, що вашій милості вона добре увірилась, а якби ні, то я цю балачку на три дні розвів би.

— Дай мені, Боже, того дня дожити,— сказав Дон Кіхот,— коли вже тобі, Санчо, зааніміть нарешті.

— На те воно показує,— відповів Санчо,— що поки ви помрете, то я перше піду землю їсти, і отоді вже буду, може, німий-німісінький, і словечка не промовлю до кінця світу, чи нехай до Страшного суду.

— Хоч би воно, Санчо, так і сталось,— сказав Дон Кіхот,— то вже ти стільки не намовчиш, скільки наговорив за життя свого; до того ж природніше буде припустити, що смерть завітає до мене раніше, як до тебе, то й не сподіваюсь я німим тебе побачити, хіба коли питимеш чи спатимеш, і то вже було б добре.

— Воно як по ширості сказати,— відповів Санчо,— то тая сухоребра, значиться смерть, превелика баламутка: хапає і ярку, і старку; і панотець наш каже, було, що топчеться вона однаково і по високих царських палатах, і по низеньких злидарських

хатах. Тая пані більше має сили, ніж доброго смаку, мов та свашка-неперебирашка: нічим не гребує, усіх у торбу собі гребе, людей усякого віку й стану. То така косарка, що й годинки тобі не заспить, а все знай покоси кладе, чи то суха трава, чи свидова; та й не жує, надісь, нічого, а так глетом і глитає що-попада, такий-то вже голод у неї собачий, що й наситу нема; хоч дивитись і безпуза, а подумав би, що на водянку недужа — так би й випила життя з усякого живущого, як води погожої кухоль.

— Годі, Санчо, годі,— спинив його тут Дон Кіхот.— Отак і держись, бо ще, гляди, впадеш і заб'єшся. Далєбі, те, що ти сказав про смерть по-своєму, по-простацькому, міг би сказати й добрий проповідник. Правду кажу тобі, Санчо: якби до твого природного розуму та ще стільки освіти, то хоч казальницю в руки та й іди проповідуй по світу любо та красно.

— Не красен проповідник викладом, а живим прикладом,— відповів на те Санчо.— Ото, коли хочете, і вся моя деологія.[433]

— А більше тобі й не треба,— сказав Дон Кіхот.— Тільки от чого я ніяк не збагну й не зрозумію: якщо почин премудрості — страх Божий, то відки ж ти те все знаєш? Адже ти більше боїшся ящірки, ніж Господа Бога.

— Ви собі, пане, знайте вашу лицарію,— одказав Санчо,— а до чужих страхів чи смілощів не мішайтеся. Я, коли хочете, удався таким богобоязним, як і всі людські діти. Дайте мені краще оце шумовиння впорати, бо то все марнії слова, а за них ми на тому світі обидва будемо в одвіті.

Сее сказавши, припустився знову до каструлі з таким апетитом, що і в Дон Кіхота слинка потекла і він був би сам пристав до свого джури, якби тому не стали на заваді події, про які ми розповімо далі.

РОЗДІЛ XXI,

де оповідається далі про Камачове весілля та про інші цікаві речі

Поки Дон Кіхот провадив із Санчом розмову, приточену в попереднім розділі, почулися страшенні крики й несвітський галас, а зчинили ту ясу і шамотню селяни, прибулі сюди на лошицях; тепер вони, навзаводи гукаючи вівати, гнали назустріч молодим, які підходили в оточенні музик і штукарів. Супроводжував весілля священик, рідня жениха й нареченої, а також найдостойніші гості з сусідніх селищ, усі —! в святкових строях. Як забачив Санчо молоду, гукнув одразу:

— Бігме, вбрана вона не по-сільському, а як двірська чепуруха. Дей же його кату, на ній не личмани, а, як очі мене не змилили, добрі коралі, і не зелене куєнське сукно, а буйний оксамит у тридцять ста-льок. А ця біла лиштва, на ваш суд, полотняна? Де там — састова! А персні на руках, гадаєте, гагатові? Еге, щоб я так жив, коли ці обручки не золоті, та ще найщирішого золота, з перлами, білими, мов кисляк, кожна така перлина дорожча від ока в лобі. А коси, падку мій! Якщо лиш вони не штучні, то я таких довгих і таких золотавих зроду не бачив. А спробуйте одшукати якийсь гандж у гінкому її стані! Та це не кажи ти пальма, гронами фініків обвішана, а за фініки правлять усі ті дармовисики, що теліпаються в неї в волоссі та на шиї. Присягаю на душу* оце козир-дівка, така не де дінеться!

Така простацька Санчова хвальба насмішила Дон Кіхота, а проте він визнав, що, окрім володарки своєї Дульсінеї Тобоської, ніколи ще не бачив такої вродниці. Гожа Кітерія трохи прибіднула на виду — певне, вбираючись, як усі наречені, до шлюбу, кепсько спала сю ніч.

Весільчани простували до зведеного неподалік, на тій самій луговині, заклечаного віттям і критого килимами помосту, де мали відбутися зашлюбини і звідки можна було милуватися на ігрища й танці. Скоро дійшли до помосту, як позаду почувся гармидер, і чийсь голос гукнув:

— Сійте, люди хапкі й нетерпиви!

На той гам і слова обернулися всі, аж бачать — кричить чоловік у чорній куцині з пурпуровими перетиками, на кшталт язиків полум'я. На [434] голові (як скоро догледіли) жалобний вінок кипарисовий, а в руці довга патериця. Тільки-но він підступив, усі впізнали в ньому зуха Басілья й завмерли, спантеличені вигуком і його появою в таку хвилину і побоюючись, як би якоїсь халепи не склалось.

Засапаний і знесилений, зупинився він перед молодими, вгородив у землю патерицю з крицевим оскопом, ізблід і, вп'явшись очима в Кі-терію, обіззався хрипким тремтячим голосом:

— Ти сама, невдячнице Кітеріє, здорова знаєш: за священним законом, який ми визнаємо, тобі, поки я живий, одружуватися з іншим не вільно. Так само відомо тобі, що в чеканні на ту пору, коли час і моя пильна праця примножать мої статки, я завжди шанувався, щоб бути гідним твоєї руки. А ось ти, хоть повинна моєю бути, хочеш віддатися іншому, віддатися тому, хто такий грошовитий, що здатний купити не то що добра земні, а навіть саме щастя. І от, щоб його щастя стало зуповним (хоть я не певний, що він заслуговує його, просто така воля небес), я власноруч змету завади й перешкоди, що стоять йому на дорозі, й усуну самого себе. Хай живе многія літа Камачо-Багатій з Кітерією-Невдячницею, хай умре, згине Басільйо-Бідак, якого звела в могилу нуждота, приборкавши крила його раюванню!

Сее кажучи, схопився за патерицю, ввіткнув у землю, причому половина її лишилася в землі, і всі побачили, що то піхви, а в піхвах схована шпажка. Всадивши в землю один кінець шпаги, з того боку, де руків'я, Басільйо з безтямною рвією й рішучою звагою кинувся на вістря; через мить закривавлене крицеве лезо, прошивши його наскрізь, вилізло ззаду на спині, і сірома, підпливаючи кров'ю, про-стягся долі, власною зброєю прохромлений.

Одразу ж на поміч до Басілья кинулися друзі, співчуваючи його лихій недолі і нещастю, що сталося з ним. Дон Кіхот, ізлізши з Росинанта, також підбіг до нього, взяв його на руки і побачив, що він ледве дише. Хотіли були витягти шпагу, але присутній там священник відрадив до святого мирування витягати, а то Басільйо віддасть Богові душу.

Тим часом Басільйо, опритомнівши, промовив кволим і жалібним голосом:

— Якби ти побажала, жорстока Кітеріє, в цю останню смертну минуту віддати мені руку на знак згоди одружитися зі мною, то я б упокоївся, вірячи, що моя

безрозумність не марна, бо завдяки їй засяг блаженства бути твоїм.

На те одказав Басілью священник, що йому про спасіння душі треба думати, а не про тілесні усолоди, і горливо благати Господа його гріхи й розпачливий учинок пробачити. Одначе Басілью одрік, що собору-ватися не згодиться, поки Кітерія не віддасть йому руки, бо тільки це благо покріпить, мовляв, його волю і наснажить на останнє святе мирування. Почувши слова пораненого, голосно ознаймив Дон Кіхот, що це прохання цілком слушне й законне, ба ще й здійсненне, і що коли пан Камачо зашлюбить пані Кітерію як удову по завзятому Басільї, то він тішитиметься такою самою шаною, як коли б узяв її з батькових Рук.

— Хай наречена лише скаже так, ця згода її ні до чого не зобов'язує, адже могила стане шлюбним ложем для жениха. [435]

Все теє чув Камачо і все теє так зачудовувало його й пантеличило, що він не знав, на яку ступити. Однак Басільєві друзі знай просили його дозволу, щоб Кітерія віддала умирущому руку, а то Басілью, мовляв, сконавши невітіним, занапастить свою душу, аж нарешті умовили, точніше, уламали, і він заявив так: якщо Кітерія згодна, то сам він не проти, адже це затаїть виконання його бажаннів лише на мить.

Отож усі кинулись до Кітерії і хто благанням, хто слізьми, хто всякими резонами, почали переконувати її віддати руку сердезі Басілью. Та вона, нечутвенніша за маймур і за статую нерухоміша, не знала, не могла та й не хотіла відповідати, і так би не пустила пари з уст, якби священник не сказав їй, що треба зважитись, бо Басілью ледве теплий і вже нема часу на роздуми і вагання. От Кітерія-Вродниця, ні словом не озиваючись, розгублена й сумна, як та покутниця, й рушила до Ба-сілья, а той лежав, завівши очі під лоба й важко сапаючи, шептав ледве чутно Кітеріїне ім'я і, очевидно, туж-туж мав померти, померти поганином, а не християнином. Підступивши ближче, Кітерія вклякла перед ним і на кивах показала, щоб він подав їй руку. Басілью розплющив очі, пильно глянув на неї і промовив:

— О, Кітеріє, ти надумала пожаліти мене тоді, коли жалість твоя, мов ударом ножа, позбавляє мене життя. Адже мені несила як тішитися щастям, яке переповнює мене від твого вибору, так і терпіти біль, який тисне мене лещатами, гасячи зір лиховісною тінню смерті! Благаю тебе, о безщасна зоре моя, благаю про одне: щоб ти, просячи моєї руки і віддаючи мені свою, чинила це не з ласки і не з бажання знов мене схитрити, ні, ти визнай, ознайми, що доброхіть подаєш її мені як правному своєму малжонкові, бо не гоже в таку хвилину баламутити й ошукувати того, хто з тобою завжди щировав.

Мовлячи тії слова, він не раз і не два зомлівав, і присутні при кожному зомлінні потерпали, як би він душі не пустився. Кітерія, свята та божя, вложила свою правицю в Басільєву руку і мовила так:

— Жодна потуга земна не здужала б зламати моєї волі. Отож цілком доброхіть віддаю тобі руку на знак згоди стати твоєю правною малжонкою і приймаю твою, якщо, звичайно, ти мені її даєш при добрім розумі, не потьмаренім і не збуренім тим безголов'ям, на яке твоя поривчастість порушила.

— Віддаю тобі свою руку,— відповів Басільйо,— не в потьмаренні й запамороченні, а при повній тямі, яку мені рачило послати небо, таким віддаюсь і припоручаюсь тобі в мужі.

— А я тобі в жони,— одрекла Кітерія.— Байдуже, проживеш ти многія літа чи тебе з моїх обіймів перекладуть до усипальні.

— Як на тяжко пораненого,— обізветься тоді Санчо Панса,— забагато цей хлопець балака. Хай він краще свої освідчення облишить і подумає про душу: вона вже в нього, здається, тріпоче не в тілі, а лише на кінчику язика.

Тож Басільйо з Кітерією побралися за руки, а священик, до сліз розчулений, благословив їх і помолився за упокій душі молодого, аж це той, діставши благословіння, хижо зірвався на рівні і завиграшки вирвав шпагу, чийми піхвами правило його власне тіло. Всі приявні отетеріли, а дехто, більше простодушний, ніж кмітливий, заволав гуком: [436]

— Дивина! Дивина! Басільйо ж на те:

— Не дивина, а хитрощі, хитрощі!

Розгублений і спантеличений священик підбіг до нього, обіруч обмацав рану й переконався, що клинок пройшов не крізь Басільєве тіло й ребра, а крізь залізну рурочку, примоцьовану там непомітно й кров'ю наповнену; кров, як згодом з'ясувалося, було зготовано в такий спосіб, щоб вона не згорталася. Зрештою священик, Камачо і майже всі гості визнали, що їх обшахровано й тіюшито в дурні. Наречену цей вибрик, здавалося, нітрохи не вразив. Навпаки, почувши заклики, щоб шлюб, підступно узятий, визнати недійсним, ознаймила вона, що слова свого не зрікається, з чого всі прирозуміли, що тут не обійшлося без обопільної згоди й домовленості. Камачо ж та його свідки так розстроюдилися, що, запалавши помстою й добувши клинки, порвалися до Ба-сілья, проте одразу ж на Басільїв захист було добуто не менше шпаг. Сам Дон Кіхот, настороживши списа й затулившись тарчою, проклав собі шлях конем і вихопився вперед. Санчо, котрого такі неподобства ніколи не радували й не тішили, сховався під казанами, звідки недавно збирав таке смаковите шумовиння, місце, як на нього, святе й гідне великої шани. Дон Кіхот покликнув зичним голосом:

— Стривайте, панове-добродійство, стривайте! Негоже мститися за швабу, завдану нам коханням. І зважте, що кохання і війна — се одне й те саме, і достоту як на війні допускаються і звичайно вживаються хитрощі й пастки, щоб здужати ворога, так і в любовних сутичках і герцях вільно вдаватися до крутіїства і підступів для досягнення омріяної мети, якщо тільки ними не принижується і не ослаблюється кохана особа. Кітерія судилася Басільєві, а Басільйо Кітерії — такий уже випав заслужений і прихильний жереб небес. Камачо грошовитий і може купити собі любов де, коли і як йому заманеться. А от Басільйо має сю одним-єдину овечку і ніхто, хоч би й магнат, не здолає в нього її одібрати; якщо Бог злучить, людина не розлучить, а хто спробує це зробити, той перший звідає клюгу сього ратища.

На сім слові він так міцно потряс своїм ратищем, що нажахав усіх, хто його знав. Кітеріїна погорда так глибоко запала Камачові в душу, що він одразу вимазав її з своєї

пам'яті. Отож напучення священника, мужа розважного й чеснотливого, подіяли добре, помоглися вони й Камачові та його прибічникам, і ті вгамувалися й притихли, так що шпаги вернулися в піхви, і тепер уже оскаржувано більше Кітеріїну несталість, ніж Басільйову хитрість. Камачо розважив так: раз іще дівчиною Кітерія кохала Басілья, то вона не перестала б кохати його й заміжня і тому треба дякувати небу, що він Кітерії спекався, а не ремствувати на втрату.

Отож Камачо і всі його бояри втішилися й примирилися, так само заспокоїлися й Басільєві бояри, а Камачо-Багатій на доказ того, що він не переймається фиглем і не сердиться, побажав святкувати далі, так ніби це женився він сам; але ні Басільйо, ні його жона, ні їхні бояри не захотіли брати участі в цих урочистостях і рушили до Басільєвого села; ЗД, же й бідняки, якщо вони люди чеснотливі й скромні, мають друзів, [437] які їх шанують і оточують опікою, так само як багатії завжди заводять собі підлабузників і підхлібників.

Весільчани забрали з собою і Дон Кіхота, бо вважали, що він му* достойний і не полохливого десятка. Ось тільки Санчо неабияк зажурився, побачивши, що йому не гуляти на пишній учті Камачовій аж до самого ранку; тим-то, сумний і невеселий, їхав він за своїм паном та зд Басільєвим почтом, покидаючи казани єгипетські, хоча в душі й везучи їх із собою; проте майже доїдене (залишилися самі вишкребки) шумовиння, везене в горнятку, втілювало для нього пишноту й достаток утраченого добра; ось так, зажурений та замислений, хоча й не голодний, верхи на Сірому слідкував він слідком за Росинантом.

РОЗДІЛ XXII,

де оповідається про велику пригоду в печері Монтесіноса, в самому серці Ламанчі, пригоду, що Ті допровадив завзятий Дон Кіхот із Ламанчі до щасливого кінця

Щедро і гойно частували Дон Кіхота молодята, вдячні за його підтримку їхніх інтересів; ставлячи його хоробрість на рівну стопу з мудрістю, вони почитували його за Сіда в вояцькій справі й за Ціцерона в речництві. Добрий Санчо три дні богував коштом молодих, які заявили, що Кітерія-Вродниця про удаване поранення нічого не знала, все це вигадав сам Басільйо, сподіваючись, що йому пощастить зробити так, як воно й сталося. Щоправда, він признався, що кілька приятелів у його замір були втаємничені, аби ті в потрібну хвилину підсобили його пере-дузяттю і не завдали йому брехні.

— Не можна і не гоже,— мовив Дон Кіхот,— називати брехнею те, що до шляхетної мети змагається.

Відтак він зауважив, що шлюб закоханої пари то найвища мета і що найлютіший ворог кохання — голод і убогство, адже кохання, се невинні веселощі, розкоші й раювання, надто як коханець має силу над коханою особою, ось тоді на нього й употужнюються люті його вороги, убогство і нестатки. І він, Дон Кіхот, мовляв, б'є на те, щоб пан Басільйо перестав подвизатися в улюблених видах мистецтва, бо вони приносять йому саму славу, а не гроші, і щоб спробував примножити свої статки правним і премудрим робом, а яким саме, тямущий і роботящий завше знайде. Для шанованого бідняка (хоча бідняка рідко коли удостоюють шани) гарна малжонка то

справжній клейнод; якщо він його втрачає, то втрачає честь і життя. Гарну й чесну жінку, одружену з бідняком, треба увінчувати лаврами й пальмовим віттям, коронами звитяги й тріумфу. Врода сама по собі підбиває серця тих, хто її зрить і знає; ніби голуб-бабець, вона переманює до себе царствених орлів і соколів. Та коли вроді товаришати нужда і хиренність, то на неї налітає галич, круки та інше хижацтво, і та, що всі ці наскоки витримає, заслуговує величатися вінцем для малжонка свого.

— Послухайте, обачний Басільє,— додав Дон Кіхот,— на думку, за— [438] був уже якого мудреця, на світі є лише одна достойна жінка, і треба, щоб кожен думав і вважав, що ця єдина жінка і є його дружина, і тоді він і гори покотив би. Я безженець і досі одружуватися не збирався, а проте осмілюся, якби хто мене спитав, як собі наречену вибрати, дати раду. Передусім я радив би йому більше зважати на її добру славу, ніж на маєток, оскільки жінка чеснотлива залучає сю славу не лише тим, що вона справді така, а й тим, що такою видається: адже жіночу честь більше ущерблюють вольності і явний розплив, ніж приховані хиби. Якщо ти приведеш до себе хорошу дружину, то її чесноти вберегти і навіть зміцнити буде тобі легко, а як приведеш ледачу, то направити її буде важко, бо перекинутися від одних крайнощів до других річ вельми непросте. Не кажу, що це неможливо, але вважаю, що це пов'язане з морокою.

Все теє слухав Санчо й казав собі так: "Паночок мій, як я мовлю щось мудре й дотепне, завжди зауважує, що я можу взяти казальницю під пахви, мандрувати по білому світу й правити людям чудові казані, я ж про нього скажу, що як він починає низати сентенції та ради давати, то міг би взяти не те що одну казальницю під пахви, а надіти їх по дві на кожного пальця й ходити проповідувати по всіх площах. Хай йому грець, сьому мандрованому лицарю, чого він тільки не знає! Я спершу гадав, що він лише на своєму лицарстві розуміється, так ні, де тільки не мелеться, він уже біжить зі своїм совком!"

Ось так харамаркав Санчо, аж це його почув Дон Кіхот та й:

— Що ти там бубониш, Санчо? — питає.

— Нічого я не мовлю і не бубоню,— відказав Санчо.— Я тіки подумав, як було б гарно, якби я послухав вашеї до мого женіння, я б оце казав: "Волові без ярма легше лизатися".

— Хіба твоя Тереза така вже лиха, Санчо? — спитав Дон Кіхот.

— Не така вже й лиха,— одрік Санчо,— але й не дуже добра. Принаймні не така добра, як я собі зичив би.

— Негарно, Санчо, негарно,— зауважив Дон Кіхот,— свою дружину паплюжити, адже вона мати твоїх дітей.

— Ми з нею квит,— заперечив Санчо,— вона теж мене паплюжить, коли їй заманеться, надто як ревнує, тут сам чорт їй не брат.

Зрештою, три дні й три ночі пробули вони в новоженців, і ті їх шанували й пригощали по-царському. Дон Кіхот попросив фехтувальника-ліценціата дати провідника, щоб провести їх до печери Монтесіноса, бо йому страх як кортіло потрапити туди й навіч переконатися, чи правду розповідають по всій окрузі про її дива. Ліценціат

сказав, що пошле з ними свого кузена, бідового студента й неабиякого шанувальника рицарських романів, і цей студент залюбки доведе їх до самого устя печери, а потім покаже їм лагуни Руїдери, славетні не лише в Ламанчі, а й у всій Гишпанії. А ще ліценціат сказав, що спілкування з цим хлопцем припаде Дон Кіхотові до смаку, бо цей хлопець komponує книжки, достойні друкування й присвяти можновладцям.

Врешті з'явився кузен верхи на жеребній ослиці, чия кульбака була вкрита чи то строкатим коверцем, чи то рядниною. Санчо осідлав Роси-нанта, обладував Сірого, набив свої сакви, до яких тепер ще присусідилися кузенові бесаги, також добре натопані, і, помолившись Богові [439] й попрощавшись із гостителями, подорожани рушили в напрямку де славетної яскині Монтесіноса.

Дорогою розпитував Дон Кіхот у письменника, якого гатунку й роду його справи, праці й студії; той відповідав, що вивчає науки мирські; а справи і праці полягають у складанні книжок, на великий користь і на таку саму, як не більшу, втіху всій державі; що одна з його книжок називається "Про строї", і в ній описано сімсот три убрання, їхня барва, девізи та емблеми, тож під час урочистостей та розваг двораки, не вдаючись до інших і не сушачи собі, як то кажуть, голови над тим, яке вбрання відповідало б їхнім потребам і бажанням, можуть знайти в його книзі й обрати собі будь-який взірєць до впадоби.

— Я рекомендую шати і для ревнивця, і для згордованого, і для забутого, і для розлученого, і всі костюми сидітимуть на них як уліті. Я написав також іншу книжку, яку збираюся назвати "Метаморфози, або Овідій Гишпанський", річ зовсім нову й оригінальну: в ній я перелицьовую Овідія на бурлескний штиб і розповідаю, що то за одна Хіг ральда Севільська та Ангел Магдаліни, що таке кордовський Кан'йо де Весінгерра, що таке Бики Гісанда, Сьєрра-Морена, мадрідські криниці Легатінос та Лаван'єс, а також Пйохо, Кан'йо Дорадо і Пріора, і все це з алегоріями, метафорами та риторичними фігурами, отож книга моя звеселяє, тішить і повчає водночас. Маю я ще одну книжку під титулом "Причинок до Вергілія Полідора"; трактує вона про винаходи і вимагала од мене великої ерудиції та праці, бо Полідор забув повідомити про дуже важливі речі, от я це й дослідив і викладаю прегарним стилем. Вергілій, приміром, умовчав про те, хто перший на світі підхопив нежить і хто винайшов масть на галицьку хворобу, а я подаю про се найдокладніші відомості і спираюся на більш ніж двадцять п'ять авторів — міркуйте ж самі, ваша милість, скільки я доклав мозольної праці і який хосен дасть ця книга всім людям.

Санчо, який слухав вельми уважно грамотієву розповідь, запитав:

— А скажіть-но мені, пане (дай вам Боже випечатати всі ці книжки!), якщо тіки зможете сказати, а втім, як це не зможете, коли все то ви знаєте — хто первий почухмарився в себе в голові? Сам я вважаю, що то був наш прабатько Адам.

— Можливо,— одрік письменник,— Адам мав голову й чуба — це вже річ безперечна, а якщо так, то він же іноді чухмарився — все-таки він перша людина на землі.

— Я теж так думаю,— відповів Санчо,— а тепер скажіть, будь ласка: хто був первий на світі акробат?

— їй-право, брате,— обізвався письмак,— зараз я не зумію відповісти тобі, не вивчивши сього'питання. Я вивчу його в себе вдома, там у мене сила книжок, а як побачимося знову, вдовольню твою цікавість. Гадаю, наша зустріч не остання.

— Та не переймайтеся цим, пане,— відказав Санчо,— я вже й сам здогадався. Так от, першим ливос коком на світі був Люципер. Коли його вигнано й скинуто з неба, він кумельга котився аж до преспод-ниці.

— Маєш слухність, друже,— згодився грамотій. Обізветься тоді Дон Кіхот: [440]

— Це питання і відповідь ти не вигадав сам, Санчо, десть ти почув їх од когось.

— Та що ви, пане,— заперечив Санчо.— Я вже як почну питати та відказувати, то, присяй-Богу, до завтрього не перебалакаю. Бо щоб питати про глупства і відказувати бридню, не треба просити підсобки в сусідів.

— Тобі самому, Санчо, невтямки, як же ти мудро висловився,— зауважив Дон Кіхот,— дехто он стільки морочиться, щоб доскіпатися та дошпортатися до чогось, а потім після того доскіпування та до-шпортування виходить, що воно нічого не дає ні уму, ні серцю.

Цілий день збіг у них за тими втішними речами, а обночувались вони в невеличкому сільцеві, і тут письмак заявив Дон Кіхотові, що звідтам до печери Монтесіноса не більше двох миль, і як він ще не передумав туди удатися, то треба запастися ливами, щоб прив'язатися й углиб спуститися. Дон Кіхот нахвалявся, що навіть якби довелося убратися в пекло, все одно він мусить звідати, куди дно сієї гроти сягає. Отож закупили вони близько ста сажнів повороззя і другого дня о другій годині пополудні добилися до яскині, чиє вустя, широке й просторе, так позаростало й заткалося непрохідними хащами терновика, диких фігів, чортополоху й ожини, що там годі було щось прозирнути. Під'їхавши ближче, письмак, Санчо і Дон Кіхот ізлізли з коней, після чого перші двоє міцно пообв'язували Дон Кіхота ливами; поки вони так підперізували його й уможовували, Санчо сказав Дон Кіхотові:

— Подумайте, ваша милість, паночку мій, що ви чините: не ховайте себе живцем і не вдавайте з себе сулії, яку опускають холодити в колодязь. Хіба це вашої милості справа і клопіт: дізнавати печеру, та ще яку печеру, страшнішу, певне, за будь-яку бусурманську глибку?

— В'яжи мене і мовчи,— відповів Дон Кіхот,— се-бо діяння, друже Санчо, чекає лишень мене.

На те обізвався провідник:

— Благаю вашу милість, пане Дон Кіхоте, озиратися й пильнувати в сто очей за всім, що там у глибині криється, може, я дещо повставляю до своєї книжки "Метаморфози".

— Не вчи вченого їсти хліба печеного,— зауважив Санчо Панса. Потому як Дон Кіхота обв'язали (зверх куцини, а не зверх лицарії), він мовив:

— Ми дали маху: не прихопили з собою якогось калатальця, прив'язане до сього шнура, воно тельнянням звістувало б, що я спускаюся і ще живий, але вже пізно, тож здаюся на волю і ласку Божу.

Тут він уклякнув, помолився стиха до неба, просячи в Господа помочі й успіху в цій очевидно небезпечній і надзвичайній пригоді, а потім вирік голосно:

— О володарко всіх моїх починів і спонук, найясніша і незрівнянна Дульсінеє Тобоська! Якщо змога, щоб у вуха твої внесено просьби й благання твого щасливого зітхальника, небуденною твоєю вродою заклинаю, вислухай мене. Ні про що інше, як тільки про допомогу й заступництво твоє благаю в нинішній, такій великій потребі. Збираюся спуститися, заглибитися, кинутися в отверзнуту переді мною отхлань з єдиною метою: хай знає світ, що при твоєму сприянні нема на цій [441] і землі такого високого чину, якого я б не взяв на себе і не звершив.

На сім слові підступив він до провалля й побачив, що продертися до печерного устя можна лише з допомогою рук і меча, тож добув меч і ну трощити й сікти вибуялі над спуском чагарі; на той сик і тріскіт повилітало з печери безліченна безліч здоровецького круків'я й гайвороння, шугало такою хмарою і такою навалою, що, зрештою, збило Дон Кіхота з ніг, отож був би він таким самим забобонним мужем, як завзятим латинником, то побачив би в цьому лихе знамено й зарікся б у такі місця залазити.

Нарешті він устав і, бачачи, що більше не вилітає ні вороняччя, ні інше нічне птаство, ні кажани, які шастали вкупі з гавами,— передав линви письмакові й Санчові і поліз у глиб страшної печери; Санчо перед тим спуском благословив його, тисячу разів перехрестив і мовив:

— Хай тобі Бог помага і Пречиста Скеля Франції, та і Трійця свята Гаєтська, о цвіте, вершки і шумовино мандрованого лицарства! Рушай, хвате над хватами, крицеве серце, бронзове рамено! Хай Господь тебе милує і хай виведе тебе вільним, цілим і здоровим на світ нашого життя, який ти покидаєш задля сього мороку, куди ти аж регнеш поринути мерщій.

Письмак теж творив такі самі молитви й заклання.

Дон Кіхот водно гукав, щоб попускали линви, і Санчо з письмаком, потроху їх віддавали. Та ось волення з печерного жерла перестали доходити, вони глядь — аж розмотано всі сто сажнів мотуззя, й виріши-: ли, оскільки вірьовки не стало, витягати Дон Кіхота нагору. Щоправда, з півгодини вони ще подлялися, а потім заходилися тягти, вірьовка мо-: талася швидко й легко, ніби зовсім необтяжена, і вони були подумали, що Дон Кіхот zostався на дні. Санчо на саму цю думку гірко заплакав і, щоб переконатися в протилежному, з подвійною рвією скручував линву; і ось, коли вони, за їхнім обрахунком, вибрали вже понад вісімдесят сажнів, нараз відчули тягар, і це їх врадувало непомалу. Нарешті залишилося тільки десять сажнів, аж гульк — появилася Дон Кіхот, і Санчо гукнув йому:

— Вітаю вашу милість із щасливим поверненням, паночку мій! Ми; вже гадали, що вас там на розплід залишили!

Однак Дон Кіхот не пускав ані пари з уст. Як тільки вони його витягли остаточно, то побачили, що очі в нього заплющені, мов у сонного. Вони поклали його на землю, розв'язали, але він ніяк не пробуркувався. Тоді вони ну перевертати його з боку на бік,

трясти й термосити,— аж за якийсь там час він прочувався і, потягнувшись, ніби прокинувся з; твердого й глибокого сну, якось нажахано роззирнувся навсебіч і сказав:

— Нехай вас, друзі, Бог звидить і збачить, що ви позбавили мене найлюбішого й найрозкішнішого життя і найпринаднішого видовиська, яким колись жив і яким милувався хтось із смертних. І справді, я оце побачив, що всі земні радощі минають, як сон і тінь, і в'януть, як сель-ний крин. О бездольний Монтесіносе! О важко поранений Дурандарте! О безталанна Белермо! О невітна Гвадіано, і ви, неfortunні доньки Руїдери, чії води — то виплакані з ваших прегарних очей сльози!

З великою увагою слухали письмак і Санчо Дон Кіхотіві слова, які [442] вихоплювались, як щось наболіле, з глибу його душі. Нарешті вони попросили його розтлумачити його речі й розповісти про все побачене в тому пеклі.

— Ви сю яскиню пеклом узиваєте? — спитав Дон Кіхот.— Не взивайте її так, вона такої назви не заслуговує, і в цьому ви переконаєтесь як стій.

Дон Кіхот попросив чогось попоїсти, адже він страшенно зголоднів. Приятелі його розстелили на зеленій мураві письмакове ряденце, вив'язали з саков харч, посідали мирно й ладком утрюх та й пообідали, а заодно й повечеряли. Як ряденце було згорнуто, Дон Кіхот із Ламанчі сказав так:

— Не рушайте з місця, сини мої, і пильно слухайте, що я вам скажу.

РОЗДІЛ XXIII

Про дивовижні речі, нібито бачені, за твердженням завзятого Дон Кіхота, в глибокій печері Монтесіноса, такі неймовірні й несусвітні, що ця пригода здається підробкою, сказати б, апокрифом

Десь о четвертій пополудні, коли сонце, скрите за хмарами, пригасило світло і послабило пал, Дон Кіхот міг, скориставшись холодком, розповісти своїм вдячним слухачам про те, що він бачив у ясині Монтесіноса. А розповідь почав він так:

— В сій печері ліктів десь дванадцять-чотирнадцять завглибшки справа врізана виїмка, куди можна б поставити великого воза з мулами. Світло ледве досвічує туди крізь якісь розколини чи шпарини, що аж самої земної поверхні сягають. Ся впадина й порожнина впала мені в очі тоді, як, почеплений і завислий на линві, я вже почав від цього спуску в царство пітьми, спуску навмання, без дороги, знемагати. От я й надумав забратися в сю впадину, аби трошки перепочити. Я гукнув нагору, щоб ви перестали розмотувати мотуззя, поки я не скомандую, але ви, мабуть, мене не почули. Тоді я попідбирав віршовку, спущену згори, скрутивши її зашморгом чи бухтою, сам сів зверху та й задумався, як же його спуститися на дно, якщо мене тепер ніхто не тримає. І от коли я так сидів у ваганні й нерішучості, на мене зненацька і несподівано наринув щонайглибший сон, а потім я неждано-негадано, не відаючи сам як, що й чому, прокинувся на такому прегарному, урочому й розкішному моріжку, який тільки здольна природа створити, а найбуйніша Уява людська — вимарити. Я очутився, протер очі й побачив, що це не сон, а ява. А проте я помацав собі голову й груди, щоб переконатися, я це на сьому моріжку чи якийсь фантом, мара. Проте і чулість у пучках, і почуття, і доладний плин думок — усе переконувало, що там справді я був

стеменнісінько такий самий, як оце єсьм перед вами. Потім перед моїми очима розгорнувся чи то пишний палац королівський, чи то замок, чиї мури й стіни, здавалося, зроблені з прозорого і ясного [443] кришталю. Розчахнулися дві його великі брами, дивлюсь — аж із них виходить і прямує до мене величний дід у довгій, аж до землі, киреї з фіолетової баї; через плече в нього йшла зелена атласна бинда, як ото у наставників колегій; на голові в нього сиділа маленька чорна шапочка; біла як сніг борода сягала йому до пояса; в руках він тримав не якусь зброю, а всього лиш чотки, пацьорки завбільшки з середній горішок а кожна десята пацьорка — з невеличке струсяче яйце. Дідова постава і направа, статечність і незвичайний маєстат — усе це разом здивувало і вразило мене. От він підступив до мене, міцно обняв мене і сказав: "Уже віддавна, преславний рицарю Дон Кіхоте з Ламанчі, ми ждем не діждемося тебе в цих заклятих безвинах, аби ти оповістив світові, що має в собі і криє глибочезна печера, звана Яскинею Монтесіноса: добутися сюди і звершити цей подвиг під силу лише твоїй незборимій звазі і твоєму дивовижному завзяттю. Ходи ж за мною, хвальний пане, я покажу тобі, які дивогляди таяться в цьому прозорому замкові, бо я його каштелян і неодмінний головний хранитель, єсьм аз Монтесінос, чиїм іменем і названо цю яскиню". Скоро я почув, що він Монтесінос, то спитав його, чи правдиві поголоски у нас нагорі, ніби він кинджаль-чиком вийняв серце з грудей своєму щирому приятелю Дурандартові й відніс те серце пані Белермі, як заповідав сам Дурандарт у смертну годину. Дід відказав, що все це правда, окрім кинджала, бо орудував він не кинджальчиком, а тригранним стилетом, від шила гострішим.

— Не інакше, то був стилет роботи севільця Рамона де Осеса,— упав у річ Санчо Панса.

— Не знаю,— відповів Дон Кіхот,— а втім, навряд. Як-не-як Рамон де Осес жив недавно, а Росенвальська битва, коли ця біда й приключи-лася, відбувалася багато літ тому; а потім доскрібуватися тут ні до чого, все одно дійсного перебігу подій не змінити й не порушити.

— Авжеж,— погодився письменник.— Хай ваша милість, пане Дон Кіхоте, розповідає далі, слухати вас така втіха.

— А мені не менша втіха розповідати,— підхопив Дон Кіхот.— Отож хвальний Монтесінос повів мене до кришталевого палацу, і там, унизу, у залі прохолодній, напродиво, любайстром обличкованій, побачив я мармуровий саркофаг, напрочуд майстерно вирізьблений, а в гробниці, випроставшись на повен зріст, лежав рицар, не з бронзи, не з мармуру, не з яспису, як звичайно на усипальнях буває, а з тіла й кості. Правиця його, досить мохната й жилага, а значить, дужа, спочивала на серці. Помітивши, як я здивовано розглядаю постать на саркофазі, Монтесінос пояснив: "Отеє і єсть мій приятель Дурандарт, цвіт і зеркало всіх тогочасних хоробрих і закоханих рицарів. Зачарував його, як багато інших рицарів і дам, Мерлін, характерник французький, а про Мерліна славлять, нібито він син сатани, на мій же суд, син то він, може, й не син, але він самого сатану, як той сказав, заткне за пояс. Як. і навіщо нас зачарував, не відає ніхто, але з часом се з'ясується, і час цей, вірю, недалеко. Мене

дивує одне: я знаю се так само певно, як те, що зараз не ніч, а день, що Дурандарт сконав у мене на руках і що по його смерті я власноруч вийняв його серце, і важило воно фунтів зо два, адже, на думку природознавців, у кого більше серце, той і хоробріший. [444]

А якщо все це так і рицар той справді помер, то як же він може ячати й зітхати, ніби живий?"

Тоді обізветься побідений Дурандарт з тяжким стогоном:

Милий брате Монтесінос,

Я ж благав тебе так ревно:

Як потьміють мої очі

Під страшним диханням смерті,

Щоб відніс ти моє серце

До коханої Белерми,

Вийнявши його з грудей

Чи кинджалом, чи стилетом.

Почувши тее, хвальний Монтесінос уклякнув перед згорьованим рицарем і зі слізьми на очах сказав:

"О пане Дурандарте, найдорожчий мій кузене, я вже вчинив те, що ти мені повелів лихопомного дня поразки нашої: вийняв вельми старанно твоє серце, аби в грудях твоїх жодного клаптика не лишилось, обтер його мереживною хустинкою, сховав у сиру землю твоє тіло, а потім, плачучи так, що слюзи омочили й обмили мої руки, закривавлені тоді, як я порпався в тебе в грудях, щодуху поскакав з твоїм серцем до Франції. Більше того, любий мій кузене, в першому ж селі, зустрінутому після від'їзду з Ронсеваля, я посипав твоє серце дрібкою солі, щоб воно душком не відгонило і щоб я міг піднести його пані Белермі як не свіжим, то принаймні солоним; але пані Белерму разом із тобою, зі мною, з джурою твоїм Гвадіаною, з дуеньєю Руїдерою та сімома її доньками й двома небожами і вкупі з багатьма іншими твоїми приятелями та знайомими з давніх-давен держить тут у зачарованім царстві мудрець Мерлін, і хоть відтоді уплило вже п'ятсот літ, проте ніхто з нас не помер; з нами нема лише Руїдери, її дочок та небожів; вони так гірко плакали, аж Мерлін, зглянувшись, перекинув їх лагунами, і тепер у світі живих, зокрема в провінції Ламанчі, їх називають лагунами Руїдери. Семеро дочок належать королю Гишпанії, а дві небоги — рицарям найсвятішого закону, званого законом Іоанна Хрестителя. Гвадіана, твій джура, той, хто разом з нами твою безталанну недолю обтужував, обернений річкою, названою його іменем, та скоро ця річка досягла земної поверхні й узріла сонце горішнього світу, то, вражена тугою по тобі, знов пішла в земні надра; одначе плинути своїм природним коритом річка не може, тим-то вряди-годи вона виходить нагору й показує себе сонцю й людям. Згадані лагуни подають у неї свою воду, і ввібравши в себе разом із багатьма іншими притоками, вона велично й пишно котить свої хвилі до Португалії. А проте скрізь на своїм шляху появляє вона печаль і тугу і зовсім не дбає про те, щоб розводити в своїм лоні смаковиту й коштовну рибу, на відміну від золотавого Тахо, вона плодить

лише рибу костисту й неїстівну. А те, що я тобі зараз кажу, о мій кузене, я товк тобі не раз, а що ти мовчиш, то я гадаю, що ти не віриш мені або ж не чуєш мене, і лише Господь відає, як я цим переймаюсь. Принесені оце мої вісті, може, твого душевного болю і не втишать, зате й не роз'ятрять його. То знай же, що перед тобою — відкрий тільки очі, і ти узриш — той самий великий рицар, про якого стільки пророкував премудрий Мерлін; той самий Дон Кіхот із Ламанчі, який знову [445] і з більшою, ніж раніше, хвалою воскресив у нинішніх віках забуте вже мандроване рицарство; може, саме з його допомогою і з його ласки нас відчаклують, бо великі діяння судилися великим людям".

"А якщо цього не станеться,— відрік страдник Дурандарт голосом кволим і глухим,— якщо цього не станеться, то я, о кузене, скажу тобі так: "Ет, хай ми й продулися, тасуй карти знову!"

І, повернувшись на другий бік, він знову поринув у свою звичну мовчанку, не обзиваючись уже ані словом. Тут почулися голосіння і плач разом з гучними зойками й гіркими риданнями. Я обернувся і крізь кришталеві стіни вгледів, що в другій залі в двох шерегах простують кралі-дівчата, всі в жалобних строях і в білих, на турецький копил, завоях. Позаду йшла якась достойна, як показувала її велична постава, пані, теж у жалобних шатах і в довгому аж до землі білому запиналі. Завій її перевищував удвічі найбільший завій на голові інших краль; брови зрощені, ніс кирпатенький, рот великий, але губи яскраві; час од часу рот її розхилявся, і тоді показувалися зуби, рідко розставлені й дуже рівні, зате білі, як вилущений мигдаль; у руках вона несла тонкий рушник, а в нім, наскільки я міг розгледіти, лежало висохле на мумію скоцюрблене серце. Монтесінос розтлумачив мені, що учасниці сього проводу — це Дурандартові та Белермінін послугачки, яких тут тримають зачарованими разом із їхніми панами, а та, що йде позаду й несе на рушнику серце, то і єсть пані Белерма; вона та її послугачки кілька разів на тиждень відбувають такі процесії і співають, а точніше, голосять над тілом і над змордованим Дурандартовим серцем. І хочь вона видалася мені дещо бридкою, себто не такою вродливою, як славлять люди, до цього спричинилися утяжливі ночі й ще утяжливіші дні, в зачарованому замку проведені, звідси й великі синці під її очима й землиста цера.

"І жовтизна і синці під очима,— вів далі Монтесінос,— це зовсім не від місячки, звичайної в жінок, бо ось уже кілька місяців, ба навіть років, у неї такого недугування не було й натяку,— ні, то від болю, який відчуває її серце, побачивши інше серце, це серце, безупинно ношене в її долонях і воскрешуване, нагадує їй нещастя бездольного її кохання, і якби не це, навряд чи їй дорівнялася б вродою, чарівністю й грацією сама велика Дульсінея Тобоська, славлена в цілій нашій окрузі та й у всьому світі".

"Годі, пане Монтесіносе,— урвав я його тоді,— хай ваша милость розповідає свою історію, як випадає. Адже всяке порівняння завжди неприємне, і отже, дарма порівнювати кого-небудь з будь-ким. Незрівнянна Дульсінея Тобоська сама по собі, а пані донья Белерма також сама по собі єсть, була і також залишиться, і годі про це".

А він мені на те:

"Пане Дон Кіхоте, вибачте мені, ваша милість. Визнаю, я схибив і зле висловився щодо того, що пані Дульсінея заледве дорівнялася б вродою пані Белермі, адже з деяких ознак я прирозумів, що ви є рицар її, отож мені треба було б припнути язика, а вже як порівнювати її, то хіба що з самим небом".

Ці перепросини великого Монтесіноса уйняли в моїх грудях збурення, яке я відчув, коли мою володарку порівняли при мені з Белермою. [446]

— Навіть мені дивно,— обізвався Санчо,— як це ви, вашець, не ринулися на того дідугана, не попереламували йому кісток і не вискубли бороди до останньої волосинки.

— Ні, друже Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— так чинити негоже, бо всім нам треба шанувати дідів, надто дідів-рицарів та ще й зачарованих. Ручаюсь, що протягом усього нашого диспуту ми нічим не зачепили один одного.

На те обізветься письмак:

— Я ніяк не второпаю, пане Дон Кіхоте, як це ваша милість за такий короткий час устигла стільки побачити в підземеллі, про стільки перебалакати й пізнати.

— А скільки я там був? — запитав Дон Кіхот.

— Десять понад годину,— відповів Санчо.

— Не може бути,— заперечив Дон Кіхот,— бо я там осмеркнув, а потім обутрів, і так тричі ніч змінювалася днем, отже, за моїм обрахунком у цих відлеглих і скритих від наших очей місцях пробув я три дні.

— Пан мій, либонь, каже правду,— заявив Санчо,— як усе це дія чаромуття, то може бути й так: для нас се година, а там унизу йде за три доби.

— Так воно й є,— погодився Дон Кіхот.

— А що ж ваша милість за цей час їли, пане мій? — спитав письмак.

— Я ріски в роті не мав,— відповів Дон Кіхот,— але я зовсім не голодував.

— А зачаровані їдять? — допитувався письмак.

— Не їдять,— відповів Дон Кіхот,— і до вітру не ходять, хоть, славлять, у них не перестають рости нігті, борода й волосся.

— А зачаровані, пане, хоч сплять? — спитав Санчо.

— Певне, що ні,— відповів Дон Кіхот,— принаймні за три дні, що я там пробув, ніхто з них очей не замгнув, так само, як і я.

— Тут буде доречне прислів'я,— сказав Санчо,— скажи мені, з ким накладаєш, і я скажу, хто ти єси. Ваша милість чалилася до зачарованих постуваньників та північників; чи ж дивина, що ви поки з ними зналися, не їли і не спали. Але даруйте мені, вашець, паночку мій: хай порве мене Господь (мало не бовкнув: диявол), якщо я всьому, що ви тут понабалакували, бодай на волос повірю.

— Як це ні? — гукнув письмак.— Невже пан Дон Кіхот здатний брехати? Та навіть при всьому своєму бажанні він не встиг би понавигадувати чи понавинаходити стільки химерод.

— Я не думаю, щоб мій пан брехав,— заперечив Санчо.

— А що ж ти думаєш? — спитав Дон Кіхот.

— По-моєму,— відповів Санчо,— Мерлін або ж інші характерники, які зачаклували

увесь той набрід, що його ваша милість нібито бачила і що з нею ви там унизу час збавляли, забили вам памороки всім цим воловодінням і всім тим, що вам залишилося ще розповісти.

— Все це, Санчо, могло б статися,— заперечив Дон Кіхот,— а проте цього не було, бо все, що я розповідав, бачили мої очі, і всього мої руки дотикалися. Але якої ти заспіваєш, як я тобі признаюсь, що, окрім усякої іншої дивогляді й чудасії, показаної мені Монтесіносом (про неї [447] оповім згодом у дорозі, бо не вся вона зараз до речі), я узрів трьох селючок? Вони скакали й пустували, не кажи ти кози, і я, тільки глянувши на них, як стій упізнав ув одній незрівнянну Дульсінею Тобось-ку, а в двох інших її товаришок, яких ми зайняли словом біля Тобоса. Я спитав у Монтесіноса, чи знає він їх, той відказав, що не знає, але це, як на нього, якісь зачаровані мостиви дами, і з'явилися вони на моріжку недавно; дивуватися цьому не треба, бо в цих краях тьма-тьмуша старосвітських і сьогочасних дам, і їхні преріжні й незвичайні лики — то все робота характерників; от він, Мерлін, упізнав королеву Джиневру та її дворку Кинтаньйону, ту саму, чиє вино пив Ланцелот,

Із Британії вернувшись.

Слухав Санчо сю оповідь, і йому здавалось, що він туж-туж ізбоже-воліє або лусне зі сміху. Він же то знав про вдаване зачарування Дуль-сінеї, бувши сам і за чарівника, і за єдиного очевидця, і тим-то тепер остаточно переконався, що пан його навік обезглуздів і втратив тям, отож сказав так:

— При лихій годині і не в пору і в проклятий, злоповісний день спустилася ваша милість, паночку мій, у попідземне царство, і в непорад-ний час здибалися ви з паном Монтесіносом, який вас так обмарив, і охмарив. Сиділи б ви, ваша милість, тут, нагорі, не відібрало б вам розуму, від Брга вам дарованого, напоумляли б усіх і роздавали поради, а натомість верзете от нісенітниці.

— Я знаю тебе, Санчо, як свої п'ять пальців,— мовив Дон Кіхот,— і тому не зважаю на твої слова.

— А я на слова вашої милості,— відрубав Санчо,— можете мене мордувати, можете вбивати за ті слова, які я казав уже вам і які сказати збираюся, якщо тільки з ваших слів не стане ясно, що ви покращали й схаменулися. Але скажіть мені, будь ласка, ваша милість, поки ми ще з вами глека не розбили, як і з яких прикмет упізнали ви свою володарку? Чи ви зайшли з нею в розмову, і про що ви розпитували її, і що вона вам відказувала?

— Впізнав я її ось з якої прикмети,— одвітував Дон Кіхот,— вона мала на собі ті самі шати, як і того дня, коли ти показав її мені. Я був озвався до неї, але вона не відповіла мені ані словечка; навпаки, повернулася плечима і так двигнула, що й стріла б її не наздогнала. Мені кортіло побігти за нею і, певне, я побіг би, але Монтесінос відраяв мене, бо то, мовляв, марна праця, а потім пора було вилізати з печери. Монтесінос додав, що невзабарі він мені сповістить, як саме можна відчарувати його самого, Белерму, Дурандarta і решту. Але з усього побаченого й пережитого там найбільше мене вразило ось що: під час розмови з Монтесіносом до мене непомітно приступила

одна з двох.товаришок незрівнянної Дульсінеї і з сльозами на очах мовила слабим уриваним голосом:

"Пані моя, Дульсінея з Тобоса, цілує вашій милості руки й просить повідомити її, чи ви все ще при доброму здоров'ї; сама вона, в великій притузі будучи, звертається до вашої милості ще з однією найпокірнішою проською: чи не рачите ви дати під заставу ось цієї зовсім новенької [448] спідниці, що у мене в руках, шість чи скількись там реалів — вона прирікається оброком борг цей скоро віддати".

Просьба ця здивувала мене й спантеличила. Отож, звернувшись до пана Монтесіноса, я запитав:

— Чи це можебна, пане Монтесіносе, річ, щоб зачарована знать бідувала?

На те він відповів:

— Повірте, ваша милость, пане Дон Кіхоте з Ламанчі: бідування тому й бідування, що воно трапляється всюди, все охоплює, всіх зачіпає і не милує навіть зачарованих. Якщо пані Дульсінея Тобоська просить у вас позичити шість реалів і пропонує, як мені здається, добру заставу, то дайте, не минайте ці гроші, бо вона справді в великій притузі.

"Застави я не візьму,— відрік я,— але й правлених грошей дати не можу, бо в мене самого всього лишень чотири реали".

Я дав ці монети (ті самі, які ти Санчо, днями вручив мені, щоб жебраків-нищунів допомагати, як трапляться по дорозі) і сказав:

"Перекажіть, небого, панії вашій, що її притуга рве моє серце і що я хотів би стати Фуггером, щоб виводити її з таких клопотів. А ще передайте: оскільки я не можу втішатися лицезрінням її чудової вроди й слуханням мудрих її речей, я не маю права бути при доброму здоров'ї, і я найпокірніше благаю її милость, чи не рачить вона побачитися й побалакати з своїм покірником і побіденним рицарем. І нарешті перекажіть їй, що одного дня в її вуха внесуть, що я обрікся оброком і дав присягу взором маркіза Мантуанського, той-бо, знайшовши в горах небожа свого Болдуїна присмертним, поклявся помститися за нього, а поки не помститься, не їсти на обрусі і ще зазнавати чимало таких-от невигод. Так само і я заприсягнув ніколи не спочивати й ще завзятіше, ніж той інфант дон Педро Португальський, гасати по всіх семи частинах світу доти, доки я пані Дульсінеї Тобоської не відчарую".

"Ваша милость ще й не таке мусить зробити для моєї володарки",— сказала мені на те дівка.

Тут вона схопила чотири реали й замість уклонитися підскочила на два локті від землі.

— Боже свідче! — гуком гуконув тоді Санчо.— Чи ж вйданенько, щоб чародії і чаровиння та вбилися на цьому світі в таку силу? І як їм повелось звести світлий ум мого пана в несусвітнє навіженство? Ох, пане, пане, на Бога, схаменіться, вашець, шануйтеся і не давайте віри усій цій бридні, від якої у вас замутився і спричинився розум.

— Ти так міркуєш, Санчо, бо зичиш мені блага,— обізвався Дон Кіхот,— але ти в

химерній долі ще не гартований, і все, що недоступне твоїй тямі, здається тобі неймовірним. Одначе, повторюю, згодом я розповім тобі ще про дещо з баченого в печері, і тоді ти переконаєшся, що нема підстав не йняти віри правдивості моїх свідчень.

РОЗДІЛ XXIV,

де оповідається про всілякі банелюки, зарівно безглузді, як і конче потрібні для правдивого розуміння цієї великої історії

Ясує, хто переложив з первопису Сіда Ахмета Бен-Енхелі сюю велику історію, що на берегах розділу про оказію в печері Монтесіноса він знайшов таку власноручну Ахметову приписку:

"Не можу ніяк уторопати та й віри пойняти, що це завзятому Дон Кіхотіві подіялося саме так, як про тее в передущій главі списано, і то ось чому: всі досі перебуті ним пригоди були ще можебилиці, але печерна придибашка відгонить уже абсурдом, і в мене нема рації узнавати її за дійсну. І все ж я і в головах не покладаю, щоб Дон Кіхот, найвірні-ший на слово гідальго й найшляхетніший тогочасний рицар, та міг брехати, ні, він з правдою не розминається, навіть під хмарою стріл, у нього пущених. А з другого боку, я вважаю так: оповідав сю пригоду й приточував усі згадані подробиці сам Дон Кіхот, тож за такий короткий час він не міг понавигадувати усю цю хуру химород; швидше б сказати, якщо ця пригода видається небилицею, то моя хата скраю, і взяв я перо не на те, щоб з'ясовувати, билиця тее чи небилиця. І ти, читальнику, людина як-не-як розважлива, міркуй сам про все, як тобі до вподоби, але щоб я докладав до книжки своє слово, ні, даруйте, на це я не піду. А от переказують довідне, буцімто вже на смертельній постелі Дон Кіхот цієї пригоди зрікся й ознаймив, що це його власний вимисел, йому-бо здавалося, що вона у дусі пригод, вичитаних у романах, і цілком з ними перегукується". А далі перший автор мовить так:

Подивований непомалу як Санчовою зухвалістю, так і довгим терпцем його пана, подумав письмак, що Дон Кіхотова поблажливість пояснюється радощами побачення з пані Дульсінеєю Тобоською, хоть би й злицьованою, бо того Санча Пансу за такі слова й резони треба було спарити,— письмакові видалося й на правду, що джура грубіянив своєму панові, тож він звернувся до гідальга з такими словами:

— Я, пане Дон Кіхоте з Ламанчі, почерпнув з подорожі з вашою милостю багато корисного, і ця користь для мене чотириразова. По-перше, я запізнався з вашою милостю, і знайомство наше за велику честь соб, маю. По-друге, я довідався, що в собі криє печера Монтесіноса і звідки взялися Гвадіана та лагуни Руїдери, і ці дані стануть у пригоді для мого Овідія Гишпанського, що його оце komponую. По-третє, я відкрив, якого давнього походження гральні карти, принаймні вони були в ужитку за Карла Великого, як це свідчать слова вашої милості, ви-бо сказали, як по довгій орації Монтесіноса Дурандарт, прочнув-шись, вирік: "Ет, хай ми й продуємося, тасуй карти знову!" Адже зачарований таких слів і виразів не міг би знати, якби вони ще перед тим, як його зачакловано, не ходили у Франції за згаданого цісаря Карла Великого. Це вияснення якраз надається до іншої компонованої мною книжки, а саме: "Причинок до

Вергілія Полідора про винаходи в давнину",— я переконаний, що в своїм творі Вергілій Полідор забув згадати про карти, а я про них згадаю, і це велико стоїтиме, надто як я вкажу на такого певного й поважного автора, як сеньйор Дурандарт., По— [450] четверте, я тепер точно знаю, звідки бере початок річка Гвадіана, адже витoki її досі людям не знані.

— Ваша милість має рацію,— вирік Дон Кіхот,— одначе скажіть, якщо тільки Пан Біг посприє і вам дозволять (а втім, навряд) на друк, кому ви збираєтеся присвятити свої книги?

— В Гишпанії завжди знайдуться можновладці й гранди, яким їх можна присвятити,— відповів грамотій.

— Їх не гурт,— заперечив Дон Кіхот,— і сила не в тім, що вони не заслуговують присвяти, а в тім, що вони її не приймають, аби не мати собі за святу повинність віддаровувати авторів за їхню працю й прихильність. А втім, я знаю одного державця, от уже гойний чоловік, не те що інші, аби я заходився його за щедрість славити, то не одну шляхетну душу взяли б заavidки, та цур йому, відкладімо сю розмову до слушнішого часу, бо наразі треба шукати притулку на ніч.

— Недалечко звідси,— обізвався письмак,— є пустельницький скит, а в ньому сидить відлюдник. Колись він нібито служив жолдаком, і про нього йде погolosка, що він добра християнська душа, чоловік великорозумний та ще й спочутливий. При тій пустиньці тулиться мазанка, його ж таки руками зліплена, і хоча хатка маленька, але гостей є де прихистити.

— А чи не водяться в того пустельника кури? — поцікавився Санчо.

— Майже всі пустинники тримають курей,— відповів Дон Кіхот,— уже перевелися ті пустинники, які спасалися в пустині єгипетській, вбиралися в пальмове листя і живилися корінням. Не подумайте, що я хвалю тих, а гуджу сих, я хочу лишень сказати, що нинішнє пустинництво не вимагає такого лісникування та умертвіння плоті, як давніше, але це не означає, що теперішні спасенники ледачі; принаймні, як на мене, всі вони хороші, а коли серед них і вирискається святенник, з тих, що цнотливих із себе корчать, він не такий шкідливий, як явний гріхо-вод.

Отак гомонячи, побачили вони, як назустріч їм хтось чимчикує, поганяючи перед собою мула, списками й галябардами в'юкованого. Розминаючись із ними, погонич уклонився й пішов далі. Дон Кіхот тоді до нього:

— Стій, чоловіче добрий! — каже.— Ви налягаєте на ноги шпаркі-ше, ніж цього хотілося б вашому мулові.

— А той: не можу я, пане, пристати. Ви бачите, я везу зброю, яка завтра буде потрібна, зупинятися я не маю права, тож щасливо зоставайтесь. Якщо ж ви хочете знати, навіщо я її везу, то майте на увазі: я збираюся ночувати в заїзді біля скиту; якщо й ви туди ідете, то ми там зустрінемося, і я вам розповім дивину! А поки ще раз щасливо зоставайтесь!

І погонич так погнав свого мула, що Дон Кіхот не встиг навіть запитатися, про яку се дивину збирається той розповідати. А що Дон Кіхот був дуже до всього цікавий і до

новин ласий, він наказав як стій рушати й заночувати в заїзді, не заїжджаючи до скиту, хоча грамотій волів зупинитися саме там.

Так вони й зробили, посідали верхами, рушили навпрошки до заїзду й прибули за сонця. Письмак, одначе, запропонував Дон Кіхотові [451] завернути до відлюдника і промочити горлянку. Скоро прочув те Санчо Панса, одразу повернув свого Сірого, і Дон Кіхот з письмаком рушили слідом. Але, на Санчову непорадну годину, спасенника вдома не було, так заявила їм послушниця, яку вони в скиту застали. Вони спитали в неї найкращого винця; вона відказала, що її пан вина не держить, а от як їм хочеться криничної води по дешевинці, то вона напоїть їх із дорогою душею.

— Аби мені хотілося води,— зауважив Санчо,— я б з будь-якої криниці напився. Гай-гай, Камачове весілля і дон Дієгова повня, як я за вами зітхатиму!

Ні з чим покинули вони пустиньку й подалися до заїзду; уїхавши не з-так далеко, зуздріли хлопця: чвалав звільна попереду, тож вони його наздогнали. Ніс на рамені шпагу, а на шпазі чи то згорток, чи то клунок, певне, з одежею: не інакше там були ногавиці або плюндри, кирейка й кілька сорочок, бо на собі він мав лише куцину з оксамиту, під саєту підробленого, сорочку навипуск, едwabні панчохи та тупоносі, за столичною модою, черевики. Виглядав він років на вісімнадцять-дев'ятна-дцять, обличчя веселе, рухи зграбні. Щоб коротати шлях, на ходу виспівував сегидильї. Коли наші супутники з ним порівнялись, він саме доспівав одну таку пісеньку, і письмак запам'ятав її:

Мене злидні гіркі на війну повели.

Я б удома сидів, якби гроші були.

Перший обіззався до нього Дон Кіхот.

— Вашець, паниченьку гожий,— сказав,— простує порожняком. Куди ж се ви верстаєте дорогу? Скажіть-но, якщо ваша ласка.

А молодик на те:

— Простую я так упорожні через спеку й нужду. А йду на війну.

— Що ж то за нужда? — спитав Дон Кіхот.— Бо спека справді страшна.

— Пане,— відповів хлопець,— у клуночку в мене лежать оксамитові плюндри, пара до цієї куцини. Якщо я збагнітую їх у дорозі, то мені не буде в чому хизуватися в місті, а справити нові купила нема. Ось чому, а також щоб було прохолодніше, йду я в такій постаті, а прямую я в ставку піхотних розташувань, за дванадцять ізвідси миль, наймуся затяжцем, а вже там знайдеться, на чому доїхати до порту, де нас посадять на корабель, посадка, як подейкують, буде в Картахені. Волію піти на війну і мати за зверхника й пана мого короля, ніж прислужуватись якомусь підпанкові в столиці.

— Певне, вашець користувався на останній службі з якоїсь пільги? — поцікавився грамотій.

— Аби я служив якомусь грандові ги шпанському або іншому вельможі,-! відповів хлопець,— я, мабуть, мав би якусь вільготу. Хороші пани завжди пільгують своїм служникам, ці служники виходять потім у хорунжі, а то й у капітани або дістають добрі нагородні гроші, зате я, неборак, вічно служив у якихось підхлібників сильних світ}:

сього та у всіляких випанків хамового кодла і пробавлявся в них на такій злиденній і нужденній рації і порції, що сам крохмаль для комірців половину [452] заслуженини з'їдав. Це було б дивб дивне, якби такий пахолок шукай-біда, як я, та зрештою знайшов щастя-долі.

— А скажіть, будь ласка, приятелю,— спитав Дон Кіхот,— невже ви так і не заслужили собі лівреї?

— Я мав їх дві,— відповів пахолок,— та коли слимак, не постригшись, йде з монастиря, рясу з нього скидають і повертають йому попередній одяг, так само і мої пани повертали мені моє вбрання. Попорають, бувало, свої столичні справи, зберуться додому та й здеруть з мене тую ліврею,— адже вони вичепурювали мене, щоб тільки очі замулювати.

— Мізерія мерзенна, кажучи з-італійська,— зауважив Дон Кіхот,— а все ж це велике щастя, що ви покинули столицю з таким благим наміром, бо нема на землі нічого почеснішого й кориснішого, ніж служити передусім Богові, а потім нашому законному панові — королю, особливо в військовій справі, де можна швидше, ніж у науках, як не збагатіти, то принаймні прославитися, як я вже не раз про теє говорив, і хай ті самі майорати закладалися більше вченістю, ніж військовою справою, а все ж войовники чимось, от тільки не знати чим саме, та вищі за вчених, і скільки в них пишноти, куди там до них іншим. І візьміть собі добре в помку те, що я вам зараз скажу, бо це поверне все на вашу руч і стане вам за втіху в злигоднях долі, а саме: женіть від себе думку про те, що вас може зуспіти лихо, бо найбільше зло — смерть, та оскільки смерть на бойовищі — красна смерть, то для вас умерти зло найменше. Спитали якось у зацного цісаря римського Юлія Цезаря, яка смерть для нього найкраща. Він відповів так: найкраща смерть нагла, раптова й непередбачена, і хоть се відповідь поганина, з істинним Богом не обізнаного, все ж він сказав хороше, бо цим довів, що він не слабодухий. Хай навіть ти голову зложиш у першому ж бою чи сутичці, убитий гарматним ядром чи вибухом міни, то й що? Люди смертні, смерти, як кажуть, не відперти. За Теренцієм, воякові більше пристало лягти кістками, ніж утекти живим-здоровим, і тільки той із вояків прославиться, хто слухатиметься своїх отаманів та іншу старшину. І ще затямте, сину мій, що воякові пристойніше пахнути порохом, ніж пижмом, і що як вас у ваших ратних трудах спостигнуть старощі, то хоть би вас зранено, обезвічено, збезножено, однак ваша слава нічим не вщербиться і навіть убогість її не вмалить, тим паче, що нині вжито заходів, щоб старі й калічні вояки мали підмогу й підсобу, бо не випадає трактувати їх, як звичайно трактовано муринів: як мурини ті зістаряться і не в силі більше служити, пани виписують їм визвольного листа і пускають на волю, начебто вони вільновідпущеники, виганяючи їх з дому, а насправді віддають їх голодові в рабство, від якого одзволити сіромах може тільки смерть. От і вся моя мова, а тепер сідайте в забедри на мого коня: я доведу вас до заїзду, там з нами повечеряєте, а завтра поїдете далі, і дай вам Боже щасливої дороги, як того заслуговує ваша благородна мета.

Пахолок сідати в забедри не схотів, але вечеряти в заїзді погодився, а Санчо тим

часом бубонів собі під носа: "Пожалься, Боже, над моїм паном! Як же се може бути: допіру цей чоловік напащекував стільки Дурниць про печеру Монтесіноса, а зате як же мудро глаголав він тепер. Ну, та гаразд, там видно буде". [453]

До корчми вони доїхали, коли вже споночило, і на радість Санчову¹ пан узяв її за стеженісінький заїзд, а не за якийсь звичний замок. Ще порога вони не переступили, як спитав Дон Кіхот корчмаря, чи ж тут той чолові'яга, який віз списи й галябарди. Корчмар відповів, що той у стайні мула розпрягає. Письмак і Санчо поставили своїх ослів туди ж таки, а Росинантові в стійлі дісталось найкраще місце і найкращий жолоб.

РОЗДІЛ XXV,

де заходить пригода з осяччим ревом і цікава приключка з вертепником, а ще наводяться вікопомні віщування мавпи-вгадниці

Дон Кіхота хлібом, як кажуть, не годуй, аби йому послухати й довідатися про дива, які обіцяв розповісти чоловік, що зброю віз. Пішов він туди, куди корчмар підказав, і справді побачив там тамтого, от і попросив він не гаючись як стій уповісти те, про що в нього ще дорогою розпитувався. На теє одрік чолові'яга:

— Оповідати про сії дива треба сидючи й гулящого часу. Ось нехай я, вашмость, паночку мій пишній; дам скотині оброку, то я вам таке розкажу, що рота роззявите.

— Якщо діло об цім стало,— сказав Дон Кіхот,— то я вам підсоблю.

І одразу ж заходився переточувати обрік і чистити ясла; такою смиренністю вражений, чоловік тим охвітніш побажав розповісти про те, про що його прохано. Тож, умостившись на кам'яній лаві при брамі, побіч Дон Кіхота, і звертаючись в особі письмака, пахолка, Санча Пан-си та корчмаря до бесіди, почав свою оповідь так:

— Щоб ви, панове-добродійство, знали, в одному сільцеві, за чотири з половиною милі звідси, сталося так, що в рехідора пропав осел, а все через шалапутнюву дівчини-служебки (та про це балакати не перебалакати), і хоч як силкувався рехідор нашукати осла, все намарне. Від тої пропажі вже два тижні уплило,— так принаймні подекують і славлять у селі,— і от стоїть якось скривджений рехідор на майдані, аж це приступає до нього другий рехідор, його односілець, та й каже: "З тебе, куме, калим: осел твій таки знайшовся!" — "Калим, куме, за мною і то чималенький,— відповідає той,— тільки скажи, де ж це він об'явився?" — "А в сосняку,— мовить другий рехідор,— я побачив його оце вранці, але без кульбаки і без упряжі, так спав з тіла, аж жаль брав дивитись. Хотів я був його перейняти й до тебе пригнати, але він геть здичавів і став харапудитися, я тільки до нього, а він ходу і в чатинник. Якщо хоч, ходімо разом на пошуки, я тільки ослицю додому заведу і миттю назад".— "Прошу, прошу,— на те осятник,— а я вже тобі тим самим віддячу". Таким самим робом і в таких самих подробицях розповідають про цю оказію всі, хто в курсі сієї справи. От рушила піхотою та пара рехідорів до лісу, проте в тих лісових застумах і в тому місці, де осла знайти сподівалися, його не було, так що даремно вони нишпорили по всіх нишпорках. Бачачи, що осла немає, той рехідор, що вранці [454] його помітив, каже першому: "Послухай, куме, мені спала одна думка, і тепер ми, безперечно, знайдемо цю животину, хоч би вона зашилася в земну, не те що в лісову нутробию. Адже я вмію знаменито ревіти

ослом, і якщо ще й ти бодай трошки вмієш, то вважай — справа на мазі".— "Кажеш, трошки, куме? — гукнув тамтой.— На Бога, в реві мене і осел не перереє".— "Зараз ми побачимо,— відповів другий рехідор.— Значиться так: я піду бором в один бік, ти в другий, і так ми обійдемо кружка і вряди-годи ревітимем, то я, то ти, тоді осел, певне, нас почує і, якщо він тільки в лісі, обізветься". На те відповів ослятник: "По-моєму, куме, ця думка якраз підтверджує, що в тебе ума двоє клали, а третій топтав". От розійшлись вони, як домовилися, в різні боки. Як на те, сталося так, що обидва заревіли водночас, і кожен, повіривши реву другого, порвався назустріч один одному, гадаючи, що осел відшукався. Побачивши свого односельця, потерпілий гукнув: "Невже, куме, то не мій осел ревів?" — "Ні, то я ревів",— той у відповідь. vНу, признаюсь,— сказав ослятник,— у реві між тобою й ослом ніякої різниці, бо я зроду не чув, щоб так хто передражнявав".— "Ці хваління й уславляння,— обізвався заводіяка,— радше належать і личать, куме, тобі, ніж мені. Землею, небом і Богом заприсягаюсь, ти за пояс заткнеш найспритнішого і найдосвідченішого ревуна на світі: звук у тебе високий, темп ти витримуєш і з такту не збиваєшся, реवेश на різні лади та ще й часто ті лади міняєш. Коротше, визнаю себе переможеним і віддаю тобі пальму першості й бажаю й далі високо нести прапор твого чудового мистецтва".— "Знаєш, куме,— відповів перший рехідор,— тепер я більше шануватимусь, ніж досі, переконаний, що і я до чогось у знадобі і маю іскру таланту. Звісно, я й раніше знав, що реву добре, але досі ні від кого не чув, що мій рев сама досконалість".— "А я тобі ось що скажу,— підхопив другий,— скільки кебети на світі марнується й гине, бо люди не вміють нею користуватися!" — "Але ж наша кебета,— заперечив потерпілий,— може стати нам у пригоді лише в рідку стежку, як оце тепер, та й то дай Боже, щоб вона нам підсобила". Погомонівши так, вони знов розійшлися і давай ревіти, при цьому як крикнуть, так і вклепаються і разом знай збігаються, аж поки вирішили ревіти двічі поспіль, щоб було зрозуміло, що ревуть вони, а не осел. Так облазили вони весь бір, ревучи щокрок двічі, а пропалий осел ніяк не озивався. Та і як йому, горопасі й бідоласі, було озиватися, скоро знайшли його рехідори в диких нетрях вовками розшарпаного? Побачивши його, ослятник сказав: "А я то дивувався, що він не відгукується. Живий, він би відгукнувся, як тільки почув би нас — на те він і осел. А все ж я, куме, вважаю, що немарно згаяв час на пошуки осла, хоч і знайшов тільки стерво: зате я чув, як віртуозно ти реवेश".— "А як так, то й слава Богу,— відповів другий,— виходить, ми з тобою одного тіста книш". Так, піймавши облизня й тільки похрипнувши, повернулися вони до села й там розповіли своїм приятелям, сусідам і знайомим про все, що їм приключило-ся, у тій ослячій шуканині, причім кожен похвалював-величав віртуозний рев другого, так що поголоска об тім пішла по всій окрузі; а диявол, який ніколи не спить, завжди охітний баламутити й підбурювати людей, колотити миром, підпускати брехні й робити з мухи слона, підстроїв і врядив так, що жителі інших сіл, побачивши когось із наших, почи— [455] нали ревіти по-ослячому: так-бо вони збиткуються з наших рехідорів. Підпряглася й дітлашня,— словом, потрапили ми в пельку й лабета до всіх чортів пекла: ослячий рев загуляв по селах, і жителів нашого, ревучого, села розпізнати так само легко, як

упізнають і odrізняють від білих негрів. Цей немилий жарт довів до того, що обсміяні не раз рушали на пересмішників, озброївшись і ушикувавшись бойовим ладом. Тоді сам чорт їм не брат. Як на мене, не взавтра, то позавтрьому мої односельці, себто ревуни, підуть походом проти другого села, за дві милі од нас, бо ті сусіди просвітку нам не дають своїми прїсмішками; щоб добре до виправи нарихтуватися, позакупляв я галябард та списів. Оце саме про ції дивовижі я й обіцяв вам розповісти, а як се по-вашому не дивовижі, то що ж, даруйте, інших я не знаю.

Так завершив свою повість той добродій, аж це упав у двір чолов'яга, вбрання якого — панчохи, плюндри, козакин — були з верблюжої вовни, і спитав голосно:

— Пане корчмарю, можна у вас стати на ніч? Зі мною лише мавпа-вгадниця і вертеп із Визволом Мелісендри.

— Ова! — гукнув корчмар.— Та це ж добродій майстер Педро! Славний проведемо ми вечір!

Ага, я забув вам сказати, що той майстер Педро мав одне око й сливе половину щоки заліплені поліпкою з зеленої тафти, і це насувало думку, що весь лівий бік його лица вражений якоюсь виразкою. Корчмар же вів далі:

— Ласкаво просимо, пане майстер Педро! А де ж ваша мавпа і вертеп? Щось їх не видно.

— Вони тут, близько,-! відповів чоловік у верблюжій вовні.— Я вихопився вперед довідатись, чи можна тут стати ночувати.

— Та я відмовив би самому дукові Альбі, а вже добродія майстра Педра пустив,— мовив корчмар.— Тягніть сюди і мавпу і вертеп, нинішні мої пожильці радо подивляться і виставу, і мавп'ячі фиглі й залюбки вам заплатять.

— От і гаразд,— відповів чоловік з поліпкою,— я візьму недорого, мені аби лиш видатки вернути. Зараз я підвезу сюди балагулу з мавпою і вертепом.

На сім слові він вийшов за браму.

Дон Кіхот одразу давай корчмаря випитувати, хто такий майстер Педро і що це за вертеп і мавпа. На те відповів корчмар:

— То славетний вертепник, віддавна уже він об'їжджає всю ара-гонську Ламанчу й показує виставу про те, як преславний дон Гайферос визволив Мелісендру. І треба сказати, що у нас тут нікому не в помку, щоб так цікаво і так браво грали на кону. Возить він із собою і мавпулю, там таку витівницю, що не то що серед мавп, а й серед людей рідкість; як ти її про щось запитуєш, вона пильно вислуховує, потім схоплюється на плече свого пана, нахиляється над саме вухо й шепче відповідь, а майстер Педро одразу ж ясує її всім. Знається вона, до речі, більше на минувшині, ніж на будучині, і хоть вона не завжди трафля, але взагалі помиляється рідко, тож мимоволі думаєш, що в ній сидить сатана. Кожна відповідь стоїть два реали, якщо та мавпа відповість, себто, я хочу сказати, якщо відповідь її пан за неї, потому як вона пошепче [456] йому на вухо, тим-то, славлять, що в майстра Педра грошей до сталої мами. Він чоловік панський та ще й кумпанський, живе собі у достатках, базікає за шістьох, п'є за дванадцятьох, і все коштом свого язика, мавпи та вертепу.

Тут повернувся майстер Педро з балагулою, а в балагулі їхав вертеп і велика безхвоста мавпа з повстаним озаддям, а втім, ловкенька. Побачивши її, Дон Кіхот одразу спитав:

— Скажіть-но мені, вашмость, пані вгаднице, яка наша планида? Що з нами станеться? Ось мої два реали.

І він звелів Санчові сплатити їх майстру Педрові, а майстер Педро, за мавпу відповідаючи, сказав:

— Пане, ця звірючка не дає обзиву й нічого не обвішає з приводу прийдешнього, а от про бувальщину та й трохи про теперішнє їй дещо відоме.

— Нехай тебе чорти візьмуть! — гукнув Санчо.— Та я й щербатого шеляга не дам за те, щоб мені ворожили про мою минувшину. Бо ж хто відає про неї ліпше за мене? А платити, щоб мені розказували те, що мені відомо й так, нема дурних. Та раз мавпа знає про теперішнє, то ось, прошу, мої два реали, а зараз скажіть мені, ваша мавповельможносте, що моторить нині моя стара Тереза Пансиха і коло чого вона порастється?

Взяти гроші майстер Педро не схотів.

— Не хочу,— сказав,— брати винагороду наперед, спершу треба заслужити.

Тут він двічі поляпав себе правицею по лівому раменю, мавпа притьмом скочила туди, похилилась до його вуха і зубами клац! клац! Покла-цала десь так, як проказати "вірую", і знову стриб на землю, і тоді майстер Педро упав перед Дон Кіхотом навколішки і, до його стіп припадаючи, вирік:

— Обіймаю ваші ноги достоту, як обняв би Геркулесові стовпи, о безподібний воскресителю призабутого вже мандрованого рицарства! О рицарю Дон Кіхоте з Ламанчі, ще не угонорований як слід за свої заслуги, затуло кволих, підпоро падаючих, підмого упалих, твердине й потіхо всіх зболілих!

Дон Кіхот отетерів, Санчо остовпів з дива, письмак розгубився, па-холок перепудився, ревун-ослятник роззявив рота, корчмар у поли вдарив, коротко, речі вертепника ошелешили всіх, а він вів далі:

— А ти, о добрий Санчо Пансо, найкращий зброєношо найкращого на світі рицаря, радій: твоя добра жона Тереза жива-здорова, і зараз вона тре льон терлицею, і щоб тебе остаточно упевнити, скажу тобі більше: по ліву руку в неї стоїть щербатий жбан з доброю мірою вина, аби поралося веселіше.

— В це я охоче вірю,— відповів Санчо,— Тереза у мене справжній скарб, і аби не була така ревнива, я б не зміняв її на велетку Андандону, а вже на таких, як вона, за словами мого пана, світ стоїть. А потім ще моя Тереза з тих, у кого нині густо, а взавтра пусто.

— А зараз я ось що скажу,— упав у річ Дон Кіхот,— чоловік очи-таний і подорожній, неодмінно видющий і знаючий. А хилю я ось куди: чи ж міг би мене хто переконати, що на світі існують мавпи-вгадниці, [457] як це я допіру бачив власними очима? Атож, я той самий Дон Кіхот із Ламанчі, про якого сказала ця славна хвостина, тільки вона мене пере-славила, та хоть би який єсьм аз, я вдячен небові за те, що воно наділило

мене лагідною й жалісливою душею, схильною всім робити добро і нікого не кривдити.

— Аби в мене гроші водилися,— сказав пахолок,— я спитав би в пані мавпи, чого мені в майбутніх скитаннях чекати?

На те майстер Педро, який уже підвівся з колін, відповів:

— Я вже казав вам, що ця бестійка майбуття не віщує. А якби й віщувала, то ви б і грошей не потребували: я б зрікся будь-якого зиску, аби лиш догодити приявному тут панові Дон Кіхотові. Ну, а зараз із пошани до нього і щоб його уконтентувати, піду нарихтую вертеп і задарма потішу всіх постояльників.

На сім слові корчмар зрадів непомалу й показав, де найкраще для того вертепу місце, і вертеп притьмом розставлено.

Мавп'ячі віщування не припали Дон Кіхотові до смаку, на його суд, прорікати мавпі майбутнє чи минуле не діло, і, поки майстер Педро ставив вертеп, він одвів Санча в куток стайні, далі від чужих ушей, і сказав:

— Слухай, Санчо, бачачи оце зручність і справність сієї мавпи, я переконався, що майстер Педро, її пан, уклав таємний і сакральний пакт із сатаною.

— Ну, як ковпак такий сальний, та ще й сатанинський, то, певне, дуже брудний,— виснував Санчо.— Але на кий біс майстрові Педру всі ці ковпаки?

— Ти мене не зрозумів, Санчо, я хотів сказати, що він, мабуть, підписав умову з сатаною, от мавпа й здобула такий хист, а її пан заробляє собі легкобитом, а потім, забагатівши, віддасть сатані душу, а врагу роду людського й на руку ковінька. Адже недарма мавпа та вгадує лише минуле й теперішнє, а диявольська премудрість на цьому й обмежується, про майбутнє диявол тільки домислює, та й то не завжди, один Господь Бог відає часи й реченці, і для нього одного нема ні минулого, ні майбутнього, а все теперішнє. А раз так, то ясно, що мавпа мовить з диявольської направи, аж дивно, як це досі на неї не донесено Святій Інквізиції, не взято її на спиток і не вивідано, яка нечиста сила нашіптує їй ті пророцтва. А я ж бо певен: ця мавпа не астролог, і ні вона, ні її пан не креслять та й креслити не вміють так звані астрологічні фігури, які тепер у Гишпанії в такому ходу, що кожна кумаха, пахолок або шевчик гадають, ніби гороскоп скласти можна завиграшки, і своїми брехнями й неуцтвом порушують авторитет воістину точної науки. Я знаю, як одна дама спиталася в гороскопника, чи оцниться її кімнатна сучка, а як оцниться, то скільки цуценят приведе і якої масті. На те пан астролог, склавши гороскоп, відказав, що сучка оцниться й наведе трьох щенят: одне оливкове, друге буре, а третє різномасте, одначе з умовою, якщо та сучка понесе між одинадцятою та дванадцятою годинами дня або ночі та ще й у понеділок чи в суботу. Та сталося так, що через два дні сучка здохла від бігунки, і пана гороскопника визнано в тому містечку за найголіннішого планетника — так величають усіх чи сливе усіх звідарів. [458]

— А проте цікаво,— сказав Санчо,— якби вашець веліла майстра Педро спитатися в мавпи, чи то правда, що прилучилося з вашою ми-лостью в печері Монтесіноса, бо по-моєму, не ображаючи вас, скажу, все теє було морока й мана, чи нехай — сонна з'ява.

— Все може бути,— відповів Дон Кіхот,— учиню так, як ти радиш, хоча й не без

гризот.

Тут до Дон Кіхота приступив майстер Педро, кажучи, що вертеп установлений і що він просить його милость піти подивитися, бо вертеп того вартий. Дон Кіхот висловив йому своє бажання й попросив як стій спитатися в мавпи: вві сні пригодилися йому в яскині Мотесіно-са всякі пригоди чи наяву, бо сам він вважає, що там усього уперепліт. Майстер Педро мовчки пішов по мавпу, посадив її перед Дон Кіхотом та Санчом і мовив:

— Послухайте, пані мавпо, той рицар прагне знати, правда чи ні те, що з ним коїлося в так званій яскині Монтесіноса.

Тут він подав звичний свій знак, мавпа схопилася йому на ліве рамено й щось шу-шу-шу йому на вухо, відтак майстер Педро ознаймив:

— Мавпа каже так: почасти з баченого й пережитого вашою милос-тю в тій гроті злуда, а почасти правда, оце на разі і все. Якщо ж ваша милость рачить знати більше, то вона відповість на всі ваші питання наступної п'ятниці, бо зараз угадницький хист її вигас, і вона раніше од п'ятниці, як сама сказала, його не одзискає.

— А не казав-ем,— іскрикнув Санчо,— що мені не вірилось, щоб усе, чи бодай половиною через пів з того, що вашець, паночку мій, намолола про печерні придибашки, та була правда.

— Прийдуще покаже, Санчо,— заперечив Дон Кіхот,— бо час-усе-відач не дає ховати кінців у воду і все витягає на сонечко, навіть з надер земних. А зараз про се годі, ходімо краще подивимося вертеп славного майстра Педра, він готує, по-моєму, якусь новину.

— Якусь? — вигукнув майстер Педро.— Та в моєму вертепі тих новин шістдесят тисяч. Запевняю вашу милость, пане Дон Кіхоте, що мій вертеп — диво з див, а як не вірите мені, вірте ділам моїм. Отож розпочинаємо, доба пізня, а нам чимало треба ще зробити, розповісти й показати.

Послухались його Дон Кіхот із Санчом і пішли туди, де стояв уже відкритий вертеп. Освітлювало його, додаючи йому блиску й пишноти, безліч воскових свічок. Майстер Педро засів за коном, бо мав ляльки водити, а вперед вийшов хлопець, майстра Педра пахолок, щоб тлумачити і яснити всі тайнощі дійства й показувати указкою на маріонетки.

Ось як усі корчемні постояльці притаковились, хто сидячи, хто стоячи навпроти вертепу, залишивши найкращі місця Дон Кіхотові, Санчо-ві, пахолокові та письменникові, окличник заходився тлумачити, а що саме — те почує й довідається всяк, хто послухає хлопця або ж прочитає наступну главу. [459]

РОЗДІЛ XXVI,

де триває втішна пригода з вертепником і розповідається про інші прецікаві речі

Замовкли всі, тірійці і троянці,

я хочу сказати, що глядачі, геть усі, зазирали в рота глашатаєві тих див, аж це за сценою вдарили в тулумбаси, засурмили сурми, ревонули гармати; та скоро галас той унишкнув, і тоді хлопчак підняв голос і почав такими словами:

— Правдомовну цю історію, яку ми показуємо вашому добродійству, дослівно взято з літописів французьких і тих балад гишпанських, які переказуються з уст в уста, так що навіть вуличники цитують їх з голови. Мова мовиться про те, як сеньйор дон Гайферос вибавив малжонку свою Мелісендру, коли її з'ясирили й тримали в полоні маври в гиш-панському городі Сансуеньї — так тоді називалася Сарагоса. Подивіться, панове-добродійство, ось сам дон Гайферос гуляє в кості, як про це співається в баладі:

Сидить і грає в кості дон Гайферос,
Не згадує уже про Мелісендру.

Та тут з'являється інша постать з вінцем на голові й берлом у руці, то цісар Карло Великий, Мелісендрин ніби-отець. Угнівавшись на зятя за оспалість і безпечність, він вичитує йому добру молитву. Зважте, як він кипить і лютує, того й жди, що торохне його берлом по голові, а деякі автори твердять, що він і справді дав йому гарту та ще й доброго. Довго зятю втокмачував, що як той не відіб'є своєї малжонки, то зганьбить себе, а потім буцімто вирік:

Я сказав, а ти вирішуй.

Дивіться ж, панове-добродійство, як цісар повертається до дона Гай-фероса плечима й іде геть, як дон Гайферос з серцем і з досадою жбурляє і дошку, і кості, велить подати йому бронь і просить кузена свого Роланда позичити йому Дюрандалевого меча, Роланд позичити не згоден, проте пропонує себе товаришем у цьому важкому передузятті; але одчайдух обурено відмагається від його послуг. Мовляв, він сам визволить свою малжонку, навіть якби бранка сиділа в найглибшій глибці, отож він узброюється й одразу ж рушає в путь-дорогу. А зараз, панове-добродійство, позирніть на цю-от вежу; гадається, що це одна з вартівень Сарагоського замку, нині Альхаферією званого, а дама в мавританському строї, яка стоїть на балконі — непорівнянна Мелі-сендра; не раз ізвідти поглядає вона на французький шлях, спогадує Париж, свого мужа і тим розважає себе в неволі. А ось перед вами нова сцена, досі ще не бачена. Ви бачите цього мавритянина? Ось він навшпиньки, тишком-нишком, з пальцем на устах, закрадається ззаду до Мелісендри. Ну, а зараз дивіться, як він цілує її просто в губи і як вона зразу ж відпльовується, втирає губи білим рукавом своєї сорочки, лементує-квилить і з журби рве на собі свої гарні коси, буцімто вони винні в цьому лиходійстві. А зараз погляньте он на того вельбучного мавританця, який стоїть на кружганку: то король Сансуеньї Марсилій; [460] він став свідком безчільності того мавра, і хоть мавр той його кузен і любленик, одразу ж наказує його злапати, всипати йому двісті гарячих і провести багатолюдними вулицями:

Йдуть попереду герольди,
А позаду — жезлоносці.

Дивіться: ось уже ідуть виконувати присуд, а злочин же скоєно оце допіру. Річ у тім, що маври, не то що ми, не сидять за калавуром, поки слідство, їм не вручають копії акту дання вини.

— Хлопче, хлопче! — заволав тут Дон Кіхот.— Тиvedi свою розповідь по гостинцю,

а не збивайся на путівці та манівці. Щоб доскіпатися до правди, треба чимало перевірок і переперевірок.

На те з-за кону обізветься майстер Педро:

— Хлопче! Озирайся на задні колеса і слухайся цього пана — так буде ліпше. Тягни нитку повісті, а пітканням не захоплюйся, пам'ятай: де коротко, там ще й рветься.

— Гаразд,— відповів хлопчак і вів далі: — Он той верхівень у га-сконському плащі — се і єсть дон Гайферос, а оно його жона; відомщена за безчільність закоханого в неї мавра, з повеселілим і погіднішим личком виходить вона на балкон, перемовляється звідти з своїм мужем, маючи його за якогось мандрівця і обертаючись до нього з словами й речами, уже відомими нам з популярної балади, а саме:

Якщо будеш у Парижі,

Про Гайфероса дізнайся.

Я не стану їх відтворювати, бо розволіклість звичайно справляє нудьгу. Досить бачити, як дон Гайферос розпинає плаща, і з радісної Мелісендриної метушні ми здогадуємося, що вона його впізнала; ще мить, і вона спускається з балкона, щоби спасти на коня й поскакати геть з своїм любим мужем. Та — ой леле! — поділ її спідниці чіпляється за залізний випуст балкона, і Мелісендра зависає в повітрі. Та гляньте, як у найгіршій притузі спомагає нас милосердне небо: дон Гайферос підгарцьовує до неї і, не переймаючись тим, порветься чи не порветься пишна її спідниця, підхоплює жону і потім, у млі ока, саджає її по-чо-ловіцьки в забедри й наказує їй триматися міцно й обіруч, щоб не впасти, охопить його стан, а то ж пані Мелісендра їздити так верхи не призвичаєна. Чуєш? Це румак заржав на radoшах, що в нього такі їздці, така багатоцінна й прегарна ноша: його пан і його пані. Ось вони розвертаються, виїжджають із міста й, веселі та щасливі, рушають на Париж. Час добрий вам, щирих закоханців паро — не пара всім на світі любленим! Щасливо доїхати до вашої дорогої батьківщини, і хай льос не перепинить бігу вашого коня! Дай Боже, щоб на радість вашим друзям і родичам ви прожили в мирі й згоді відпущені вам дні, і хай цих днів подовжиться стільки, скільки було їх у Нестора! Тут знову озвався майстер Педро:

— Простіше, хлопче, не буяй так високо, надутість завжди разить. Оповісник не відповів йому нічого й провадив далі:

— Від очей роззяв, звиклих усе підглядати, не сховалось, як спуска— [461] лася з балкона й сідала на коня Мелісендра; он вони роздзвонили про втечу королю Марсилію, а той повелів бити на сполох. Дивіться, як усе в них швидко-прудко: ось уже на всіх мечетях дзвонять на гвалт, і місто гуде від дзвонів.

— Ну, це вже дзуськи! — впав у річ Дон Кіхот.— Щодо дзвонів ! майстер Педро сплехував: у маврів нема дзвонів, а єсть військові котли і такі жоломійки, подібні до наших гобоїв. Отож увесь цей сансуенський дзвін на гвалт — не знать що, курзу-верзу.

Почувши теє, перестав майстер Педро дзвонити і сказав:

— Не уїдайтеся, ваша милость, пане Дон Кіхоте, за такий дріб'язок і не домагайтесь досконалості — все одно її не осягти. Чи ж у нас не виставляють кожен Божий день кумедій, де все півтора людського? А проте вони тішаться неабияким успіхом, і глядачі

в надпориванні їм ляпають і кричать "браво". Говори далі, хлопче, і не слухай нікого, хай навіть у моїй виставі дурниць, що того маку на паляниці, у мене один клопіт: начинити собі капшука.

— Ваша правда,— притакнув Дон Кіхот. А хлопчак провадив:

— Погляньте, скільки пишної кінноти виступає з міста, щоб побігти вдогін за хрещеним подружжям, а сурми сурмлять, а жоломійки грають, а торбани і бубни б'ють. Боюся, що маври переймуть утікачів, ув'яжуть до кінського хвоста й приведуть назад — бодай не бачити такого позорища!

Побачивши й почувши Дон Кіхот стільки бусурменства і стільки навіженства, зміркував за благо спомогти втікачів; тож зірвався на рівні й покликнув товстим голосом:

— Не допущу, поки я живий, щоб при мені так підступно трактовано такого зацного рицаря й небояна коханця, як дон Гайферос. Спинись, плюгава галайстро! Не смійте гнатися-туритися за ними, а то я сточу з вами бій!

Як сказав, так і зробив, добув меч, плиг одним скоком до вертепу і давай з небаченим завзяттям і люттю бити лялькових маврів: тих скидав на землю, тим стинав голову, одних калічив, інших шаткував на капусту і в розпал тієї січі так кресонув навідліг, що якби майстер Педро не пригнувся, не скоцюрбився і не присів, Дон Кіхот зніс би йому голову так же завиграшки, боцімто вона в нього була марципанова. Майстер Педро гукав:

— Стійте, ваша милость, пане Дон Кіхоте, і зважте, що ви нівечите, січете й убиваєте не правдивих бусурменів, а фігурки з бібули! Ой, смутку мій! Він же нищить і стирає на гамуз усе моє добро!

А Дон Кіхот усе ще роздавав шабельні удари, гніздячи то обіруч, то плазом, то навскіс. У лічені хвили, як два отченаші проказать, перекинув вертеп, порубав і на мак розбив усі ляльки та всю примусію, короля Марсилія було тяжко поранено, а в цісаря Карла Великого розполовинено і корону, і голову. Достойна публіка сполошилася, мавпуля втекла на дах, письмак перестрашився, пахолок перепудився, навіть у Санча Панси душа пішла в п'яти, бо як він сам присягався вже по тій шурі-бурі, він ще зроду-віку не бачив, щоб його пан так розходився. Вчинивши погром, Дон Кіхот трохи втишився й вирік: [462]

— Хотів би я оце бачити перед собою всіх тих, хто не вірить і не бажає вірити, яке то благо на світі мандровані рицарі. Подумайте: аби не я, що було б з добрим доном Гайферосом і красунею Мелісендрою. Либонь, у цю хвилину собаки вже наздогнали б їх і вчинили розправу. Отож хай живе мандроване рицарство і хай воно піднесеться понад усе суще на землі!

— Хай собі живе,— пробекав жалібно майстер Педро,— а мені час помирати, я такий побідаха, що міг би сказати вкупі з королем Родрігом:

Вчора мав я ще державу,

А сьогодні навіть башти

Не лишилося у мене.

Ще півгодини, ба навіть півхвилини тому я вважав себе паном над царями й цісарями, у моїх кіннийцях, скринях та чувалах був чортів тиск коней та строїв, а зараз я яко наг, яко благ, я залишився голий, як турецький святий, а передусім я позбувся мавпи," і поки її впіймаю, з мене двадцять потів зійде. І все це через безтямну лють цього пана рицаря, а він же, як славлять, спомагає сиріт, направляє кривду й творить усякі інші благі діла, ось тільки його шляхетність обійшла стороною мене, хай будуть благословенні й високославні небеса з їхніми ангельськими чинами і престоломи. Певне, вже Рицарю Сумного Образу судилося пошпетити моїх маріонеток і завдати мені горя.

Педрові жалі зворушили Санча Пансу, і він сказав так:

— Не плач, майстер Педро, і не побивайся, бо серце мені порветься. Знай, що пан мій Дон Кіхот — горливий католик і найщиріший християнин, і якщо до нього дійде, що він завдав тобі ушкоду, то неодмінно побажає й зуміє віддати тобі та ще й віддячити з чохом.

— Аби ж то пан Дон Кіхот віддав хоча б за частину ляльок, то і я був задоволений, і сумління його милості залишилося б чисте, бо не спасеться той, хто присвоїв собі чуже добро проти волі власника і не віддячив йому.

— Авжеж,— сказав Дон Кіхот,— от тільки незрозуміло, майстре Педро, що саме з вашого добра присвоїв я собі?

— А то не присвоїли? — гукнув майстер Педро.— А те ось канцур'я розкидане-розметане на голій і яловій землі — хто ж його пошаткував і потрошив, як не грізна міць потужної вашої правиці? Чиї ж бо сії тіла, як не мої? І з чого б я ще контентувався, як не з них?

— Тепер я остаточно досвідчився,— відповів на те Дон Кіхот,— як досвідчувався уже не раз, а саме: мої переслідники-характерники спершу показують мені якийсь правдивий лик, а потім змінюють і лицюють його, як їм заманеться. Слухайте ж, панове-добродійство, кажу вам по ширості, мені примарилось, ніби все, що тут відбувається, відбувається на правду, що Мелісендра — то Мелісендра, дон Гайферос — дон Гайферос, Марсилій — Марсилій, Карло Великий — Карло Великий, ось чому я вкинувся в таку пасію і, аби справляти повинність мандрованого рицаря, порвався допомогти й підсобити втікачам, і ось, такою шляхетною метою подвигнений, звершив усе те, чому есте свідкували. Якщо ж склалось не так, як бажалось, не я причинен, а мої [463]переслідувачі-лиході і хоть я сплоха в лихо вскочив, проте я сам собі присуджую тії збитки відшкодувати. Хай майстер Педро оцінить, скільки тії знівечені ляльки варті. Я ладен негайно сплатити в добрій обіговій монеті кастільській.

Майстер Педро вклонився й мовив:

— На менше я й не сподівався від нечуваної доброти християнської презацного Дон Кіхота з Ламанчі, істинного оборонця й милостивця всіх немаєчних і нужденних скитальців; так ось, панове, нехай пан корчмар і великий Санчо стануть за посередників між вашою милостю і мною і поцінують, чого варті чи могли бути варті поламані ляльки.

Корчмар і Санчо згодилися, і майстер Педро притьмом підібрав з землі безголового короля Марсилія Сарагоського й мовив:

— Зразу видно, що короля вже не воскресити, а тому, з вашого дозволу, я хотів би мати за його смерть, скін і внебовзяття півп'ята реала.

— Далій,— сказав Дон Кіхот.

— Ось за цей відруб згори донизу,— вів далі майстер Педро, беручи розрубаного цісаря Карла Великого до рук,— небагато заправити п'ять з чвертю реала.

— І немало,— вкинув слівце Санчо.

— Ні, небагато,— заперечив корчмар.— Я, яко посередник, пропоную округлити до п'яти.

— Дати йому цілих п'ять з чвертю,— мовив Дон Кіхот,— чверть реала туди, чверть реала сюди: підсумок нинішнього лиха від того не зміниться. І завершуйте боржій, майстре Педро, час вечеряти, я вже намілівся голодом.

— За цю ляльку,— сказав майстер Педро,— безносу й однозору, колишню красуню Мелісендру, я прошу, як велить сумління, два реали дванадцять мараведі.

— Хай ти скажишся,— гукнув Дон Кіхот,— якщо Мелісендра зі своїм мужем тепер уже принаймні не на кресах Франції: їхній же румак не то що біг, летом летів. Отож нема чого продавати мені фіги-миги й тицяти перед носа якусь безносу Мелісендру, тоді як справжня, якщо все гаразд, тепер зі своїм малжонком у Франції розляглась та й жартує, дай Боже, що кому гоже, нам же треба, пане майстре Педро, ходити навпростець і не кривити душею. Що далій?

Майстер Педро, бачачи, що Дон Кіхотовий розум знову затемнився, і він сів на свого коника, і боячись випустити його з рук, сказав так:

— Атож, це не Мелісендра, а одна з її служебок. Дайте мені за неї шістдесят мараведі, і ми квити.

В такий спосіб поціновано і всіх інших прикалічених маріонеток, і ціну двоє третейських арбітрів дещо скинули на втіху обох сторін; сума, зрештою, набігла до сорока реалів і трьох чвертів. Санчо одразу ж виклав гроші, але майстер Педро вивернув додатково ще два реали на ловитву мавпи.

— Дай йому, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— не на мавпу-угадницю, а на квартиру-розрадницю, і ще двісті реалів я дав би у віддяку тому, хто міг би сказати напевне, що сеньйора донья Мелісендра і сеньйор дон Гайферос уже у Франції, в родинному колі.

— Ніхто не міг сказати цього краще, ніж моя мавпа,— заявив май— [464] стер Педро,— але нині п сам дідько не впіймає. А втім, я думаю, що голод і любов до господаря дадуться взнаки, вночі вона почне нишпорити, а вранці ми з нею, Бог дасть, побачимося.

Зрештою та лялькодраківка завершилася, і всі в добрій згоді й лагоді повечеряли коштом Дон Кіхота гойного того вечора, як ніколи.

Ще спозаранку поїхав чоловігя зі списками й галябардами, а як задніло, прийшли до Дон Кіхота попрощатися письмак і пахолок: перший повертався додому, а другий збирався далі верстати путь, і Дон Кіхот дав йому на дорогу дванадцять реалів.

Майстер Педро більше не ставав з Дон Кіхотом на прю, він-бо добре його знав. Він устав ні світ ні зоря і, підбравши недогибки свого вертепу й підхопивши мавпу, теж подався галайсвіта. Корчмар же, досі з Дон Кіхотом незнайомий, дивувався непомалу і його химородам, і його гойності. Санчо на розказ свого пана вельми гойно йому заплатив, і близько восьмої ранку, попрощавшись нарешті з корчмарем, рицар та його джура покинули заїзд і пустилися в дорогу, а ми з ними не поїдемо, бо нам пора розповісти про інші околичності, потрібні для розуміння цієї знакомитої історії.

РОЗДІЛ XXVII,

де псується, хто такий майстер Педро та його мавпа, а також оповідається про нещасливий для Дон Кіхота кінець пригоди з ослячим ревом, зовсім супротивний тому, ніж він собі зичив і замишляв

Сід Ахмет, дієписець цієї великої історії, такими словами розпочинає новий розділ:

Присягаюсь яко християнин і католик... з чого його тлумач зауважує, що клятва Сіда Ахмета, з походження, безперечно, мавра, буцімто він християнин-католик, означає лишень ось що: достоту як християнин-католик під час клятви присягається чи повинен присягатися говорити саму правду, так і він присягається, яко християнин-католик, говорити саму правду про Дон Кіхота і зокрема про те, хто такий майстер Педро та його мавпа-угадниця, здатна своїми віщуваннями викликати у всіх навколишніх селах здуміння і подив. Отож він мовить, що всі, хто першу частину цієї історії читав, пригадають, певне, собі Хінеса де Пасамонте, якого вкупі з іншими галерниками визволив Дон Кіхот у Сьєррі-Морені, і за це добродійство та голота злостива і зловорожа відплатила йому невдячністю і кийовим боєм. Той самий Хінес де Пасамонте, прозваний від Дон Кіхота Хінесиком Потягусиком, і поцупив у Санча Панси Сірого, проте в частині першій з вини друкарів вилетіло пояснення, як саме і коли все те скоїлося, через що багато читальників недомислилися і друкарський ляп ставили на карб авторів-забудькові. Та ось Хінес викрав Сірого з-під сонного Санча Панси і зробив це таким самим ярмісом і викрутасом, що й Брунело, коли при облозі Альбраки Сакрипант вихопив у нього з-під ніг коня. Як одзискав Санчо свого осла, ми вже розповідали. Той самий Хінес, боячись потрапити до [465] рук правосуддя й прийняти кару за незліченні свої шахрування та злочини (за ним їх стільки рахувалося і то таких розмаїтих, що він сам списав цілий томище), той самий Хінес постановив пробратися до королівства Арагонського, заліпити собі ліве око й пошитися в вертепники, бо сіпати за нитки й показувати фіглі він був неабиякий мастак.

Отож ув одних християн, визволених з берберійського брану, він справив при нагоді мавпу та й вимуштрував її на умовний знак залазити до нього на плече й удавати, ніби щось нашіптує йому на вухо. І тепер, перш ніж нагрянути з своїм вертепом та мавпулею в якесь село, розпитував у сусідів чи там у людей обізнаних, що цікавого сталося в тім селі і з ким саме. От він усе те закрічував, і на почин звичайно розкладав вертеп і ставив то ту, то ту вертепну сценку, але всі незмінно веселі, втішні й широковідомі. А вже після вистави показував зручність і справність своєї мавпи, при цьому попереджав публіку, що вона вгадує минуле й теперішнє, а от щодо майбутнього

не тімаха. За кожену відповідь він правив два реалі, а з деяких ще дешевше, залежно від того, хто питав; коли ж зупинявся в людей, чиї таємниці знав, то хоч би вони, жалкуючи гроші, від розпитів утримувалися, він усе одно подавав мав-пулі знак, а потім об'являв, що вона сказала йому те-то й те-то, і таки вціляв у мету. Цим він неабияк прославився, і всі ходили за ним тічкою. Бистрий розумом, він придумував відповідь на льоту і нерідко відповідав вельми дотепно, а що в нього ніхто не розпитувався і не доскіпувався, звідки мавпа така вгадниця, то він лудою лудив усіх та знай починав капшук. І от, упавши в заїзд, упізнав він одразу Дон Кі-хота і Санча Пансу, а впізнавши, зумів завиграшки великим дивом здивувати і Дон Кіхота, і Санча Пансу, і всіх інших постояльців; правда, це б вийшло йому боком, якби Дон Кіхот, здійснюючи королю Марсилію голову й вибиваючи до ноги кінноту, затнув мечем трошки нижче,— та про це вже йшлося в передущому розділі.

Ото і все, що треба про майстра Педро та його мавпу розповісти. А тепер вернімося до Дон Кіхота з Ламанчі.

Виїхавши з заїзду, він поклав собі спершу навідати береги річки Ебро та її околиці, а потім рушити в місто Сарагосу, оскільки до турніру залишалося ще чимало часу. З цим наміром пустився у путь і за два дні дороги з ним не сталося нічого достойного опису, аж це третього дня, беручись на узгірок, почув він суремний рев, барабанний дріб та пальбу з пищалей. Він був подумав, що це йдуть жовніри, і, щоб глянути, підострожив Росинанта й виїхав на пагорок. От зіп'явся він на шпиль, глядь, а під горою аж роїться від людей, душ, як йому здалося, двісті, озброєних чим-попада, як-от: ратищами, самострілами, бердишами, списами й галябардами, хто пищалі мав, хто круглі тарчі. Спустився наш гідальго з пагорба і під'їхав до загону так, що міг ясно розгледіти короговки, розрізняти їхні барви й відчитувати гасла, на них. написані; надто йому впав до віч один девіз: на прапорі чи короговці з білого атласу було вдано мов живого віслючка сардинського, голова задерта, паща роззявлена, язик висолоплений — словом, у такій поставі, ніби збирався ревіти, а довкола буйними літерами виписано такий двовірш:

Як осли, ревіли ревно

Два алькальди даремно. [466]

З цього знаку виснував Дон Кіхот, що ці люди, певне, ревуни-ослят-ники, от він сказав про те Санчові й розтлумачив, що на стягові написано. І додав, що той, хто йому про цю пригоду оповідав, очевидно, вклепався, кажучи, що ревіли двоє рехідорів, бо з віршиків на прапорі виходить, що то алькальди. На те відрік Санчо Панса:

— Пане мій, менше тим переймайтеся. Можливо ж, ті рехідери-ревуни та вже поробилися в тім селі алькальдами, тоді їх можна титулувати і так, і так. Тим паче що сіль цієї сторії не в тім, хто ревів, алькальди чи там рехідори, а в тім, аби ревіли, бо ревіти по-ослячому є від чого і алькальдові, і рехідорові.

Коротше, нашим мандрівникам стало на очі, що то обсміяне село вийшло битися з сусідами пересмішниками, які заливали йому сала за шкуру.

Дон Кіхот подався просто до сельчан, засмутивши тим непомагу Санча, не дуже

охочого до такого роду турбацій. Загін прийняв його як підмогу, гадаючи, що він їхня сторона. Піднявши наліччя, Дон Кіхот з шляхетною звагою й гідністю під'їхав до корогви з зображенням осла, і тут його обстала вся військова старшина, витріщивши на нього очі, здивована, як усі ті, хто вперше бачив його. Помітив Дон Кіхот, як пильно його розглядають, не обзиваючись ні словом і ні про що не питаючись, надумав з цієї мовчанки скористатися і, порушуючи свою власну, покликнув товстим голосом:

— Панове-добродійство, я хочу виголосити перед вами орацію і якнайщиріше прохаю не перепиняти мене, поки вона вам не увіриться й не уїсться. Якщо ж уїсться, подайте мені знак, і я одразу покладу собі на уста печать, а на язика камінь.

Усі заявили, що він може виголосити орацію і що вони послухають його залюбки. Діставши дозвіл, Дон Кіхот провадив так:

— Я, панове-добродійство, мандрований рицар, моє ремесло — воєнна справа, а покликання — оступатися за тими, хто цього оступання потребує, і відзволяти окривджених. Аж кілька днів тому прознав-єм про вашу долю і про те, чому ви беретеся раз у раз до броні, жеби помститись на ваших ворогах. От я добре зглибив вашу справу і зробив висновок, що ведлуг поєдинкових правил даремно ви себе за ображених маєте, бо ніяка приватна особа не може образити всієї громади, якщо тільки не оскаржить усіх посполу у зраді, коли напевне невідомо, хто саме той здрайця. Приклад такий подає нам дон Дієго Ордоньес де Лара, він оскаржив усіх саморранців, бо не відав, що в зрадецькому царевбивстві лише Велідо Дольфос винний. Через те кинув оскарження всім, і отже, всім довелося взяти на себе відповідальність і віддати віть за віть. А втім, звісно, сеньйор дон Дієго переборщив і своїм викликом хильнув через міру, бо навіщо ж викликати на герць мертвих, воду, збіжжя, ще не народжених малят і всяке інше подріб'я й мализну, в тому виклику перераховану, ну, та що його вдієш: щоб прибрехати, не пожалієш батька-матір. Так ось, оскільки одинак образити цілого царства, моцарства, міста, а села й поготів не годен, то зрозуміло, що й нема чого за образу, буцімто завдану вам, мститися, бо образи тієї якраз і нема. Чи ж годиться, щоб жителі Дзигарів та чубились з тими, хто дражнить їх дзигарниками, а також і миловарниками, повідляни— [467] ками, каструльниками чи китенятами та іншими сельчанами, чиї клички й прізвиська на устах у кожного пахолка і в усякої низоти! Чи подобен-ство, щоб усі ці достойні громадяни ображалися на прізвиська й мсти-лися, а їхні шпаги з леда-чого так і човгалися туди-сюди в піхвах, наче коліно в тромбоні? Ні, ні, боронь Боже, хай Господь милує! Мужі обачні й панства праволожні беруться до зброї й меча добувають, важачи собою, своїм життям і майном лише в чотирьох випадках: по-перше, в обороні віри католицької, по-друге, в обороні власного життя, бо так велить закон Божий і таке наше природне право, по-третє, в обороні гонору свого, родини і майна, по-четверте, на службі в короля, коли справедлива війна ведеться, назвімо ще й п'ятий випадок — а втім, його можна другим вважати — в обороні своєї вітчизни. До цих п'яти головних приводів ми маємо право долучити ще й інші, такі самі слушні й розумні причини, щоб до зброї узятися, але про тих, хто підносить її через якусь дурницю, здатну радше насмішити й повеселити, ніж образити,

можна подумати, що вони без десятої клепки в голові. До того ж помста несправедлива (а справедливої помсти на світі й не буває) суперечить нашій святій вірі, а свята віра велить нам робити добро ворогам і любити ненависників наших, ця заповідь здається нездійсненною лише тим, хто помишляє більше про мирське, ніж про Боже, і живе плоттю, а не духом, бо Ісус Христос, істинний Богочоловік, який не брехав, не міг і не може зроду брехати, даючи нам закон, сказав, що ярмо його любе і тягар легкий, а отже, не міг заповідати нам нічого надсильного. Тож, панове-добродійство, за всіма законами Божими і людськими виходить, що повинні-сте спокоїтися і втишитися.

"Хай мене диявол порве,— сказав тут собі Санчо,— якщо мій пан не богослов, принаймні він на богослова кап-у-кап скидається".

Дон Кіхот звів дух і, бачачи, що всі мовчать і все ще його слухають, збирався провадити орацію далі і провадив би, якби не далася взнаки Санчова бистроумність, той-бо, побачивши, що його пан замовк, похопився поперед нього.

— Пан мій Дон Кіхот із Ламанчі, раніше відомий під прибраним ім'ям Лицаря Сумного Образу, а нині званий Лицар Левів, високооуду-кований гідальго,— мовив джура,— в латині та гишпанщині підкований, що той бакаляр, і в усьому, що він говорить і радить, одразу видно зацного войовника, і всі, як єсть, поєдинкові правила-регули знає як оченаш, ото ж вам нічого іншого не залишається, як послухатися його, ось вам хрест святий, не прогадаєте. Тим паче що ви своїми вухами чули: через самий лишень осячий рев ображатися дурне діло. Пригадую, пахолятком я ревів по-ослій скільки мені влізе, і то з власного почину, та так же лепсько й ловко, що на мій рев озивалися всі осли в селі, а все ж мене ставили не за перевертня, а за отецького сина, за дитину з високомисної родини. Щоправда, на той мій хист чимало заздрило сільських задавак, ну, та я чхав на них. Аби ви переконалися, що я не брешу, то ось стривайте й послухайте. Адже се ціла наука, все 'дно що те плавання, як хто вже навчився, зроду не забуде.

На сім слові приклав він руку до носа й ревував так, аж по всіх околичних долах виляски розсипались. Але тут один гречкосій, який стояв поблизу, гадаючи, що над ними коверзують, махнув кийком і так-його [468] потягнув, що Санчо Панса поточився й брязнув додолу. Побачивши Дон Кіхот, що Санча так неміло трактовано, нахопив списа на руку й ринувся на напасника, але перед ним стала жива стіна, тож відомщати було годі; ще й більш од того, бачачи, як посипався камінний град і як на нього вискалились тисячі самострілів та мушкетів, Дон Кіхот повернув Росинанта і чвалом покатав геть, з усієї душі припоручаючи себе Богові й благаючи вирятувати його від напасті, бо Дон Кіхот щохвилі ждав, що йому буде прострелено груди наскрізь, і раз у раз тамував віддих, дослухаючись, чи не свистить над вухом куля. Проте вої лише пильнували його панічної втечі й пальби не відкривали. Неборака Санча, скоро він очухався, вони поклали поперек Сірого й пустили їхати за своїм паном. Правити Санчо все ж був нездольний, і Сірий сам потрюхикав слідком за Росинантом, від якого не відступав ні на ступінь. Дон Кіхот уже відмахав добрі гони, а потім обернувся, глядь, аж за ним їде тільки Санчо і ніхто не женеться, він і спинився.

Аж до вечора простояло там вояцтво, проте його ворог на бій не вийшов, от воно, раденьке й веселеньке, вернулося до села; знало б воно звичаї та обичаї стародавніх греків, то неодмінно в цім місці склало б трофей.

РОЗДІЛ XXVIII

Про події, які, за Бен-Енхелі, не втяться, викриються, треба лише уважно прочитати цей розділ

Коли сміливець вриває поли й тікає від небезпеки, значить викинулася зрада, а мужам обачним треба шануватися, поки не трапилось ліпшої нагоди. Саме цю істину й довів своїм прикладом Дон Кіхот. Давши хлопам повну волю казитися, а розсатанілому загонові почати ворожі дії, він узяв ноги на плечі, забувши і про Санча, і про його сутугу, і не зупинявся, поки не відчув себе в безпеці. А Санчо, як уже сказано, слідкував слідком, лежачи поперек осла. Нарешті спобіг він свого пана, уже зовсім притомний, а спобігши, звалився з Сірого до Росинантових ніг, увесь збитий, змолочений, ледь живий та теплий. Дон Кіхот іспішився, щоб оглянути рани, але побачивши, що той цілий-здоровий, майже з серцем сказав:

— Знайшов час, Санчо, ревіти ослом! Де ж ти чув, щоб у домі вішальника та згадували про віршовку? І хіба до твоєї ослячої музики не найкращий супровід кийки? Дякуй, Санчо, Богові, що вони благословили тебе лиш кийком, а не похрестили булатом.

— Я не можу відповідати,— сказав Санчо,— бо в мене таке враження, ніби в мене зараз говорюча спина. Сідаймо ж верхами та гайда звідси, я вже по-ослій зроду не ревітиму, та не стану ж і мовчати про те, як мандровані лицарі тікають і кидають своїх добрих джур на поталу ворогам, а ті їх молотять в околіт, як снопи.

— Не утікають, а відступаються,— відповів Дон Кіхот.— Пора тобі, Санчо, знати: хоробрість, не підшита розважливістю, називається [469] зухвальством, а подвиги зухвальців приписуються радше щасливому трапункові, ніж їхній одвазі. Отож, кажу тобі, я не тікав, а відступав взором тих численних одчаюг, що шануються до кращої нагоди. Романи повні таких прикладів, і я не наводжу їх зараз, бо це й тобі пожитку не дасть, і мені не принесе втіхи.

Тим часом Санчо з Дон Кіхотовою поміччю вмовився на Сірого, Дон Кіхот теж спав на Росинанта, і вони рушили до топільнячка, що зеленів за чверть милі попереду. Санчо знай справляв ухи та охи; на Дон Кіхотів запит, чому він так бідкається, Санчо одказав, що йому хребтина від куприка до карка болять так, аж млосно.

— А біль цей,— вирік Дон Кіхот,— безперечно, ось від чого: кий, яким тебе обкладали, був довжезний і рівний, тож він і полатав усі ті хребці спина, які болючі, а сягнув би ширше, то було б ще дошкульніше.

— Господи помилуй! — гукнув Санчо.— Ваша милість розмаяла мої сумніви, та ще вилила все таким простим словом. Достолиха! Невже

незрозуміло, якої холери болять у мене спина, і треба ще розжовувати, що болять у мене саме ті кісточки, по яких кий погуляв? Якби у мене заболіла щиколотка, я б, може, ще загадався, чого це вона боляща, а у мене забите болять, то й нема чого

голови сушити. Воістину, паночку мій гойний, чужу біду руками розведу, і я щодня переконуюсь усе більше, що від вашого товариства нічого путнього не вийде, допіру ви дали мене обпалкувати, а потім уп'ять повторяться гойданки на ковдрі та інші дитинні втішки та смішки, сьогодні мені довелося спину підставляти, а взавтра, чого доброго, підставиш очі. І хіба не ліпше було б (ось тільки я песиголовець і без царя в голові), хіба не ліпше було б, кажу, вернутися мені додому, до жінки й діток, ростити їх і чим Бог пошле годувати, а не валасатися за вашою милостю непутньою путею і бездорожньою дорогою, не доїдаючи і не допиваючи. А вже те мені спання! Відмір, брате джуро, сім стіп землі, а якщо хочеш, то ще стільки, тут ти сам собі пан, призволяйся, контентуйся, розлягайся, скільки тебе стане. Бодай він згорів на кострищі, бодай розсипався попелом отой найпервий, хто затіяв усю тую мандровану лицарію, чи принаймні первий, хто схотів піти джурою до тих глупаків, якими, певне, були колись мандровані лицарі. Про нинішніх не мовлю нічого, я їх маю шанувати, якщо й вашець до них належить, бо щодо розуму й проречистості на слово вашець самому куцові носа втре.

— Закладаюся головою, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— ось зараз, коли ти теревениш, не вгаваючи, у тебе нічого не болить. Шпар, сину мій, усе, що тобі слина на язик принесе, аби лиш у тебе нічого не боліло, я ж без ремства стерплю усі твої нечемні речі. Якщо тобі так кортить повернутися додому, до жінки й діток, я тобі не завгорюю, боронь Боже! Гроші мої в тебе, полічи, скільки днів минуло відтоді, як ми втретє виїхали з села, прикинь, скільки ти можеш і повинен заробити за місяць, і видай собі сам.

— Коли я служив у Томе Карраска,— відрік Санчо,— батька бака-ляра Самсона Карраска, добре відомого вашій милості, я заробляв місячно два дукати, не рахуючи харчі, а скільки мені взяти з вашої милості — це вже не знаю, знаю лишень, що в джури мандрованого ли— [470] царя більше клопоту, ніж у сільського наймита; у наймах ми, щоправда, хоч би як удень гарували, хоч би як тужилися, проте ввечері ми сьорбаєм юшку і лягаємо спати в постіль, зате на службі у вашеці я про постіль і думати забув. Якщо не рахувати кількох днів, проведених у дона Дієга де Міранди, того шумовиння з Камачових казанів, яким я побенкетував, і всього, скільки я з'їв, спив і зіспав у Басільєвому домі, решту часу я спав на голій землі просто неба, зазнавав, як кажуть, шурі-бурі й знегіддя, жував грудку сиру й лустку хліба і пив воду з ручаїв і джерел, що траплялися нам по безвинах.

— Визнаю,— сказав Дон Кіхот,— усе, сказане тобою, Санчо, свята правда. Скільки ж, по-твоєму, надвишки проти Томе Карраска я маю тобі заплатити?

— Я так думаю,— відповів Санчо,— якщо ваша милость накинє по два реали місячно, то це буде по-божеськи. Але це тільки моя заслу-женина, а за те, що обіцяли дати мені на врядування острів, було б слушно накинути ще шість реалів, тож разом набіжить тридцять реалів.

— Знаменито! — гукнув Дон Кіхот.— Щодо заслуженини, то значить так: ми виїхали з села двадцять п'ять днів тому, отож порахуй, Санчо, скільки я тобі винен, і виплати, як я вже сказав, собі власноруч.

— Е, ні, дзуськи! — скрикнув Санчо.— Ваша милість дуже помиляється в своїх розрахунках, бо за обіцяний острів треба рахувати з того дня, як ваша милість мені його обіцяла, і аж по день нинішній.

— Скільки ж минуло, Санчо, відтоді,— спитав Дон Кіхот,— як я тобі обіцяв його?

— Якщо пам'ять мене не змила,— відповів Санчо,— має бути літ двадцять з гаком.

Дон Кіхот ляснув себе по лобі, гучно зареготався і промовив:

— Але ж я провів у Сьєррі-Морені і взагалі пробув у виправах близько двох місяців, а ти кажеш, Санчо, що я обіцяв тобі острів двадцять років тому! Ну, то ось що я тобі скажу: ти хочеш, щоб усі мої гроші, передані тобі на схов, пішли на твою заслуженину. Якщо це так, то я тобі їх віддаю негайно, бери на здоров'я, я волю залишитися жебраком, без копійки в кишені, аби лиш спекатися такого ледачого джури. Але скажи мені, порушнику законів, джурі мандрованих рицарів прописаних, де ти бачив чи де читав, щоб якийсь зброєноша мандрованого рицаря торгувався зі своїм паном: "Скільки ви мені положите місячно?" Поринь, поринь-но, настиро, гунцвоте, іроде, бо саме ти такий, а не інакший, поринь, кажу, в море магнум рицарських історій, і якщо тобі трапиться, щоб хтось із джур вирік або навіть подумав про те, що зараз вирік ти, то ти можеш накарбувати ці слова на моєму чолі і на додаток з'їздити чотири рази по вуху! Ану ж бо, підбери поводдя чи радше обротъ свого Сірого і гайда додому — зі мною вкупі ти не ступиш більше ані кроку. Ось вона, віддяка за мій хліб! Ось кого я збирався нагородити! Ось у кому більше товаричого, ніж людського! Як, саме тепер, коли я замірявся так тебе вознести, щоб усі наперекір твоїй жінці величали тебе ваша вельможність, ти покидаєш мене? Як, ти їдеш саме тепер, коли я вирішив остаточно й безповоротно настановити тебе губернатором найкращого острова на світі? Коротко, ти сам колись сказав, що деяких тварюк медом не годують. Ослом еси, ослом ти зали— [471] шишся і ослом тобі бути до останнього твого подиху, бо я певен, що тобі бас урветься раніше, ніж ти здогадаєшся й збагнеш, що ти бидло. Санчо очей не спускав з Дон Кіхота, поки той костирив його, і нарешті відчув такі гризоти, що на очі йому наринувли сльози, і він пролебедів так:

— Паночку мій, визнаю, що з мене цілковитий осел, лише хвоста мені бракує; якщо ваша милість звалить мені його начепити, то я вважатиму, що він висить на місці, і служитиму за осла довіку. Простіть мене, ваша милість, і згляньтеся на мою глупоту, адже я що те немовля і кругом невіголок, і якщо я плескаю язиком, то незумисне, така в мене слабість, а хто грішить і кається, тому гріхи відпускаються.

— Я здивувався б, Санчо, якби ти не втулив до своєї промови якоїсь такої приказки. Що ж, якщо ти каєшся, то я тебе прощаю, але дивись, дбай не лише про власний зиск. Постарайся бути мужнім, держись цупко і бадьорись, сподіваючись на спевнення моєї обіцянки; щоправда, вона запізнюється, але се не значить, що вона нездійсненна.

Санчо відповів, що так воно й буде і що він неодмінно опанує себе.

Тут вони в'їхали в топільняк, і Дон Кіхот уклався у стіп береста, а Санчо у стіп бука, бо як відомо, ці й подібні дерева стопи мають, а от рук зроду. Санчо провів пекельну

ніч, бо від роси духопелики щеміли дужче, а Дон Кіхот, як звикле, поринув у свої міркування, та все ж сон, зрештою, склеїв повіки обом, а вдосвіта вони помандрували далі,правлячись до берегів славетного Ебро, і там з ними сталося те, про що оповімо в наступнім розділі.

РОЗДІЛ XXIX

Про знакомиту пригоду з зачарованим човном

їдучи отак мірною і виміряною ходою, через два дні по виїзді з то-пільнячка Дон Кіхот і Санчо Панса прибилися до берегів Ебро. Річний краєвид неабияк звеселив Дон Кіхота, він милувався на пишність берегів, прозорчастість струменів, тихість, джерелястість і дзеркальність вод, і це уроче видиво навіяло йому безліч відрадних спогадів. З особливою яскравістю зринуло в його пам'яті все бачене в печері Монтесіноса, і хоча мавпа майстра Педро сказала йому, що тільки почасти ті з'яви правда, а інші, мовляв, злуда, а все ж він більше схилився вважати їх за дійсність, тоді як Санчо, навпаки, твердив, що все те мара. От їдуть вони, їдуть, аж гульк — стоїть припнутий до стовбура прибережного дерева човник, безвесельний і обезснащений. Роззирнувся Дон Кіхот на всі боки — ні лялечки, не роздумуючи довго, плиг із Росинанта і звелів Санчові злізти з Сірого й міцно примотузити обох ступаків до прибережної верби чи прибережної тополі. Санчо поцікавився, задля чого ж таке нагле спішування й конов'язь. Дон Кіхот відповів так:

— Щоб ти, Санчо, знав: ось та лодія довідне й безсуперечно закликає мене й запрошує сісти в неї й пливти рятувати якогось рицаря чи іншого бідолаху великого коліна, що вкусив біди, бо то цілком у дусі [472] рицарських романів і в дусі тих характерників, що в цих романах і міркують, і діють: коли якийсь рицар ускочить у халепу й відкаснути від напасті його може якийсь інший рицар, і хоть вони віддалені між собою на дві або три тисячі миль, ба навіть більше, чорнокнижники саджають сього другого рицаря на хмару або посилають по нього лодію і в млі ока перевозять летом або ж морем на те місце, де в нього шукають поради. Так ось, Санчо, цю лодію й причалено задля сієї мети, і все це така правда, як те, що зараз день, і поки ще не смеркло, припни Сірого й Росинанта і з Богом, я сяду в човна, навіть якби мене від цього відраювали всі босі братчики.

— Якщо так,— відповів Санчо,— і якщо вашець збирається щокрок чинити, так би мовити, витворки, то мені залишається тільки слухатися й схилити голову, за прислів'ям: "Що накажуть, то й роби, та й хліб панський тереби". І все ж для годиться хочу вашу милость остерегти: як на мене, цей човник належить не якимсь характерникам, а рибалкам місцевим, адже в цій річці водяться найкращі на світі пструги.

Кажучи сее, Санчо прив'язував ступаків, з великим жалем сердечним полишаючи їх на опіку й догляд чорнокнижникам. Дон Кіхот сказав, щоб він не переймався тим, що німина залишається ніби напризволяще, бо той, хто перенесе їх на лімітрофи, подбає і про їхніх тварин.

— Я не розумію, що це за налий трохи,— сказав Санчо,— зроду такого слова, не

чував.

— Лімітрофи,— відказав Дон Кіхот,— значить креси, чужедальні краї, і не дивина, що ти сього слова не знаєш, тобі ж не обов'язково знати ще й латину, а то дехто запевняє, що знає, а насправді в ній ні бе, ні ме.

— Гаразд, прив'язав,— сказав Санчо.— А що нам робити далі?

— Що робити? — перепитав Дон Кіхот.— Хреста на себе покладімо та віддаймо котвицю, себто сідаймо в лодію та вріжмо чалку, якою її припнуто.

На сім слові він скочив у човна, Санчо за ним, перерізали чалку, і човен почав поволі відчалювати від берега. Узрівши Санчо, що він уже на два сажени від берега, затрусився весь у передчутті згуби, але найбільше він зажурився, почувши ослячий рев і побачивши, як борсається і рветься на припоні Росинант. Отож він сказав своєму панові:

— Сірий заревів з туги за нами, а Росинант силкується вирватися на волю й кинутися за нами уплинь. Спокійтеся, найлюбіші друзі! Скоро ми побачимо, як нерозумно вас покидати, схаменемося й вернемося назад.

І тут він так залився дрібними, що Дон Кіхот угнівився й сказав роздратовано:

— Чого хвоста підгинаєш, страхопуде? Чого реви розпустив, серце масляне? Хіба тебе хтось гонить, хіба тебе хтось напастує, щуряча твоя душа? Чого тобі бракує, побідахо, в достатках купаному? Чи, може, ти блукаєш босо й пішо по Рифейських горах, а не сидиш ото на лаві, як той архідук, пливучи спокійним нуртом сієї чудової ріки, звідки ми небавом впливемо в чисте море? Е, та ми, надісь, уже вийшли в море і вчистили принаймні сімсот, а то й усі вісімсот миль, аби я прихопив астролябію, я б визначив висоту бігуна і сказав би тобі точно, [473] що ми вже проїхали чи от-от проїдемо лінію рівноденника, яка поділяє й перетинає протилежні дві півкулі на однаковій од бігунів відстані.

— А коли ми перетнемо оту, як ви кажете, лінію вареного равлика,— спитав Санчо,— то скільки ми тоді проїдемо?

— Немало,— відповів Дон Кіхот,— бо як облічив Птоломей, чи не найбільший за всі віки космограф, поверхня води і суходолу на нашій земній кулі дорівнює триста шістдесяти градусам, от ми з тобою, досягнувши цієї лінії, проїдемо якраз половину.

— На Бога,— відрік Санчо,— навіщо вашій милості отой косматий грап Халамай чи Малахвай, чи як там його?

Посміявся Дон Кіхот, почувши, як Санчо Панса пояснив собі прізвище й заняття космографа, і сказав так:

— Бачиш, Санчо, гишпанці і ті, хто сідає на судно в Кадісі й вирушає до Ост-Індії, довідуються про те, що вже минули згадану лінію рівноденника, ось із якої прикмети: у них раптово гине нужа, хоч би скільки її там водилося, отож-бо потім на судні її ні за які гроші не знайдеш. А тому, Санчо, поськай у себе в підкрижжі: як упіймаєш щось живе, то сумніви наші відпадуть самі по собі, а як не впіймаєш, значить, ми цю лінію вже проминули.

— Я нізащо в це не вірю,— відповів Санчо,— звісно, я зроблю так, як вашець велить,

але все-таки ніяк не дошолопаю, навіщо здалися такі спитки, якщо я на власні очі бачу, що ми не більше ніж на п'ять ліктів від берега відпливли і на два лікті не збочили від того місця, де пробуває наш товар, бо Росинант і Сірій усе ще на тому припоні, і якщо прикинути на око, як я зараз роблю, то, далебі, ми пливемо й просуваємося вперед мурашиною ходою.

— Ти, Санчо, проведи краще той дослід, про який я тобі казав, а про інше байдуже: тобі ж невтямки, що таке великі кола, лінії, паралелі, зодіаки, екліптики, бігуни, сонцестояння, рівнодення, планети, знаки, точки перетину й розташування світил у сферах небесній і земній. От якби ти на цьому всьому розумівся бодай трішки, ти б цілком усвідомлював, скільки паралелей ми вже перетнули, скільки знаків бачили, скільки сузір'їв зосталося у нас позаду і скільки ще зостанеться. І я тобі ще раз кажу: пошукай у себе і поськай — я певен, що зараз ти чистіший від аркуша білого й гладенького паперу.

Санчо почав у себе ськати і, поволі провівши рукою по лівій нозі й полапавши під коліном, звів голову, глянув на свого пана і сказав:

— Або цей спиток ні до чого, або ми ще дуже далеко від того місця, про яке ви мовите.

— Як? — спитав Дон Кіхот. — Хіба ти піймав хоч одну?

— Ба, навіть кілька! — гукнув Санчо.

І, стріпнувши пучками, сполоснув усю руку в воді. А тим часом човен тихо плив посеред річки, і несла його аж ніяк не таємнича сила і не чарівник-невидимець, а неторопка о тій порі і спокійна течія.

Аж це попереду посеред річки показалися кілька водяних млинів, узрівши їх, Дон Кіхот промовив до Санча гучним голосом:

— Дивись, ген там, о друже мій, бовваніє чи то город, чи то замок, чи то твердиня, де має сидіти якийсь ув'язнений рицар альбо якась зневажена [474] королева, інфанта чи принцеса, і ось для того, щоб допомогти їх, мене сюди й перенесено.

— Про який, до лиха, город, про яку твердиню чи замок ви, мось-пане, правите? — покликнув Санчо. — Хіба ви не бачите, що це млини-водяки, на яких мливо мелють?

— Цить, Санчо, — сказав Дон Кіхот. — Млинами вони тільки здаються, але се не млини. Я вже казав тобі, що чари мають силу змінювати й лицювати правдиву сутність усіх речей. Не кажу, що ця зміна справді реальна, ні, вона відбувається лише в нашій уяві, як тее доводить приклад з перечаруванням Дульсінеї, єдиної утіхи моєї і надії.

Тим часом човен опинився на бистрині, і його понесло вперед швидше, ніж досі. Млинарі, які на млині поралися, побачивши, як човен з людьми затягує в чорторий під млинові колеса, похапали довгі жердини й повибігали на греблю, щоб човен перейняти. Оскільки їхні лиця й одежа уборошнилися, вони могли налякати будь-кого. Вони репетували, як на пуп:

— Куди ви, чортове насіння, претеся? Вам що, життя не любе? Чого вам треба? Утопитися чи попасти під колеса, щоб вас істерло на потерть?

— А не казав я тобі, Санчо, — озвався на те Дон Кіхот, — що ми саме дісталися тих

місць, де мені доведеться виявити всю міць моєї доблесної правиці? Диви, скільки лотрів і шельм повибігало мені навстріч, скільки маняків переп'яло мені шлях, як гримасують і корчаться тії страшидла... Ну, начувайся ж тепер, гультайство!

І ставши у човні на весь зріст, почав похвалитися зичним голосом на тих млинарів:

— Голото зловорожа й лиха, пустіть на волю й поверніть свободу особі, ув'язненій у цій вашій чи то твердині, чи то темниці, байдуже, якого вона стану чи коліна, високого чи низького; естем Дон Кіхот із Ламанчі, а ще іменований Рицар Левів, і мені з призову високих небес судилося щасливо звершити сюю пригоду.

Так мовлячи, добув він меча і почав вимахувати в повітрі, погрожуючи млинарям. Ті, чуючи його бридню, але не розуміючи аніже, все силкувалися впинити човна, якого закручувало в вир під колеса.

Санчо упав навколішки, ревно молячись, щоб небо його відзволило від такої видимої напасті, і так воно й сталося завдяки сприту й тямущості млинарів; наставивши жердини, вони спинили човна, але при цьому перекинули його, і Дон Кіхот укупі з Санчом попадали у воду. Дон Кіхот, дарма що плавав мов качур, через свій важений панцер двічі пурнав на саме дно, тож аби млинарі не скочили у воду і не повиносили їх обох майже на руках, тут би їм і саксаган. Коли ж їх повитягувано на берег, до рубчика намоклих і напоєних по саме нікуди, Санчо вклякнув і, згорнувши руки й утупившись у небо, довго й палко молив Бога, щоб у майбутньому він звільнив їх Ац необачних схотінок і замірів його пана.

Аж тут надбігли рибалки, власники човна, розбитого під млиновими колесами на друзки; побачивши ту кораблетрощу, накинулися вони на Санча й почали роздягати його, а з Дон Кіхота зажадали сплати втрат. Той же, вельми спокійно, ніби нічого не сталося, ознаймив млинарям і [475] рибарям, що він залюбки заплатить за човна, але з умовою, що вони випустять на волю усіх осіб, ув'язнених у їхнім замку.

— Про яких ув'язнених і про які замки ти торочиш, голово капустяна? — гукнув один млинар.— Ти що, хочеш забрати з собою тих, хто привіз сюди мливо?

"Годі! — сказав про себе Дон Кіхот.— Це все одно що волати в пустелі, намагатися схилити сю голоту зробити добрий учинок чи вволити чиюсь просьбу. Певне, в сій пригоді зіткнулися два могутніх чорнокнижники, і що один заміряється зробити, то другий йому перебаран-чає: один послав мені сюди лодію, а другий вивернув мене в воду. Хай уже сьому зараджує сам Пан Біг, бо весь наш світ — то клубок капостей і суперечливих поривань. Я тут безпорадний!"

Відтак підніс голос і, повернувшись у бік млинів, сказав:

— Приятелі, хоть би ви ким там єсьте, ув'язнені в тій тюрмі, пробачте мені: на моє і ваше безголов'я, не здолаю я вас із того полону вибавити. Для іншого, певне, рицаря призначено й припасено тії славетні чини.

На сім слові він поєднався з рибалками й заплатив їм за барку п'ятдесят реалів, які Санчо вручив вельми неохоче, мурмочучи:

— Ще одне таке баркування — і всі наші грошики підуть на дно. Рибалки й млинарі неабияк чудувалися, споглядаючи цих двох химо-

родників, таких несхожих на інших людей, і ніяк не могли дорозуміти-ся, до чого всі ті Дон Кіхотові орації й просьби. Нарешті, взявши їх за зайдиголів, вони покинули їх і вернулися до млинів і халуп. А двоє гупаків, Дон Кіхот і Санчо, до двох своїх ступаків, і на тім пригода з зачарованою лодією й завершилася.

РОЗДІЛ XXX

Про зустріч Дон Кіхота з прегарною мисливицею

Сумні й непишні вернулися до своїх ступаків рицар і джура, надто журився Санчо, чие серце кров'ю обкипало, як доводилося сягати до панського капшука, йому все здавалося, ніби він не гроші виймає з нього, а вириває собі око з лоба. Отож вони мовчки посідали верхами й покинули береги знакомитої ріки; Дон Кіхот затоплений у своїх любовних мареннях, а Санчо в мислях про своє звеличення, тепер ще химерніше, ніж будь-коли; хай чоловік і з дуринкою, він усе ж таки добре розумів, що вчинки його пана, всі чи сливе всі, навісноголові, і тому шукав нагоди, не беручи рощоту й не прощаючись із паном, чкурнути й вернутися додому. Одначе фортуна все переграла по-своєму, і потерпав він даремно.

Склалося так, що другого дня навзаході Дон Кіхот, виїжджаючи з лісу, кинув погляд на зелену луговину і на другому краю її узрів людський гурт; наблизившись до нього, він збагнув, що то соколині лови. Тоді він під'їхав ближче й побачив витворну даму на білому, як сніг, коні-виноході під зеленим чапраком і сріблястим сидельцем. Дама також [476] була в зеленому строї, такому пишному й ошатному, що здавалася самою ошатністю; на лівій руці в неї сидів кречет. От Дон Кіхот одразу здогадався, що перед ним якась родовита сеньйора, а інші мисливі — то її почет. Так воно й виявилось. Дон Кіхот звернувся до Санча:

— Біжи, Санчо-сину,— сказав,— і передай тій пані на ступакові з кречетом, що я, Рицар Левів, цілую руки її ліпоті, і якщо її ясновельможність попустить, сам явлюсь поцілувати її руки й прислужитися їй, скільки дозволить моя снага і побажає її високість. Та тільки, Санчо, гляди, добирай вирази й утримуйся усмачувати свою посельську мову улюбленими твоїми помовками.

— Знайшли усмачувальника! — відповів Санчо.— Кому ви це говорите? Чи ж первина мені справляти посельство до високих і пишних паній?

— Опріч того випадку, як я посилав тебе до сеньйори Дульсі-неї,— зауважив Дон Кіхот,— я не пам'ятаю, щоб ти посельствував, принаймні на службі у мене.

— Ваша правда,— мовив Санчо,— але бувши винним, треба бути й платним, а в багатому домі не баряться з вечерею. Я хочу сказати, що мене не треба напучувати та урозумляти, бо я знаю, з чим його їдять, і зроду не дам маху.

— Вірю тобі, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— ну, час добрий тобі і Боже поможи!

Санчо рвонув з копита і, підскакавши до прегарної мисливиці, зіскочив із Сірого, приклякнув на коліно і сказав:

— Гожа пані, он той лицар, якого звати Лицарем Левів, то мій пан, а я сам його зброєноша, і вдома мене кличуть Санчом Пансою. Так ось той Лицар Левів, іменований недавно ще й Лицарем Сумного Образу, присилає мене вашу ясновельможність

просити, аби ви ласкаво рачили йому з вашого призводу, згоди й волі вволити його прагнення, а прагне він, як він мовить сам, та й я так мислю, служити вашій захмарній великості і хорошості, і от якщо ваша достойність дозволить, то це вийде на її руч, а він від цього узискає найбільшу ласку і вдоволення.

— Воістину, бравий зброєноша,— відповіла на те пані,— ти нічого не забув з того, що при виконанні такого посельства належить. Устань же, негоже-бо колінкувата джурі такого знакомитого рицаря, яким єсть Рицар Сумного Образу, добре нам уже знаного. Встань же, друже, і скажи своєму панові, що він прибув саме вчасно і що я та мій мал-жонок запрошуємо його до нашого літошнього палацу.

Звівся на рівні Санчо, вражений як вродою ласкавої пані, так і її великою гречністю і приязністю, а найбільше тим, що вона — як уже казала — чула про Рицаря Сумного Образу, а як не величала його Рицарем Левів, то запевне тим, що прибрав він собі того титула недавно. Потому дукиня, чийого імені ми ще не знаємо, спитала в Санча:

— Скажи-но мені, брате джуро, чи не про твого пана видрукувано книгу під титулом "Премудрий гідальго Дон Кіхот з Ламанчі" і чи володаркою душі своєї не обібрав він таку собі Дульсінею Тобоську?

— Це саме той, пані,— відказав Санчо,— а джура, виведений там, чи принаймні буцімто виведений, під іменем Санча Панси, се я, якщо [477]тільки мене не підмінено в колисці, себто, я хотів сказати, в книгопе-чатні.

— Все це мене вельми радує,— сказала дукиня.— Та їдь, брате Санчо, і скажи своєму панові, що він буде гість дорогий і бажаний у моїй дідизні і що нічого на світі не могло мені дати більшої втіхи, ніж його одвідини.

Дослухавши таку доброзичливу відповідь, Санчо, перейнятий захватом, повернувся до свого пана і передав йому все, що сказала та висока пані; при цьому він немудрою та щирою мовою підняв угору над усяку міру велику її красу, обіхдливність і гречність. Дон Кіхот збадьорився, осадився в стременах, поправив на собі забороло, підострожив Росинанта і з невимушеною зграбністю рушив цілувати дукинї ручки; дукиня ж, поки Дон Кіхот їхав, покликала свого чоловіка дука й розповіла йому про посельство; обоє вони частину першу Дон Кіхотової історії читали й з неї про химери нашого гідальга знали, тож очікували його з щонайбільшим нетерпінням і бажанням познайомитися, ухваливши потурати усім його вередам, притакувати йому і весь той час, поки у них гостюватиме, трактувати його як мандрованого рицаря, додержуючись усіх церемоній, ними у рицарських романах вчитаних, а читати їх були великі охотники.

Тим часом Дон Кіхот з піднятою прилбицею під'їхав до дуцтва; збираючись спішитися, махнув Санчові, щоб той стремено притримав; Санчо кинувся на поміч йому, але джурі не повелось: злізаючи з Сірого, він заплутався у троках від кульбаки ногою і ніяк не міг виборсатись; отож він зависнув у повітрі, торкаючись головою й грудьми до землі; Дон Кіхот, привчений до того, щоби при спішуванні стремено притримували, і тепер певний, що Санчо вже напихваті, перехилився й зцупив при цьому з Росинанта сідло, а те сідло, очевидно, було зле підтягнуте, бо він, собі на ганьбу, вкупі з сідлом грюпнув додола, крізь зуби батькуючи окаянного Санча, все ще

стриноженого троками. Дук звелів своїм ловцям підсобити рицареві й джурі, вони підняли з пороку потовченого Дон Кіхота, і той, накульгуючи, ступив уперед, щоб уклякнути перед дуктвом; але дук став цьому на переметі, сам зіскочив із коня, обійняв Дон Кіхота і сказав:

— Мені боляче, пане Рицарю Сумного Образу, що в'їзд вашої милості у мою посілість позначився такою халепою. А втім, недбальство зброєноші часто спричиняється до ще гірших знегод.

— Зустріч з таким преславним потужником, як ви,— відповів Дон Кіхот,— не можна назвати знегодою. Навіть якби я скотився аж на дно безодні, мене врятувала б звідти і вознесла хвала побачення з вами. Мій зброєноша, укарай його Божа десниця, куди ліпше вміє розв'язувати губу, щоб квітку кому пришити, ніж прив'язувати й приторочувати сідло, щоб воно міцніше сиділо. Проте в будь-якій поставі, повалений у порох чи повсталий, кінний чи піший, я завше до послуг вам і ласкавої пані дукинї, гідної вашої малжонки і достойної титулу цариці ліпоти і взірця світової гречності.

— Годі, годі-бо, пане Дон Кіхоте із Ламанчі! — вигукнув дук.— Там, де панує ласкава пані донья Дульсінея Тобоська, негоже вихвалити іншу будь-яку вроду! [478]

Тим часом Санчо виборсав ногу з пут і, підступивши ближче, похопився поперед свого пана:

— Годі відкидати, треба, навпаки, потвердити, яка то гарна пані моя Дульсінея Тобоська, та заєць цибає, як ловець не чекає, а потім я чув ще й таке: так звана матінка природа, славлять, що той скудельник, як вона зліпила одну гарну скудель, то може зліпити їх і дві, і три, і цілу сотку. Се я на те кажу, що пані дукиня не гірша від моєї добродійки пані Дульсінеї Тобоської.

Дон Кіхот звернувся до дукинї й сказав:

— Ще й на те, ваша високосте, зважте, що жоден мандрований рицар на світі не мав такого річнистого й жигуватого джури, як оце я, він вас у цьому переконає, якщо ваша високість дозволить, аби він їй кілька днів служив.

На те відповіла дукиня:

— Якщо добрий Санчо такий перебендя, то мені це вельми до смаку, це доводить, що він не дурний, бо жарти й дотепи, як ваша милость, пане Дон Кіхоте, самі здорові знаєте, тугодумам недоступні, і якщо добрий Санчо — жартівник і дотепник, то значить він мудрагель.

— І торохтій,— додав Дон Кіхот.

— То й краще,— підхопив дук,— як же дотепувати, коли мовчиш. Ну, а зараз, без зайвих балачок, ласкаво просимо, великий Рицарю Сумного Образу.

— Рицарю Левів, рачте ваша високість мовити,— вкинув слівце Санчо.— Годі вже тих образів і тих образ.

— Отож прошу вас, Рицарю Левів,— вів далі дук,— їхати до мого замку, це недалеко звідси, там вас чекає шана, якої така висока особа, як ви, цілком заслуговує і яку ми з дукинею виявляємо усім мандрова-ним рицарям, прибулим до нашого замку.

За той час Санчо підрихтував сідло й міцно підтягнув попруги Ро-синантові, Дон

Кіхот сів верхи, дук упав на свого чудового румака, дукиня опинилась між ними, і всі рушили до замку. Дукиня звеліла Санчові їхати поруч із нею, бо його дотепні мудрування тішили її непомалу. Санчо не манірівся, затесався між цієї трійки як четвертий і зайшов у розмову, на превелику втіху дуктва, радого нагоді гостити у себе такого мандрованого рицаря і такого мудрованого джуру.

РОЗДІЛ XXXI,

де оповідається про численні й важнючі речі

Санчо аж нетямився з радощів, йому-бо здавалось, що він у дукині в фаворі, і уповав нині знайти в її замку такий самий достаток, як у маєтку дон Дієга чи в оселі Басільї; він завше любив порозкошувати й охоче брав на трапку все, що там лежало.

Отож повідає історія, що перш ніж добратися до літошнього палацу або замку, дук поскакав уперед і дав челядинцям розказ, як слід трактувати Дон Кіхота. Скоро наш рицар укупі з дукинею під'їхав під замкову браму, як назустріч вибігло двоє служників чи стремінних у довгополах [479] домашніх халатах з найтоншого кармазину, миттю підхопили його на руки й мовили:

— Хай ваша величність допоможе пані дукині спішитись.

Дон Кіхот послухався, і між ним і дукинею почалися церемонії та антимонії; гору взяла дукиня, яка побажала спуститися з сідла лише з дуковою допомогою, твердячи, що недостойна завдавати мороки такому зацному рицареві. Врешті підступив дук і зсадив Ті, а коли всі ввійшли на великий дідинець, дві гожі панянки накинули на рамена Дон Кіхотові широку кирею з тонкого шарлату, і ту ж мить у всіх галереях з'явилися служники й служебки й ну кричати:

— Милості просимо, хвало й оздобо мандрованого рицарства! При цьому вони, на превеликий Дон Кіхотів подив, усі чи сливе усі

кропили зі слоївків дуктво і Дон Кіхота пахучим надіб'ям; ось коли вперше він справді відчув себе й увірував, що він таки мандрований рицар, щирий, а не нібито рицар, адже його шановано достоту так, як шановано таких рицарів во время оно, про що йому було відомо з книжок. Санчо, залишивши Сірого, учепився дукині і вкрався до замку, але його гризло, що він кинув осла самого, отож він підступив до статечної дуеньї, яка вийшла дукиню віншувати, і сказав їй стиха:

— Сеньйора Гонсалес, чи як величати вашу милість...

— Мене звати донья Родрігес де Гріхальба,— одрекла дуенья.— Чого тобі, пане-брате?

А Санчо:

— Хотів би я,— каже,— щоб ваша милість зробила мені ласку і вийшла до замкової брами: там стоїть мій сірий ослик. Хай ваша милість буде така ласкава й накаже поставити його в стайню, або поставте його самі, бо неборака трошки полохкий і сам-один не зостанеться ніяким світом.

— Якщо й пан такий гречний, як його пахолок,— огризнулася дуенья,— пишно ми тепер матимемось. Іди, брате, під три чорти і ти, і той, кого сюди нечиста сила принесла, і сам дбай про свого осла, а дуеньї цього замку до такого порання не

привчені.

— Далебі,— заперечив Санчо,— я ж бо чув, як мій пан, а він у таких-о сторіях на чотири ноги кутий, розповідав про Ланцелота,

Що з Британії приїхав,

ЩО, МОВЛЯВ,

Йому служать двірські панни,

А коневі — королівни,

а вже мій осел — не рівня пана Ланцелота перешкапі.

— Брате,— мовила дуенья,— якщо ви мартопляс, то приошадьте свої прикладки для тих, кому вони сподобаються і хто за них заплатить, а од мене ви дістанете дулю.

— От і добре,— підхопив Санчо,— принаймні буде спіла дуля: якби рочки йшли за очки, то ви б у карти не програвали.

— Мудю солоний! — гукнула, скипівши, дуенья.— Стара я чи не стара, за це складу відповідь перед Богом, а не перед тобою, репаним, часником напахченим!

Подала вона свою репліку так гучно, що дукиня почула її, озирну— [480] лась і, вгледівши, що дуенья розгнівалася, почервоніла, аж очі їй ля-лись, запитала, з ким це та завелася.

— А от з оцим добродієм,— відповіла дуенья,— прив'язнув до мене, щоб я одвела до стайні його осла, поставленого біля замкової брами, причому послався на приклад двірських панн, які опікувалися якимсь там Ланцелотом, а королівни його конем, і на домір злого узвав мене старою.

— Я б узяла це за найтяжчу образу, яка лиш може мене спіткати,— обізвалася дукиня.

. І, обернувшись до Санча, додала:

— Зваж, друже Санчо, що донья Родрігес ще молоденька, і намітку вона носить не за поважним віком, а задля більшої шаноти і звичаю.

— Землю ладен їсти,— промовив Санчо,— я це сказав не нарочито. А сказав так тому, що ревне кохаю осла, і мені здавалось, що його можна припоручити лише на клопіт такої жалісливої особи, як їмость донья Родрігес.

Дон Кіхот, який усе те чув, сказав Санчові:

— Знайшов місце для таких балачок!

— Пане,— відповів Санчо,— кожний чоловік, куди б його не закинуло, говорить про свою журбу; мені ось тут згадався ослик, і я тут же забалакав про нього, а згадався б він на стайні, на стайні б і забалакав.

Дук на те одрік:

— Санчо має цілковиту слухність, і гріхувати на нього дурно. Сірому дадуть оброку досхочу, хай Санчо тим не переймається: ослика кохатимуть, як його самого.

Так захоплено гомонячи (Дон Кіхот, той скучав), піднялися сходами і ввели гостей до зали, вбраної золототканкою і багатою парчею. Шестеро покойових зняли з Дон Кіхота лицарію й почали прислужувати йому за пажів; що їм робити і як трактувати Дон Кіхота, їх уже сповістили заздалегідь і підучили дук і дукиня, щоб Дон Кіхот

переконався й думав, що його за мандрованого рицаря мають. Визутий з броні, залишився Дон Кіхот в обтислих плюндрах і в камізельці з верблюжої шерсті, худючий, високий, довготелесий, з такими ямкуватими лицами, що здавалося, ніби вони цілуються між собою зсередини; виглядав він так кумедно, що якби покойові не душили в собі сміх (а їхні пани дали їм суворий наказ не сміятися), вони, либонь, кишки собі порвали б.

Відтак попросили Дон Кіхота розібратися догола, щоб він узяв сорочки, але гідальго проти того усопротивився; мовляв, звичайність личить мандрівним рицарям не менше, ніж звага. А проте попросив передати чисту кошулю Санчові і, замкнувшись з ним у другій світлиці, де стояло пишне ложе, розібрався і переодягся. Опинившись на самоті з Санчом, він промовив до нього так:

— Скажи, новонасталий блазню і справічний цимбале, як це ти насмів паплюжити й топтати дуенью, таку честиву і так велико шановану? Ти не міг вигодити кращу пору, щоб нагадувати про Сірого? Невже ти думав, що панство, таке гостинне й щедре, як наші господарі, та кинуло б напризволяще наших вівсяників? На Бога, Санчо, поскромі свій норів і не виставляй напоказ своєї миканки, а то всі побачать, з якого грубого піткання тебе зіткано! Візьми собі в тямку, окаянна душе: що гречніші й порядніші служники, то більшою шанобою тішаються їхні пани, а перевага княжат над іншими людьми в тім і полягає, що челядь у них така ж зацна, як вони самі. Чи ж ти не розумієш, тумане (на моє безголів'я!), що побачивши, який з тебе репаний мугиряка і веселий дурник, усі вважатимуть і мене за пройдисвіта і загнибиду? Ні, ні, друже Санчо, сахайся такої халепи! Ото як почнеш без міри варнякати й до-тепувати, при першій же спбтичці неодмінно впадеш і скотишся в нестерпуче скалозубство. Припни свого язика. Зважуй і обмізковуй кожне слово, перш ніж воно тобі з уст зірветься, і знай: прибились ми оце в таку місцину, де з Божої допомоги і завдяки потузі моєї правиці сторицею прибільшило собі і слави, і багатства.

Санчо щонайщиріше своєму панові прирікся зашити собі губу й радше язика відкусити, ніж бовкнути щось нерозважне й недоречне, хай пан не клопочеться: що вони за птиці, з його поступування не дошло-пає ніхто.

Дон Кіхот перебрався, прип'яв меч на шабельтасі, накинув шарла-тову кирею на рамена, накрився шличком зеленої саєти, якого піднесли йому послугачки, і в такому строї вийшов до просторої зали, де його чекали кралі, вишикувавшись двома шпалерами й держачи начиння мити руки; весь цей обряд звершено з безліччю присідань та чолом-биттів. Та ось з'явилося дванадцяттеро пажів, з маршалком на чолі, аби відвести Дон Кіхота в їдальню, де його чекали каштеляни. Обступивши його, пажі з великою помпою і маєстатом впровадили його до другої зали, де стояв сутий стіл, налаштований лише на чотири куверти. На порозі вітали його дук, дукиня і якийсь вельбучний сповідальник, з тих, хто пастирує при княженецьких дворах; з тих, хто не родившись князем сам, не годен родом князів навчити, як їм шануватися; з тих, хто так і пнеться міряти велич потентатів убогістю власної душі; з тих, хто прагнучи схилити свою паству до поміркованості, обертає її на ску-парів; ось якого розбору, певне, був

той вельбучний сповідальник, який вкупі з дук ом та дукинею вийшов назустріч Дон Кіхотіві. Після тисячі привітань навзаєм Дон Кіхота обстали й повели до столу. Дук запросив Дон Кіхота сісти на покуті, і хоч той відмагався, але, проханий не раз і не два, мусив здатися. Сповідальник умостився напроти, а дук та дукиня обабіч.

Приявний при цьому Санчо очманів і збаранів, пантруючи, як величають його пана такі можновладці. А як побачив, скільки припрохував та улещував дук Дон Кіхота, садовлячи, сказав:

— Як ваші милості дозволять, я розкажу, що в нашім селі вийшло за столом при розсаджуванні гостей.

На сім слові Дон Кіхот аж стенився, очеvkцячки, потерпаючи, як би Санчо не ляпнув якоїсь дурниці. Санчо глипнув на свого пана, збагнув що й до чого і сказав:

— Не бійтеся, вашець, паночку мій, що я зіб'юсь на манівці або ж бевкну щось несусвітне, я ж бо не забув свіжих порад йогомості щодо того, як тра говорити, багато чи мало, добре чи зле.

— Щось мені не в пам'ятку, Санчо,— відповів Дон Кіхот,— говори що хоч, але щоб коротше. [482]

— Те, що ви почуєте,— заявив Санчо,— свята правда, тим паче, що мій пан Дон Кіхот, присутній тут, не дасть мені збрехати.

— Про мене,— обізвався Дон Кіхот,— бреши скільки влізе, Санчо, я тебе за поли не ловитиму. Ось тільки обмисли, на що бити.

— Та я вже гадав-перегадав, десять разів міряв, а раз утнув, зараз осьось побачите.

— Добре,— сказав Дон Кіхот,— якби ваші високості витурили цього штурпака, а то він нацвенькає нісенітниць.

— Життям дуковим свідчуся,— промовила дукиня,— Санчо не відійде од мене й на ступінь. Я його дуже люблю і знаю, який він великий розумниця.

— Подовж, Боже, вашій святості гарних днів,— ознаймив Санчо,— за добру думку про мене, хоть я її і не вартий. А річ моя ось об чім. Один шляхтич, мій односелець, тяжко багатий і мостивий, адже він з роду Аламос де Медіна дель Кампо, одружений з доньєю Менісією де Кі-ньйонес, донькою дона Алонса де Мараньйони, лицаря закону Святого Якова, утоплого в Еррадури, ще через нього кілька років тому зчинилася в нашім селі буча, в якій, якщо не помиляюсь, брав участь і мій пан Дон Кіхот, і тоді ж таки збито на яешню Томасілья Лобуряку, Баль-бастрового коваленка... Ну що, паночку мій пишний, хіба це неправда? Богом вас закликаю, потвердіть, що правда, а то панство дуцтво ще подумає, що я талалай і чистобреха.

— Досі,— впав у річ сповідальник,— ти мені здавався більше талалаєм, ніж чистобрехою, а втім, не знаю, за кого тебе мати надалі.

— Ти покликаєшся, Санчо, на таку силу свідків і доказів,— відгукнувся Дон Кіхот,— що я не можу не погодитися: певне, ти говориш правду. Кажи далі та коротко, бо так, як ти почав, тобі у два дні не вкlastися.

— Ні, хай не коротко,— заперечила дукиня,— якщо хоче звеселити мене; навпаки,

хай розкажує як уміє, хоч би не вклався і в шість днів; якщо й насправду він потребуватиме аж стільки, то це будуть найутішніші дні мого життя.

— Отож, панство дуцтво,— вів далі Санчо,— цього самого шляхтича я знаю як облупленого, бо його обійстя від мого десь на мушкетний стріл, так ось цей шляхтич запросив до себе гречкосія, бідного, але чесного.

— Хутчій, брате,— перепинив його священник,— якщо розповідати таким трибом, то й до другого прищестя не вберешся.

— Коли Божа воля, встигну розповісти задовго перед тим реченцем,— відрубав Санчо.— Отож, кажу, приходить гречкосій у гостину до того шляхтича, царство йому небесне, позаяк він уже переставився і, славлять, умирає, як святий, сам я, щоправда, не видів, я тоді жнивував у Темблеке...

— Ради всіх святих, синку,— перебив священник,— повертайся хутчій з Темблеке й перебудься без шляхтичового погребу, а то як би з нас кого не поховали, поки ти кінці виведеш.

— Ну, так ось,— вів далі Санчо,— лаштуються обидва до столу сідати,— вони ще й зараз у мене в очу як живі... р[483]

Дук та дукиня від душі веселились, бачачи, як дратують священника відбіги й загайки в Санчовій розповідці, а Дон Кіхот нетямився з гніву і люті.

— Так ось,— тягнув Санчо,— пора, значиться, до столу сідати, гречкосій і завів своєї: хай на покуті шляхтич сідає, а шляхтич своєї: хай сідає туди гречкосій, адже він у себе в господі й може по своїй волі розпоряджатися. Та гречкосій, яко чоловік гречний і милий, уперся — нізащо. Нарешті шляхтич розсердився, пірвав гречкосія за барки, посадив живосилом і сказав: "Та сідай же ти, колодо! Хоч би де я сів, моє покуття буде за твоє покутніше!" От і вся придибенція, і, далєбі, я думаю, що вона тут доречна.

На лицях у Дон Кіхота плямився рум'янець, проступаючи крізь смагляву церу. Господарі, потерпаючи, як би Дон Кіхот не розсатанів украй, уловивши, куди важить Санчо, споважніли. Щоб розмову затерти і щоб Санчові рота заціпити, спитала дукиня в Дон Кіхота, чи подає про себе вість сеньйора Дульсінея і чи багато велетнів і лиходійників послав він їй у дар ув останні дні, бо він, напевне, устиг їх підклонити під ноги догибелі. На теє Дон Кіхот одрік:

— Пані моя, мої знегоди мали почин, проте кінця-краю їм не видно. Я звоював великанів, я одсилав до неї окаянників і харцизак, та хіба могли вони її відшукати, якщо її заклято й селючкою перекинуто, там таким поганищем, що й думкою не здумаєш.

— Не знаю,— впав у річ Санчо Панса,— а мені вона за всіх краща, там така хороша. А що вже метка і пострибуша, куди там до неї якомусь линвоскокові. От вам хрест святий, пані дукине, що вона просто з землі на ослицю сплигує, не кажи ти кицька.

— Хіба ти бачив її зачарованою, Санчо? — спитав дук.

— Ще й як бачив! — відповів Санчо.— А який же сатана, як не я, попервах клюнув на те характерство? Авжеж, зачарована, це я і батькові своєму можу розказати!

Сповідач, слухаючи розмову про велетнів, розбишак і чаровиння, нарешті

зметикував, що перед ним сидить Дон Кіхот із Ламанчі, чия історію дук читав запоем, за що сповідач його сварив, кажучи, що то дурне діло читати такі дурниці. І ось тепер, переконавшись у слушності своїх здогадів, він під гарячу руч сказав дукові:

— Ваша достоїнство! Вам, пане мій, доведеться відповісти перед Господом за коверзування цього одчайдуха. Цей самий Дон Кіхот, Дон Ідіот чи як там його, по-моєму, не такий уже недоумок, як ваша достоїнність собі міркує, а тому потурати його химородам та витворкам не слід.

Відтак звернувся до самого Дон Кіхота і промовив:

— Послухайте ви, голово капустяна, хто це вам утокмачив, що ви мандрований рицар і що ви заломлюєте великолюдів і ясирите лиходійників? Схаменіться й послухайте мене: повертайтеся додому, доводьте до розуму дітей, якщо їх маєте, хазяйству лад давайте і годі-бо вам світами блукатися, ловити вітра в полі й смішити усіх добрих людей, знайомих і незнайомих. Звідки, до лиха, ви вискіпали, що на світі колись водилися і ще й досі не перевелися мандровані рицарі? Де ж це в Гишпанії живуть великолюди чи в Ламанчі —зарізяки, і де це зачарова— [484] ні Дульсінеї і всі ці тринди-ринди й курзу-верзу, що про вас понаписувано?

Уважно вислухав Дон Кіхот цього честивого мужа, а як той замовк, він, не потураючи на свою пошану до дущтва, зірвався на рівні, обурений і угніваний, і заговорив такими словами...

Але відповідь тая заслуговує опрічного розділу.

РОЗДІЛ XXXII

Як відрізав Дон Кіхот своєму огудникові, а зарівно про інші оказії, і немалозначні, і втішні

Отож зірвався Дон Кіхот на рівні, затремтів увесь, мов живе срібло, і, хвилюючись і затиноючись, повів таку річ:

— Се місце, де єсьм аз, і приява ясновельможеств, і пошана, яку я завше мав і нині маю до сану вашої милості, гамують і тримають у шорах мій праведний гнів. Так ось, зважаючи на сказане, а також на істину, відому всім, а саме, що чорнорижці не орудують іншою бронею, опріч броні жіночої, себто язика, я саме до сієї броні й сягну і на рівних зітнуся з вашою милостью, хоть од вас слід було б сподіватись радше добрих порад, аніж такого псякування. Душеспасенна й продиктована доброзичливістю догана висловлюється за геть-то інших околичностей та іншим часом; принаймні ганьблячи мене привселюдно, та ще й так брутально, ви перейшли межі слушного напучення, бо останнє виходить більше з лагоди, ніж з суворості. І негоже, виказуючи чийсь провини, які вам невтямки, гарма-дарма узивати провинника недоумком та ідіотом. Хіба ні? Рачте ж ваша милость з'яснити: які се химерії укрітили ви за мною, щоб дістати право картати мене, шельмувати й завертати додому, до свого хазяйства, й до малжонки і дітей, навіть не відаючи, чи ж маю я їх? Невже досить всіятися сповідником у чуже сімейство, не вже досить побрати науку в якомусь злиденному колегіумі, бачити світ не далі, ніж двадцять чи тридцять миль в околі, щоб отак, не питавши броду, проказувати закони рицарству й судити про мандрованих рицарів? Чи се, на ваш суд, яловий

промисел і пусте гультяйство — блукатися світами, цураючись утіх і лізучи по стромах, що возносять витязів до виталища нестерельності? Якби мене вважали за недоумка рицарі або ж пишні та гойні можновладники, я б побачив у цьому для себе непоправну неславу, а як мене уживають ідіотом усілякі школярі, які зроду не ходили стежею мандрованого рицарства, то мені це байдуже, я єсмь рицар і рицарем, якщо буде вгодно Творцеві, і помру. Одні правляться широким і розлогим полем високоносної амбіції, інші йдуть гостинцем ничого й холопського підхлібництва, ті шляхом підступної гіпокризії, ті путею правдивої віри, а я, проваджений своєю зорею, просту вузькою тропею мандрованого рицарства, задля якого знехтував земні достатки, але не гонор. Я допомагав зболілих, випрямляв кривду, карав зухвальство, звойовував великанів, топтав під нозі почвар. Я закоханий, та лиш тому, що мандрованим рицарям так подоба, але [485] кохаю я не по-гультяйськи, моє кохання платонічне і цнотливе. Мета всіх моїх поривань блага, а саме: робити всім добро і нікого не кривдити. Міркуйте ж тепер, ваші високості, найдостойніше дущтво, чи можна уживати пришепелю того, хто так мислить, так чинить і так мовить.

— Бігме, здорово сказано! — гукнув Санчо.— І більше ви, пане мій і добродію, нічого на своє оправдання не кажіть, все 'дно ліпше не скажеш, не вигадася і не переконасся. До того ж, якщо йогомость запевняє, ніби на світі не водилося та й зараз катма мандрованих рицарів, то чи ж він бодай щось тямить у сих речах?

— А ти, брате,— спитав сповідач,— бува не той Санчо Панса, про якого прописано, нібито Дон Кіхот помінив йому острів подарувати?

— Той самий,— відрік Санчо,— і вислужив я на той острів не со-гірше за кожного іншого. Про таких, як я, кажуть: "З добрим дружи, добрим станеш", а потім іще: "Не дивися на рід, лиш на обихід", і ще: "Прихилися до доброго дуба, буде тобі прохолода любя". Ось я до доброго пана прихилився і вже кілька місяців при ньому, і, коли Божа воля, стану сам уродь нього, не родися, а зійдися, що там не кажи, а буде він за імператора, а я за губернатора.

— Авжеж, друже Санчо,— впав у річ дук,— з пошани до пана Дон Кіхота я передам тобі владу над одним вільним островом, і то чималеньким.

— На коліна, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— і цілуй ніжки його достойності за вчинену тобі благодію.

Санчо послухався; тут сповідальник, угнівившись непомалу, встав з-за столу і мовив дукові так:

— Моя ряса велить мені сказати, що ваша достойність така сама причинна, як сі двоє гріховодів. Та і як їм не бути навіженими, коли люди здорові на умисел потурають їхньому навіженству? Гостить їх у себе, ваша достойність, а я, поки вони тут, подомонтарюю у себе, принаймні не треба буде угрущати за те, що до направи не надається.

Так він і пішов, не сказавши більше ні слова і не дообідавши; дук утримував його, але не дуже горливо, оскільки його цей недоречний вибух лиш насмішив. Пересміявшись, він сказав Дон Кіхотові:

— Ваша милість, пане Рицарю Левів, не дала собі в кашу наплювати, і тепер уже зайве вимагати сатисфакції за слова, дивитись, образливі, але насправді зовсім не такі, бо ваша милість ліпше за мене знає, що образити не можуть ні жінки, ні клірики.

— Свята правда,— обізвався Дон Кіхот,— бо той, кого не можна образити, не годен і образити іншого. Жінки, діти і клірики, оскільки захищатися, якщо хтось на них наскіпується, не здатні, то й уважати себе з ображених не повинні. Ріжницю між образою і зневагою ваша достойність знає не согірше за мене: зневага йде від того, хто може її чинити, хто її чинить і хто настиряється її чинити, зате образа може йти будь-кого і нічого зневажливого в собі не мати. Ото вам зразок: гуляє хтось вулицею без ніякої призри, аж це на нього наскакує десятеро лиходумців і обкладає його киями, він добуває шпагу, аби свою повинність справляти, але напасників багато і їхній явний верх, і він мусить зректися свого наміру, себто помсти — от і виходить, що цей чоловік ображений, але не зневажений. Підіпру цю саму думку іншим, при— [486] кладом: йде собі чоловічина, аж це хтось підбирається ззаду, лулусь його дубцем межи плечі і хода, той кидається за ним, але наздогнати не може. Отож про побитого можна сказати, що він ображений, але не зневажений, бо в цих уразах треба настиряться. Ось аби той, хто потяг палицею знеобачки, вихопив тут же шпагу і зійшовся з перехожим віч-на-віч, тоді побитого можна б назвати воднораз ображеним і зневаженим, ображеним, бо його вдарено підступом, а зневаженим, бо напасник настирявся і не тікав, а стояв на місці. Отож ведлуг регул гаспидського герцю я можу вважати себе ображеним, але не зневаженим, бо ні діти, ні жінота не повинні відчувати образи, а, отже, їм нема чого ні тікати, ні зупинятися, і так само з кліриками, бо і в тих, і в тих, і в тамтих нема зброї ні для нападу, ні для оборони, відборонятися їм-то доведеться, нападати ні. Я оце сказав, що можу вважати себе ображеним, а зараз спростую самого себе, бо кого не можна образити, той не здатен образи завдати, отож-бо, я можу не бачити, та й не бачу, нічого образливого в словах цього добродія. Шкода лишень, що він не зостався з нами, я б йому довів, як він ухибив, гадаючи й твердячи, що на світі не було й нема мандрованих рицарів. Якби сії слова почув Ама-діс або хтось з його численного роду, не здобрішав би тим йогомось.

— Авжеж,— підхопив Санчо,— розполовинили б його одним махом-пахом, не кажи ти гранат або ж диню дрислівку. З такими людьми не жартуй! Закладаюсь, якби Рінальд Монтальванський почув бля-гузкання цього чолов'яги, присяй-Бі, він дав би йому таку зуботичку, що той три роки мовчав би та дихав. Став би він з ними на прою, живий з рук не виприснув би.

Дукиня вмирала зо сміху, слухаючи Санча, і їй здавалось, що джура ще кумедніший і навісніший, ніж його пан; та й багато хто поділяв тоді її думку. Зрештою Дон Кіхот заспокоївся, обід дійшов краю, і як зі столу прибрано, з'явилося четверо покойових, одна зі срібною мискою, друга з умивальницею, теж срібною, третя з двома сніжистими й гойними рушниками, перекинутими через плече, четверта, закасаючи до ліктя рукави, тримала в білих руках (таки справді білих) округлий брусок доброго неаполітанського мила. Перша покойова зграбно й невимушено підставила миску під

саму Дон Кіхотову бороду, а наш рицар на той церемоніал чудувався, але мовчав, думаючи, що так тут заведено: не руки мити, а бороду. Тим-то випростав, як гусак, шию, і ту ж мить з умивальниці полилася вода, а покойова-милоносиця, збиваючи снігові пелехи (такої сліпучої білі був миляний шум), давай терти-скородити похилому рицареві не лише бороду, а й усе лице й навіть очі, тож він несамохіть замружився. Дук та дукиня, зовсім до цієї затії непричетні, збентежено чекали, чим же це химерне обливання завершиться. По-койова-цилюрниця, намиливши рясно Дон Кіхота, вдала, ніби вода вийшла, й послала по неї подругу з умивальницею, а сеньйор Дон Кіхот хай, мов, почекає. Подруга пішла, Дон Кіхот же залишався весь у милі, отож кумеднішою й чуднішою за його парсуну годі було уявити.

Всі присутні, а їх було чимало, торопіли на нього, а він сидів з приплющеними очима й наміленою бородою, смагла, аж чорна шия випростана на пів-аршина, просто диво дивне, як людям стало снаги й [487] такту не розреготатися. Покойові-шкодородниці очей не сміли звести на своє панство, а в того гнів боровся зі сміхом, і воно не знало, як учинити: покарати дівах за їхнє зухвальство чи вдарувати за втіху побачити обсміяного Дон Кіхота. Нарешті вернулася покойова з умивальницею, і Дон Кіхотове обливання щасливо завершено; тоді покойова з рушниками ретельно витерла насухо йому обличчя, по чому всі четверо покойових низенько й гречненько йому вклонились і рушили до виходу. Одначе дук, боячись як би Дон Кіхот не здогадався про каверзу, покликав покойову з мискою й мовив:

— А зараз умий мене, але дивись, щоб води не забракло. Дівуля, тямовита й руча, підійшла й підставила миску дукові стемен-

нісінько так, як недавно Дон Кіхотові, інші моторно й горливо намилили й вимили йому лице, потім насухо витерли і вклонившись пішли собі. Згодом дук признався, що поклявся в разі як вони не уміють його достоту, як Дон Кіхота, покарати їх за зухвальство, та вони загладили свій переступ тим, що обачно згодилися умити з милом і дука. Санчо уважно пантрував той церемоніал обмивання і казав собі:

— Ач, як ловко! А що, як тут заведено мити бороду не лише лицарям, а й джурам? Богом, душею своєю свідчуся, я б не відмовився, а якби мене ще й бритвою поскромадили, це була б для мене суцця розкіш!

— Що ти там бубониш, Санчо? — спитала дукиня.

— Я ось що кажу, пані,— відрік він,— я зчаста чував, ніби при інших княженецьких дворах по обіді годиться мити руки, а не бороду. Отож не вчись розуму до старості, але до смерті, а втім ще кажуть: наживешся, то й намучишся, хоть умитись ось так ніяк не мука, а втіха.

— Не журись, друже Санчо,— мовила дукиня,— скажу моїм покойовим, щоб вони не тільки обмили тебе, а й випрали, якщо буде потреба.

— Я б уже й за бороду був удячен,— відповів Санчо,— на разі цього доста, а там як Бог дасть.

— Чуєте, шафарю,— сказала дукиня,— об чім добрий Санчо просить? Вволіть же його волю до цяти.

Шафар запевнив, що радніший душею все для його ос ті Санча зробити, пішов обідати і повів його з собою, а дук, дукиня й Дон Кіхот залишилися сидіти за столом, гомонячи про різну різнощ, одначе що не візьми, то все ратне ремесло та мандрована лицарія.

Дукиня попросила Дон Кіхота (в нього ж усе держиться голови!) обмалювати й обчеркнути вроду й риси сеньйори Дульсінеї Тобоської, бо як вірити, мовляв, стоустій славі про її гойність, то можна припустити, що це найслічніша істота на всім крузі земнім, ба навіть на всій Ламанчі. Дон Кіхот зітхнув ізглибока, вислухавши дукиніне прохання, і сказав:

— Аби я міг вийняти своє серце й покласти його перед очі вашої високості, ось тут, на цім столі, на якійсь таці, язик мій збувся б клопоту мовити про те, про що можна хіба що здумати думкою, бо тоді ваша достойність узріла б уяв її подобизну, в моє серце вкарбовану, та чи ж я зугарен списати й віддати найдокладніше, найдрібніше ліпоту незрівнянної Дульсінеї? Не до снаги мені такий загад, се був би труд, гідний пензля Паррасія, Тиманта й Апеллеса або різця Лізіппа — змалювати [488] її на полотні або вирізьбити з мармуру й бронзи, а щоб скласти хвалу їй, треба красномовства Ціцеронового чи Демостенового.

— А що означає Демостенового, пане Дон Кіхоте? — спитала дукиня.— Зроду не чула такого слова.

— Демостенове красномовство,— відповів Дон Кіхот,— то все одно що красномовство Демостена. Так само Ціцеронове красномовство походить від Ціцерона. Се-бо двоє найбільших на світі промовців.

— Достеменно так,— обізвався дук.— Ви цього, дукине, просто не знали. А проте Дон Кіхот потішив би нас непомалу, аби згодився списати Дульсінею Тобоську, я певен, навіть у шкіці чи в кількох штрихах вона вийде такою, що найвродливішим красуням стане завидки.

— Я, звісно, накидав би такий шкіц,— мовив Дон Кіхот,— якби ж її подобизну та не стерло в моїй пам'яті те безголов'я, що недавно впало на неї, безголов'я таке страшне, що мені слід радше оплакувати її, аніж списувати. Щоб ви, ваше дучтво, знали, днями я подався поцілувати їй ручки й запевнити собі її благословенство, призвів і згоду на третій мій виїзд, але вона показала себе зовсім не такою, як я уповав-ем. її залято і з принцеси перечаровано на селячку, з вродливиці на потвору, з ангела на чортицю, з добровонної на смердючку, з солодкомовної на хамку, з величавої на вітрогонку, з яснозорії на бісів вилупок, коротко, з Дульсінеї Тобоської на репану саяжанку.

— Святі всі при нас! — покликнув дук дужим голосом.— Який супостат, який ворог і триворог тее спроворив? Хто умкнув у людства ту ліпоту, якою воно милувалось, ту радість, яка його веселила, і ту чеснородність, яка підіймала вгору його дух?

— Хто? — перепитав Дон Кіхот.— Хто ж іще, як не облудний чорнокнижник, один із цілого сонму моїх заздрісників та гонителів? Це кляте насіння повилазило на світ, аби тьмарити і зводити в нівець діяння праведників і звеличувати й оточувати ореолом чини й вичини грішників. Чорнокнижники мене напастували, чорнокнижники мене на-

пастують і напастуватимуть доти, доки не вергнуть і мене і мої чудо-родні рицарські подвиги в глибоке провалля непам'яті, вони увереджу-ють мене і ранять так, щоб найдошкульніше, бо викрасти в мандрова-ного рицаря даму — то все одно що вийняти йому очі, забрати в нього сонце, позбавити його суспенції. Я вже не раз мовив і ладен повторити ще і ще: мандрований рицар без дами все одно що дерево безлисте, кам'яниця без підмурку і тінь без тіла, що її відкидає.

— Все це так,— обізвалася дукиня,— але якщо вірити Дон Кіхото-вій історії, оголошеній оце друком і зустрінутій схвально читачами, то виходить, що ваша милість і на очі не бачила сеньйори Дульсінеї і що такої сеньйори нема на світі, що ви її вимріяли, породили й появили фантазією, прикрасивши її всіма чарами й досконалостями, які тільки вам на думку набігли.

— Про сюю матерію можна розводитися багато,— відповів Дон Кіхот.— Бог відь, існує Дульсінея на світі чи ні, вимріяна вона чи не вимріяна,— у розслідах такого роду до щирини не доберешся. Фантазією мою володарку я ні породжував, ні появляв, хоть я її й уявляю такою, якою слід бути дамі, оздобленій усіма чеснотами, здатними прославити її на цілий світ, а саме: вона бездоганна красуня, пишна, але не гоноро— [489] вита, коханка яра, але цнотлива, привітниця завдяки своїй гречності, гречна завдяки своїй вихованості і нарешті незрівнянна завдяки своїй вельможності, бо при блакитній крові врода пишає й буяє, піднесена в вищий ступінь довершеності, ніж у худорідних красунь.

— Ваша правда,— зауважив дук,— але дозвольте мені, пане Дон Кі-хоте, поділитися думкою, виниклою в мене при читанні про ваші подвиги: даймо, що Дульсінея таки існує й мешкає в Тобосі чи деінде і що вона така сама прегарна, як ваша милість списує, а все ж родовитістю їй не дорівнятися Оріані, Аластрахареї, Мадасімі та іншим мостивим дамам, що ними аж рояться сторінки улюблених ваших романів.

— На це можна б заперечити,— обізвався Дон Кіхот,— що Дульсінея славна не родом, а робом, що кров ушляхетнюється чеснотами і що худоправедник більшого стоїть, ніж родовитий грішник. Тим паче що Дульсінея має такого герба, який може її зробити повновладною королевою, бо достоїнності прекрасної й честивої жінки здатні сотворити найбільші дива, і якщо не явно, то принаймні скритно містять у собі найвище щастя.

— Бачу, пане Дон Кіхоте,— зауважила дукиня,— що ви міркуєте з залізною логікою і зрите, як той казав, у корінь, тепер я вірю і цюю віру передам всім домівникам, ба навіть, буде потреба, самому дукові, панові мойому, що єсть у Тобосі така собі Дульсінея, що вона живе й досі, що вона гожа й вельможна і цілком достойна служіння їй такого рицаря, як сеньйор Дон Кіхот, а в моїх устах це найвища хвала. А все ж мене бентежить і викликає якусь досаду проти Санча Панси одна річ. І бентежить мене ось що: історія повідає, що Санчо Панса, прийшовши до сеньйори Дульсінеї з листом од вашої милості, застав її за переточуванням пшениці, та ще й указується, що збіжжя було заміркувате, ось ця подробиця змушує мене сумнітися в шляхетності її роду.

На те відрік Дон Кіхот:

— Пані моя, щоб ваша величність знала, зі мною завжди лучаються такі причти, як ні з одним мандрованим рицарем, хай би хто там ті пригоди насилав: недовідома сила Промислу або ж злостивість заздросно-го чорнокнижника. Се ж бо довідна річ, що всі чи сливе всі мандровані рицарі-славуги мали якийсь незвичайний дар: той не давався на чари, той був невразливий до ран, таку мав непроникливу шкіру, як, приміром, преславний Роланд, один із Дванадцяти Перів Франції,— якщо вірити переказові, його можна було поранити лише в п'яту лівої ноги і ніякою іншою зброєю, окрім циганської голки; отож коли Бернардо дель Карпіо побив його в Ронсевалі, то, побачивши, що залізо його не бере, підняв Роланда на руки й задушив, згадавши, як Геракл убив Антея, страшного великолюда й буцімто сина Землі. З сього я висновую, що, може, я теж наділений якоюсь такою властивістю,—от тільки невразливості мені не даровано, бо я не раз дізнавався на собі, що шкіра в мене ніжна й вельми вразлива, — так само й відпорності на характерство, бо якимсь мене посаджено в клітку, куди ніяка сила, окрім чарівницької, не здоліла б мене запроторити, та оскільки я вирвався на волю, хочеться вірити, що ніяке нове волхвування мені вже не завадить, тим-то чаклуни, відчувши, що жодна з їхніх каверз не бере, мстяться на тій, [490] яка мені над усе дорожча: строять смішки над Дульсінеєю, задля якої я живу й дихаю, і в такий спосіб силкуються мене на той світ загнати; ось чому я думаю, що коли мій зброєноша прибув до неї з моїм посель-ством, вони злицювали її в мужичку і змусили її робити таку чорну роботу, як переточування збіжжя. А втім, я вже зазначав, те збіжжя не було ні пшеницею, ні ячменем, а зернами східного жемчугу; і на доказ, що се щира правда, признаюся, ваша магніфіценціє, що я недавно був у Тобосі, але так Дульсінеїного палацу й не знайшов, а другого дня вона постала перед джурою моїм Санчом у власному своєму образі, себто в образі першої вродливиці на всім земнім крузі, а от мені вона явилась репаною, поганющою і не вельми тямовитою хлопкою, хоть насправді саме в ній міститься вся мудрість світова. А оскільки мене самого не заворожено та й по зрілому розмислі заворожити годі, то, отже, це її заворожено, ображено, злицьовано, спотворено й підмінено, і на ній окошилася помста моїх ворогів, тим-то я знай оплакуватиму її доти, доки вона не стане переді мною в первісній своїй подобі. Все це я проти того веду, щоб Санчова оповідь про те, як Дульсінея переточувала і перевіювала збіжжя, не бентежила нікого: якщо вона явилась мені перелицьована, чи ж дивина, що знекрашена постала вона й перед ним. Дульсінея зацного й хорошого роду, і долі її може позаздрити численна тобоська шляхта, старосвітська й знакомита, бо саме завдяки неспо-добній Дульсінеї город сей возвеличиться й заживе слави в потомних віках, ось саме так уславила Трою Гелена, а Гишпанію Кава, тільки Дульсінеїне ім'я прогуде голосніше й яскравіше. І ще слід вам сказати, ваша магніфіценціє, що Санчо Панса найутішніший з усіх зброєносців, які коли-небудь мандрованим рицарям слугували. Його простацькість виходить іноді вельми дотепною, отож ще невгадно, простак він чи дотепник, ось вам цікава тема для роздумів. Деякі його хитрощі виказують у ньому плутька, а певна безтолковість змушує думати, що він баран бараном. Він у всьому сумніється і в усе вірить. То він таке зморозить, що вуха в'януть, а

то висловиться так мудро, що вдариш руками об поли. Словом, я не проміняю його на жодного іншого зброєношу, хочь хай мені дають на додачу ціле місто. І все ж я в непевності, чи треба посилати його заряджати островом, подарованим йому вашою високістю, хочь я бачу в ньому певні здольності до врядування, йому б лише уставити клепку, то він упорається з будь-яким губернаторством не согірше, ніж король з податками. Тим паче що ми добре досвідчені: губернаторювати можна і без великого уміння, і без великої ученості, скільки он губернаторів, які в грамоті ледве бекають, зате верховодять вони, не кажи ти орли. Головне, щоб вони сповнені були добрих замірів і щоб брали справу сумлінно, а радців і дорадців їм ніколи не забракне, адже невчені губернатори з шляхти неодмінно для судочинства єднають собі асесора. Я б теж нараяв Санчові: не будь лупій та й боржника не жалій,— і ще дещо я пристарав, колись поділюся припасами на вигоду Санчові і на пожиток острову, під чию руку він перейде. Так гомоніли між собою дук, дукиня і Дон Кіхот, аж це за дверима почулися голосні крики і галас, і воднораз до зали впав Санчо, переполошений до смерті, під бородою замість серветки матерчане сито, а за ним цілою ватагою похлібці, точніше, кухтики та кухарчуки, а також [491] інші лизоблюди чи блюдолизи, причім один із них цупив помийницю з водою, не водою, а, судячи з її кольору й чистоти, помиями. Кухтик на п'яти наступав Санчові і знай підставляв йому помийницю під саму бороду, а другий поривався цю бороду вимити.

— Браття, що сее значить? — запитала дукиня.— Що се таке? Чого ви в'язнете до цього добродія? Невже ви забули, що його губернатором нарядили?

На тее відрік кухтик-цилюрник:

— Цей добродій не хоче митися, а у нас же так заведено, допіру сам дук та його власний пан милися.

— Ба ні, хочу,— заперечив неабияк угніваний Санчо.— Ось тільки я бажав би, щоб рушники були чистіші, луг прозоріший, а руки у них не дуже брудні. Адже між мною та моїм паном не така вже й велика ріж-ниця, щоб його полоскати водою пахнючою, а мене обливати вонючою. Звичаї та обичаї ріжних панств і княженецьких хоромів тогді лиш гарні, коли не завдають прикрощів. Ну а цей обряд обливання, що у вжитку тут, поганший від усякого самобичування. Борода в мене чиста, і таке відсвіжування зайве, а хто насміє мене мити або ж торкнутися волосу на моїй голові, себто бороді, тому я, шануючи слухи ваші, розчереплю довбешку, бо всі антимонії з намилюванням більше скидаються на смішки, ніж на шану до гостей.

Дукиня вмирала зо сміху, бачачи Санчову лють і слухаючи його речей. Однак Дон Кіхотові не до вподоби припало, що Санчо замість рушника красує в брудній ганчірці і що над ним строїть куховарська челядь смішки. Тим-то, низенько вклонившись дуцтву, на знак того, що збирається виголосити орацію, він суворим голосом обізався до цієї галайстри:

— Гей, ви, панове-шляхетство! Може б, ви облишили хлопця та пішли собі, звідки прийшли або куди завволите. Зброєноша мій не бруд-ніший, ніж будь-хто інший, а ця помийниця начиння про нього і непридатне, й гидомирне. Послухайтесь моєї ради й

облиште його, бо ні він, ані я таких жартів не попустимо.

Санчо підхопив слово з рота свого пана:

— Так можна шуткувати,— сказав,— хіба що з приблуди безхатнього. Я не я буду, якщо це попушу! Несіть-но сюди гребінця або щось там уподіб і пошкромадьте мені бороду, і як вичешете щось для вашої чистості образливе, то хай мені обчиряють макотию.

Тут, ще не пересміявшись, промовила дукиня:

— Санчо Панса має і завжди матиме, хай би що він казав, цілковиту рацію. Він чистий і, на його суд, миття не потребує. А раз наш звичай йому не до шмиги, то вольному воля, а спасенному рай. А ви, чистоплюї, вчинили нерозважливо й необачно, ба навіть зухвало, подаючи такій особі, та ще з такою бородою, замість миски й умивальниці з щирого золота та голландських рушників якісь помийниці, дерев'яні шапки й утиральники-стирки. А втім, ви есте ницаки й нечеси, ви такі спідлені, що не годні потаїти своєї зненависті до зброєносців мандрованих рицарів.

Не лише лизоблюди чи блюдолизи, а й сам маршалок повірив, що дукиня не жартує, тим зняли з Санча ганчірку, дали йому спокій, і пішли [49] геть, як непришні. Санчо, побачивши, що ця грізна, як на нього, небезпека минулася, вклякнув перед дукинею і сказав:

— Від великих паній жди великої ласки: ваша ж милість рачила мені допомогти такою, що я, аби за неї віддячитись, ладен висвятитися на мандрованого лицаря, щоб потім довіку служити такій високій сеньйорі. Сам я хлоп, Санчом Пансою взиваюсь, я одружений, маю діти і служу за джуру. Як бодай хоть щось із цього може стати вашій хорошості в пригоді, то вам досить лише звеліти, і я до послуг вашої достоїнності.

— Зразу видно, Санчо,— відповіла дукиня,— що ти навчився бути ґречним у школі самої ґречності, зразу видно, хочу я сказати, що тебе виняньчив на своїх грудях сеньйор Дон Кіхот, а він, звісно, сама ґречність і взоровзор церемоній або, як ти кажеш, антимоній. Благословенні ж такий пан і такий служник, бо один зірка провідна для всього мандрованого рицарства, а другий світильник для всіх зброєносців вірненьких. Устань, друже Санчо, тобі за твою ґречність віддається: я попрошу мого владаря дука, щоб він якнайхутчій ушанував тебе обіцяним губернаторством.

На цьому завершилася розмова, і Дон Кіхот пішов спочити по обіді, а дукиня попросила Санча, як йому не дуже хочеться спати, посидіти з нею та її покойовими у прохолодній залі. Санчо відповів, що хоть і звик улітку по обіді прикорхнути годин чотири-п'ять, він, аби віддружити дукинї за її ласкавість, постарається сонноту збороти й сповнити її розказ. На сім слові він пішов. А дук знов звелів челядницям трактувати Дон Кіхота як мандрованого рицаря і пильнувати всіх приписів, що їх нібито бозна-колишнє мандроване рицарство дотримувалося.

РОЗДІЛ XXXIII

Про цікаву з Санчом Пансою розмову дукинї та її покойових, достойну прочитання і відзначення

Отож повідає історія, що Санчо не передрімав по обіді, а дотримав свого слова і,

пообідавши, удався до дукинї, дукиня ж, смакуючи наперед утіху послухати його, запросила присісти біля неї на дзиглика, проте Санчо, яко гречний чоловік, честі тієї зрікся. Тоді дукиня ознай-мила, що йому вільно сидіти як губернаторові, а говорити як зброєносцеві, і що обидва ці титули вповажнюють його на фотель самого Сіда Руя Діаса Войовника. Санчо здвигнув плечима, послухався й сів, а всі дукинині дуєньї та покойові обступили його в глибокій мовчанці й налаштувалися уважненько слухати; першою заговорила дукиня, і почала вона так:

— Тепер, коли ми самі й ніхто нас не чує, мені хотілося б, жеби сеньйор губернатор розвіяв певні сумніви, що виникли в мене при читанні недавно видрукуваної історії великого Дон Кіхота. Ось один такий сумнів: якщо добрий Санчо ні разу не бачив Дульсінеї, вибачайте, сеньйори Дульсінеї Тобоської, і не передав їй від сеньйора Дон Кіхота листа, бо лист той залишився в пам'ятковій книжці в Сьєррі-Морені, [493] то як же він насмів вигадати за неї відповідь й придумати, нібито він застав її за переточуванням збіжжя? Адже вся ця брехня й облуда лише плямує добру славу незрівнянної Дульсінеї, а також ущерблює честь доброму зброєноші і розминається з його обов'язком вірності.

На сім слові Санчо мовчки підвівся з дзиглика, зігнувся в три погібелі, приклав пальця до уст і спроквола обійшов усю залу, зазираючи за штори. Відтак усівся знов і сказав:

— Ось тепер, пані моя, коли я переконався, що ніхто, окрім притомних, не слухає нас потаймиру, я без усякої обави й призри відповім на ваше питання, а заодно і на все, що ви спитати рачите. І передусім скажу так: на мій суд, пан мій Дон Кіхот навіки божевільний, хоть іноді він висловлюється, на мою думку та й на думку всіх, хто його слухає, так мудро й розумно, що ліпше не скаже й сам лукавий. А все ж, сказати по щирості й без усякої утайки, я цілком певен, що він несповна. Се так нерушимо вроїлося мені в голову, що я важуся навіювати йому таке, що, присяй-Бі, купи не держиться як от відповідь на листа. Так само із отсим, що сталося тиждень тому (тим-то й до книги не втрапило), а саме: з перечаруванням сеньйори донї Дульсінеї,— адже се я упевнив мого пана, що її заклято, а се ж така правда, як на вгороді бузина, як на осиці кислиці.

Дукиня попросила Санча розповісти про витівку з чарощами, і той виклав усе, як було, на перевелику втіху слухачок; дукиня почату розмову підхопила і сказала так:

— От я вислухала оповідку доброго Санча, і в душу мені заронився новий сумнів, і чийсь голос мені нашіптує: "Якщо Дон Кіхот із Ла-манчі божевільний, непритомний і недоумкуватий, а Санчо Панса, його джура, про тее знає, одначе й далі служить йому і товаришить, і ще на його обіцянки-цяцянки йме віру, то він, безперечно, ще навісніший і безтямніший за свого пана. А раз так, то гляди, сеньйоро дукине, як би ти не прогадала, передавши під оруду Санчову острів: якщо він не здольний над самим собою радити, то як же він радитиме над іншими?"

— Бігме, пані,— відповів Санчо,— сумнів у вас заключується не дарма, тільки скажіть вашому голосу, щоб він говорив голосніше, а втім, як йому заманеться, я ж бо знаю, що

мовить він правду: мав би я олію в голові, то давно б мого пана покинув. Але така вже, мати, моя судьбина і планида, інакше не можу, мушу йому товаришити та й край: ми з ним односельці, він мене харчував, я його люблю, він цим дорожить, навіть подарував мені ослят, а головне, я вірний-вірненький, отож ніхто нас із ним не розлучить, хіба що заступ і лопата. А якщо ваша верховність не зволить дати мені обіцяний острів, ну що ж, обійдеться панське весілля і без марципанів, тим більше що ця відмова, може, мені і во благо, хоть я й немудрий, а все ж кумекаю, що означає пословка: "Не к добру мурашу крила", і, мо', Санчо-джура до неба дістане швидше, ніж Санчо-губернаторь. У Франції добрий хліб, а і в нас не гірший; потемки всі коті сірі; надобіди ще й не снідав; рот здоровий, як верша, та не все ж в нього вергать; чи мох, чи вовна, аби кишка повна; пташкам польовим Пан Біг кормитель і обмислитель; грубше сукно ліпше гріє; коли ми наказуєм довго жити і нас ховають у сиру землю, і князь, і наймит однаковими туди ідуть; у землі папське тіло займає стільки ж місця, що й [494] паламарське, хоть той куди вище тамтого; лягаючи в яму, всі ми скулюємося і скоцюрблюємося, чи вірніше, нас, хоч-не-хоч, скулюють і скоцюрблюють, і надобраніч! Отож повторюю: якщо ваша вельможність не захоче подарувати мені острова, бо дурний єстем, то я як стій зійду за розумника; чув я, що за хрестом сам чорт з хвостом, і не все те золото, що ся світить, і од волів, плугів та ярма одірвано ратая Вамбу й настановлено за короля гишпанського, а Родріга одірвано од златоглаву, розваг і розкошів і кинуто гаддю на жир, як правду в піснях старовинних співають, а не брешуть.

— Чого б то вони брехали? — гукнула донья Родрігес, дуенья, що була серед слухачок.— Ув одній пісні мовиться, що короля Родріга вергнули живцем до ями, де тих ропух, змій та ящірок аж кишіло-брої-ло, а через два дні з ями дійшов його глухий і жалібний голос:

Вже гризуть мені, гризуть

Те, чим я грішив багато.

Тим-то йогомось має рацію, що воліє пахарювати, ніж королювати, раз королів усяка нечисть пожирає.

Простацькі дуеньїні речі дукиню насмішили, зате Санчові міркування й приказки здивували непомалу.

— Добрий Санчо сам звісний,— сказала вона,— що як шляхтич щось прирікає, то він неодмінно виконає, навіть приплатившись головою. Дук, мій пан і малжонок, хоть і не з мандрованих, а таки рицар, і тому слово своє щодо острова дотримає, на зло і навсупір завидкам і зловорожості цілого світу. Отож, Санчо, не журись: одного дня ти зійдеш на престол свого острова й панства та й станеш на сей уряд, а з сього та дай ще Боже на вищий. На тебе ж я покладаю повинність урядувати якнайкраще над своїми підданцями, адже всі вони віддані й шляхетні люди.

— Щодо урядування по-доброму,— обізвався Санчо,— то мене просити не треба, бо я зроду жалісливий і спочутливий до чужої біди; на чужий коровай очей не поривай; небом присягаю, що мені значеної кості не підкинеш; я битий жак, знаю де, що і як; я і на слизькому не спотикнуся; мені бляхманбм очі не занесеш; я маком не сяду; бу на бу,

му на му, з добрим по-доброму, з лихим по-лихому; по-моєму, в урядуванні добрий почин — то вже половина діла, з півмісяця погубернато-рюю, та й так насобачусь, що знатиму се діло краще за хліборобство, що в ньому з пупка навчився.

— Твоя правда, Санчо,— мовила дукиня,— вчені не родяться, а робляться, і в єпископи з людей виходять, а не з каміння. Та вернімося до того, про що ми допіру говорили, а саме, до перечарування сеньйори Дульсінеї, тут саме напрошується ось що: весь цей Санчів фортель, учворений з бажання посмішкуватися над своїм паном і навіяти йому, ' ніби ота мужичка Дульсінея, а як пан його її не впізнає, то це тим, що її залято,— все теє каверзи якогось чорнокнижника, з тих, хто не дає просвітку сеньйорові Дон Кіхотові. Адже мені з певного джерела довідне відомо, що та мужичка, яка на ослицю стрибнула, була і єсть Дульсінея Тобоська і що добрий Санчо, сподіваючись ошукати іншого, ошукався сам. Се така сама певна річ, як усе те, чого нам зріти нашими [495] смертними очима не дано. І щоб сеньйор Санчо Панса знав, ми теж тут маємо чорнокнижників, вони прихильні до нас і цілком правдиво й щиро, навпростець, без сорома казака розповідають нам, що на світі діється. І хай він мені повірить, що дівка-стрибуха була і єсть Дульсі-нея Тобоська, і що вона така ж зачарована, як її рідна мати, і колись вона явиться нам у своїй правдивій подобі, і тоді Санчо збагне, як він уклепався.

— Цілком можливо,— одрік Санчо Панса,— і тепер я вже ладен пойняти віру всьому, що пан мій розповідав про яскиню Монтесіноса: буцімто там він бачив сеньйору Дульсінею Тобоську в тому самому строї і в наряді, в якому нібито бачив її я, коли мені прибандюрилось раптом її заворожити, а вийшло все навпаки — істнісінько так, як ваша милість, пані моя, мовите, бо від мого недійшлого розуму годі ждати, щоб він в одну мить вимудрував таку химороду, а потім, не такий уже мій пан непротомний, аби мої кволі й хисткі докази змусили його повірити в таку нісенітницю. А все ж, сеньйоро, хай ваше добродійство не думає, що я чоловік зловредний; адже такий пеньок, як я, не зобов'язаний зглиблювати задніх думок і капостей клятих чародіїв. Усе це я вигадав, щоб уникнути докорів пана Дон Кіхота, а не на те, щоб йому накапостити; а як сталося інакше, то ж Пан Біг там, на небесі, відає серця наші.

— І то правда,— згодилася дукиня.— А тепер скажи мені, Санчо, що це ти розводився про печеру Монтесіноса? Мені се цікаво знати.

От Санчо Панса і розказав якнай докладніше про оказію, описану вище. Вислухавши його розповідь, дукиня сказала:

— З сієї пригоди ось що можна виснувати: раз преславний Дон Кіхот запевняє, що він бачив там ту саму селючку, яку Санчо побачив біля Тобоса, то, виходить, се таки Дульсінея, а отже, ворожити нарід ручий і моторний.

— От і я кажу,— підхопив Санчо Панса,— якщо сеньйора Дульсінея Тобоська зачаклована, то нехай собі як знає; де вже мені тягатися з ворогами мого пана; їй, мать, до гибелі, і кожен злий, як сатана. Сказати по щирості, я бачив селючку, і за селючку її взяв, і за селючку маю, а якщо се була Дульсінея, моя хата скраю, я тут ні при чому — і квит! А то на п'яти мені наступають і знай водно: "Санчо сказав, Санчо

узяв, Санчо туди, Санчо сюди, Санчо теє, Санчо сее!", нібито Санчо так собі, абихто, а не той самий Санчо Панса, який у книгах розгулює галасвіта, так принаймні казав мені Самсон Карраско, а він же бакалярував по тих Саламанках, такі не брешуть, хіба що дуже їм засвербить або ж притьмом у надобі стане. Отож хай до мене не в'язнуть, а як слава про мене добра, а я ж од пана мого чув, що добре імено дорожше над усяке майно, то приснастіть мене до губернаторства, і ви побачите, яких див я натворю; із доброго зброєноші і правитель буде хороший.

— Все, що оце сказав славний Санчо,— вирекла дукиня,— то ка-тонівські вислови або принаймні уривки з самого Мікаела Веріно, *Florentibus occidit annis**, зрештою, висловлюючись його ж таки мовою, можна сказати, що під лихим плащем та добрий питець. [496]

* Померлого в розквіті віку (латин.).

— Що правда, то правда, пані,— сказав Санчо,— зроду в житті не пив з налогу, від спраги я, признаюсь, кружав, бо лицемірства в мене нема ні кришечки: п'ю, коли охота і коли неохота і коли частують, щоб кривлякою або нечемою не здатися. Адже як до тебе п'є товариш, то треба мати в грудях не серце, а маймур, щоб не вихилити до дна. Ну, та штанці у мене, як той казав, сухі й чисті. Тим паче, джури мандрова-них лицарів переважно водичку п'ють, бо вони знай гаями і пущами, байраками й левадами, горами й бескеттям тиняються, вина нігде й не понюхаєш, хоч око собі вийми та кому плати.

— Я думаю! — мовила дукиня.— Ну, а зараз, Санчо, йди відпочинь, а потім ми ще побалакаємо гарненько і розпорядимося, щоб тебе при-снастили, як ти кажеш, до губернаторства.

Поцілував ще раз Санчо дукиню в руку й попросив її о ласку подбати про його Сірого, бо се, мовляв, світло його очей.

— Про якого такого Сірого? — спитала дукиня.

— То, перепрошую,— Санчо на те,— мій каплій, осел би то, ушак. Скоро я вступив сюди в замок, я попросив отсю сеньйору дуенью подбати про нього, а вона так на мене визвірилась, ніби я сказав, що вона потворна або ж стара, хоть дуеньям більше годилося б і пристало ходити коло бидла, аніж у залах парадувати. Хай Бог милує, от уже кого не міг терпіти один гідальго, мій односелець, то це саме таких їмостей.

— Певне, якийсь хамлюга,— вкинула слівце донья Родрігес, дуенья,— якби він був гречний гідальго, то таких, як я, на руках носив би.

— Годі-бо вам,— обізвалася дукиня,— цитьте, донья Родрігес, і ти, сеньйоре Пансо, зоспокойся: клопіт про ушака я беру на себе. Якщо вже він такий клейнод для Санча, я пильнуватиму його як ока.

— Досить, як ви пильнуватимете його як осла,— заперечив Санчо,— ми з моїм ослом простота, і ми краще згодимося, щоб нас штилем штирхонули, ніж бути тягарем для вас. Хай мій пан запевняє, що в справах гречності краще переборщити, ніж недоборщити, проте в осляцькому чи нехай каплійському ділі треба шанувати міру й держатися золотої середини.

На те дукиня одвітувала:

— Візьми, Санчо, осла губернаторювати з собою, там його можна годувати уприпуст і від праці звільнити.

— А що ви думаєте, ваша милость, сеньйоро дукине? — зауважив Санчо.— Сам я не раз бачив, як губернаторювати посилали ослів, отож-бо візьму свого з собою, се не така вже й дивина.

Знов розсмішили й потішили дукиню Санчові слова, й, одіславши його відпочити, вона пішла до дука, щоб всю ту розмову переказати. От між ними двома ухвалено й погоджено, що вони підстроять Дон Кіхотові знакомиту штуку та ще в геть-то рицарському дусі. І вони воістину підстроїли йому не одну, а багато таких-то штук, вельми удатних і спритних, що їх можна зачислити до найкращих пригод, розказаних у сій вікопомній історії. [497]

РОЗДІЛ XXXIV,

де оповідається, як вигадано спосіб відчарувати незрівнянну Дульсінею Тобоську; ось так і склалась чи не найславетніша на цілу сюю книгу пригода

Розмови з Дон Кіхотом та Санчом Пансою дуже дукові й дукині до смаку припали; укріпившись у намірі вигадати їм фрашку, фрашку з присмаком придибашки, поклали вони скористатися з Дон Кіхотової оповідки про печеру Монтесіноса, аби справити воістину преславну пригоду (найбільше дукиню, між іншим, вражало Санчове простосердя, той свято увірував, нібито Дульсінею Тобоську зачаровано, дарма що сам він подвизався за химородника і сам-таки цю штуку штукував); і ось, давши належитий розказ служебництву, дук і дукиня, через шість день по Дон Кіхотівім приїзді до замку, повезли його на лови з собаками, і то з такою ватагою облавників та псарів, що й королівському полюванню впору. Дон Кіхотіві офіровано мисливський убір, а зарівно й Санчові — зелений, добротного сукна, одначе Дон Кіхот од убору відмовився, заявивши, що незабаром повертається до таборування та бівакування просто неба й возити з собою убрання та всяку примусію не з руки. Зате Санчо одіж узяв з наміром при першій-ліпшій нагоді її загнати.

Отож призначеного дня прибрав Дон Кіхот на себе риштунок, а Санчо Панса переодягнувся й, обладувавши Сірого, з яким розлучатися не схотів, хоть йому офіровано баского коня, пристав до гурту нагоничів. Потім вийшла одягна й ошатна дукиня, і Дон Кіхот, яко гречний і поштивий кавальєро, посперечавшись з дуком, притримав її ступака за вуздечку. Врешті дісталися вони до лісу, порослого між двома височенними горами, і потому, як— розподілено лази, засідки й вартівні і всі порозходились, почалися лови, і зчинилися несвітський галас, гармидер і тюкання, так що за валуванням псів та турлюканням ріжків люди одне одного не чули.

Дукиня спішилась і стала з гострим ратищем у руках там, кудю, як вона знала, внадились бігати вепрі-одинці. З коней позлазили також дук і Дон Кіхот і поставали обабіч неї, Санчо ж пас задніх, із Сірого він так і не зійшов, побоюючись, що йому, пішому, може добряче натруситися. Заледве спішились і вишикувалися з численним почтом рядком, аж це гульк — просто на них, цькований псами і гнаний облавниками, пре здоровенний одинак, зубами-іклами клацає, весь запінений. Побачивши його, Дон

Кіхот нахопив на руку щита, добув меч а й рушив йому навперейми, слідом дук із рогатиною, а дукиня, та, аби дук не спинив її вчасно, була б вихопилася поперед обох. Тільки Санчо, уздрівши величезну звірюку, зіскочив з Сірого, рвонув щодуху тікати і спробував видертися на високого дуба; але йому не повелось: скоро він доліз до середини дерева й ухопився за гілляку, щоб на верхівля стеребкатися, гілка, на його біду та безголов'я, вломила, він дав сторчака, але при падінні зачепився за сук і завис у повітрі, не дістаючи до землі ногами. Опинившись у такому фрасунку, чуючи, як тріщить по [498] швах його зелена полусвита, і гадаючи, що хижий звір туж-туж кинеться сюди і його пропоре, він так зарепетував і закричав пробі, що всі, хто чув його, а не бачив, повірили, що він уже у диковій пащі. Нарешті ікластий кабанисько упав, прошитий безліччю ратищ. От упізнавши Дон Кіхот Санчів голос, на крик обертається і бачить — висить Санчо догори дрига на дубі, а під ним стоїть Сірий, який не побажав його покинути в сутузі; як повідає Сід Ахмет Бен-Енхелі, рідко бачено Санча Пансу без Сірого, а Сірого без Санча: така-бо велика була їхня приязнь та обопільна відданість.

Під'їхав Дон Кіхот і зняв з дуба Санча, а той, відчувши себе на волі і на твердій землі, став оглядати свою подерту мисливську полусвиту і серцем крушитися: він-оо був певен, що цей стрій вартий цілого майорату. Тим часом здоровенну тушу вепрову завдано на мулицю, прикрито віттям розмайрину й мирту і, яко трофей, відвезено до просторого шатра, нап'ятого на лісовій галявині; там уже порозставлявано столи і справлено таку багату й розкішну учту, що тільки з самого цього можна було судити про гойність і достаток господарів. Санчо показав дукині проріхи на своєму подертому строї і сказав:

— Якби ми полювали на зайців або ж на пташок, певне, моя полусвита не мала б такого плачевного вигляду. Не втямлю, що за втіха сочити звірюку, здатну так іклом шпортонуту, що тут тобі й капець. Пригадую, в одній старосвітській баладці співається так:

Хай ведмідь тебе змордує,
Як преславного Фавілу.

— Се баладка про готського царя,— пояснив Дон Кіхот,— його ведмідь розшарпав на ловах.

— А я про що ж кажу! — вів далі Санчо.— Не подобається мені, коли потужники й царі наражаються на таку небезпеку задля втіхи б то, а потім яка ж то втіха — вбивати нічим не винну тварину.

— Ні, Санчо, ти помиляєшся,— заперечив дук,— нема розваги для царів і потужників достойнішої і кориснішої, аніж лови з псами. Полювання — то ніби війна: в ловецтві застосовуються ті самі військові хитрощі, засідки й пастки, щоб здужати ворога з найменшим для себе ризиком. На полюванні ми терпимо тріскучий мороз і давучу спеку, нехтуємо і сон, і спочинок, набираємося снаги, вправляємо наші члени, щоб зробити їх гнучкішими, коротше, це заняття нікому не вадить, а втіху дає многим. Найліпше ж у ловах з нагінкою те, що вони не для всіх, і це їх відрізняє від інших відмін

полювання, за виїмком хіба що соколиного,— то мисливство для королів та іменитих осіб. Отож, Санчо, зміни свою думку, і як губернаторюватимеш, то полюй, і ти переконаєшся сам, що це піде тобі на користь.

— Е, ні,— одвітував Санчо,— як ти добрий губернатор, зламай ногу, будь доматор. Гарний би він був: до нього суплікатори в найпильнішій потребі, а він собі гасає по пушах! Та так усе його врядування піде внівець! Присягаю на душу, пане: мисливство та всякі витребеньки радше для гультьїв, ніж для губернаторів. Я от для розваги на Великодні святки гулятиму в гарбу, а неділями та прїсвятками в скраклі, а всі ті лови та перелови не про мене та й душу мою вернуть. [499]

— Дай Боже, Санчо, аби так було, од слова до діла сто і одна миля.

— Хай би там що,— заперечив Санчо,— умів брати, умій і віддати, як Бог тобі дбаха, будь і пізня птаха, не ноги кендюх носять, а кендюх ноги, краще Боже спомагання, як те раннє уставання, лежи, небоже, як Бог допоможе. Я хочу сказати, що як Господь мені допоможе і я з горливі-стю відбудуватиму свої повинності, то з мене вийде орел, а не губернатор, мені пальця в рота не клади.

— Бодай тебе Бог забув з усіма святими, окаянный сиволапцю! — гукнув Дон Кіхот.— Коли вже, Санчо, ти перестанеш приповідати, а заговориш доладно й толком, як я тебе не раз навчав? А ви, ваші достоїнності, панство моє, не зважайте на цього балабана, він вас цими припо-вістками заморочить, а в них стільки ж розуму, скільки дай Боже йому здоров'я і мені, якщо я згоджуся його слухати.

— У Санча Панси прислів'їв,— сказала дукиня,— ще більше, ніж у Грека-Командора, і чим вони виграють проти Командорових, то це стислістю. Санчові пословки особисто мені більше смакують, хоть Командорові нижуться слухніше й туляться доречніше.

Отак гомонячи про се, про те, вони вийшли з шатра й заглибились у ліс, і за оглядинами вартівень та засідок уплив у них цілий день і непомітно зайшла ніч, та не така ясна й тиха, як звичайно о цій порі, тобто серед літа, буває; а втім, сутінь, що землю обволочила, вельми пособ-ляла витівці дущтва; і ось як осмеркло, нараз ніби звідусіль загорівся ліс; відтак ліворуч і праворуч, то тут, то там почулися звуки численних ріжків та інших вояцьких струментів, буцімто лісом сунуло велике комонне військо. Блиск вогнів і звуки бойової музики сліпили очі й глушили вуха всіх присутніх, навіть у змову втаємничених. Потім звідусіль донеслося галалакання, як звикле кричать маври, битву починаючи, засурмили сурми і кларнети, забили тулумбаси, заспівали жоломійки сливе воднораз, гучно й безугавно, отож тільки глухий міг від цього гармидеру не оглухнути. Дук онімів, дукиня стерялась, Дон Кіхот остовпів, Санчо Панса затрусився, навіть утаємничені і ті перепудились. Зі страху ніхто не пустив пари з уст, аж це підскакав до них гонець у постаті диявола, замість сурми він сурмив у величезний з широченним розтрубом ріг, видобуваючи хрипкі й лиховісні згуки.

— Гей, брате гонче,— покликнув дук,— хто ти еси, куди се верстаєш путь і що то за рать іде через ліс?

На тее гонець одвітував зичним і грізним голосом:

— Я сатана і шукаю я Дон Кіхота з Ламанчі, а лісом їдуть шість зятягів чорнокнижників і везуть на тріумфальній колісниці незрівнянну Дульсінею Тобоську. Вона їде сюди злищована вкупі з доблесним французом Монтесіносом, аби Дон Кіхота звістити, як розбити над сією панією чари.

— Якби ти був, як твердиш і як це з твоєї мацапури знати, сатана, ти б уже давно прирозумів, що Дон Кіхот із Ламанчі — ось він, перед тобою.

— Присягаю на Бога і на моє сумління,— одрік диявол,— я не зауважив його; мені так забили баки, що головне я проочив.

— Виходить,— обізвався Санчо,— цей чортяка зацний чоловік і гор— [500] ливий християнин, інакше не присягся би на Бога' і на сумління. Тепер я повірю, що і пекло не без добрих людей.

Тут диявол, не спішуючись, скинув очима на Дон Кіхота і сказав:

— До тебе, Рицарю Левів (бодай ти потрапив до їхніх пазурів!), послав мене побідений, але хоробрий рицар Монтесінос і звелів передати, аби ти дочекався його в тім місці, де я тебе чекаю. Він везе з собою так звану Дульсінею Тобоську і повинен тобі сказати, що треба робити, аби відчарувати її. На сьому кінчаю по нашому звичаю: хай будуть при тобі такі дияволи, як я, а при сих панах добрі янголи.

Промовивши тее, він засурмив у свій страхолюдний ріг, повернув коня і поїхав, не чекаючи відповіді.

Нове здуміння вдарило всіх, а надто Санча й Дон Кіхота: Санча тим, що, всупереч істині, всі водно запевняли, що Дульсінею зачакловано; а Дон Кіхота тим, що сам гаразд не відав, зазнав він тих пригод у печері Монтесіноса чи ні. Поки він метикував, дук запитав його:

— Чи ж думає ваша милость дождитися, пане Дон Кіхоте?

— А чом би й ні? — одказав той.— Я дождитимусь несхибно й нерушимо, хоть би й усе пекло на мене употужнилось.

А Санчо:

— Ну, а мені,— каже,— як випаде уздріти ще одного такого гаспида й почути другий такий ріг, то я вже дождитимусь десь у Фландрії.

Тим часом геть споночіло, і в лісі замигтіли вогники, як ото буває мигтять у небі сухі визиви землі, а нам вони бачаться летючими зорями. Відтак почулося страшелезне стугоніння, як ніби зарипіли колеса волових запрягів; подекують, наче цей безугавний і пронизливий рип лякає навіть вовків і ведмедів. Як на те сей гармидер підсилив новий, ще жаськіший: було таке враження, ніби в усіх чотирьох кінцях лісу точаться бої і побої, бо он у тій стороні лунав важкий і грізний рев гарматний, там ішла часта мушкетна пальба, десь поблизу чулися поклики войовників, а здалеку долинали безперервне агарянське галалакання. Коротка річ, ріжки, мисливські роги, сурми, жоломійки, тулумбаси, гармати, пищалі, а надто жаський рип возів — усе зливалось у такий невиразний і непутній гомін, що Дон Кіхот мусив зібрати всю свою одвагу, щоб не стенутися. Зате в Санча пішла душа в п'яти, і він, не-чутенний, упав просто на спідниці дукинї — та прикрила його й звеліла боржій водою одволити. Його покропили,

і він очумився саме тоді, як на галявину вкотився перший рипучий віз.

Запряг тягли штири воли-тихоплави, чорними попонами вкриті; до рогів кожного попримоцьовувано по великому палахтючому смолоскипу з ярого воску, а на самій колісниці утверджено високий престол, на якому засідав статечний дід з довгою, до пояса, і білою як сніг бородою, вбраний у широкий балахон чорного полотна; колісниця освітлювалася силою-силенною вогнів, і тим-то все, що в ній було, брало на себе очі. За фурмана були двоє поганющих аридників, убрані в такі самі полотняні хламиди; пики такі гидомирні, що, ледве зиркнувши, Санчо притьмом замружився, щоб не бачити їх удруге.

Скоро віз порівнявся з мисливцями, статечний дід звівся зі свого високого трону і, ставши наввипинки, гуконув зично:

— Я характерник Ліргандей! [501]

Більше він нічого не сказав, і колісниця покотилася далі. Потім над'їхала інша подібна колісниця з дідом на престолі. На дідів знак колісниця спинилася, тоді він так само велично, як перший, ознай-мив:

— Я характерник Алкіф, щирий друг Урганди Невловимої!

І поїхав собі. Потім таким самим робом показалася третя колісниця, але на її троні височів не дід, а міцний парубчак з лицем опришка; підкотив, звівся з місця, як тамті двоє, і ще хрипкішим і лютішим голосом промовив:

— Я мудрець Аркалай, лютий ворог Амадіса Гальського та всього його кодла!

І поїхав пріч. Уїхавши нестак далеко, всі три вози спинилися, докучливий колісний рип ущух, у лісі запала цілковита тиша, і тоді почулися звуки музики, ніжні та зграйні, чому Санчо зрадів непомалу, убачивши в цьому добрий знак; от він і звернувся до дукинї, од якої не відходив ні на ступінь:

— Сеньйоро, де грає музика, там не може бути нічого лихого.

— Стеменнісінько як і там, де спалахують вогники і де світло,— одвітувала дукиня.

На теє заперечив Санчо:

— Спалахи то од випалів, а світло бува од ватри, ось як зараз довкола нас, і на вогні, між іншим, можуть нас підсмажити, а вже де музика, там завжди веселяться і празникують.

— Діло покаже,— сказав Дон Кіхот, який чув усю ту розмову. І він мов у воду дивився, як це побачите в наступному розділі.

РОЗДІЛ XXXV

Дальший тяг оповіді про те, як Дон Кіхот довідався про спосіб відчарувати Дульсінею, а зарівно про інші чудородні пригоди

Під звуки тієї приємної музики побачили всі, як до них підкочується щось ніби тріумфальна колісниця, запряжена шестериком гнідих мулів, білими капамі вкритих, і на кожному мулі сидів покутник у білому одінні, з палахтючим восковим смолоскипом у руці. Колісниця була удвоє чи навіть утроє більша од попередніх, і на самій колісниці і окрай сиділо ще дванадцяттеро покутників у сніжистих шатах і з горящими факелами — видовисько і зваблिवе, і моторошне, а на високому престолі тронувала німфа під габою

в сотню пілок зі срібного краму, щедро всипаною золотими лелітками, тож убір її, не вельми багатий, здавався пишним. Обличчя її запнуто прозірчастим і легким серпанком, крізь згортки його прозирали гожі дівочі риси, а безліч посвітачів вияскрав-^ лювали її вроду і юність, виглядала вона десь на сімнадцять-двадцять рочків. Обіч неї сиділа постать під чорним запиналом у доземних шатах з довгим шлейфом. Колісниця зупинилася просто перед дуцтвом і [502] Дон Кіхотом, і як стій на ній замовкли звуки гобоїв, гарф і лютенів, постать звелася з місця, розхиристала своє одіння, відкинула запинало, і тут усі уздріли, що це сама Смерть, така кощава й потворна, аж Дон Кіхот сахнувся, Санчо злякався, а дуцтво ледь здригнулося. Звівшись на рівні, ця жива Смерть дещо сонним голосом і, плутаючись язиком, заглагонала так:

Я — той Мерлін, котрий,
як кажуть люди,
Був син диявола (і ця брехня
Віками з уст в уста передавалась).
Князь магії, монах самодержавний,
Що зглибив Зороастрову науку
І протидіє сивому часу,
Який від всіх утаює діяння
Високославних рицарів мандрівних,
Достойних щонайбільшої хвали.
І хоч звичайно магам, ворожбитам,
Волхвам і чародійникам властива
Різка, сувора і жорстока вдача,
Я завжди ніжний, лагідний, ласкавий
І радий благодіяти людині.
У неосвітлені печери Діта,
Де дух мій віддавався ворожінню
Й зображуванню знаків потайних,
Долинув невимовно тужний голос
Красуні Дульсінеї із Тобоса.
Я зрозумів — жахливе чаклування
її із дами знатної зробило
Селянкою простою. Із жалю
Я ув'язнив мій дух в порожні надра
Нікчемної цієї оболонки,
Перегорнув сто тисяч чорних книг
Страшної демонічної науки
І ось прибув до вас — покласти край
Цій злій біді, цьому лихому лиху.
О ти, краса і гордість всіх убраних
В крицеві і алмазні обладунки;

Маяк і світло, шлях і ціль, і вождь
Тих, що, пухкі покинувши перини
Й дрімливі лінощі, воліли краще
Віддатися утомливим трудам
Тяжкої зброї і кривавих битов!
Узнай, герою, вславлений повсюдно
За подвиги безприкладні, узнай,
Відважний і премудрий Дон Кіхоте,
Хвала Іспанії, зоря Ламанчі:
Для того, щоб свій образ віднайшла
Прекрасна Дульсінея із Тобоса,
Твій вірний Санчо мусить сам себе
Три тисячі і триста раз шмагнути
Кнутом по жирнім заду, заголившись
На вільному повітрі, тільки так,
Щоб аж пекло, свербіло та щипало.
Усі на цей пристали рішенець,
Хто винуватцем був її нещастя;
З цим я й прийшов до вас, мої сеньйори. [503]

— Нехай за тобою заклекоче! — гукнув тоді Санчо.— Не те що три тисячі, ба навіть три шмагання кнутом для мене все одно, що три удари кинджалом. Іди ти під три чорти з таким способом відчаровувати! Не второпаю, яку притоку має моя пані-стара до чарощів? Бігме, якщо сеньйор Мерлін не знайде іншого ярмісу відчарувати пані Дульсінею Тобоську, то хай вона спочине в могилі зачарована!

— А я от злапаю вас,— заволав Дон Кіхот,— дитино пана час-нікоїда, прив'яжу голого, як мати породила, до дерева і вчищу вам не три тисячі триста, а шість тисяч шістсот кнутів, та таких замашних, що звивайтесь ви хоть три тисячі триста разів, все одно не відчистяться. І не перечте мені, а то я випру з вас дух.

Тут упав у слово Мерлін:

— Ні, так не гоже, на сю сікуцію добрий Санчо має пристати своєю охотою, а не з принуки, і лише тоді, як він сам того побажає: ніякого певного речення не покладено. Крім того, хлоста буде зведена до половини, якщо тільки він згодиться, щоб другу порцію ударів завдала йому чужа рука, хоть і важка.

— Ні чужа, ні власна, ні важка, ні поважка,— заперечив Санчо,— словом, ніяка рука мене не торкнеться. Чи ж то я народив сеньйору Дульсінею Тобоську? То чому її очі грішили, а моїм задом одвічать? От уже мій пан то справді частка її самої, він у кожен слід її називає: моє життя, моя душа, підпора і підмога, він може і повинен одшмагать себе за неї і зробити все, що тільки мога його, аби її відчарувати. Але щоб це я та чухрав самого себе? Та зроду-віку! Боже хрань! Одбрикаюсь!

Не встиг Санчо це вимовити, як срібляста німфа, яка сиділа обіч духу Мерліна, підхопилася, відкинула тоненьке запинало, показавши всім напродиво гоже личко, і,

звертаючись просто до Санча, з чоловічою розгойданістю і нежіночою різкістю заявила:

— О горе-джуро, камінна душа, дубове серце, бруковані й кам'яні хляки! Якби тобі, лотре безецний, звеліли кинутися з високої вежі на землю, якби тебе просили, враже роду людського, ковтнути тузін жаб, дві тузіні ящірок і три тузіні гадюк, якби тебе намовили по-звірячому зарізати гострою кривулею жінку й дітей, твоє випендрювання й огинання б не здивувало, а зважати на три тисячі триста кнутів, тоді як школярчук дістає субітки не менше — ось що чудує, вражає, жахає всіх добрих людей, які тебе слухають, і вжахне ще всіх тих, хто про сєє згодом довідається. Встроми, підле, бездушне бидло, встроми, кажуть тобі, свої балухи, як у сполоханого сича, в мої очі, подібні до ясних зірок, і ти уздриш, як потік по потоку і струмок по струмку ринуть із них сльози, розтікаючись водоріями, рівчаками, ковдобинами на чудових рівнинах моїх ланит. Зглянься, шалигане і зловорожий іроде, над квітучими літами моїми, бо мені зараз десять і... надцять, мені лише дев'ятнадцять і ще за двадцять не перескочило, і от я марнію і в'яну під грубою мужичою личиною; і якщо я зараз мужичкою не здаюсь, то це тим, що присутній тут сеньйор Мерлін вчинив мені особливу ласку, щоб моя врода зворушила тебе, бо сльози скрушної красуні обертають скелі в пух, а тигрів в овечок. Шмагай, шмагай себе по тілесах, бестіє непогамовна, вдар лихом об землю, покинувши обжиратися і обпиватися, і приверни мені знов ніжність шкіри, сумирність вдачі і гожість личка. Якщо ж [504] задля мене ти не схочеш злагіднити й схаменутися, то схаменись принаймні задля бездольного сього рицаря, який стоїть біля тебе, себто задля свого пана, чию душу мені оце видно: вона захрясла йому в грди-ці, на десять пальців від губ, і ладна (тут уже залежить од твоєї відповіді — гострої чи прихильної) злетіти з його уст або ж вернутися до нього в нутробу.

На сім слові Дон Кіхот помацав собі грдику і, звертаючись до дука, с казав:

— Присягаю на Господа, сеньйоре, Дульсінея правду мовить: душа й справді захрясла в мене у грдиці, мов куля у гаківниці.

— Що ви на це скажете, Санчо? — спитала дукиня.

— Скажу, сеньйоро,— відповів Санчо,— хай їм анахтема, сього не буде во віки віком — одбрикаюсь!

— Одрікаюсь — казати треба, Санчо, ти не так висловився,— зауважив дук.

— Облиште мене, ваша високість,— відрізав Санчо.— Мені тепера не до тонкощів, що, може, де на яку там букву обмилюся. Я так потерпаю від того, що хтось мене бичуватиме або ж я сам бичуватимусь, що за свої слова і вчинки не відповідаю. А ще б я хотів довідатися, де ж це моя пані, сеньйора донья Дульсінея Тобоська чула, щоб отак прохано: сама ж допоминається од мене, щоб я погодився собі шкуру спустити, і взиває мене при цьому камінною душею, бестією непогамовною і лає на всі заставки — чорт і той би аж на місці цибав. Та що, я якийсь бронзовий бовван чи мене так уже обходить, відчарована вона чи не відчарована? Та інша, щоб мене влестити, привезла б з собою кошик хустя, сорочок, хусточок і шкарпеток (хоть шкарпеток я не ношу), а ця все лається, мабуть, забула, як у нас кажуть: золотий осел і на гору вивезе, є пайда, то

гайда, на Бога здавайся, а сам роботи не цурайся, ліпше одне "на", ніж десять "дам". А тут ще й сеньйор, пан мій, замість приголубити мене й погладити по голівці,— він, мов, тоді, наче віск той розтане,— заявляє, що пірве мене, прив'яже гольцем до дерева і всипле мені стільки та ще стільки. А потім хай це панство-жалібництво ще й на те зважить, що воно допоминається хльори не якогось там джури, а губернатора, як то кажуть: де Крим, де Рим. Ні, хай йому всячина, хай перше навчаться просити, навчаться уламувати і стануть гречніші, а то день на день не випадає, і не завше людина в добромум гуморі. Я саме бідкаюсь, що моя зелена полусвіта подерта, а мене просять, щоб я дістав лупня своєю охотою, а мені се так хочеться, як ото пошитися в касики.

— Скажу тобі по щирості, друже Санчо,— мовив дук,— якщо ти не станеш м'який, як спіла слива, то не сядеш на острові. Чи ж стане мені духу посилати до моїх острів'ян такого немилосердного губернатора, чию камінну нутроби не зворушать ні сльози дівиць-журильниць, ні благання обачливих, могутих і стародавніх чародіїв та мудреців? Коротка річ, Санчо, або ти сам себе відшмагаєш, або тебе відшмагають, або не бути тобі губернатором.

— Сеньйоре,— сказав Санчо,— чи не дасте мені вільготи днів хоч і два на зміркування?

— Ні, ніяким світом,— заперечив Мерлін.— Цю справу треба розв'язувати [505] як стій: або Дульсінея вернеться до печери Монтесіноса і знов перекинеться мужичкою, або її в цій самій подобі, як от зараз, перенесуть на Поля Єнісейські і там вона перебуде поти, поки ті різки не відміряються повною мірою.

— Ну ж, добрий Санчо,— сказала дукиня,— зберися на смілість і віддячяся за хліб, який ти їв у пана свого Дон Кіхота,— всі ми зобов'язані служити йому і почитувати його за шляхетність і високі рицарські чини і вчини. Приставайте, хлоню, на ту хлосту, а всі чорти хай ідуть собі на очерети, а страхи на страхопуди. Ти ж бо сам здоров знаєш: добрий дух злу долю боре.

Замість відповіді Санчо повів з Мерліном таку дурнувату річ:

— Скажіть-но мені, ваша милість, пане Мерліне, ось що: отой го-нець-гаспид прискакав сюди і передав іменем сеньйора Монтесіноса панові мойму, щоб той дожидався його тут, бо сам він, мов, явиться сюди і навчить, як відчарувати сеньйору Дульсінею Тобоську, але досі того Монтесіноса і на очах у нас не бувало.

На те обізветься Мерлін:

— Той гаспид, друже Санчо, невіголос і послідуший гунцвот: я по— ! силав його з посольством до твого пана зовсім не од Монтесіноса, а од самого себе, бо Монтесінос сидить у себе в ясині і жде, чи вірніше, сподівається, щоб його відчарували, отож рада душа в рай, та гріхи не пускають. Якщо ж він тобі заборгував, або якщо ти маєш справу до нього, я притьмом тобі його приставлю й відведу, куди скажеш. А наразі приставай боржій на хлосту, повір мені, це дасть великий пожиток і душі, і тілу: душі тим, що появиш милосердя, а тілу тим, що ти, я бачу, чоловік кров'истий і невеличкий кровопуск тобі не завадить.

— Забагато на світі розплодилось лікарів: чорнокнижники і ті ку-рують,— зауважив Санчо.— Ну як усі напостають на мене, хоть сам я при своїй думці остаюсь, я згоден відважити сооі три тисячі триста гарячих, але з умовою, що я шмагатимуся, коли мені заманеться, і ніхто не назначатиме мені ні дня, ні години. А втім, я постараюся відпокутувати якнайшвидше, щоб усім миром ми могли любити на вроду сеньйори доньї Дульсінеї Тобоської, адже вона, над наше сподівання, справді красуня. І ще я ставлю варунком, що я не зобов'язаний шмагатися до крові, і якщо яка різка ляпне, як по мусі, то все одно вона зарахується. Так само, якщо я змилюся в рахубі, то хай сеньйор Мерлін, мастак і всевіда, буде ласкав обрахувати й підказати мені, який там недобір або ж перебір.

— За перебір підказувати не доведеться,— заперечив Мерлін,— скоро різки відміряються повною мірою, сеньйора Дульсінея одразу відчаклується і прийде сама подякувати доброму Санчові і вдарувати його за благе діло. Отож не переймайся тим недобором чи перебором, та й саме небо не попустить мені обмилити тебе бодай на волос.

— Ну, тоді дійся воля Божа! — гукнув Санчо.— Підлягаю своїй щербатій долі, тобто приймаю сю покуту під указаними варунками.

Не встиг Санчо вимовити ті слова, як знов засурмили сурми, заторохтіли незліченні постріли з пищалей, а Дон Кіхот кинувся Санчові на шию і ну вицілювати йому лоба і щоки. Дук, дукиня і весь понет [506] стояли й умлівали над ними, а колісниця рушила; від'їжджаючи, Дульсінея вклонилася дуцтву й особливо низенько Санчові.

А тим часом на небі вже грала зоря, радісна й усміхнена, випростували й підносили свої головки польові квіти, а кристалевії води струмочків, межі білої й жовтої ріні журкочучи, бігли скласти данину річкам, що на них чекали. Весела земля, ясне небо, чисте повітря, яскраве світло — все це, і зосібна, і посполу, заповідало тихий і погідний день, і той день імкнув уперед слідом за Авророю. Дуцтво, вдоволене ловами і тим, як дотепно і вдало воно свого доп'ялося, повернулося до замку, наміряючись нові витівки витівати, бо ж його хлібом не годуй, аби лиш розважатися.

РОЗДІЛ XXXVI,

де оповідається про невидану й нечувану пригоду дуеньї Гореслави, чи теж графині Т рифалдистої, та про листа, що написав Санчо Панса до жінки своєї Терези Пансихи

Дворецький у дука був чоловік веселої та жартливої вдачі: не хто ж, як він, приставляв ото Мерліна, спорядив усю оту штуку, склав вірші і перебрав одного пажу за Дульсінею. Тепер, порозумівшись з панами своїми, затіяв він іще одну потішну й дотепну дивовижу, що й думкою такої не здумаєш.

На другий день дукиня спитала в Санча, чи він уже почав відбувати свою покуту, аби відчарувати Дульсінею. Той одказав, що так, уночі завдав собі п'ять ударів. Як же спитала — чим, одказав: рукою.

— Так то ж,— мовила дукиня,— не биття було, а ляскання. Премудрий Мерлін, думаю, не задовольниться такою делікатністю: годилося б доброму Санчові добути якусь гудзувату нагайку-дротянку, щоб по правді дошкуляла, бо наука не йде без бука,

а свободи такої можливої дами, як Дульсінея, не узискаєш недорогоим коштом; ще ж і на те нехай зважить Санчо, що добрі діла, чинені недбало, так аби-то, жодної не мають ціни ані ваги.

На теє одмовив Санчо:

— То дайте ж мені, ваша вельможність, якогось підходящого нагая чи карбача, а я вже собі шмагатимусь, тіки щоб не тяжко боліло, бо, не вам кажучи, хоть я й селяк, а тіло в мене не ликове, а ніби пухове, то чого б я мав розтріскуватись задля чужої користі?

— Гаразд,— одказала дукиня,— завтра дам вам ловку нагаєчку, що пристане до вашого делікатного тіла, мов рідна сестриця.

Тоді Санчо:

— Щоб ви знали,— каже,— ваша вельможність, сеньйорочко моя люба, написав я листа до старої моєї, Терези Пансиної, а в тому листі прописую про все, що зі мною сталося, відколи ми розлучились: ось тутечки він у мене, за пазухою, ще тіки адресу надписати; дак ото б, може, ваша розумність глянули, чи все в йому до ладу, чи те письмо написане справді губернаторським робом? [507]

— А хто його склав? — поцікавилась дукиня.

— Та хто ж, як не я, грішний,— відповів Санчо.

— Самі й писали? — питала далі дукиня.

— Та де! — сказав Санчо.— Я ж не втну ні читати, ні писати, хіба підписатись.

— Ану ж покажіть листа,— сказала дукиня.— Не сумніваюсь, що ви проявили в ньому свій неабиякий хист і дотеп.

Санчо вийняв із-за пазухи незапечатаного листа, дукиня взяла його і стала читати:

"Лист Санча Панси до дружини його, Терези Пансихи.

Дали мені доброї хлости, та я тобі ниньки не простий; дають мені добру посаду, та дають же добре й по заду. Ти сього, Терезонько, зразу не дотямиш, хіба аж опісля. Знай же, Терезо, мою ухвалу і постанову: будеш ти в мене їздити в кариті, так воно нам, тепер показує, а пішки нехай ходять кішки. Ти тепер у мене губернаторша, то вважай, щоб тебе ніхто не важився упослідити. Посилаю тобі зелений убір мисливський, що подарувала мені дукеня: переший його гарненько, буде нашій доньці станик і спідниця. Пан мій Дон Кіхот, славлять люди в цьому краї,— розумний дурень і втішний божевільник, а я в нього вдався. Побували ми в печері Монтесіноса, і віщий Мерлін обрав мене для одчарування Дульсінеї Тобоської, що у вас там дражнять Альдонсою Лоренсівною: три тисячі й триста нагаїв (без тих п'ятьох, що я вже собі вліпив) — і ми її одчаруємо, як мама вродила. Та гляди ж мені, про се нікому нічичирк, бо покажи людям свою природу, то одне скаже, що чорна, а друге, що біла. Через кілька днів їду вже на губернаторство: маю велику охоту доскочити грошви, бо чув од людей, що всі нові губернатори до того вельми ласі. Поспитаю там броду, тоді сповіщу — їхать тобі до мене чи ні. Сірий жив-здоровий і кланяється тобі низенько; я з ним не гадаю розставатися, хоч би мене й на турецького султана настановили. Пані моя дукеня цілує тобі руки тисячу разів, а ти верни їй удвоє, бо казав мій хазяїн, що каже: "Дві ціни у

доброго слова — людям як золото, собі як полова". Не погодив мені Господь ізнайти знов багула з сотнею талярів, як того разу, та не журись, Терезонько: хто б'є в дзвона, в того є схорона, із губернаторства щось нам та капне. Одне тільки непутить — кажуть мені, що я як той уряд розсмакую, то потім пальці собі за ним гризтиму та ще, хай Бог милує, куксою стану. Воно-то й кукси та каліки з милостині сякий-такий дохід мають... Ну, та вже чи так, чи інак, а будеш ти багата й щаслива. Боже ж тобі допоможи, а мене, тобі на втіху, сохрани. Дано з сього замку, дня 20 юля, року 1614

Твій сопруг, губернатор Санчо Панса". Дочитавши листа, дукиня сказала Санчові:

— У двох речах схибив тут трохи добрий губернатор: одне, що твердить, ніби губернаторство дають йому за нагаї, що має собі вліпити, хоча сам прекрасно знає, що пан мій дук пообіцяв йому ту посаду ще тоді, коли нагаї нікому й не снились; а друге, що показує себе в цьому листі дуже користолюбним, а воно ж і шкода, і невигода, бо жадоба мішки рве, а жадібний правитель право ламає.

— Та я зовсім не туди гнув,— обізвався Санчо.— Коли вашій милості здається, що лист негодящий, то порву його й напишу нового — та коли б іще гіршим не вийшов, так мене часом заносить.

— Ні, ні,— заспокоїла його дукиня,— добре буде й так; нехай же і дук прочитає.

По сій мові пішли до саду, де малося того дня обідати. Дукиня показала Санчового листа дукові і тим вельми його розвеселила. Отож попоїли і, як уже поприбирано було зі столу, немалу хвилю тішилися смаковитою джуриною розмовою, коли це раптом почулись жалібні гуки жоломійки та хриплувате бухання розладнаного бубна. Усіх стривожила та сумна, хоч і незграйна, бойова музика, а найпаче Дон Кіхота, [508] що з неспокою не міг і в кріслі всидіти; що ж до Санча, то він з переляку заховався, своїм звичаєм, за широку й рясну дукинину сукню, бо те грання справді було якесь моторошне, аж несамовите. Перед очима насторожених глядачів у сад увійшло попереду двоє чоловік у жалобних шатах, просторих і довгих, що аж землю за ними замітали; ідучи, вдаряли вони у два великі бубни, так само чорно одягнені. Поруч їх ішов сурмач, такий самий чорний і похмурий, а за цими трьома виступала якась височенна проява, не вдягнена, а ніби оповита чорнющою хламидою з довжелезним шлейфом. Через плече перекинута широкий, також чорний, шабельтас, а з нього звисає здоровенна кривуля в чорній піхві і з чорним руків'ям. З-під накинутого на лице чорного серпанку видніється довжезна, біла як сніг борода. Ступав невідомий під бубон і жоломійку поважно і статечно, викликаючи у глядачів подив своїм ростом, поставою, суцільною чорнотою і жалобним супроводом.

Наблизився отак неспішно і врочисто і опустився навколішки перед дуком, який чекав на нього разом з іншими, піднявшись з місця; одначе господар не хотів ніяким світом допускати його до слова, поки не встане. Тоді той чудернацький дивогляд підвівся, відкинув з обличчя заслону і появив найстрашнішу, найдовшу, найбілішу й найгустішу бороду, яку будь-коли вбачали людські очі. Добувши з широких, міцних грудей гучний та поважний голос, він так заговорив, дивлячись дукові пильно в вічі:

— Найясніший і наймогутніший пане, звати мене Трихвост Білобородий, сам я

стайничий графині Трифалдистої, званої також дуеньєю Гореславою; від її ж то імені я приходжу до вашої вельможності з посольством, аби ваша великодушність була така ласкава й дала їй дозвіл і призвід з'явитися перед вас і повідати вам свою долю, таку незвичайну й таку небувалу, що годі її досягнути будь-якій стражденній душі на всьому земному крузі. Передовсім хотів би я знати, чи не тут, у вашому замку, перебуває нині хоробрий і непереможний рицар Дон Кіхот з Ламанчі, в пошуках якого моя пані подорожує пішки до ваших володінь, що само по собі є або великим чудом, або ж наслідком якихось чарів. Вона стоїть коло брами сієї фортеці чи цієї сільської посілости і ввійде сюди, скоро дочекається вашого дозволу. Все.

По сім слові кашлянув, погладив обіруч бороду згори донизу і з великою гідністю чекав на відповідь дука. Той заговорив:

— Уже віддавна, вірний стайничий Трихвосте Білобородий, дійшли до нас вісті про нещастя сеньйори графині Трифалдистої, котру чорнокнижники велять називати дуеньєю Гореславою. Можете сказати їй, предивний стайничий, нехай увійде, бо саме тут перебуває одважний рицар Дон Кіхот з Ламанчі, від великодушності якого вона може певно сподіватись на всіляку допомогу й підтримку; від мого ж імені можете додати, що в разі потреби нехай розраховує і на моє неодмінне сприяння: до того зобов'язує мене звання рицаря, якому випадає і належить бути оплотом і підпорою різного роду жінкам, а найпаче шановним удовам і беззахисним дуеньям, що попали в біду, як от ваша володарка.

Вислухавши тєє, Трихвост прикляк на одно коліно і дав знак музикам грати, по чому рушив назад, тим самим кроком під жоломійку з бубна— [509] ми, і вийшов із саду; всі дивували на його появу і поставу. Тоді дук обернувся до Дон Кіхота і сказав:

— От бачите, славетний рицарю, пільма злоби і незнання не змогла-таки заступити і затьмарити світла мужності і доблесті. Кажу так, бо не минуло й тижня, відколи ваша честь завітала до сього замку, а вже слава ваших подвигів, голосна по всьому світу, нині відкритому, кличе сюди збілованих і скривджених, що прибувають із чужодальніх країв, і то не в каретах, ані на верблюдах, а пішки, не пивши, не ївши, бо сподіваються знайти в отсій потужній правиці захист і оборону в їхній нужді і притузі.

— Хотів би я, вельможний дуку,— відповів Дон Кіхот,— щоб між нами був тепер той преподобний священик, який отєє недавно при столі показав був таку неповагу й нехоть до мандрованого лицарства, щоб він живовидячки пересвідчився, як його потребує світ, щоб на власні очі побачив і руками помацав тую правду, що зневажені і ображені у бідах своїх великих і нещастях незмірених шукають рятунку не в домах учених, не в сільських паламарів, не в шляхтичів-домонтарів, не в ледачих двораків, які цікавляться лише новинками, щоб їх комусь передати й переказати замість діло робити й подвиги вершити, щоб люди про них говорили й писали: ні, поміч у біді, виручка в нужді, оборона дівицям, потіха вдовицям — все то діло не чиїх рук, як мандрованих рицарів, і я довіку вдячний небові, що належу до їх числа, і не шкодую тих трудів і тягот, що випадають мені в сій благородній службі. Нехай же приходить тая дама, хай каже, чого їй треба — даю в її розпорядження потугу моєї правиці і безстрашну одвагу мого

неоспалого духу!

РОЗДІЛ XXXVII,

де тягнеться далі знаменита пригода дуеньї Гореслави

Дук та дукиня були вельми вдоволені з того, що Дон Кіхот діяв цілком відповідно до їхніх намірів і передбачень. Тут упав у річ уже й Санчо:

— Дуже я потерпаю, щоб ця пані дуенья не перебила мені діла з губернаторством, бо казав мені колись один аптикар із Толеда (там говоре, як щиголь співа!), що, каже, де втелюється дуенья, там не звариться варення. Боже мій, світе мій, чого тільки той аптикар на них не наговорив! Отож я й думаю, що коли всі дуеньї, хоч якого шталту і штибу, причепи і нахаби, то що вже казати про горопашних, як отея грахвиня Трихвоста, чи нехай Трихвалда, бо воно що хрін із редькою, що редька з хріном, все на одно виходить.

— Цить, друже Санчо,— сказав Дон Кіхот.— Адже ця сеньйора дуенья прибилася, мене шукаючи, з чужодальніх країв: вона не з того десятка, про яких говорив твій аптекар. Ще й на те зваж, що вона графиня, а коли графині йдуть у дуеньї, то служать вони королевам чи імператрицям; у себе ж дома вони самі вельможні пані, і їм прислуговують власні дуеньї. [510]

Тут обізвалась донья Родрігес, що була при цьому присутня:

— Пані моя дукиня має в себе на службі дуень, що при кращій фортуні теж могли бути графинями, але так закон скаже, як король скаже; отож нехай ніхто не говорить лихого на дуень, особливо ж на старих дів, бо хоч я сама й не така, а добре бачу перевагу дуеньї-дівичі над дуеньсю-вдовицею; а хто мав би нам усяку гидоту шити, нехай того шмичка шиє.

— Та у дуеньї є що зашивати,— мовив Санчо.— Казав мені один швець, що, каже, дуеньське ремесло кругом обросло, тільки їх краще не чіпай, а поли вріж та тікай.

— Джури то вічні вороги наші,— сказала донья Родрігес.— Вештаються ото по передпокоях, стикаються з нами часто, то коли не моляться (а моляться вони рідко), все про нас язиками клеплять, усі кісточки нам перемивають, усю добру славу перепаскудять. Та я кажу отим дубам неотесаним: вам на зло будемо жити в світі, при великих дворах, хоч би мали голодом мерти і наше делікатне (чи й не дуже) тіло чорним покровом укривати, як ото в дні процесій укривають килимами купи гною. От їй же Богу, якби тільки припала мені слухна нагода, я не лише тут присутнім, а й цілому світові довела б і доказала, що в дуеньї сходяться всі, які тільки можуть бути, сьогосвітні цноти.

— Я гадаю,— сказала дукиня,— що моя вірна донья Родрігес має рацію, та й непомалу; тільки справді слід почекати слухнішого часу на власну оборону й на захист інших дуень, щоб спростувати вигадки того лихого аптекаря і змінити ту думку, що гріє в душі великий Санчо Панса.

На теє Санчо одказав:

— Як я вже оце закривився на губернатора, то з мене всі джурошчі вийшли і чхать я тепер хотів на всіх дуень у світі.

Може б, вони й далі протягли були ту суперечку про дуень, якби не озвались у цей час бубни з жоломійкою: всі зрозуміли, що то вже йшла дуенья Гореслава. Дук спитав у дукині, чи не годилось би їм вийти їй назустріч — все ж таки графиня, вельможна пані.

— Як вона грахвиня,— похопився Санчо поперед дука,— то, на мою думку, вашим вельможностям випадало б іти назустріч; як же вона дуенья, то стійте ані руш.

— А хто тебе питає, Санчо? — втрутився Дон Кіхот.

— Як хто? — одказав Санчо.— Я, пане, сам кажу свою думку, бо, будучи джурою на службі в вашої милості, найліпшого рицаря й кавалера з-поміж усієї двірської кавалерії, пройшов добру школу; а ви ж самі казали, що не так страшний недобір, як перебір. Розумній голові досить дві слові.

— Правду каже Санчо,— промовив дук.— Побачимо, що воно за графиня, а тоді вже покладемо належну міру гречності.

Тут, як і перше, показалися бубнарі з сурмачем.

І тут же автор кладе кінець сьому невеличкому розділові і переходить до наступного, щоб продовжити розповідь про ту саму історію, одну з найповажніших у нашій повісті.

РОЗДІЛ XXXVIII,

де дуенья Гореслава повідає про лиху свою долю

За трійкою тих траурних музик ішло в тропі, двома рядами, дванадцятро чи що матрон; на них були широкі хламиди з валяної, видимо, саржі і білі намітки тонкого індійського мусліну, такі довгі, що з-під них ледь виднілися бережки хламид. За ними виступала графиня Трифалдиста (її вів за руку стремінний Трихвост Білобородий) у чорній волохатій баєвій сукні: там якби добре зворсити, то кожна гузуль-ка була б завбільшки з горошину, і то не абиякого, а добірного марто-ського гороху. Хвіст, чи сктпть би шлейф, ішов у три пілки, несені трьома так само траурно вбраними пажами; три гострі кути, творені тими вусами, складались у показну геометричну фігуру; усякому, хто на тее диво дивився, стало розумно, чому вона звалась графиня Трифалдиста. Так само свідчить Бен-Енхелі, додаючи, що властиве її ймення було графиня Вовчуна, бо в графстві її водилось багато вовків; якби то були лисиці, то звалась би напевне графиня Лисуна — в тих-бо краях володарі іменувались од тих речей, на які землі їхні були багаті. Проте графиня наша, аби підкреслити незвичайність свого убрання, покинула прізвище Вовчуна і прибрала собі нове — Трифалдиста.

Дванадцять дуень і" пані їхня ішли церемоніальною ходою; обличчя у всіх заслонені були чорним серпанком, не таким прозорим, як у Трихвоста, а густим, що нічого за ним не добачиш. Коли увесь той гурт увійшов нарешті в сад, підвівся з місця дук із дукинею, а також Дон Кіхот та інші присутні при цій бучній процесії. Дванадцять дуень спинилось, розступившись перед Гореславою, яку вів за руку Трихвост: сеє побачивши, дук із дукинею та Дон Кіхот подалися їй назустріч кроків, може, з дванадцять. Вона ж, упавши навколішки, промовила (голос мала радше товстий і хрипучий, аніж тонкий і

делікатний):

— Нехай ваші вельможності не чинять із ласки своєї таких церемоній слугі вашому, чи то пак вашій слугі, бо в горі своєму великому я не спроможуся, мабуть, відповісти на них належите: небачена й нечува-на недоля порвала мій бідний розум і занесла десь далеко; що більше його шукаю, то менше знаходжу.

— Не мав би той його зовсім, графине,— відповів дук,— хто не помітив би в вашій персоні високої гідності, вартої з першого погляду найвиборнішої грічності і найвитворнішого шанування.

І, взявши її за руку, повів і посадив у крісло поруч із дукинею, що теж прийняла її з великою чемністю. Дон Кіхот мовчав, а Санчові вмерло хотілось побачити обличчя сеньйори Трифалдистої чи котроїсь бодай дуеньї, але то була неможлива річ,— хіба б одслонилися з доброї своєї волі.

Усі мовчали якусь часину, чекаючи, хто ж тую мовчанку порве, аж тут обізвалася дуенья Гореслава такими словами:

— Уповаю, найпремогутніший пане, найпрекрасніша пані і все най-пречесніше товариство, що моє найпревеликіше горе прийняте буде найпрешляхетнішими серцями вашими не тільки зичливо, а й добромисно [512] та спочутливо; таке воно пекуче, що мрамур розчулить, діамант розтопить, сталь найтвердших у світі сердець розплавить! Та перше, ніж пустити його на поріг слухів ваших (не кажу — ушей), чиніть мені відомо, спасибі вам, чи нема в сьому гроні, гурті й громаді найпрене-порочнішого і найпреламанчішого рицаря Дон Кіхота і його найпре-джурішого Панси?

— Найпрепансіший тутечки,— вихопився поперед усіх Санчо,— і Найпрекіхотіший тож; отож, найпрегореславніша розпродуєньє, кажіть, чого ви найхотішете, а ми преготові єсьмо вас якнайслугіше роз-пропотішити.

Тоді підвівся Дон Кіхот і таку до дуеньї Гореслави обернув річ:

— Якщо лихо ваше, скорботна сеньйоро, має хоч якусь надію ря-тунку від сили й доблесті якогось мандрованого рицаря, то ось вам мої: хоч які вони, може, недостатні й незуповні, а всі до ваших послуг. Я Дон Кіхот з Ламанчі, і мій обов'язок і повинність моя — допомагати всім тим, що допомоги потребують; а коли се так (а воно так і єсть!), то не треба вам, сеньйоро, моєї ласки запобігати ані до будь-яких передумов удаватись: кажіть прямо і без обрізків про вашу біду; як несила буде їй зарадити, то знайдете принаймні на те спожаління і спочуття.

Сее почувши, дуенья Гореслава бухнула в ноги Дон Кіхотові і промовляла, колінкуючи:

— Припадаю до сих ніг і стіп, о незвитяжний рицарю, вони-бо — стовпи і підпори мандрованого рицарства; нехай уцілую сії ноги, від їхньої-бо ходи залежить спасіння і порятунок від усіх моїх нещасть, о презацний мандрованцю, чиї справдешні подвиги затьмили й заломили легендарні діяння Амадісів, Еспландіанів та Бельянісів!

Одступивши ж од Дон Кіхота, схопила за руку Санча і вела річ далі:

— О ти, найвірніший з-поміж усіх джур, що будь-коли служили мандрованим рицарям за теперішніх і бозна-колишніх часів; чия доброта не менша й не коротша за

бороду приявного тут мого супровідника Трихвоста! Тим еси щасливий, що, слугуючи Дон Кіхотові, служиш ти zarazом усій лицарії на світі, що будь-де і будь-коли зброєю орудувала. Благаю ж тебе ради доброти твоєї найвірнішої, будь моїм заступником і речником у пана твого, аби ласкавий був до сієї найпокірнішої і найгоропашнішої графині!

На теє Санчо одказав:

— Чи доброта моя, як ви, пані, каєте, справді така велика й довга, як у вашого стремінного борода, то мені байдуже: аби душа моя була вусата й бородата, як на той світ ітиму, а про сьогосвітні борода я не вельми дбаю; одначе і без того благання та вимагання проситиму хазяїна мого (знаю, що він мене любе, а найпаче тепер, коли я йому потрібен для одного діла), аби допоміг вашій мості і виручив, коли мога. Отож викладайте, панійко моя, ваше горе та біду, а ми вже щось та прирозуміємо.

Дук із дукинею душили в собі сміх, слухаючи тих речей, бо вся ця штука затіялася з їх відома; похваляли вони про себе і дотепну гру Трифалдистої, що, сівши на своє місце, почала оповідати:

— Над преславним Кандайським царством, що лежить між великою Трапобаною і Полудневим морем у двох милях за Коморинським мисом, королювала донья Могунція, вдова по королю Архіпелу, панові мужеві своєму, в котрім то подружжі сплодили й народили принцесу Антимонію, наслідницю того царства; тая першоназвана принцеса Антимонія росла й виростала під моїм доглядом і наглядом, бо я була найстарішою й найстаршою дуеньєю у її матері. Чи довго, чи коротко, виповнився малій Антимонії чотирнадцятий рочок: там на таку красуню вигарніла, що природі не треба вже було додавати ні рисочки. То, може, розумом недійшла була? Ого, мудрість її дорівнювала вроді, а другої такої в світі не було, та й немає, якщо тільки заздрісна доля та жорстокі парки не вкоротили починку її життя. Та певно що ні,— не попу-стить-бо милосердне небо знівечити зеленцем найкращу павіть виноградної лози, що будь-коли лишала на сій землі. У тую вродницю, що достойно її змалювати не годен убогий мій язик, було закохане незчисленне число принців, як своєземських, так і чужосторонських; був між ними і один двірський кавалер, що наважився знести свої мислі до небес красоти тієї неземної, упевняючись на юність свою і гожість, спритність і дотепність, на бистроту і гостроту свого ума: бо, не у гнів вашим ми-лостям кажучи, грав той юнак на гітарі так, що струни на ній говорили, а ще ж і поетом був, і танцюрою знаменитим, і клітку на птахів змайструвати вмів, що якби до чого прийшлося, міг би з того самого хліб їсти — мав, одне слово, досить талантів, щоб гору перевернути, не те що тендітну панянку зрушити... Та всі його гарні прикмети, всі його здатності і здібності навряд чи помогли б йому здобути фортецю моєї прин-цесоньки, якби сей безчільний паливода не з'єднав собі попереду — мене. Сей ланець, сей безпутній гольтіпака намігся спершу приспати мою чуйність, забити мені памороки, щоб я, непевний комендант, видала йому ключа од твердині, яку мала берегти. Коротко кажучи, підійшов мене лестками, обплутав усякими дарунками та базаринками, та чим він мене доконав і добив — приспівками, що співав одної ночі на вуличці перед заґратованим вікном, край якого я стояла; а

приспівка, дай Боже пам'яті, була, здається, така:

Од любої ворогині
Горить.мені в серці рана —
І жадає ще жадана,
Щоб терпів я в безгомінні!

Слова здались мені за жемчуг, а голос за мед, і з тих пір, тобто відтоді, бачивши біду, в яку я впала через такі-от співанки, я дотримуюсь думки, що гнати треба, як то радив уже Платон, із здорових і добре впорядкованих держав усіх поетів або принаймні тих любострасних, що пишуть вірші не такі, як от про маркіза мантиуанського, над якими сміються й плачуть діти та жінки, а жалькі та жагучі: ніжним терням заганняються вони в душу, блискавкою її прошивають, не зачепивши одержі... А іншим разом такої співав:

Прийди раптом, смерте мила,
Вийми душу іспідтиха,
Щоб кохання люта втіха
Знов мене не воскресила.

І ще чимало подібних вигадок та витворок, що писані захоплюють, а співані чарують. А що вже казати, як утне, було, сегідильї — ходило [514] тоді по Кандайському царству таке поспів'я! Серце радіє, душа сміється, тіло двигом движить, думки живим сріблом розтікаються... Отож я й кажу вашмостям, що годилось би по закону всіх отих поетів-співців десь на Гадючі острови затокарити. Та винні не так вони, як ті йолопи, що їх вихваляють, та ті дурепи, що їм вірять. Щоб була я правдивою дуеньєю, якою мала бути, то не піддалася б тим ночішнім химерам, не діймала б віри тим облудним словечкам: "Живу вмираючи, горю на морозі, тремчу од холоду в вогні, сподіваюсь без надії, геть іду і тут лишаюсь", та іншим нісенітницям, що їх повно у тих творах. Вони наобіцяють тобі усячини — фенікса Аравії, вінець Аріадни, Фебові коні, полудневі перли, золото Голконди, панкайський бальзам, он куди пером залітають, а тих обіцянок-цяцянок справдити зроду не можуть, та й не думають. Та куди се я звертаю? Оле мені, нещасливій! Чи я дурна, чи божевільна, що розводжуся про чужі гріхи, коли маю сказати стільки про мої власні? Оле мені ще раз, бездольній! Не віршики мене з плигу збили, а простота моя, не музики погубили, а моя легкодумність; моя несвідомість і моя необачність відкрили дорогу і розрівняли стежку дону Самограю (так звали юнака, про якого мова мовиться), через моє посередництво увійшов він раз і входив потім багато разів яко муж правовитий у покої не ним знадженної, а мною зрадженої принцеси Антимонії,— бо я собі хоть і грішниця, то він, не бувши мужем, не торкнувся б у неї і носка на черевіку. Що вже ні, то ні! У мене у всякій ділі шлюб на першому місці. Та тут стала на перешкоді нерівність: дон Самограй був простий двірський кавалер, а принцеса Антимонія, як я вже казала,— спадкоємиця великого царства. Якийсь час ті любощі, завдяки моїй обережності, ішли собі шито-крито, та ось стала я помічати, що далі не втаїш: почав у принцеси животок бубнявити. Стривожились ми всі троє, рада в раду та й постановили, що поки діло вийде наяв, дон

Самограй має зажадати від вікарія шлюбу з Антимонією на підставі принцесиного письмового підтвердження; я склала того документа так, що його сили ніякий Самсон не захитав би. Так і зробили: вікарій прочитав листа, висповідав принцесу, та у всьому призналась; тоді вікарій казав віддати її під сторожу пречесному двірському альгвазилові. Тут упав у річ Санчо:

— То і в Кандаї, виходить, є альгвазили, поети та сегідильї? Отже їй-Богу і присяй-Богу, скажу я вам: увесь світ однакий. Але не баріться, пані Трихвоста, кажіть далі, або вже нерано, а мені смерть як хочеться кінця сієї придибашки почути.

— А скажу,— відповіла графиня.

РОЗДІЛ XXXIX,

де графиня Трифалдиста снує далі свою діюовижну і достопам'ятну історію

Кожне Санчове слово веселило дукиню і дратувало Дон Кіхота; нарешті рицар зацитькав джуру, і Гореслава провадила далі:

— По безконечних розпитках і розвідках, бачивши вікарій, що принцеса як на пню стала, від першої своєї заяви ні на йоту не відходячи й не відступаючи, вирішив справу на користь дона Самограя і віддав йому Антимонію за шлюбну дружину: від того матір її, королеву Могун-цію, такий огорнув жаль великий, що третього дня ми її і в землю зарили.

— Умерла б то, чи як? — поцікавився Санчо.

— Авжеж,— відповів Трихвост,— у Кандаї живих не ховають.

— І таке буває, пане стремінний,— заперечив Санчо,— що чоловік замре тільки чи там зомліє, а його за мертвого загребуть. То, може, й королева Могунція перш ніж умерти просто зомліла, а воно ж поки життя, поти й ради: не такий уже великий гріх учинила принцизна, щоб аж так убиватися. Ну, якби вона була вийшла за якого пажу свого чи за челядина домового, як то часом, чув я, трапляється, то було б уже діло пропаще; а як за благородного кавалера, та ще такого одукованого, як отут-о нам кауть, то воно, по щирій правді, хоть і дурниця, та не така вже й велика, бо по артикулах мого пана (він тут присутній і не дасть мені збрехати), як із учених людей роблять єпископів, так із ка-валерів-лицарів, найпаче которі мандровані, можна зробити короля чи, мо', й імператора.

— Правда твоя, Санчо,— потвердив Дон Кіхот.— Мандрований рицар, аби йому тільки хоть на дві пучки удачі, може безперечно стати найбільшим володарем на світі. Та нехай сеньйора Гореслава провадить далі: бачиться мені, що з сієї солодкої досі історії залишилось мало що доповісти, хіба гіркий оденок.

— Ой гіркий, гіркий! — підхопила графиня.— Проти нього і гірчак солодким здається, і олеандри за ласощі підуть! Отож як померла королева (таки померла, а не зомліла), то тільки ми її засипали землею, тільки попрощалися з нею востаннє, як раптом (*quis talia fando temperet a lacrimis?*) з'явився над могилою королеви верхи на дерев'яному коні брат у других Могунції, велетень Маламбрун; той жорстокий чорнокнижник, щоб помститися за сестру свою небіжчицю і покарати дона Самограя за зухвальство, а принцесу Антимонію за манію, закляв і зачарував їх обох на тій могилі

— її в бронзову мавпу, його в жахливого крокодила з невідомого металу, а між ними поставив металеву таблицю з написом сірійською мовою, що в перекладі на кандайську, а звідти на вашу мову таке в собі має: "Доти не повернуться в свої первісні постаті сі відчайдушні закоханці, доки не стане зо мною до поединку одважний Ламанчець, бо тільки його доблесті й хоробрості судилось вирішити долю сієї нечуваної пригоди". Сее зробивши, Маламбрун добув із піхов здоровенну шаблюку-кривулю, схопив мене за волосся і замахнувся, щоб то горло мені перерізати і голову з плечей стягти. Страх ошанув мене, голос зав'яз у гортані, от-от, здавалося, душі пущуся, та якось, добувши останніх сил, я спромоглась-таки на слово і тремтячим жалібним голосом стільки і такого йому наговорила, що він поклав відрочити виконання тієї немилосердної кари. Тоді велів привести перед себе всіх двірських дуень (се ті, що тут тепер присутні) і, перебільшуючи вину нашу, зганивши всі звичаї наші, всі наші нібито підступи та каверзи, склав на цілу корпорацію тую провинність, якої, власне, я одна допустилася, і сказав, що не скарає нас на горло, а піддасть повільній смерті привселюдній і ганебній. Ледве проказав він ті [516] слова, як ми відчули раптом, що всі пори на обличчях наших повідкривалися і щось нас гострими голками ніби коле. Ми лапнулися руками, аж воно — зараз побачите що.

Тут Гореслава, а з нею і всі інші дуеньї підняли заслони, якими були вкриті, і появили обличчя, порослі бородами — которі рудими, которі чорними, которі сивими, а которі шпакуватими. На той вид дук із дуки-нею аж наче здивувались, Дон Кіхот із Санчом остовпіли, а решта присутніх були мов ошелешені. Тим часом Трифалдиста промовляла далі:

— Таким ото робом покарав нас проворний на все лихе поганець Маламбрун, покривши ніжні й делікатні личка наші сією шорсткою щетиною... Краще б він був повідрубував нам голови своєю страшенною шаблюкою, аніж мав отак потемнити світлість облич наших сими ненависними кудлами; бо як подумати, панове гойні (те, що казатиму зараз, воліла б полити джерелами сліз із очей моїх, якби я не вилила їх цілі моря в біді нашої і не висушила очей на сухий колос), як подумати, кажу, то де подітисся, де податися дуеньї 'з бородою? Який батько, яка мати пожаліють її? Хто стане їй до помочі? Адже навіть коли шкіра в неї гладесенька, коли личко знівечене без кінця-краю преріжними кра-силами та мазилами, то й тоді мало хто її любить, а яково ж то буде тепер, як одслонить вона вид, а на ньому хаші лісовії? Ох, сестриці мої дуеньї, у злую годину прийшли ми на світ, у лиху часину зачали нас отець-мати наші!

Сее сказавши, зомліла.

РОЗДІЛ XL

Про речі дотичні й належні до сієї пригоди та до сієї вікопомної історії

По істинній і щирій правді всі любителі таких-от історій мають бути вдячні Сіду Ахметові, першому б то авторові, за ту докладність, з якою він оповів про сі події, не поминаючи ані найменшої подробиці, з'ясовуючи щонайдрібніші обставини. Він змальовує думки, розкриває прагнення, відповідає на мовчазні питання, роз'яснює сумніви, розв'язує труднощі, одне слово — до шниру задовольняє найдопитливішу

цікавість. О препрославлений авторе! О щасливий Дон Кіхоте! О славетна Дульсінеє! О чмутовитий Санчо Пансо! Живіть усі разом і кожне зокрема нескінченні віки на втіху та на загальну розвагу всіх живущих!

Отож, повідає історія, як побачив Санчо, що Гореслава зомліла, вигукнув:

— Присягаюся честю людською і вічним спасінням предків моїх, Пансів, що зроду не бачив і не чув, ані од мого пана не знав, ані в думці собі не покладав такої-от притичини! А бодай тобі тисячу дияволів (се я не клянущу, а так тільки), велетню й чаклує Маламбруне! Чи не міг найти іншої якої кари отсим грішницям, що ти обородив їх? Було б їм краще носи поврізувати, нехай би собі гуньками ходили, а то на — борода вчепив... От хоть і заложусь, у них і грошей не стане на те стри-жіння та гоління.

— А так, пане,— притакнула одна з дванадцятьох,— таки не маємо [517] грошей на депіляцію, то й беремося (декотрі з нас) на дешевші способи: прикладаємо собі смоляні пластирі-липучки, а потім оддираємо раптово і стаємо чисті та гладенькі, наче дно у мужчирі кам'яному; воно, правда, є і в Кандаї такі жінки, що ходять од двору до двору волосся виводити, брови прополювати та інший жіночий марафет наводити, та ми, нашої пані дуєньї, їх ані на оч не пускаємо, бо то, здебільшого, такі пройдисвітки, що самі вже з'їжджені, то до інших із недобрим під'їжджають; отож як не порятує нас пан Дон Кіхот, то так нас із бородами і в домовину покладуть.

— Я радше свою вирву в країні маврів,— сказав Дон Кіхот,— а таки знайду раду на ваші.

По сім слові прийшла до пам'яті Трифалдиста і сказала:

— Гук сієї обітницї, одважний рицарю, дійшов до слуху мого в моїм зомлінні, отямивши мене і опритомнивши цілком; отож благаю вас ізнову, мандрований славетнику і незборений потужнику, тую благу обітницю в діло повернути.

— За мною діло не стане,— одрік Дон Кіхот.— Кажіть, сеньйоро, що маю робити, я готовісінський вам до послуг.

— Річ, бачите, у тім,— відповіла Гореслава,— що звідси до Кан-дайського царства, коли сухопуттю йти, буде кругло п'ять тисяч миль, чи що; а як напрошки повітрям, то всього три тисячі двісті двадцять сім. А ще треба знати, що обіцяв мені Маламбрун, як приведе мене доля знайти рицаря-визвольника, прислати йому під верх румака-самоходника кращого й не такої о норовистого, як ото бувають наймані коні: се той самий дерев'яний кінь, на якому одважний Петро умкнув прекрасну Магелону. Правиться той кінь кілочком, що встромлений йому в лоба, то в нього ніби повід, а літає повітрям так шпарко, наче його несе нечиста сила. Коня того, славлять іздавна переказом, сотворив премудрий чарівник Мерлін і дав його другові своєму Петрові, що мандрував на ньому чимало й умкнув, як уже сказано, прекрасну Магелону, посадивши її в забедри: хто на них із землі дивився, тільки роти пороззявляли з великого дива. Чарівник давав того коня тільки тим, кого любив, або хто платив добре, і, наскільки відомо, після хороброго Петра на ньому ніхто не їздив. Згодом Маламбрун чарами своїми залучив того коня собі і їздить ним безпереч світами: сьогодні він тут, завтра у

Франції, позавтрьому в Потосі: а найліпше те, що той кінь не їсть, не спить, підків не носить і, хоч сам безкрилий, несе вершника такою легкою ходою, що держи в руках води повну склянку — і краплі не проллеш. Тим-то й любо було Магелоні прекрасній їхати на ньому верхи.

Тут упав у слово Санчо:

— Ну вже щодо легкої та плавкої ходи, то нема над мого Сірого, тільки що по небу не втне; а по землі — то всі на світі румаки чи сту-паки нехай умиються.

Всі засміялись, а Гореслава провадила далі:

— Сей от кінь (якщо Маламбрун справді хоче покласти край нашій недолі) стане перед нами перше, ніж уплине півгодини ночі, бо чарівник сказав, що подасть мені ознаку, як найду я того рицаря, котрого шукаю: зразу пришле на те місце коня. [518] — А скільки ж людей,— спитав Санчо,— на тому коні поміститься?

— Двоє,— одказала Гореслава.— Один у сідлі, а другий у забедрах; найчастіше то бувають рицар із джурою, як не буде вкраденої панянки.

— Цікавий я знати, пані Гореславо,— допитувався Санчо,— як же того коня звати?

— Не звать його,— одказала дуенья,— ані Пегасом, як у Беллеро-фонта, ані Буцефалом, як у Олександра Македонського, ані Брільядо-ром, як у шаленого Орланда, ані Баярдом, як у Рейнальда Монталь-банського, ані Фронтиним, як у Рожера, ані Боотом чи Перітоєм, як звуться Сонцеві коні, ані теж Орелією, як у нещасливого Родріга, останнього короля готського, що то в неfortunній битві утратив життя своє і царство.

— Хоть і заложуся,— сказав Санчо,— що як не назвали його тими знаменитими кінськими найменнями, то не звать же, мабуть, і Росинан-том, як у мого пана: ото вже назвав, як ув око вліпив!

— То правда,— одповіла бородата графиня,— але ж і в сього коня ім'я знакомите — Летючий Цурпаляк, бо ходить, як літає, а сам із дерева, ще й кілочок у лобі, ото ж іменням своїм не поступиться і перед славетним Росинантом.

— Та ім'я нівроку,— зауважив Санчо,— от тільки скажіть іще, як ним правувати, чи поводом яким, чи оброттю.

— Я ж говорила вже,— одказала Трихвоста,— що вершнику досить повернути кілочка туди чи сюди, і пустити якою-хотя ходою: чи летом по небу, чи ледве землі черкаючись, а чи десь посередині, як би воно й годилось у таким поважнім ділі.

— Кортить мені глянути,— сказав Санчо,— але щоб самому сісти, чи то спереду, чи ззаду, то вже ні: роди, вербо, груші. Я на своєму Сірому і то м'яке, як із шовку, сидіннячко собі підкладаю, а то мав би без подушки, без сидушки на дерев'яних крижах гуцикати! Нема дурних пані-стару собі намулювати, щоб комусь там борода облізла; хай хто як хоче стриждеться й голиться, а я не їду з паном у таку далеку дорогу, бо я й не годюся до обезбороджування отсих паній — мені он сеньйору Дуль-сінею одчаровувати треба.

— Таки мусите їхати, друже,— заперечила Трихвоста,— без вашої участі наше діло ніяк не зробиться.

— А рятуйте мою душу! — вигукнув Санчо.— Та нам, джурам, яке діло до панських пригод? їм, 'начиться, нехай буде слава, а ми — трудись? Овва! Ще якби прописували історики, що такий, мовляв, і такий лицар ізробив такий і такий подвиг, а пособляв йому такий і такий джура, без якого вода б не освятилась... А то ж вони тільки: "Дон Па-растас Троєзвзідий довершив пригоду з шістьома поторочами", а про джуру, що при тім був, нічирк, наче його й на світі не було. Отож, панове, ще раз кау, нехай пан мій сам їде, і хай йому гаразд ведеться, а я остаюся тут, при боці у пані моєї дукені, а як пан мій вернеться, то, може, такої собі хлости вріжу, що й до весілля не заживе.

— І все ж таки, бравий Санчо, доведеться вам їхати в сій потребі — благородні вас просять: негаразд буде!, коли через ваші даремні страхи обличчя у сих паній залишаться хамуватими.

— А рятуйте іще раз! — одказав Санчо.— Нехай би то були побожні чернички чи там приютські дівчата, то, може, й піднявся б чоловік на труди; а то приймати муки, щоб у якихось дуень борода повилазила? Дзуськи! Хай краще всі так і ходять бородатими од малої до великої, од першої відзигори до 'станньої придзигльованки!

— Маєте ви храпа на дуень, друже Санчо,— зауважила дукія,— у вас думка про них іще гірша, ніж у того толеданського аптекаря. Та ви несправедливі, бо є в моїм домі дуеньї, що можуть бути взірцем усім дамам; от хоч би й донья Родрігес, вона не дасть мені неправду сказати.

— Що б ви не говорили, ваша вельможність,— озвалась донья Родрігес,— а Бог усе бачить і знає: які б ми, дуеньї, не були, добрі чи лихі, з бородами чи без, а нас породили матірки наші, як і інших жінок, і як Бог появив нас на світ, то вже знає для чого; тим-то і вповаю на його милосердя, а не на чийсь там борода.

— Ну гаразд, сеньйоро Родрігес,— сказав Дон Кіхот,— і ви, сеньйоро Трифалдиста, і все ваше гроно: маю в Бозі надію, що він добротли-во спогляне на біди ваші, а Санчо зробить те, що я повелю. Нехай же стане тут Цурпаляк, нехай зійдусь я в двобої з Маламбруном! Жадна бритва" не поголить вас із такою легкістю, як мій меч здійме голову чарівникові: терпить Бог лукавих, та не довіку.

— Ох! — зітхнула Гореслава.— Нехай усі зірки з усіх сфер небесних дивляться ласкавими очима на велич вашу, одважний рицарю, нехай напоять душу вашу доблестю й потугою, щоб статися вам щитом і покровом скривдженого і упослідженого роду дуенського, посміховиська аптекарям, поштурховиська джурам і осудовиська пажам! Будь проклята нерозумниця, що в розквіті віку не в черниці пішла, а в дуеньї! Горе нам, безталанним дуеньям! Хоч би ми походили по мечу прями́сінько від самого Гектора Троянського, пані наші все одно будуть викати нам крізь зуби, чинячись королевами... О велетню Маламбруне, хоч би й чаклун, то будь же твердим у слові! Пришли нам незрівнянного Цурпаляка, нехай нарешті кінчиться біда наша! Затога жара настане, а ми кожна з бородою — вай-вай, проклинаєм долю!

Трифалдиста промовила сії слова з такою чулістю, що у всіх присутніх сльози покотилися з очей; нащо вже Санчо, і той зарюмав і поклав собі в умі їхати зі своїм паном хоч на край світу, аби тільки зігнати ті осоружні зарости з таких шани гідних

облич.

РОЗДІЛ ХLІ

Про появу Цурпаляка і кінець сій предовгій пригоді

Тим часом наступила ніч, а zarazом і пора, призначена на появу знаменитого коня Цурпаляка; а що він барився, то Дон Кіхот був у неспокої: здавалось йому, що коли Маламбрун отягається і не шле коня, то або він, Дон Кіхот, не є тим рицарем, кому дано звершити сю пригоду, або сам Маламбрун боїться стати з ним на поєдинок. Аж ось у сад уві— [520] йшло зненацька шестеро дикунів, оповитих плющем; на плечах несли вони здоровенного дерев'яного коня. Поставили його на землю, і один з дикунів сказав:

— Нехай на сю махину сяде рицар, що має на те одвагу.

— То не до мене річ,— сказав Санчо,— бо й одваги не маю, і в лицарі ще не пошився.

Та дикун провадив далі:

— А в забедри хай посадить джуру свого, коли такого має, і хай упевняється на доблесного Маламбруна, бо опріч його меча, не загрожує тут ніяка хитрість чи підступність. А тоді вже тільки крутнути кілочка, що в коня на шиї, і він понесе вас повітрям туди, де вже чекає Маламбрун; щоб же не закрутились у вершників голови од тої висі та височини, хай зав'яжуть собі очі і не розв'язують, покіль кінь не заірже — ото буде знак, що подорожі кінець.

По сім слові дикуни лишили Цурпаляка і мірною ходою пішли, від-кіль прийшли. Гореслава, скоро забачила коня, сказала Дон Кіхотові, мало не плачучи:

— Доблесний рицарю, Маламбрунова обітниця справдилась, кінь прибув; борода наші ростуть, і ми благаємо кожнісінькою в них волосинкою: острижи нас і оголи! Тобто злізь разом із джурую на коня і поклади щасливий початок сій незвичайній подорожі!

— Так я й зроблю, пані графине Трифалдиста, з дорогою душею і з немалою охотою; ані подушок не підкладатиму, ані острог не чіплятиму, щоб дарма не гаятись: таке велике маю бажання побачити вас, сеньйоро, і всіх дуень ваших гладенькими і чистенькими.

— А я сього не зроблю ані з дорогою душею, ані з дешевою, ані ще з якою,— сказав Санчо.— Як оте стрижіння-гоління без моєї їзди не витанцюється, то нехай пан мій шука собі іншого джуру в дорогу або отсі дами іншого способу на борода, бо я вам не відьмак, щоб попід небесами літати! Ге! Що то скажуть мої остров'яни, як узнають, що губернатор їхній вітрами десь гонить? А ще й таке,— відціля до Кандаю три тисячі миль із гаком: блигомий світ! Ану ж кінь пристане чи той чародій затнеться, то ми там на півдесятка год застрянемо, а як вернемось, то не признає мене ніякий там острів і переострів. То ж не дурний вигадав, що кає: не зівай, Санчо, на те ярмарок; дають корівку, держи напоготові верівку; шанувавши борода отих паній, святому Петрові у Римі добре, а мені, кау, в сій господі: тут мене шанують, тут я од пана господаря чекаю ласки вийти на губернатора.

На теє дук сказав:

— Острів, що я вам, друже Санчо, обіцяв, нікуди не втече і ніде не дінеться; таке глибоке коріння запустив він у безодні земнії, що ніяка сила не зрушить його з місця і за третім наворотом; та річ відома (і мені, і вам), що нема таких значних посад, які дістаються без такої чи сякої базаринки. Тим-то я й жадаю, щоб за те губернаторство ви разом і 5 паном вашим Дон Кіхотом поклали кінець і край сій вікопомній пригоді; чи ви повернетесь так швидко, як то можна сподіватись від бистро-хода Цурпаляка, чи, зазнавши лихої долі, мандруватимете назад піхотою од корчми до корчми, од заїзду до заїзду,— вернувшись, ви знайдете острів ваш на місці, а остров'ян завжди готових вітати вас яко свого [521] правителя. Воля моя незмінна; отож не сумнівайтеся, пане Санчо, і не робіть кривди моему щирому бажанню вам услужити.

— Буде, буде вже, пане,— сказав Санчо.— Я собі вбогий джура і не зможу гідно відповісти на такую гречність; хай же пан мій сідає, хай зав'яжуть мені очі, і дійся воля Божа! Скажіте тільки, спасибі вам, чи можу я, попід небесами літаючи, до Бога взивати і янголи його собі на поміч прикликати?

На те одказала Трифалдиста:

— Можете, Санчо, кликати чи Бога, чи кого там мога; бо хоть той Маламбрун і чорнокнижник, а проте християнин, і всі свої чарощі та химороди з великою провадить обачністю і' обережністю, ні з ким непевним не лигаючись.

— Ну, як так,— мовив Санчо,— то хай мені Бог помага і Трійця свята гаєтанська!

— Од часу вікопомної пригоди із ступарями,— зауважив Дон Кі-хот,— я ще ніколи не бачив Санча таким переляканим, як нині; щоб був я такий забобонний, як дехто, то його страхи і на мою душу певною мірою передалися б. Ходи до мене, Санчо, я хотів би, з дозволу панства, сказати тобі дві слові в чотири ока.

І, відійшовши з Санчом під дерево, взяв його за руку і сказав:

— Бачиш, брате Санчо, яка нам далека дорога пахне, що один Бог знає, коли ми вернемось і за яких обставин; тож я хотів би, щоб ти пішов оце зараз до своєї кімнатки, нібито за якою дорожитою потре-бизною, та й пошмагався б там у рахунок отих трьох тисяч і трьохсот ударів, усипав нашвидкуруч задатку — хоть би з півтисячі: бо добрий почин, кажуть, то вже половина діла.

— Та ви що, пане! — одказав Санчо.— Ви таки, матъ, несповна розуму. Такого од мене просите, як ото од вагітної дівоцтва питають. Маю сідати на дровиняку, а ваша милость хоче, щоб я собі гузно геть понівечив? їй-Богу, пане, і присяй-Богу, ви таки неповний! Ото їдьмо вже тих дуень голити, а як вернемось, то, не будь я Санчо Панса, з такою щирістю одбуду свою одбучу, що вашу милость ісповна уконтентую; оце вам і вся.

Дон Кіхот на те одрік:

— Тішусь, добрий Санчо, з твоєї обітниці, бо хоч ти собі лобом і неширокий, а проте маєш етичні принципи.

— Та вже там чи три ціпи, чи тіки два, зате не єретичні, а щиро християнські, і слово я держу вірно.

По сій мові вернулись до Цурпаляка, уже б і сідати; тут Дон Кіхот сказав:

— Зав'яжіть же собі, Санчо, очі, та й сідайте; той, хто аж із таких далеких країв по нас посилає, напевне не дурить нас: не честь і не подоба тих ошукувати, хто тобі довірився. А якби і не так усе склалось, як я собі гадаю, то ніяка злостивість не одбере мені тої слави, що я на сей подвиг піднявся.

— Гайда, пане!— сказав Санчо.— Бороди й сльози отсих сеньйор цвяшком убилися мені в серце, і ніякий шматок у рот мені не полізе, поки не побачу їх чистенькими та гладенькими, як перше. Отож сідайте на коня та й зав'яжіться попереду, бо вам спереду сидіти, а мені ззаду. [522]

— , Правду кажеш,— відповів дон Кіхот.

І, вийнявши з кишені хусточку, попрохав Гореславу, щоб добре зав'язала йому очі, та тут же розв'язався і сказав:

— Якщо не помиляюсь, читав я у Вергілія про Палладія Троянського, дерев'яного коня, що то греки офірували богині Палладі; він був начинений озброєними вояками, що потім доценту сплюндрували Трою... Отож, я гадаю, варто було б глянути, чи нема там чогось у череві нашого Цурпаляка.

— Не треба,— сказала Гореслава,— бо я вірю і знаю, що в Малам-бруні нема підступності чи зради; отож нехай ваша милість, пане Дон Кіхоте, сідає сміло, без обави, а якби мало трапитись яке лихо, нехай упаде на мою голову.

Дон Кіхот помислив собі, що дальші розмови про власну безпеку могли б надвередити славу його мужності, тож сів, не довго думавши, на коня і спробував кілочка: той повертався легко; а що вершник не мав стремен і ноги йому теліпались, то схожий був на фігуру з римського тріумфу, мальовану чи виткану на фламандському гобелені. За ним виліз і Санчо, поволі й неохоче; уможуваючись у забедрах, побачив, що сидітиметься йому не з-так то м'яко, а більше того, що мультко, тож попросив дука, щоб принесли йому, коли мога, якусь підмостку або подушку чи то з крісла сеньйори дукені, чи з ліжка котрогось пажу, бо крижі у цього коня, казав, либонь, мраморяні, а не дерев'яні. На те Трифалдиста сказала, що Цурпаляк не терпить на собі жадної збруї ані наряду, тож нехай Санчо сяде верхи по-жіночі, так буде м'якше. Санчо так і зробив і, попрощавшись з усіма, дав зав'язати собі очі, але тут же розв'язався; дивився на всіх розчулено повними сліз очима і просив, щоб кожне одчитало за його душу в такій-от напасті отчєнаша і богородицю,— тоді, казав, і їм Бог пошле молитвеників у притузі. На теє Дон Кіхот сказав:

— Боягузе! Чи ти під шибеницею стоїш, чи на смертнім ложі лежиш, що про такі молитви благаєш? Адже ти сидиш, невірнику і страхопуде, на тому самому місці, що й прекрасна Магелона, а вона ж відтіля не в могилу зійшла, а на трон королеви Франції, якщо вірити історії! А я, що сиджу тут при тобі, чи ж не можу уявити себе одважним Петром, що займав це самісіньке місце? Зав'яжись, зав'яжись, страшків сину, і не випускай із уст твого переляку хоч би у моїй присутності!

— Ну, в'яжіть уже очі,— відповів Санчо,— коли не хочете, щоб я на Бога здався, ані щоб за мене хто Бога молив... Не чого я й боюся, щоб часом гілійон дияволів не запер

нас на стріловище Святої Германдади!

Обидва зав'язали собі очі, і Дон Кіхот, відчувши повний порядок, крутнув кілочка; ледве він до нього торкнувся пучками, як дуеньї і всі присутні залементували:

— Хай Бог тебе провадить, одважний рицарю!

— Хай Бог тебе боронить, безстрашний джуро!

— Ох, ох! Уже ви стрілою летите в повітрі!

— Ах, ах! Уже всі ми дивуємось і чудуємось, на вас із землі гляючи!

— Тримайся, сміливий Санчо, не коливайся! Гляди не впади! Твоє падіння буде страшніше, як у того зухвалого юнака, що піднявся керувати Сонцевими кіньми! [523]

Санчо чув усі ті голоси; він притулився до пана свого, міцно обійняв руками і сказав:

— Що воно за притичина, пане? Кажуть, що ми вже летимо геть високо, а гукання так чути, ніби всі вони отутечки, коло нас!

— Не зважай на те, Санчо; усі ті штуки і літання наше настільки од звичайного ходу речей одбігають, що й за десять миль побачиш і почуєш що-хотя. Тільки не притискай мене так, бо ще звалиш... Я до-правди не розумію твоїх страхів і тривог, бо, хоть і забожуся, зроду ще не їздив верхи такою пивною ходою — здається, ніби ми й з місця не рушали. Оджени, небоже, оті страхи, все йде гаразд, ще й вітер нам у спину.

— А правда,— одказав Санчо,— з того боку такий вітер струже, наче тисяча міхів на мене дмуха.

Так воно, зрештою, і було; на них наганяло вітру кілька здоровенних міхів: добре обмислили всю ту пригоду дук із дукинею та дворецький їхній, ніяких потрібних для того причандалів не бракувало.

Відчувши те дмухання, Дон Кіхот сказав:

— Немає сумніву, Санчо, що ми вже вступили в другу сферу повітря, де народжується град і сніг; громи, блискавки та перуни утворюються в третій сфері, а як далі підійматимемось таким робом, то незабаром утрапимо в сферу вогню, а я навіть не знаю, куди повертати кілочка, щоб не загнатись нам у смаленище.

У тій хвилі війнули їм іздалеку в обличчя духом од запаленого клоччя, почепленого на тички. Почувши той жар, Санчо сказав:

— Щоб я так жив, ми вже вскочили у тую огню шхеру або туж-туж ускочимо, бо вже мені й бороду обсмалило. Отее ж, мабуть, зніму я, пане, хусточку, та гляну, де ми єсть.

— Боже тебе борони!— застеріг Дон Кіхот.— Згадай-но правдомовну історію про ліценціата Торральбу, якого нечиста сила несла повітрям верхи на патику з зав'язаними очима: за дванадцять годин він був уже в Римі, зійшов там коло Черничої Вежі (є така вулиця в тому місті) і побачив навч усю ту колотнечу, штурм і загибель Бурбона, а другого дня рано вернувся в Мадрид і розповів про все, що бачив; він сам говорив, що, як летіли попід небом, чорт наказав йому відкрити очі; він послухав і побачив, каже, Місяця так близько, що рукою досягнув би, і не важився на землю глянути, щоб голова не закрутилась. Отож, Санчо, і не думай очей розкривати; той, хто

взявся нести нас, за все відповідає; може, ми оце так ширяємо і вгору беремося, щоб упасти одразу на Кандайське царство як сокіл чи коршак, що, підбившись увись, падає раптом на жертву свою, чаплю; хоть і здається нам, що не минуло й півгодини, як ми з саду виїхали, а дороги вже чималий шмат зверстали.

— Не знаю, як воно там єсть,— відповів Санчо Пансо,— скажу тільки, що як тій Магелані чи Магелоні за вершником добре сиділось, то шкура в неї була, мати, не вельми делікатна.

Усі ці розмови двох сміливців слухали дук з дукинею і люди, що були в саду, втішаючися ними непомалу; врешті вирішили покласти край химерній і хитромудрій пригоді: кинули на хвіст Цурпалякові підпалене клоччя, а що кінь був начинений ракетами-пшикалками, то й злетів з тріском і ляском у повітря, брязнувши додолю присмалених Дон Кіхо— [524] та й Санча Пансу. Тої ж миті графиню Трифалдисту з усім бородатим полком як вода вмила, а решта публіки попадали крижем на землю, наче повмлівали. Дон Кіхот і Санчо підвелися, як непишні, розглянулись кругом і з дива не могли вийти: вони, виявляється, були в тому самісінькому саду, відки вилетіли, а навкруг лоском лежали люди; ще більше здивувались, побачивши неподалік устромленого в землю списа, з якого на двох зелених шовкових шнурках звисав білий гладенький пергамен з таким-от написом буйними золотими літерами:

"Презацний рицар Дон Кіхот з Ламанці звершив і докінчав пригоду графині Трифал-дистої, званої інакше дуеньєю Гореславою, з усім її товариством — тим уже, що на сей подвиг піднявся. Маламбрун сим освідчує свою повну й цілковиту сатисфакцію, борода з лиця дуень зникли і здиміли, а королівській парі — Самограєві та Антимонії — привернено їхню первісну подобу. Коли ж довершиться джурине самобичування, то біла голубка, увільнившись од драпіжних шулік, що її переслідують, упаде в обійми свого любого буркотуна: так повелів премудрий Мерлін, архіворожбит над усіма ворожбитами".

Прочитавши теє писання на пергамені, урозумів Дон Кіхот ясно, що мова мовилась про відчарування Дульсінеї; він оддав дяку небові, що з такою малою небезпекою учинив такий великий подвиг, повернувши поштивим матронам, які, зрештою, зникли кудись, їхні колишні гладенькі личка, і пішов до дука та дукині, що ніяк не могли прийти до тями. Поторсавши дука рукою, промовив:

— Ну-бо, пане мій любий, вставайте! Сміло, сміло! Все уже — пригода скінчилась без жадної шкоди для будь-кого, про що ясно свідчить напис на сьому-от стовпі.

Дук устав, ніби прокинувся після тяжкої змори, а за ним так само й дукиня і всі ті люди, що в саду лежали: такі всі були здивовані та нажахані, що й самі вже ладні були повірити, ніби так усе насправжки і сталось, як вони жартом удавали. Примруженими очима перечитав дук той напис і кинувся обіймати Дон Кіхота, запевняючи його, що такого, як він, хороброго рицаря світ зроду-віку не бачив. Санчо нишпорив навкруг очима, шукав Гореславу, яке-то в неї обличчя без борода — чи справді така вродлива, як натякала її горда постава, та йому сказали, що як упав ото Цурпаляк, загорівшись, додолю, то весь дуенський полк із Трифалдистою на чолі де й дівся одразу, геть

чистенький, без кудлатих борід. Тоді дукиня спитала в Санчо, як же йому в тій далекій подорожі літалось.

— Ото що ж, пані!— одказав Санчо.— Як почув я, що залетіли ми, як пан каже, в вогняну шхеру, то хотів був одсунути трохи платочка, щоб подивитись, так пан не дозволив; тільки ж я такий собі цікавий удався, усе хочу знати, що мені допікає й долягає, то я таки нищечком одслонився коло носа та й глянув на землю, і така вона мені малюпі-сінька здалася, 'мов гірчичне зерно, а люди, що по ній ходили, були завбільшки з лісковий горішок; отож бачите, у яку височінь нас занесло тоді.

— Що-бо ви говорите, друже Санчо,— перебила його дукиня.— Певно, ви землі не бачили, тільки людей, що по ній ходили, бо якщо земля була завбільшки з гірчичне зерно, а люди як горішки, то один чоловік мав би її закрити цілком.

— Воно-то так,— відповів Санчо,— тільки я дивився бокаса і таки бачив усю землю.
[525]

— Та ну-бо, Санчо,— заперечила дукиня,— коли скося дивитись, то тим більше цілого не побачиш.

— Я не дуже-то знаюсь на тому дивінні,— сказав Санчо,— тільки ви, пані, не забувайте, що летіли ми чарами, то чарами і я міг бачити всю землю і людей на ній, звідки б не дивився. А як сьому не вірить ваша милость, то не повірить також, що, одсунувши хусточку од брів, побачив я небо так близько, так близько, ну, може, у п'ять пальців; та великенне ж яке, Господи, не гріх і забожитись! А як пролітали ми, панійко моя, поуз Семейкози (щоб ви знали, хлопцем малим був я в селі за козаря), то, присяй-Богу, так мені закортіло з ними трохи побавитись, що хоть пропадай! От я тоді узяв та й що зробив? Нікому ні слова, потай пана, тишком та нишком зліз із Цурпаляка та й погуляв яких півгодини із кізками — там такі любі-милі, як квіточки, як нагідочки! А коник наш на місці стоїть, ані руш...

— А що робив Дон Кіхот,— спитала дукиня,— поки бравий Санчо коло кіз ходив?

На те одповів Дон Кіхот:

— Оскільки всі ті дії і події виходять за межі натурального ходу речей, нема дива, що Санчо оповідає такі чудасії. Про себе ж можу сказати, що не відслонявся ні згори, ні знизу, не бачив ані неба, ні землі, ані піску, ні моря. Відчував, се правда, що пройшов через сферу повітря і наблизився до вогняної, але її, гадаю, ми не пролетіли; адже огняна сфера знаходиться між місячним небом і останньою повітряною сферою, і ми не могли досягти до неба (де, як каже Санчо, живуть Семейкози), не згорівши; а як ми не згоріли, то Санчо або бреше, або зо сну словами блудить.

— Ані брешу, ані блуджу,— одказав Санчо.— От хоть і спитайте про тих кіз прикмети, а тоді вже й судіть, чи правду кажу, чи ні.

— Ну, які ж? Кажи, Санчо,— мовила дукиня.

— А ось які,— одказав Санчо,— двійко зелених, двійко червоних, двійко блакитних, а одна різномаста.

— То дивні якісь породи,— сказала дукиня,— в наших краях таких мастей не буває, тобто кіз такої масті.

— Ну ясно,— сказав Санчо.— Одне діло кози земні, а друге небесні.

— А скажіть, Санчо,— спитав дук,— чи не бачили ви коло тих кіз цапа?

— Ні, пане, не бачив,— одказав Санчо.— Чув тільки, що через Місяцеві роги жоден не перескоче.

Далі вже перестали про подорож розпитувати — побачили, що Санчо без кінця-краю ладен про чудеса небесні розводитись, хоч із саду нікуди не рипався.

На цьому, власне, й скінчилася пригода дуеньї Гореслави, з якої дук та дукиня чимало попосміялись не тільки того дня, а поки й ж-иві були, і про яку Санчо оповідав би кілька століть, якби міг так довго прожити... Дон Кіхот підійшов до Санча і сказав йому над вухо:

— Коли хочеш, Санчо, щоб люди тобі вірили, що ти там бачив у небі, то повір же й мені, що я бачив у печері Монтесіноса. Гадаю, ти мене зрозумів.

РОЗДІЛ XLII

Про поради, які давав Санчові Дон Кіхот, коли той збирався обняти уряд на острові, та про інші розважливі речі

Дук із дукинею вельми були втішені щасливим і веселим закінченням пригоди з Гореславою, то вирішили провадити гру й далі, тим більше що дехто брав її за щиру правду; вони дали накази і вказівки слугам та підданим своїм, як мають ставитись до Санча, майбутнього губернатора над островом. На другий день після піднебесного літання сам дук сказав Санчові, нехай готується і лаштується обняти той уряд, бо острів'яни, мовляв, ждуть уже й виглядають свого губернатора, як дощу в маю. Санчо вклонився низенько і сказав:

— Як я оце побував під самим небом та подивився з висоти височезної на землю, яка вона маленька, то вже мені не так кортить, як перше, отее губернаторство; яка ж то велич, скажіть, панувати над зерном гірчичним, яка сила і слава правити десятком людців-горішків (більше, здавалось, на всій землі і не було)? От якби ваше добродійство ласкаві були вділити мені шматочок неба, хоть із півмилі, то я б його взяв швидше за будлі-якого острова, хай і найбільшого в світі.

— Бачите, друже Санчо,— відповів дук,— уділити комусь шматочка неба, хоч би й на півнігтя, я аж ніяк не можу: та ласка й нагорода в руці єдиного Бога; що можу, те вам і даю — острів у повній формі, круглий і гарний, багатий і родючий напродиво; як добре візьметесь до діла, то земними благами зможете й небесних доскочити.

— Ну нехай,— погодився Санчо,— чи острів, то й острів; а я вже силкуватимусь так губернаторювати, щоб на зло всім шахраям до неба втрапить. І то не з жадоби великої, щоб із злиднів вилізти чи в пани високі вийти, а просто хочеться спробувати, який то смак в урядуванні.

— Там такий смак, Санчо,— сказав дук,— що, раз покуштувавши, довго облизуватись будете. Дуже то солодка штучка: ти наказуєш, а всі тебе слухають. От побачите, як стане ваш пан імператором (а воно з усіх прикмет до того йдеться), то зубами за ту владу триматиметься, а в душі жалітиме й шкодітиме за тим часом, що змарнував, не будши володарем.

— Я так гадаю, пане,— сказав Санчо,— що отарою овець командувать і то приємно.

— Ви наче мені з уст те слово вийняли,— одказав дук.— Знаєте, що до чого; сподіваюсь, таким губернатором будете, як ваш розум показує. Отже, домовились: завтра у таку саму пору маєте приступити до урядування на острові, а сьогодні ввечері вас уберуть у відповідний одяг і налаштують усе потрібне для вашого від'їзду.

— Хай одягають, як хочуть,— сказав Санчо,— а я у всякому пе-ревдязі буду собі Санчо Панса.

— Правда ваша,— погодився дук,— але ж убрання повинне відповідати посаді й достоїнстві, яку носиш: не випадає юристі вояком одягатись, а воякові духовною особою. А вас, Санчо, одягнемо почасти як людину вченого звання, почасти як воєначальника, бо, щоб островом правити, треба й грамоти знати, і зброєю володіти.

— Та грамоти я не дуже,— признався Санчо,— азбуки не втну: ну а [527] щоб гаразд управляти, досить із мене того хреста, що над граматкою. А зброю яку дадуть, тею і орудуватиму до впаду, а там дійся Божа воля.

— Маючи такі вірні поняття,— сказав дук,— Санчо ні в якій справі помилки не зробить.

Тим часом надійшов Дон Кіхот; почувши, про що мова, дізнавшись, що Санчо має незабаром обійняти свій уряд, узяв з дукового дозволу джуру за руку й повів до себе в кімнату, щоб напутити його на добре урядування. Як увійшли в кімнату, замкнув за собою двері, посадив Санча майже силоміць поруч себе і промовив поважним голосом:

— Богові хвала і дяка, друже Санчо, що перше й раніше, ніж я здобувся доброї долі, знайшла й спіткала вона тебе. Я, що мав нагородити тебе за вірну службу в разі моєї удачі, стою ще тільки на початку шляху, а ти, всупереч логіці подій, передчасно добився здійснення своїх бажань. Одні пильнують, гарують, благають, просять, тиснуть, підкупляють, та так і не дістають, чого прагнуть, а другий, дивись, нагодився і не терши, не м'явши, не болівши і не говівши, одержує ту посаду чи той уряд, до яких інші марно поривались; до сього якраз і приходить приповідка: щастя, як трясця, на кого схоче, на того й нападе. Ти проти мене, куди не кинь, простак, а отже, без раннього вставання і пізнього лягання, тільки лизнувши того мандрованого рицарства, став ні сіло, ні впало губернатором острова, наче так і треба. Се я тобі, о Санчо, для того кажу, щоб ти не приписував тої ласки твоїм заслугам, а радше склав дяку насамперед небові, що добру долю посилає, а потім повазі, що дістається належністю до мандрованого рицарства. Прихилившись із вірою серцем до мови моєї, слухай пильно, сину мій, свого Катона, що хоче порадити тебе, стати тобі за лоцмана й провідника, вивести з бурхливого моря, на яке оце пускаєшся, до певної пристані, бо, щоб ти знав, великі уряди й посади — то глибокі безодні та чорторії.

Перше діло, сину мій, бійся Бога, у Божім-бо страху почин мудрості, а як будеш мудрий, то ні в якій речі не змилиш.

Друге — пильнуй завше, хто ти єсть такий, пізнай себе самого, а то найтрудніше з усіх пізнавань. Знавши себе, не будеш надиматись, як тая жаба, що з волом зрівняти хотіла; а як будеш, то вийде наяв твоя глупота, як із-під павичевого хвоста бридкі ноги:

всім розумно стане, що ти на селі свині пас.

— Як малим був, то справді свині,— одказав Санчо,— а як підпаруб-чам став, то вже гуси. Тільки то не вадить, бо не всі ж правителі королівського роду.

— То правда,— погодився Дон Кіхот.— Отож хто не з високого роду походить, нехай справляє уряд свій з повагою, але рівночасно й з лагодою та добротою; як діятиме обачно, то може уникнути зломов-них перешептів, що не минають жодного стану.

Гордися, Санчо, простим своїм родом, і не соромся признатися, що з ратаїв походиш; як побачать люди, що ти того не встилаєшся, то нікому й на думку не спаде дешпет тобі вчинити: будь краще смиренним праведником, аніж пихатим грішником. Немає числа тим, що, в низькому стані народившись, сягнули найвищих гідностей світських чи церковних; я міг би на потвердження навести тобі безліч прикладів, що всіх і не переслухаєш. [528]

Гляди, Санчо: як візьмеш собі за правило чесноту і будеш у всьому добродішним, не завидуй панам і князям великим, що чинять так само; бо кров — то спадок, а чеснота — набуток, тим-то чеснота сама собою цінніша за кров.

А коли воно так, то дивись: якщо хто з твоїх родичів прийде часом до тебе на острів, не жени їх і зневаги не чини, а приймай їх приязно, привітай гостинно: тим і небові догодиш, що жодному створінню кривди не бажає, і людський свій обов'язок сповниш, як природа велить.

Якщо візьмеш до себе жінку (бо недобре правителям довго без сім'ї пробувати), навчай її, виховуй, отесуй, бо все, що розумний правитель придбає, може зіпсувати й понівечити дурна жінка-мугирка.

Як часом завдовієш (усяке трапляється) і захочеш одружитися вдруге, як подобає, не бери такої, щоб була тобі за гачок та вудку, щоб любила куку в руку; істинно глаголю тобі, за всі базаринки, що прийме судища, дасть одвіт муж на останньому суді, четверицею заплатить після смерті по тих статтях, про які за життя не дбав.

Ніколи не суди на хибив-трафив, як то часто роблять великорозумні невігласи.

Прихилий своє серце, завжди правосудним бувши, більше до сліз убогих, аніж до слів багатих.

Умій розкрити правду почерез подарунки та обіцянки багатих, як теж почерез плачі та нарікання убогих.

Як хочеш судити по справедливості, не обтяжуй винуватого найтяжчою по закону карою; ліпша-бо слава у судді милостивого, як у суворого.

Як і схитнеться в тебе часом жезло правосуддя, краще нехай потягне його не вага приносів, а милосердя.

Як доведеться тобі розглядати справу ворога твого, пусти в непам'ять кривду, що він учинив тобі, май на оці саму лише правду.

Не засліплюйся, інших судячи, своїм самолюбством, бо як покривдиш у ділі, то вже здебільшого не виправиш, а приплатишся доброю славою своєю або й власним добром.

Як прийде жінка вродлива просити в тебе правосуддя, одверни очі твої од сліз її, а уші од зітхань її, а зваж тверезим серцем суть справи, щоб не втопився розум твій у

сльозах її, а чеснота твоя у її зітхань.

Як покараєш кого ділом, не угрушай того ще й словом: годі буде з нещасного тої муки і без дошкульних речей.

Як попаде під твій присуд винуватець, дивись на нього як на нещасну людину, підвладну всім слабостям зіпсутої натури нашої і намагайся, не кривдячи противної сторони, бути до нього спочутливим і милостивим, бо хоть усі Божі прикмети й рівні між собою, та в наших очах мило-сердіє Його сіяє понад правосудність.

Як чинитимеш, Санчо, згідно з сими приписами та правилами, дов-голітен будеш на землі, слава твоя буде вічна, нагорода пребагата, щастя неізреченне; поженеш сини свої, подружиш дочки із ким захочеш, діти твої і внуки високі титули матимуть, а сам житимеш у покої, у людській повазі; як же уб'єшся в літа ветхії та древні, тоді тільки прийде [529] смерть, і любі та ніжні рученьки правнуків твоїх закриють тобі очі... хай, що я тобі досі говорив, то все було про оздобу душі; тепер же послухай, що потрібно для оздобу тіла.

РОЗДІЛ XLIII

Про дальші Дон Кіхотові настанови Санчу Пансі

Хто, почувши наведені вище міркування Дон Кіхота, не мав би його за чоловіка цілком розумного і абсолютно благомислячого? Як ми вже не раз бачили протягом цієї великої історії, блудив він словами тоді тільки, як до мандрованого рицарства доходило, а в усіх інших речах показував ясний і нескаламучений розсудок, тим-то вчинки його що-крок різнили з розумом, а розум із вчинками; в останньому ж ділі, тобто в дальших науках Санчові, він проявив великий дотеп і до найвищої довів міри і мудрість свою, і божевільність. Санчо слухав його пильно-препильно і намагався вбити собі в тямку ті поради, щоб, ними скориставшись, слушного часу і добрим ладом виродити з себе губернатора. Дон Кіхот глаголав, отже, далі:

— Тепер про те, як слід поводити собою і домом своїм: найперше, Санчо, держи себе в чистоті, обстригай нігті, не відрощуй їх, як то роблять деякі невігласи, гадаючи, що нігті рукам краси додають, а ті необрізані виростки-додатки вже й не нігті, а радше кігті боривітра-ящіркоїда; свинський то і гидомирний дуже звичай.

Не ходи, Санчо, розперезаний чи розхристаний, бо нехлюйність одягу свідчить про незібраність думки, якщо тільки теє недбальство не прикриває хитрощів, як то було, кажуть, у Юлія Цезаря.

Розваж у думці, скільки матимеш доходу з своєї посади, і якщо його стане й на одяг для служби, дай їм лівреї радше пристойні й вигідні, аніж розкішні та витворні, і діли їх між слугами і вбогими: тобто як можеш одягти шестеро пажів, то одягни трьох, а до них трьох убогих; тоді матимеш слуги і на землі, і в небі. Тільки ж пиха бундючна не доросте ніколи до сього нового способу роздачі ліврей.

Не їж ні часнику, ані цибулі, щоб по тому духу не пізнали люди твого мужицтва.

Ходи поволі, говори повагом, тільки не так, ніби кожним словом своїм любиєшся, бо всяка афектація то річ недобра.

В обід їж мало, на вечерю ще менше, бо здоров'я всьому тілові кується у кузні

шлунку.

Пий помірно, пам'ятай, що зайва чарка ані секрету не вбереже, ані в слові не встоїться.

Як їси, то не вминай за обидві щоки і при людях, гляди, не еруктуй.

— Оцього вже не втну, що воно таке — урихтувати,— сказав Санчо. Дон Кіхот пояснив:

— Еруктувати, Санчо, то те саме, що й відригувати, тільки слово ж це в нашій мові, хоть і значуще, та вельми бридке, тож люди, котрі делікатніші, вдались до латини і кажуть не відригувати, а еруктувати, не [530]відрижка, а еруктація; а як хто тих виразів не розуміє, менше з тим — з часом язик наламається, а слово прийметься і зрозумілим стане; отак же то і збагачується мова, над якою силу мають громада людська та звичай.

— Оцю вашу пораду, пане,— сказав Санчо,— мушу справді добре затямити, щоб не одригувати, бо зі мною таке частенько бува, як надха нападе.

— Не одригувати, а еруктувати,— поправив Дон Кіхот.

— Та нехай уже й урихтувати,— погодився Санчо,— так тепер і казатиму, може ж, таки не забуду.

— А ще, Санчо, не мішай до розмови своєї приказок отих незліченних; воно-то приказка є коротка сентенція, але ти їх тулиш часом, як горбатого до стіни, і виходить уже нісенітниця.

— То вже мені, мати, так Бог дав,— сказав Санчо.— Знаю я тих приказок до гибелі, ні в яку книгу не влізе; як починаю говорити, так вони і в губи не потовпляться, котрій перше вискочити — от і вигорта язик, котру попаде, хоч вона, може, й не до прикладу. Та вже ж стерегтимусь навперед, такі тільки казатиму, що до поваги моєї личать, сказано, дім як повна чаша — є і м'ясо, й каша; чий тас, а чия здача; добра тому схорона, хто б'є у дзвона; щоб давати і тримати, розум треба мати...

— Отак, Санчо, отак!— сказав Дон Кіхот.— Громадь, горни, нижи приказки, ніхто тебе не впинить! Убий мене, мамо, я зроблю так само! Тільки я остеріг, щоб ти рідше до приказок вдавався, як ти мені знов цілу вервечку випустив і то таких, що ні в Тин, ні в ворота. Коли приказка до діла, Санчо, я ж не кажу, що це погано, а як сипати ними на галай-балай, то мова стає незугарною, гірше того, вульгарною.

Як сядеш на коня, не розлягайся в кульбаці, гляди, щоб ноги тобі не стирчали, од живота коневого задалеко відходячи; не сиди ж і так недбало, як ото на своєму Сірому — інший, знаєш, верхи їде як рицар, а інший як гицель.

Не дуже захоплюйся сном, бо хто сонце засипає, той днів не рад буває; зваж, Санчо, й на те, що невсипущість — то мати всякому добру, лінощі, навпаки, ще ніколи нікого до пуття не доводили.

Напоследок хочу дати тобі ще одну раду; хоть вона стосується не до оздобы тіла, візьми її собі добре в тямку, бо, гадаю, буде вона не менш корисна, як попередні: ніколи не вдавайся в родословні суперечки, не порівнюй родів людських, бо при порівнянні котрийсь із них конче вийде кращим; той, кого ти принизиш, зненавидить тебе, а кого

піднесеш, нічим добрим тобі не віддячить.

Одяг у тебе хай буде — суцільні ногавиці, довга камізелька, плащ трохи довший; плюндрів не носи ні в якому разі, ані лицарям, ані губернаторам вони не личать.

Оце і всі мої тим часом тобі, Санчо, поради; коли пізніше, залежно від обставин, знадобляться інші які постанови, я їх тобі вділю — адже ти сповіщатимеш мені, як ітимуть твої справи.

— Пане,— одказав Санчо,— я розумію, що всі оці поради, які ваша милость дала мені, добрі, святі і пожиточні; тільки ж до чого вони, коли я їх поперезабубаю? Правда, ото про нігті, та ще щоб удруге женитись, [531] коли трапиться, то я добре взяв собі у помку, а всі оті інші мудрації, витребеньки та видуменьки, то я за їх так пам'ятаю, як за торішні хмари, тож дайте мені їх краще на письмі: сам я читати не втну, а дам їх отцю-сповідальнику, то він їх мені вдовбе в голову і втокмачить, як треба буде.

— Ох, гріхи мої тяжкі!— вигукнув Дон Кіхот.— Горе з тими губернаторами, що грамоти не вміють! Мусиш-бо, Санчо, знати, що коли чоловік не вміє читати чи шульгою вдався, то одно з двох: або він походить із низького й підлого роду, або сам такий нікчемний та недолугий, що не береться його ані наука, ані звичай добрий... Це в тебе велика вада; якби ж ти хоть підписатись навчився!

— Та підписуватись то я вмію,— одказав Санчо.— Як я в своєму селі титарював, то навчився був літери малювати, як ото на бирках буває, і казали люди, що то моє ім'я. В разі чого вдам, що мені праву руку одняло, то хтось інший за мене розпишеться: на все є рада, тільки на смерть нема; а як мій верх і заткало, то як захочу, так і зроблю; добре тому судитися, в кого батько алькальд, а я сам собі бери вище — цілісінький губернатор, ану ж сікніться до мене з своїми кпинами та ганами, то поживитесь, як пес макогоном; кого Бог полюбить, то й у запічку знайде; багатого дурість у людей за мудрість, а як я буду губернатором багатим і щедрим (аякже!), то ніхто мене не осудить. Аби мед, а мухи налізуть; скільки маєш, стільки стоїш,— каже, було, моя бабуса; з дужим не борись, а з багатим не судись.

— А бодай тобі, Санчо, все зле та лихе!— не витримав Дон Кіхот.— Стосот дияволів на тебе разом із твоїми приповідками! Нижеш їх і нижеш уже цілу годину, без ножа й тарілки мене ріжеш... Добалакаєшся ти з ними, ось побачиш, до самої шибениці: скинуть твої піддані через них тебе з губернаторства, збунтують і зворохобляться... Скажи мені, невігласе, де ти їх береш, як ти їх, безголовий, до слова прив'язуєш? Я поки хоть одну згадаю, щоб до діла була, то тяжко намучуся і добре впрію, мовби довго землю кидав.

— Бігме, пане мій і господарю,— одказав Санчо,— бідкається ваша милость бозна-якими дурницями. А що ж би я мав у біса з добром своїм робити, бо тільки ж у мене й добра, що приказка стара, тільки й майна, що примовка смачна! От і зараз крутиться в мене на умі їх четвірко, що скажу, як до кошика грушки зложу, і таки не змилю, а як в око вліплю; тільки, мать, не говоритиму, бо хто мовчить, той двох пересанчить.

— Ну, ти, Санчо, не з таких,— сказав Дон Кіхот,— не знаєш, що таке мовчок, не вилазиш із балачок. Та цікавий я знати, які ж то чотири приказки тобі на ум спали, що

сюди пасують, бо я от думав-думав і до жодної не додумався.

— А що ж тут кращого придумаєш,— сказав Санчо,— як не одне: "Не клади пальці між зуби-жувальці" та отаке: "Геть із хати, не руш меї жінки,— що одкажеш на такі дотинки?", та ще оце: "Чи каменем о глек, чи глеком о камінь — усе глекові амінь". Що, скажете, не підходить? Хто насупір губернаторові чи якому начальству піде, буде тому, як пальцеві між зубами, байдуже, чи передніми, чи черенними; на губернаторів наказ не огризнешся так само, як на оте: "Геть із хати"; ну, а про глек та камінь, то й сліпому видно, що воно й до чого. Отож> хто [532] бачить запороху в чужому оці, нехай згада про бервено в своєму, щоб не казали про нього люди: насміялась верша болоту. А вже й вашій милості відомо, що розумніший у своїй хаті дурень, як мудрий у чужій.

— Оце вже, Санчо, брехня,— заперечив Дон Кіхот,— бо дурень не знає нічого ні в своїй хаті, ні в чужій, а на дурній підвалині розумний будинок не виросте. Та годі вже про цеє, Санчо: як ти врядуватимеш погано, то на тобі вина буде, а на мені ганьба; єдиною втіхою буде мені те, що я сповнив свій обов'язок і дав тобі якнайкращі, якнаймудріші поради, доконавши тим свою повинність і справдивши свою обітницю. Нехай же тебе, Санчо, Бог провадить, хай направить тебе в твоїм правлінні, а мене хай не доведе бачити, як ти острова свого догори дригом перевернеш, бо я міг би тому запобігти, якби одкрив дукові, хто ти такий єсть, якби сказав йому, що цей малий черевань, цей плохий чоловічина — то тільки торба, напхана приказками, міх, начинений усякою поганню.

— Пане,— одказав Санчо,— якщо вашій милості справді здається, що я не гожуся на губернатора, то я хоть і зараз од його одстану, бо душі своєї остілечки, як чорного за нігтем, більше ціную над усе моє тіло і лишуся радніше просто собі Санчом на хлібові й цибулі, ніж губернатором на рябчиках та каплунах; а ще ми всі, коли спимо, то однакові — що великі, що малі, що багаті, що бідні. Отож нехай ваша милость ізважить, що ніхто, як ви мене на губернатора лагодите, а я про теє урядування та про ті острови не більше знаю, як сич із совою, і як ви гадаєте, що за моє губернаторство мене чортяки вхоплять, то волю піти до раю Санчом, а не губернатором до пекла.

— їй-Богу, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— за самі оці твої слова ти вже заслуговуєш бути правителем хоть і над тисяччю островів: маєш добру душу, без якої всі знання нічого не варті. Отож здайся на Бога і не збивайся з доброго путі, тобто тримайся твердо повзятої постанови — будь справедливим у всіх справах, які тобі притрапляться, бо небо сприяє благим намірам... Та ходімо краще до столу, панство нас певно уже чекає.

РОЗДІЛ XLIV

Про те, як Санчо Панса виряджався на губернаторство, та про дивну пригоду, що приключилася Дон Кіхотові в замку

Кажуть, що у властивому першотворі нашої історії Сід Ахмет, дійшовши до сього розділу, не зовсім вірно витлумаченого перекладачем, скаржився ніби сам на себе, що заходився писати таку суху і, сказати б, обмежену повість, бо йому здавалося, що мусить говорити виключно про самого Дон Кіхота та ще про Санча, не сміючи

вдаватися до будь-яких відхилень чи вводити якісь поважні або цікаві епізоди; признавався мавр, яка то була нестерпна мука розумові, руці й перові — зосереджуватись на єдиній темі, промовляти устами кількох лише персонажів, що не давало авторові ні слави, ні вжитку, щоб же тієї невиноти [533] позбутися, вставив він у першій частині кілька опрічних оповідок (як от про нерозсудливо цікавого та про мавританського невольника), які до самої речі не стосуються, на відміну від інших епізодів, зв'язаних безпосередньо з Дон Кіхотом і тим самим для історії необхідних. Зауважив мавр і те, що люди, захопившись подвигами Дон Кіхота, на ті оповідки не дуже зважали — або проминали їх, читаючи, або з поспіхом і нехиттю нашвидко їх перебігали, не помічаючи красот їхніх та прикмет кунштовних, які безперечно вийшли б наяв, коли б оповідки ті самі собою у світ були пущені, без зв'язку з Дон Кіхотовими шаленствами та Санчовими дуროщами; тож у сій другій частині не хотів уже подавати оповідок або окремішних, або частково тільки з повістю зв'язаних, обмежуючись такими лише епізодами, що з подій самої історії впливають і трактуючи їх скупі і небагатослівно; отож, замкнувшись у тісних рамках своєї повісті, хоть має досить таланту, розуму і вміння писати про все на світі, просить автор не погордити його працею і хвалити не за те, що він написав, а за те, що недописав. По сьому одбігові провадить свою історію далі такими словами:

По обіді того самого дня, як Дон Кіхот давав Санчові поради, він списав їх таки й на письмі, щоб той при потребі знайшов собі читця, та ледве передав те писання джурі, як той його десь посіяв, і потрапило воно в руки дукові, що й сам його прочитав, і дукинї показав: знов дивувались обоє непомалу і шаленству, і мудрості Дон Кіхотівій. Щоб ще почату ними гру далі провадити, послали вони того ж самого пообіддя нашого Санча з численним супроводом до тієї місцевості, що мала бути йому островом. Опікуватись ними доручено було дуковому дворецькому, чоловікові розумному й дотепному (дотеп, як відомо, без розуму неможливий), тому самому, що так удачно зіграв роль графині Три-фалдистої); тож і тепер, супроводжуючи Санча, діяв у тому ж дусі згідно з настановами своїх панів. Та ось, добре придивившись до дворецького, упізнав Санчо в його обличчі риси дуеньї Гореслави і сказав, звертаючись до Дон Кіхота:

— Пане, або нехай мене чорти на сім місці махом-пахом ухоплять, або нехай ваша милость признає, що пика в цього-о дукового дворецького така сама, як у Гореслави.

Дон Кіхот уважно подивився на дворецького, а подивившись, сказав Санчові:

— Нема чого, Санчо, чортам тебе хапати ані махом, ані пахом (не знаю, що воно там у тебе значить): обличчя в них справді однакові, але звідси ще не впливає, що дворецький є Гореслава, бо якби воно так було, ми стали б перед лицем неймовірної суперечності, коло якої не час тепер заходжуватись, бо то завело б нас у нерозплутний лабіринт. Повір, друже: мусимо щиро молитись Господеві нашому, щоб увільнив нас од лихих чарівників і злих чорнокнижників.

— Жарти жартами,— заперечив Санчо,— а як він оце допіру говорив, то в ушу мені бринів голос Трихвалдистої. Ну, та нехай, не буду вже; а проте пантруватиму за ним, чи не відкриється ще яка ознака, що мою підозру або зіб'є, або потвердить.

— Отак, Санчо, й роби,— сказав Дон Кіхот,— та й мені сповісти, як [534] чого дізнаєшся, і взагалі про все, що тобі на урядуванні трапиться, давай знати.

От і рушив уже в дорогу Санчо з почтом своїм численним, одягнений за судовика — у широкому плащі камелотовому, рудому хвилястому, у шапочці такої самої барви, верхи на мулі доброму, а за ним слідом ішов (так повелів дук) Сірій його в розкішному едвабному наряді. Санчо раз по раз оглядався, любуючи на осла свого, гордий та пишний, куди тому цісарю німецькому! Прощаючись із дуком та дукинею, поцілував їм руки, а в пана свого благословення попросив: той дав йому не без сліз, а сей прийняв не без хлипів.

Дозволь же тепер, любий читальнику, їхати доброму Санчові в добру годину і сподівайся на два корці сміху, що матимеш, почувши, як він там уряд свій справляв, а тим часом вернімось до пана його, що йому тієї ночі притрапилось: тут уже як не сміятимешся, то хоч оскалься трохи, бо Дон Кіхотові пригоди завше слід сприймати як не з подивом, то зі сміхом. Отож, повідають, як поїхав Санчо, Дон Кіхот одразу зажурився: якби приміг, скасував би те призначення, вернув би джуру з губернаторства. Дукиня тее помітила і спитала в рицаря, чого він такий сумний; якщо то через розлуку з Санчом, то всі джури, дуенї та покойові її двору готові служити йому, уволюючи всяку його волю.

— То правда, ясна пані,— одказав Дон Кіхот,— що Санчів од'їзд засмутив мене, але це не єдина й не головна причина мого смутку, отож із усіх пропозицій вашої ясновельможності приймаю і обираю лише прихильність, з якою вони вчинені, а зрештою, благаю у вашої ясновельможності дозволу і згоди на те, щоб я в кімнаті своїй сам собі usługовував.

— Направду, пане Дон Кіхоте, то річ неможлива,— заперечила дукиня.— Вам будуть служити чотири панянки з мого почту, гарні всі, як квіточки.

— Для мене,— сказав Дон Кіхот,— будуть вони не квіточки, а ніби колючки в душу. Тож не ввійдуть вони в мою кімнату, ані щось до них подібне, ніяким світом. Якщо ваша достойність хоче й далі осипати мене незаслуженими ласками, я попрошу лише одної — залишити мене одного в моїх чотирьох стінах, де я сам собі буду слугою: я ж бо завжди ставлю мур між жаданнями моїми і моєю честивістю і не зламаю сього звичаю навіть заради великодушності, що ваша достойність мені виказує. Одне слово, волю спати одягненим, аніж дозволити, щоб хтось мене роздягав.

— Ні слова більше, пане Дон Кіхоте! — відповіла дукиня.— Я з свого боку видам наказ, щоб і муха в вашу кімнату не пролетіла, не те що яка панянка: не така з мене людина, щоб з моєї вини наражалась на небезпеку цнотливості пана Дон Кіхота, що, як я тепер зрозуміла, є однією з його коронних чеснот. Отож ваша милість може роздягатись і вдягатись собі до любої вподоби, ніхто жадної перешкоди чинити не буде; в кімнаті вашій знайдете навіть посудину, потрібну тому, хто спить у замкненому приміщенні, щоб ніяка натуральна потреба не змусила відмикати двері. Нехай живе тисячу віків велика Дульсінея То-боська і хай "ім'я її прославиться по всьому кругу земному, що удостоїлась кохання такого зацного і честивого рицаря, і хай милостиве

небо [535] натхне Санча Пансу, губернатора нашого, на щонайскоріше довершення подвигу бичування, аби світ знову міг утішатися красою тієї великої сеньйори.

На теє Дон Кіхот промовив:

— Ваша високість говорила, як їй і належить; в устах-бо женщин високого коліна немає місця словам неблагородним. Похвала вашої достойності вчинить Дульсінею щаснішою і в світі славнішою, ніж усі дифірамби найбільших на землі красномовців.

— Гаразд, пане Дон Кіхоте,— сказала дукиня.— Наближається час вечері, і дук уже напевне чекає нас; тож ходім повечеряймо, а потім ваша милость піде спочивати зарані: подорож ваша до Кандаю була таки не коротка і ви, мабуть, добре стомились.

— Анітрохи, пані,— відповів Дон Кіхот.— Можу й присягти вашій вельможності, що ніколи на своїм віку не їздив на такому рахманному і ходовитому коневі, як той Цурпаляк; не знаю, чого се Маламбрунові забаглося позбутись такого любого й милого ступака, що він спалив його з доброго дива.

— Тут я можу тільки здогадуватись,— сказала дукиня,— що Ма-ламбрун почав жалкувати з тої кривди, що вчинив був Трифалдистій з товаришками та й іншим особам, став каятись за злочин, що вкоїв чаруванням своїм та чорнокнижництвом, і вирішив знищити все знаряддя своє химородницьке, в першу чергу найголовніше, те, що носило його без угаву світами — от він і спалив Цурпаляка, а попіл спаленого і пам'ятковий напис — то трофеї, що навіки прославили мужність великого Дон Кіхота з Ламанчі.

Дон Кіхот подякував дукині ще раз і по вечері пішов до себе в кімнату, не взявши нікого собі до послуги: боявся, бачите, щоб якісь надзвичайні обставини не спонукали його й не примусили порушити вірність супроти володарки своєї Дульсінеї; перед його очима завше стояв живий приклад Амадіса, цвіту й свічада мандрованого рицарства. Замкнув за собою двері, роздягнувся при двох свічках воскових, та стягаючи з себе панчохи (о нещастя, негідне такої персони!), пустив не сльозу і не інше щось, що могло б кинути тінь на благопристойність його поведінки,— спустив, кажу, із двадцятаро, вічок на тій панчосі; стала вона як решето... Засмутився герой наш непомалу: дав би, може" унцію срібла за півміточка зеленого .шовку — кажу зеленого, бо панчохи мав зелені.

"Ох, бідносте-убогосте!— вигукнув тут на письмі Бен-Енхелі.— Не знаю, з якої причини великий кордовський поет казав на тебе:

Священний дарє, прийманий невдячно...

Хоть я і мавр, а знаю од християн, спілкувавшись з ними, що до святості належать милосердя, покора, віра, послух і убожество, та все-таки гадаю, що то справді угодник Божий, хто бідністю своєю задовольняється, коли та бідність не така, про яку їхній великий святий говорить: "Хто сьогосвітнім користується — як би не користувались",— така бідність називається вбогодухістю; а ти, друга бідносте (про яку я отут говорю),— чого чіпляєшся радше до шляхетних рицарів, ніж до кого іншого? Чого примушуєш їх заліплювати смолою дірки в череві— [536] ках, носити на куртках гудзики-розпарки — один шовковий, другий волосяний, а третій шкляний? Чого комірці їхні здебільшого

лопухами спадають, а не стоять, як належить?" (З цього видно, що мода на стоячі коміри та на крохмаління досить уже давня). А далі каже: "Нещасливий той уроджений шляхтич, який, щоб честі не вронити, їсть удома нишком якусь нізчимню юшку, а на люди виходить, лукавлячи, з ко-пирсалкою до зубів, хоч їм м'ясо і не пахло! Нещасливий, кажу, той, хто, про честь свою ревне дбаючи, вічно боїться, щоб хто здалеку вже не помітив латок на взутті його, смальцю на капелюсі, світки на плащі, а трясці в животі!"

Все оте спало на думку й Дон Кіхотіві, як ото вічка в панчосі йому розпустились, та скоро він потішився, як побачив, що Санчо лишив чоботи свої подорожні: взую, подумав, назавтра. Нарешті поклався в ліжку, тяжко зажурившись — одне, що без Санча сумно, а друге — з панчохами біда; зацерував би їх шовком і іншого якого кольору — то був би вже знак найгіршої нужди при благородстві... Задмухав свічки; в кімнаті було душно, не спалось. Устав з ліжка і прочинив кватирку в заґратованому вікні, що виходило в сад. Відсуваючи кватирку, почув — хтось ходить по саду, розмовляє. Прислухався. Внизу заговорили голосніше, і він розчув такі слова:

— Не умовляй мене, о Емеренсіє, співати! Адже сама знаєш: відколи сей чужинець прибув до нашого замку і я звела на нього очі, мені стало не до співів, можу тільки плакати: та ще пані наша сон має чуткий, і не хотіла б я ні за які скарби світу, щоб вона нас тут застала. Та хоч би я її й не розбудила, спів мій все одно був би ні до чого: адже він не пробудить зо сну і сього нового Енея, що прибився в наші краї мені на згубу.

— Не зважай на те, любя Альтісідоро,— озвався другий голос.— І сама дукиня, безперечно, і всі, хто є в сьому домі, сплять уже, от хіба тільки володар твого серця, пробудитель душі твоєї не спить: щойно чула я, як відчиняв він кватирку гратованого вікна свого, тож певно ще не заснув. Заспівай же, лебідонько, тихо та любо, приграючи на арфі, а як почує нас дукиня, то звернемо все на духоту нічну.

— Не те мене бентежить, Емеренсіє,— одказала Альтісідора.— Не хотіла б я співом серце своє одкривати, щоб люди, несвідомі потужної сили кохання, не осудили мене, не славили легковажною та безсоромною. Та вже що буде, те й буде: краще сором на лиці, ніж троюда в серці.

І тут враз залунали ніжні акорди арфи; почувши їх, Дон Кіхот аж умлів: на ум йому сплили нескінченні пригоди такого ж роду, всі оті вікна, балкони, сади, серенади, любові та інші замороки, що повичиту-вав він у своїх заморочливих рицарських романах. Йому уроїлось у голову, що котрась із дукининих фрейлін закохалась у нього, але природна соромливість змушує її той племін таїти. Він аж злякався, щоб та пристрасть не зборола його, тож вирішив триматись: уручив душу свою й думу володарці своїй Дульсінеї Тобоській, а сам налагодився слухати музику. Щоб же дати знаки, що він тут, що слухає, то навіть чхнув зумисне, на радість обом дівчатам, яким тільки того було й треба. Отож наладивши арфу, перебігши пальцями по струнах, Альтісідора завела ось якого романса: [537]

Ти, що ніжишся у ліжку,

У голландських простиралах

І, розкинувшись недбало,
Спиш од вечора до рана,
Ти, із рицарів найсмільший,
Що зродила нам Ламанча,
Перед ким найзолотіший
Скарб індійський заламався!
Співом кличе тебе діва
І шляхетна, й безталанна,
Що од сонць твоїх двоїстих
Душа в неї запалала.
Ти пригод собі шукаєш,
А комусь несеш нещастя:
Рани завдаєш без ліку,
А от ліку — не діждаться...
Ти скажи мені, молодче,
Боже хрانی тебе в напастях,
Чи в пустелі ти вродився,
А чи в диких гірських хащах?
Чи тебе поїло змалку
Молоком лазюче гаддя,
Чи плекали в тобі гори
Дику звагу і завзяття?
Хай гордиться Дульсінея,
Дівка дужа та рум'яна,
Що скорила злюку-тигра,
Що приборкала орлана.
Тим же їй співають славу
І Енарес, і Харама,
Тихий Тахо й Мансанарес,
Пісуерга і Арланса.
Помінялась би я з нею,
Ще була б їй і приплата
— Рясна сукня з торочками,
Щонайкраще моє плаття.
Мнлувалаєь-би з тобою,-
Вже яка була б ласкава!
А як ні, то хоть сиділа б,
У голівці б тобі ськала...
Та напевне я, нещасна,
Тої милості не варта?
Розтирати тобі ноги —

І тому я буду рада.
Скільки чепчиків і стрічок
Я б тобі надарувала,
Скільки сріберних шкарпеток
І панчішок із едваба!
Скільки добрих буйних перлів
Я б найшла для свого пана, [538]
І таких, яким на світі
Не родилася ще пара!
Не дивись, новий Нероне,
Хижим позирком тирана
На пожежу, що так яро
Мені душу обуяла!
Я ще дівчина-дитина,
Не соромлюся признаться:
За три місяці й два тижні
Мені буде вже п'ятнадцять.
А собою я нівроку —
Не крива і не кульгава,
Маю коси, мов лілеї,
Вони мені п'ят сягають.
Може, трохи повноуста,
Може, трохи ще й кирпата,-
Додають мені уроди
Зубки гарні, як топази.
Голос мій, ти сам це чуєш,
Солоденький, як меляса;
Хоть я ростом невеличка,
Так зате струнка вдалася.
Вся краса моя чудова
Здобиччю тобі припала...
Звать мене Альтісідора,
Я в цім замку двірська панна.

Тут урвався спів зраненої коханням Альтісідори, і почалась мука жаданого нею Дон Кіхота, що, зглибока зітхнувши, сказав собі на думці: "Яким нещасним рицарем мандрованим я вдався, що нема в світі такої панянки, щоб на мене глянула та й не закохалась! Яка ж нещаслива доля й незрівнянної Дульсінеї Тобоської, що не дають їй люди неподільно тішитися моєю безприкладною вірністю! Що ви од неї хочете, королеви? Чого вимагаєте, імператриці? Чому ви її мучите, дівиці-на-дцятки? Дайте спокій сердешній, дайте їй тріумфувати, радіти і пишатися щастям, яке вділив їй Амур, подавши серце моє і душу мою їй у вічну владу! Знайте, всі закохані, скільки вас єсть,

що тільки Дульсінеї я пундик і попряник, а всім іншим кремінь; їй я мед, а вам полинь; мені одна тільки Дульсінея вродлива, розумна, цнотлива й чеснородна, а всі інші — бридкі, дурні, розпутні й підлі; природа на те мене створила, щоб я їй належав, а не будь-кому іншому. Хай та Альтісідора хоч плаче, хоч співає; хай божеволіє з розпачу дама, за яку мене побито в замку зачарованого мавра; нехай мене печуть-ріжуть, а я належатиму одній тільки Дульсінеї, чистий, чесний і чеснотний, на зло всім на світі чародійницьким силам!"

По сім слові захряснув вікно, лихий і сердитий, неначе його спостигло бозна-яке нещастя, і ліг собі в постіль, де ми його тим часом і залишимо, бо вже нас кличе великий Санчо Панса, якому не терпиться розпочати славне своє урядування. [539]

РОЗДІЛ XLV

Як великий Санчо Панса обняв владу на своїм острові і як розпочав там урядування

О ти, світочу всесвітній, око небеснеє, антиподів повсіденний знай-дителю, прохолодливих судів благісний гойдателю, тут Тимбрію, там Фебе, ще де стрільче, а деінде цілителю, поезії родителю, музики зиждителю, що завжди сходиш і, всупереч оманливим зміслам нашим, нігде не заходиш! До тебе обертаю річ мою, о сонце, з чисєю поміччю людина сплоджує людину! Молю тебе й благаю осяяти ласкою твоєю су-темряве розумінє моє, аби спромігся я про великого Санча урядування пункт по пунктові відомості подати; без тебе-бо чуюся недолугим, не-здобльним і себе непевним.

Отож, кажу, прибув Санчо з усім супроводом своїм до містечка одного, душ так на тисячу абощо — то з дукових посіlostей було чи не найкраще. Сказали йому, що воно зветься острів Гармадармія,— може, й справді так було містечкові на ім'я, а може, тому, що урядування над ним далось дарма. Як над'їхали до міської брами (город був обведений муром), назустріч Санчові вийшли мужі громадські, задзвонено у всі дзвони, всі люди вітали його з радістю й повели з великою помпою до собору — віддати дяку Богові; потім з кумедними церемоніями вручено йому ключа од міста і проголошено незмінним губернатором острова Гармадармії. Увесь народ дивом дивував на одяг і на бороду, на грубе черево й низький зріст нового губернатора — і ті, що не знали, в чім тут сила, і навіть утаємничені (і таких було чимало). Із церкви повели його до уряду, посадовили на суддівське крісло, і дворецький дуків сказав:

— На сьому острові, пане губернаторе, з давніх-давен так заведено, що хто приступає до управління сим преславним островом, має одпо-вісти на задане йому питання — та не просте, а вузлувате; так люди вивіряють ума у нового губернатора, щоб, почувши його відповідь, знати, чи їм радіти з його приходу, а чи журитися.

Слухаючи ці слова дворецького, Санчо дивився на буйні літери, виведені супроти його крісла на стіні, а що не вмів читати, то спитав, що то воно там намальовано. Йому одказали:

— Пане, написано там і зазначено день, у який ваша милість уступила в володіння сим островом; напис той каже до слова так: "Сього дня, такого місяця й такого року, уступив у володіння сим островом сеньйор дон Санчо Панса, подовж, Боже, його панування на многая літа".

— А кого ж то називають дон Санчо Панса?— спитав Санчо.

— Та вашу ж таки милость,— одповів дворецький,— бо жаден інший Панса на сей острів не ступав, опріч того, що сидить у сім кріслі.

— То знайте ж, брате,— сказав Санчо,— ніякий я не дон, і в нашому роді вічно й судно такого не було: звуся просто Санчо Панса, та й квит; батько мій звався Санчо, і дід Санчо, і всі вони були Панси без отого панькання та донькання. Мабуть, на сьому острові стільки розвелося донів, що в собаку кинеш, а в дона влучиш; та як потримає мене Бог на сьому уряді хоть який тиждень, то я добре прополю отее дон— ство, щоб не докучало людям, як комарня. Та ви вже задавайте ваші питання, пане дворецький: відповім, як зумію, чи там уже народ смутитиметься, чи ні.

В тій хвилі до приміщення суду увійшло двоє: один, з одягу знати, селянин, а другий кравець — тримав у руках ножиці. От кравець і каже:

— Пане губернаторе, я і отсей працьовитий чоловік приходимо перед вашу милость от у якій справі: сей добрий чоловік прийшов учора до мене в майстерню (бо я собі, шанувавши слухи ваші, термінований, хвала Богові, кравець) і питає, подаючи мені шмат сукна: "Добродію, чи вистане сього сукна мені на ковпак?" Я подивився на сукно і сказав, що стане; він же, гадаю, гадав собі — і я таки вгадав!— що я маю намір частину сукна того вкрасти,— таки бачите, в нього лиха натура і такої лихої думки про нас, кравців, бувають люди,— і питає знов, чи не стане сукна на два ковпаки; я ж, угадавши його гадку, сказав, що стане; тоді він, упершись у ту свою першу підозру, став додавати ще і ще, а я погоджувався, аж поки не дійшли до п'ятьох. Тепер прийшов він по ковпаки, я йому даю, а він не хоче платити за пошиття: або, каже, сукно верни, або мені гроші плати.

— Чи так воно було, чоловіче добрий?— спитав Санчо у селянина.

— Так, пане,— одповів той.— Та хай ваша милость скаже йому показати ті п'ять ковпаків, що він мені пошив.

— З дорогою душею,— погодився кравець.

І, вийнявши руку з-під плаща, показав п'ять ковпачків, настромлених на п'ять пучок:

— Ось,— каже,— ті п'ять ковпаків, що сей добродій мені замовив: клянусь Богом і власним сумлінням, що не лишив собі ані окраєчки — хоть і зараз пред'явлю свою роботу цеховим поцінувальникам.

Усі присутні сміялися з тих ковпачків, що їх так багато вийшло, і з тих дивних позвів. Санчо подумав-подумав і сказав:

— Здається мені, що сей позов дається рішити без тяганини й без параграфів, по розуму судящого; моя резолюція така: кравець позбавляється плати за пошиття, а замовник — сукна, ковпаки ж дати в тюрму на рештантів, і ділові квит.

Якщо попередній вирок викликав подив у присутніх, то сей їх розсмішив, та все ж як губернатор волів, так і зробили. Потім того перед судцем стало двоє старих: один із тростинкою замість ціпка, другий без. Той, що без ціпка, сказав:

— Добродію, я позичив отсьому чоловікові з доброї волі і ласки своєї десять

щирозолотих талярів, з умовою, що він їх верне, коли я того зажадаю; пройшло чимало часу, і я їх не вимагав, щоб не вганяти його в той клопіт, у якому був, коли до мене звернувся; а потім, бачивши, що він не квапиться боргу повертати, нагадав йому раз, і вдруге, і втретє, а він, де б повернути, став одмагатися: не позичав я, каже, тих десятих талярів, а як, може, й позичав, то давно віддав уже. Нема в мене на ту позику, ані на віддачу, свідків: тож нехай ваша милість одбере у нього присягу, і як присягне, що повернув, то я йому прощаю однині й навіки перед Богом.

— Що ви на сеє скажете, діду з тростинкою?— спитав Санчо. На те дід одказав:

— Признаюсь, пане-добродію, що таки позичав; а що він здається на мою присягу, то нехай ваша милість опустить жезло своє суддівське, і я поклянуся, що повернув ту позику істинно і правдиво.

Губернатор опустив жезла, а дід, передавши тростинку другому, щоб не заважала, поклав руку на хреста жезла суддівського і посвідчив під присягою, що справді позичив був у чоловіка тієї десять талярів, але віддав їх йому з рук у руки, а той, певно, забувся і знов вимагає віддачі. Сеє побачивши, великий губернатор спитав у вірителя, що він скаже на присягу позикоемця. Той одказав, що боржник, без сумніву, каже правду, бо він людина порядна і богобоязлива; то сам я, каже, напевне, забув, як і коли мені вернуто гроші і віднині жодних до нього не матиму претензій. Боржник узяв у вірителя свого ціпка і, похиливши голову, вийшов із судної палати; Санчо ж, побачивши, що оскаржений вийшов, не діждавши вироку, а позивач прийняв те з терпливою покорою, схилив голову на груди і, приклавши вказівного пальця правої руки до брів і носа, думав якусь хвилю, а потім підвів голову і наказав завернути того діда з тростинкою. Привели його, а Санчо й каже:

— Дайте мені, чоловіче добрий, вашу тростинку: так, бачите, треба.

— Чому не дати?— одказав дід,— нате, добродію.

І вручив йому тростинку. Санчо взяв її і передав другому старому:

— Ідіть із Богом,— сказав,— тепер вам заплачено.

— Заплачено, кажете?— обізвався той.— Хіба ж сая тростинка варта десять золотих талярів?

— А варта,— відповів губернатор,— коли ж ні, то в світі немає більшого за мене дурня. Отут-то й покажеться, чи стане в мене олії в голові управляти хоть би й королівством.

І тут же наказав при всіх розламати тростину і розщепити. Так же й зробили — і знайшли всередині десять золотих талярів. Люди здивували великим дивом і визнали свого губернатора новітнім Соломоном премудрим. Спитали, як він догадався, що там гроші, і він пояснив: звернув, каже, увагу на те, як оскаржений перед присягою передав тростинку в руки позивачеві і тоді вже клявся, що вернув десять талярів позивачеві з рук у руки, а по складенні присяги попросив свою тростинку назад; отут, каже, я й упав на здогад, що ті гроші були в ній сховані. Звідси можна зробити висновок, що навіть дурних правителів Бог може напутити на правий суд; а ще, сказав, чув подібну історію від сільського панотця свого, і якби не забував того, що хотів

запам'ятати, то кращої пам'яті не було б на всьому острові. Нарешті два діди пішли собі геть, сей присоромлений, а той задоволений, а присутні ніяк не могли з дива вийти; той же хроніста, що приставлений був списувати всі Санчові слова, вчинки та поведенцію, не міг жадним способом вирішити, чи мусить мати і вважати його за дурного, чи теж за мудрого.

Тільки-но покінчили з цією справою, як у суд убігла молодичка, тягнучи за собою чоловіка якогось, ніби скотаря, гаразд одіжного, і залементувала:

— Справедливості, пане губернаторе, справедливості! Як не знайду її на землі, то й до неба доберусь! Губернаторчику-лебедику, отсей гуль-тій порвав мене серед чистого поля та й покористувався тілом моїм, мовби шматиною якою немитою, та й потолочив мені, бідній, нещасній, [542] той віночок, що берегла я двадцять і три рочки, одбороняючись од маврів і християн, од своїх і сторонських; чи на те ж я була як дуб непіддатлива, як саламандра в огні, як вовна в терню ціла-ціленька, щоб тепер отсей пройдисвіт ліз до мене з своїми брудними лапами?

— А ще треба перевірити, чи брудні руки в цього ломуса, чи, може, й чисті,— сказав Санчо.

І, звернувшись до чоловіка, спитав у нього, що він може сказати на скаргу сієї жінки. Той одказав знічено:

— Я собі, панове, убогий кабанник, ішов оце сьогодні рано з торгу, де продав чотири — перепрошую — кабанці, причому стягнуто з мене містового та ще там якогось майже стільки, скільки вони були варті; от вертаю до себе в село, аж тут іздибався з сією молодичею — ну, лихий мене й попутав (усюди ж то влізе, нечиста сила!), пожирував я з нею насправжки і заплатив же ніби гаразд, а їй того мало: вчепилась мене, як пеня, та й привела сюди, каже, що я згвалтував її; та бреше ж вона, от хоть і забожусь! Оце і вся правда, вся до гаріля.

Тоді губернатор спитав у нього, чи має при собі які срібні гроші; той одказав, що має двадцять дукатів у ремінній калитці, за пазухою. Санчо наказав вийняти калитку і оддати її всю цілком позовниці; переляканий кабанник так і зробив. Молодиця схопила калитку і, кланяючись усім та благаючи Бога, аби послав вік довгий та тривок добрий панові губернатору, що обстає за сиротами бідними та дівицями нещасними, вийшла з суду, тримаючи здобич обома руками — а перевірила, проте, чи гроші справді срібні. Як тільки вона вийшла, Санчо сказав кабанникові, якому вже й сльози на очі набігли, а серце рвалось за тою калиткою:

— Тепер іди, чоловіче добрий, наздожени ту молодичу, вирви в неї гроші хоть би й силою і вертайся з нею сюди.

Той був хлопець не глухий та й не дурний — кинувся стрілою наздогін. Усі присутні мов завмерли: цікаво було, чим ця справа скінчиться. За якусь хвилю той чоловік знов увійшов до суду з молодичею — тепер їх зовсім годі було розчепити: вона, задубивши спідницю, тримала в полі ту калитку, притискаючи її до лона, він намагався відібрати її, та ба! Жінка не давалась, волаючи на все горло:

— Ой, пробі, люди! Дивіться, пане губернаторе, на цього лотра, на цього

безстидника і безбожника! Серед міста на вулиці хотів у мене калитку видерти, що ваша милість казали мені дати.

— Ну, і як, видер?— спитав губернатор.

— Видер?— перепитала жінка.— Швидше він душу з тіла мені видере, як ту калитку! Не на плоху напав! І од пазуристіших котів од-гризуся, одкусаюсь, не те, що од цього недотепи й недолуги! Кліщами-общеньками, гаками-ломами не витягнеш із мене, лев'ячими кігтями! Хіба душу мені вирвете з самісінького тіла!

— Правда її,— сказав чоловік.— Ухоркала вона мене й заїздила, не годен я у неї калитку відняти, нехай уже...

Тоді губернатор сказав жінці:

— А покажи-но, шановна, тую калитку.

Вона подала калитку Санчові, а Санчо кабанникові; тій же нібито згвалтованій, що стільки гвалту наробила, сказав: [543]

— Жінко добра, якби ви були появили хоть половину тої сили і зваги, з якими захищали сю калитку, в обороні тіла свого і своєї честі, жаден Геркулес не міг би над вами гвалту учинити... Війся собі з Богом під три чорти, і щоб духу твого не було од сього острова на шість миль, під карою двохсот нагаїв! Геть відціля, кажу, непотребнице, без-чільнице, облуднице!

Перелякана жінка понурилась і пішла геть, як непришна, а губернатор сказав кабаннику:

— Іди, чоловіче добрий, з Богом до себе в село із своїми грішми, та як хочеш, щоб вони були в тебе цілі, то не дуже квапся жирувати аби з ким.

Кабанник подякував йому, як уже там зміг, і пішов додому, а люди знов і знов дивувались суду й присуду, нового губернатора. Хроніста списав те все і переслав дукові, що ждав уже з нетерпінням тих вісточок.

Нехай же тепер бравий Санчо тут собі урядує, а ми поспішім до його пана, збаламученого музикою Альтісідори.

РОЗДІЛ XLVI

Про жажливу дзвоно— і котомашію, що витримав Дон Кіхот у зв'язку з женихливими замірами Альтісідори

Ми покинули Дон Кіхота в думках та гадках, що обняли його од музики закоханої панянки Альтісідори. Облігся він, а думки, наче ті блохи, не давали йому ні сну, ні спокою; а тут іще знову панчохи... Але час не стояв, ніщо йому яри та гори: дмухнув верхи на годинах, полетів, гульк — уже й ранок уродився. Побачивши тее, схопився Дон Кіхот із м'яких перин і не гаючись убрався в одяг свій ірховий, узув подорожні чоботи, щоб приховати ті примхуваті панчохи, накинув на себе шарлат-ного плаща, а на голову — шапочку зеленого оксамиту, оторочену срібним галуном, через плече перевісив шабельтас із добрим мечем-самосіком, у руки взяв чотки, що завше носив із собою, і з пишною та бундючною міною подався до передпокою, де дук із дукинею, вбрані уже, ніби чекали його появи. Як проходив через галерею, наткнувся на Альтісідору й ще одну панянку, її товаришку, що тут на нього чигали; як помітила

Альтісідора лицаря, зразу ніби аж зомліла, припавши до подруги, а та хутко заходилась розшнуровувати їй корсажа. Порівнявшись з ними, Дон Кіхот промовив:

— Я знаю, від чого ті млості.

— А я не знаю,— одказала товаришка,— Альтісідора з усієї служби тут найздоровша, зроду не чула од неї "ахів" чи "охів"... Хай би небо скарало всіх мандрованих лицарів, якщо всі вони такі невдячні! Ідіть собі, пане Дон Кіхоте, бо поки ваша милость тут буде, бідолашна дівчина не прийде до тям.

На теє Дон Кіхот одмовив:

— Подбайте про те, ваша милость, щоб принесено мені в кімнату на [544] ніч лютню, а я вже постараюсь скільки мога потішити сю невітшну панянку: швидка розрада може бути добрим помічним ліком на кохання, котре щойно спалахнуло.

По сій мові одійшов, щоб хто не звернув, буває, уваги на ту затримку. Ще не дуже й віддалився, як Альтісідора, забувши зразу про свої млості, сказала товаришці:

— А треба таки добути для нього лютні: Дон Кіхот хоче, без сумніву, пошанувати нас музикою — а вона ж буде добра, власного його कंपонування!

Тут же пішли й розповіли дукинї про всі ті події і про Дон Кіхотове прохання; пані розвеселилась непомалу і врадила з дуком та панянками своїми утнути з рицарем нову штуку, яка більше сміху принесла б, ніж шкоди. Усі задоволено чекали ночі, яка настала так само швидко, як перед тим день, що його панство провело у смаковитих розмовах із Дон Кіхотом. Того ж таки дня дукиня явно і славно вирядила пажу — того самого, що в лісі приставляв зачаровану Дульсінею,— до Терези Пан-сихи з листом її чоловіка Санча Панси та клунком з одежею, що той для неї налаштував, і веліла докладно доповісти про все, як воно там буде. Та ось настала й ніч, одинадцята година; Дон Кіхот знайшов у кімнаті в себе квинтарню, наладив її, одчинив ґратоване вікно (а в саду вже, чув, люди ходили), перебіг пальцями по струнах, пробуючи звуку, і, кашлянувши раз і вдруге — горло б то прочистити, хрипкуватим, але доладним голосом завів романса, що сам же того дня й склав:

Дуже часто міць любові
З завіс душу нам зриває,
За підойму може править
їй безділля, ще й тривале.
Тим-то всяке рукоділля,
Чи шиття, чи гаптування —
То найкращі в світі ліки
Проти яду закохання.
Коли хоче заміж вийти
Соромляжа, скромна панна,
їй найліпшим віном буде
Сама цнота й добра слава.
Бо і рицарі мандрівні,
І услужні куртизани

З легковажними жартують,
А честивих беруть заміж.
Ах, яке вже там кохання
В разового постояльца?
Сонце зійде — любімося,
Сонце зайде — нум прощатися.
Те лицяння перебіжне,
Лиш віднині та до завтра,
В серці сліду не полишить,
Не вкарбується назавше.
То не діло — по малюнку
Та ще зверху малювання...
Де одна царює врода,
Друга вже не поривайся.
Дульсінея із Тобоса
В моїм серці на скрижалях
Змалювалася навічно,
Повновладна і державна.
Понад вірність у коханців
Блага вищого немає:
Нею Амур дива творить,
Нас до себе підіймає!

Коли Дон Кіхот доспівався до сього куплету (а співу його слухали дук із дукинею, Альтісідора і майже всі замчани), з кружганку, що був якраз над Дон Кіхотовим вікном, спущено раптом шнура зі стома чи, може, й більше дзвінками і майже одночасно висипано чималий міх котів, що їм до хвостів було почеплено маленькі дзвіночки. Дзелень-котіння тих дзвінків і котяче нявкотіння було таке несвітське, що навіть дук із дукинею, які той жарт самі вигадали, перелякались, а Дон Кіхотові з перестрахи аж заціпило; як на те лихо, двоє чи троє котів упало через вікно в кімнату і зачали ганяти з кутка в куток, ніби ціла тічка чортів там товклася — погасили свічки, що на столику горіли, шукали все, кудю б їм вискочити. А дзеленчання не вгавало — шнура то підсмикували вгору, то знов опускали; більшість людей із замку, що не були в ту гру втаємничені, не знали вже, що й гадати. Дон Кіхот ісхо-пився на рівні, і, добувши меча, став штирхати в вікно, гукаючи щодуху:

— Геть ізвідси, лукаві чародії! Геть, відьомське кодро! Я — Дон Кіхот із Ламанчі: проти мене нічого не зможуть і не вдіють ваші підступні химороди!

Тоді обернувся до котів, що гасали по кімнаті, і давай їх мечем хрестити: вони добрались до вікна і втекли, один тільки, якого Дон Кіхот за малим Богом не рубонув, скочив рицареві на обличчя і вп'явся пазурами й зубами йому в носа; з того болю Дон Кіхот аж заверещав непутнім голосом. Почувши теє, дук із дукинею здогадались, що там трапилось, швиденько подались туди і, відімкнувши своїм ключем двері, побачили,

як бідолашний рицар щосили намагався відірвати од себе кота. Прибігли й люди з свічками подивитись на ту нерівну борню; дук підскочив розбороняти, але Дон Кіхот закричав:

— Не руште його ніхто! Нехай я поборюся з ним сам на сам, із сим чаклуном, із сим чародієм! Я йому покажу, хто такий єсть Дон Кіхот із Ламанчі!

Та кіт не зважав на ті погрози, гирскав і пирскав та ще дужче впивався кігтями; нарешті дук одірвав його й кинув через вікно.

Дон Кіхот, увесь подряпаний, з понівеченим носом, не переставав гніватися, що не дозволено йому довести до переможного кінця того бою з нахабним чародієм. Тут принесли цілющої оливки, і сама Альтісідора своїми біленькими ручками поперецьязувала йому всі рани, а перев'язуючи, тихенько промовляла:

— Всі оці нещастя, рицарю з камінною душею, спали на тебе за гріхи великі, за черствість твою та за впертість; а ще дай Боже, щоб джура [546] твій Санчо забув про самобичування, щоб твоя укохана Дульсінея довіку, до суду не одчарувалась, щоб ти нею не втішався, щоб не ліг із нею на шлюбне ложе, поки я живу, я, що тебе так кохаю!

На ту мову нічого не одказав Дон Кіхот, зітхнув тільки зглибока і не гаючись уклався в ліжку, подякувавши дукові за ласку,— не тому, що він злякався був того чортячого котячого та дзвенячого наброду, а тому, що цінує готовість, з якою друзі прийшли йому на допомогу. Дук із дукинею дали йому спокій і пішли до себе, засмучені тим, що жарт їхній так зле закінчився: не гадали вони, що та пригода буде так дорого коштувати Дон Кіхотові, який іще п'ять днів не вставатиме з ліжка і не виходитиме з кімнати; щоправда, він матиме за цей час ще одну пригоду, не таку смутну, як попередня, але історик поки що не говоритиме про неї, а повернеться до Санча Панси, що пильно та втішно справляв далі своє урядування.

РОЗДІЛ XLVII

Про те, як Санчо Панса справляв далі своє урядування

Повідає історія, що з судньої палати поведено Санча Пансу в розкішний палац, де посеред великої зали стояв блискучий, по-королівсь-кому накритий стіл; як тільки Санчо увійшов, заграли в жоломійки, і четверо малих пахолків подали воду до вмивання, яку Санчо прийняв з великою повагою. Музика вмовкла, Санчо сів за стіл на чільному місці — та, правду сказати, одне воно всього там і було. Обік нього став якийсь чоловік (як згодом виявилось, медик), що тримав у руці паличку з китового вуса. Зі столу зняли к-оштовну білу сервету, якою були прикрити овочі-фрукти та безліч полумисків із різними потравами, потому якийсь ніби клірик промовив: "Боже благослови!", а пахолок пов'язав Санчові мережаний нагрудник; ще один чоловік — столяр, мабуть, чи що — поставив перед ним таріль із садовиною для почину; чи покуштував там що губернатор, чи ні, як той прибічник ткнув у таріль паличкою і її миттю забрано Санчові з-перед носа. Столяр підсунув натомість другу страву в полумиску, та не встиг Санчо й торкнутися до неї, як ізнов паличка тиць, і полумисок щез так само швидко, як таріль із садовиною. Санчо немов отетерів, розглянувся по людях туди-сюди, а потім спитав, що воно тут таке — чи обід, чи фіглярські штучки? На

те чоловік із паличкою одказав:

— А тут, пане губернаторе, так їсться, як заведено і повелося по всіх інших островах з губернаторами. Я, щоб ви, пане, знали, тут за медика, мене сюди найнято, щоб я служив острівним губернаторам і пильнував здоров'я їхнього, паче свого власного, щоб денно і нічно дбав за комплекцію пана губернатора, вивчав її і досліджував, аби в разі хвороби якої міг дібрати відповідні ліки; отож найголовніше в моїй службі — бути присутнім при панським обіді та вечері: мушу дозволяти панові їсти все те, що, на мою думку, йому годиться, і не допускати нічого такого, що могло б піти на шкоду чи зіпсувати панський шлунок. [547]

Тим-то я і наказав забрати таріль із фруктами, бо в них занадто багато вологи, а також і друге блюдо, бо воно занадто гаряче та гостре, збуджує спрагу; а хто багато п'є, той, як відомо, нищить і нівечить у собі кардинальну вологу, що тримає людину при житті.

— То, може, оті смажені перепілки, добре, бачиться, зготовані, мені не зашкодять?

На теє медик одказав:

— Пан губернатор їх не їстиме, поки й віку мого.

— А то чому?— спитав Санчо. Медик відповів:

— Бо вчитель наш Гіппократ, світило і стовп медицини, каже в одному з своїх афоризмів: "Omnis saturatio mala, perdices autem pessima". Се єсть перекладом: "Усякий пересит вадить, а найдужче перепілками".

— Коли так,— сказав Санчо,— то гляньте, пане дохторе, по сьому столу і скажіть, яка потрава дасть мені найбільше пожитку і найменше шкоди, та й не паличкуйте її, дайте мені з'їсти, бо присягаю на життя своє губернаторське (дай Боже в ньому довше потривати), що я вмираю з голоду, а ті ваші заборони, що ви там не кажіть, віку мені не продовжать, а хіба збавлять.

— Пане губернаторе,— одказав медик,— правду ваша милість мовить. Проте здається мені, що отих кроликів з підливою їсти вам таки не годиться, бо то створіння волохаті. Ось телятини можна було б і скуштувати, якби не була вона печена ще й тушкована — а так ні, не випадає.

— А в тій оно мисці, що так парує,— сказав Санчо,— напевне пере-млійка різном'яса: там стільки різної всячини, що вже ж дещо знайдеться таке, щоб і до смаку, і до пуття.

— Absit!* — сказав медик.— І не думайте собі того, і в голові не покладайте — нема нічого в світі шкідливішого за оті перемлійки. Нехай ідуть вони до каноників, до ректорів у колегії, на весілля до селян, а не на губернаторський стіл, де мають бути самі витворні та делікатні наїдки; адже скрізь і всюди будь-кому годяться найкраще ліки прості, а не складені, бо в простих ліках ніколи помилки не зробиш, а в складених скільки завгодно, як не дотримаєш міри й ваги різних інгредієнтів. Отож як хоче пан губернатор зберегти або й поліпшити своє здоров'я, нехай споживе собі сотню ріжків та кілька дрібних айвових кришеників, бо вони скріплюють шлунок і сприяють травленню.

* Приберіть! (Латин.)

Почувши таку мову, Санчо відкинувся на спинку крісла, пильно поглянув на медика і спитав поважним голосом, як його звати і де він учився. На те лікар відповів:

— Мене, пане губернаторе, звати доктор Педро Суворіо де Годіно, родом я із села Гетьвідсіля (це, як їхати з Каракуеля на Альмодовар-дель-Кампо, буде у праву руку), а докторувався в Лисунському університеті.

На те промовив Санчо, киплячи гнівом:

— От що, дохторе Педро Суворіо Лихої Години, родом із Гетьвідсіля, що то в праву руку, як їхати з Каракуеля на Альмодовар, а дохторований [548] у Лисунському неверситеті! Геть мені зараз же звідсіля, а то, присягаю сонцем святим, візьму цурку і, з вас починаючи, позацурко-вую всіх лікарів на сьому острові, тобто всіх лікарів-неуків. Бо вчених лікарів, мудрих та розважних, тих би я в рамки вставив і як богам їм молився б... І ще раз кажу, Педро Суворіо, вимітайся відси, бо схоплю оце крісло, на якому сиджу, і розтрощу тобі на голові, а як спита начальство, то скажу собі на виправдання, що зробив богоугодне діло, убивши вбивцю-лікаря, катюгу всенародного. І давайте вже мені їсти або скидайте з губернаторства: що ж то за служба така, що чоловіка не прогодує? Не варта вона і печеної цибулі!

Бачивши той гнів губернаторський, стурбований медик збирався вже на виступці, аж тут із вулиці почувся різжок поштовий; столярник виглянув у вікно і сказав:

— То посланець од дука, мого пана; певно, з якоюсь важливою депешею.

Увійшов гонець, упрілий і засапаний, і, видобувши з-за пазухи пакета, оддав його в руки губернаторові, а Санчо дворецькому, щоб той прочитав адресу; адреса ж була ось яка: "Донові Санчу Пансі, губернаторові острова Гармадармії, до рук власних, або ж його секретареві". Сее почувши, Санчо запитав:

— А хто тут у мене за секретаря? Один із присутніх обізався:

— Се я, пане: вмію читати й писати, а сам родом біскаєць.

— Ну, з таким додатком,— сказав Санчо,— можете бути за секретаря хоч би і в самого імператора. Одкрийте ж листа да гляньте, що воно там.

Новоспечений секретар розкрив пакет; прочитавши листа, сказав, що справа секретна. Санчо велів присутнім покинути залу, лишилися тільки столярник із дворецьким, а решта, в тому числі й лікар, вийшли. Тоді секретар зачитав послання:

"Дійшло до мого відома, сеньйоре дон Санчо Панса, що певні вороги мої та нашого острова наміряються гвалтовно на нього напасти якоїсь ночі; отож треба матись на бачності та й на острозі, щоб не заскочено вас ізненацька. Знаю також од шпигів, годних віри, що добулось туди в перевдязі четверо якихось лиходійників, які на життя ваше важать, боячись розуму вашого високого. Майте, отже, пильне око на всіх, хто приходи-тиме вам чолом бити, і не їжте нічого, що вам подаватимуть. Я не забарюся стати вам до помочі, коли б на вас прийшла притуга — а втім, чиніть так, як вам підкаже добрий розум. Дано в нашому замку, серпня 16 дня, о четвертій годині ранку.

Ваш приятель

Дук".

Почувши таку новину, Санчо здивувався непомалу; решта присутніх теж, здавалося, були немило вражені. Обернувшись до дворецького, Санчо сказав:

— Першим ділом треба от що зробити: укинути в глибку дохтора Суворія, бо не хто, як він, хотів мене зо світу згладити, і то смертю найлютішою і найстрашнішою, а саме голодною.

— А що, здається мені,— підхопив стольник,— що не годиться вашій милості їсти нічого того, що тут на столі стоїть, бо то все готували черниці, а не дарма ж то кажуть: за хрестом сам чорт із хвостом. [549]

— Згода,— сказав Санчо.— Але ж дайте мені тим часом хоч хліба шмат та хунтів із чотири ягід винних, там то вже отрути не буде, бо я без їжі ні туди, ні сюди; а як нам треба готуватися до бою з тим лихом, то слід і покріпитися, бо на кендюсі серце держиться, а не кендюх на серці. А ви, секретарю, одпишіть пану мойму дукові, що все буде зроблено кап-у-кап, як він наказав. А ще кланяйтесь од мене пані моїй ду-кині і пропишіть, щоб пробі не забула переслати жінці моїй, Терезі Пан-синій, мого листа з посилочкою, а я вже за те довіку їй дякуватиму і служитиму вірно, скільки моги моєї. Та за одним заходом кланяйтесь од мене і панові мойму Дон Кіхотові з Ламанчі, щоб не мав мене за не-вдячника якого; а ще, як із вас добрий секретар і незгірший біскаєць, додайте щось і од себе, аби воно до ладу було. А тепер приберіть все оце із стола та дайте чогось попоїсти, а я вже дам собі раду з усіма тими шпигами, душогубами та чортолюбам, що на мене та на мій острів чигають.

На сім слові увійшов служка і сказав:

— Тут прийшов до вашої милості селянин якийсь, діло, каже, є до пана, та ще й великої ваги.

— Оці вже мені ділові люди!— мовив Санчо.— Чи вони подуріли, чи що, у таке врем'я з своїми ділами сікатися? Чи вони собі гадають, що наш брат правитель чи нехай суддя не такий самий чоловік із крові й кості, що вже йому і відпочити не випадає, чи ми, по-їхньому, з каменю зроблені чи з маймуру витесані? Ну, та вже як потриває ще який час моє урядування (боюсь, що воно не довге буде), то їй же Богу і присяй-Богу, навчу тих прохачів шануватись! А поки що скажіть чоловікові, хай заходе, тільки перевірте спершу, чи він бува не шпиг, чи не убивця.

— Ні, пане,— одказав служка,— то, зразу видно, чоловік собі плохута, такий, хоть у вухо бгай.

— Нема чого боятися,— сказав і дворецький.— Адже ми всі тут при вас.

— А чи не можна було б, пане стольнику,— попрохав Санчо,— поки тут нема дохтора Суворія, з'їсти мені чогось тривного, хліба з цибулею абощо?

— Нехай уже,— одказав стольник,— діждемо вечері, тоді ваша милость і за обід надолужить, уконтентується досхочу.

— Дай Боже,— промовив Санчо.

Тим часом до зали ввійшов селянин: він мав цілком пристойний вигляд, і знати було за тисячу миль, що то добра душа, друзяка-чоло-вік. Найперше спитав:

— А хто тут буде пан губернатор?

— Та хто ж,— одказав секретар,— як не той-о, що в кріслі сидить?

— Кланяюсь панові владі,— сказав селянин і, ставши навколішки, хотів поцілувати Санчові руки, але той не дав, велів прохачеві встати і говорити про діло. Селянин устав і почав:

— Я, пане, хлібороб, родом і ходом із Мігель-Турри, що то за дві милі од Сьюдад-Реаля.

— Ще одні Гетьки! — муркнув Санчо.— Кажіть далі, брате; Мі-гель-Турру я добре знаю, бо то недалеко од нашого села.

— Тут, пане, діло таке,— провадив далі селянин.— Я, бачите, чоловік сімейний, із ласки Божої пошлюбився і одружився по закону й [550] покону святої римсько-католицької церкви, маю двох синів, обох оддав у науку: менший учиться на бакаляра, а старший на ліценціата; ще до того я оце і повдовів — жінка, бачите, мені вмерла, чи краще сказати б, уморив її лихий лікар, дав їй проносного, як вона саме тяжкою ходила; а якби був Господь дав, щоб вона розродилась і привела мені хлопця, я і того оддав би в науку, вивчив би на доктора, щоб йому на братів не було заздро, на бакаляра та на ліценціата.

— Ага,— сказав Санчо,— виходить, якби жінка вам не вмерла, чи її хто не уморив, то ви не були б удівцем?

— А ні, пане, не був би,— погодився селянин.

— Отже, ми вже дещо з'ясували,— сказав Санчо.— Ну-ну, брате, кажіть далі, бо час такий, що спати пора, а не суди судити.

— Отож я й кажу,— вів далі селянин,— що той мій син, що на бакаляра тягнеться, та влюбив собі в нашому-таки селі дівку, Клара Перлізована прозивається, Перлізованого Андреса донька, господаря тяжко багатого; прізвище те в них не родове і не фамільне, а просто всі вони вдаються якісь ніби паралізовані, гостець тобто їх гне і мне, а Перлізо-ваними їх для красоти називають; та як правду сказати, то сама Клара таки справжнісінька перла оріянська, як із правого боку глянуть, то чиста тобі квіточка польова, а як із лівого, то вже не так — ліве око у неї, бачите, од віспи витекло; та хоть рябо на виду, аби дівка до ладу: хто любе, той каже, що кожна в неї дзюбочка — то душі закоханого ямка-могилка. А що вже чиста — там така, що носа тримає козирем, щоб личка не зашмаркати, ніс у неї од рота немов тікає: і така ж тобі гарну-ля, рот великий, якби ще не щербата (зубів десять чи дванадцять таки недолік), то геть би всіх дівчат красою повершила й заломила. А про губи вже й не кажу: такі тонкі та делікатні, що якби їх намотати, ото вийшла б шпулька! І на колір не такі, як у людей, а переливчасті, синьо-зелено-баклажанні, чудороднії! Вибачайте, пане губернаторе, що я її так докладно всю чисто змальовую: вона ж мені за доньку має стати невзабарі, тим я люблю її і милую!

— Малюйте, як хочете,— сказав Санчо,— мені те малювання до смаку, а якби я ще був пообідав, то такий патрет здався б мені за найкращу закуску.

— Дійдемо й до закуски,— відказав селянин,— та то буде, либонь, не скоро. Отож я й кажу, паночку, що якби я міг змалювати її уроду, її поставу, то було б чудо, не

картина! Та, бачите, не можу — вона вдалася скрючена, скорчена, коліна до рота звело; а уявіть собі, щоб розпросталася — стелю б головою пробила, до кривлі дістала! Вона давно б уже дала руку сину мойому, бакалярові, та ба! — не може простягти її, рука в неї завузлована; зате нігті довгі і жолобкуваті, зразу знати добру породу і добру вдачу.

— Ну гаразд,— сказав Санчо.— Даймо на те, брате, що ви змалювали вже її з ніг до голови. То чого ж ви хочете? Кажіть мені зараз без викрутів і вивертів, без загайки і без утайки.

— А хочу я, пане,— одказав селянин,— аби ваша милость були такі ласкаві й дали мені листа рекомендаційного до свата мого, щоб, значиться, не одкладав уже того женіння, бо ми собі і худобою, і подобою, сказати б, рівні: правду кажучи, пане губернаторе, син у мене біснுவатий, [551] і три чи чотири рази на день на його находить; та ще якось у вогонь попав був, то вид у нього поморщений, як пергамен, а очі сльозаві і трохи каправі; ну, але вже на вдачу — достеменний янгол, якби ще був сам себе не товк та не кулачив, то був би святий, та й годі.

— Може, ви ще чого хочете, чоловіче добрий?— спитав Санчо.

— А й ще чогось хочу,— одказав селянин,— тільки не важуся казати... Ну, та де вже наше не пропадало: утік не втік, а побігти можна! Хотів би я, пане, щоб ваша милость дали мені триста або й цілих шістсот дукатів — синові мойому бакалярові на нове хазяйствечко, бо йому куди не кинь, на одділ треба йти, щоб тестеві з тещею на поталу не датися.

— А тепер подумайте, чи вам ще чого не треба,— сказав Санчо.— Кажіть сміло, не встидайтеся і не сорбмляйтеся.

— Ні, оце вже все,— одказав селянин.

Як тільки він промовив ці слова, губернатор зірвався на рівні, ухопив крісло, на якому сидів, і закричав:

— Ах ти ж мудюрею нешмарований, гевале неотесаний! Геть мені зараз же з-перед очей, бо нехай мені те да се, як не провалю тобі голови отсим кріслом! Ти, скурвий сину, пройдисвіте, самого люципера маляре, приходиш у таке врем'я просити в мене шістсот дукатів! А де ж я їх, смер-дюху, візьму — з коліна вилуплю? Та якби й були, то з якої речі мав би я тобі давати, дурню ти заплішений? І яке мені діло до вашої Мігель-Турри і до всього того паралізованого кодла? Геть, кажу, звідси, бо присягаю на життя дука, мого пана, зроблю, як сказав! Не з Мігель-Турри ти, мабуть, а з самого пекла сюди присланий мені на покусу! Ще й півтора дні не пройшло, як я на уряд заступив, а ти, іроде, правиш із мене шістсот дукатів!

Стольник подав знак прохачеві, щоб вийшов із зали; той так і зробив, понуривши голову — боявся б то, щоб гнів губернаторський на ньому не окошився. Добре зіграв, паливода, свою роль...

Та залишмо на який час розгніваного Санча (миром-миром, пироги з сиром!) і повернімося до болящого Дон Кіхота, що, обліплений пластирями, цілий тиждень курувався од котячих ран, бо за сей час із ним сталась одна пригода, яку Сід Ахмет

обіцяє розповісти правдомовно і докладно, не минаючи наймарніших дрібничок, як він звик чинити протягом всієї цієї історії.

РОЗДІЛ XLVIII

Про те, що приключилось Дон Кіхотіві з доньєю Родрігес, дуеньєю при дукині, та про інші події, достойні описання і вічного спогадання

Сумний та невеселий лежав тяжко зраний Дон Кіхот у себе в ліжку з перев'язаним обличчям, не перстом Божим, а котячими кігтями мічений — такі-то нещастя випадають мандрованим рицарям. Цілий тиждень не виходив він між люди, а сієї ночі ніяк не міг не то заснути, а й ока замружити, думаючи про напасті свої та лицання Альтісідори-не. Коли чує — хтось ключем одмикає двері до його покою: ото ж, поду— [1552] мав зразу, тая закохана панна хоче вчинити замах на його цноту, захитати вірність супроти володарки його, Дульсінеї Тобоської. "Ні,— сказав він рішуче, упевнившись у догадці своїй (а говорив голосно, щоб його почуто),— ні, немає такої краси на світі, через яку я перестав би кохати ту, що навіки вкарбувалася мені в самісіньке серце, врізалася в найпотаємніші глибини моєї істоти! Чи тебе, сеньйоро моя, обернуто в цибулясту мужичку, а чи в німфу золотохвилього Таха, де ти гаптуєш єдваби та златоглави, чи сховав тебе десь Мерлін або Монтесінос — де б ти не була, ти моя; де б я не був, я твій!"

В ту ж саму мить, як він скінчив свою орацію, одчинились двері. Дон • Кіхот став на ліжкові на весь зріст, загорнений з голови до ніг у жовте атласне укривало, на голові ковпак нічний, обличчя й вуса перев'язані: обличчя од подряпин, а вуса — щоб не розлазились і не звисали; подивитись на нього — мара марою. Він пильно видивлявся в двері, сподіваючись побачити засмучену й коханням змучену Альтісідору; натомість на порозі з'явилась поштива дуенья, оповита вся од чепчика до стіп білим плоєним завивалом. У лівій руці держала свічку-недо-гарок, праву поставила дашком, щоб світло не било їй у вічі, сховані за здоровенними окулярами. Ступала дрібненько, майже нечутними кроками.

Дон Кіхот дивився з своєї вишки на ту мовчушу прояву і подумав раптом, що се якась відьма або чаклунка прийшла над ним химородити, тож почав хреститися що є сили. Проява дійшла до середини кімнати і підвела очі: побачивши, що наш рицар хрести на себе кладе, перелякалась його не менше, ніж він її: щось високе, жовте, вид спотворений перев'язками...

— Дух святий при нас! А то що таке?— скрикнула дуенья.

З того переляку свічка випала їй з рук і погасла; дуенья обернулася тікати, але з перестрашу заплуталась у власному шлейфі і брязнула додолу. Дон Кіхот почав розгублено:

— Скажи, маро, заклинаю тебе, чого мене морочиш? Чого од мене хочеш? Хто ти еси? Може, душа яка неприкаянна, то так і скажи, я все зроблю, скільки моги моєї, адже я християнин і щирий католик, усім добро люблю робити, тим і пристав до ордену мандрованих рицарів, а в повинність нашу входить і душі з чистилища рятувати.

Почувши те заклинання, зрозуміла бідолашна дуенья, що рицар сполошився не

менше, як вона сама, і пролебеділа тихим, жалібним голосом:

— Пане Дон Кіхоте (якщо вашець ісправді Дон Кіхот), я не мара, не привид, не душа неприкаянна, як вашець, мабуть, подумав, я донья Родрігес, почесна дуенья пані моєї дукині, маю до вашеці потребу, що їй тільки вашець зарадити може!

— Скажіть мені, пані донье Родрігес,— спитав Дон Кіхот,— ви до мене часом не свашкувати прийшли? То я вам згори кажу, що з того нічого не буде: для мене існує тільки незрівнянна краса володарки моєї Дульсінеї Тобоської. Але якщо ваша милість приходить не в любовній якій справі, то принесіть свічку і заходьте знов сюди, ми поговоримо про все, що вам у подобі і надобі, крім, повторюю, отих фиглів-миглів. [553]

— Щоб я та свашкувала!— обурилась дуенья.— Погано ж мене вашець знає! Не така я вже віком підійшла, щоб тими дурницями бавитись, ще, хвала Богові, при тілі й при силі, і зуби всі цілі, хіба що два чи три викришились од нежиті, що в сім краю арагонським часто на людей нападає. Та нехай вашець мене трохи зажде — піду засвічу свічку і зараз же вернусь, повідаю вам про своє горе, а ви ж то хоть якій біді на світі раду дасте.

Не чекаючи відповіді, дуенья вийшла з кімнати, а Дон Кіхот чекав її повернення, вже заспокоєний, та все-таки замислений. І тут раптом знов узяли його сумніви щодо сієї дивної пригоди: не добре він учинив, не гаразд обдумав, наражаючи на нову небезпеку вірність свою супроти своєї володарки. "Хто знає,— мовив він собі на думці,— чи той хитрий та підступний диявол не попутає мене сією дуеньсю, не мігши досі спокусити імператрицями, королевами, дукинями, маркізами та графіннями? Чув я не раз та й не два од мудрих людей, що нечиста сила як не на вроду впіймає, то на огиду. Хто знає, чи оця самотність, оця тиша, оця нагода не розбудять у мені приспаної жаги, чи не впаду я наскінчу літ своїх там, де досі жодного разу не спотикався? В таких випадках краще втекти, ніж лишатись на бойовищі... Але я, мабуть, збожеволів, що таке думаю й говорю: не може того бути, щоб отака очіпкована, оку-ляриста дуенья збудила хіть хоч би у найзіпсутішого гульця! Чи знайдеться ж на світі хоть одна дуенья з принадним тілом? Чи знайдеться на білому хоть одна, щоб не була нахабна, противна, церемониста? Та нехай воно вигорить усе, оте дуенське кодро, нездале до втіхи людської! Мудро вчинила та велика пані, що, кажуть, сиділи в неї обабіч крісла замість дуень опудала в окулярах і з подушечками, рукоділлям би то бавились, і ті фігури незгірше її залу прикрашали, аніж живі дуеньї". По сій мові (чи по сій думці) скочив із ліжка двері замкнути, щоб доньї Родрігес більше не впускати, та було вже пізно, бо в ту саму мить дуенья вже вернулася із запаленою свічкою ярого воску; побачивши Дон Кіхота так близько, загорненого в укривало, з пластирями на обличчі та шляфмицею на голові, вона знов перелякалась і подалася крок чи два назад.

— Чи я тут безпечна, пане рицарю?— спитала вона.— За недобрий то маю знак, що вашець із ліжка встав.

— Те саме я хотів у вас, пані, спитати,— одказав Дон Кіхот.— Отож і питаю: чи можу бути певним, що не дознаю нападу і гвалту?

— У кого і від кого, пане рицарю, просите того запевнення?— спитала донья

Родрігес.

— У вас і од вас,— одказав Дон Кіхот.— Адже я не з мармуру, а ви не з бронзи, і маємо не десяту годину ранку, а дванадцяту ночі, якщо не більше, і знаходимось удвох у затишнішому й потаємнішому місці, ніж та печера, де зухвалий знадливець Еней оволодів спочутливою красунею Дідоною... Проте дайте, пані, вашу руку: не потребую інших гарантій, крім своєї честивої здержливості і тієї поштивості, що навіює ваше біле завивало.

Сее кажучи, поцілував їй праву руку і подав їй свою, яку вона прийняла з такою самою церемонністю.

Тут Сід Ахмет зауважує в дужках: на Магомета, пише, оддав би я [554] найкращого свого жупана, із двох, що маю, аби тільки глянути, як тая пара іде, за ручки взявшись, од дверей до ліжка!

Отож Дон Кіхот ліг собі в постіль, а дуенья сіла трохи оподаль у крісло, не знявши окулярів і тримаючи свічку в руці. Рицар закрився весь і затушкувався, тільки обличчя видно було; як оговтались обоє, Дон Кіхот озвався перший:

— Оттепер, пані моя доньє Родрігес, може ваша милость вилити й викласти все, що накупіло вам на душі, наболіло на серці; я ж вислухаю вас непорочними ушима і зарятую милосердними ділами.

— На те я і вповаю,— одказала донья Родрігес,— од шляхетної та приязної особи вашеї саме такої християнської відповіді й я сподівалась. Бачите, пане Дон Кіхоте, хоть я й сиджу тут перед вами у сьому кріслі, деь посередині королівства арагонського, у постаті приниженої та успослідженої дуеньї, сама я походжу з Ов'єдської Астурії, з роду, посвояченого з найзначнішими домами тієї провінції, та лиха моя доля, а також недбальство батьків моїх, що зубожіли передчасно і не схаменулись, примусили мене податись до мадрідського двору, де родителі мої для свого спокою, щоб чого гіршого не сталось, дали мене в службу до одної панії високого коліна за рукодільницю покойову, бо, щоб ви, пане, знали, у шитті та мережанні нема над мене у всьому світі хрещеному майстрині. Отак мене влаштувавши, поїхали отець-мати знову у свою землю, де кілька років тому і переставились — пішли, певне, до раю, бо то були собі добрі, щиро католицькі душі. Зосталась я сиротою і жила на мізерну платню свою та ще на якісь дрібні датки, що даються звичайно службі по великопанських палацах; аж тут закохався в мене, хоть я до того жодного не давала приводу, стайничий тієї пані, чоловік уже в літах, бородатий і кремезний, ще й до того із леонських горян, найдавніших дворян. Не дуже-то ми з нашими любощами й крились: дозналась про те пані і, щоб не було тої слави й поговору, одружила нас честь честю перед лицем святої матері нашої, римсько-католицької церкви. З того шлюбу вродилася нам донька, щоб моему щастю (коли воно було) край покласти — не те, щоб я з пологів померла, ні, я повила її як слід і в належну пору, але незабаром після того помер мій муж, помер із переляку, що напав на нього: ваша милость ужахнеться, коли про все почує...

Тут донья Родрігес заплакала ревно, а по хвилі казала далі: — Даруйте мені, пане Дон Кіхоте, та що маю діяти — несила перемогти себе... Як ізгадаю про ту свою лиху

долю, самі сльози-ллються. Боже милий, як він, було, грає мулом вороним, мов гагат, лискучим, везучи в забедрах панію нашу! Бо тоді, бачите, не велася ще мода на ті ридвани та ноші, що тепер, і дами їздили верхи зі своїми стайничими. Се я на те кажу, щоб звернути панську увагу на добрий звичай і вірну службу мого небіжчика. Раз якось, уїжджаючи у вулицю святого Якова в Мадріді — а вона собі вузенька, — спіткався він з алькальдом двірським, що з двома альгвазилами попереду їхав йому назустріч: побачивши його, добрий стайничий сіпнув поводи мулові, щоб то начальству дорогу дати. Пані, що позад його сиділа, сказала потиху: "Що ти робиш, безголовий? Забув, що я тут їду?" Алькальд, чоловік гречний, припинив коня свого і каже: "Проїжджайте, добродію, то я мушу дати дорогу [555] доньї Касільді" (так звали мою панію). Та муж мій, шапкуючи, намагався все-таки пропустити алькальда; розгнівалася тоді пані, добула з тієї досади шпильку чи, може, голку циганську зі шкатули своєї та й штрикнула йому в бока; скрикнув, сердега, і так у сідлі крутонувся, що разом з панею додолу впав. Прискочили два гайдуки панію підіймати, алькальд із альгвазилами прийшли їм на допомогу, вся брама гвада-лахарська заворушилась, себто гультьайство, що коло неї товклося; пані моя пішла додому пішки, а муж мій доплентався якось до цирульника: усю нутроби, казав, йому наскрізь проколєно. Слава про ввічливість мужа мого розійшлась межі людьми, за ним по вулиці завше бігала дівтора: можливо, через це, а може, через те, що він трохи недобачав, пані дала йому абшит, а він од того, я певна, занедужав і невдовзі помер. Зосталась я беззахисною вдовою з дівчинкою на руках, яка росла й гарніла, мов та морська піна. А що я все-таки славилась як відмінна рукодільниця, то пані моя дукиня (вона тоді щойно була побралася з паном моїм дуком) прийняла мене до себе на службу й завезла сюди, в Арагонію, з дитиною, річ ясна. А вона ж то в мене, не зчулася й коли, виросла та вигарніла куди твоє діло: співає, як жайворонок, танцює, як мрія, скакає, як шалена, пише й читає, як учитель шкільний, рахує, як скнара. А що вже чистійка, то куди тій воді бігучій... Тепер їй, коли не помиляюсь, шістнадцять років, п'ять місяців і три дні, ну, може, який день сюди чи туди. І от залюбився в неї хлопець один, син багатія сільського в одній з дукових посіlostей недалеко відси. Не знаю вже, як там воно сталось, та він, прирікши, що жениться, звів мою бідолашну дівчинку, а тепер одкинувся, і хоть пан мій дук про тее знає, бо я не раз і не два жалілась йому і благала, нехай велить тому хлопцеві одружитися з донькою моєю, він і вухом не веде, бо той батько-багач позичає йому гроші, а часом то й за позички його ручиться, то пан і не хоче йому жодного клопоту завдавати. Через те ж і хотіла б я, паночку, аби вашець за се діло взявся, бо кажуть люди, що вашець на те й на світ народився, щоб кривди виправляти, неславу покривати, нещасних рятувати. Нехай зглянеться вашець на мою сирітку, на красу її та на вік молодий, на ті її добрі прикмети, про які я вже казала; присягаю на Бога і на власне сумління, що всі панянки на службі в пані моєї дукині і в підметки їй не годяться, що отій веселій та жартливій Альті-сідорі до неї далеко, як куцому до зайця. Щоб ви, мосьпане, знали, не все те золото, що блищить; Альтісідора тая не так вродлива, як зухвала, не так честива, як легковажна, та ще не вельми й здорова: од неї

так тхне з рота, що й хвилини близько неї не встоїш. Та навіть пані моя дукиня, і то... Але краще промовчу, бо недаром мовиться, що стіни мають вуха.

— А що там із панею дукинею? Богом милим і душі спасінням благаю, кажіть, доньє Родрігес! — зацікавився Дон Кіхот.

— Ну, коли вже так благаєте,— одказала дуенья,— то розкажу все по ширій правді. Адже вашець знає, пане Дон Кіхоте, уроду пані моєї дукині, гладесеньку шкіру на її обличчі, що вилискує наче тая шпага, точена та полірована, ті щічки — кров з молоком, що на одній сонце сяє, на другій місяць світить? Адже вашець бачить, з якою грацією виступає вона, що й землі згорда наче не торкається, на кожному кроці [556] здоров'я навколо розливаючи? Так знайте, пане, все те завдячує вона передовсім Богові, а потім двом фістулам, що в неї на ногах: тудою стікають нездорові мокроти, котрими, як кажуть медики, вона повна.

— Богородице Діво! — вигукнув Дон Кіхот.— Чи ж то можлива річ, щоб у пані моєї дукині та були такі канальчики? Не повірив би я тому, щоб мені казали ченці босоногі, та коли вже каже донья Родрігес, то вже мусить бути правда. Але ті джерельця, та ще в таких місцях, мали б не мокроти якісь виливати, а запахущу амбру. Тепер я ладен повірити, що ті фістули справді корисні для здоров'я.

Ледве він договорив ці слова, як двері раптом розчахнулись, донья Родрігес випустила з рук свічку, і в кімнаті стало темно, як у вовчій, мовляв, паші. Бідолашна дуенья відчула, як хтось схопив її обіруч за горлянку, що й кавкнути не могла, а другий хтось задубив їй мовчки спідницю і почав шмагати патинком якимсь, чи що, так ляскав, що аж сум брав; хоть і спочував їй Дон Кіхот, та лежав у ліжку тихо, не ворухився, не мігши знати, що воно таке, і собі побоюючись тієї хльори та хльости. Не дурно ж і боявся, бо ті мовчазні катюги, покинувши змордовану дуенью, що й гласу одвести не годна була, напустились на Дон Кіхота, здерли з нього укривало і простирало і почали давати лупки та щипки, а він мусив одбиватися кулаччям; усе те робилось у дивнім безгомінні. Бійка точилась мало не півгодини; потім привиддя вийшло, донья Родрігес поправила поли і, постогнуючи з болю, вийшла теж, не промовивши ні слова до Дон Кіхота, що залишився в кімнаті сам душею, потовчений і пощипаний, збентежений і замислений, намагаючись одгадати, які то капосні чарівники завдали йому такої шваби. Та про теє потім; тепер же лишімо Дон Кіхота, бо кличе нас Санчо Панса, та й порядок історії того вимагає.

РОЗДІЛ XLIX

Що сталося з Санчом Пансою, як він свій острів обходив

Ми полишили були великого губернатора гнівним та сердитим на того чмутовитого селянина-маляра, який, підучений дворецьким (з ду-кової, звісно, направи), строїв ото над Санчом смішки; та Санчо, хоть був собі неотесаний та неокресаний, на глум таки не давався і сказав присутнім, до яких після обговорення секретного листа приєднався і доктор Педро Суворіо:

— Оттепер я напrawdę зрозумів, що судді й губернатори мають чи мусять бути з бронзи, щоб не перейматись клопотами надокучливих прохачів, що то кожного часу й

кожної години пруться зі своїми справами, а ти їм роби суд і право, хоч би там що; але ж бідолашний суддя не вислухає їх і не розсудить — або несила його, або не та пора, щоб їх приймати, то вже зразу клянуть його і ремствують, перемивають йому кісточки, та й увесь рід його косять останніми словами. Та не поспішай же ти, дурний чи божевільний, жди слухної пори і часу до твоєї просьби [557], не приходи в обід чи годину спочинку: адже судді то живі люди і мають оддавати природі те, що їй природно належиться: то я тільки сьому тілові не даю поживи, дякуючи панові дохтурові Педру Суворію із Гетьків, що стоїть ось тутечки і хоче заморити мене голодом, ще й називає таку смерть життям,— дав би Бог такого життя йому самому і всьому його кодлу, тобто лихим лікарям, бо добрі заслуговують на пальми та на лаври.

Усі, що знали Санча Пансу, дивувались, чуючи од нього таку витворну мову і не знаючи, чим те можна з'ясувати — тим хіба, що високі посади та уряди розум людський як не притуплюють, то вигострюють. Зрештою доктор Педро Суворію з Гетьків пообіцяв, що ввечері дозволить йому таки повечеряти, всупереч усім приписам Гіппократа. Губернатор ізрадів і так уже дожидав тої вечірньої години, тої жаданої вечері: йому все здавалось, що час стоїть і топчеться на місці... Нарешті довгождана хвиля прийшла: подано йому січеної яловичини до цибулі та ніжки телячі — з доброї вже, здавалось, телиці. З такою охотою накинувся на те їство Санчо, ніби то були міланські рябчики, римські фазани, соррентські флячки, моронські перепілки чи лавахоські гуси; споживаючи те добро, звернувся до лікаря з такими словами:

— Оттак, пане медику, щоб і далі не старались для мене за всякі там лигоминки та пундики та всякі витребеньки, щоб шлунок мій із плигу, бува, не збився: він у мене навик до козини, волонини, солонини, вудже-нини, ріпи та цибулі, а як дати йому чого дуже великопанського, то ще може скривиться або часом і збуриться. Найкраще було б, якби стольник подавав мені тієї перемлійки різном'ясої, там що більше перепріє та перемліє, то ліпше пахне: кидай туди і пхай що хочеш, аби їдбме було; за се я щиро подякую і колись одплачу. А хто з мене буде сміятись, то бережись: попав між пироги, то вже пирожись; живімо собі й живімось чесною компанією, бо як Бог освіне, то нікого не мине. А островом цим правитиму по щирості: не ламай закону, бо не подарую нікому, і ніяких куку в руку, ото ж кожен роззуй очі і майся на бачності, бо тут мені сам чорт не брат; спробуй тільки хто, я йому покажу... Не чинись, кажуть, медом, бо мухи з'їдять.

— Та звісно, пане губернаторе,— озвався стольник,— що ваша ми-лость казала, то все правда; від імені всіх острів'ян ознаймую, що служитимем вашій милості ретельно, добромисно і щиросердо, бо ви взялись до управління від самого початку з такою лагодою, що нікому й на думку не спаде словом чи ділом неславу вашій милості учинити.

— Та вже ж не як,— погодився Санчо,— дурні були б, якби інакше чинили чи думали. Отож іще раз кажу, добре дбайте про мене та про Сивого мого, бо то річ найстарша і найважніша; от-от стане невидно — і в обхід нічний рушимо: маю намір очистити сей острів од усякої нечисті, ледарі та іншої наволочі; щоб ви, друзі мої,

знали, оті гультяї та нероби в державі — ^ все одно що трутні у вулику, той мед поїдають, що робучі пчілки надбали. А ще гадаю ратаям підпомогу давати, шляхті всі привілеї зберігати, честивих нагороджати, а понад усе віру святу і гідність отців духовних шанувати... Як воно вам, друзі, здається — до діла я кажу, чи так, аби-то?

— Таке ви, пане губернаторе, кажете,— мовив дворецький,— що я [558] дивуюся: як то чоловік без освіти (ваша милость, здається мені, зовсім-таки не одукована) висловлює такі мудрі речі, такі глибокі думки, що їх ніколи не могли сподіватись од вашого розуму ті, що нас сюди прислали, і ми самі, що сюди прибули. Трапляються-таки чудеса на світі: з посміху люди бувають, а хто сміється, той інколи в дурнях застається. Отож по вечері, що її губернатор спожив з дозволу доктора Суворія, спорядилися до нічного обходу. Разом із Санчом вийшли також дворецький, секретар та стольник, хроніста, що мав Санчові діяння на незабудь потомним списувати, стражники й писарчуки судові — словом, чималенький загін набрався; посередині виступав сам губернатор з жезлом у руці — то треба було бачити! Пройшли одну вулицю, другу, аж чують — шпаги дзенькають; підбігли, дивляться — двоє чоловіків якихось б'ються, фехтуючи. Як побачили, що правосуддя надходить, розчепились; один із них гукнув:

— Пробі! Рятуйте! Чи видана то річ — на чоловіка серед вулиці отак-о нападати, привселюдно в городі грабувати?

— Угамуйтеся, чоловіче добрий,— сказав Санчо,— та розкажіть мені, чого ви завелися: я тут губернатор.

Обізветься тоді другий заводій:

— Пане губернаторе, скажу коротенько я. Хай вашій милості буде відомо, що сей молодець виграв оце допіру в гральні, що он навпроти, тисячу з гаком реалів, Бог його знає яким уже там робом. Я при тій грі був, і як до сперечки доходило, підсуджував йому, душею часом кривлячи; коли вже він зіскочив, я сподівався, що й мені з тої вигри який таляр капне, як між благородними людьми ведеться: не дарма ж нам там стояти, коли треба, підтакувати, до сварки та бійки не допускати; а він гроші в кишеню, та й хода. Я з горя за ним, прошу його так чемненько та лагідненько, аби дав мені бодай вісім реалів. Знає ж бо, пройдисвіт, що чоловік я чесний; та нема в мене осад ні посади: тієї батьки не лишили, а сієї сам не добув. А сей із шахраїв шахрай, із махлярів махляр дає всього чотири; отакий він, пане губернаторе, безстидний та безсовісний! їй же Богу, якби ваша милость була не нагодилась, він би мені тую вигру з горла виригнув, я б йому показав, що по чому!

— Що ви на сеє скажете?— спитав Санчо у першого.

Той відповів, що супротивник його правду каже: він справді не хотів дати йому більше чотирьох реалів, бо вже багато разів давав йому од-чіпного передше, а ті, що на одчіпне сподіваються, мали б бути скромніші і вдячно приймати те, що їм дають, а не торгуватися з тими, що виграли; хіба що знали б напевне, що гроші виграно нечесно, по-махляр-ськи. Найкращим же доказом того, що він не шахрай,— додав гравець,— є вже те, що він не хотів давати грошей, бо шахраї, як правило, діляться виграшем із

глядачами, котрі їх знають.

— То правда,— сказав дворецький.— Тепер подумайте, пане губернаторе, що випадає вашій милості зробити з сими людьми.

— А випадає ось що,— одказав Санчо.— Ви, що виграли гроші, чи там чесно, чи нечесно, чи ще як, негайно дайте сто реалів оцьому гайда-бурі, понадто тридцять на бідних рештантів. А ви, що не маєте ні осади, ні посади, а ходите в туніках по острову, зараз же беріть собі тих сто [559] реалів і вимітайтесь з острова (даю на збори один день), та й не смійте сюди повертатись десять років; як же повернетесь раніше, то решту вигнання одбуватимете вже на тім світі, бо повішу вас (чи нехай там кат на мій наказ повісе) на шибениці. І ніхто не важся мені перечити, бо гірше буде.

Той заплатив гроші, а сей узяв; один пішов додому, другий подався геть із острова. Тоді губернатор сказав:

— Або мені не стане влади, або позакриваю тут усі гральні: вони, видиться мені, до великої призводять шкоди!

— Оцієї, що навпроти,— озвався писар,— ваша милость не зможе, мабуть, закрити, бо держить її значний чоловік; до того ж більше він сам за рік у карти програє, ніж із дому свого зиску має. От на костирнях та картярнях нижчого розбору може ваша милость свою владу показати: вони ж то найбільше шкоди приносять і найбільші скривають неподобства. У домах же значних панів та кавалерів не важаться шахраї знамениті до своїх махлярських штучок удаватися; а що згубна пристрасть до гри широко в громаді розпросторилась, то краще вже нехай люди грають у благородних домах, аніж у кишлі якого ремісника, куди заманюють фраєрів і до півночі або й за північ облуплюють їх до живого тіла.

— Про сеє, писарю,— перебив його Санчо,— можна ще багато чого сказати.

Тут до них наблизився стражник, тягнучи з собою якогось хлопця.

— Пане губернаторе, отсей молодик ішов нам назустріч, а як побачив слуг правосуддя, показав плечі і рвонувся навіткача, не кажи ти олень. Се, напевно, якийсь злочинець. Я кинувся навздогін, та якби він не спіткнувся і не впав, навряд чи я його наздогнав би.

— Чого ти, хлопче, тікав?

— А того, пане, щоб стражники не завдавали мені всяких питань,— відповів хлопець.

— Яким ремеслом бавишся?

— Я ткач.

— А що ж ти тчеш?

— Ключи до списів, з дозволу вашої милості.

— Ти, я бачу, із жартунів... Смішки тут мені строїш! Гаразд. Куди ти оце ішов?

— Свіжим повітрям подихати, пане.

— А де тут дишуть свіжим повітрям?

— Де вітер віє.

— Добре. До ладу кажеш, розумний, нічого сказать. Отож уяви собі тепер, що я

вітер і дую тобі в спину, поки не задую в тюрму. Беріть його і ведіть! Спатиме він у мене сю ніч без свіжого повітря!

— Овва, пане!— одказав хлопець.— Не можете примусити мене спати в тюрмі, як не можете й королем зробити!

— Як то не можу тебе змусити! — спитав Санчо.— Хіба ж я не маю влади замкнути тебе і тоді тільки випускати, коли захочу?

— Якби ви, пане, мали ще більшу владу,— сказав хлопець,— і тієї не стало б, щоб примусити мене спати в тюрмі.

— Як то ні?— обурився Санчо.— Ану ж, ведіть його не гаючись до [560] тюряги, хай на власні очі переконається, що не його правда. А щоб мав темничник задля користі своєї йому попуск попускати, заплатить дві тисячі дукатів кари, хоть би на один крок із в'язниці дав ступити.

— Усе то фрашки,— відповів хлопець.— Іще той на світ не народився, щоб примусив мене в тюрмі спати.

— Скажи ж мені, сатанча,— спитав Санчо,— може, ти янгола такого маєш, що тобі кайдани зніме, в які я тебе заб'ю?

— Ну-бо, пане губернаторе,— сказав тоді хлопець,— говорімо тверезо, по-діловому. Даймо на те, що ваша милость затокарить мене в тюрму і заб'є в кайдани та в диби, кине мене в глибку і накладе кару на темничника, коли той мене випустить; даймо на те, що темничник вас послухає — все одно, якщо я не захочу заснути на цілу ніч, то чи вистачить усієї влади вашої милості примусити мене заснути проти моєї волі?

— Правда його,— сказав секретар,— викрутився-таки, мудрик.

— Виходить,— підхопив Санчо,— ти не даси собі заснути на те тільки, щоб свою волю вволити, а не на те, щоб супроти моєї піти?

— Та звісно, пане,— сказав хлопець.— Щоб вам перечити, того мені й не снилось.

— То йдіть собі з Богом,— промовив Санчо,— спіть у себе вдома на здоров'ячко, пошли вам Боже добрий сон, я його не одбиратиму; тільки раджу вам надаліне жартувати з правосуддям, бо ті жарти колись боком вам вилізуть.

Хлопець той пішов, а губернатор справляв далі свою рунду. По якій там хвилі знов надійшли два стражники, що вели затриманого.

— Пане губернаторе,— доповіли,— се, хоть і в мужчинському пере-вдязі, не чоловік, а особа жіночої статі, та ще й непогана.

Двоє чи троє піднесли їй до очей ліхтарі, що освітили обличчя дівчини років так шістнадцяти, чи, може, трохи більше: волосся їй було вбране в зелено-золоту сіточку шовкову, а сама була вродлива, як та перлинонька. Оглянули її з ніг до голови: на ній оули панчохи черле-ного шовку, підв'язки білої тафти з френзлями-золоттям по краях, плюндри зеленого златоглаву, а під кунтушем чи козакином з такої самої матерії — куртка з тонкої білої в золоті тканини, на ногах білі чоловічі черевики; шпаги при боку не було, натомість коштовний кинджал, а на пальцях мала персні предорогі. Одне слово, дівчина всім припала до вподоби, але ніхто її не знав; місцеві мешканці здумати не могли, чия вона, а учасники жарту, що над Санчом витворявся, були здивовані

найдужче: ця зустріч не була в них запланована, і вони не знали, на яку й ступити. Санчо, вражений тої дівчини вродою, спитав нарешті, чия вона, куди йшла такої доби і що її схилило до того перев-Дягу. Дівчина спустила сором'язливо очі в землю і сказала:

— Не можу я, пане, привселюдно про те говорити, що я воліла б у секреті тримати. Одно тільки хочу, щоб ви знали: я не злочинниця якась і не безчесниця, а безталанна дівця, яку ревності присилювали знехтувати веління доброго звичаю.

Сее почувши, дворецький промовив до Санча:

— Скажіть, пане губернаторе, сим людям одійти набік, щоб ваша панянка могла вільно говорити все, що хоче. [561]

На губернаторів наказ усі зайві одступились, zostались лише дворецький, стольник та секретар. Опинившись у вузкому колі, дівчина вела річ далі:

— Я, панове, донька Педра Переса Масорки, тутешнього орендаря по вовні; він часто приходить у гості до мого батька.

— Тут щось не так,— перебив її дворецький.— Я добре знаю Педра Переса, і дітей у нього нема, ані сина, ані доньки; а ще ви кажете, що він ваш батько і ходить у гості до вашого ж таки батька.

— І я се помітив,— обізвався Санчо.

— Бачите, панове, я так розгубилась, що кажу сама не знаю що,— одказала дівчина.— А по щирій правді, то я — донька Дьєга де ла Лья-ни, котрого ваші милості всі, напевне, знають.

— Отеє вже схоже на правду,— одказав дворецький.— Я знаю Дьєга де ла Льяну, то пан значний і багатий, має сина й доньку; відколи ж повдовів, то ніхто в місті не може похвалитись, що ту доньку в образ коли бачив: батько держить її взаперті, і променю сонячному на неї не дає глянути, а славлять люди, що вона в нього пишна красуня.

— То правда,— сказала дівчина.— Ота його донька тут перед вами. А чи вже з мене така красуня, як люди славлять, чи ні, то ви, панове, мабуть, трохи розчарувались, мене побачивши.

По сім слові почала ревно плакати; секретар підійшов тоді до стольника і шепнув йому стиха на вухо:

— Мабуть-то справді щось важливе притрапилось цій панночці, що, будши такою вельможною, вийшла з дому такої доби і в такому одязі.

— У цьому нема жодного сумніву,— одказав стольник,— тим більше що й сльози її потверджують ваше припущення.

Санчо потішав дівчину, як уже там умів, словами і вмовляв розповісти сміливо геть-чисто все, а ми, казав, з дорогою душею поможемо, чим тільки наша мога.

— Тут така історія, панове,— почала дівчина.— Ось уже десять років, як поховано в сиру землю мою маму, і з того часу татко мій тримає мене взаперті. Службу Божу правлять у нас у домашній каплиці, і весь цей час я бачила вдень тільки сонце на небі, а вночі — лише місяць та зорі; я не знаю, що то таке — вулиці, майдани, храми, не бачу жодного чоловіка, окрім татка мого та брата, та ще того орендаря Педра Переса, що нас часом одвідує (тим я його й назвала була моїм батьком, щоб прізвище

своє'приховати). Отаке затворницьке життя, заборона з дому виходити, хоч би й до церкви, багато вже днів і місяців рве мою душу: захотілось мені страх світу побачити, принаймні хоть на те місто глянути, в якому я народилась; таке бажання, здавалось мені, не порушує правил пристойності, яких ми, панянки значного роду, дотримуватись маєм. Чула я про бої биків, про верхогони, про комедії, що. в театрі виставляють, та все розпитувала брата (він на рік од мене молодший), що воно таке, він мені поясняв, як умів, та ті пояснення ще більше піддавали мені охоти всі ті дива на власні очі побачити. Тоді — щоб уже скінчити оповідання про мою долю — почала я свого брата просити та благати, бодай була ніколи не просила й не благала...

І знову вдарилась у сльози. [562]

— Кажіть-бо далі, ясна панно,— обізвався дворецький.— Кажіть, що вам там притрапилось — ви ж бачите, усіх нас схвилювала ваша мова та сльози ваші.

— Мало вже мені лишилось казати,— промовила дівчина,— а більше, мабуть, плакати, бо неслухні бажання тільки до таких от сумних наслідків привести можуть, і ні до яких інших...

Так у душу до столъника врода дівоча запала, що він іще раз підвів ліхтаря свого, щоб нею знову полюбуватись: сльози, що вона проливала, здавались йому жемчужною росой на траві луговій, перлами оріян-ськими многоцінними, і він хотів уже, щоб нещастя її не таке було велике, як судити по плачу її та зітханнях. А губернатора нетерплячка брала; нехай би вже панянка не томила їх та кінця боржій доводила, бо надворі вже нерано, а міста ще он скільки обійти треба. Тоді вона, зітхаючи та схлипуючи, повела річ далі:

— Усе моє нещастя й безталання од того тільки пішло, що я впрохала брата, аби перевдягнув мене в свої хлоп'ячі строї і вивів мене вночі з дому, щоб я, поки татко спатиме, могла на місто подивитись; доти я його благала, поки не вволив моєї волі: прибрав мене так, як бачите, а сам у моє перебрався. То йому все так пристало, мовби на нього шите, а що йому ще й вус не засіявся, то чиста з нього вийшла панночка-вродливиця. Отож сеї ночі, годині так о першій, ми вийшли з дому, ведені недомислом дитячим, обійшли вже, вважай, ціле місто і хотіли додому вертатись, як побачили раптом людей громаду чималу; братик мій і каже: "Сестричко, то, напевне, рунда ходить; отож ноги на плечі та й біжи за мною, бо як упізнають, то їбуде нам лихо". Сєє сказавши, рвонув — ні, шугнув! — навікача, а я, перелякавшись, пробігла ступнів, може, шість чи сім та й упала, аж тут надбіг стражник і привів мене перед ваших милостей, мов нечемницю яку та негідницю, на позорище людям.

— Скажіть же, панночко,— озвався Санчо,— вам і справді нічого гіршого не трапилось? Ви ж говорили нам спершу про заздрощі, які нібито випровадили вас із дому.

— Ні, нічого мені такого не трапилось, і не ревнощі з дому мене випровадили, лише бажання світу побачити чи хоть на вулиці міста нашого подивитись.

Що дівчина правду казала, потвердилось невдовзі ось чим: сіпаки привели перед очі властей і брата її, що його один із них ухопив-таки, як він од сестри тікав. На ньому

була препишна спідниця й накидка з голубого адамашку, облямована золотою тасьмою; на голові не мав ані капелюшка, ані намітки якої, кучеряве волосся золотіло йому колечками. Губернатор із дворецьким та стольником одвели його набік, щоб сестра не чула, і стали його розпитувать, чого се він так нарядився; хлопець, збентежений та присоромлений, розповів їм те саме, що й сестра, що вельми врадувало закоханого стольника. Губернатор же сказав їм таке:

— Ясна річ, панове мої, що це вже нерозумна дитяча витівка, і не треба було стільки слів позавгорідніх, стільки сліз і зітхань, щоб про ті пустощі оповісти. Сказали б просто: ми, мовляв, отакі й такі, вийшли з дому батьківського вулицями пройтися, так собі, з цікавості, без жодного— [563] го іншого заміру,— то й ділу був би кінець без усіх оцих рюмів та хлипів.

— Правда ваша,— одповіла панночка,— але я така була заморочена, що просто не могла знайти відповідної мови.

— Нічого страшного,— сказав Санчо.— Зараз ми одведемо ваших милостей до отецького дому, може, вас там ще й кинулись. Та надалі не будьте лишень такими цікавими на походеньки: дівці воля то судома, вломи ногу, сиди дома; жінка куриці до пари — аби з двору, вже й пропала; хто хоче на когось подивитися, той себе хоче показать. Оце вам і вся.

Хлопець подякував губернаторові за ласку, яку він їм зробив, зволив-ши провести їх додому; недовго ж і водились, бо дім той був недалечко. Як прийшли, братик кинув крем'яшком у вікно заґратоване, тут же вийшла служебка, що на них чекала, і відчинила їм браму. Вони ввійшли, полишивши наше товариство в подиві. На вроду їхню та звичай добрий, на бажання їхнє світу побачити, за межі міста не виходячи — все те приписали вони віку їхньому молодому. Стольник, уражений у саме серце, вирішив завтра ж іти свататись до панянки, сподіваючись, що батько не відмовить йому, як особі, близькій до дука.¹ Санчові теж роїлось щось подібне в голові: одружити б десь трохи пізніше того паничка з Санчи-кою своєю... який же б то жених устояв перед губернаторівною?

На цьому й скінчився нічний обхід, а за два дні, як побачимо далі, скінчиться й Санчове урядування, що перекреслить і переверне всі його плани.

РОЗДІЛ L,

де з'ясовується, хто були ті чарівники та мучителі, що дали дуенї лупки, а Дон Кіхотові щипки та дряпки, а також пригоди пажа, що повіз листи до Терези Санчихи

Повідає Сід Ахмед, скрупульозний дослідувач щонайдрібніших обставин сієї правдомовної історії, що як виходила з свого покою донья Родрігес, аби до Дон Кіхота податися, товаришка її, що в однім з нею покої спала, теє постерегла; а що всі дуенї люблять такі речі визнавати, висліджувати та винюхувати, пішла за нею назирці потихеньку, що сердешна донья Родрігес нічого й не помітила; як же побачила, що та ввійшла в Дон Кіхотову кімнату, то зразу ж, по дуенському шепотин-ницькому звичаю, побігла до пані дукині: так і так, мовляв, донья Родрігес у Дон Кіхота в кімнаті. Дукиня сказала про те дукові і попросила дозволу піти туди з Альтісідорою подивитися, що

вони там роблять; дук дозволив, і дукиня вдвох з покойовою пішли тишком-нишком, обере-жненько ступаючи; дійшовши до дверей кімнати, спинились і чули все, про що там говорилося. Як почула дукиня, що блягузка донья Родрігес про її аранхуеські фонтани, не змогла далі терпіти, як і огуджена Альтісідора: сповнені обурення й жадоби помсти, вдерлись вони як стій [564] до кімнати та й дали ото доброго перегону і злорічниці-дуеньї і рицареві, що її слухав,— ніщо-бо так не розпалює гніву у жінок і бажання відплати, як зневага вроді їхній та пишанню. Дукиня розповіла про все те мужеві, на велику його втіху, і вирішила далі провадити жарти та смішки коштом Дон Кіхота: вислала пажу, того самого, що вдавав Дульсінею в тій сцені, де йшлося про її відчарування (про що Санчо, урядуючи, геть-чисто забувся), вислала, кажу, його до Терези Панси з листом од чоловіка; до того додала ще й листа від себе персонально та чималий разок коралів у подарунок.

Отож, повідає історія, паж той, хлопець бистрий і ручий, бажаючи догодити панству, подався охоче до Санчового села; не доїжджаючи до нього, побачив жінок громадку, що по річці хустя прали, і спитав, чи не скажуть йому, де тут живе така собі Тереза Панса, жінка Санча Панси, що служить за джуру в рицаря, званого Дон Кіхотом; на те питання з-поміж краль устала дівчина одна і каже:

— Та Тереза Панса то мої мама, а той Санчо Панса то мої панотець, а той лицар то наші пан.

— То ходіть, панянку, сюди,— сказав паж,— і проведіть мене до вашої мами: везу їй листа й подарунки од вашого татка.

— З дорогою душею, паночку,— відповіла дівчина чи, сказати б, під-дівча — виглядала років так на чотирнадцять.

І, кинувши прання своє на товаришку, скочила, як була, боса й простоволоса, перед коня пажевого і сказала:

— їдьте, паночку, оно наша хата край села, а мама мої дома: журяться, що давно вже нема вісточки од нашого панотця.

— Везу їй добрі вісті,— одказав паж,— буде за що Богові дякувати.

Отак біжком, навстриб, навскач добігла дівчина до села і, не заходячи до хати, гукнула:

— Виходьте, мамочко Терезочко, виходьте мерщій! Тут пан якийсь приїхав, везе нам од таточка листи і ще щось.

На той галас вийшла мати, Тереза Панса, з куделею в руці; на ній була сіра спідниця, спереду коротка, наче їй хто поли до страмного підрізав, такий самий сірий станик і сорочка з широким викотом. Була ще не яка стара (показувала під сорок), кріпка, дужа, туга й сухорлява. Побачивши доньку й пажа верхи на коні, спитала:

— Що тут, доню, робиться? Що се за пан?

— Слуга ласкавої пані, доньї Терези Панси,— відповів паж.

Сее сказавши, миттю скочив з коня і з виразом глибокої покори прикляк перед Терезою на коліно.

— Дайте мені, вашмосць, руки, пані моя ласкава, доньє Терезо! — промовив він.—

Хай я їх вам поцілую, як законній і правовитій сопрузі Дона Санча Панси, дійсного губернатора острова Гармадармії.

— Ой, пробі, паночку, не робіть того!— одказала Тереза.— Ніяка я не пані вельможна, а бідна собі селянка, дочка ціпов'яза і жінка джури мандрованого, а не якогось там губернатора!

— Ваша милость,— заперечив паж,— є достойна сопруга архі-достойнішого губернатора, а на доказ того прийміть, ваша милость, оці листи й подарунки. [565]

Тут же вийняв з кишені низку коралів із золотим замочком, повісив їй на шию і сказав:

— Оце вам лист од пана губернатора, а ось другий, і ці коралі, од пані моєї дукинї, що послала мене до вашмосці.

Тереза аж нестямилась, і донька її так само; нарешті дівчина сказала:

— Хоть ви мене ріжете, а це таки витворки пана нашого Дон Кіхота, він десь і дав татові губернаторство чи грапство яке, що то було все нахвалявся.

— Так воно і є,— сказав паж,— саме з поваги до пана Дон Кіхота настановили пана Санча на губернатора острова Гармадармії, як ви побачите з сього листа.

— Прочитайте ж мені його, панчику-дворянчику,— попросила Тереза,— бо прясти то я вмію, а читати — ані в зуб.

— Отак же й я,— додала Санчика.— Та постривайте лишень, піду покличу якого читаку, або пароха самого, або й бакаляра Самсона Карраска — вони раді будуть вісточці од татка.

— Нікого не треба кликати,— сказав паж.— Прясти то я не вмію, а читати — будь ласка. От я вам і зачитаю.

Та й прочитав їм Санчового листа — я його тут не наводитиму, бо ви його читали раніше; тоді вийняв другого листа, од дукинї, а в ньому писалось от що:

"Дорога моя Терезо! Високі прикмети мужа вашого, Санча, доброта його та бистрий ум спонукали мене й зобов'язали просити мужа мого, дука, щоб він доручив йому урядувати на острові, одному з багатьох, що ми посідаємо. Маю відомості, що урядує він, як той орел сизокрилий, чим я дуже задоволена, як і муж мій, дук; я вже не знаю, як дякувати Богові, що не помилилась я, вибравши собі такого губернатора; щоб ви, пані Терезо, знали, як важко тепер знайти доорого управителя! Нехай же мені тепер так гаразд од Бога діється, як ваш Санчо урядує.

Посилаю вам, любя моя, разок коралів із золотим замочком; воліла б я, щоб то були оріянські перли; та поклонись, як то кажуть, хоч кістю, аби з доброю мислю. Прийде час, ми спізнаємось краще, зійдемося ближче, то здобудемось на щось інше. Кланяйтесь од мене доньці вашій Санчиці, скажіть їй, нехай лаштується, бо думаю дати її заміж за значного чоловіка, що вона й незчується.

Казано мені, що в вашім селі родять лепські жолуді, то пришліть мені, спасибі вам, десяточків зо два, то мені од вас дорога пам'ятка буде; а ще пропишіть мені широко й розлого, як вам там живеться і ведеться. Коли вам чого треба буде, то кажіть — зараз і вродиться. З тим майтеся в Божій ласці.

Дано з сього замку. Ваша зичлива приятелька
Дукиня".

— Ой! — гукнула Тереза, вислухавши листа,— яка ж то добра, яка то мила й привітна пані! Із такими паніями я в огонь і воду піду, не то що... А оці наші, которі з полупанків, то така вже пиха — і вітер на них не подми! Іде до церкви, носа зажере, не кажи ти королева, а на нашу сестру то й не глянуть, щоб ока бува не загидити... А то ж така вельможна пані, шуточки — дукеня! — назива мене приятелькою, як до рівні промовля,— хай така висока буде, як на всю Ламанчу найвища дзвіниця! А що жолудів проха, то я їй, паночку, цілий кошіль пошлю, та ще таких буйних, що подивися-глянься! А тепер, Санчико, треба ж пана он пришанувати: коня попорай, із стайні яєць принеси, сала шмат добрий уріж, нагодуй його по-рицарськи: бо і вісті гарні нам приніс, і сам [566] собою такий бравий. А я тим часом піду сусідкам нашою радістю похвалюся, та й панотцю парохіві, та й майстрові Ніколасу, цилюрни-ку, що такі добрі завше були до твого татка.

— Зараз, мамо! — одказала Санчика.— Тільки, може б, ви дали мені тих коралів хоть половину, бо не така ж, гадаю, пані дукеня дурна, щоб ото все вам тільки присилать.

— Всі твої будуть, доцю,— заспокоїла її Тереза,— та хай уже я день чи два на шиї поношу, то ж буде серцеві утіха яка!

— Ще більша буде втіха,— сказав паж,— як вив'яжу я щось із сього клунка: тут у мене убір із щонайкращого сукна, що губернатор один тільки раз, на полювання йдучи, вдягав, а тепер посилає панні Санчиці.

— Дай йому, Боже, тисячу літ віку! — гукнула Санчика.— А другу чи й третю тисячу тому, що привіз!

Тим часом Тереза вийшла на вулицю з листами в руках і коралями на шиї,— так у ті листи тарабанила, ніби то бубон був; як побачила, що їй назустріч парох із Самсоном Карраском іде, заговорила, пританцьовуючи:

— Ниньки вже й ми, Богові дяка, не в бідних родичах ходим! Гу-береньку маєм! Ану ж попадись мені тепер Шляхтянка яка мальована, чи не втру я їй носа?!

— Що таке, Терезо Панса? Що се за дурниці, що то в вас за листи?

— І ніякі вам не дурниці, а листи осьдечки-о од дукеня та од губернаторів, а на шиї коралі, пацьорочки золотенькі, а сама я — губернаторша!

— Таке говорите, що Бог вас хіба розбере, а ми ні.

— Самі гляньте,— сказала Тереза.

І подала їм листи. Парох зачитав їх уголос, щоб і Самсон почув; ба-каляр поглянув на панотця, а панотець на бакаляра, дивуючись прочитаному; врешті Самсон Карраско спитав, хто тії листи привіз. Тереза запросила їх до своєї хати, щоб на посланця глянути — там такий панич, як гвоздик, привіз їй іще й дорожчого гостинця. Парох зняв їй коралі з шиї, туди-сюди глянув: справжні! Здивувався ще більше та й каже:

— Клянусь рясою, що в мене на хребті, не знаю вже, що думати й що казати про ті листі і дарунки: з одного боку бачу і руками чую — правдиві коралі; а з другого боку

читаю, що дукиня просить їй жолудів прислати два десятки.

— Оце вже справді — розбери та й знову склади! — сказав на те Карраско.— Ну ходім, подивимось на подавця сієї цидули; може, од нього довідаємось чогось певного про цю замороку.

Та й пішли утрюх до Терезиного дому. Там уже паж завдавав коню своєму оброку, а Санчика кришила сало гостеві на яешню — дуже він припав до вподоби хазяям і поставою своєю, і строем. Усі чемненько привіталися навзаєм; тоді Самсон спитав у пажа, що там чути за Дон Кіхота і за Санча, бо хоть і читали ми, каже, листи од Санча та Дукині, то все-таки сумніваємось — чи справді Санчо губернатором став, та ще й над островом: адже всі (чи майже всі) острови на Середземнім морі належать його величності королю. На те паж відповів: — Що пан Санчо Панса став губернатором, у тім жадного не може бути сумніву, а чи вже над островом, чи ні, того не скажу; досить, що в [567] тій місцевості живе більше як тисяча душ. А щодо жолудів, то мушу вам сказати, що пані моя дукиня така проста, така скромна: може не тільки у селянки жолудів попрохати, а й до сусідки по гребінця послати. Щоб ви, ваші милості, знали — арагонські дами, хоть би й найзначні-шого роду, не такі церемонні та бундючні, як кастильські, і до людей ставляться по-простому.

На цю розмову нагодилась Санчика — внесла яєць повну пелену і спитала в пажа:

— А скажіть, паночку, які ногавиці мій панотець носить, відколи губернатором став: з пишними бганками вгорі, чи як?

— Я щось не придивився,— відповів паж,— мабуть, що такі.

— Ой Божечку ж мій! — гукнула Санчика.— От би побачити татка в таких плюндрах! Воно мені од самої колиски снилось, щоб на таткові такі ногавиці були!

— Дасть Бог, ще й не те ваша милость побачить,— сказав паж.— Як він іще місяців зо два поурядує, то їздитиме з заслоною од сонця на виду.

Парох із бакаляром помітили, правда, що паж говорив не без глузів, але ж ті пишні коралі та вбрання мисливське, прислане Санчом (Тереза вже їм показала), свідчили про щось інше; проте вони посміялися-таки з дівочих забаганок, а тут іще й Тереза:

— Панотченьку,— каже,— може, там хто їхатиме в Мадрид чи в То-ледо, то нехай купе мені оті робронти пишні да розкішні, по самій моді і щонайліпші, бо мушу губернаторство мужеве шанувати, як умію, та й кариту хай достануть, бо, хоть не дуже й хотілось, до двору доведеться їхати: уже ж, мавши мужа-губернатора, мене на тес стане.

— Ще й як, мамо, стане! — раділа Санчика.— От якби-то вже не завтра, а сьогодні, щоб люди бачили, як я з паньматкою в кариті їду, а вони хай що-хотя кажуть: "Дивіться, мовляв, на нашу часниківну, як вона в кариті розсілася та розляглася, наче та папиха римська!" Так вони ж грязь топтатимуть, а мої ноги в сухому! А всім огудникам та осудникам — сіль та перчина! Аби мені тепло, нехай кажуть "пекло"... Добре я, мамцю, кажу?

— Ти доню, говориш, як у дзвони дзвониш! — відказала Тереза.— Таке добро, іще й більше, чоловік мій славний уже давно напроврочив. Ось уздивишся, дитино, він не то

що, а і в грапині мене виведе: тут, мовляв, аби почин, а там уже буде викший чин. Каже, було, твій тато (а він не тільки тобі, а всім приказкам батько): дають корівку — біжи по верівку; дають губернаторство — хапай, дають грабство — грабастай! Манять тебе гостинчиком, а ти його в тайстру! А що ж — спати будемо й мовчати, коли добра доля в вікно постука?

— Що мені по тому,— підхопила Санчика,— коли хтось, побачивши мене одягненою та гордовитою, що мені по тому, як хто скаже: "Пишається, як сучка в наритниках!" Нехай собі!

Слухавши такі речі, парох озвався:

— У мене таке враження, ніби оці Панси, всі в роду їхньому так і народжуються з мішком приповідок у тілі. Ще я жодного з них не бачив, щоб не сипали в розмові тими приказками направо й наліво.

— То правда,— сказав і паж.— Пан губернатор Санчо сипле їх,-мо.в [568] з рукава, хоч і не завжди до ладу, і те втішає пані мою дукиню і самого дука, вони їх вельми похваляють.

— Скажіть нам, пане, нарешті,— звернувся до нього бакаляр,— чи дійсно усе оте правда — що Санчо губернатором став, що є така дукиня на світі, щоб Терезі писала й подарунки їй посидала? Нам усе-таки не віриться, хоть ми й дарунки в руках тримали й листа читали. Чогось нам здається, що все це штучки Дон Кіхота, земляка нашого, який гадає, що все на сім світі чарами діється. Я б і сам оце вашу милість полапав і помацав, щоб переконатись, що ви не якийсь там фантастичний посланець, а людина з крові й кісті.

— Про себе, панове, можу сказати,— відповів паж,— що я справжній посланець, пан же Санчо Панса дійсно губернатор; пани мої, дук із дукинею, можуть давати і справді дали йому таку посаду, і він, як я чув, чудово справляє свою службу. А чи є тут чари, чи нема, то вже хай ваші милості самі вирішують. Оце і все, що я знаю, і можу присягнути на тому найдорожчим — життям моїх батьків, які ще, слава Богу, живі й здорові.

— Може, воно так і є, як ви кажете,— мовив бакаляр,— проте *dubitat Augustinus**.

— Сумнівайся хто хоч,— відповів паж,— а що правда, то не гріх: вона завжди над брехнею, як олива над водою, наверх випливе. А як ні, то *operibus credite, et non verbis***: нехай хто з ваших милостей поїде зі мною і на власні очі в тому пересвідчиться, чому уші віри не ймуть.

* Буквально: Августин сумнівається (латин.). Тобто: це ще підлягає сумніву.

** Вірте ділам, а не словам (латин.).

— Як кому вже їхати, то мені,— сказала Санчика.— Візьміть мене, пане, на коня у забедри, я поїду залюбки на панотця подивитись.

— Доньки губернаторів не мандрують отак самотою, а їздять у супроводі карет і ношів, з численною службою.

— Далєбі,— сказала Санчика,— мені все одно, чи на ослиці їхати, чи в кариті. З мене вередука не яка!

— Цить, дівко!— сказала Тереза.— Верзеш тут казна-що: ти краще слухай, що пан

каже. Який час, такий лас: поки твій батько був просто Санчо, ти була Санчика, а тепер, як він на губернатора вийшов, ти вже панночка — не знаю, чи так я кажу, чи ні.

— Донья Тереза каже добре, ще й надто,— мовив паж.— Але дайте мені чогось попоїсти, та й не баріться, бо думаю над вечір назад рушати.

Тоді озвався парох:

— Може б, ваша милость пішла причаститись до мене, бо хоть донья Тереза господиня гостинна, навряд чи зможе гідно пришанувати такого знакомитого гостя.

Паж одмагався спочатку, та потім таки погодився, і священник залюбки повів його до себе, щоб розпитати докладніше про Дон Кіхота та його подвиги.

Бакаляр захотівся був написати листи-відповіді для Терези, та вона не хотіла його до своїх справ мішати, бо мала Самсона за хитренького глузівника. Тож найшла собі за книш та яець двійко ченчика одного [569] письменного, і він написав їй два листи — один до чоловіка, другий до дуки ні, так достоту, як вона з своєї голови видихтувала: були ті листи, як то побачимо далі, не найгірші серед тих, що наводяться в сій знаменитій історії.

РОЗДІЛ LI

Про дальше Санчове урядування та про інші події, не такі вже й погані

Настав день після ночі губернаторського обходу; стольник всю ту ніч не спав, перебираючи в душі ризик за рисочкою вроду перевдягнутої панянки, гожість її та любість, а дворецький складав до самого світу письмовий звіт панам своїм про все, що тільки Санчо Панса говорив і діяв, дивуючись словам його і вчинкам, у яких нетям і розум переплітались дивовижним способом. Устав нарешті й сам пан губернатор; з наказу доктора Педро Суворія подали йому сніданок — повидла трохи та води холодної на чотири рази ковтнути. Радніший був би Санчо дістати натомість кусень хліба та винних ягід кетяг, але мусив хіть-не-хіть скоритися, дарма що душа боліла, а шлунок сердився: Педро Суво-ріо переконував його, що скупа й делікатна їда вигострює розум і тому найбільше підходить особам, що обіймають важливі посади й уряди, де сили розумові більше важать, ніж тілесні.

Од такої софістики терпів Санчо голодом непомалу і проклинав у думці губернаторство своє і тих, що його надали, але, поживившись отак нежонатим повидлом, мусив сідати за судові справи. А першою справою, що її підсунув чужинець якийсь (діялось те в присутності дворецького та інших прибічних), було ось яке питання:

— Текла собі, пане, річка повновода, володіння одне навпіл ділила... Добре уважайте, ваша милость, бо казус стався дуже важливий і нелегкий до розв'язання. Отож, кажу, перекинуто через річку моста, а коло мосту шибеницю поставлено і судню палату з чотирма аудиторами, що судили по закону, встановленому господарем тої річки й моста і всього того володіння. Закон же було в такий спосіб сформульовано: "Усяк, хто через сей міст з одного берега на другий переходитиме, має передовсім виявити під присягою, куди він і чого йде; хто присягне правдиво, того пропустити, а хто криво, того на поставленій отут шибениці без жадних одмовок смертю скарати".

Закон той з його суворими приписами всі знали, люди ходили через міст, і коли виявлялось, що присягали вони правдиво, їх пропускали. Та прийшов якось чоловік і, як одбирали в нього присягу, заявив, що на те тільки прибув, щоб його на шибениці повісили. Така заява збентежила суддів, вони так між собою міркували: "Як ми одпустимо сього чоловіка, то вийде, що він присягнув криво і мусить згідно з законом померти; як же ми його повісимо, то вийде, що правду він казав, присягаючи, і згідно з тим же самим законом ми мали б відпустити його на волю". Оттепер ми й питаємо у вашої милості, пане губернаторе, що мають судді чинити з тим чоловіком, бо вони й досі ще вагаються, не знають, на яку ступити. Прочувши [570] ж про гострий та високий розум вашої мидості, вони послали мене благати покірно, аби ваша милость зволила подати свою думку про сей заплутаний і непевний казус. На тее Санчо відповів:

— Правду кажучи, панове аудитори, що вас до мене прислали, краще були б не прислали, бо з мене чоловік не вельми гострий, а більше, мабуть, тупуватий; проте' повторіть мені, будь ласка, все діло ще раз, щоб я його розжував, тоді, може, щось і втну.

Прохач переказав усе те діло вдруге і втретє; тоді Санчо прорік:

— Скільки я розумію, річ тут, коротенько, ось яка: чоловік заявив під присягою, що йде вмерти на шибениці, і як він помре, значить, клявся правдиво, і по закону його мусять пропустити через міст; як же його не повісять, то він кривоприсяжник, і по тому самому закону винен смерті.

— Так воно все і є, як пан губернатор каже,— потвердив посланець,— ви до самої глибини збагнули суть справи, і ніяким сумнівам тут місця немає.

— А коли так,— сказав далі Санчо,— то тую половину чоловіка, що правдиво присягалась, пропустити, а тую, що збрехала, повісити; таким чином закон про перехід мосту буде сповнений кап-у-кап.

— Бачите, пане губернаторе,— заперечив посланець,— то ж треба буде чоловіка надвое поділити, на частину правдиву і на частину брехливу, а як його поділиш, то він неодмінно помре, і цим порушаться умови закону, а їх же треба за всяку ціну додержати.

— Тоді слухайте, добродію, сюди,— сказав Санчо.— Або я вже зовсім осел, або той чоловік однаковісінько заслуговує і на життя, і на смерть: правда його виправдує, а брехня засуджує. А коли так, то скажіть панам аудиторам, що вас до мене прислали: якщо шальки терезів і на засуд, і на виправдання рівно важаться, то чоловіка треба пустити на волю, бо завше річ похвальніша добро, а не зло творити. Я дав би це вам і на письмі, власним підписом засвідчивши, якби вмів писати; і знайте, що се я не з своєї голови узяв, а згадав одну пораду, що мені їх багато надавав пан мій Дон Кіхот уночі перед тим, як мав я на сьому острові на уряд заступати; якщо, каже, правосуддя вагається, чи сюди, чи туди, то нахиляйся, каже, до милосердя. І як бачите, Бог мені погодив і насунув ту пораду на думку; якраз воно до шмиги і припало.

— Воістину так,— сказав дворецький.— Навіть сам Лікурґ, гадаю, що встановив

закони лакедемонянам, не міг би дати кращого присуду, ніж великий Панса. На цьому сьогоднішнє судочинство кінчається, і я дам наказа, щоб панові губернатору подали обід на його власний смак.

— Оце воно, оце по-моєму! — вигукнув Санчо.— Мене тільки добре погодуйте, а тоді всі оті казуси-мазуси хай хоть цебром-відром іллють-ся, я їх у три мига впораю!

Дворецький додержав слова, аби сумління не мучило його, що такого мудрого губернатора голодом заморив; крім того, він гадав сієї ночі кінчити всю ту комедію — мав, згідно з наказом, витворити ще одну, останню вже штуку. Отож Санчо попоїв добре, всупереч правилам і афоризмам доктора Суворія, аж тут, коли саме прибирали зі столу, [571] в кімнату ввійшов гонець із листом Дон Кіхота до губернатора. Санчо велів секретареві, щоб прочитав того листа спочатку про себе, а як не буде в ньому нічого такого секретного, то тоді вже і вголос. Секретар пробіг очима листа і мовив:

— Можна читати вголос, бо речі, що пан Дон Кіхот пише до вашої милості, заслуговують на те, щоб їх видрукувати чи викарбувати золотими літерами. А пише він ось що:

"Лист Дон Кіхота з Ламанчі до Санча Панси,
губернатора острова Гармадармп.

Боявся я, друже Санчо, вістей про твої дурощі та недбалощі, аж тут надійшли новини про мудрі твої справи, за які я немало складаю дяку небові, що може вбогого піднести з гною, а дурня мудрим учинити. Кажуть мені, що правиш ти по-людськи, але до себе, з приниженості своєї, ставишся по-свинськи; так от, зваж, Санчо, на тее, що сама повага посади вимагає, а часом і велить іти всупереч смиренності власного серця: обрання персони, наділеної високою владою, повинне відповідати тому, що вона репрезентує, а не свідчити про якісь там смиренницькі нахили. Вдягайся гарно, сказано — вбери пень, буде хорошень. Не кажу, щоб ти носив надміру розкішно розцяцьковані шати чи, будучи судією, вдягався як вояк — убирайся, як того вимагає посада твоя, чепурно і пристойно.

Щоб з'єднати собі любов народу, яким правиш, подбай, між іншим, про такі дві речі: перше — будь увічливим супроти всякого (хоть я тобі, здається, про се вже казав), а друге — старайся створити достаток усякого харчу, бо ніщо так не збурює сердець убогого люду, як голод і нестатки.

Не видавай багато розпоряджень: як же видаси якесь, гляди, щоб було розумним, а надто дивись, щоб його виконувано й додержувано, бо то вже ніяке не розпорядження, коли його не слухають: виходить ніби так, що правитель мав досить розуму і влади, щоб видати закон, але не має сили примусити його шанувати; отак суворий, та не додержуваний закон стає пеньком, що царював над жабами; спочатку вони його боялись, а потім стали зневажати й танцювали по ньому.

Будь батьком для чеснот і вітчимом для пороків. Не будь ні занадто суворим, ні занадто м'яким, тримайся середини між сих двох крайнощів, бо саме в цьому полягає мудрість. Ходи по тюрмах, по ятках різницьких, по базарах, бо присутність губернатора в таких місцях багато важить: вона втішає в'язнів, що сподіваються швидшої волі, лякає

різників, щоб з терезами не махляли, і наганяє жаху на шахрайок-переку-пок. Боже тебе боронь проявити коли скнарість, жонолюбство чи ненажерність (хоч я й не вірю, щоб у тебе були такі лихі прикмети), бо як помітять підданці твої і прибічники за тобою таку слабину, то з того ж кінця по тобі і вдарять, аж поки не скинуть тебе у прірву погібелі. Читай і перечитуй, думай і передумуй над тими порадами й настановами; ти знайдеш у них (якщо ними керуватимешся) цінну допомогу, що полегшить тобі долати труднощі й складнощі, які щокроку чигають на губернаторів. Пиши панам своїм, вияви їм свою вдячність, бо невдяка — то донька пихи і один із найбільших відомих нам гріхів; людина ж, яка виявляє вдяку своїм добродійцям, покажеться такою ж і перед Богом, що її власкавлює всякчас і вщедряє.

Пані дукиня послала гінця з твоїм убором та ще одним дарунком до жінки твоєї, Терези Панси; з хвили на хвилю чекаємо відповіді. Я оце був трохи нездужав з приводу катавасії, що вшкодила мені носа, та все минулось: хоч є чарівники, що мене напастують, та є ж і такі, що виручають.

Сповісти мене, чи той твій дворецький справді був заплутаний в історію графині Трифалдистої, як ти був запідозрив, та й взагалі давай знати про всі твої справи — воно ж тут зовсім недалеко, тим більше що я надумав покинути якнайшвидше моє теперішнє бездіяльне життя, бо не для такого уродився.

Тут навинулось мені одне діло, од якого, напевне, відпаду ласки сих наших панів; воно-то мені наче й неприємно, а як подумаєш, то й не дуже: мушу-бо, кінець кінцем, дбати про виконання мого рицарського обов'язку, а не про те, як би кому догодити, згідно з цією приказкою: *Amicus Plato, sed magis arnica veritas**. Я зацитував її по-латинському, [572] бо гадаю, що ставши на губернаторство, ти вже цю мову вивчив. Зоставайся з Богом, нехай він тебе хоронить від того, щоб будь-хто мав до тебе жаль.

Твій друг, Дон Кіхот з Ламанчі".

* Платон мені друг, та істина дорожча (латин.).

Санчо пильно вислухав того листа, а всі присутні похвалили те писання, що яке то, мовляв, мудре; тоді губернатор у себе в кімнаті вирішив не відкладаючи відповісти панові своєму Дон Кіхотові, велівши писареві писати геть-чисто так, як він казатиме, без жодних додатків і пропусків. Відповідь, отже, була така:

"Лист Санча Панси до Дон Кіхота з Ламанчі.

Діла в мене того, діла, аж голова біла: нема коли й потилиці почухати, не то що, нема коли й нігті підстригти, нехай уже ростуть собі, скільки Бог попустить. Се я вам проти того кажу, паночку мій дорогесенький, щоб ви не турбувались, що досі не подав вашій милості вістки, чи добре чи тяж зле ведеться мені на моїм уряді, де мені більше доводиться голодом терпіти, аніж коли ми з вами удвійзі тинялися пущами та пустовищами.

Писав оце до мене пан мій дук, що, каже, пробрались на сей острів шпиги якісь, що мають мене вбити, та поки що розкрив я тільки одного доктора: найнявся тут погубляти всякого губернатора, котрий тільки сюди приїде; звать його Педро Суворіо, а родом сам із села Гетьвідсіля — уже з самого назвиська знати, вважайте, що з його,

руки смерті поживеш! Той доктор сам про себе каже, що не ті хороби лікує, які єсть, а тим запобігає, які можуть прийти; а ліки в нього все ті самі — голодування та недоїдання, поки з людини одна снасть зостанеться, а воно ж худорба од трясці не краща. І так він мене тим голодом доймає, що хоть сядь та й плач: думав я, уряд приймаючи, гаряче поїсти, холодно попити, на пухових перинах між галанських простирадел полежати, а натомість мушу відбувати покуту, мов скитник який; тим же що я тую покуту нехотя відбуваю, боюся, що кінець кінцем ухопить мене лихий хапун.

Досі я за службу мою ані плати не мав, ані підплати не брав, і дивую вже, що воно за знак: казано ж бо мені, що як мав заступати на сей острів який губернатор, то люди давали було йому чи теж позичали велику силу грошви; та воно і скрізь така заведенція, не тільки тут.

Обходячи тої ночі острів, спіткав я гарненьку панянку в хлопчачому перевдязі і брата її, вбраного по-дівчачому; у тую дівчину закохався мій стольник і гадає взяти її за себе (так він сам сказав), а того хлопця я наглянув собі на зятя; сьогодні ми обидва втілимо в пуття наші думки з батьком тих дітей: це такий собі Дьєго де ла Льяна, чоловік значного і старохристиянського далі нікуди роду.

Ходжу я й по базарах, як ото радить ваша милость; учора викрив там одну перекупку, що свіжими горіхами торгувала: перевірів, аж вона їх свистунами та червивцями попереисипала, що півкірця тільки годящих, а півкірця ні; то я всі ті горіхи школярам оддав, вони вже розберуться, де які, а перекупці велів, щоб два тижні на базар і очу не являла. За сей присуд мене вельми похваляли, бо нехай знає ваша милость, що в сім місті недобра ходить про тих перекупок слава: усі вони, мовляв, наголо люди безсовісні, безсоромні та безецні — і я тому вірю, бо сам таких у багатьох місцях набачився.

То добре, що пані моя дукеня, як ви кажете, написала листа жінці моїй Терезі, ще й гостинця послала; постараюсь і я слушного часу їй чимось оддячитись. Поцілуйте ж її, пане мій, руки од мене і перекажіть, що не в дірявий міх вона стільки добра всипала — се я докажу ділом.

Не хтів би я, щоб ваша милость у спірку заходила з моїми панами: як ви з ними розплюєтесь, то воно, звісно, на мені окошиться. Куди не кинь, то ж таки буде не гаразд: самі радите мені, щоб я вдячним був, то де ж би ваша милость мала бути невдячним супроти людей, що вам стільки ласки явили і вас у своїм замку так гойно гостили.

Про тую котовасію щось я не дуже дотумкав: мабуть, то знов якісь витворки, що вам лихі чарівники раз у раз витворяють: ну та як побачимось, то вже видніше буде.

Думка була послати вашій милості якогось гостинця, та хто зна, що його й посилати: хіба сцикалок бузинових до свинячого міхура (в нас на острові такі ловкі виробляються, Що ну!). Та як довше побуду на уряді, то пришлю, мо', що й путніше — чи то вже справа, чи зліва.

Якби мала моя жінка Тереза Панса мені що написати, то заплатіть, спасибі вам, посланцеві, а листа мені перешліть — дуже кортить дізнатися, що там дома діється, як

там [573] жінка й дітки. А по сім слові боронь вас Боже од тих чарівників, недоброхитників ваших, а мене рятуй (та чи порятує ж?) добром та миром од сього врядування, бо ще той доктор Педро Суворіо своїм куруванням у могилу мене вжене...

Покірних вашої милості губернатор Санчо Панса".

Секретар запечатав листа і тут же одіслав його з гінцем; тим часом Санчові глузівники радили вже раду, як його з губернаторства скинути. Весь той вечір Санчо трудився, складаючи устави про благоустрій свого нібито острова: заборонив перебування на ньому перепродувачів усілякого харчу, розпорядився допускати на продаж вина з будь-яких країв, з тою, одначе, умовою, щоб завше вказувано, з яких саме земель вони походять, аби належну скласти їм ціну згідно з їхньою якістю, смакотою та славою: хто б же важився вино водою розбавляти чи під фальшивим іменем продавати, тих карати на горло; потім знизив ціни на всіляке взуття, особливо ж на черевики, бо вони, на його думку, аж надто вже підскочили; врегулював платню слугам, що на всяких побігеньках служили; наклав тяжкі грошові кари на тих, що то вдень чи вночі сороміцьких та непристойних пісень співали; заборонив сліпцям виспівувати канти про чудеса, якщо вони не мали посвідчень про правдивість тих чудес — йому-бо здавалось, що більшість тих сліпецьких співів були про дива вигадані, на шкоду правдивим; завів і настановив стражників над бідними, не для того, щоб їх переслідували, а щоб допевнялись, чи то справді вбогі, бо під покривкою вдаваної вбогості чи фальшивого каліцтва буяли зчаста ручого плеча злодюги та здоровегип'янюги. Одне слово, видав чимало мудрих розпоряджень, що й досі в тій місцевості зберігаються під назвою "Устави великого губернатора Санча Панси".

РОЗДІЛ LI,

де оповідається пригода другої дуенї Гореслави чи Терпелихи, званої інакше донья Родрігес

Повідає далі Сід Ахмет, що як уже оклигав Дон Кіхот після тієї дряпанини, став він думати-гадати, що життя, яке він у сьому замку провадив, суперечить правилам того рицарського закону, до якого він належить, то й поклав собі прохати дозволу в дука з дукинею їхати до Сарагоси, бо там уже мали от-от початися урочистості, де він гадав здобути обладунок, що ним нагороджується переможця турніру. Сидів він ото за столом із дуком та дукинею і збирався якраз завести річ про той дозвіл, аж тут дверима до світлиці увійшло дві особи (як потім виявилось, жіночої статі), окриті жалобою з ніг до голови; одна з них наблизилась до Дон Кіхота, брязнула йому до ніг, припала до стіп устами і почала зітхати так сумно, так жалісно та болісно, що всі, дивлячись на неї і слухаючи її, аж розгубились; хоть і думали дук з дукинею, що то знов якась витівка челяді їхньої проти Дон Кіхота, але побачивши, як ревно тая жінка зітхала, стогнала і плакала, здивувались уже й засумнівались. Тоді зворушений Дон Кіхот підвів тую жінку і казав їй розкри— [574] тись та появити з-під покривала заплаканий вид; так же вона й зробила, показавшись — хто б міг подумати? — доньєю Родрігес, дуеньєю сього дому, а другою жалібницею була її донька, зведена й зраджена сином багатого селянина. Всі дивували тому великим дивом, та найбільше господарі дому: хоч мали її за жінку

благувату і лобом нешироку, та не гадали, що здатна вона аж на такі дурниці. Нарешті донья Родрігес звернулась до своїх панів такими словами:

— Нехай ваші вельможності дозволять мені з ласки своєї розмови-тися трохи з сим рицарем, аби могла я добром вийти з халепи, що натворив нам зухвалий і злодумний мугир.

Дук відповів їй, нехай собі розмовляє з Дон Кіхотом скільки захоче. Тоді жінка обернулась до рицаря з такими речами:

— Скількись день тому, зацний рицарю, оповіла я вам про кривду і зраду, що один лихий паробок учинив любій та коханій доньці моїй, яка стоїть оце перед вами, і ви обіцяли-сте мені обстати за неї і направити завдану їй кривду, аж се внесено мені в уха, що ви збираєтесь покинути сей замок і шукати собі пригод, пошли вам їх Боже; тож хотіла б я, щоб ви, перш ніж із цих місць п'ятами наживати, викликали-сте на герць того зухвалого хлопа і примусили-сте його взяти шлюб з моєю донькою, аби він дотримав і додержав слова, що дав їй перед тим, як спокусити — допевнитись справедливості у пана мого дук, то все одно, що просити "дай, вербо, груш", а яка тому причина, я вже по всій щирості сказала вашій милості раніше. По сій же мові дай вам Боже всілякого здоровля, а нам не уймай своєї ласки та оборони.

На сії речі одказав їй Дон Кіхот вельми поважно й напушисто:

— Достойна дуеньє, впиніте, чи краще б мовити, осушіте ваші сльози і ощадіте ваші зітхання: я-бо беру на себе оборону честі вашої доньки, якій годилося було б не так легко діймати віри закоханцям, що zde-більша на обіцянки скорі, а на виконання їх неспішні; тож із дозволу пана мого, дук, я зараз же вирушу на пошуки того безсердечника, знайду його, викличу на герць і вб'ю, якщо він одмовиться вчинити так, як обіцяв — адже головне в покликанні моєму то прощати смиренним і карати гордовитих, тобто рятувати нещасних і нищити немилосердних.

— Не треба вашій милості клопотатись пошуками парубка, на якого скаржитесь поштива дуенья,— промовив дук.— Не треба також просити в мене дозволу викликати його на герць: ви вже, вважайте, викликали його, я передам той виклик, він повинен його прийняти і, з'явившись в сей мій замок власною персоною, стати з вами до бою; тут я забезпечу вам обом вільне й певне бойовище з дотриманням усіх умов, до подібних обставин належитих, трактуючи обох перебіійців з рівною справедливістю, як то й повинні чинити можновладці, що надають герцівникам можливість зустрітись в межах своїх посіlostей.

— З такою безпекою і з призволінням вашої світлості,— сказав Дон Кіхот,— оголошую, що тим часом складаю з себе своє шляхетство, опрошуюсь і підладнуюсь до простоти винуватця, чинячись йому рівним і уможливлуючи йому таким робом стати зо мною на герць; ото ж хоть його тут і немає, я викликаю і визиваю його за те, що підло ошукав отсю нещасницю, котра була дівицею, та з його причини такою не єсть: [575] тож нехай або сповнить обітницю свою і стане їй законним малжонком, ! або згине в сій мономахії.

Сее сказавши, зняв із руки пальчатку й кинув насеред світлиці; дук, підняв її,

заявивши, що приймає, як перше казав, сей виклик за свого васала і призначає поєдинок на шостий від сьогодні день; відбудеться ж' він у дворі сього замку, зброєю нехай буде звична рицарська справа: спис, щит і кольчуга з усяким належним риштунком, без будь-якої омани, хитрощів та химород — те все мусять оглянути й перевірити герцо-ві судді.

— Але передовсім,— вів далі дук,— ся статечна дуенья й ся нестатечна панянка повинні передати повновласть у сій справі в руки сеньйора Дон Кіхота, інакше нічого не зробиться і виклик не дійде до належного skutku.

— Авжеж, передаю,— похопилася дуенья.

— І я так само,— додала дочка, заплакана, засоромлена і знічена. Коли про все те домовились і дук надумався вже, що має в сій справі

чинити, обидві жінки-жалібниці вийшли, а дукиня розпорядилась, щоб їх трактовано не як слугинь, але як дам у пригоді, що прийшли до сього замку шукати справедливості; їм одведено окремий pokій і слуговано мовби чужинкам, аж уся челядь дивувалась, чим то скінчиться тая дурість і тее нахабство донї Родрігес та її легкодумної доні.

Поки те здіалось, аж гульк — до світлиці увійшов, ніби навмисне, щоб дати веселий кінець обідові, той паж, що його послано було з листами й гостинцями до Терези Пансихи, жінки губернатора Санча Пан-си. Дук із дукинею вельми тому врадувались — кортіло їм швидше дізнатись, як то йому їздилося, от вони й давай допитуватись, але паж сказав, що прилюдно та ще й коротким словом про се не розкажеш, тож нехай панство з ласки своєї дозволить відповісти все згодом і наодинці, а поки що хай полюбуються отсими листами. Добув із кишені два листи й подав до рук дукині. На одному надписано: "Лист до пані моєї дук-ні такої — не знаю якої, туди — не знаю куди", а на другому: "Чоловікові моєму Санчові Пансі, губернаторю острова Гармадармії, пошли йому Боже вік довший, як мені". Дукині, як той казав, душа горіла швидше б того листа прочитати; вона розгорнула його, перебігла очима і, побачивши, що можна його й прилюдно оголосити, зачитала:

"Лист од Терези Пансихи до дукині.

Дуже врадував мене, панійко моя, той лист, що ваша вельбучність до мене написали: я його ждала, як соловей літа. Коралів низка добра, та ще й дуже, а мисливський убір чоловіка мого теж незгірший. Все наше село страх як радіє, що ваша вельможність вивели на губернатора сопруга мого Санча,— хоть тому ніхто й не віре, а найпаче парох, майстер Ніколас, цилюрник та ще бакаляр Самсон Карраско,— та воно мені без інтересу: коли вже так сталось, то нехай кожне каже, що кому хотя. Якби не коралі та не убір той, я б і сама була не пойняла віри; у нас-бо в селі всі мають чоловіка мого за телепня; яке вже там йому старшинування — хіба над отарою кіз. Нехай же його Господь напу-тить і наставить, щоб і йому, і дітям його краще було.

Я, панійко моя кохана, надумала оце з дозволу вашої милості (як єсть, то шелесть!) поїхати до вашої президенції, та ще й у кариті, на зло всім завидющим очам, нехай вони повилазять; тож благаю вашмосці веліти мужеві мойму, аби прислав мені грошенят

дещицю, та ще й добру, бо при дворі ж витрати великі: за хлібину реал дай, а за хунт м'яса тридцять мараведі (шуточки!). Як же він не захоче, щоб я їхала, то хай сповістить зарані, бо вже мені тая мандрівочка пахне; товаришки мої та сусідки кажуть, що як ми з доч— [576] кою до двору приїдемо одягні та ошатні, то більше знатимуть мого чоловіка по мені, аніж мене по йому, бо люди ж питатимуть: "Що то за панії в кариті сидять?", а слуга мій одкаже: "То жінка й дочка Санча Панси, губернатора острова Гармадармії"; воно буде і Санчові слава, і мені повага — і в Римі, й за Римом.

Жаль мені, та ще й дуже, що жолуді в нас сього літа не зародили, та все-таки посилаю вашій високості з півмірки, сама в ліс ходила і брала-вибирала, котрі більшенькі: ех, думаю, якби ж вони були вбільшки як струсячі яйця!

Нехай же ваша препишність не забуває писати мені, а я вже вам неодмінно одпишу, і як мені ведеться, і що діється в нашій селі, де лишаючись благаю Пана Бога, щоб вас хоронив і мене не забував. Санча, донька моя, і синок мій цілують вашій милості руки.

Тая, що не писати вашмосці,
а в образ бачити Ті воліла б,
покірниця ваша Тереза Панса".

З великою втіхою вислухали всі присутні Терезино лист, з найбільшою самі господарі; тоді дукиня спитала Дон Кіхота, чи не гоже було б розпечатати й листа до губернатора: то, мабуть, теж буде незгірший. Дон Кіхот уволив її волю і розліпив листа. А написано було в ньому от що:

"Лист од Терези Панси до свого чоловіка Санча Панси.

Листа твого одібрала, Санчику мій любчику, і клянуся тобі, і божуся, як щиро християнська душа, що за малим Богом з тої утіхи не здуріла. Слухай сюди, чоловіче: як почула я, що ти на губернатора вийшов, то мало душі не пустилась; недурно ж кажуть, що од несподіваної радості мруть часом, як од тяжкого горя. А Санчика, доця твоя, на радощах аж усялася. Убір, що ти прислав, мала перед очима, коралі, що дукеня подарувала — на шиї, листи в руках, тут же й посланець стоїть, а мені все здається, що то сон наснився: ну де ж таки, думаю, щоб козопас та на острівного губернатора вискочив? Пам'ятаєш, дружино моя, як мої мама було кажуть: "Живи довго, то й побачиш много". Що ж, поживу ще трохи, то, може, діждуся, що ти й на самого орендаря чи на збірщика вийдеш; то, правда, служба гака, що чорт би їх лихих побрав, та вже чи с'як, чи так, а грошики капатимуть. Ласкава пані наша дукеня скаже тобі про моє бажання їхати до президентії: подумай про се і дай знати, чи воно до шмиги буде. Постараюсь честі тобі наддати, їдучи кари-гою.

Єгомость наш і бакаляр, та й паламар туди ж, не вірять, що ти губернаторюєш, кажуть, що то все вигадки й химери, як і всі панові Дон Кіхотові штуки; а Самсон так хвалиться, що знайде вас і виб'є тобі з голови губернаторство, а панові з мозку шаленство. Та я собі сміюся, тільки на коралі люблю та думаю, як би твій убір доньці на сукню перешити.

Послала трохи жолудів панії моїй дукені; чом вони, гадаю, не з щирого злата? Пришли ж і ти мені перел яку низку, якщо вони на тому острові водяться.

У нас тут у селі новина: Скаліїха дала свою дочку за квачомаза якогось, що приїхав сюди малювати що набіжить; поєднав його лавник намалювати герба королівського на ратуші, маляр заправив аж два дукати, і щоб наперед. Крутився з тиждень, а намалював пшик: не хочу, каже, таких марниць малювати, та й вернув гроші. А женився ж як майстер, що має ремесло в руках; правда, він кинув уже свого пензля і взявся за мотику: робить у полі аж гай гуде. Педра Вовчури син перший чин прийняв і тонзуру собі вистриг, у духовні хоче податись; як зачула про тее Мінгілья, Мінга Пищала небога, зараз його іапівзвала, що, каже, обіцявся на їй женитись; подекують злії люди, що вона од його в тяж зайшла, а він руками й ногами не туди.

Оливки сей год не вродили, то й оцту по всьому селу ані цяти. Проходила проз наше село солдат компанія, то троє дівчат наших таки сільських з ними помандрували: не скажу которі, бо, мо', ще й вернуться і люди їм трапляться, що візьмуть їх, дарма яка слава. Санчика мереживо мережить, за день цілих вісім мараведі замережує та в скарбонку шай складає, на придане б то: да вже тепер, як губернаторівною стала, то матиме од тебе віно, і робити не треба. На майдані криниця висохла, а в шибеницю грім ударив, та вже лихо з нею.

Жду од тебе одвіту, та пропиши, чи їхать мені до президенції, чи ні. За тим пошли тобі Боже віку довшого, як мені, або й такого самого, бо не хтіла б я на сім світі тебе сиротою zostавити.

Жінка твоя Тереза Панса".

Обидва листи похвалено; було там немало сміху, чуда та дива. На довершення всього прибув гонець із Санчовим листом до Дон Кіхота; прочитано вголос і того, і дехто вже почав сумніватись, чи справді Санчо такий уже дурний. Дукиня пішла розпитати у пажу, як там йому їзди-лось у Санчове село; той розповів усе докладно, не минаючи ані жодної дрібниці, і передав їй жолуді та ще сиру, що Тереза переслала, такого доброго, що і в Трончоні не знайдеш. Герцогиня прийняла те все з великою радістю, де ми її й полишимо, щоб оповісти про те, як скінчилось урядування великого Санча Панси, хвали і слави всіх остров'яних губернаторів.

РОЗДІЛ LIII

Про невеселий кінець і край Санчовому врядуванню

"Тяжко помиляється той, хто гадає, нібито світові речі перебувають завжди в тому самому стані; навпаки, життя точиться, здається, по колу або ж кругойдучо: за провесною йде весна, за весною літо, за літом осінь, за осінню зима, а за зимою знову провесна, отак і крутиться час ненастанним кругобігом; тільки життя людське летить до кінця свого за вітра прудкіше, без надії оновлення, хіба що в житті потойбічнім, якому нема кінця-краю". Так каже Сід Ахмет, філософ магометанський, бо плинність і непостійність земного життя у протигагу безконечності життя вічного, на яке уповаємо, розуміли і люди, не просвічені правди-вою вірою, але осяяні світлом природи. Наш автор говорить так стосовно раптовості, з якою скінчилося, звершилося,

здиміло й загуло Санчове урядування.

Отож сьомої ночі з того часу, як на уряд заступив, лежав Санчо у своєму ліжку, по горло ситий — не хлібом і вином, ні! — всім тим су-дінням і рядінням, видаванням законів та указів; незважаючи і не дивлячись на голод, сон уже починав skleplyти йому повіки, як раптом почувся страшенний гук дзвонів, гомін і галас: весь острів, здавалось, от-от кудись западеться. Санчо підвівся на ліжку і став пильно наслухати: що воно, думає, таке, відкіль той галас і гуркотнеча? А до тих дзвонів та криків прилучилися ще суремна яса та бій барабанний; ще більше розгубився й перелякався бідолаха, встав із ліжка, вступив у капці (бо підлога вогка була) і, не нахопивши на себе навіть халата чи іншої якої вдяганки, став у дверях свого покою, аж бачить — по коридорах снують люди, душ двадцять, з палаючими смолоскипами та голими мечами в руках, і всі щодуху репетують:

— До броні, пане губернаторе, до броні! На острів напав незчислений ворог, і всі ми пропали, якщо ваша звага й одвага нас не порятують! [578] З тим диким галасом і гамом підбігли всі до дверей, де стояв Санчо, оглушений і ошелешений всім тим, що чув і що бачив; тоді один з тих гукнув:

— Ваша милість, узбройтеся негайно, бо й самі загинете, і весь острів разом з вами!

— Як же мені узброюватись,— одказав Санчо,— коли я нічого не тямлю ні в зброї тій, ні в обороні? До сього діла більше мій пан Дон Кі-хот удатен: той — раз-два, усіх упорає і усьому дасть ради, а я, грішним ділом, у сій музиці ні бе, ні ме.

— Е, пане губернаторе,— каже другий,— так не годиться. Узбройтеся, ми тут маємо всячину і до наступу, і до оборони, виходьте на майдан і станьте нам за полководця і за рейментаря, як воно й належить по уряду вашому.

— Ну гаразд,— одказав Санчо.— Узбройте вже мене як самі знаєте.

Тут де вродились два щити великі, і вони наклали йому прямо на сорочку, не дали і вдягнутись, один щит спереду, другий іззаду, пропустивши руки крізь два спеціальні отвори, і міцно обв'язали вірьовками, та так туго, що замуrowаний і зашнурований герой наш стояв випростаний як веретено — ані коліна зігнути, ані кроку ступити. В руку всунули йому списа, він оперся на нього, щоб не впасти. Нарядивши його отак, веліли йому йти попереду, вести їх усіх і додавати духу до бою: з такою провідною зіркою, такою світовою зорею, таким світильником, казали, справа їхня на добре вийде.

— Як же мені, бідному, нещасному, йти,— забідкався Санчо,— коли так мене у шори та швори взято, що й коліньми не поворухну? Зробіть хіба ось що: візьміть мене на руки та чи вже ставма поставте, чи впоперек покладіть при яких дверях, я вже їх боронитиму як не списом, то хоч би тілом своїм.

— Та ні, пане губернаторе,— каже третій.— Не шори та швори, а певне що страх вас іти не пускає. Отож ворухіться, та живо, бо час не жде, ворог напире, розгардіяш росте, а небезпека все ближче.

На те вмовляння і на ті докори спробував бідаха зрушитися з місця і тут же з такою силою брязнув об землю, що думав уже — на канцурки розскачівся. Лежав як

черепаха, шкорупами своїми окрита, як плаха кабаняча між двома дошками, як човен, вивернутий на пісок догори дном. Хоть же й бачила громада жартівників, що він лежить, не мали жалю до нього; навпаки, погасивши смолоскипи, зняли ще дужчий лемент, гукали "До броні!", топтались по Санчові, раз у раз затинаючи по щиту мечами, що якби був не скулився та не втягнув голови межи щити, дознав би неборак великого лиха; упрівши в тій тісноті, весь спливав потом і ревно молив Бога, щоб той порятував його з такої біди. Люди бігли, хто спотикнеться об нього, хто впаде, а один став на нього і довгенько стояв, мов на вищці якій, усе командував військом, гукаючи дужим голосом:

— Сюди, наші! Ворог тисне тут найлютіше! Обороняйте сей прохід! Зачиніть оту браму! Рубай драбину! Вару сюди, смоли, а туди казана з киплячою олією! Перегородіть вулиці матрасами!

Так завзято сипав він словами, що означали різне військове знаряддя, [579] начиння та причандалля, що служить для оборони міста при ворожому штурмі, а геть потовчений Санчо мусив те все слухати й терпіти, благаючи подумки: "Боже, Боже! Пошли вже сьому острову скорий упадок, нехай уже я або вмру, або з сієї великої притуги слобонюся!" Учуло небо тую молитву, і коли Санчо вже й не сподівався, кругом залунали крики:

— Вікторія! Вікторія! Наша взяла! Вставайте, пане губернаторе, нехай ваша милість порадіє перемозі і попаює здобич, що ми взяли у ворогів, дякуючи потузі вашої непереможної правиці!

— Підведіть мене,— попросив жалібним голосом стражденний Санчо.

Помогли йому підвестись, поставили на ноги, він і каже:

— Того ворога, що я нібито поконав, прибийте, про мене, хоть і до лоба. Не треба мені й лупу ворожого паювати, одного прошу й благаю в щирої душі (коли така єсть) — дайте мені вина сьорбнути, бо все в нутробі пересохло, та витріть на мені піт, бо тут я мокрий увесь, як хлющ.

Утерли йому обличчя, принесли вина, поодв'язували щити; він добрався до ліжка свого, сів — і тут же зомлів од страху великого, переляку та злигоднів, що набрався. Тим витівникам спершу аж жалько стало, що вони такого нарobili йому жалю; та як Санчо швидко очутився з того зомління, їм одлягло од серця. Санчо спитав, котра година, йому одказали, що вже світає. Тоді встав і почав мовчки одягатись, ні пари з уст; усі дивились і намагались угадати, до чого те поспішне вбирання. Той одягнувся нарешті й помалу-малу (бо поскорю-скорю нездужав) подався до стайні, а всі за ним. Підійшовши до Сірого, обійняв його, дав у чоло цілунок миру і, не без сліз ув очах, промовив:

— Ходи сюди, товаришу мій, друже мій єдиний, побратиме вірний в горі та в недолі! Поки водився я з тобою і не мав іншої турботи, як упряж тобі підлагодити та кендюшка тим-сим напхати, щасливі були мої години, дні мої і роки. Як же розстався я з тобою та подерся на високості пишання та гордування, душу мою обсіли стосот нещасть, тисяча злигоднів і чотири тисячі тривог...

Промовляючи отсі слова, сідлав воднораз осла свого, і ніхто до нього не озивався. Осідлавши ж Сірого, виліз на нього з превеликою бідю і обернувся з такою річчю до дворецького, секретаря, стольника, доктора Педра Суворія та інших присутніх тут людей:

— Дайте дорогу, панове-добродійство, нехай верну я на колишню волю, нехай однайду давніше життя і воскресну з теперішньої смерті. Не на те я вродився, щоб урядувати, щоб острови чи там городи од ворогів одбороняти, коли нападуть. Ліпше розуміюсь я на тому, як землю орати чи копати, як лозу виноградну підрізати чи підв'язувати, аніж як закони видавати або якісь там губерні чи королівства захищати. Добре святому Петрові в Римі, тобто, хочу сказати, добре всякому, хто коло того діла ходить, для якого вродився. Більше мені пристало в руці серпа тримати, аніж скипетро губернаторське; краще мені юшки нізчимної досхочу нахлебтатись, аніж під орудою нахаби-доктора голодом до смерті сидіти; лучче мені влітку одпочивати під дубом у холодочку, а взимку обоюдним кожухом овечим огортатись, аби по своїй волі, аніж [580] у губернаторській неволі між галанських простирадел лежати й цибу-линими хутрами вкриватись. Зоставайтесь ж, ваші милості, з Богом і перекажіть панові мому дукові, що голим я вродився, голим і зостався, ні зиску, ні втрати; тобто, хочу сказати, без шеляга заступив на уряд, без шага звідси їду, не так, як воно ведеться в інших остров'яних губернаторів. Пропустіть же мене, ще треба пластирями обліпитись, бо в мене десь і ребра цілого не лишилось, так вороги сеї ночі по мені погуляли.

— Е, ні, пане губернаторе, так не годиться,— обізався доктор Су-ворію.— Я дам вашій милості напою, помічного проти саден та уразів, що одразу все як рукою зніме, і знов будете, як перше, здорові та дужі; а щодо харчування, то обіцяю вашій милості, що виправлюсь і даватиму їсти досхочу, чого тільки ваша душа забажає.

— У свиний голос! — одказав Санчо.— Швидше я на турка перевернусь, аніж тут зостанусь! Вдруге мене не одуриш. Як без крил у небо не полечу, так не зостанусь на сім уряді й жодного іншого не прийму, хоч би його мені й на тарілочці піднесли. У нашому пансівському роду всі уперті наголо: як уже сказав "ні", то перенікувати не буду, нехай там увесь світ хоч гопки стане. Нехай же лишаються в сій стайні ті муравлині крильця, що знесли були мене в повітря щурикам та іншому птаству на розкльов, а я піду собі по землі рівними ногами: хоть не буде на них цяцькованих черевичок-кордаванів, то все знайдуться прядив'яні ходаки. Знайся кінь з конем, а віл з волом; по сьому ліжку простягай ніжку. Пускайте ж мене, бо вже нерано.

На те дворецький:

— Пане губернаторе! — каже.— Одпустили б ми з дорогою душею вашу милость, хоть і нелегко нам із вами розставатись, бачивши розум ваш великий і християнські вчинки; та відомо ж усім, що кожен губернатор, перше ніж покинути свій уряд, повинен дати звіт: отож складіть його за той тиждень, що проврядували, та й їдьте собі з Богом.

— Ніхто не може жадати од мене звіту,— заперечив Санчо,— крім того чоловіка, якому доручить сю справу пан мій дук: а я якраз і їду до нього і вислебізую йому геть-

чисто все; а що я виїжджаю звідси голим-голісіньким, то вже саме діло показує, що врядував я неначе той янгол.

— От їй же Богу, правду каже великий Санчо,— мовив доктор Су-воріо.^— І моя така думка, що слід його відпустити, бо дук буде дуже радий його бачити.

Усі з тим погодились і пропустили Санча, запропонувавши йому свій супровід та спитавши, чим його на дорогу обмислити. Санчо сказав, що нічого йому не треба, хіба ячмінцю в рептух Сірому, а собі півкружка сиру та хліба півбуханки, бо дорога ж близька, то більшого й кращого припасу йому не треба. Усі обняли його, і він, плачучи, пообіймався з усіма та й поїхав собі, а вони ще довго дивувалися з його мови та з його скорого і мудрого рішення. [581]

РОЗДІЛ LIV,

де оповідаються речі, стосовні тільки до сієї історії і ні до якої іншої

Дук з дукинею вирішили дати дальший хід викликові, що Дон Кіхот кинув їхньому васалові з вищеписаної причини; а що парубок той завіявся кудись аж у Фландрію, аби тільки донья Родрігес не стала йому тещею, надумали виставити замість нього гасконця-гайдука на ймення Тосілос, навчивши його заздалегідь, що і як має чинити. Згодивши днів зо два, дук сказав Дон Кіхотові, що з четвертого дня на п'ятий противник його вийде на бойовище в повнім рицарськім обла-дунку і буде твердити, що та панянка бреше не на півгуби, а таки на цілу губу, ніби він давав слово на ній оженитись. Дон Кіхот тій вістці вельми зрадів; він уявляв уже собі в думці, яких чудес докаже в сім герці, і вважав за велике щастя таку нагоду показати вельможним _ господарям своїм, куди сягає міць його потужної правиці. З радісним нетерпінням чекав, коли вже ті чотири дні минуться, і ті дні видавались йому століттями.

Пропустімо ж ті дні (як і багато інших речей пропустили) і вернімось до Санча, який на своєму Сірому трохи сумний, а трохи й веселий їхав до свого пана, що його товариство було йому любіше за врядування над усіма островами на світі. Недалеко ще й од'їхав од острова, де губернатором сидів (він так і не досвідчився, чи то був справді острів, чи, може, город який чи містечко або й село), коли се здивались йому по дорозі прочани з костурами, аж шестеро, з тих чужоземців, що то собі ялмужну, тобто милостиню, виспівують. Підійшовши ближче, вони поставали перед ним уряд і завели хором якогось канта, по-своєму, звісно, і Санчо з того нічого не зрозумів, крім одного слова "ялмужна", яке він чув виразно, то й здогадався, що се вони своїм співом милостині просять; а що був він, як свідчить Сід Ахмет, чоловіком милосердним аж надто, то витяг із саков своїх сир і хліб, що взяв був собі в дорогу, і оддав їм, показавши на митах, що більше не має нічого. Прочани охоче прийняли той дар, але тут же загукали:

— Гелди, гелди!

— Не розумію, люди добрі,— сказав Санчо,— чого ще од мене хочете.

Тоді один прочанин вийняв із-за пазухи капшука і потряс ним перед Санчом; той зрозумів, що вони просять грошей, і, приклавши великого пальця собі до горлянки, підніс угору розчепірену руку: немає, мовляв, у мене за душею ані грошини. Торкнув

Сірого ногами, щоб між сею громадкою якось уперед проїхати, але в сей час один прочанин, що вже давненько на нього спільна позирав, кинувся до нього, обійняв попід силки і гукнув голосно чистою гишпанщиною:

— Господи Боже мій! Кого я бачу? Невже я справді обіймаю щирого мого друга, доброго мого сусіду Санча Пансу? Та певна ж річ, що його, бо я ж не сплю, і поки що не впився!

Здивувався Санчо, що сей чужинець-прочанин його на ім'я назвав і обніматись поліз; довгенько придивлявся до нього мовчки, та ніяк не міг упізнати. Тоді прочанин, побачивши його розгубленість, сказав йому: [582]

— Та невже ж таки, брате Санчо Пансо, ти не впізнаєш сусіда твого, мориска Рікоте, крамаря з вашого села?

Санчо почав придивлятись до нього ще пильніше, пригадувати його риси і врешті упізнав його цілком; тоді, не злазячи з осла, обійняв його за шию і промовив:

— Кий біс тебе і впізна, Рікоте, як ти так по-чудернацькому вбрався? Скажи ж мені, хто се тебе пошив у хранцузи і як ти насмілювався повернутись до Гишпанії; адже якщо тебе впіймають і впізнають, сам знаєш, яке тобі лихо буде.

— Якщо ти тільки, Санчо, мене не викажеш, то я певен, що в сьому перевдязі мене ніхто не впізна. Але звернімо зі шляху в он той то-пільнячок. Там товариші мої попоїдять і припочинуть трохи, та й ти з ними, бо то все хлопці-друзяки. Там я тобі й розкажу на дозвіллі, як мені велося після того, як я з села нашого зійшов, підкоряючись указові його королівської милості, який стільки лиха накоїв моему нещасному народові — ти ж сам про сее, мабуть, чув.

Санчо на те пристав, Рікоте переговорив зі своїми прочанами, і всі подались до тополиного гаю, що виднівся далеченько-таки од битого шляху. Там покидали свої костури, познімали з себе киреї чи то плащі прочанські, лишившись у самих куртах та ногавицях: був то все народ молодий і показний, окрім Рікоте, який убився вже в поважні літа. Всі повитягали торби, повні, як здавалось, усякого припасу, а найбільше такого, що збуджує спрагу,— на дві милі гукає, чим би її погасити. Посідали долі, розіклали на траві-мураві, що правила їм за обрус, хліб, сіль, ножі, горіхи, шматочки сиру, кістки від шинки — гризти там уже не було чого, а посмоктати можна, була там і чорна якась потрава, вони називали її кав'яр, з ікри риб'ячої: як із'їси трохи, то так на пиття потягне, що ну! І оливки були сушені, хоть без усякої приправи, зате смачні й поживні. Та над горою сього бенкетного добра гору брали, безперечно, шість бурдюків вина, що кожен добув із своїх саков; коли наш славний Рікоте, що з мориска обернувся на німця чи то шваба, вийняв свого бурдюка, виявилось, що той був із шістьох найбільший.

Заходились їсти, з превеликим смаком і без поспіху, розкошуючи кожним шматочком, що брали кінчиками ножів з усього потроху, а тоді, мов по команді, кожен схопив обіруч свого бурдюка і, припавши губами до горлечка, вліпив очі в небо, мов хотів туди поцілити. Довгенько так сиділи, відкинувшись, та головою туди-сюди водили — отака, мовляв, смакота! — і переливали тую смакоту з бурдюків собі в шлунки. На те

все дивився Санчо, і було йому не шкода — навпаки, він тут якраз до речі пригадав приказку: "Попав між ворони, кракай, як і они", попросив у Рікоте бурдюка і став ціляти очима в небо з не меншим задоволенням, ніж уся компанія.

По чотири рази прикладались вони отак до бурдюків, а вп'яте вже годі: бурдюки стали порожні й сухі, як засохлі комишини, і веселощі трохи посмутніли. Час від часу котрийсь із прочан брав Санча за руку й промовляв: "Шваб і шпан — гут камрад!" — "Гут камбрат, сакрамент!" — відповідав Санчо і реготався цілу, може, годину; з голови йому повилітали всі губернаторські напасті, бо поки чоловік їсть і п'є, ніякі турботи не мають над ним влади. Вино скінчилось, почався сон: він зморив [583] усіх прочан, що тут же й простяглися на тих своїх столах та обру-сах. Не спали тільки Рікоте й Санчо, бо їли більше, а пили менше. Покинувши обнятих солодким сном товаришів, Рікоте одвів Санча трохи далі. Посідали вони під буком, і Рікоте, ніби забувши свою маври-танщину, заговорив до Санча щирісінькою гишпанською мовою:

— Сам добре знаєш, Санчо Пансо, друже мій і сусіде, що як проголосив його милість король указ про вигнання нашого народу, всі наші зажурились і злякались непомалу. Мене самого той указ так нажахав, що мені здавалось, ніби ще перед кінцем того терміну, який нам дано для виїзду з Гишпанії, на мене й на дітей моїх упала вже люта кара. От і надумав я, як чоловік розважний,— так мені принаймні здається,— як чоловік, який знає, що отоді й тоді його виженуть із домівки і доведеться йому іншої шукати,— надумав, кажу, сам-один, без сім'ї, покинути своє село й пошукати такого місця, куди б я міг потім спокійно перевезти своїх без зайвого поспіху, не так хапаючись, як інші; я ж бо бачив (як і старшина роду нашого), що сей указ не просто собі похвалка, як дехто собі гадав, а таки справжній закон, що буде виконаний належного часу. До такого висновку я ще й тому прийшов, що знав за нашими людьми деякі лихі вчинки і згубні, безрозумні наміри, що й порушили його королівську милість із Божого, бачиться, надиху, повзяти такий сміливий рішенець; я не хочу сим сказати, що всі наші тому провинні, серед них траплялися й правдиві, вірні християни. Але їх було так мало, що несила їхня була тамтим протистояти, і, певна річ, небезпечно було гадюку за пазуху пускати, годувати ворогів у власному домі. Кінець кінцем на нас цілком справедливо впала кара вигнання; декому, правда, здається, що та кара легка та лагідна, але нам вона уявляється найжорстокішою, яку тільки можна було вигадати. Хоч би де ми були, то все тужимо за Гишпанією: ми тут народились, се наш рідний край. Ніде не знайшли ми доброго прийняття в притузі нашій; у Бер-берії та інших африканських краях, де ми сподівались знайти гостинний і людяний прийом, нас якраз найбільше кривдять, найгірше нами поневіряють. Не цінували ми свого щастя, поки його не втратили, а тепер майже всі тільки одне бажання маємо — повернутися знов до Гишпанії; хто добре знає мову (от як і я), таки й вертаються, лишаючи напризволяще жінок своїх і дітей, отак вони рідний свій край люблять. Тільки тепер дізнав я на самому собі і досвідчив правдивість відомого вислову: солодко любити батьківщину. Отож, кажу, покинув я рідне село і помандрував до Франції; хоть же й добре там нас прийнято, вирішив я більшого світу побачити. Переїхав Італію, дібрався й до

Німеччини: отут, подумав, вільніше нам житиметься, бо люди тамтешні не дуже до всяких дрібниць чіпляються: кожен живе, як хоче, і майже скрізь панує свобода совісті. Я найняв там собі хату в селі під городом Аугс-бургом, а сам пристав до сих от прочан, які навикли щороку ходити до Гишпанії поклонятись її святиням: то для них новітня Індія, добрий заробіток і певна здобич. Ходять собі майже в усьому краю, і нема такого міста чи села, відки б вони виходили не ситі й не п'яні, як то кажуть, і щоразу не без реала в кишені; за час прочанства збирається в кожного не менше ста талярів чистого зиску: вони обмінюють їх на золото, ховають у криївках у своїх костурах або між латками своїх кирей — і так [584] хитро виносять те багатство з королівства до своїх земель, щасливо оминаючи перевірки на всіх постах і в усіх портах. А я оце, Санчо, надумався вирити свій скарб: закопав я його за селом, то й небезпеки немає жадної. А тоді вже з Валенсії або напишу жінці й дочці в Алжир, або й сам туди поїду (знаю-бо, що вони там) і потурбуюсь про те, як би їм виїхати до котрогось французького порту, а звідти вже подамось до Німеччини і будемо ждати, що нам Бог пошле: адже я добре знаю, Санчо, які добрі, щиро католицькі християнки Рікота, донька моя, та Фран-сіска Рікота, моя жінка, вони обидві за мене у вірі міцніші; та я й сам у душі більше християнин, аніж мавр, і все благаю Бога, щоб одкрив очі розуміння мого і напутив мене, як маю йому служити. Одне тільки мене дивує — чому це жінка моя й дочка в Берберію подалися, а не до Франції, де вони могли б жити по-християнському. На те одказав йому Санчо:

— Бачиш, Рікоте, вони так зробили не своєю волею, їх же забрав із собою твоєї жінки брат, Хуан Тіоп'ейо; він же таки щирий мавр, то так йому випадало найкраще. І ще от що я тобі скажу: даремно ти шукатимеш закопаний тобою скарб, бо чутка така була, що при перевірці у жінки твоєї і швагра одібрано велику силу перел і грошей немалу суму.

— Може, воно й так,— сказав Рікоте,— та того, що я закопав, вони не рушили, бо я нікому про той сховок нічого не казав, щоб якого лиха не сталося. Якщо ти, Санчо, допоможеш мені той скарб викопати й переховати, я дам тобі двісті талярів, щоб якось полатати твої злидні, бо я ж то, звісно, знаю, що вони в тебе не малі.

— Та воно б то й можна було,— одказав Санчо,— але з мене чоловік не жадібний, а то б я не випустив сьогодні рано з рук такої служби, що міг би в своїй хаті золотом усі стіни пооббивати, десь за півроку з щирого срібла їсти. Отже, через те та ще щоб не зраджувати його королівської милості, ворогам його помагаючи, не піду з тобою, хоч би ти мені не тільки обіцяв двісті талярів, а живцем давав мені в руки чотириста.

— А яку ж се ти службу покинув, Санчо? — спитав Рікоте.

— Я був губернатором над островом,— одказав Санчо,— і то над таким, що другого такого і в світі не знайдеш.

— А де ж той острів? — спитав Рікоте.

— Де? — перепитав Санчо.— Миль зо дві звідсіля буде, а зветься острів Гармадармія.

— Краще б ти вже, Санчо, мовчав,— сказав Рікоте.— Адже острови бувають у морі,

а на суходолі їх не буває.

— Як то ні? — заперечив Санчо.— Кажу ж тобі, друже Рікоте, що я оце вранці звідти виїхав, а ще вчора був там губернатором на всю губу, паном діло жив. Та мусив, бачиш, тую службу покинути, бо вона здалась мені небезпечною.

— Ну і що ж ти з того губернаторства маєш? — запитав Рікоте.

— Маю таку думку,— одказав Санчо,— що старшинувати мені годилось би хіба над чередою худоби, та що на такій службі перебуваючи, щоб того багатства доробитись, треба забути про спокій і сон, ба навіть [585] про поживу душі, бо на островах губернаторам треба мало їсти, особливо якщо вони мають лікарів, що їхнього здоров'я пильнують.

— Щось я тебе, Санчо, не розумію,— сказав Рікоте.— Здається мені, що ти верзеш якісь нісенітниці. Хто б тобі дав урядування над островом? Невже не було на світі тямущіших людей на таку посаду? Схаменися, брате Санчо, та подумай краще, чи підеш зі мною шукати того скарба, що я закопав (а то таки справжній скарб, правдиве багатство); кажу ж тобі, що й ти дещицю дістанеш, матимеш на що жити.

— Я ж уже казав тобі, Рікоте, що не піду,— заперечив Санчо.— Здобрий і тим, що я тебе не викажу, і йди собі з Богом своєю дорогою, а я піду своєю. Навіть праве добро, знаю, може пропасти; а що вже неправе, то й само пропаде, і хазяїна свого погубить.

— Ну, гаразд, Санчо, я не буду вже наполягати,— мовив Рікоте.— Але скажи мені — ти був у нашому селі, як виїжджали моя жінка з дочкою та мій швагер?

— Авжеж, що був,— відповідав Санчо,— і скажу тобі, що як виїжджала твоя донька, то все село збіглося подивитись на неї і всі в один голос казали, що десь такої вродниці і в світі немає. Вона плакала, обіймала всіх своїх товаришок і знайомих, усіх, хто вийшов її проводжати, і всіх просила, щоб молились за неї Спасителеві нашому і святій Богородиці, та так же жалісно, що я і то заплакав, хоть на сльози вдався й не тонкий. Було таких немало, що хтіли її переховати, були й такі, що збирались у дорозі її вкрати, та втримував їх страх піти проти королівського указу. Особливо ж ярував там дон Педро Грегоріо, той багатий дідич майорату (та ти його знаєш); кажуть, що він її сильне любив, а як вона виїхала, то він у нашому селі більше й не показувався, то й думають, що він подався за нею, щоб викрати собі, та поки що ніхто нічого не зна.

— Та я давно нжс призру мав,— сказав Рікоте,— що той кавалер упадає за моєю дочкою, тільки знаю, яка вона в мене честива, то й не дуже вважав на те його впадання. Ти ж, Санчо, мабуть, чув, що наші дівчата рідко коли вдаються в кохання з давніми християнами, а що моя Рікота більше про своє християнство, аніж про любові дбала, то байдуже мені було до зальотів того панича.

— Дай-то Боже,— мовив Санчо,— бо їм обом то на зле було б вийшло. А тепер, друже мій Рікоте, я мушу вже їхати: хочу до вечора туди дістатись, де перебуває пан мій Дон Кіхот.

— їдь собі з Богом, брате Санчо. Мої товариші, бач, уже ворухаться, пора й нам у свою дорогу рушати.

Наостанці обнялись; Санчо сів на Сірого, Рікоте взяв у руку подорожного свого

костура — так вони й розсталися. [586]

РОЗДІЛ LV

Про пригоди, що трапились Санчові в дорозі, та про інші деякі не менш цікаві

Забарився ото трохи Санчо з тим Рікоте, то й не поспів доїхати завидна до дукового замку; десь іще півмилі туди лишалось, як обняла його ніч темна та невидна. Він, правда, тим не дуже й журився, бо надворі ж літо було; звернув з дороги, десь би то до світа перечекати; але доля його лиха та нещаслива так уже судила, що як шукав собі куточка, де б зручніше обночуватися, провалився раптом разом із Сірим у глибоку й темну яму поміж руїн якоїсь старовинної споруди і, падаючи, доручив свою душу Богові, бо думав уже, що летить вона до самого дна глибу пекельного, до тої, мовляв, преісподньої. Коли ж ні: так як у три чоловіка заглибшки дістав Сірий дна, а Санчо був зверху, живий і цілий. Обмацав на собі все, затаїв дух, чи не забився де, чи не здобувся на яку дірку в тілі. Як же побачив, що все гаразд, що він здоровий як дзвін, не міг здякуватись Господеві Богу за ту велику ласку, бо вже гадав був, що й кісточок своїх тут не позбирає. Облапав кругом і стіни тої ями, чи не далось б вибратися з неї самотужки — ні, вони були гладесенькі, ні за що й зачепитись. Тяжко зажурився Санчо, а тут іще й Сірий подав свій голос, хоть і стиха, та жалібно,— і недаром, знати, бо йому таки добре дісталось.

— Гай-гай! — сказав тоді Санчо Панса.— Які ж то несподівані трапунки трапляються раз у раз людям, що живуть на сьому мізерному світі! Учора ще сидів чоловік на острові, на губернаторському столці, мав під собою послугачів та васалів, а сьогодні — хто б міг подумати? — лежить похований у ямі, і нема кругом нікогісінько, хто б йому поміг, ані жодного служебника чи там челядинця, щоб його виручив... Отут ми, мабуть, і загинемо з голоду, я й моя худобина, якщо раніше не помремо: Сірий тим, що побитий і потовчений, а я з горя та з печалі. Не буде мені, певне, того щастя, що мав пан мій Дон Кіхот з Ламанчі, як спустився й заглибився в печеру до того замороженого Монтесіно-са, де йому вслужено краще, ніж удома, і стола, мовляв, накрито, і подушки підбито. Бачив він там чимало гарних та любих видив, я ж тут побачу, мать, самих тільки жаб та гадюк. Куди ж мене, бідного, нещасного завели дурощі мої та химерії! Витягнуть ізвідси, ще як Бог дасть, що знайдуть — кості мої білісенькі та гладесенькі разом з кісточками вірного мого Сірого,— то, може, й догадаються, хто ми були такі, особливо з тих, котрі знали, що Санчо Панса з ослом, а осел із Санчом Пан-сою ніколи не розлучались. Іще раз кажу: бідні ми та нещасні, що не судила нам щербата доля померти в своїм краю між своїми людьми; хоть, може, й там не було б ради нашому лихові, то було б кому нас оплакати і в останню хвилину нашого скону очі нам закрити. Ох, друже мій і товаришу, якої лихої плати діждався ти од мене за вірну мою службу! Прости мене і благай, як тільки можеш, у долі, щоб порятувала нас обох із сієї страшенної халепи, а я обіцяю тобі вінка лаврового на голову, як тому поету-лауреату, ще й оброку завдаватиму вдвійні... [587]

Отак бідкався Санчо Панса, а осел слухав і словечком не озивався, у такій був, бідний, притузі та недузі. За тим бідканням та падканням незчувся Санчо, як ніч

минулась і світ свінув, і побачив, по-видному вже, що видобутись нагору з сієї ями самотужки було річчю, з неможливих неможливою. Знов заlementував горопаха, криком кричав, чи хто не почує, та то був голос волаючого в пустелі, бо в усім околі не було й душі живої; ну вже, думає, пропав навіки! Сірий лежав догори писком, Санчо сяк-так звів його на ноги, та він ледве-ледве держався. Тоді Санчо вийняв із торби (та ж сама негода кинула в яму і її) кусень хліба і подав Сірому, що з'їв його всмак. Хазяїн примовляв до животини, ніби вона могла його зрозуміти:

— Як є їда, то ще півбіди біда!

Розглянувшись по ямі, Санчо завважив в одному кутку нору якусь, що в неї, скулившись, міг би пролізти чоловік. Він тоді туди, нагнувся, проліз, аж бачить — печера дедалі просторішає й ширшає, а видно йому стало, бо промінь сонячний пробивався десь із-під тієї, сказати б, стелі, показуючи далі якийсь досить широкий і високий підземний хід. Тоді вернувся до Сірого, роздобав каменюкою ту нору, щоб і осел міг пролізти, взяв його за вуздечку і повів тим ходом, сподіваючись, що знайде ж десь і вихід. Іти йому було то темно, то невидно, а на душі все боязно.

— Поможи мені, всемогутній Боже! — говорив собі подумки Санчо. — Оця моя велика знегода була б для пана мого Дон Кіхота чудовою пригодою. Оцю прірву, оцю безодню мав би він за квітучі сади при палаці Галіани і сподівався б вийти з цієї темноти та тісноти на якийсь квітчастий луг. А мені, безщасному, безрадному та безодважному на кожному кроці здається, що я от-от у ще глибшу безодню западуся і там уже навіки пропаду... Добре ще, як ся біда прибідка буде.

Отак міркуючи, пройшов Санчо, як йому здавалось, із півмилі чи й більше, і тут йому замріло щось іспереду, ніби світло денне, що добувалось крізь якусь відтулину — отже, той шлях, що ввижався йому дорогою у позасвіття, мав його вивести нарешті на білий світ.

Тут Сід Ахмет Бен-Енхелі полишає Санча й вертається до Дон Кіхота, що радий та веселий чекав на поєдинок із спокусником дочки донї Родрігес, щоб направити таким чином кривду й несправедливість, укоєну тій дівиці. От одного ранку виїхав він кінно в поле розрухатися трохи, щоб до завтрішнього поєдинку підготуватись, та й сп'яв Росинанта острогами, як до атаки, і кінь мав уже опустити копита на самісінький край глибокої розпадини і провалився б туди, якби Дон Кіхот не осмикнув його різко поводом. Не зсїдаючи з коня, став зблизька до тієї розпадини придивлятись і почув раптом із глибини гукання чиєсь; прислухався пильніш і розчув такі слова:

— Гей, хто там нагорі! Чи хоч якась душа християнська чує мене-? Чи який милосердний лицар не пожаліє живцем похованого грішника, нещасного розгубернатореного губернатора?

Дон Кіхотові здалося, ніби то був Санчів голос; здивований і збентежений, він гуконув що є сили:

— Хто там унизу? Хто там так плачеться?

— А хто ж то мав бути, хто ж то мав би плакатись,— почулось у від— [588] повідь,— як не бездольний Санчо Панса, за гріхи свої та на своє безголов'я губернатор острова

Гармадармії, колишній джура славетного лицаря Дон Кіхота з Ламанчі?

Як почув те Дон Кіхот, здивувався ще дужче, аж страх його взяв: ану ж Санчо Панса вже помер і то його душа покутує гріхи десь у чистилищі? Зрушений тією думкою, гукнув:

— Заклинаю тебе всім на світі, чим тільки може закласти християнин-католик, скажи мені правду, хто ти єси? Якщо ти покутна душа з чистилища, то скажи, що я можу для тебе вчинити? Адже моя заповідь — допомагати й рятувати всіх нещасливих і побідених на сім світі; то мушу допомагати й рятувати страждених на тім світі, коли їм самим годі порятуватись.

— Коли так,— почулося знов ізнизу,— то ваша милість не хто інший, як пан мій Дон Кіхот з Ламанчі; та й сам голос на те показує.

— Так, я Дон Кіхот,— одказав рицар,— мій обов'язок і моє покликання — рятувати й допомагати в біді живих і мертвих. То скажи ж мені, хто ти такий, бо я з дива вийти не можу. Якщо ти мій зброєноша Санчо Панса і вже вмер, і чорти не вхопили душі твоєї, а з милосердя Божого попав єси в чистилище, то свята наша мати, римо-католицька церква, має досить способів і засобів вибавити тебе з тих мук, і я з свого боку причинюся до того, скільки сили моєї і моги. Отож об'явися по ширій правді і скажи мені, хто ти?

— Бодай мені те та се,— знову з-під землі,— поклянусь і побожусь чим тільки ваша милість велить, пане мій Дон Кіхоте, що я справді джура ваш, Санчо Панса, що я живий і не думав умирати; через силу всяких причин і притичин, про які слід би було широко дуже розводитись, я покинув своє урядування, а сієї ночі провалився осюди в печеру разом із Сірим, що не дасть мені збрехати; отутечки він коло мене й стоїть.

Осел ніби зрозумів, що говорив Санчо, і тут же заревів так, що аж по всій печері луна пішла.

— Чудовий свідок,— сказав Дон Кіхот.— Упізнаю той рев, ніби свій власний голос, та і твій добре чую, друже Санчо. Зажди ж трохи, зараз я їду до дукового замку, се зовсім близько, і приведу сюди людей, що визволять тебе з печери, куди ти попав за твої гріхи.

— їдьте, пане мій,— одказав Санчо,— і вертайтеся швидше, ради Бога єдиного, бо вже мені несила в сьому похованні живцем далі терпіти, я туж-туж умру від страху.

Дон Кіхот полишив його й подався до замку розповісти дукові та дукині, що сталось із Санчом Пансою; вони здивувались непомалу, хоть і догадались, що Санчо провалився в один із підземних переходів, зроблених ще у давні-давна — не могли тільки зрозуміти, чого це він покинув своє урядування, не повідомивши нічого про свій приїзд. Врешті позбігалися люди, як то кажуть, з шнур'ям та з мотуззям і на превелику силу витягли осла й Санча Пансу із тих темнощів на сонячне світло. Один студент, що був при тому, сказав:

— Нехай би всякий лихий губернатор із свого уряду таким виходив, як отсей грішник, із глибини безодньої витягнутий: з голоду омлілий, на лиці блідий і без шеляга, бачиться, в кишені. [589]

Санчо почув ті слова і одказав:

— Вісім чи, може, й десять день тому, брате мій огуднику, поставлено мене урядувати над островом, і за всі ці дні не було такої й години, щоб я хлібом наївся досита; увесь цей час лікарі переслідували мене, а вороги крушили мої кості; за службу не брав я ні плати, ні підплати... Отож, гадаю, не заслужив я того, щоб отак з уряду виходити. Та чоловік стріляє, а Бог кулі носить; бачить Бог з неба, що кому треба; яка погода, така й вигода; не зарікайся з криниці воду пити; чиєсь казало: є в дядька сало, а в нього й бодні катма; Бог мене розуміє, і досить, нічого більш не казатиму, хоть і міг би!

— Не сердься, Санчо, і не ображайся, хоть би що почув: тому кін-ця-краю не буде. Живи собі й далі з чистою совістю, і нехай там люди що-хотя говорять: на людський роток не накинеш платок, як і щире поле не візьмеш на замок. Коли губернатор іде з своєї посади багатим, кажуть, що він був злодій, а коли бідним — що недотепа й пришелепа.

— Атож,— мовив Санчо.— Цього разу скорше назвуть мене дурнем, аніж злодієм.

Отак розмовляючи, рушили вони, оточені діворою та гулящим людом, до замку, де дук з дукинею стояли вже на кружганку і ждали Дон Кіхота й Санча; сей останній не поспішив одразу до вельможних, а спершу одвів Сірого до стайні, бо той, мовляв, ночівлю мав не дуже достойну. Аж тоді пішов нагору, впав перед панством навколішки і сказав:

— Оце, любе моє панство, прибув я з острова Гармадармії, куди ваші милості послали були мене губернаторувати, хоть я того й не заслужив, іду звідти голим, як родила мати: ні зиску, ні втрати. Чи вже я там добре врядував, чи погано, на те є свідки: нехай кажуть що хочуть. Я там розв'язував усякі казуси, судив усякі позви і ввесь час млів голодом, бо того хтів дохтор Педро Суворіо з села Гетьвідціля, острів'яний і губернаторський лейб-медик. Уночі на нас напав ворог і спершу був нас добре придавив, а тоді, кажуть остров'яни, ми його подужали і слобонились потугою моєї правиці, дай Боже їм такого здоров'я, яку вони правду кажуть. За сей час зважив я добре ті тяготи та обов'язки, що несе з собою урядування, і побачив, що мої плечі їх не знесуть: то не на мою спину ноша, не до мого сагайдака стріли; отож поки тее губернаторство не вдарило мною об землю, вдарив ним об землю я і вчора вранці покинув я той острів точнісінько таким, яким його знайшов, з тими самими вулицями, домами й дахами. Нікому я там нічого не заборгував, не входив ні в які гешефти; думав, щоправда, видати кілька корисних устав, та так і не видав: боявся, що їх не будуть дотримувати — то навіщо ж їх тоді й видавати? Отак і виїхав я з того острова з самим тільки Сірим, провалився по дорозі в яму, помацкував печерою далі і оце тільки сьогодні рано з превеликим трудом на світ сонця вибрався: щоб не послав був Пан Біг пана мого Дон Кіхота, я сидів би там до-віку-віку. Отож, панство моє дуцтво, маєте ниньки перед собою губернатора вашого Санча Пансу, який за десять днів урядування дійшов до думки, що не подоба річ йому не то над островом, а хоть би й над цілим світом владувати. По сій мові цілую вашим милостям ніжки, а сам, як ото в дітей є така

гулька: "Хто хоч, туди скоч!" — сам, кажу, зіскакую [590] з того губернаторського столця і стаю знов на службу до пана мого Дон Кіхота: тут хоть часом і дрижаків наїсись, так зате з хлібом до-їжно, а про мене аби хліб, а там уже байдуже, чи ріпка, чи куріпка.

Такими словами скінчив Санчо свою довгеньку орацію; Дон Кіхот боявся весь час, щоб джура не наговорив сім мішків гречаної вовни, і радів душею, що обійшлося так. Дук обійняв Санча і сказав йому, що жаль живий бере за серце розставатись так швидко з таким губернатором, а ще додав, що, може, напитає йому іншу яку службу, щоб і мороки менше, і доходу більше. Дукиня так само обійняла Санча і веліла добре його погодувати, бо по ньому знать, який він збіджений та зголоднений.

РОЗДІЛ LVI

Про нечувану і небачену баталію між Дон Кіхотом і гайдуком Тосілосом в оборону честі доньки дуенї донї Родрігес

Дук із дукинею не жалкували, що зажартували отак із Санчом, надавши йому губернаторство, тим більше що того ж самого дня приїхав дворецький і докладно, пункт по пунктові, оповів їм про всі Санчові слова й діла за дні його врядування; насамкінець розказав про штурм острова, про страх, що його Санчо набрався, і про від'їзд його,— все те втішило панство непомалу. Потім того, повідає далі історія, настав день поєдинку; дук не раз та й не два повчав гайдука свого Тосілоса, як має чинити, щоб перемогти Дон Кіхота, не вбивши його при тому і навіть не поранивши, і розпорядився познімати зі списів залізні клюги, пояснивши рицареві, що віра християнська, яку він визнає, не дозволяє в таких поєдинках наражати життя на смертельну небезпеку, тож нехай тим задовольниться, що він, дук, дає йому в своїх володіннях вільне герцьо-ве поле, хоть і порушує тим декрет святого собору, що такі поєдинки забороняє, і хай не доводить того двобою до фатального кінця. Дон Кіхот відповів на те, що його вельможність може розпоряджатись у цій справі по своїй уподобі, він же, рицар, у всьому буде йому послухняний. Нарешті настав той жахливий день; дук велів поставити на майдані замковому чималий поміст, де мали сидіти герцьові судді і обидві позовниці, мати з дочкою. Із сусідніх сіл та хуторів поназбігалась людей сила — подивитись на ту дивовижу, бо такого бою ніхто зроду в тих краях не бачив і не чув, не тільки з живущих, а і з тих, що повмирали. Першим вийшов на бойовище суддя герцьовий: пильно оглянув усе поле, скрізь сам обтупав, чи нема де якої омани, чи не підкладено де якої штуки, об яку спотикнувшись, упасти можна. Тоді зайняли свої місця на помості мати з дочкою, покривала їм не на очі, а на самі груди опадали; обидві помітно хвилювались, побачивши Дон Кіхота, що вже виїхав на бойовище. Трохи згодом під суремний гук вискочив з другого боку на здоровенному жеребці, що аж земля під ним двиготіла, високий гайдук Тосілос, увесь у блискучім обладунку, з опущеним заборолем. Жеребець був, здається, голендер, персистий, сірий у яблуках, з важелезними кудлами шерсті на передніх і задніх ногах. Бравий пере— [591] бієць пригадав собі перестороги пана свого дука, як має вестися з од-важним Дон Кіхотом з Ламанчі, щоб його, крий Боже, не вбити: краще ухилитися від першого зудару, бо як набіжать один

на одного, спис на спис, то бідний рицар напевне тут же й трупом ляже. Проїхався по бойовищу і на якусь хвилю пристав коло двох жінок — на тую поглянути, що жадала його за мужа. Суддя прикликав Дон Кіхота, який стояв уже на вихідній позиції, і тут же при Тосілосі спитав у обох жінок, чи згодні вони, щоб Дон Кіхот з Ламанчі став в обороні їхніх прав. Вони сказали, що згодні: все, що він у сій справі учинить, визнають вони добрим, кріпким і дійсним. Тим часом і дук з дукинею вийшли на галерею, що виходила на бойовище, круг якого юрмилось незчисленно люду: всі сподівались натішитись видовищем сього страшного, небаченого двобою. Між перебійцями домовлено було, що як переможе Дон Кіхот, то його супротивник мав зашлюбити дочку доньї Родрігес; як же він подужає рицаря, то буде вільним од даного слова і ніхто від нього жадної іншої не жадатиме сатисфакції.

Суддя розділив між двома перебійцями сонце й вітер і вказав обом, де кому стати. Вдарили барабани, в повітрі розлігся суремний гук: земля під копитами задудніла, у глядачів завмерли серця: одні боялись, другі сподівались на хороший чи там лихий кінець діла.

Дон Кіхот уручив себе з цілого серця Господеві Богу нашому та володарці своїй Дульсінеї Тобоській і чекав, коли вже подадуть гасло до бою. А от гайдук наш зовсім не те в голові мав, а що саме, зараз скажу.

Сталось так, що як дивився Тосілос на ворогиню свою, здалась вона йому такою красунею, якої він зроду не бачив, і малий сліпчук, що його називають тут у нас звичайно Амуром, вирішив не пропустити нагоди, що оце трапилась, затріумфувати над гайдуцькою душею і внести її в список своїх трофеїв; тож підкрався нищечком, що ніхто й не бачив, до бідного гайдука, і всадив йому в лівий бік стрілу, так як і лікоть завдовжки, що наскрізь прошила йому серце — то йому легко було зробити, бо Амур же невидимий, ввійде й вийде кудюю тільки схоче і ні перед ким за свої вчинки не відповідає. Отож, кажу, як пролунало гасло до бою, гайдук наш, сидя на коні, марив красою тієї, що вже стала володаркою його волі, і не звернув уваги на кличний гук сурми, не так, як Дон Кіхот; той, скоро почув гасло, зараз ринувся на ворога, розігнавши Росинанта що було моці; як побачив те його бравий джура Санчо, загукав на все горло:

— Боже поможи тобі, цвіте й перло мандрованого лицарства! Подай, Господи, тобі перемогу, бо твоя справа справедлива!

Хоть і бачив Тосілос, що Дон Кіхот проти нього рушив, сам стояв і кроку з місця не ступив, натомість гукнув дужим голосом герцьового суддю і, як той надбіг, спитав його:

— Скажіть мені, пане: сей двобій має вирішити, чи женитись мені з цею сеньйорою, чи ні?

— Так,— упало в відповідь.

— А коли так,— сказав гайдук,— то я потерпаю за своє сумління: не хочу обтяжувати його тим, що стану до бою. Отож оголошую, що визнаю себе переможеним і ладен хоч зараз пошлюбити цю сеньйору.

Ці слова Тосілоса здивували суддю; він був утаємничений у ту інтри— [592] гу і

тепер не знав, що йому й казати. Дон Кіхот осадив свого коня, побачивши, що супротивник і не думає нападати. Дук не знав, з якої причини баталія затримується, поки не підійшов до нього суддя і не доповів йому, що сказав Тосілос; це здивувало і навіть обурило дука. Тим часом Тосілос під'їхав до доньї Родрігес і промовив до неї голосно й виразно:

— Сеньйоро, я бажаю одружитися з вашою донькою: не хочу ані позвів, ані двобоїв, коли можу досягти жаданого тихо-мирно і без смертельної небезпеки.

Почув теє доблесний Дон Кіхот і сказав:

— Ну, якщо так, то я вважаю себе вільним і свободним від даного мною слова: женіться в час добрий, і як уже вас Бог благословив, то благословить і святий Петро.

Тим часом дук зійшов уже на майдан, підступив до Тосілоса і спитав:

— То правда, рицарю, що ви визнали себе переможеним і, щоб заспокоїти власне сумління, хочете одружитися з цією сеньйорою?

— Правда, сеньйоре.

— Та добре й зробив,— обіззався Санчо.— Що маєш дати миші, дай коту, він наведе тобі чистоту.

Тосілос заходився вже знімати з себе шолома і попросив, щоб хто мерщій поміг, бо неборакові вже й дихать не давало, так йому дозволила та тісна халабуда. Зняли хутенько того шолома, і з-під нього ясно і явно показалось гайдуцьке обличчя. Як побачила його донья Родрігес та її донька, відразу заверещали:

— Нас одурили! Одурили нас! Замість мого справдешнього мужа підсунули гайдука, слугу пана дука. Вимагаємо Божої і королівської справедливості проти такої каверзи, щоб не сказати шахрайства!

— Не хвилюйтеся, сеньйори,— сказав Дон Кіхот.— Нема тут ніякої каверзи і ніякого шахрайства, а якщо й є, то не дук тому причиною, а лихі чародії, що переслідують мене: позаздрили, бачите, що я здобуду славетну перемогу, та й обернули обличчя вашого мужа на вид от-сього, як ви кажете, дукового гайдука. Послухайте моєї ради і на зло ворогам моїм лихим візьміть із ним шлюб, бо я не маю сумніву, що се і є той чоловік, за якого ви хотіли вийти.

Почувши сеє, дук засміявся (де й дівся його гнів!) і сказав:

— Такі надзвичайні речі приключаются завжди панові Дон Кіхоту, що я вже починаю думати, що сей чоловік не мій гайдук, а хтось інший. Зробімо хіба ось яку мудрацію, ось яку штуку: відкладім одруження, коли хочете, на два тижні, а сього непевного чоловіка візьмемо тим часом під замок, чи не повернеться він у свій первісний образ, бо не може ж так довго тривати чорнокнижницька проти Дон Кіхота злоба — вони ж бачать, що тії чари та перетвори їм не дуже-то й помагають.

— Еге ж, пане,— сказав Санчо,— тії чаклуни вже до того навикли й насобачились переміняти й перекидати геть-чисто все, що мого хазяїна тичеться. Лицаря, якого він оце недавно переміг (а звали його Лицарем Свічад), перевернули на бакаляра Самсона Карраска, нашого односельця й приятеля, а нашу сеньйору Дульсінею Тобоську обернули в репану мужичку; тож видається мені, що сей гайдук, поки й віку його,

гайдуком, житиме, гайдуком і помре. [593]

На те Родрігес-молодша сказала:

— Хто вже він там не є, той, що мене свата, я йому вдячна за теє. Волію бути законною жоною у гайдука, аніж покинутою коханкою у рицаря, хоч той, що мене звів, сам і не рицар.

Отак воно діялось-говорилось, і все скінчилось тим, що Тосілоса взято під ключ, поки з'ясується, чим кінчиться його метаморфоза; Дон Кі-хота оголошено переможцем, але більшість глядачів була страшенно невдоволена — не побачили (а сподівалися ж!), як два грізні супротивники посічуть один одного на капусту, так як ото шелегейдики вуличні журяться, буває, що стратенця не повісять, бо його помилювали позивач або суд. Люди порозходились, дук і Дон Кіхот повернулися до замку, Тосілоса заперли; донья Родрігес і дочка її раділи; так чи інакше, тим кінчиться справа, що весілля справиться, того ж самого сподівався й Тосілос.

РОЗДІЛ LVII,

де оповідається про те, як Дон Кіхот попрощався з дуком і що йому трапилось із розумною та свавільною Альтісідорою, панною при дукинї

Давно вже почав Дон Кіхот про те думати, що час йому й пора з тим бездіяльним життям покінчити, яке він тут у замку провадив; уявлялось йому, що се він великий гріх робить, сиднем сидячи і нічого не роблячи серед нескінченних бенкетів та втіх, якими пришановувало його се панство як мандрованого рицаря — доведеться, мабуть, перед Богом за те сидіння та за те безділля суворий відповіт держати; отож попрохав він якось у дука з дукинею, щоб вони дозволили йому вже од'їхати. Панство уволито його волю, хоть і тяжко їм було, казали, з ним розставатися. Дукиня передала Санчові листи від жінки; він над ними заплакав і сказав:

— Хто б гадав, що ті великі сподівання, які голубила в серці жінка моя Тереза Панса, дізнавшись про моє губернаторство, скінчатись тим, що я знов повернусь на службу до хазяїна мого Дон Кіхота з його злидінними пригодами? Але то таки мені втіха, що Тереза моя по-людськи повелась, послала, бач, дукені жолудів, а якби була не послала, досадно мені було б, що вона така невдячна. І ще те мене втішає, що се й хабарем не назвеш, бо я ж уже мав посаду, коли вона ті жолуді посидала; а воно ж, звісно, годиться, коли тобі добро зроблять, хоть якою абищицею оддяч. Я і на посаду йшов, і з посади йду яко наг, яко благ, то й можу з чистим сумлінням (а то ж річ не мала!) сказати: "Голим народився, голим і вмирати: ні зиску, ні втрати".

Отак говорив собі на думці Санчо в день від'їзду, а Дон Кіхот, попрощавшись увечері з дуком та дукинею, стояв уже рано-вранці в повнім обладунку на замковому майдані. З галерей дивились на нього всі зам-чани, вийшли й господарі замку. Санчо сидів на своєму Сірому з саквами, багулом та з дорожнім припасом; він був дуже задоволений, бо дуків дворецький, той, що приставляв Трифалдисту, дав йому на дорогу калитку, а в ній двісті золотих талярів, про що Дон Кіхот ще не знав. [594]

От дивляться всі на них, аж ось із-поміж двірських дам та панночок озвалась розумна та свавільна Альтісідора жалібними словами:

Стримай повід, не спіши,
Стривай, лицарю сталевий,
Не коли крутих боків
Норовистому коневі!
Не од ниці гадюки
Ти тікаєш, безсердечний,
А од ярочки малої,
Недорослої овечки...
Ти зневажив гречну панну,
Насміявся підло з неї,
А вона ж — найкраща німфа
При Діані та Венері.
Бірене лютий, зраднику Енею,
Ти не минеш, розбійнику, бенері!
Ти украв, запазував
Серце щире у мене,
Що для тебе тільки билось,
Беззахисне і шалене.
Ти украв ще й три чепці
І підв'язочки зелені,
Що скрашали мої ніжки,
Мов із мармуру різьблені.
Ти украв у мене, лотре,
Триста сот зітхань огненних,
Що спалили б триста
Трой своїм палом невтоленним...
Бірене лютий, зраднику Енею,
Ти не минеш, розбійнику, бенері!
Хай у твого Санча серце
Сталлю стане чи бронею:
Він тоді не відчарує
Зроду-віку Дульсінеї.
Хай невинна постраждає
За гріхи свої мерзенні:
Часто праведні за грішних
Терплять муки в світі земнім.
Хай усі твої пригоди
У знесоди Бог оберне,
Твою вірність — у непомин,
Все життя — у сон химерний!
Бірене лютий, зраднику Енею,

Ти не минеш, розбійнику, бенері!

Хай тебе за пройду мають

Од Севільї до Марчени,

Од Гранади аж до Лохи,

Од Тулузи до Марсея. [595]

Коли сядеш грати в карти,

В сто одно а чи в пікета,

Щоб ти туза не побачив,

Самі шохи та валети!

Будеш різать мозолі —

Кров хай виступить джерельна,

А як зуби рвати будеш,

Хай стирчать пеньки черенні.

Бірене лютий, зраднику Енею,

Ти не минеш, розбійнику, бенері!

Поки зажурена Альтісідрра виливала отак свої жалі, Дон Кіхот дивився на неї, і словом не озиваючись; тоді обернувся до Санча і сказав:

— Заклинаю тебе спасінням предків твоїх, Санчо мій, скажи мені щирю правду: чи не маєш ти часом тих трьох чепців і тих підв'язок, що про них говорить ся закохана панна?

На те Санчо відповів:

— Чепці справді в мене, а от підв'язки мені й не снились.

Дукиня була вкрай вражена з Альтісідориної витівки: хоть і знала вона, що то дівчина сміла, жартівлива і свавільна, але ж не гадала, що дійде вона аж до подібних екстраваганцій; здивування її було тим більшим, що про сей жарт її не попереджено. А дук вирішив той жарт підхопити.

— Негоже, пане рицарю, — сказав він, — що, діставши в замку моєму таке гостинне прийняття, яке вам було уготоване, ви насмілились забрати з собою принаймні три чепці і ще дещо, а саме підв'язки двірської моєї панни: то ознака злого умислу, вчинок, що не відповідає вашій славі. Отож верніть її підв'язки, в противному разі я вас викликаю на смертний бій, не боячися, що лихі чорнокнижники змінять і перетворять мій образ, як то вони вчинили з моїм гайдуком Тосілосою, що став з вами на герць.

— Не приведи Господи, — відповів Дон Кіхот, — щоб я добув меча на вашу пресвітлу персону, від якої прийняв стільки милостей. Чепці я верну, бо Санчо каже, що вони в нього, а от підв'язки — неможливо, бо ні Санчо, ні я сам їх ніколи не мав: хай же ваша панна понишпорить по своїх закапелках, то певно їх найде. Я, ваша вельможність, злодієм зроду не був і не буду поки віку, як Бог мене не покине. Та панна говорить так (сама ж признається) з закохання, в чому я аніже не винен; отож нема мені чого просити пробачення ані в неї, ані в вашої вельможності, котру я благаю мати про мене ліпшу думку і знову дати мені дозвіл верстати далі путь-дорогу.

— Пошли ж вам, Боже, щасливу дорогу, — озвалась дукиня, — і щоб до нас доходили

тільки добрі вісті про ваші вчини. їдьте вже собі з Богом, бо що довше ви тут затримуетесь, то дужче розпалюєте полум'я в грудях у панянок, які на вас дивляться; мою ж прибічницю я так покараю, що відхочеться їй не то словом, а й поглядом щось непристойного вчинити.

— Одно ще тільки слівце і все, о доблесний Дон Кіхоте! — сказала тоді Альтісідора.— Прошу пробачення за те, що звинуватила вас у крадіжці підв'язок, бо, клянусь Богом і душею моєю, вони в мене на ногах: [596]

вклепалась я так, як той чоловік, що шукав десь свого осла, сидячи на ньому верхи.

— А що, не я казав? — промовив Санчо.— Не такий я єсть чоловік, щоб крадене ховати. Якби хотів красти, то таких нагод було в мене на губернаторстві, ого-го!

Дон Кіхот уклонився низенько дукові з дукинею і всім присутнім, завернув Росинанта і рушив із замку — за ним, звичайно, і Санчо на Сірому — на сарагоський шлях.

РОЗДІЛ LVIII,

де оповідається, скільки пригод навалилось на Дон Кіхота — тільки встигай!

Як опинився Дон Кіхот у чистому полі на волі, здихавшись Альті-сідориного лицання, зразу відчув себе у своїй стихії, знов уступив у нього високий дух рицарювання. Він обернувся до Санча і сказав:

— Вольність, щоб ти, Санчо, знав, то один з найдорогоцінніших дарів, що небеса послали людям; не зрівняються із нею ніякі скарби, заховані в землі чи скриті на дні морському; за вольність, як і за честь, можна й треба життям своїм важити і навпаки: неволя то найбільше лихо, що може приключитися людям. Се я тим тобі, Санчо, кажу, що ти сам здоров бачив тії розкоші, тую гойність, що мали ми в тому замку, що оце покинули; але на сухих отих бенкетах з напоями-холодощами почував я себе ніби загнаним у голоднечу, бо все те смакувало мені не так вільно, як смакувало б, коли воно було моє. Свідомість того, що ти повинен відплатити за вчинені тобі милості та благодії, зв'язує душу, не дає їй вільного ходу. Щасливий той, кому небо послало шматок хліба і хто за те не винен дяки нікому, окрім самого Бога!

— Що ви, пане, не кажіть,— упав у річ Санчо,— а ми все-таки маємо бути вдячні за двісті золотих талерів, що дав мені дуків дворецький у калитці: я ношу її на серці як помічний пластир про всякий случай, бо не завжди нам траплятимуться замки, де нас добре пригощатимуть: будуть, може, й корчми, де нас частуватимуть киями.

Отак, розмовляючи про те та про се, їхали собі рицар із зброєношею, коли, уїхавши добру милю, побачили на зеленому лужку чоловік дванадцяттеро вбраних по-сільському людей, що, посідавши на своїх свитах, споживали підобідок. Коло них видніли білі полотняні покривала, нап'яті чи накинута на якісь предмети. Дон Кіхот під'їхав до тих їдунів і, привітавшись звичайненько, спитав, що там у них під тими покривалами. Один із них відповів:

— Під сими покривалами, пане, скриті образи, роблені горорізьбою на вітвар у нашій сільській церкві; ми їх накриваємо, щоб краса не ушкодилась, і носим на плечах, щоб вони не побились.

— Коли ваша ласка,— сказав Дон Кіхот,— я хотів би на них подивитись; як ви так бережно коло них ходите, то мають бути прегарні образи.

— А ви ж думали як? — відповів інший селянин.— Нехай сама ціна [597]

скаже: нема тут образа, що коштував би менше, як п'ятдесят дукатів Зараз ваша милість сама в тому пересвідчиться, побачивши їх живо-видячки на власні очі.

Тоді одірвався від їжі, встав і зняв покривало з першої різьби. То був; святий Юр верхи на коні; він люто, як то звичайно малюється, вгородив копіє в пащу змієві, що звивався в нього під ногами. Ввесь образ жахтів, як то кажуть, золотом. Подивившись на нього, Дон Кіхот сказав:

— Сей мандрований рицар був один із найкращих з-поміж воїнства небесного; звали його святим Юром. Був, окрім того, захисником дівиць. Анумо, гляньмо на другий.

Селянин відслонив другий образ: то був святий Мартин, також верхи, що ділився своїм плащем із убогим. Скоро побачив його Дон Кіхот, одразу сказав:

— Сей теж був із християнських рицарів; думаю, що був він не стільки одважний, скільки щедровитий: он бачиш, Санчо, ділиться плащем із убогим, половину йому дає; мабуть, діло було зимою, бо якби то було влітку, він оддав би цілого плаща, такий був нищолюбивий.

— Мабуть, що ні,— зауважив Санчо.— Так, надісь, робив, як тої приказки: оддай нищим, а собі ні з чим; людям дай, та й про себе дбай; даруй, та не роздаровуй.

Засміявся Дон Кіхот і попросив одгорнути наступне покривало, з-під якого відкрився образ всегішпанського патрона: він сидів верхи на коні з окривавленим мечем у руці, тиснув маврів і йшов потоптом по їхніх головах; побачивши тее, Дон Кіхот сказав:

— Отсей рицар теж із христолюбивого воїнства: звати його святий Яків або ж Сантьяго Мавробієць. Се один з найславніших святих і рицарів, що був колись на землі, а тепер на небі.

Далі розкрито ще один образ: святий Павло падає з коня — ну, і все те, що малюється при зображенні його навернення. І таке те все було живе, що глядачам здавалось, ніби Христос говорить до нього, а Павло відповідає.

— Цей,— сказав Дон Кіхот,— був колись найгіршим ворогом церкви Господа Бога нашого, а відтоді й повік-віку найпершим її оборонцем; за життя був мандрованим рицарем, по смерті став святим; був невтомним трудівником на Господньому винограднику, просвітителем поган; за школу йому правили небеса, а за навчителя і наставника сам Ісус Христос.

Більш образів не було; Дон Кіхот велів знову їх понакривати і сказав носіям:

— За добру призивітку маю я, браття, те, що тут ось побачив, бо ті святі рицарі коло того самого діла, що й я, ходили, тобто коло воювання; різниця поміж ними і мною та, що вони, святі, воювали по-Божому, а я, грішний, воюю по-людському. Вони добулись неба, а я й досі не знаю, чого добудусь силою моїх трудів; та якби моя Дульсінея Тобоська визволилася зі своєї біди, то моя доля покращала б, розум мій поправився б, і

я, можливо, пішов би кращим шляхом, аніж дотепер.

— Ваше слово та Богові в уші, а лихому поза уші,— сказав при цій нагоді Санчо.

Люди дивували і поставі Дон Кіхотовій, і речам його; вони і в поло— [598] вину не розуміли того, що він їм хотів сказати. Докінчили свою трапезу, завдали собі на плечі образи і, попрощавшись з Дон Кіхотом, пішли своєю дорогою.

Санчо стояв і ніби вперше побачив свого пана, дивувався — чого тільки той чоловік не знає! Здавалось, не було такої історії, такої події в світі, якої б він не знав на зубок від дошки до дошки. Тоді звернувся до нього:

— їй-право, пане-добродію, якщо те, що нам оце трапилось, можна назвати пригодою, то вона найкраща і наймиліша з усіх, що нам за всі наші мандри лучилася: ані тобі страхів яких, ані батогів, ані за меча не треба було хапатись, ані землі своїми тілами міряти, ані голодом сидіти. Будь благословен Бог, що дав мені на власні очі такеє уздріти!

— Золоті в тебе, Санчо, уста,— сказав Дон Кіхот,— але вважай на те, що час на час не приходитьсь, і не все воно однаково буває; а те, що простацтво називає звичайно призивісткою, коли воно не ґрунтується на якійсь природній причині, здоровий розум каже нам вважати за щасливий випадок і відповідно судити про нього. Встане раненько такий собі забобонець, вийде з дому і спіткає ченця закону благословенного святого Франціска, зразу повертає голоблі, мов то гриф-птиця якась, і шусть ізнов додому. Розсиплеться у якогось іншого марновірця сіль по столу — і враз його всього холодом обсипле, немовбито природа зобов'язана подавати сигнал грядущої біди такими-от дрібними прикметами. Розумний чоловік, а паче християнин, не повинен до таких марниць доскіпуватись, щоб пізнати волю небес. Сціпіон висаджується в Африці, скік на берег, підсковзнувся і впав; вояки його мають те за лиху прикмету, а він держиться руками за землю й каже: "Тепер ти, Африко, од мене не втечеш: держу тебе в руках!" Отож, Санчо, для мене це просто щасливий випадок, що я з тими образами спіткався.

— Так і я гадаю,— зауважив Санчо.— Але скажіть мені, ваша милість, спасибі вам, чого це гишпанці, ідучи в бій, звертаються до того святого Якова-Мавробійця: "Сантьяго! Зімкнись, Гишпаніє!" Чи то Гишпанія стоїть розімкнена і її треба замкнути, чи що воно за оказія така?

— Ти, Санчо, з простаків простак,— сказав Дон Кіхот.— Знай же, що сього великого рицаря червоного хреста дав Бог Гишпанії за патрона і затулу, особливо в запеклій боротьбі, що вели гишпанці з маврами, тим-то вони і взивають до нього як до свого оборонця у всіх боях, як ідуть у наступ; не раз у таких баталіях вони й бачили його живовидячки на власні очі, як він розбивав агарянські лави, сік, рубав і топтав невірних. Я міг би навести тобі безліч тому прикладів, про які оповідають правдомовні гишпанські літописи.

Тут Санчо почав з іншої бочки, сказавши своєму хазяїну:

— Дивно мені, пане, яка то зухвала та Альтісідора, панна при дуке-ні: мабуть, добряче-таки поранив її і вразив отой, що Амуром звати; то, кажуть, такий сліпчук, що хоть сам темний чи сказати б невидючий, а як намірється на яке серце, хоть би й

манесеньке, то тут же і влучить у нього, прошиває наскрізь своїми стрілами. А ще й таке я чув: коли дівчина вдасться соромлива та обачна, то стріли її любовні об неї [599] ламляться чи тупляться, а в її Альтісідори вони не тупляться, а ще либонь і гострішають.

— Май на увазі, Санчо,— повчав Дон Кіхот,— що любов у ділах своїх ваги не має і розумом геть нехтує: тут вона подібна до смерті, що вдаряє і на високі королівські замки, і на вбогі пастуші хижки; коли вже оволодіє цілком якою душею, то передусім позбавляє її страху і страму. Тим же й Альтісідора так безстрашно й безсоромно виявила свої жадання, що викликало в мене в грудях більше досади, ніж спочуття.

— Несвітська жорстокість! Нечуване гордування! — вигукнув Санчо.— Як на мене, то я б уже не встояв і піддався б їй, аби хоч слівце про кохання мені зронила... Дей же його кату, мати отаке маймуrove серце, отаку бронзову нутроби, отаку кам'яну душу! Але я так і не розумію, що могла побачити тая панна в вашій милості, щоб отак причаруватись і підкоритись: де та врода пишна, той блиск юнацький, тая любовіть, тее личко, де все те разом чи хоть би й поодинокі, щоб їй отак закохатись? Бо, ніде правди діти, частенько я дивлюсь на вашу милість, від пучок на ногах і до останньої волосини на голові, і бачу тільки таке, що радше може когось нажахати, ніж закохати; чув я од людей, що найперше й найдужче закохуються саме в красу, а як у вас її нема, то чого ж тоді вона, бідолашка, у вас залюбила?

— Уважай, Санчо,— відповів Дон Кіхот,— що є два види краси: краса душевна і краса тілесна. Гору бере краса душевна, що виявляється у розумі, честивості, гойності, гарному вихованню й гарному поводженню; усі ці прикмети можуть бути притаманні й чоловікові негарному на вроду, і коли око впаде саме на цю красу, а не на тілесну, то буває, що вродиться любов палка й бурхлива. Я, Санчо, знаю, що на вроду не гарний, але ж відомо мені й те, що я не бридкий. Якщо чоловік має вказані мною прикмети і сам собою не потвора, його можна щиро любити.

Отак гомонячи-розмовляючи, в'їхали вони в ліс, що стояв осторонь дороги, і тут Дон Кіхот заплутався знеобачки в якісь зелені сіті, що були напнуті від дерева до дерева; не мігши доміркуватись, що воно таке, він обізвався до Санча:

— Здається, Санчо, оця пригода з сітьми буде найдивовижніша з усіх, які тільки можна уявити. От щоб я вмер, то мої переслідувачі чарівники хочуть заплутати мене в них і забарити мене в дорозі, ніби пом-щаючись за мою суворість супроти Альтісідори! Але я чиню їм відомо, що навіть якби ці сітки не з ниток були, а найтвердіших діамантів, навіть якби вони були міцніші за ретязі, якими ревний ковальський бог скував Венеру й Марса, я їх усе одно розірву, так ніби вони були з баговиння чи з прядива.

Хотів уже рушити і геть усе порозривати, коли се з гущини дерев де взялися дві гарніюсінкі пастушки, власне кажучи, двоє по-пастушому вбраних дівчат, тільки що сардаки на них були з тонкого оксамиту, а рясні спідниці зі щирого златолаву; на плечі їм спадало розпущене волосся, що золоттям своїм могло позмагатися із сонячним промінням, а на головах були вінки, плетені з зеленої лаврини та червоного амаранту.

Років їм було, дивитись, не менше п'ятнадцяти і не більше вісімнадцяти.

На сей вид Санчо аж отетерів, Дон Кіхот зачудувався, навіть-сонце [600] спинило свою ходу, щоб на дівчат полюбувати. Всі четверо мовчали, мов заворожені; нарешті одна з пастушок обізвалась до Дон Кіхота:

— Пане рицарю, придержте ходи і не рвіть сих сіток: вони розставлені тут не про вашу шкоду, а про нашу забаву; знаю, що хочете спитати нас, про що їх розставлено і хто ми єсть такі, то розкажу вам коротенько. В одному селі, що лежить звідсіля за дві милі і де живе чимало значних і багатих людей, вradiло кілька друзів та родичів податися сюди разом із жінками й дітьми своїми, з сусідами, друзями та знайомцями, щоб у сій містині, найлюбішій на всю околицю, добре повеселитися, утворивши разом нібито нову пастушу Аркадію — тим-то всі хлопці в нас за пастухів, а всі дівчата за пастушок убрані. Ми розучили аж дві еклоги, одну — славетного поета Гарсіласа, а другу — знаменитого Камоенса, на рідній йому португальській мові; правда, ми їх не встигли ще виставити. Прибули ми сюди вчора, порозпинали так звані польові намети на березі повноводого ручая, що зрошує навколишні луги; вчора ж увечері порозставляли отут під деревами сітки, щоб заманити в них дурненьких пташок: сполохані нашим галасом, вони якраз і попадуться. Якщо вам, пане, любо нашим гостем бути, то приймемо вас ласкаво й призвоїто — сьогодні-бо в се місце немає доступу всяким жа-лям та печалям.

Сее сказавши, замовкла. Дон Кіхот відповів їй на те: — Запевне, прегарна панно, Актеон не так здивувався і вразився, побачивши зненацька Діану-купальницю, як зачудувався я, узрівши вашу урочу красу. Я похваляю ваш намір улаштувати таку гулянку, а за ваші ласкаві запросини дякую; як можу вам чим служити — наказуйте й будьте певні в моєму послуху, бо повинність моя якраз у тому й полягає, щоб проявляти вдяку і благодію всякого роду людям, а найпаче таким, як ви, знакомитим персонам. І якби оці сітки, що займають невеликий, бачиться, простір, оповили були весь земний круг, я став би шукати нових світів, аби обійти їх не ушкодивши; щоб же ви більшої по-йняги віри отсій моїй гіперболі, знайте, що се вам обіцяє не хто інший, як сам Дон Кіхот з Ламанчі, якщо тільки се ймення дійшло вже до вашого слуху.

— Ой, подружечко моя солоденька! — гукнула тоді друга пастушка.— Яке ж то велике щастя нам спіткалось! Бачиш, хто тут перед нами стоїть? Тож знай, що се найхоробріший, найзакоханіший і найгречні-ший лицар, який тільки є на світі, якщо нас не дурить і не оманює історія його діянь — я ту книжку читала. Ладна йти в заклад, що отсей добрий чоловік при ньому такий собі Санчо Панса, його джура, незрівнянний ні з ким жартун і штукар.

— Істинно так,— одказав Санчо,— я справді той джура і штукар, про якого ваша милость говоре, а сей пан — мій хазяїн, отой самий у книжках оповіщений і обісторений Дон Кіхот з Ламанчі.

— Ой! — вигукнула перша дівчина.— Благаймо, товаришко, щоб він тут зостався, наші батьки й брати велико його вподобають... Я теж чула про його доблесть і його людяність, про яку ти оце казала; а ще кажуть, що він найвірніший і найстійкіший

закоханець з усіх, що є на світі, а дама його то якась Дульсінея Тобоська, якій у всій Гишпанії належить пальма краси. [601]

— І то слушно,— сказав Дон Кіхот,— бо в тому не має сумніву навіть ваша незрівнянна врода. Не трудіться, сеньйори, затримувати мене, бо виразні приписи покликання мого не дозволяють мені відпочивати ні в якому місці.

Тут до них чотирьох підійшов брат однієї з пастушок, одягнений теж по-пастушому, так само багато й пишно, як дівчата; вони йому оповіли, що той чоловік, з яким вони стояли, то преславний лицар Дон Кіхот з Ламанчі, а другий — його зброєноша Санчо; він про них уже чув, бо теж читав його історію. Бравий пастух запропонував Дон Кіхото-ві свої послуги і вмовив-таки його піти до їхніх наметів. Тим часом загаласувала птахоловна облава, і сила розмаїтих пташок, тікаючи від тої небезпеки, попали в розставлені сітки, обманені їхнім зеленим кольором. Скоро в тому місці зібралось чоловіка з тридцять людей, перебраних по-чудернацькому в пастухів та пастушок: усім зразу ж розказали про Дон Кіхота і джуру його, і всі були втішені непомалу, бо знали їх із книжної повісті. Всі гуртом подались до наметів, де вже стояли чисто застелені столи, гойно заставлені преріжними потравами. Дон Кіхота посадили на почесному місці, мовби на покуті; всі дивились на нього і з нього дивувались. Як учта скінчилась, Дон Кіхот підвів голос і почав промовляти з великою гідністю:

— З найтяжчих гріхів, що вчиняють люди, дехто на перше місце ставить гординю; я ж гадаю, що найбільший гріх — невдячність, і не дурно кажуть, що пекло переповнене невдячниками. Сього гріха я сахався по змозі все своє життя, відколи себе зазнаю. Як не можу відплатити за зроблене мені добре діло рівним добром, плачу натомість доброю хіттю, а коли сього не досить, я тую благодію оголошую прилюдно: той, хто так чинить, відплатив би й ділом, якби тільки приміг. Здебільшого ті, що благодіяння приймають, стоять нижче за тих, що їх уділяють; понад усіма ж стоїть Бог, найщедріший давець, і жодні людські дари не можуть дорівняти Божим — віддаль тут безконечна, та сю нездоль-ність і сю неспромогу до певної міри можна надолужити вдячністю. Так і тут: я вельми вдячний за ласку, що ви мені вчинили, але, не можучи віддячитись тією самою мірою, обмежусь тим незначним, що маю, що притаманно мое: стану посеред сарагоського битого шляху, стоятиму два дні без перерви і буду обстоювати, що немає в світі вродливіших і люб'язніших панянок, як оці перебрані тут за пастушок, крім одної тільки незрівнянної Дульсінеї Тобоської, єдиної володарки моїх дум — не у гнів кажучи присутнім тут послухачам і послухачкам.

Тут Санчо, який увесь час пильно прислухався до панової мови, не витримав і загукав:

— Чи то можлива річ, щоб на світі знайшовся чоловік, який насмілився б назвати мого пана божевільним? От ви скажіть мені, панове вівчарство: де, в якому селі є священик, хоч би який мудрий га вчений, щоб зміг говорити отак, як оце мій пан, де той мандрований лицар, хоч би який славний та хоробрий, щоб кинув такий виклик, як оце мій пан?

Дон Кіхот аж побагровів з досади і сказав Санчові:

— Чи то можлива річ, Санчо, щоб на світі знайшовся чоловік, який би не сказав, що ти — заплішений дурень, дурником підшитий і ще [602]

й якимсь там хитриком та шкодником підбитий? Чого ти лізеш не в своє діло, чого допевняєшся, чи я розумний, чи намаханий? Мовчи, ні слова, іди ото сідлай Росинанта, якщо розсідланий, зараз їдемо робити те, що я сказав; моя справа справедлива, а хто важиться піти навсупірт, вважай, уже переможені.

Устав зі свого місця сердито і порвисто; всі присутні не знали вже, що про нього й думати — чи то чоловік при розумі, чи шаленець. Почали його вмовляти, щоб одстав од свого заміру, бо вони вже, мовляв, переконані в його добрій волі і вдячності і не потребують дальших доказів його доблесті: вистачить і тих, що описані в історії його діянь. Та Дон Кіхот на теє не вважав, сів на Росинанта і, нахопивши щита та взявши в руку списа, попрямував на битий шлях, що проходив неподалік зеленого луку. За ним подався й Санчо на Сірому, а слідом і вся пастуша ватага — подивитись, чим-то скінчиться той зухвалий і небувалий виклик.

Отож, кажу, став Дон Кіхот посеред шляху і потряс повітря такими словами:

— Гей ви, перехожі й переїжджі рицарі й зброєноші, піші й комонні, всі, що йдете чи їдете сим шляхом або ітимете чи їхатимете два наступні дні! Знайте: тут стоїть мандрований рицар Дон Кіхот з Ламанчі і стверджує, що німфи, які живуть у сих лугах та гаях, переважають своєю вродою і гречністю всіх красунь світу, окрім володарки душі моєї Дульсінеї Тобоської. Хто ж наважиться стверджувати протилежне — виходь, я жду!

Повторив ці слова ще двічі, та охочих щось не озивалось. Але фортуна, що верховодить нами по своїй уподобі, так розпорядилась, що невдовзі по тому на шляху показалаась купа вершників (декотрі з них мали в руках списи), що перла облавою вперед. Ті, що йшли за Дон Кіхо-том, навіть не роздивившись гаразд, що воно таке, уступились далі від шляху, щоб не нажити собі часом якої напасті. Один тільки Дон Кіхот стояв безстрашно на місці, а Санчо Панса тулився за крижами у Росинанта. Купа списників наблизилась, передній загукав на Дон Кіхота:

— Геть з дороги, дияволенний сину, бо наші бики потопчуть тебе на гамуз!

— Ге, бидло! — відкрикнув Дон Кіхот.— Не родились іще такі бики, хоч би й на берегах Харами кохані, які б мене налякали! Признавайте, гультяйство, всі гуртом, що все мною оголошене — то правда, а ні, то ставайте до бою.

Не встиг гуртоправ йому одказати, не встиг Дон Кіхот (хоть би й хотів) звернути з дороги, як ті ярі бугаї та сумирні воли і ті погоничі, що гнали їх у місто, де завтра мали відбутись бичі бої, пішли потоптом по рицарю й джурі, по Росинанту й по Сірому, поваливши їх додолу. Санчо лежав увесь потовчений, Дон Кіхот ошелешений, Сірий розбитий, та й Росинант лиха набрався. Зрештою, всі вони попідводились; Дон Кіхот, спотикаючись та падаючи, погнався за чередою і кричав що було сили:

— Стривайте, зупиніться, бестії трикляті! Один-однісінький рицар тут вас чекає, він не належить до тих, що то кажуть: "Коли ворог утікає, став йому срібні мости!"

Та вершники не спинились, їм було спішно, а на рицареві погрози во— [603] ни

зважали, як на торішні хмари. Стомлений Дон Кіхот присів при дорозі, сердитий, що так і не помстився, і чекав, поки надійде Санчо та Росинант із Сірим. Нарешті вони прийшли, рицар із джурою посідали верхи і, навіть не обернувшись, щоб попрощатися з тією уявною чи вдаваною Аркадією, верстали далі свою путь, як непришні.

РОЗДІЛ LIX,

де оповідається незвичайна придибашка або, коли хочете, й пригода, що приключилась Дон Кіхотові

Од пилу і втоми, що насіли на Дон Кіхота й Санча, від того бичого шанування освіжила їх гожа та чиста криниця серед тіннявого гаю, над якою посідали наші здорові пан і слуга, пустивши Сірого з Росинантом пус і опаш, без оброті й вуздечки. Санчо сягнув рукою до сховищ своїх саков і добув відти те, що називав звичайно поживління; прополоскав собі в роті, а Дон Кіхот умився, і від тої води-прохолоди обом їм стало легше дихати. Та Дон Кіхотові з великої досади їжа не йшла на думку, а Санчо з самої увічливості не важився доторкнутись до їди, що перед ним стояла, ждав, поки пан не розговіється; але бачивши, що той поринув у мрії і не гадає піднести хліба-собі до рота, розтулив свого (не для того, аби що сказати, ні!) і, переступивши добрий звичай, заходився пакувати собі в кендюх хліб і сир, що мав перед собою. — їж, їж, друже Санчо! — обізвався Дон Кіхот. — Підживи собі життя, воно тобі дорожче, ніж мені, а я нехай умру собі від думок тяжких та від знегод моїх лютих... Я, Санчо, на те вродився, щоб жити, постійно вмираючи, а ти — щоб умерти ївши. Правду кажу тобі, подумай сам: описаний в історіях, прославлений у боях, призвоїтий у всіх учинках, шанований володарями, обожуваний дівицями, сподіваючись нарешті пальм, тріумфів і вінців, заслужених і виборених моїми доблесними подвигами, — сьогодні вранці до того дожився, що потоптано мене, понівечено і збагнічено ратицями брудних нечистих товаряк! Ця гадка тупить мені зуби, зводить щелепи, обезвладнює руки і відіймає будь-яку охоту до їди: помру я, мабуть, отут із голоду, а то з усіх смертей найлютіша.

— Виходить, — сказав Санчо, не перестаючи живенько жувати, — ваша милість не похваляє тої приказки, що каже: "Коли смерти не одперти, хай умру нажертий". А от я не думаю збавляти собі віку — буду так, як ото швець-тягишкіра: доти зубами шкіру розтягує, доки не витягне скільки йому треба, — буду, кажу, тягнути своє життя їдінням, доки Бог мені віку призначив. Дозвольте вам, пане, сказати, що нема більшої дурниці, як ото так, як ваша милість, у відчай удаватись. Ось послушайте мене: поїжте та ляжте поспіть на цих подушках зелених, на цій траві-мураві, а прокинетесь, то побачите, що світ вам угору піднявся.

Здалось Дон Кіхотові, що Санчо міркує тут скорше по-філософськи, аніж по-дурнечи, послунався його і сказав:

— Якби ти, Санчо, зробив зараз для мене те, про що я попрошу, моя [604] полегша була б певніша, а журба моя не така тяжка: поки я спатиму, послухавши твоєї ради, ти собі відійди трохи оподаль і, заголившись, вліпи собі Росинантовим повіддям ударів три або й чотири сотні в рахунок тих трьох із чимось тисяч, що маєш завдавати собі для

відчаруван-ня Дульсінеї; бо то ж не малий жаль, що бідолашна сеньйора й досі зачарована через твою оспалість і недбальство.

— Шкода мови,— одказав Санчо.— Поспімо поки що обидва, а там — дасть Бог час, дасть і раду. Знаєте, пане, то річ жорстока, щоб чоловік катував сам себе з холодною кров'ю, та як ще ті удари падатимуть на тіло замліле і зголоджене; нехай уже пані моя Дульсінея потерпить трохи, а тоді, коли менше за все сподіватиметься, я зашмагаю себе на решето; будеш жити — не помреш, кажуть люди, а я таки житиму і спевню те, що обіцяв.

Дон Кіхот йому подякував, попоїв трохи, а Санчо од пуза, і обидва полягали спати, попустивши двох нерозлучних друзів і товаришів, Ро-синанта й Сірого, пустопаш по буйних травах, якими тая лука була вкрита. Прокинулись — було вже нерано; посідали верхи і швидко рушили в дорогу, щоб поспіти до заїзду, що був звідти десь за милю. Кажу заїзду, бо цього разу назвав його так і Дон Кіхот супроти свого звичаю називати всі заїзди та корчми замками.

От доїхали вони до того заїзду і спитали в господаря, чи знайдеться їм де переночувати. Сказано їм, що знайдеться, і то з такими вигодами і з таким достатком, що в твоїй Сарагосі. Зсівши з осла, Санчо заніс сакви свої в кімнату, ключ од якої дав йому господар, а потім одвів Ро-синанта з Сірим до стайні, підсипав їм оброку і пішов чекати дальших наказів од Дон Кіхота, що сидів уже на кам'яній лаві; слава Богу, думав, що пан цього разу не взяв заїзду за замок. Настав час вечері, і вони пішли до своєї кімнати. Санчо спитав у господаря, що в нього є на вечерю, а той одповів, що є все до любої вподоби, нехай замовляє, що-хотя: чи то птахи небесні, чи дробина земная, чи риба морська — всього в сій корчмі здобіль.

— Стільки нам не треба,— сказав Санчо.— Досить буде з нас двох смажених півнят, бо мій пан дуже делікатні і їдять мало, та і з мене же-ретій не який.

Корчмар одказав, що курчат нема — шуліки розхапали.

— Ну, тоді, пане господарю, веліть нам засмажити курку, щоб тільки мняка була,— попросив Санчо.

— Курку, кажете? — перепитав корчмар.— Гай-гай, я оце тільки вчора оддав у город на продаж аж п'ятдесятеро курей, от їй же Богу; а крім курей, проси вашець що завгодно.

— Тоді, може, знайдеться телятинка або хоч козятинка? — спитав Санчо.

— Зараз нема, була, та вийшла вся,— одказав корчмар.— На тім тижні буде до сталої мами.

— Ото мені лихо: то нема, то вийшло! — вигукнув Санчо.— Може ж, ви хоть сала та яєць до сталої мами маєте?

— Жартун із вас, дорогий гостю! — мовив корчмар.— Т'адже я сказав, що курей нема, то де ж візьмуться яйця? Надумайте собі іншу яку лагоминку і годі вже про те птиче молоко. [605]

— Та кінчаймо вже, будь воно неладне! — розсердився Санчо.— Н" крутіть, пане господарю, а кажіть прямо, що у вас є?

Тоді корчмар:

— Як сказати вам по щирій правді, маю пару волячих клишок, схожих на пару телячих ніжок, або телячих ніжок, схожих на волячих клишок, гарненько зварених ще й з приправою — з бобом, із цибулькою із сальцем. Оце лежать там і гукають: "їжте нас, їжте нас!"

— Я їх беру,— сказав Санчо,— нікому їх не давайте, я добре заплачу, бо нічого смачнішого не знаю, а чи то клишки, чи ніжки, мені байдє.

— Не 'ддам їх нікому,— запевнив корчмар,— бо інші мої гості то такі знакомиті люди, що возять із собою власних кухаря і ключника з усім припасом.

— Знакомиті, кажете? — перепитав Санчо.— А вже ж нема людей, знакомитіших за мого пана, тільки що закон його діла не велить йому возити з собою того припасу, ані тих пуздерків із пляшками; ми собі розташовуємось десь на лузі та й покріплюємось горішками лісковими чи дереновими ягідьми.

Така була розмова у Санча з корчмарем, і він вирішив на цьому й кінчити, хоч господар хотів іще допитатись, що ж то за діло таке у його пана. От настав уже й час вечері; Дон Кіхот пішов до своєї кімнати, корчмар приніс замовлену потраву і сам присів, щоб повечеряти на дурничку. Аж тут із сусідньої кімнати, відокремленої лише тоненькою перегородкою, Дон Кіхот почув такі слова:

— Прошу вас дуже, сеньйоре дон Херонімо, поки нам подадуть вечерю, почитаймо ще один розділ із другої частини "Дон Кіхота з Ламанчі".

Скоро Дон Кіхот зачув своє ім'я, зараз устав на рівні й почав пильно дослухатись до тої розмови. Чоловік, названий доном Херонімом, відповів:

— Чого се вашій милості, сеньйоре дон Хуане, захотілось читати отих дурниць? Адже той, хто читав першу частину історії Дон Кіхота, не відчує жодного смаку від цієї другої.

— А все ж таки варто прочитати і її,— заперечив дон Хуан,— бо немає такої поганої книги, в якій не знайшлось би чогось і доброго. Мені в сій книжці найбільше те не подобається, що Дон Кіхот відкинувся вже од Дульсінеї Тобоської.

Почувши тєє, Дон Кіхот, утніваний і обурений непомалу, підніс голос і сказав:

!— Усякому, хто скаже, що Дон Кіхот з Ламанчі забув чи може забути Дульсінею Тобоську, я доведу мечем проти меча, що він розминувся з правдою, бо незрівнянна Дульсіноя Тобоська не може бути забутою, а Дон Кіхот не здатен до забуття: його девіз — вірність, його заповідь — хоронити тую вірність вільно й щиро, без будь-якого насильства над собою.

— Хто се там до нас озивається? — почулося з сусідньої кімнати.

— А хто ж, як не сам Дон Кіхот з Ламанчі,— одказував Санчо.— Він справдить те, що сказав, і те, що коли скаже: добрий платій закладу не боїться. [606]

Ледве Санчо промовив сі слова, двері одчинились і до кімнати ввійшло двоє, з виду знати, шляхтичів; один із них, оповивши руками рицареві шию, сказав:

— Як ваша постать лише потверджує ваше ім'я, так ім'я ваше нестеменно посвідчує вашу подобу: безсумнівно ви, пане мій, є справжній Дон Кіхот з Ламанчі, провідна зоря

і маяк мандрованого рицарства, всупереч і на зло тому, хто хотів узурпувати ваше ім'я і згладити зі світу ваші подвиги, як то вчинив автор отсієї книги, яку я вам уручаю.

Та й подав йому до рук книгу, що мав при собі його товариш. Дон Кіхот узяв її і мовчки почав гортати; за якусь хвилю він повернув книгу і сказав:

— Переглянувши сю книжку побіжно, бачу я, що її автор за три речі заслуговує догани. По-перше, то декілька виразів, що я їх вичитав у пролозі; по-друге, він закидає по-арагонськи — часом пропускає артиклі; по-третє,— що найбільше свідчить про його невігластво,— помиляється і різнить із правдою в найважливіших пунктах історії: так, він говорить, приміром, що Санчову жінку звати Марія Гутьєррес, тоді як насправді її звати Тереза Панса; а хто помиляється в таких принципових питаннях, дає привід до побоювань, що хибить і в усіх пунктах сії історії.

Тут обізвався й Санчо:

— Ото мені, справді, лепський писака! Добре ж він, мабуть, на наших справах знається, як дражнить Терезу Пансу, жінку мою, Марією Гутьєррес... Ану ж бо, пане, візьміть ту книжку і гляньте, чи я там є і чи не перекрутив він бува ще й мого мня.

— З того, що я, друже, почув,— сказав дон Херонімо,— здогадуюсь, що ви без жодного сумніву — Санчо Панса, джура пана Дон Кіхота.

— А так,— відповів Санчо,— і тим пишаюсь...

— Щиро кажучи,— сказав шляхтич,— сей новітній автор трактує ваш образ без належної пристойності: малює вас ненажерою, непроворою і недотепою, зовсім не тим Санчом, що описується в першій частині історії вашого пана.

— Прости-Бі йому,— сказав Санчо.— Хай би краще оминув мене своєю увагою: коли не музика, не берись за смика, а для святого Петра кращого місця за Рим не тра.

Двоє шляхтичів запросили Дон Кіхота до себе в кімнату — спожити з ними вечерю, бо знали, що в сій коршмі не водиться їди, гідної його персони. Дон Кіхот, увічливий як завше, здався на їхнє прохання і залишився в них на вечерю, а Санчо, ставши повновладним господарем принесеного горшка, сів за стіл на почесному місці: до нього присів і корчмар, що не менше за Санча кохався в тих клишках та ніжках.

За вечерею дон Хуан спитав у Дон Кіхота, які він має вісті про сеньйору Дульсінею Тобоську: чи вона одружена, чи вже народила дитину, чи ще тільки при надії, або, коли вона ще дівиця-правиця, чи згадує вона (зберігаючи, природно, честивість свою та пристойність) про любовні почуття сеньйора Дон Кіхота. На те рицар одказав:

— Дульсінея і досі дівиця-правиця, мої почуття до неї сильніші, ніж [607] будь-коли, стосунки наші, як і перше, платонічні, а красу її обернено у невроду брудної мужички.

І тут же почав розповідати їм докладно про те, як зачаровано сеньйору Дульсінею, що сталося йому в печері Монтесіноса, яку настанову дав віщий Мерлін щодо відчарування Дульсінеї, тобто про Санчове самобичування. Превелику мали втіху обидва шляхтичі, слухаючи Дон Кіхотрвої оповіді про дивні його пригоди, і дивували непомалу і тим дурницям, і тій доладності, з якою він їх розповідав. То мали його за людину розумну, то за шаленця, і не могли встановити міри й межі його розумності чи теж божевілля.

Тим часом Санчо повечеряв і розстався з корчмарем, який починав уже писати мисліте; ввійшовши до кімнати, де сидів його пан, він промовив:

— Щоб я так жив, панове, коли автор сієї-от книжки, що ви маєте, не хоче, аби ми собі тривали ладом та миром. Коли він уже ненажерою мене взиває, як кажуть ваші милості, то не хтів би я, щоб він мене ще й пияком назвав.

— А таки назвав,— сказав дон Херонімо,— лише не пригадую точно, яким саме чином, пам'ятаю тільки, що непристойними і брехливими словами, як я пересвідчився, вбачаючи вочевидь обличчя присутнього тут бравого Санча.

— Хай ваші милості повірять мені,— сказав Санчо,— що той Санчо і той Дон Кіхот, які в сій книзі показані, то зовсім не такі і не ті, що їх вивів Сід Ахмет Бен-Енхелі в своїй історії — ото вже істинно ми: мій пан хоробрий, розумний і закоханий, і я — простий собі веселий чоловік, а не якийсь там прожеря чи п'янюга.

— Так, я тому вірю,— сказав Дон Хуан,— і гадаю, що слід би було видати таке розпорядження, щоб ніхто не важився писати про великого Дон Кіхота і про все, що його стосується, окрім Сіда Ахмета, первісного автора його історії; так як колись Олександр розпорядився, щоб його міг портретувати один тільки Апеллес.

— Нехай би мене хто хоч портретував,— обізвався Дон Кіхот,— аби тільки не трактував і не дратував, бо інколи від надміру образ уривається терпець.

— Нема такої образи,— зауважив дон Хуан,— якої можна було б завдати Дон Кіхотові без того, щоб він за неї не помстився, якщо тільки не загородиться щитом терпіння, який, на мою думку, у нього великий і кріпкий.

На таких та на інаких розмовах збігла чимала частина ночі, і хоть дон Хуан наполягав, щоб Дон Кіхот прочитав іще щось із тієї книги (цікаво було почути його коментарі), але так і не зміг уговорити його. Дон Кіхот сказав, що вважає книгу за прочитану і ще раз назвав її дурною, та й годі; окрім того, не хотів би він, щоб письмак, узнавши випадком, що книга побувала в його руках, втішався тим, що герой її читав,— а від речей одворотних та безецних не тільки очі, а й думки одвертати годиться. Як же в нього спитали, куди він намірився далі путь верстати, одказав, що до Сарагоси, де гадає взяти участь у турнірі за почесний обладунок, який у тому місті одбувається щороку. Дон Хуан сказав йому, що в сій новій повісті оповідається про те, як Дон Кіхот, хто б він [60H] уже там не був, брав участь у грі в кільце; оповідь та недолуга, мало в ній говориться про рицарські девізи, ще менше описів бойових обладунків, зате багато всяких нісенітниць.

— Якщо так,— зауважив Дон Кіхот,— то ноги моєї не буде в Сарагосі: тим я завдам брехні новітньому історикові, і весь світ побачить, що я — не той Дон Кіхот, про якого він пише.

— І добре зробіть,— сказав дон Херонімо,— бо, скажімо, в Барселоні теж відбуваються турніри, де сеньйор Дон Кіхот зможе проявити свою доблесть.

— Так я й думаю вчинити,— сказав Дон Кіхот.— А тепер прошу ваших милостей відпустити мене, бо вже час і пора спати; вкінці, мої панове, можете вважати і записати мене в число найбільших друзів своїх і слуг.

— І мене так само,— обізвався Санчо.— Може, й я колись у пригоді стану.

По сім слові попрощались, і Дон Кіхот із Санчом вернулись до своєї кімнати, а дон Хуан та дон Херонімо довго ще дивувалися з тої суміші розсудливості й безрозумності і впевнились безпохибно, що то й були справдешні Дон Кіхот і Санчо, а не ті, що їх зобразив арагонський письменник.

На світанку Дон Кіхот устав і, постукавши в стінку до сусідньої кімнати, попрощався з своїми гостителями. Санчо розплатився досить-таки щедро з корчмарем і порадив йому менше свої припаси вихваляти або більше про них дбати.

РОЗДІЛ LX

Що трапилося з Дон Кіхотом на шляху до Барселони

Ранок був прохолодний, таким же заповідався й день, коли Дон Кіхот виїхав із заїзду, розпитавши попереду, яким шляхом краще трапити до Барселони, минаючи Сарагосу — так йому хотілося вивести на чисту воду того новітнього дієписця, що, казали, вельми його знеславив. Якимсь так вийшло, що за шість день йому не трапилось нічого такого, що варто було б записати, і на сьомий день, як ізвернув він із дороги, облягла його ніч у густому дубняку; чи росли там дуби прості, чи, може, коркові — того не скажу, бо нічого про те не говорить і Сід Ахмет, який, як правило, описує всі речі докладно до щонайменших дрібниць.

Пан і слуга позлізали з своїх худобин і обляглися під деревами; Санчо, споживши того дня добрий повечірок, одразу ж пірнув у браму сну, а Дон Кіхот довго не міг склепити очей не так од голоду, як од химер своїх: думки його роїлися самопаш, залітаючи в тисячі преріжних місць. То йому ввижалось, що він у печері Монтесіноса, то уявлялось, як перевернута в мужичку Дульсінея вискакує на свою ослицю, то в ушу йому лунали слова віщого Мерліна, що вістили, яких умов треба дотримати, яких трудів доконати, щоб над Дульсінеєю чари розбити. Аж од-чай його брав, що Санчо, джура його, такий оспалий та немилосердний: де ж бо, шмагонув себе всього п'ять разів, число занадто мале й несумірне проти тієї великої кількості, яка ще зосталась. Так се його роздосадувало й розгнівило, що він сказав собі подумки: "Якщо Олександр Великий розрубав Гордіїв вузол, мовлячи: "Розрубав чи розв'язав — на одне виходить!", і се не завадило йому стати всевладним паном над усією Азією, то так само і я, щоб одчарувати Дульсінею, сам одшмагаю Санча проти його волі: адже в умові сказано, що Санчо має дістати три тисячі з надтом ударів, то яке кому діло, чи він їх сам собі завдасть, чи те зробить хто інший? Головне, щоб він їх дістав сповна, а вже від-ки, яким чином — байдуже".

Отак надумавшись, узяв повода од Росинанта, склав його так, щоб зручніше було шмагати, підійшов до Санча і заходився розв'язувати йому спереду очкура, на якому трималися штани, але тут Санчо знагла пробудився і закричав:

— Що це таке? Хто мене за очкура сіпає?

— Се я,— одказав Дон Кіхот.— Хочу надолужити твоє недбальство і зарадити своїй біді: одшмагаю тебе, Санчо, щоб хоть почасти борг той справити, що ти на себе взяв. Дульсінея гине, я помираю од жаги, а тобі й горя мало — ото ж розв'язуй очкура по

своїй волі, а по моїй я всиплю тобі зараз на сьому безлюдді яких дві тисячі ударів.

— Е, ні,— мовив Санчо.— Нехай ваша милость не рушиться, бо я, їй же Богу, такого гвалту вчиню, що й глухі почують! Я зобов'язався шмагатись по добрій волі, а не живосилом: досить, що даю вашій милості слово бичуватись і молосуватись, коли мене знесе охота.

— Шкода, Санчо, здаватись на твою охоту,— сказав Дон Кіхот,— бо серце маєш тверде, а шкіру, як на мужика, затонку.

Та й сікнувся знов до Санча, щоб то очкура розв'язати. Той, се побачивши, зірвався на рівні, схопив пана попід силки і, перечепивши ногою, повалив його навznak, правим коліном настоптав на груди, а руки руками держав — ні рухнути неборакові, ані дихнути.

— Га, зраднику! — заволав Дон Кіхот.— Проти свого пана природного бунт ізриваєш? На хлібодавця свого важишся?

— Королів не ставлю, ані скидаю,— відповів Санчо,— а рятую свого пана, бо я сам собі пан. Хай ваша милость побожиться, що дасть мені спокій і не пориватиметься ниньки мене шмагати, тоді я вас одпущу, а як ні —

Тут ти, зраднику, й помреш,

Лютий ворог донї Санчі!

Мусив Дон Кіхот йому те обіцяти і поклявся життям володарки своїх думок, що й нитки на ньому не зачепить і дасть йому на волю і на власний розсуд шмагатись тоді, коли самому заманеться. Санчо підвівся і одійшов далеченько од того місця прихилитись до іншого якого дуба, коли се щось черк йому об голову! Мацнув руками — аж воно ноги людські, в черевиках і панчохах; затремтів неборак од страху, кинувся до другого дерева — аж і тут те саме. Гукнув на поміч Дон Кіхота, той підбіг і спитав, у чому річ, чого се він так перелякався. Санчо сказав, що на сих деревах ноги людські ростуть. Дон Кіхот і собі обмацав ті ноги; він зразу догадався, що воно за знак і сказав Санчові: [610]

— Не бійся, отсі ноги, що ти їх налапав, а бачити не можеш, належать, без сумніву, розбишкам-опришкам, яких на сих деревах повішено. Правосуддя тутешнє, запопавши таких гультіпак, вішає їх по двадцять-тридцять душ у лісі; з сього я висновую, що ми вже деь недалеко Барселони.

Той здогад виявився слухним. Як уже розвидніло, звели наші очі й побачили, що з дубів справді гронами звисають трупи розбишак. А як настав білий день, мусили злякатися не мертвих уже, а живісіньких розбишак: душ, може, з сорок обскочили їх зненацька і загукали по-каталонськи, щоб стояли тихо і ждали, поки прийде отаман. Дон Кіхот був спішений, кінь незагнузданий, спис до стовбура приставлений — як тут будеш боронитись? Отож схрестив руки на грудях, похилив голову і ждав якоїсь слушнішої нагоди.

Розбишаки метнулись до Сірого і вилушили геть усе, що було в саквах та багулі; добре ще, що одержані од дука, як і взяті з домівки, таля-ри були у Санча в чересі, та й туди були б добрались ці добродії, винишпорили б усе до цяти, хоч би й під шкурою

було заховано, якби під сю пору не наспів отаман: був то чоловік років так тридцяти й чотирьох, кремезний, зросту вище середнього, поважного погляду і смуглої цери. Під ним був кінь як змії, на собі мав сталеву кольчугу, а по боках чотири пістолі, що в тих краях звуть кремняками. Побачивши, що його чухраї (так звуться люди, які коло того ремесла ходять) завзялися лущити Санча Пансу, він велів те діло припинити; його відразу послухано, і черес був порятований. Отаман здивувався, побачивши списа, опертого об дерево, щита, що лежав долі, і знярядженого в бронь Дон Кіхота, що стояв у задумі та в зажурі — сама журба, здавалось, не могла бути сумнішою та жальнішою. Отаман підійшов до нього і сказав:

— Не журіться, не вдавайтесь у тугу, чоловіче добрий: ви трапили в руки не до жорстокого Озіріса, а до Роке Гінарта, що відзначається радше спочутливим серцем, аніж суворістю.

— Не тим я журюся,— відповів Дон Кіхот,— що попав у твою владу, о відважний Роке, чия слава не має меж на всій землі, а тим, що через необачність мою застукали мене вояки твої при негнuzданім коні, тоді як по чину мандрованого рицарства, до якого належу, я зобов'язаний всякої хвилини бути насторожі, всякої години бути власним вартовим; чиню тобі відомо, о великий Роке, що якби я був на коні, зі списом і щитом, вони не взяли б мене сплоха, бо я єсть Дон Кіхот з Ламанчі, славний подвигами своїми по всіх кінцях світу!

Роке Гінарт постеріг одразу, що недугою Дон Кіхота було радше божевілля, ніж одвага, і хоть він про нього дещо чув, але не вірив у його витворки і не міг собі уявити, щоб на чоловіка могла напасти отака хи-мерія; він вельми врадувався цій зустрічі — міг тепер зблизька побачити те, про що чував досі здалеку.

— Зацний рицарю! — промовив він до Дон Кіхота.— Не впадайте у відчай і не вважайте, що вам випала нещаслива доля; можливо, що саме через отсю спотичку випрямиться кривий досі шлях вашої долі, бо небеса нерідко дивними якимись і людям недовідомими поворотами підіймають тих, що впали, і збагачують убогих.

Дон Кіхот почав був дякувати йому, коли се ззаду почулась тупотня, [611] нібито гнав цілий табун коней; насправді кінь був лише один, а на ньому сидів юнак-вершник, років, може, двадцяти, одягнений в зелений одамашок із золотими басаманами, штани-плюндри й курту, на голові капелюх набакир по-валлонськи, на ногах тісні восковані чобітки; остроги, меч і кинджал позлотисті, в руках невеличка рушничка, коло пояса пара пістолів. На той тупіт Роке повернув голову й побачив того чарівного юнака, що під'їхав до нього і заговорив такими словами:

— їду отес до тебе, одважний Роке, чи не знайду якщо не рятунку, то хоть полекші якої у своїй біді. Щоб же ти довго не думав і не гадав (бачу, не впізнав мене), зараз скажу, хто я. Я — Клавдія Хероніма,

. донька Сімона Форте, твого щирого друга, а заодно й закланого ворога Клавкела Торельяса, що є недругом і тобі, бо належить до ворожого загону; відомо тобі також, що в сього Клавкела є син, що зветься (чи принаймні звався ще яких дві години тому) дон Вісенте Торельяс. І той син, щоб довго про моє нещастя не розводитись, скажу

коротким словом, ось що мені укоїв. Побачив мене, став залицятись, я послухала та й закохалась у нього потай рідного батька, бо нема такої дівчини, хоть би яка була скромна та здержлива, щоб не знайшла способу свою волю вволити, як до жаги приспіє. Коротше кажучи, він обіцяв мені, що візьме зі мною шлюб, я подала слово, але до щирця ми ще не дійшли. А отес вчора чую — він, забувши про свій обов'язок супроти мене, одружується з іншою, сьогодні вранці вінчатись має: ся новина збурила мою душу, терпець мені увірвався. Батька не було саме дома, то я собі мерщій з дому — одяглась, як бачиш, упала на коня і гайда: спостигла дона Вісенте десь за милю звідси і, не гаючи часу на власні скарги та на його виправдання, стрелила в нього з рушниць, а тоді ще й із обох пістолів, всадила йому в груди дві кулі чи, може, й більше, відкривши брами, через які, омита його кров'ю, порятувалась моя честь. Там я його й лишила на руках служби, що не важилась, та й не могла йому в обороні стати. Отес ж удаюсь тепер до тебе: допоможи мені добратись до Франції, де в мене є родичі, у яких я могла б жити, і охороняй, благаю, вітця мого, щоб численні приятелі дона Вісенте не наважувались учинити над ним несправедливу помсту.

Роке, здивований одвагою, сміливістю, поставою і долею вродливої Клавдії, сказав їй:

— Ходім, сеньйоро, переконаймося спочатку, чи справді твій ворог помер, а тоді вже подивимось, що маємо робити.

Дон Кіхот, який уважно слухав, що розповідала Клавдія і що одказав їй Роке Гінарт, подав і собі голос:

— Нехай ніхто не клопочеться обороною сієї сеньйори, я беру її на себе. Дайте мені коня мого і зброю і зачекайте тут: я сам поїду до того кавалера і, живого чи мертвого, примушу його додержати слова, що він дав такій вродливиці.

— Тут уже не сумнівайсь ніхто,— зауважив Санчо.— У мого пана справді щаслива рука на всілякі шлюби: от і недавнечко він примусив женитись одного такого, що не хотів дотримати слова панянці. І якби лихі чарівники, які переслідують мого пана, не перетворили були того панича на гайдука, то та панянка досі вже стала була б панею.

Роке, чию увагу більше привертала доля прегарної Клавдії, ніж балаканина пана та слуги, не став їх слухати і, наказавши своїм хлопцям повернути Санчові все те, що вони стягли з Сірого, а самим вернутися в те місце, де вони нічлігували минулої ночі, погнав разом з Клавдією повним чвалом на розшуки пораненого чи вбитого дона Вісенте. Доїхали до того місця, де його спіткала Клавдія, та не знайшли там нічого, окрім слідів свіжопролитої крові; розглянувшись пильно довкола, помітили на одному пригірку людей якихось і вирішили (так воно насправді й було), що то дон Вісенте, якого челядь несла пораненого чи, може, й мертвого, аби подати йому рятунку або й поховати; наддали ходу і таки тих людей наздогнали, бо ті просувались поволі. Дон Вісенте лежав на руках у челяді своєї і просив слабким, утомленим голосом, щоб його лишили, нехай тут і помре, бо рани так болять, що незмога його рухати далі. Клавдія і Роке зіскочили з коней і підійшли до нього; челядь перелякалась появи Роке, а Клавдія схвилювалася на вид дона Вісенте; борючись із суворістю і зворушенням, вона

наблизилась до нього, взяла за руку і промовила:

— Якби ти був дав мені цю руку, як ми домовлялись, ніколи не зазнав би такого лиха.

Поранений кавалер відкрив майже заплющені очі і, впізнавши Клавдію, сказав:

— Добре бачу, прекрасна і обманена сеньйоро, що се ти завдала мені смерть: то кара незаслужена й несправедлива супроти моїх замірів, бо ніколи й нічим, ані почуттям, ані вчинком, я не хотів та й не міг тебе скривдити.

— Так хіба то не правда,— спитала Клавдія,— що ти мав одружитися нині вранці з Леонорою, донькою багатія Бальвастра?

— Авжеж, що ні, — відповів дон Вісенте.— Мабуть, лиха моя недоля принесла тобі ті вісті, щоб ти з ревнощів відібрала мені життя; але, вмираючи на твоїх руках і в твоїх обіймах, я відчуваюся щасливим. А щоб ти в сьому переконалась, стисни мені руку і прийми мене, коли хочеш, за мужа: не можу дати більшої сатисфакції за ту кривду, яку я, на твою думку, тобі вчинив.

Клавдія стисла йому руку, а самій так серце стислося, що непритомно впала на скривавлені груди дону Вісенте, якого вже взяли смертельні корчі. Роке розгубився і не знав, що робити. Слуги побігли по воду, щоб сприскати їм обличчя, принесли, вилили на них. Клавдія очутилась зі свого зомління, а дон Вісенте з агонії своєї ні: життя урвалося. Побачивши Клавдія, що муж її милодан помер, потрясла повітря зойками, вдарила в небо жалями, зачала рвати на собі волосся, по вітру його пускаючи, дряпати собі лице, одне слово, подавала всі ознаки страждання й болю зрозпаченого серця.

— О, жорстока й необачна дівчино! — кричала.— З якою легкістю здійснила ти сей лихий замір! О, несамовита сило ревнощів, до якого відчайного кінця доводиш ти того, хто пускає тебе в серце! О мужу мій, о моя жертво, яка недоля звела тебе від шлюбного ложа до гробу!

Так ревно, так болізно виливала Клавдія свої жалі, що навіть у Роке, який не звик розчулюватись ні з якої нагоди, в очах закрутилися сльози. Плакали слуги, Клавдію раз у раз били млості, вся околиця була, здавалось, полем суму і краєм нещастя. Нарешті Роке Гінарт велів [613] слугам дона Вісенте віднести його трупа до батькового маєтку, що лежав поблизу, і там його поховати. Клавдія об'явила Роке, що піде в монастир, де абатисою була її тітка: там вона доживе вік з кращим, вічним женихом. Роке схвалив той побожний рішенець і зголосився супроводити її, куди б не поїхала, а також захищати вітця її від родичів дона Вісенте і від усього світу, якби хто важився його зачепити. Але Клавдія ніяким світом не хотіла прийняти його супроводу, подякувала йому сердечно за пропозицію і плачучи попрощалася з ним. Слуги дона Вісенте понесли його тіло додому, а Роке вернувся до своїх. Отак скінчилось кохання Клавдії Хероніми — та й як могло статись інакше, коли сувій її гіркої історії снувався й ткався жорстокими й непереможними силами ревнощів?

Роке Гінарт знайшов своїх чухраїв на тому місці, де велів їм зібратись; з ними був і Дон Кіхот. Сидячи верхи на своїм Росинанті, він читав їм орацію, умовляв їх покинути той небезпечний як для тіла, так і для душі триб життя, що вони провадили. А що ті

хлопці були переважно з гасконців, люди грубі та несмазовані, то тая Дон Кіхотова казань не вельми припадала їм до смаку. Роке, прибувши на місце, спитався в Санча Панси, чи повернули йому ті скарби й дорогоцінності, що з Сірого зняли. Санчо відповів, що повернули все, окрім трьох чепців, що варті були, казав, трьох городів.

— Та що-бо ти, чоловіче, говориш? — озвався один із чухраїв.— У мене вони, ті чепчики — ціна їм од сили три реали.

— Воно-то так,— сказав Дон Кіхот,— але мій джура цінує їх так високо з огляду на персону, що їх мені подарувала.

Роке Гінарт велів негайно їх повернути, потім поставив своїх людей лавою і казав викласти перед себе весь одяг, коштовності та гроші, що вони після останнього паювання наздобували. Тоді поцінував швиденько здобич і, перевівши на гроші те, чого не можна було поділити, розпаював межі громадою все так розумно й справедливо, що ні на йоту не порушив розподільчого права. Коли се було зроблено і всі лишилися задоволені і вконтентовані, Роке сказав Дон Кіхотові:

— Якби я не додержував з сими людьми такої точності, з ними неможливо було б жити.

На сєє обізвався Санчо:

— Справедливість, бачу, така гарна штука, що й злодіяки мають її шанувати, не то що.

Таке почувши, один розбишака замахнувся кольбою своєї рушниці і був би напевно розчерепив Санчові голову, якби Роке Гінарт не впинив його владним окриком. Санчо весь аж обімлів і поклав собі не розмикати губи, поки знаходився в такій кумпанії.

Тим часом надбіг один (а може, й другий) хлопець із тих, що чатували на дорогах і мали доповідати отаманові про помічених перехожих чи проїжджачих, і сказав:

— Пане, тут зовсім недалеко, по барселонському шляху, суне людей чимала купа.

Роке поспитав:

— Ти не розгледів, які то люди: чи ті, що нас шукають, чи ті, яких ми шукаємо?
[614]

— Ті, що ми шукаємо,— одказав вивідач.

— Тоді гайда всі,— повелів Роке,— і приведіть їх до мене, нікого не впустивши.

Всі кинулись виконувати наказ, лишилися тільки Роке та Дон Кіхот Із Санчом, чекаючи, кого то приведуть хлопці. Тим часом Роке сказав нашому лицареві:

— Панові Дон Кіхоту дивним, певно, здається наше життя, дивними пригоди наші, дивними й небезпечними всі події,— та я тому й не дивую, бо справді важко собі уявити життя, таке неспокійне й тривожне, як у нас*. Мене на те порушила невиситима жадоба помсти, а ця ж жадоба має силу баламутити і найсмиренніші серця. Сам я чоловік спочутливий і зичливий, але, як я вже сказав, прагнення відплатити за одну завдану мені кривду настільки переважило мої благі нахили, що я зашкаруб у своєму завзятті, всупереч і навкір здоровому глузду, і як одна хлань тягне до себе другу, а один гріх другий гріх, так усі мої мстиві вчинки до того сплелися, що я вже мщуся не лише за себе, а й за інших. Одначе Бог милостив: хоть я й заплутався у лабіринті мого сум'яття,

та не трачу надії виборсатись і прибитись до безпечної гавані.

* Тут закінчується переклад М. Лукаша. Далі — переклад А. Перепаді (прим. ред.).

Дон Кіхот слухав і чудувався, як розважливо й розумно мовить Роке, він-бо думав, що серед тих, хто злодіячив, убивав і грабував на дорогах, розсудливу людину знайти годі, тож відповів так:

— Пане Роке! Усвідомлення свого недугування і охотність заживати ліки, од лікаря прописані — то вже початок зцілення. Ваша милість слабує і свою хворобу знає, а небо, чи ліпше сказати, Бог, який і є наш гоїтель, призначить вам ліки, що мають добру силу — тії ліки уздоровляють спроквола, а не враз і не чудом. Тим паче, що розумні грішники до поправи надаються більше, ніж нерозумні. А що вашмосць появила в своїй мові мудрість, то вам треба лише мужатися й сподіватися полегкості вашому хворому сумлінню. Якщо ж вашмосць захоче дорогу скоротити і вийти на спасенну путь швидше, то йдіть за мною: я навчу вас блукатися галайсвіта й рицарювати — мандрований-бо рицар поневіряється й бідує стільки, що може й без покути попасти просто в рай.

На сю Дон Кіхотову раду Роке лиш посміхнувся і, одмінивши розмову, оповів трагічну історію Клавдії Хероніми, чим немало засмутив Санча, якому вельми припала до серця краса, завзяття і звага тієї козир-дівки.

Аж це вернулися з засідки опришки й пригнали з собою двох шляхтичів верхами, двох піших прочан і ридван, в якому їхали якісь дами в супроводі шести піших і кінних челядинців, а також двох погоничів на службі в тих шляхтичів. Латриги обступили їх усіх, причому і переможці, і переможені мовчали, як води в рот набрали, очікуючи, що скаже великий Роке Гінарт. От отаман спитав у шляхтичів, хто вони такі, куди їдуть і скільки при собі грошей мають. На теє одказав один шляхтич:

— Сеньйоре, ми обидва старшини піхоти гишпанської, рейменти наші стоять постоем у Неаполі, а їдемо ми до Барселони, щоб сісти там на галери й пливти на Сіцилію. При собі маємо чи то двісті, чи то триста [615] талярів, тим-то ходимо в багатіях і раді з самих себе, оскільки жолда-кам, з огляду на їхню вбогість, годі мріяти про більші скарби.

Про те саме Роке спитав і прочан; ті одвітували, що мали намір відчалити в Рим і що в них обох настягається, либонь, реалів з шістдесят. Відтак Роке поцікавився, хто їде ридваном, куди саме й скільки везуть з собою грошей. На те один служник-верхівець одказав так:

— У сій кареті їде пані моя донья Помар де Кінйонес, дружина верховного судді неаполітанського, а з нею донька-малолітка, послу-гачка та дуенья. Товаришать їм шестеро челядників, а грошей у них при собі шістдесят талярів.

— Отже,— промовив Роке Гінарт,— маємо тут дев'яцот талярів і шістдесят реалів, а людей у мене близько шістдесяти. Обрахуємо, скільки припаде на душу, бо з мене рахівник абиякий.

На сім слові драбуги гукнули гучно:

— Многія літа Роке Гінарту, на злість лотрам, які шукають йому згуби!

Старшина стерялася, дружина верховного судді засмутилася, не врадувалися й прочани, бачачи конфіскацію свого майна. Роке тримав їх так у непевності з добру хвилю, а потім, щоб не томити їхню душу, а їхні томливі почуття малювалися на виду, обернувся до старшини і вирік:

— Панове старшино, позичте, будь ласка, мені шістдесят талерів, а дружина верховного судді дасть мені вісімдесят, щоб моїх людей уконтентувати (а ви ж самі здорові знаєте: піп живе з обідні), й одразу можете вільно й безперешкодно верстати путь далі; я дам вам обережного листа, аби на вас інші мої загони, в цих околицях порозставлявані, не напастували, я-бо зроду не скривджу ні жолдаків, ні жіноту, надто як вона панського ложа.

Щиро й красно дякувала старшина Роке за те, що він так ласкаво й великодушно залишає їм власні їхні ж таки гроші. Сеньйора донья Помар де Кінйонес поривалася висісти з карети й припасти до стіп великого Роке, та він цього не дав, натомість сам попросив вибачення за прикрощі, які довелося їй заподіяти, такий уже в нього проклятий промисел. Дружина верховного судді звеліла своєму челядникові відрахувати належні з неї вісімдесят талерів, а старшина виплатила шістдесят. Прочани збиралися розлучитися з своєю мізерією, однак Роке попросив їх дати спокій кишням і, звернувшись до чухраїв, сказав:

— З тих талерів кожному з вас припадає по два, значить, остача — двадцять, десять віддамо прочанам, а ще десять — сьому бравому джурі, аби пін поминав добрим словом цюю пригоду.

Йому принесено приладдя до письма, яке він завше возив з собою, і Роке написав обережного листа на ймення отаманів своїх загонів, по чому, попрощавшись з ясиром, одпустив його на волю, враженого непомалу його шляхетністю, величною поставою та химерним поведінням: він здався їм більше подібним до Олександра Великого, ніж до славетною розбишаки з великої дороги.

Один драбуга обізвався своїм гасконсько-каталонським суржилом:

— Нашому отаманові ченцювати треба, а не розбишакувати. Як він і надалі т;!ку гойність появлятиме, то хай це робить своїм, а не нашим коштом. [616]

Бездольник вирік ті слова не з-так тихо, щоб його Роке не розчувся, той вихопив меч і розчерепив йому голову, мовлячи:

— Ось як я караю безчільних базік!

Усі поміли, і ніхто не одважився слова писнути, так їх тримав у шорах отаман.

Одступившись набік, Роке написав листа до свого барселонського друга з оповіщенням, що зараз при ньому преславний Дон Кіхот з Ла-манчі, той самий мандрований рицар, про якого стільки балачок, і запевнив його, що це найутішніша і найрозумніша людина в світі і що через чотири дні, себто на Головосіку, він, Роке, пристановить його в повному обладунку, верхи на Росинанті, на міське набережжя, а вкупі з ним і його джуру Санча, верхи на ослі. Хай він цюю вістку передасть і своїм приятелям Ньяррам, аби ті повеселилися. Він, Роке, хотів би позбавити цієї втіхи Кадаллів, своїх ворогів, але се неможливо, бо Дон Кіхотові химороди і премудрощі, а

зарівно й дотепування його джури Санча Панси не можуть не потішати цілий світ.

Роке віддав цього листа одному з харцизів, і той, змінивши розбишацький стрій на селянський, пробрався до Барселони і вручив листа кому належиться.

РОЗДІЛ LXI

Про те, що Дон Кіхотіві приключилося при в'їзді до Барселони, а зарівно й про інші речі, цілком можебні, хоч і несвітські

Три дні й три ночі провів Дон Кіхот з Роке, та днював би він і ночував триста літ, усе одно чудувався б на розбишацьке життя-буття: осві-нуть в одному місці, обідають в іншому, то тікають, самі не знаючи од кого, то незвідь-чого ждуть. Спали на ногах, раз у раз сон уриваючи і кочуючи по лісах. І все висилали лазутчиків, переслухували доглядачів, роздмухували гноти пищалей, хоча пищалей було не гурт, бо майже всі розбійники були озброєні кременівками. Ночував Роке сам-один у якихось невідомих криївках і схронах, так його жахали й лякали численні укази віце-короля барселонського, де оціновано голову Роке. Не йняв віри нікому, потерпаючи, як би його не вбили або не віддали до рук правосуддя свої ж таки: животіння напrawdę жалюгідне й убоге.

Нарешті ледь утоптаними путівцями, манівцями, сакмами Роке, Дон Кіхот і Санчо вкупі з шістьма чухраями дісталися Барселони. На набережжя прибули на вігілію Головосіки; Роке, обнявши Дон Кіхота й Санча, вручив джурі обіцяні раніше десять талярів і пішов по тому, як вони помастили на словах одні одних медом.

Роке пішов, а Дон Кіхот зостався, як був, верхи на коні дождити світання і таки засидів його: невзабарі на східних балконах заграв ясний лик Аврори, світова зоря як і не голубила вуха, то принаймні звеселяла трави й квіти; а втім, у ту ж хвилю слух Дон Кіхота й Санча потішили звуки безлічі жоломійок і бубнів, дзвін брязкотельців, окрики гонців: [617]

"Дорогу! З дороги! Гей, роздайтеся!", що долітали, Як видно, з міста. Зірниця поступилася місцем сонцю, і лик його, з тарчу завбільшки, повільно підбивався над овидом.

Дон Кіхот і Санчо, оглянувшись навсібіч, уперше в житті узріли море. Воно здалося їм безкраїм огромом, куди більшим од лагун Руїдери, бачених у Ламанчі. Помітили вони й галери, поставлені на приколі, тенти їхні були позгортуні, відкриваючи зору силу-силенну прапорців і короговок, що маяли на вітрі і, схиляючись до хвиль, цілували їх. Із галер линули звуки горнів, сурем і жоломійок і розтинали як поблизу, так і вдалині повітря то ніжними, то войовничими співами. Та ось по морській гладіні рушили галери і почався морський бій для розваги, і водночас на березі з міста виїхала тьма-тьменна пишних вершників на баских румаках і затіяла таку саму забаву. На галерах чулася безугавна стрільба, і так само бухали з міських валів і твердинь; фортечна артилерія стрясала повітря несвітським гуком, а їй відповідали ревом палубні гармати. Радісне море, весела земля, прозоре повітря, лиш іноді гарматним димом плямлене, усе це хвилювало і надпоривало людські серця. Санчо аж нетямився з дива: як се так бігають по воді оті озії-сто-ноги.

Тим часом з криком, гиканням і віватами пишні вершники підскакали до враженого й ошелешеного Дон Кіхота, і один із них, той, кому писав Роке, голосно обернувся до Дон Кіхота з такими словами:

— Ласкаво просимо до нашого міста, зерцало, маяче, зоре провідна й світова цілого мандрованого рицарства в усій його красі і славі! Ласкаво просимо, завзятий Дон Кіхоте з Ламанчі! Не лже-Дон Кіхот, не псевдо-Дон Кіхот, не ніби-Дон Кіхот, яким його виведено в останньому апокрифі, а щирий, правовитий і правдивий Дон Кіхот, такий, якого нам описує Сід Ахмет Бен-Енхелі, дієписець над дієписцями!

Дон Кіхот не здобувся й на слово, та верхівці відповіді й не чекали: вигравали кіньми, басували посполу з іншими гарцівниками. Дон Кіхот, пантруючи за тими курбетами, обернувся до Санча і сказав:

— Ці панове, певне, впізнали нас. Закладаюся, що вони прочитали не лише правдомовну повість про нас, а й апокриф пера арагонця.

Той верхівень, що віншував Дон Кіхота, під'їхав ще раз і мовив:

— Вашмосцю, пане Дон Кіхоте, їдьмо-но з нами, ми всі ваші покір-ники й щирі друзі Роке Гінарта.

На теє одвітував Дон Кіхот:

— Якщо гречність породжує гречність, тоді ваша, мосьпане, гречність то донька чи посестра гречності великого Роке. Ведіть же мене як заманеться, моя воля се ваша воля, надто як треба вам догодити.

Той одказав йому так само гречно, а потім вершники взяли Дон Кіхота в кільце, і всі під спів жоломійок і бухкання бубнів рушили до міста. Але при в'їзді в браму, з наусту врага, який тільки й робить, що лихо кує, двоє малих бузувірів, а малі іноді лукавіші за лукавого, прошипіли-ся крізь юрбу, позадирали хвости Сірому й Росинантові і підклали туди по віхтю дикого терну. Бідолашна скотина відчула тії чудородні остроги, підібгала хвоста, завдавши собі тим ще більшої муки, і почала так хвицатися й вихати задом, що поскидала своїх їздців на землю. Угніва-ний і розгублений Дон Кіхот похопився відчепити це пір'я з хврста [618]

своєї перешкапи, а Санчо з хвоста Сірого. Кінний почет Дон Кіхота хотів був покарати малих зухвальців, але йому не повелося, бо урвіси всіялися в хлоп'ячу ватагу, яка бігла слідом.

Дон Кіхот і Санчо знов скочили на сідла і під ті самі вівати і музику доїхали до оселі свого провідника, оселі великої і пишної, як і подоба бути житлу багатого кавальєре Тут ми поки залишимо їх усіх, як цього бажає Сід Ахмет.

РОЗДІЛ LXII,

де оповідається про оказію з обчарованою головою та про інші гиля-гуси, що так і просяться на папір

Дон Кіхотів гоститель, на ймення дон Антоніо Морено, багатий і дотепний кавальєро, страх як любив призвоїті й веселі розваги. Залучивши до себе Дон Кіхота, він почав міркувати, як би, не завдаючи Дон Кіхотові шкоди, вивести наяв його шаленство; бо смішки, які болять, то вже не смішки, і віддавати когось на грище

негоже діло. Найперше він велів зняти з Дон Кіхота лицарію, а потім, коли той залишився в вузькій верблюжій куцині (не раз уже нами згадуваній і описуваній), вивів його на балкон, обернутий на одну з найлюдніших вулиць, напоказ усім людям і вуличникам, які торопіли на нього, як на мавпу. І знов перед ним гарцювали пишні верхівці, вичепурені буцімто на його честь, а не про свято. Санчо радіщами радів, йому здавалося, нібито він бозна вже як знову втрапив чи то на Камачове весілля, чи то в посілість дона Дієга де Міранди, чи то в дуків замок.

Того дня в дона Антонія обідали його приятелі, і всі віддавали честь-хвалу Дон Кіхотові й трактували його як мандрованого лицаря, від чого він так запишався, що і в себе не влазив. Санчо пускав такі дотепи, що всі домівники, та й усі його слухачі наголо, зазирали йому в рота. При столі дон Антоніо сказав Санчові так:

— Дійшлося до нас, коханий Санчо, що ти дуже ласий до молошної курчатини та січеників і що ти недоїдки ховаєш за пазуху про запас.

— Ні, сеньйоре, се неправда,— заперечив Санчо,— я більше чистьоха, ніж ласун, пан мій Дон Кіхот, приявний тут, потвердити може, що ми цілі тижні перебивалися жменею самих жолудів чи там горішків. Щоправда, іноді буває й так: корівку дали, бач — біжи по налигач; я хочу сказати, що живу, як набіжить. Якщо ж ви од когось почуєте, що я неабиякий ненажера, та ще й замазура, не туди стежка в горах, і я міг би й крутіше сказати, якби не сі чесні борода за столом.

— Достоту,— обізвався Дон Кіхот,— Санчова охайність та поміркованість у їдженні достойні одзначення й одтиснення на міді, аби увічнити сії високі прикмети в пам'яті потомків. Щоправда, як він голодний, то десь проїстливий, тоді він хламає і наминає, аж за вухами лящить, але що вже охайний, то охайний, тим паче, що за свого губерна-торювання навчився їсти по-панськи: навіть виноград і гранатові зернятка їв виделкою.

— Як? — гукнув дон Антоніо.— Санчс був губернатором? [619]

— Аякже,— одвітував Санчо,— губернатором острова Гармадармії. Десять день старшинував над ним на всю губу, і за ці десять день ізгу-бив спокій душевний і навчився всякі на світі уряди зневажати. Я утік відтіля, по дорозі упав у печеру, думав — уже по мені, але чудом урятувався.

Дон Кіхот якнайдокладніше оповів про все Санчове губерна-торюван-ня, врадувавши немало слухачів сією історією.

Прибрано обруси, і дон Антоніо, узявши Дон Кіхота за руку, повів його в ванькир. Єдиним убранням цього ванькира був столик, дивитись, ясписовий, на ніжці такого ж самоцвіту, а на столі-однонозі стояла голова, нібито бронзова, на кшталт погруддя цезарів римських. Дон Антоніо пройшовся з Дон Кіхотом коло голови і врешті озвався так:

— А зараз, пане Дон Кіхоте, як я певен, що ніхто нас не підслухає і не почує, а двері сюди замкнuto, я хочу оповісти вашмосці про одну найдивовижнішу пригоду, чи краще сказати, про дивоглядь, що її й думкою не здумати, але з умовою, що все, що я вашмосці скажу, залишиться в найглибшій, найсокровеннішій таємниці.

— Шлюбую,— одказав Дон Кіхот,— і для більшої певності ладен заклапнути сію

таємницю кам'яною плитою, бо знайте вашець, пане доне Антонію (Дон Кіхот уже відав його ймення), що ви говорите з людиною, чії вуха слухають, але язик не розляпує. Тим-то вашець може вилити все, що у вас на серці, запевняю вас, що все це кане в пучину мовчанки.

— Покладаючись на вашу обітницю,— одгукнувся дон Антонію,— хочу вразити вашмосць тим, що ви зараз побачите й почуєте, це трохи розважить мене, адже так важко зберігати таємницю одному і ні з ким не ділитися, бо довіритися можна не кожному.

Дон Кіхот не міг з дива вийти, навіщо всі ті приступи й підступи. Тоді дон Антонію взяв його за руку, пацьнув цією рукою по бронзовій голові, по всьому столику і по ясписовій ніжці, а відтак сказав:

— Ця голова, пане Дон Кіхоте, зроблена й зготовлена руками най-ученішого чорнокнижника і заклинача на світі, коли не помиляюсь, родом ляха й учня того преславного Шотландчика, про якого стільки дивини оповідають. Я його гостив у себе вдома, і за тисячу телярів він змайстрував мені цю голову, наділену властивістю й здатністю відповідати на всі питання, що їй лише на вухо проказують. Він креслив фігури, писав кабалістичні знаки, спостерігав зорі, визначав шляхи світил доти, доки у нього не вийшов архітвір, ось ви побачите взавтра, бо в п'ятницю голова мовчить, а сьогодні ж саме п'ятниця, треба до зав-трішнього дня почекаати. А поки хай вашмосць обдумає свої питання до неї, мені з власного досвіду відомо, що відповідач вона непомильний.

Дон Кіхот був настільки ошелешений такою здатністю й властивістю голови, що не дуже поймав дон Антонієві віри, але часу до досліду лишилося небагато, і він не сказав нічого, тільки подякував дону Антонієві за виявлену йому велику довіру.

Вони вийшли з ванькира, дон Антонію замкнув на ключ двері, і вони повернулися до зали, де була решта товариства. Увесь той час Санчо розповідав безліч пригод і приключок, що спіткали його пана.

Того вечора Дон Кіхота потягли на прогуляння, правда, без лицарії, [620] лише у святковому суплатті і в рудій сукняній киреї, під якою в ту пору року й сам лід спітнів би. А челяді велено розважати Санча, аби він удома сидів. Їхав Дон Кіхот не на Росинанті, а на добренному мулі-тихо-ході, окритому багатим чапраком. На спину Дон Кіхотові непомітно начепили пергамен із написом буйними літерами: се Дон Кіхот з Ла-манчі. Під час прогуляння всі перехожі поривали очі на той напис і читали голосно: "Се Дон Кіхот з Ламанчі", а Дон Кіхот дивом дивувався, хто на нього не гляне, кожен упізнає і на ймення його величає. Отож обернувся до дона Антонія, який побіч їхав, з такою річчю:

— Великим привілеєм тішитися мандроване рицарство: всім, хто рицарює, воно дає і честь, і славу всесвітню. Чи не так? Дивіться, пане доне Антонію, навіть вуличники вашого міста знають мене, хоть досі зроду не бачили.

— Авжеж, пане Дон Кіхоте,— відповів дон Антонію.— Достоту як полум'я годі сховати чи потаїти, так і цнота не може тривати в темряві невідомості, та ж цнота, що

здобувається оружно, висяває й підноситься над усі інші.

Сталося так, що як їхав Дон Кіхот із таким маєстатом по місту, якийсь кастілець, відчитавши на його плечах напис, гукнув:

— Путері на тебе нема, Дон Кіхоте з Ламанчі! Як же це ти дістався аж сюди, не опрягшись од кийового бою, що твої плечі приймали. Ти ж шаленець, і якби ти шаленів тихо, замкнувшись у своїм шаленстві, то ще півбіді, але в тебе хист зводити з розуму і пантеличити всіх, хто з тобою стикається й розмовляє. Хіба ні? Поглянь на це панство-добро-дійство, на твій почет. Завертай, намаханий, додому, давай лад хазяйству, дбай про жінку й діти і покинь свої чудасії, які лише пожирають мозок і висушують розум.

— Чоловіче добрий,— сказав дон Антонію,— ідіть своєю дорогою і не лізьте з порадами, як вас не просять. Пан Дон Кіхот з Ламанчі цілком здоровий на умислі та й ми, його супровідники, не дурні. Цноту завсігди треба шанувати, хоть би де вона зуспілася. Ідіть під три чорти і не пхайте носа куди не слід.

— Далєбі, вашець має рацію,— відповів кастілець,— бо давати поради цьому загнібіді все одно що товкти воду в ступі. А все-таки прикро, що такий ясний розум, який звичайно проявляє в усьому цей навіс-ноголовий, марнується на це мандроване рицарство. Та тільки скорше я сам і всі мої нащадки заберемося під три чорти, як висловився вашець, якщо віднині — навіть аби я жив довше, ніж Мафтусаїл,— я вділю комусь якоїсь ради, хоч у мене її й прохано.

Дорадця пішов собі, і прогуляння тривало; проте вуличники та всякий інший люд так завзято читали напис, що дон Антонію врешті зняв його, удавши, ніби знімає щось інше.

Зайшов вечір, усі вернулися додому, а дома було справлено бал, бо дружина дона Антонія, дама родовита й весела, гарна й дотепна, запросила своїх приятельок, щоб вони вшанували гостя й посміялися з його небачених витворок і химород. Приятельки прийшли, і після багатой вечєрі почалися танці. Серед дам вирискалися дві своєумки й чму-товихи: нічим не зневажаючи звичаю, вони на всякі способи брались, аби штукарити і броїти. І от ці самі чмутовихи весь час змушували Дон [621] Кіхота садити ногами і зрештою надсадили і його тіло і душу. Треба було бачити Дон Кіхота, довгого, цибатого, кощавого, жовтого, запакованого в суплаття, скутого в рухах, а головне незграбного!-Дами, ніби спотайна, залицялися до нього, а він, так само спотайна, того залицяння цурався, але, бачачи, що вони не відстають, гукнув голосно:

— Згинь, нечиста сило! Дайте мені спокій, помисли лихії! Ідіть, панійки, з такими бажаннями деінде, бо володарка моїх бажаннів, незрівнянна Дульсінея Тобоська, не попустить, щоб чиєсь інше бажання, окрім її власного, забрало наді мною владу і силу.

На сім слові він сів посеред зали на підлогу, ледь теплий по своєму вичеберюванню. Дон Антонію звелів однести його в ліжко, і перший, хто порвався до нього на поміч, був Санчо.

— Та й кепсько,— гукнув він,— паночку мій, ви гопцювали! Чи ж ви гадаєте, що всі одчайдухи танцюри і всі мандровані лицарі — гопцю-ри? Якщо ви й справді так гадаєте, то помиляєтесь: та декому легше великолюда забити, ніж дригати ото ногами. Якби ж

то ви ще вибивали чечітку, то я б вас заступив, бо я в тій чечітці як орел, а різні бальові танці — тут мені зась.

Такими й подібними раціями Санчо насмішив усіх гостей. Він уклав | свого пана в постелю й затушкував ковдрою, щоб у нього з потом зійшла танцювальна застуда.

Другого дня дон Антоніо надумав провести дослід з обчарованою головою і вкупі з Дон Кіхотом, Санчом, двома іншими друзями і двома дамами, тими, які так затанцювали Дон Кіхота і потім залишилися ночувати у дон Антоніївої дружини, замкнувся у ванькирі, де була голова. Він розповів їм про її властивість, узяв з них слово хоронити в тай-ності й ознаймив, що сьогодні вперше збирається випробувати особливості обчарованої голови. Окрім двох приятелів дона Антонія, ніхто не відав, у чім тут заковика, і якби дон Антоніо заздалегідь їх не втаємничив, то вони дивувалися б не менше, ніж інші, та і як не дивуватися: голову змайстровано так хитро й дотепно.

Перший нахилився до вуха голови сам дон Антоніо, спитав її стиха, але все ж так, що його всі почули:

— Заклинаю тебе, голово, чарівницькою міццю, в тобі скритою: ска-жи-но, які в мене мислі?

І голова, не ворущачи губами, ясно й гучно, так, що її розчули всі, одрекла:

— Мислів я не читаю.

Почувши тее, всі отетеріли, надто як побачили, що і біля столика з обчарованою головою, і в усьому ванькирі нема живої душі, здатної за неї відповісти.

— Скільки нас тут? — знову спитав дон Антоніо. На тее одвічено так само виразно й так само тихо:

— Тут присутній ти, твоя дружина, двоє твоїх друзів, двоє її приятельок, рицар-славута на ймення Дон Кіхот з Ламанчі та його зброєносець Санчо Панса.

По правді тут було чому здуміти! Зі страху в усіх волосся на голові полізло догори. А дон Антоніо, сахнувшись, мовив:

— Цього мені досить, аби переконатися, що не ошукав мене твій [622] продавець, о мудра голово, голово говорюща, голово-відповідальнице, чудо-голово! Хай підходять інші й запитують, що їм заманеться.

Жінота на вдачу свою цікава й нетерпляча, тож перша підступила до голови одна приятелька дон Антоніївої дружини і запитала:

— Скажи мені, голово, що треба робити, аби красунею стати? У відповідь упало:

— Будь вельми доброчесною.

— Питань більше нема,— сказала питальниця. Відтак підступила її подруга й спитала:

— Я б хотіла знати, голово, чи муж мій щиро мене кохає? Їй одказано так:

— Зваж на те, як тебе трактовано, і тоді ти все побачиш. Заміжня дама відійшла од голови і мовила:

— Щоб дістати таку відповідь, не варто й питати. Це й так розумно, що кохання людини доводиться її вчинками.

Потім до столика підійшов один приятель дона Антонія і спитав:

— Хто я такий? А йому:

— Ти сам теє знаєш.

— Я не те питаю в тебе,— сказав кавальєро.— Скажи мені, чи ти знаєш мене?

— Атож, знаю,— одрекла голова,— ти дон Педро Норіс.

— Більше мені нічого й не треба, цього досить, щоб переконати мене, що ти, о голову, знаєш геть-чисто все.

Скоро він одійшов, приступив другий приятель дона Антонія і спитав:

— Скажи, голову, які бажання в мого сина, спадкоємця майорату?

— Я вже казала,— одповіла голова,— що не вгадую бажаннів, а все ж можу сказати, що твій син ладен тебе закопати.

— Достеменно так,— обізвався шляхтич,— ти просто як'у воду дивилася.

Більше він ні про що не розпитувався. Підступила дон Антоніїва

жона й мовила:

— Не знаю, голову, про що тебе й розпитатися. Мені б хотілося знати одне: чи довго, мені на радість, проживе любий мій муж?

І почула:

— Довго, бо міцне здоров'я й поміркований спосіб життя подовжить йому віку, який багато хто вкорочує своєю нездержливістю.

Відтак приступив Дон Кіхот і спитав:

— Скажи мені, відповідальнику: правда се чи мара, все те, що, як я розповідав, приключилося мені в печері Монтесіноса? Чи зарадить справі Санчове самобичування? Чи справді буде розбито чари над

Дульсінеєю?

— Щодо печери,— одвічено,— це не так просто, там усього уперепліт. Санчове бичування поволі дійде до кресу, Дульсінеїне одчарування довершиться як належить.

— Більше мені нічого й не треба,— мовив Дон Кіхот,— побачити Дульсінею одчаклованою для мене все одно, що діждатися справдження всіх моїх мрій. [623]

Останнім підійшов Санчо і спитав ось що:

— Скажи, голову, чи випаде мені ще раз губернаторювати? Чи довго мені ходити в убогих джурах? Чи побачу я жінку й діток?

На теє одречено:

— Губернаторюватимеш у себе в хаті. Якщо повернешся додому, то побачиш жінку й дітей, а коли покинеш свою службу, то вже не ходитимеш у джурах.

— Ну й відповідь! — гукнув Санчо Панса.— Так відповісти міг би і я. Ото премудрість, не приведи Господи!

— Дурню один! — сказав Дон Кіхот.— Якої тобі ще треба відповіді? Тобі не досить, що голова відповідає прямо на поставлене питання?

— Доста, доста,— одрік Санчо,— та все хтілось би мені, щоб вона висловлювалася ясніше й мовила більше.

На тому питання і відповіді завершилися, але не минуло здуміння, яке пойняло геть усіх, окрім двох утаємничених друзів дона Антонія. Втаємничити ж самих читальників

Сід Ахмет Бен-Енхелі взявся одразу ж, не бажаючи пантеличити їх і насувати думку, ніби в цій голові криється щось чарівницьке й вельми таємниче; тому він ознаймує, що дон Антоніо Морено на взірць побаченої колись у Мадридї голови роботи одного сницаря зробив таку саму вдома, щоб потішати себе і дивувати простаків; а механізм полягав ось у чім. Стільниця сама по собі була дерев'яна, проте мальована й оздоблена під яспис, так само як і ніжка, сперта для більшої остійливості внизу на чотири орлині лапи. Ся мальована під бронзу й подібна до погруддя цісаря римського голова всередині була видовбана, так само як і стільниця, до якої її допасовано так, що здавалося, ніби це одна брила. Ніжка столика, так само порожня, являла собою продовження горла і грудей чарівної голови, і все тее злучалося з іншим ванькирчиком, якраз під тим, де була голова. Через усю ту порожнину в ніжці й стільниці, в грудях і горлі самого погруддя було вельми штудерно прокладено бляшану рурку, тож ніхто не міг її зауважити. В нижньому ванькирчикові, з'єднаному з горішнім, ховався той, хто мав відповідати, прикладаючи до рурки уста, на запитання, причому голос його, ніби по рупору, йшов і вгору, і вниз, і кожне слово лунало виразно й чітко, тож відкрити ошуканство було годі. Відповідь давав небіж дон Антонія, студент тямовитий і ручий, а що дядько його попереджав, кого саме приведе він до ванькирчика, де була голова, то на перші запитання він одповідав завиграшки, а далі бовкав навмання, одначе людина він був здогадлива і тому трафляв добре. А ще СІД Ахмет додає, що той диво-механізм діяв лише днів десять-двана-дцять, а потім по місту пішла поголоска, що в оселі в дон Антонія завелася чарівна голова, на всі питання відповідальниця, і хазяїн її з обави і опаски, як би про тее не внесено в вуха чуйних ревнителів святобливості, сам звідомив про все панів інквізиторів, а вони звеліли йому тії розваги припинити, а голову розламати, щоб вона не підкушала темної черні; а проте на суд Дон Кіхота й Санча Панси голова так і зосталася чарівницею-дивницею, кебетною відповідальницею, хоча її відповіді більше вдовольняли Дон Кіхота, ніж Санча.

Місцева шляхта, щоб догодити донові Антоньєві, а також ушанувати Дон Кіхота й дати йому нагоду химороди гонити, вирішила влаштувати [624] через шість днів верхогони з кільцями; одначе верхогони так і не відбулися, про що буде згадано нижче. Дон Кіхотові закортіло пройтися по місту пішки і без усякої помпи: він боявся, що як поїде верхи, за ним знову поженуться вуличники. Отож він і Санчо вкупі з двома челядниками, яких приставив до них дон Антоніо, вийшли на прогуляння. Сталося так, що йдучи якоюсь вулицею, Дон Кіхот звів очі й побачив над дверима напис буйними літерами: "Тут друкуються книжки"; це врадувало його непомалу, оскільки друкарні він ще зроду не бачив, і йому схотілося узнати, як там усе влаштовано. Він зайшов зі своїм почтом туди і побачив, як друкують в одному місці, як правлять в іншому, хто складає, хто вичитує, коротше, став свідком роботи великої друкарні. Підступивши до реалу, Дон Кіхот запитав, навіщо ця каса, і складальники йому пояснили, він подивувався і рушив далі. Потім підійшов до іншого друкаря і спитався, що він робить. Той відповів:

— Пане, цей-от кавальєро,— він показав на чоловіка гарного на вроду й статечного з виду,— переклав по-нашому одну книгу італійську, а я її складаю для друку.

— А як тій книзі на титул? — поцікавився Дон Кіхот. На те перекладчик одповів:

— Пане, італійський титул сеї книги — *Le Bagatelle*.

— А що значить по-нашому *le Bagatelle*? — запитав Дон Кіхот.

— *Le Bagatelle*,— пояснив перекладчик,— по-нашому дріб'язок. Та попри скромну свою назву, книга має і містить у собі речі пожиточні й важнющі.

— Я,— сказав Дон Кіхот,— трохи вмію по-італійськи і пишаюсь, що можу заспівати кілька Аріостових стансів. Але скажіть мені, ва-шець, пане мій (питаю не тим, щоб вивірити вашеці знання, а лише з цікавості), чи траплялося вам у сьому творі слово *pignatta*?

— Траплялось і не раз,— одвітував перекладчик.

— А як же вашець його перекладає? — спитав Дон Кіхот.

— А хіба воно не однозначне? Горщик, та й годі,— мовив перекладчик.

— До лиха! — гукнув Дон Кіхот.— Та ви добре підковані в італій-щині! От хоч би й закладуся, що там, де в італійській книжці слово *ріасе*, вашмосць пише до смаку, слово *рій* ви перекладаєте більше, *su* —7— вгорі, *giu* — внизу.

— Авжеж, саме так і перекладаю,— притакнув тлумач,— бо все тее наші відповідники.

— Ладен поклястися,— сказав Дон Кіхот,— що ваша милость навряд чи тішитесь славою в світі, бо світ завжди з нехіття визнає маститі таланти й хвалебні труди. Скільки обдарувань через те заглухло! Скільки геніїв поховали себе живцем! Скільки цнот не поціновано по заслугі! Та все ж мені здається, що переклад з одної мову на другу (якщо це лише не переклад з греки й латини, сих царів над усіма язиками) — то все одно, що килим фламандський зі споду: візерунок хоть і видно, але він тоне в рясноті сталок, і пропадає вся барва і гладкість, яка аж очі бере з лиця; та й те сказать, щоб перекладати з язиків легких, не треба ні вигадливості, ні краси стилю, як обходиться без них писарчук або переписувач. Я б'ю не на те, що перекладництво не заслуговує доброго [625] слова, воно — робота куди нижча, а проте ми її не цураємось, хоть нам з неї не такий уже й великий ужиток. Я поминаю лише двох знакоми-тих перекладчиків: доктора Крістобаля де Фігероа з його "Вірним пастухом" та дона Хуана де Хаурегі з його "Амантою", їхні творіння вийшли такі вдалі, аж дивуєшся: де ж тут переклад, а де первовзір? Одначе скажіть, вашець, ви цюю книгу друкуєте своїм коштом чи вже запродали її якомусь книгареві?

— Друкую власним коштом,— одказав перекладчик,— і маю надію заробити не менше тисячі дукатів на одному лише першому типі, а вийде він у кількості двох тисяч примірників і миттю розійдеться по шість реалів за кожен.

— Добрий розрахунок, що й казати! — вигукнув Дон Кіхот.— Зразу видно, що вашмосць зовсім не знає про викрути й пролазки книгарів і про те, як вони гуртуються між собою. Я вас запевняю, що як ви завдасте собі на плечі ті дві тисячі примірників, то у вас ціле тіло зание-защемить, надто як ваша книга не вельми досконала і не вельми цікава.

— То й що? — заперечив перекладчик.— Ви хочете, вашець, аби я офірував її

книгареві, який за право видання дасть мені три мараведі та ще думатиме, що ошчасливив мене? Я свої книги друкую не для слави, я й так уже відомий своїми творами: йдеться про зиск, бо слава без зиску й шеляга не варта.

— Дай Боже щастя вашій милості,— сказав Дон Кіхот.

Він перейшов до іншого реалу, де саме правлено аркуш книжки під назвою "Світоч душі". Побачивши тєє, сказав:

— Ось такі книги, хоть їх і немало видано, треба друкувати й надалі, бо на землі грішників багато і вимагається сила-силенна світочів для такої темноти.

Він пішов далі й побачив, як правлено ще одну книгу; коли ж запитав, як вона називається, йому відказано, що то друга частина "Премудрого гідальґа Дон Кіхота з Ламанчі", опус якогось автора родом з Тордесільяса.

— Я про цюю книжку вже чував,— зауважив Дон Кіхот.— Признатися по щирості, я гадав, що Її вже спалено за її безчільність, а попіл розвіяно, ну та дарма, діждеться свинка свого Мартинка. Вигадані історії лише тоді гарні й цікаві, коли вони правдиві, або можебні, історії, взяті з життя, добрі лиш тоді, як не розминаються з правдою.

На сім слові Дон Кіхот з деяким серцем покинув друкарню.

Того самого дня дон Антоніо надумався показати Дон Кіхотові галери, поставлені на приколі, немало врадувавши тим Санча, він-бо ще зроду не ступав на їхню палубу. Дон Антоніо попередив командора, що ввечері приведе на галери свого гостя, преславого Дон Кіхота з Ламанчі, а командор, як і всі городяни, вже знав про нього. Що саме на тих галерах сталося Дон Кіхотові, про тєє ми розповімо в наступнім розділі.

[626]

РОЗДІЛ LXIII

Про те, як виліз Санчові Пансі боком огляд галер, і про чудородну пригоду з прегарною мавританкою

Довго загадувався Дон Кіхот над відповіддю обчарованої голови, а про те, що се обман, він і гадки не мав, до того ж усі його думки роїлися довкола її нерушимої, як йому здавалося, обіцянки, що чари над Дульсінеєю буде розбито. Він товк це собі без кінця-краю і жив надією, що спевнення тієї обіцянки не за горами. А Санчо, незважаючи на всю його, як ми знаємо, нехіть до губернаторства, мріяв знову старшинувати і вимагати од інших послуху: таке вже лихо накликає на себе влада, хоть би навіть влада на сміх.

Тож того вечора гоститель дон Антоніо Морено і два його приятелі вкупі з Дон Кіхотом та Санчом подалися на галери. Командор, попереджений про візиту двох таких славут, як Дон Кіхот і Санчо, при їхній появі подав знак, і на всіх галерах позгортують тенти, і заграли жоло-мійки; потім на воду спущено ялик, укритий пишними килимами і обкладений червоними оксамитними бебехами; скоро Дон Кіхот ступив з берега, як на адміральській галері пролунав гарматний постріл, гримнули і з інших галер, а коли Дон Кіхот піднімався по трапу штирборту, вся залага привітала його триразовим "У-у-у!", як звичайно вітають моряки знатних осіб, що піднімалися на галери. Адмірал (так назвемо ми родовитого валенсійського кавальєро, що командував галерою) подав Дон Кіхотові

руку і обняв його.

— Сьогоднішній день,— вирік він,— я відзначу білим каменем, бо він, може, у моїм житті найщасливіший: я узрів сеньйора Дон Кіхота з Ламанчі, власника і носія всіх високих прикмет мандрованого рицарства.

На це вітання такими ж гречними словами відповів і Дон Кіхот, урадуваний незмірно, що його так по-панськи приймають. Усі перейшли на пишно прибрану корму і посідали на бортових прилавках. Боцман пройшов по шкафуту і сюрчком подав веслярам команду, що означала: "Одяг геть!" — і ту команду виконано в млі ока. Санчо, вгледівши стільки голих торсів, аж рота роззявив, але він здумівся ще більше, побачивши, з якою шпаркістю напнуто тент: здавалося, ніби все чортяччя, яке є на світі, підсобляло морякам. Проте все це лише квіточки супроти того, що я зараз іскажу. Санчо сидів на штирборті побіч загібного, і раптом цей самий загібний, підучений задалегідь, що він має робити, згріб Санча в оберемок і підняв угору, а вся залага вже чатувала й чувала, і от Санчо почав перелітати з рук на руки уздовж штирборту з такою швидкістю, що в бідолахи в очах зарядило, і він, звісно, подумав, що його чорти вхопили; веслярі ж не зупинялись, поки не перекинули Санча по всьому бакборту і не вернули знов на корму. Неборак звалився весь потовчений, задиханий, спітнілий і ніяк не міг дошолопати, що ж таке йому сталося. Дон Кіхот, пантруючи Санчів безкрилий політ, спитав у адмірала, чи не заведено в них справляти такі церегелі з усіма, хто вперше ступає на галери; якщо се так, то він не схильний додержуватися такої ужанції і не бажає робити подібні вправи, а якщо хто насміє його запопасти й покотити перекидом, то [627] він Богом святим присягається, що буде тому зухвальцю з душею розлука, на сім слові Дон Кіхот зірвався на рівні й узявся за руків'я меча.

В ту саму мить згорнуто тент і з великим гуком спущено рею. Санчові примарилось, немов баня небесна обвалилася й упала просто йому на голову, і зі страху він сховав її межі колін. Та й Дон Кіхотові зробилось якось маркітно; він теж здригнувся, ввібрав голову в плечі й поблід. Потім галерна залага підняла рею з такою самою хуткістю і з таким самим гуком, з яким опускала її, і все тее галерники проробили мовчки, ніби безголосі й бездиханні. Боцман подав знак піднести котвицю, а потім скочив на середину чардака і ну шмагати ремінним бичем чи карбачем по плечах веслярів, і галера поволі впливла в чисте море. Скоро побачив Санчо стільки бігучих червоних ніг (такими здалися йому весла), то сказав самому собі:

— От уже й справді чаровиння, не до пари тому, про яке править мій пан. Чим же ці сіромахи проштрапились, що з них так шкуру спускають? І як се один чоловік, який тут розгулює та посвистує, одважу-ється шмагати стільки люду? Ось уже суще пекло чи принаймні чистець.

Бачачи, з якою увагою Санчо стежить за всім, що діялось довкола, Дон Кіхот сказав йому:

— Ех, друже Санчо, як просто і як легко ти міг би, якби захотів, заголитися до пояса, прилучитися до цього панства-добродійства і довести Дульсінеїне одчарування до skutku! Кругом стільки муки і кату-шів, що тобі не так важко було б терпіти свої.

Тим паче, що мудрець Мерлін, може, зарахував би тобі кожну різку, одважену такою замашною рукою, за десять з позostalої тобі порції.

Адмірал хотів був спитати, що то за різки і що то за Дульсінеїне одчарування, та в цю хвилину дозорець гукнув:

— Монжуїка сигналізує, що при березі на весті показалось весельне судно.

Почувши теє, адмірал скочив на шкафут і заволав:

— Гей, хлопці, дивіться, щоб судно не втекло! Певно, нам подають з маяка гасло про якусь бригантину корсарів алжирських.

Три інші галери підпливли до адміральської, щоб довідатись, який буде наказ. Адмірал звелів двом іншим галерам вийти в море, а третій іти вкупі з ним уздовж берега — тож судно од них не втече. Гребці вдарили у весла, і галери полетіли як на крилах. Ті, що в чисте море випливи, за дві милі виявили двадцятивосьми— чи тридцятивесельне судно, і так потім і було насправді; помітивши галери, судно почало, по-кладаючись на свій швидкий хід, тікати, але дарма; адміральська галера була одним з найлегших кораблів, що колись у морі плавали, і кинулася навздогін так прудко, що на бригантині збагнули, що їм не врятуватись. Тоді раїс наказав скласти весла і здатися, щоб наш адмірал не укинувся в ще більшу пасію. Але доля розпорядилася інакше: тільки-но адміральська галера підпливла до бригантини так близько, що там, либонь, чули крики наших моряків корсарам: "Здавайтесь!" — як два п'яних тораки, себто два п'яні турки, що були на бригантині разом з іншими своїми краями, пальнули з мушкетів і поклали трупом двох[628] наших моряків, які стояли на баку. По чому адмірал заприсягся, що не залишить живою жодної душі з тих, кого в полон на бригантині займе, і ринувся на неї з усім імпетом, проте бригантина вивернулася, пропливши під веслами галери, яка нападала на неї. Галера загналася вперед далеченько; поки розверталася, залога бригантини розгорнула на одчай душі парусся і знову спробувала втекти на вітрилах і на веслах; але маврам мало допомогли їхні зусилля, а зухвалість погубила їх остаточно, бо, пройшовши трохи більше півмилі, адміральська галера знов наздогнала бригантину і, зчепившись на абордаж, усіх захопила живцем. У цей час підійшли дві інші наші галери, а потім усі чотири галери повернулися з ясиром і багатим лупом до пристані, де їх виглядала тьма-тьменна люду, цікавого знати, з чим вони вернулися. Адмірал об'якорився коло берега, і тут він побачив, що на набережжя прибув сам віце-король барселонський. Тоді він звелів послати по вельможу ялик, а також підняти рею і повісити на неї раїса та інших турків, а було їх тридцять шість чоловік, усі зухи на підбір і здебільшого мушкетери. Адмірал спитав, хто з них раїс; на теє один з бранців, як виявилось, потурнак, одказав по-кастільському:

— Сеньйоре, ось отсей молодик, що стоїть перед тобою, і єсть наш раїс.

І вказав на одного з найвродливіших і найставніших юнаків, яких тільки могла створити уява людська, ще зовсім молодесенького, навіть на двадцять рочків не виглядав. Адмірал обернувся до нього з такими словами:

— Скажи, скажений собако, навіщо ти повбивав моїх моряків, хоть ти бачив, що

тобі вже не втекти? Отака твоя шана до адміральських галер? Невже ти не знаєш, що безрозумність — це не звага? Коли людина на краю загибелі, їй слід виявляти безстрашність, але не безрозумність.

Раїс хотів був відповісти, однак адмірал не встиг його вислухати: поквапився назустріч віце-королю, який у супроводі кількох своїх двораків і кількох городян уже ступив на галеру.

— Добрі лови мали, пане адмірале? — зауважив віце-король.

— Напрочуд добрі,— потвердив адмірал,— ваша достойність зараз переконається у цьому, побачивши дичину, розвішену на сій от реї.

— За що ж це ви так? — запитав віце-король.

— За те,— одказав адмірал,— що всупереч усім правам і законам і всій военній поведенції вони забили в мене двох кращих моряків, а я заприсягся повісити всіх, кого з'ясирю, і в першу голову цього от зуха, раїса бригантини.

І він указав віце-королю на молодика, який зі зв'язаними руками і з вірьовкою на шиї очікував своєї смерті. Віце-король глянув на юнака, і той показався йому напрочуд гарним, ставним і напродиво смиренным, тож у ту хвилю врода юнака послужила йому найкращим рекомендаційним листом, тим-то у віце-короля виникло бажання дарувати його горлом, і він запитав його:

— Скажи, раїсе, якого ти роду: турок, мавр чи потурнак? На тее молодик одвітував також по-кастільському:

— Не турок я, не мавр і не потурнак. [629]

— А хто ж ти єси? — запитав віце-король. А молодик:

— Жінка-християнка.

— Жінка та ще християнка, в таких строї і в такій пригоді? Річ ця предивна, а все ж невірогідна.

— Відкладіть, сеньйори,— сказав юнак,— страту мою, ви нічого не втратите, забарившись трохи з помстою, поки я не оповім вам своєї історії.

Чиє тверде серце не злагідніло б на сім слові, принаймні настільки, щоб згодитися вислухати сумного й побіденого молодика? Адмірал дав йому повну волю говорити, але попередив, щоб він не сподівався добитися помилування за свою таку очевидну провину. Діставши дозвіл, юнак почав так:

— Сама я з того бездольного і нерозважливого роду, роду, нині вергнутого в пучину лиха: мої отець-ненька мориски. Коли на мій народ упало безголов'я, дядько з тіткою повезли мене до Берберії, попри те, що я казала їм, що я християнка, а я й справді християнка: не ніби-християнка, а таки щира й горлива. Даремно я твердила про істину тим, хто наглядав за нашим гірким вигнанням, навіть мої кривні і ті відмовлялися вірити. Вони гадали, що я зумисне брешу й химерую, аби на батьківщині залишитися, і тим повезли мене живосилом, а не добровільно. Моя мати — християнка, батько, людина обачлива, теж християнин. Істинну віру я всмоктала з молоком матері, виховано мене в добрих засадах, і ніщо в мені, ні в звичаях, ні в мові, не виказувало, як мені здається, мавританського. У міру того як я укріплювалася в своїх цнотах (а се таки

цноти), я гарнішала,— а втім, я так і не знаю, чи справді я гарна, і хоть моє життя минало в самоті й затворі, все ж не настільки цуралася людей, щоб мене не побачив один шляхетний молодик на ймення дон Гаспар Грегоріо, найстарший син і прямий спадкоємець нашого сусіди. Про те, як ми зійшлися, про що гомоніли, як він згубив через мене спокій, та і я свій згубила — про все це задовго розповідати, надто тепер, коли я в страхові чекаю, що добре зсукана петля здавить мені горло, і я навпростець переходжу до того, що дон Грегоріо захотів поділити зі мною моє вигнання. Добре знаючи арабщину, він змішався з морисками, вигнаними з інших місць, і в дорозі заприятелював з моїми дядьком і тіткою, а поїхала я з ними тим, що мій батько, людина тямуща й передбачлива, при першій вістці про указ, що на вигнання нас прирікав, одразу ж з'їхав з села, щоб підшукати нам притулок в якійсь іншій країні. Він приховав і закопав у таким місці, яке знане тільки мені, багато перел і самоцвітів, а також суму-суменну грошей у крусадах і золотих дублонах. Отець звелів мені ніяким світом до цього скарбу не торкатися, навіть якщо нас виганятимуть, перш ніж він повернеться. Я так і зробила і, як я вже казала, вкупі з моїми дядьком і тіткою, а також іншими моїми рідними й близькими, поїхала до Берберії; і там ми оселилися в Алжирі, тобто в сущому пеклі. Алжірський дей почув про мою вроду, та й поголошка про моє багатство дійшла до його ушей, і це якоюсь мірою вийшло мені на краще. Дей закликав мене до себе і спитав, з яких місць Гишпанії я родом і скільки грошей і які коштовності я привезла з со— [630] бою. Я назвала йому наше село і сказала, що клейноди і гроші там і закопані, але їх завиграшки можна звідти дістати, якщо тільки я сама вирушу по них. Усе те я сказала йому в надії, що захланність засліпить його ще дужче, ніж моя врода. Поки він зі мною розмовляв, йому доповіли, що зі мною прибув юнак, ставнішого й гожішого од якого годі собі уявити. Я одразу ж здогадалася, що йдеться про дону Гаспара Грегорія, бо вродою йому нема рівні. На думку про те, яка небезпека загрожує донові Грегорію, я затрепетала: адже у цих бусурменів гарний хлопець або ж молодик цінується дорожче за будь-яку жінку, хоть би й гарну, як намальовану. Дей звелів притьмом його привести, щоб подивитися на нього, а мене спитав, чи то правда, що про того юнака розповідають. Тоді я, немов під надихом згори, сказала, що все це так, але що я вважаю за краще застерегти дея: мій попутник не чоловік, а жінка, така сама, як я, й обернулася до дея з проханням дозволити мені перебрати її в жіноцький стрій, щоб краса її лишала всією своєю пишнотою і щоб вона не соромилася постати перед його очі. Дей одпустив мене з миром, пообіцявшись іншим разом побалакати про те, як мені з'їздити до Гишпанії й закопані скарби добути. Я переговорила з доном Грегорієм і, вказавши йому, на яку небезпеку він наражається як чоловік, нарядила його мавританкою і того ж таки вечора привела до дея; а той, побачивши її, умлів од захвату й постановив залишити дівчину в себе для передарування потім султанові. Щоб уберегти її од напасті, яка могла загрожувати в гаремі, і боячись за самого себе, він звелів оселити її в домі якихось знайомих мавританок, аби там наглядали за нею й опікувалися нею; і дону Грегорія не гаючись туди одвели. Про наші тодішні переживання (а я не стану таїти, що кохаю його) я даю судити тим, хто довідне знає,

що то розлука з коханим. Дей одразу розпорядився, щоб мене одвезли до Гишпанії цією бригаantinoю і щоб мене супроводжували два родовиті турки, ті самі, що убили ваших моряків. А ще разом зі мною вирушив отсей потурнак-гишпанець (тут дівчина показала на полоненого, до якого адмірал обізався найперше), про нього мені достеменно відомо, що він таємний християнин і що він збирається залишитися в Гишпанії, до Берберії ж вернутися не хоче. Решта залоги — маври і турки — то все прості гребці. Ті двоє турків, хтиві й безчільні, всупереч наказу — висадити мене й цього потурнака в християнському перевдязі (яким ми обмислились) у будь-якому місці Гишпанії, зажагнули передусім обнишпорити узбережжя і, як пощастить, захопити якийсь луп; висадити зразу нас на берег вони боялись, боялись, як би в разі чого ми не виказали властям, що бригантина близько від берега, якщо ж уздовж берега снують сторожові галери, то вони їх переймуть. Учора ввечері ми наблизилися до вашої пристані, але не помітили чотирьох галер; вони нас викрили, а що сталося далі, ви самі здорові знаєте. Отож дон Грегоріо в жіночому перевдязі живе серед жінок, щосекунди вагаючи своєю головою, а я стою тут зі зв'язаними руками, піджидаючи, або, точніше, лякаючись тієї миті, коли мені доведеться розлучитися з життям, хоть воно мені й неміле. Такий, сеньйори, кінець моєї жалісної історії, бо я вже вам казала, я не привинна до того, в чому гріхує мій народ. [631]

Тут вона замовкла, і на очах її забриніли горючі сльози, викликавши рясні сльози і в присутніх. Віце-король, розчулений і сповнений жалю, мовчки приступив до неї і власноручно зірвав пута, які в'язали прегарні рученьки мавританки.

Поки мавританка-християнка оповідала свою незвичайну повість, з неї не спускав ока один літній прочанин, який ступив на галеру вкупі з віце-королем; і як тільки мавританка завершила свою розповідь, він кинувся до її стіп і, охопивши їх, гукнув переривчастим од зітхань і ридань голосом:

— Ох, Ано Щасна, безщасна доню моя! Я твій отець Рікоте, я вернувся по тебе, бо не можу жити без тебе: в тобі вся душа моя.

На ті слова Санчо виричав очі й звів голову (досі він тримав її похнюплена, міркуючи про невдале своє погуляння), і, придивившись до прочанина, впізнав у ньому того самого Рікоте, якого зуспів у день свого зречення губернаторства, а потім переконався, що мавританка справді його донька, донька ж, вільна од пут, обіймала батька, і сльози її мішалися з його слізьми; нарешті Рікоте обернувся до адмірала та віце-короля з такою річчю:

— Ото, сеньйори, моя дочка, чиє ймення так розбігається з її долею. Звати її Ана Щасна, прізвище носить вона Рікоте, і вродою своєю вона пишається так, як я моїм багатством. Я покинув вітчизну, щоб у панст-вах чужосторонніх знайти притулок і схрон для моєї родини, і, од-зискавши його в Німеччині, повернувся назад в цьому перевдязі прочанина, разом з кількома німцями, забрати доньку і великі скарби, які я тут приховав. Дочки я не знайшов, а знайшов скарби, які нині при мені, і ось завдяки химерній долі я, як ви бачите, відзискав і свій скарб найкоштовніший, укохану мою донечку. І якщо благуватість нашої провини, а також і сльози мої і моєї доньки ще

можуть пробитися крізь суворий ваш суд до милосердя вашого, то вщедріть ним нас, бо зроду ми не кували лиха проти вас і не були причетні до задумів наших краян, вигнаних цілком слушно.

Тут упав у річ Санчо:

— Я добре знаю Рікоте і потверджую, що Ана Щасна справді його дочка, а ті його поїздки туди-сюди і куди він гне — для мене темний ліс.

Усіх присутніх здивував цей незвичайний випадок, а адмірал сказав:

— Сльози ваші не попустять мені дотриматися моєї присяги: живіть, прегарна Ано Щасна, доти, доки вам небо судило, і хай зазнають кари зухвалі й безчільні лиходійники.

І він наказав повісити як стій на реї обох турків, які забили його моряків; проте віце-король зажадав горлом їх не карати, оскільки вони повелися як безумці, а не як зухи. Адмірал вволив бажання віце-короля залюбки, адже мститися легко лише під гарячу руч. Потім почали міркувати, як вибавити дон Гаспара Грегорія з халепи, в яку він ускочив; Рікоте заявив, що на його порятунок він офірує понад дві тисячі дукатів у перлах і клейнодах. Розглянуто було багато способів і ярмісів, одначе найудаліший, як згодилися всі, ярміс запропонував потурнак гишпанець: він знав, де, як і коли можна й треба висісти, [632] знав також і дім, де був дон Гаспар, і зголосився піти до Алжіра на якомусь невеличкому, хоть би й дванадцятивесельнім суденці з греб-цями-християнами. Адмірал і віце-король звомпили, чи можна покластися на потурнака й довірити йому християн, які сядуть на весла, але за нього ручилася Ана Щасна, а Рікоте обіщався викупити християн у тому разі, якщо їх захоплять у ясир.

По тому як задум цей ухвалено, віце-король вернувся на берег, а дон Антоніо Морено запросив до себе мавританку та її батька. Ще перед своїм відплиттям віце-король просив дон Антонія пришанувати їх і вщедрити, він же, мовляв, щоб їм догодити, ладен офірувати все, що має в домі — так його врода Ани Щасної зачарувала й зворушила.

РОЗДІЛ LXIV,

де викладається пригода, що окотилася на Дон Кіхотові більш, ніж усі перебути ним досі

Історія звістує, що дружина дон Антонія Морена непомалу Ані Щасній зраділа. Зустріла її дуже привітно, захоплена одразу як її вродою, так і мудрістю (а природа вщедрила мавританку і тим, і тим), а потім усі городяни, як на дзвона-скликанчика, потяглися до дон Антоніївої господи, щоб на гостю помилуватися.

Дон Кіхот сказав дону Антонію, що план визволення дон Грегорія, на його суд, не вельми трафний: не тільки незручний, ба навіть небезпечний, було б ліпше, якби до Берберії вирядили його, Дон Кіхота, при повній зброї і кінно: він би напевно одбив дон Грегорія навкір усьому бусурменству, подібно як дон Гайферос одбив малжонку свою Мелісендру.

— Зважте, вашець,— вирік на тее Санчо,— що сеньйор дон Гайферос відбив свою жону на суходолі і суходолом же повіз її до Франції, а ось ми, хай навіть і визволим дон

Грегорія, до Гишпанії його не довеземо, бо посередині лежить море.

— На все є рада, тільки на смерть нема,— заперечив Дон Кіхот,— до берега причалить судно, і ми на судно сядемо, хай навіть увесь світ на нас употужниться.

— Дуже вже гладесенько-рівнесенько виходить у васеці на словах, промовив Санчо,— але сказати — го-го, а зробити — гай-гай! А я от більше покладаюся на потурнака, по-моєму, він добрий чоловік і щира душа.

Дон Антоніо заявив, що в разі, як потурнак не впорається, тоді вони неодмінно попросять Дон Кіхота виправитися до Берберії.

Через два дні потурнак одплив на легенькій дванадцятивесельній барці з найзавзятішою командою, а галери ще через два дні рушили до левантійських берегів; перед відплиттям адмірал попросив віце-короля повідомити йому про те, як відіб'ють дона Грегорія, а також про те, що станеться з Аною Щасною; віце-король приобіцявся сповнити його прохання. [633]

Якось уранці Дон Кіхот виїхав прогулятися по набережжю при повній озброї (він любив приказувати, що його вбори — ясна зброя, бій — завзятий його спочив, і тим ніколи з нею не розлучався), аж це гульк, а назустріч йому їде рицар, озброєний, як і він, від стіп до голови, а на щиті в нього намальований пишний місяць; наблизившись достатньо, щоб його почули, рицар підніс голос і обернувся до Дон Кіхота з такою рацією:

— Знакомитий і ще як слід не поцінований рицарю Дон Кіхоте з Ламанчі! Я той самий Рицар Місяця-Білозора, чії нечувані подвиги тобі, мабуть, упам'ятку. Явився я сточити з тобою бій і випробувати міць твоєї правиці, щоб ти визнав і конфірмавав, що моя дама, хто б вона не була, незмірно прекрасніша за твою Дульсінею Тобоську; якщо ти щиро в сьому признаєшся, то врятуєш самого себе од смерті, а мене од мороки закатрупити тебе. Якщо ж ти захочеш битися зі мною і я тебе звитяжу, то для сатисфакції зажадаю лише, щоб ти склав зброю і, занехаявши всяке пригодництво, вернувся в своє село і прожив там рік, не торкаючись до меча, в мирній тиші і блаженному супокі, так треба для примноження твого маєтку і порятунку твоєї душі. Якщо ж ти візьмеш гору, то можеш зняти мені голову з пліч, моя зброя і кінь дістануться тобі, а слава про мої діяння долучиться до твоєї слави. Тож зваж, що тобі краще, і не барись з відповіддю, оскільки я по-взяв намір сьогодні ж сю справу упорати.

Дон Кіхот вразився і здумівся як безчільністю Рицаря Місяця-Білозора, так і причиною виклику, і відповів, немовби спокійно, але суворо:

— Рицарю Місяця-Білозора, про ваші чини й вичини я досі не чув, і ладен заприсягтися, що ви зроду не бачили найяснішої Дульсінеї; я переконаний, що якби ви її лицезріли, то утримались би од такого виклику, бо, вгляdivши її, ви б одразу повірили, що нема і не може бути на світі ліпоти, рівної їй. Тим-то я не казатиму, що ви брешете, а скажу, що помиляєтесь. А от кинутий мені виклик я приймаю на вказаних вами умовах і пропоную битися негайно, не одкладаючи до завтраго. Не згоден я лише з єдиним: щоб слава ваших діянь перейшла до мене, бо мені невідомо, які вони і в чому полягають,— з мене буде моїх, хоть які вони там є. Обирайте собі місце на боїщі, я

оберу собі, і що Бог пошле, те святий Петро благословить!

Рицаря Місяця-Білозора в місті вже помітили і повідомили віце-королю як про самого рицаря, так і про його перемови з Дон Кіхотом із Ламанчі. Гадаючи, що це дон Антоніо Морено чи інший міський шляхтич підстроює якусь штуку, віце-король поспішив разом з доном Антонієм та безліччю інших кавальєро на набережжя і прибув туди саме тоді, як Дон Кіхот розвернув Росинанта для розбігу. Побачивши, що обидва рицарі туж-туж ринуться один на одного, віце-король станув між ними і спитав, яка причина цього раптового герцю. Рицар Місяця-Білозора відповів, що суперечка в них про те, чия ліпота вища, і коротко повторив усе те, що вже сказав Дон Кіхотіві, згадав і про умови двобою, прийняті обоє. Віце-король приступив до дона Антонія і стиха спитався, чи йому відомо, хто такий цей Рицар Місяця-Білозора, і чи не збирається він з Дон Кіхота зробити сміх. На те дон [634] Антоніо одказав, що рицаря він не знає і не відає, шуткома чи насправжки викликає він Дон Кіхота. Ця відповідь неабияк віце-короля спантеличила, і він завагався, дозволяти чи забороняти поєдинок, проте переконаний, що герць той таки для розваги, від'їхав набік і сказав:

— Мостиві рицарі, якщо кожному з вас залишається або визнати рацію своєму суперникові, або ж загинути, і ні сеньйор Дон Кіхот, ні ваша милість, Рицарю Місяця-Білозора, не бажаєте поступитися, то з Богом — рушайте!

Чемними й дотепними словами подякував Рицар Місяця-Білозора віце-королю за те, що той дозволив битися, і з такою самою річчю обернувся до віце-короля Дон Кіхот; потім, припоручивши з цілого серця себе небові і своїй Дульсінеї (як завжди перед початком кожного бою), Дон Кіхот знову трохи розбігся, бо помітив, що його супротивник теж розганяється, по чому без суремної яси або ж іншого бойового кличу обидва розвернули коней одночасно і порвалися назустріч один одному, але кінь Рицаря Місяця-Білозора був баскіший і вже одмахав дві третини відстані між ними, і тут Рицар Місяця-Білозора впав на Дон Кіхота з таким імпетом, що той вкупі з Росинантом брязнув на землю, при цьому ратище напасника його навіть не черкнуло, зумисне відведене вгору. Рицар Місяця-Білозора притьмом підскочив до нього і, вперши свого списа в прилбицю, мовив:

— Тебе побито, рицарю, і ти помреш, якщо не підкоришся умовам нашого герцю.

Дон Кіхот, потовчений і приголомшений упадком, не підносячи прилбиці, голосом кволим і глухим, ніби з підземелля, відказав:

— Дульсінея Тобоська щонайгожіша невіста на світі, а я найпобі-денніший рицар на землі, але моя безрадність не може спростувати сієї правди. Коли твоїм копієм, рицарю, і відбери в мене життя, бо честь мою уже відібрано.

— Ніяким світом,— відрік Рицар Місяця-Білозора,— хай живе і пишає у всій своїй славі ліпота сеньйори Дульсінеї з Тобоса. А я вдовольнюся тим, що презацний Дон Кіхот поїде до свого маєтку на рік, коротко, аж до мого окремого розказу, як ми й домовлялися перед боєм.

Все теє віце-король і дон Антоніо з багатьма іншими, присутніми тут, чули; чули вони також, як Дон Кіхот відповів, що оскільки від нього нічого образливого для

Дульсінеї не жадають, усе інше він сповнить яко рицар г'речний і горливий. Домігшись такої заяви, Рицар Місяця-Білозора завернув коня і, вклонившись віце-королю, покатав клусом до міста.

Віце-король послав дона Антонія слідом і звелів будь-що з'ясувати, що він за один. Підняли з землі Дон Кіхота і відкинули забороло, всім відкрилося його бліде й спітніле лице. Росинант, збитий на околот-тя, не міг з місця рушити. Санчо, сумний і невеселий, не знав, що сказати і на яку ступити; йому верзлося, що все це сон і суцільне чаромуття. Перед його очима пан його визнав себе побитим і зарікся цілий рік братися до зброї. Йому здавалося, що слава про великі Дон Кіхотові чини меркне і що його власні надії, ожилі після недавніх Дон Кіхотових обітниць, розвіялись, як дим. Він боявся, що Росинант [635] залишиться з вивихом, але ще більше потерпав, що його пан не залишиться зі своїм вивихом (хоча це було б великим щастям!). Зрештою віце-король звелів доставити ноші, і Дон Кіхота понесли до міста, а слідом рушив туди й сам віце-король, цікавий дізнатися, хто ж той Рицар Місяця-Білозора, який так розправився з Дон Кіхотом.

РОЗДІЛ LXV,

де ясниться, хто такий Рицар Місяця-Білозора, а також оповідається про визвіл дона Грегорія та про інші події

Дон Антоніо Морено рушив слідком за Рицарем Місяця-Білозора, а ще за рицарем бігла ватага вуличників і, можна сказати, переслідувала його, поки він не сховався в міському заїзді. Дон Антоніо ввійшов туди й собі, прагнучи з ним запізнатися. Рицаря зустрів джура, щоб зняти з нього бойову справу; рицар пройшов до зали, а за ним дон Антоніо, якому кортіло довідатися, хто ж се такий. Помітивши, що шляхтич од нього не відстає, Рицар Місяця-Білозора обернувся до нього з такою річчю:

— Бачу, сеньйоре, що ви прийшли з'ясувати, хто я, а що таїтися мені нема чого, то я розповім вам усе по щирості, поки джура зніматиме з мене зброю. Щоб ви, пане, знали, я бакаляр Самсон Карраско, одно-сілець Дон Кіхота з Ламанчі, божевілля і недоумство якого будить жаль у всіх його знайомих, а найбільше болять мені. Перекоаний, що за порука його зцілення — спокій і що йому корисно пожити в себе на батьківщині і в себе вдома, я прибрав ярміс, як його повернути, і ось три місяці тому в перевдязі мандрованого рицаря і під прибраним іменням Рицаря Свічад я наздогнав його в дорозі; я намірявся сточити з ним бій і перемогти без усякого калічення членів, при цьому я гадав битися на таких умовах, що переможений здається на ласку переможцеві, а зажадати я від нього хотів (адже я наперед вважав його за переможеного), щоб він повернувся до рідного села і нікуди з нього не рипався цілий рік, а за цей час він вилікується; проте доля вирішила інакше, і не я його, а він мене заломив — вибив мене з сідла, і, отже, мій задум зійшов на пшик; він поїхав далі, а я вернувся додому, подоланий, напишний, а грюпнув я добряче, і все ж таки мені не перехотілося знов одшукати його і здолати, так, як я зробив перед вашими очима. Засади мандрованого рицарства для нього святі, і він свого слова дотримає і виконає мою вимогу. Оце, сеньйоре, і все, сказати більше мені нічого. Та тільки благаю вас: не

зрадьте мене і не кажіть Дон Кі-хотові, хто я такий, інакше провалиться добрий мій намір до глузду привести того, хто так розважливо міркує, коли забуває про свої рицарські гиля-гуси.

— Ох, пане! — гукнув дон Антоніо. — Хай дарує вам Господь за те, що ви чините таку шкоду цілому світу, намагаючись урозумити найутішнішого шаленця на земному крузі! Невже ви, пане, не бачите, що пожиток од Дон Кіхотового здорового глузду ніщо супроти тієї-уті-[636] хи, яку справляють його чудасії? А втім, я гадаю, Що вся ваша вигадливість, пане бакаляре, безсила отверезити людину, таку невиліковно хвору. Звісно, так говорити гріх, але мені хотілося б, аби Дон Кіхот так і залишився несповна, бо варто йому одужати — і прощавай смішні витворки не лише його самого, а і його джури Санча Панси, а будь-яка з них здатна розмаяти саму тугу тугу. А проте я мовчатиму і нічого не скажу Дон Кіхотові, подивимось, чи потвердяться мої гадки, що ваші зусилля, сеньйоре Карраска, марні.

На те бакаляр відповів, що справа, безумовно, вже на мазі, і він сподівається довести її до skutku. Дон Антоніо ознайомив, що він завжди до його послуг, по чому вони розпрощалися і бакаляр велів обв'ючити своїм риштунком мула і тим самим конем, учасником герцю з Дон Кіхотом, не гаючись виїхав з міста і вернувся до себе додому, причім у дорозі йому не сталося нічого, достойного спогадання на сторінках сієї правдомовної історії. Дон Антоніо передав віце-королю все, що йому розповів Карраско, чому віце-король не вельми зрадив, він-бо гадав, що усамітнення Дон Кіхота позбавить утіхи всіх, хто міг чути про його химороди.

Шість день пролежав Дон Кіхот у постелі, ослаблий, сумний, задумливий і похмурий, перебираючи в думці перебіг своєї поразки поєдинко-вої. Санчо потішав його і казав, між іншим, такі слова:

— Вище носа, паночку мій, вдарте лихом об землю і подякуйте небо-ві, що, брязнувши з коня, не попереламували ще кісток. Знаєте, вашець, де дають, там і б'ють, і не завше як гак, так і окіст, так ось, дайте дулю лікареві (бо для вашої недуги ніякого лікаря не треба) і гайда додому, а валасатися галайсвіта й шукати пригод годі. Як добре розважити, найбільше в цьому ділі втратив я, хоть вашій милості й натрусилося більше. Губернаторювати мені відхотілося навік, як я своє губернаторство покинув, але зате не перехотілося мені вийти в грапи, а сьому ж уже не бути, бо вашець перестає рицарювати, тож вам у королі не пошитися: прощавай, виходить, усі мої надії.

— Цить, Санчо, адже ти знаєш, що моє заслання і зачин триватиме лише рік, а потім я знову вернуся до свого шляхетного промислу і тоді вже звоюю собі королівство, а тобі графство.

— Богові в уха,— сказав Санчо,— а нечистий хай не слуха. Я не раз чув, що краще добра надія, ніж погане володіння.

В цю хвилину ввійшов дон Антоніо і з великою радістю в голосі гукнув:

— З вас могорич, сеньйоре Дон Кіхоте! Дон Грегоріо і той потур-нак, що плавав по нього, уже на пристані! Та що я кажу — на пристані! Вони вже в віце-короля і от-от мають бути в моїй господі!

Дон Кіхот дещо збадьорився.

— Сказати по щирості,— обіззався він,— я не мав нічого проти, якби все склалось інакше, бо тоді мені б довелося вирушити до Берберії, і там би я потугою своєї правиці відбив не лише дона Грегорія, а й увесь християнський ясир, скільки його є в тій Берберії. Та що я, сірома, кажу? Хіба мене не подолано? Хіба я не під конем? Хіба не мене позбавлено права цілий рік братися до броні? То чого ж варті мої [637] похвалання? Чим же мені похвалятися, як мені нині більше личить веретено, ніж меч?

— Годі вже, пане, про тее,— мовив Санчо,— хай живе курка, хоч у неї на язиці дика шкурка, сьогодні ти мене, а завтра я тебе, через ті свари та чвари не журись, ниньки впав, завтра встав, якщо тільки ти не вилежуєшся в постелі, я хочу сказати, якщо ти не розкис і втратив завзяття до нових змагань. А тепер, ваша милость, вставайте, щоб зустріти дона Грегорія: в домі зчинилася нібито метушня, отже, він уже прийшов.

І справді, так і було. Дон Грегоріо і потурнак, склавши справоздання віце-королю про свою подорож туди і назад, поспішили до оселі дона Антонія, дон Грегоріо вмерле хотів якнайшвидше побачитися з Аною Щасною. З Алжіра дон Грегоріо відплив у жіночому перевдязі, але дорогою помінявся строєм з одним бранцем, який повертався вкупі з ним; а втім, у будь-яких шатах він викликав захват, приязнь і шану, бо гожий же був над усяку міру, а виглядав літ на сімнадцять-вісімнадцять. Його зустрічали Рікоте з донькою, батько зі слізьми на очах, донька з рум'янцем на всю щічку. Закохані в обійми одне одному не кинулися: щире кохання непоказне. Гожість дона Грегорія в поєднанні з вродою Ани Щасної справили на всіх присутніх невідпорне враження. Мовчанка обох закоханих була промовистіша за всі слова, і зори, а не уста передавали їхні радісні й чисті думки. Потурнак оповів про те, на які хитрощі він піднявся, аби визволити дона Грегорія; дон Грегоріо й собі повідав про те, на яку небезпеку й ризик наражався, живучи серед жінок — повідав коротко, не розводячись докладно, і в цьому проявився його розум, над вік розвинутий. Потім Рікоте розплатився з потурнаком та гребцями і гоїно їх обдарував. Потурнак злучився з церквою, знову вступив до її лона і з надгнилого її члена стався здоровим і чистим, одбувши покуту та каяття.

Десь через два дні віце-король почав радитися з доном Антонієм, як влаштувати так, щоб Ана Щасна з батьком зосталася в Гишпанії, бо, на їхній суд, таку горливу християнку з н зацним отцем можна було залишити на батьківщині без усякого ущербку. Дон Антоніо зголосився поклопотатися за них у столиці, куди він і так мусив їхати в своїх справах, і при цьому натякнув, що, пішовши на ралець до впливових осіб, можна все залагодити.

— Ні,— зауважив Рікоте, присутній при цій розмові,— походи на ралець до впливових осіб нічого не зарадять. Перед вельможним доном Бернардіном де Веласком, графом Саласарським, уповноваженим від імені його королівської мості б'анітувати нас, благання, обітниці, приноси, горе людське безсилі. Щоправда, він поєднує в собі милосердя з правосуддям, однак, бачачи, що ціле тіло нашого племені заражене й гниє, він гоїть його розпеченим залізом, а не зм'якшувальною мастю. Тож, виявляючи розважливість, передбачливість і завзяття і водночас наганяючи холод, сповняє він

нелегке й складне завдання, покладене на його дужі рамена, і всі наші силкування, викрути, хитрощі й ошущства не могли навести полуду на його очі, не кажи ти Аргусові, ці очі він не замгне і на мить, аби ніхто тут не zostався, не зник і, подібно до лози, вритої в землю, не вигнав пагіння, і не занечистив своїми труй— [638]плодами цілої Гишпанії, нині уже прополотої, уже вільної від страху, яким тероризувало її наше кодро. Геройське передузяття замислив великий Філіп Третій, і незвичну проявив він мудрість, довіривши його такому собі донові Бернардінові де Веласку!

— Так чи інак,— сказав дон Антоніо,— я зроблю в столиці все можливе, а там уже — що Бог пошле. Дон Грегоріо поїде зі мною і потішить своїх батька-матір, які, певно, виплакали за ним очі, а Ана Щасна поживе тим часом у моєї дружини або в монастирі; що ж до Рікоте, то я певен, що сеньйор віце-король з дорогою душею прихистить його в себе, поки я клопотатимусь.

Віце-король пристав на все, одначе дон Грегоріо, дізнавшись про їхню ухвалу, ознаймив, що нізащс не хоче і не згоден розлучатися з доньєю Аною Щасною; та зрештою, поклавши одвідати отця-неньку, а потім притьмом до доньї Ани вернутися, поступився умовлянням. Ана Щасна залишилася з дон Антоньевою дружиною, а Рікоте перебрався до віце-короля.

Надійшов день од'їзду дона Антонія, а Дон Кіхот із Санчом вирушив лише через два дні, бо ніяк не міг оклигати після того упадку. Немало було пролито сліз, немало було зітхань, замлінь і ридань при прощанні дона Грегорія з Аною Щасною. Рікоте офірував дон Грегоріо на всяк випадок тисячу талярів, але той відмовився й позичив у дона Антонья всього лише п'ять талярів, пообіцявши вернути борг у столиці. Зрештою, вони поїхали, а незабаром, як уже сказано, відбули Дон Кіхот і Санчо, Дон Кіхот без озброї, в подорожньому строї, а Санчо пішки, бо Сірого обв'юковано бойовою справою.

РОЗДІЛ LXVI,

де трактується те, що читач побачить, а слухач почує

Виїжджаючи з Барселони, обернувся Дон Кіхот, щоб глянути на те місце, де він брязнув з коня, і вирік:

— Тут була Троя! Тут моя судьбина, а не моє боягузтво, украла добуту мною славу, тут фортуна показала мені свої повороти і звороти, тут потьмарився блиск моїх діянь, тут закотилося моє щастя, і вже ніколи йому не лишати!

Почувши сюю орацію, Санчо сказав:

— Мужнім серцям випада і подоба, паночку мій, терпіти в притузі так само, як радіти в гаразді, я суджу по собі самім, як я губернаторю-вав, то веселився, та й ниньки, попавши в джури-пішаниці, не журюся, бо чував, що так звана Хвортуна дівка п'яна і норовиста та ще й сліпа: вона не бачить, що творить, і не знає, кого скидає, а кого підносить.

— З тебе, Санчо, філософ неабиякий,— обізвався Дон Кіхот,— міркуєш ти вельми розважливо, от лише не знаю, від кого се ти перейняв. Зауважу проте, що ніякої Фортуни на світі нема, а все, що довкола твориться, добре або ж лихе, вершиться не випадком, а з призову небес, і ось звідки послів'я: усяк свого щастя коваль. Я теж був

коваль [639] свого, але мені забракло зрілого розмислу, самовпевненість довела мене до ручки: адже треба було докумекати, що миршавий мій Росинант не встоїть проти добренного і здоровенного огиря Рицаря Місяця-Біло-зора. Зрештою я зважився, зібрався на силі; мене вибито з сідла, і хоч я втратив честь, зате не втратив, та і втратити не можу, цноти, себто вірність слову. Коли я у мандрованих рицарях ходив, доблесних і сміливих, я своєю правицею, своїми діяннями доводив, який єсьм аз, нині ж, як мене розстрижено в звичайнісінького гідальга, я дотримаюся своєї обітниці і доведу, що я пан своєму слову. Тож рушаймо, друже Санчо: проведемо сей рік випроби у себе вдома, наснажимося за час нашого відлюддя і знов повернемося до нашого ратного діла, завжди пам'ятного для нас.

— Пане,— відказав Санчо,— іти пішки не весело нітрішки, і я не вельми охочий до великих переходів. Повісьмо ції риштунки на дерево замість харциза, і як я залізу Сірому на хребтину й одірву ноги од землі, рушаймо в будь-які мандрівки, які вашій милості запахнуть і за-мануться, а щоб я перся добрі гони на батьківських — це вже зась.

— Добре єси сказав, Санчо,— обізвався Дон Кіхот,— хай мої риштунки висять яко трофей, а під ними чи десь поряд вирізьбимо на дереві такий самий напис, як на оружному трофеї Роландовому:

Лиш той візьме цю зброю.

Хто зважиться з Роландом стать до бою.

— Золотії слова,— зауважив Санчо,— і аби в дорозі нам не був потрібен Росинант, то його теж можна б підвісити.

— Ні,— мовив Дон Кіхот,— ні Росинанта, ні моїх риштунків підвішувати негоже, а то ще скажуть про мене: за хорошу службу та погана шана.

— Свята правда, вашець,— згодився Санчо.— Кажуть же мудрі люди, що не бий сідла за вину осла, а в тім, що сталося, винна ваша милость, тож і карайте себе самого, а не зривайте свою оскому ні на сих збагнітованих і закривавлених обладунках, ні на плохуті Росинан-тові, ні на моїх ніжних ногах і не вимагайте, щоб вони тюпали більше, ніж слід.

У таких речах і розмовах збіг у них цілий день, а зарівно і наступні чотири, і не сталося нічого, що б їхню подорож переп'яло. А на п'ятий день, впавши в якесь село, побачили вони, що біля заїзду тиснеться юрба: це було саме на храм. Коли Дон Кіхот наблизився до натовпу, якийсь пахар, піднісши голос, промовив:

— Ці два сеньйори допіру прибули, нікого тут не знають, хай хтось із них розв'яже нашу зваду.

— З дорогою душею,— одказав Дон Кіхот,— розв'яжу її справедливо, якщо тільки розберуся як слід.

— Тут таке діло, панунцю,— почав пахар,— один наш односілець — він у нас грубий і важить одинадцять каменів — викликав бігти навзаводи сусіду свого, а той важить лише п'ять. За умовою їм треба пробігти відстань сто ступнів, але з однаковим тягарем. Коли ж запитали у заводіаки, як ті тягарі врівноважити, він сказав: хай викликаний,

який важить п'ять каменів, завдасть собі на плечі шість каменів залізччя. Тож вага худого і грубого зрівняється, і в того, і в того вийде по одинадцять каменів.

— Ні, так не годиться! — заволав Санчо, вихоплюючись поперед Дон Кіхота. — Всім відомо, що днями я був за губернатора і за суддю, тож я й повинен розв'язати зваду й винести ухвалу.

— Тобі й карти до рук, друже Санчо, — промовив Дон Кіхот, — я зараз ні до чого не зугарен, у голові у мене якась завірюха.

Діставши дозвіл, Санчо обернувся до пахарів з річчю, а ті з'юрилися круг нього в чеканні на присуд і роти пороззявляли.

— Товариство, вимога грубого геть-то безглузда і несправедлива, бо викликаний на герць, як уже повелось і як усі знають, має право обібрати рід зброї, а отже, неприпустимо, щоб грубий обібрав таку зброю, яка наперед завадить і не дасть худому перемогти. Тому моя ухвала така: хай заводіяка грубий зчистить, зріже, зіскребе, скине, зніме, знесе будь-де на своєму тілі, де тільки йому заманеться і прибандюриться, і зменшить м'яса на шість каменів, по чому в нім зостанеться всього лишень п'ять каменів ваги, і він зрівняється зі своїм супротивником і кап-у-кап до нього підійде — ось тоді хай собі й біжать на рівних.

— Далебі, — заволав один ратай, вислухавши Санчів вирок, — цей пан глаголить, як святець, і розв'язує спори, як панотець! Але тут одна заковика: навряд щоб грубий захотів зрізати з себе навіть унцію м'яса, не то що шість каменів.

— Хай краще зовсім не бігають, — зауважив інший, — худому нема чого надриватися, а грубому себе чикрижити; утопімо половину застави в вині і запросімо їмостей до доброї корчми, а піде дощ — хай на мій плащ.

— Дякую вам, панове, — одказав Дон Кіхот, — але я не можу затримуватись ані на хвилину: невеселі думи й осмутні події змушують мене бути негречним і поспішати.

На сім слові, підстроживши Росинанта, рушив далі, пахарі ж стояли й чудувалися як з його дивачної фігури, такої одмінної од усіх, так і з мудрості його пахолка, бо за такого вважали Санча. Один ратай гукнув:

— Якщо такий мудрий пахолок, то який же мусить бути його пан! Закладаюся, що як їдуть вони по науку до Саламанки, то в три мига пошиються в столичні алькальди. Учитися й учитися — ось що головне, а все інше трин-трава. Звісно, воно-то треба ще, щоб тобі підсобили і щоб тобі добре повелось; а там глядь, а в тебе в руці жезл, а то й митра на голові.

Обночувалися пан і пахолок у чистім полі, під голим і відкритим небом, а на другий день рушили далі, аж це дивляться, а назустріч їм чоловік, пішаниця, з бесагами на карку і з дротиком, чи радше києм у руці, причандалом усіх гонців; підійшовши до Дон Кіхота ближче, він раптом придав ходи і, порвавшись майже бігом до рицаря, поцілував його в праве стегно, бо не дістав вище, а потім з радістю в голосі гукнув:

— Ах, пане Дон Кіхоте з Ламанчі, як же зрадіє пан мій дук, коли овідається, що вашмосць повертається до нього в літошній палац. Адже він усе ще там із сеньйорою

дукинею.

— Я вас не знаю, друже,— заявив Дон Кіхот,— і так і не знатиму, поки мені самі не скажете.

— Я, пане Дон Кіхоте,— одказав посланець,— Тосілос, льокай дука, мого пана, того самого, який не побажав з вашмоєю герцюватися через одруження з дочкою доньї Родрігес.

— На Бога! — гукнув Дон Кіхот.— Невже ви той, кого мої вороги чорнокнижники перечарували, як ви сказали, в льокая, аби уйняти мені честі звияжця?

— Годі-бо вам, зацний пане,— мовив гонець,— не було тут ніяких чарощів чи злищювання: виїхав я на боїще льокаєм Тосілосом і таким самим льокаєм Тосілосом від'їхав. Оженитися я надумав без усякої драчі, так мені припала дівчина до мислі. Проте все вийшло інакше, ніж я сподівався. Тільки-но ваша милость виїхала за браму, як дук, мій пан, звелів одважити мені сотку кийв за те, що я не виконав наказу, одержаного перед герцем, і все стало на тому, що дівчина постриглася в черниці, донья Родрігес перебралася до Кастілії, а мене мій пан послав до Барселони з листом до віце-короля. Якщо вашмосць рачить викушати доброго, хоть і теплуватого винця, то я маю з собою тикву з міцним трунком і кілька грудочок трончанського сиру, здатного викликати й будити спрагу, якщо вона приспана.

— Запрошення охоче приймаю,— обізвався Санчо,— нема чого монятися, нумо, смикнемо, добрий Тосілосе, навкір і назло всім чорнокнижникам обох Індій.

— Тоді ти, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— найбільший обпияка та обжера на світі і найбільший невіголос на всім крузі земнім, бо ти ніяк не дошолопаєш, що гонець сей зачарований і що се ніби-Тосілос. Залишайся з ним і напихай свою кишку, а я рушу поволі вперед, поки ти мене наздоженеш.

Льокай зареготав, відкоркував тикву, вив'язав з торби сир і хліб, а потім вони засіли з Санчом на зеленій мураві і любо-мирно спорожнили дотла сакви, і то так усмак, що навіть облизали пакета з листами через те, що сиром пахтів. Підживившись, сказав Тосілос Санчові:

— Твій пан, друже Санчо, неодмінно повинен бути божевільник

— Як це повинен? — відрік Санчо.— Нікому він нічого не винен, він за все розплачується, тим паче, що монета його — щире божевілля. Я тее добре бачу і не раз, не два йому правив, але який хосен? А тепер і поготів: адже він геть із глузду скрутився потому, як його заломив лицар Місяця-Білозора.

Тосілос попросив розповісти, як же це сталося, але Санчо одказав, що незручно змушувати свого пана чекати, іншим разом, мовляв, як, може, спіткаються ще. І, стріпнувши крихти з одержі й борода, він підвівся, сказав Тосілосу: "Бувай!" і, погнавши Сірого вперед, невдовзі прилучився до свого пана, який виглядав його в затінку дерева.
[642]

РОЗДІЛ LXVII

Про те, як Дон Кіхот постановив пастушити і жити, поки мине річний реченець, по-сільському, а зарівно і про інші речі, напавду втішні п хороші

Якщо був Дон Кіхот многотумний ще перед своєю поразкою, то після падіння того думу стало в нього, як шуму. Він виглядав, як уже сказано, Санча під деревом, а мислі, як принажені медом мухи, опадали його й жалили: одні роїлися довкола Дульсінеїного одчарування, а інші довкола того життя, що його чекає в вимушеному зачині. Надійшов Санчо й почав хвалити гойність льокая Тосілоса.

— Невже, Санчо,— покликнув Дон Кіхот,— ти все ще думаєш, що він правдивий льокай? Либонь, у тебе з голови вилетіло, як ти сам же бачив Дульсінею, перекинуту й злицьовану в мужичку, а Рицаря Свічад у бакаляра Карраска, адже все тее справа рук моїх гонителів чорнокнижників. Краще скажи, чи не питався ти в чоловіка, якого звали Тосілосом, що прилучилося Альтісідорі: оплакувала вона розлуку зі мною чи вже занехаяла всі мрії про злуку, які вона плекала при мені?

— Ні, пане, я клопотався іншим, і мені ніколи було цікавитися дрібничками,— заперечив Санчо.— Достоліха, ваша милість, невже вам зараз до чужих думок, тим більше любовних?

— Зваж, Санчо,— мовив Дон Кіхот,— одна річ — кохання, а друга — вдячність. Рицар може бути байдужим, але ніяк не може, сказати по щирості, бути невдячним. Альтісідора, ясно, закохалася в мене, подарувала мені, як ти пам'ятаєш, три намітки, плакала, коли я їхав; і без усякого сорома кляла мене, лаяла, лементувала прилюдно; все це ознаки того, що вона мене боготворила, бо гнів коханців звичайно виливається в клятьбі. Не міг я дати їй жадної надії, ані офірувати їй скарбів, бо всі мої сподіванки пов'язані з Дульсінеєю, скарби ж мандро-ваних рицарів, так само як скарби потерчат, то мана і піна; єдине, чим я можу Альтісідорі віддячити, це як я зберігатиму її в пам'яті, проте без ущербку для Дульсінеї, яку ти, Санчо, мабуть, зневажаєш, бо зволікаєш самобичування й умертвіння плоті твоєї (хай би її вовки розшарпали!); ти, я бачу, прибережеш її червам на з'їд, але не вконтентуєш бідолашної сеньйори.

— Сказати по щирості, пане,— обізвався Санчо,— я ніяк не второпаю, яку притику має хлоста моєї пані-старої до відчарування зачарованих? Адже це все одно що сказати: "Болить тобі голова? Нашмаруй мастю коліно". Я принаймні і побожусь, що ні в одній сторії про манд-рованих лицарів, які вашмосць читала, не трапляється відчарованого завдяки хлості. Ну та гаразд, відшмагаю себе, як мені закортить і як лучиться нагода.

— Дай Боже,— одрік Дон Кіхот,— хай окриє тебе ласкою небо, аби ти схаменувся і поміг моїй пані, адже вона пані і твоя, позаяк ти мій пахолок.

Так гомонячи, верстали вони путь, аж це доїхали до того місця, де їх ото бики потоптали. Впізнав його Дон Кіхот і мовив Санчові: [643]

— Ось та луговина, де зупілися ми з вичепуреними пастушками і вирядженими пастухами, яким заманулося відтворити і воскресити тут пастушу Аркадію — задум сей і свіжий, і дотепний. І он у їхню тропу ступаючи, якщо ти, Санчо, не проти, і ми пошиємося в пастухи бодай на той час, який мені приречено провести на самотині. Куплю собі там скількись овечок і пастушу справу, назвуся пастухом Кіхотісом, а ти пастухом Пансіно, та й забуємо і загуляємо горами, гаями і луками, голосячи тут,

лементуючи там, тамуючи спрагу плинним кришталем джерел, чистих струмочків або ж многоводих річок. Дуби вщедрять нас щонайсолодшим овочем своїм, найміцніші стовбури корковців дадуть нам сідала, верби — затінок, рожі — благоухання, розлеглі луки — барвисті коверці, прозоре й чисте повітря — свій легіт, місяць і зорі — ясне світло, кромішній п'їтмі навкір, пісні — втіху, сльози — одраду, Аполлон — вірші, а кохання — помисли, здатні зробити нас не смертєльними і прєславними не лише в наш вік, а в віках прийдущих.

— Далєбі,— признєвсьє Санчє,— таке життє мєні до шмиги, та й не лише мєні — побачать нас бакаляр Самсон Карраско і цилюрник майстер Ніколас, то й собі до нас пристануть і пошиються в пастухи, а там, гляди, і сам панотєць приб'єтсьє до нашого курєня, аджє він весєлун і такий потішний.

— Авжєж,— погодивсьє Дон Кіхот,— бакаляр Самсон Карраско, як він уступить до нашої пастушої громади, а таки вступить, можє назватись пастухом Самсонієм або ж пастухом Каррасконом. Цилюрник Ніколас можє назватись Нікулосом, як старий Боскан назєвсьє Немє-росом. Ось тільки не знаю, якє ймєння придумати пароху — Панот-чїні, Єгомостію, а втім, як похіднє від його сану, йому можна дати прїзвисько пастуха Парохієндрє. А от прибрати ймєна пастушкам, в яких ми будємє закахані, щє простішє простого, до того ж ім'є моєї володарки однакє личить як принцєсі, так і пастушці, то мєні нєма чого сушить голову, дошукуєчись удалішого ймєні, а ти, Санчє, прибєри своїй пастушці якє-хотє.

— Зватиму її лише Терєзуля,— заявив Санчє,— бо вона в мєнє нївроку гладка гладуля, аджє її звати Терєза. Мало того: я співатиму їй у віршах і тим доведу, що в мєнє душа до чужого м'єса не лєса. Панотцєві, щєб на грїх не підкушати, тєж нєможє заводити пастушку, а щєдо бакаляра — вольному воля, а скажєному рай.

— Божє помєжи! — гукнув Дон Кіхот.— Та й славно ж ми заживємє з тобою, дружє Санчє! Яких тільки жолєміюк, самарських кіз, тамбуринів, бубнів і гуслів ми з тобою не наслухаємось! А щє як до сього розмаїтого струменту підпрєжутьсьє щє звуки альбогів? Матимєм повний набір пастушого музичного струменту.

— А щє таке альбоги? — поцікавивсьє Санчє.— Зроду про них не чувєв і не бачив нїколи в житті.

— Альбоги,— пояснив Дон Кіхот,— цє залізяки, схожі на мідяні свічники; як їх ударити одну об одну, ввігнутим і порожнистим боком, вони видають звук, що хоть і не вельми ніжний і зграйний, а все ж приємний на слух і суголосний з таким нехитрим сільським струмєн-том, як коза або ж бубни. Самє слово альбоги мєвританськє, як і всі слова нашої мовою, що на аль починаються, наприклад: альманах, ал— [644] коголь, алхімія, алгєбра, альгвазил, алькальд, алмасєн, алькорєн тощо, і лише три мєвританських слова по-нашому закінчуютьсьє на і, сєбто: кадї, маравєді, алкалі. Слова альгєлі та альфаку — слова щиро арабські, бо починаютьсьє вони на аль, а закінчуютьсьє на і. Все цє я тобі кажу між іншим, бо мєні цє спливло на думку мимоволї чєрєз цє слово альбоги. А потім нам нєабияк станє в пригодї на новому для нас полі ось щє: аджє, як тобі відомє, я трошки віршний, а бакаляр Самсон Карраско — той ужє

справжній піснетворець. Про пароха сказати нічого не можу, але закладаюся, що й він віршує. Безперечно, й майстер Ніколас не чужий до муз, бо всі чи сливе всі цилюрники — гітаристи й куплетисти. Я скажитимусь на розлуку, ти славитимеш свою сталість у коханні, пастух Карраскон нарікатиме на те, що його перелюбили, панотець Парохіандро сам підшукає, що йому до мислі, коротко, все буде так гарно, що й ну. На тее одвітував Санчо:

— Я, пане, такий невдаха, що навряд чи доживу до такого житов'я. Ох, які гарні різьбив я б ложки, аби став пастухом! Які мали б ми кльоцки, які вершки, які вінки — словом, мали б усяку всячину, яка тільки водиться у пастухів, отож за мудрагеля я, либонь, не зійшов би, а за штудерника — напевне. Моя донька Санчика носила б нам обіди в поле. Але, гай-гай, вона діваха гожа, а пастухи не ликом шиті, на ходу підметки рвуть, і я не хотів би, щоб вона пішла по вовну, а вернулася стрижена, а то цього гультайства і спорзних помислів і в полях і в містах, і в пастуших колибах і в царських хоромах скільки завгодно, отож одійди од зла, сотвори благо, чого око не бачить, те й серце не мучить, раз не вбережешся, потім лиха не оберешся.

— Годі прислів'їв, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— будь-якого з них старчить, щоб думку твою з'яснити. Скільки разів тобі торочив, щоб ти не сипав прислів'ями як з рукава і знав міру. А втім, тобі кажи не кажи — як об стінку горох, мати за кнута, а він дзигу круте.

— А мені здається,— одрік Санчо,— що се про таких, як вашець, кажуть: "Насміялась верша болоту, коли оглянеться, аж і сама в болоті". Сварите мене за пбсловки, а самі нижете їх парочками.

— Зваж, Санчо,— сказав Дон Кіхот,— я приточую прислів'я до речі, воно в мене пристає, як перстень до пальця, а ти тулиш, як горб до стіни. Пригадується, я тобі вже казав, що прислів'я — то короткі вислови, добуті з досвіду, і то плід роздумів стародавніх мудреців, прислів'я ж, наведене навмання,— то курзу-верзу, а не сентенція. Та годі про це, уже смеркло, звертаймо з гостинця й заночуємо десь поблизу — ранок покаже.

Вони з'їхали з гостинця, і вечеряли вже пізно й убого, на превелику досаду Санча, котрий думав, яких нестатків зазнає мандроване лицарство в своїх митарствах долами й горами, і тільки зрідка заживає благ, спиняючись у замках і оселях, як от, приміром, у дона Дієга де Міранди, на весіллі в Камача-Багатія і в гостині дона Антонія Морена, а проте, зваживши, що не вік же триває і день, і ніч, зночував цю ніч уві сні, а його пан у неспанні. [645]

РОЗДІЛ LXVIII

Про те, як Дон Кіхотові підкладено свиню

Ніч випала темна, місяць хоть і світив, але ховався десь, у неви-димця граючись, річ у тім, що іноді пані Діана заглядає знічев'я до антиподів, залишаючи гори в пільмі й доли в мороці. Дон Кіхот ісходив до вітру і після первоспів не міг удруге заснути, Санчо ж, навпаки, ніякого другого сну не мав, він затинав хропака з вечора до рана, показуючи цим своє здоров'я нівроку і безпечність. Думи не давали спать Дон Кіхотові,

аж він ізбудив Санча і сказав:

— Дивуюсь я, Санчо, твоєму спокою, і, їй-право, здається, що тебе зроблено з мармуру чи твердої бронзи, бо і в тому і в тій ні духу, ні руху. Я чуваю, а ти спиш, я плачу, а ти співаєш, я постую до знемоги, а ти нажираєшся так, що ледве ходиш і дишеш. Доброму служникові годиться ділити знегоди з його паном і журитися з ним заодно хоть би про людське око. Поглянь, яка погідна стоїть ніч, яка довкола пуста, усе це кличе нас чергувати сон з неспанням. Устань же, ради Бога, одійди набік і, сповнившись доброї волі, зваги й відваги, одмір собі триста або чотириста гарячих на рахунок тих, які допоможуть відчарувати Дуль-сінею. Прохаю тебе про се і благаю, оскільки не хочу моцюватися з тобою, як минулого разу, я пам'ятаю, яка в тебе важка рука. Коли ж ти відшмагаєшся, ми ніч зночуємо в співах, я про розлуку співатиму, а ти про свою вірність, ось так ми й дамо почин тому пастушому життю, яким у селі житимем.

— Пане,— заперечив Санчо,— я не чорнорижець, аби схоплюватися серед ночі й умертвляти плоть, тим паче не годиться, на мій суд, після хлости, як усе болить, переходити до співів. Дайте мені, вашець, спати і не принаглюйте мене до сікуцїї, бо от прцсягнуць, що довіку не діткнуся шерстиночки на моїм одінні, не то що Іволосу на тілі.

— О душе закосніла! О зброєноше безсердечний! Чи ж я не годував тебе, чи ж я не вщедряв тебе пасками і не збирався вщедряти ними й далі! Завдяки мені ти став губернатором, завдяки мені ти грієш надію дістати графський титул або щось не нижче, і надія тая здійсниться не пізніше, ніж через рік, бо *post tenebras spero lucem**.

* По темряві на світло сподіваюсь (латин.). З книги Іова (XXX, 26).

— Мені це невтямки,— мовив Санчо,— я знаю лише, що поки я сплю, не боюся нічого, ні на що не сподіваюсь, не журюсь і не радію. Благо-словен той, хто сон вигадав, адже це плащ, що окриває всі думи людські, пожива, що гамує голод, вода, що тамує спрагу, вогонь, що зігріває холод, холод, що прибиває сквар, зрештою, це єдина обігова монета, на яку все можна купити, це терези й гиря, що врівноважує короля з пастухом і простака з мудрагелем. Одним лише сон негарний: кажуть, він подібний до смерті, бо між заснулим і мертвим невелика ріжниця.

— Ніколи ще, Санчо,— обізвався Дон Кіхот,— ти не висловлювався так вигадливо. Аж ось коли я зрозумів, яке слушне оте твоє улюблене прислів'я: "Не з ким родився, а з ким водився".

— Ага, паночку мій гречний! — гукнув Санчо.— Зараз уже не я [646] нижу прислів'я, зараз вони у вас так і злітають— з язика, ще краще, ніж у мене, тільки й того, що пословки вашності виходять до ладу, а мої — не до прикладу, ну та все ж, що не кажи, а й ті, і ті — пословки. Саме в цю хвилю почувся глухий гомін і якісь прикрі згуки, що лунали на всю долину. Зірвався Дон Кіхот і схопився за меч. Санчо ж прикуцьнув під свого Сірого, а з боків загородився риштунками і в'ючним сідлом: джура перелякався не менше, ніж його пан схвилювався. Гомін дужчав, наближаючись до двох наполоханих, точніше, не двох, а одного, бо хоробрість другого добре знана. А річ ось у чім: кілька чоловік гнало продавати на ярмарок понад шістсот свиней, і ось ці

самі свині рохканням і кувіканням зчиняли такий гамір, який оглушив Дон Кіхота й Санча, тож вони ніяк не могли второпати: що ж воно діється. Величезна хрюкотлива череда налетіла на Дон Кіхота й Санча і, не зваживши ні на того, ні на того, пройшла потоптом по обох, розваливши Санчові шанці і збивши з ніг не лише Дон Кіхота, а й Росинанта. Навальність нашествя сієї безрогої нечисті, а також і хрокання її, порвали й змели на землю кульбаку, збрую, Сірого, Росинанта, Санча та Дон Кіхота. Санчо якось зіп'явся на рівні й попросив у свого пана меча, щоб заколоти з півтузіні безчільних сих їмостей безрогих, бо він уже прирозумів: потоптали його саме безрогої. На те Дон Кіхот відповів:

— Облиш їх, друже: ця зневага послана мені як розплата за мій гріх, і справедлива кара небес, що вражає переможеного мандрованого рицаря, в тім і полягає, що його опадають шакали, тнуть оси і топчуть свині.

— Либонь, небесна кара,— підхопив Санчо,— вражає і джур тих 1 переможених лицарів, і лежить вона в тім, що їх кусають мухи, їсть

нужа і в'ялить голод. Хай би ще ми, джури, доводилися лицарям синами чи найближчими родичами, тоді не кривдно було б, що нас карають за їхні гріхи аж до четвертого коліна, але в якому ж покре-венстві Кіхоти і Панси? Ну гаразд, лягаймо де-небудь та поспімо до ранку, а там побачимо.

— Спи, Санчо,— одказав Дон Кіхот,— ти родився, щоб спати, а я родився чувати, а поки до світу дам волю думам і виллю їх мадри-гальчиком, якого нишком од тебе зложив сеї ночі в голові.

— Як на мене,— зауважив Санчо,— багато дум для пісеньки не треба. Співайте собі, вашець, скільки-хотя, а я передрімаю, скільки мога.

Одразу, розклавшись привільно на землі, Санчо скукобився й заснув, як убитий, байдужий до клопотів про борги й розписки, до всіх .пере-чувань душевних. А Дон Кіхот, спершись на стовбур чи то бука, чи то корківця (Сід Ахмет Бен-Енхелі не вказує, яке саме було те дерево), в супроводі власних зітхань заспівав:

Володарю Амуре,
Згадавши, як жорстоко я караюсь,
Я вмерти пориваюсь,
Скінчити прагну це буття похмуре.
А досягну могили,
Що всім земним злигодням пристань тиха,-
І де береться втіха,
Я знов живу й на смерть не маю сили. [647]
Так, у житті сконавши,
У смерті я знаходжу воскресіння;
Предивне це боріння,
Де смерть з життям себе змагають завше!

Кожну стрічку він окселентував численними зітханнями й досить рясними слізьми: адже серце його тужить і рветься на клапті, як згадає про поразку і розлуку з

Дульсінеєю.

От уже й задніло, сонце било Санчові в живі очі й нарешті збудило,— він позіхнув, потягся, аж у кістках залускотіло; побачивши, якого спустошення завдали свині його припасам, прокляв він череду, а відтак і декого вище. Врешті обидва рушили далі і так уже надвечори уздріли, як назустріч їм суне душ десять комонних і душ п'ять піших. Серце у Дон Кіхота закидалось, а в Санча тьохнуло: тії люди були озброєні копіями й щитами і виглядали бойовито. От Дон Кіхот обернувся до Санча з такими словами:

— Аби я міг, Санчо, взятися до зброї, і моя обітниця не зв'язувала мені руки, я розправився б з сією галайстрою, що їде напроти, як з тими пундиками чи марципанами. А втім, може, потерпаємо ми даремно.

Тим часом верхівці під'їхали, мовчки оточили Дон Кіхота і, піднявши копія, притулили клюги до його грудей і спини, погрожуючи вбити. Один пішаниця дотулив пальця до губів: тільки белькни, зараз заціплю тобі, схопив Росинанта за вуздечку і повів його манівцями, інші ж, заховуючи предивну мовчанку, погнали слідом за тим, хто вів Росинанта, Санча й Сірого. Двічі-тричі поривався наш рицар запитати, куди його цуплять і чого од нього хочуть, та тільки зіпав, бо рот його запечатувався списовими клюгами. Така сама доля спіткала й Санча: всі його намагання озватися закінчувалися тицанням очепу в нього, а заодно і в Сірого, ніби й той збирався заговорити. Спонучіло, всі додали ходи, і страх обох бранців ще посилювався, тим паче, що провозжаті ще й сварилися:

— Мерщій, троглодити!

— Цитьте, варвари!

— Начувайтесь, канібали!

— Не скигліть, скіфи, не лупайте очима, люті Поліфеми, кровожерні леви!

До цих вони ввертали ще й інші такі самі прикладки, нестерпні для ушей бездольного рицаря та його джури.

Санчо, той дорогою бубонів собі під носа: "Хіба ми такі-сякі діти? Хіба ми вариводи і кандибали? Хіба нас аж скіки, щоб бути якимись каліхвемами? Ні, не до шмиги мені ці прикладки! І де вони взялися на нашу голову? Біда біду побиває. Аби лиш ця пригода-знегода не пішла далі київ!"

Дон Кіхот з дива не міг вийти: як він не ходив до голови по розум, так і не здогадався, що це за люди, такі люті й лайливі — ясно, од них жди не добра, а лиха.

Нарешті десь о першій ночі прибули до замку, Дон Кіхот одразу його впізнав: це ж дуків замок, де вони з Санчом недавно були в гостині. [648]

"Хай Бог милує! — подумав Дон Кіхот, дорозумівшись, де він.— Що ж це таке? Адже цей дім відзначався гостинністю і привітністю. А втім, для переможених усе хороше скидається злим, а зле найгіршим".

В'їхали на головний дитинець замковий, пишно прибраний і оздоблений. Ось чому їхній подив зріс, а страх подужчав. Та про це в наступному розділі.

РОЗДІЛ LXIX

Про найрідкіснішу і напдивнішу з усіх пригод, які протягом сієї великої історії

лучилися Дон Кіхотіві

Після спішування верхівці, вкупі з пішаницями, раптово порвавши, як лантухи, Санча і Дон Кіхота, внесли їх на дитинець; навколо дитинця палахкотіло понад сто смолоскипів, у підставках повтулюваних, а на кружганку горіло понад п'ятсот посвітачів: незважаючи на темну ніч, тут стояв ясний день. Посеред дитинця здіймався катафалк заввишки з два лікті, запнутий наметищем з чорного оксамиту, кругом на східцях ясніли свічки з ярого воску в срібних свічниках, числом понад сто, а на самім катафалку спочивала дівчина, там така гожа, що своєю красою вона, здавалося, скрашувала саму смерть. Голова її у вінчику з най-розмаїтіших духмяних квіток лежала на грезетовій подушці, а в руках, на грудях скрижованих, вона тримала золотаву звитяжну віть пальмову. Оподаль зведено помісток, на помістку поставлено два кріселка, на яких сиділи, судячи з корон на їхніх головах і з берлів у руках — царі, чи то справжні, чи то лже-царі. Обабіч помістка, куди вели кілька східців, стояли ще два кріселка, і от ті, хто ніс на руках Дон Кіхота й Санча, на ці крісла їх і всадовили, і все це не зронивши ні слова й зацитювавши на мигах обох бранців, але ті й так німували, вражені всім побаченим. Тим часом на помісток зійшли з численним почтом великої руки люди, в яких Дон Кіхот одразу впізнав дука й дукиню, своїх гостителів, і вмостилися в пишні крісла обіч тих ніби-царів. Хто не здумівся б на все те, надто як ми додамо, що в небіжчиці, покладеній у катафалк, Дон Кіхот упізнав прехорошу Альтісідору? Скоро дук і ду-киня зійшли на помісток, Дон Кіхот і Санчо підвелись і низенько їм уклонились. У відповідь ті ледве кивнули.

Тут появився послугач і, підступивши до Санча, накинув на нього чорну барханову кирею з нашитими перетиками, на взір омахів полум'я, і, скинувши з голови шапку, надів митру, таку, як ото носять засуд/кені Святою Інквізицією еретики. При цьому він шепнув, щоб Санчо мовчав, як риба, інакше йому всунуть у рота затичку, а то й порішать. Озирнувши себе, Санчо побачив, що він увесь у полум'ї, але оскільки воно його не пекло, то він і вусом не моргнув. Скинув з голови митру, узрів намальованих на ній чортів, знову покритися і промимрив:

— Якщо полум'я не пече, то й чорти мене не порвуть.

Дон Кіхот і собі бликнув на Санча, і хоч страх зіцілював кров у жилах, не міг не осміхнутися. Аж це, певне, з-під катафалка, стиха и ніжно затурлюкали флейти, і ця музика без людських голосів (саме-бо [649] мовчання мовчало мовчки) лунала особливо солодко й чарівно. Нараз при узголів'ї тієї ніби-небіжчиці вродився гожий хлопець у римських шатах і, приграючи собі на арфі, проспівав так чисто і доброгласно два станси:

Поки не оживе Альтісідора,
Уражена жорстоким Дон Кіхотом,
Поки гнітить жалоба ця сувора
Всіх дам придворних, відданих скорботам,
Поки не убере моя сеньйора
Своїх дуень єдвабом і камлотом,-

Співатиму я голосно про неї,
Дзвінкіш від чародійника Орфея.
Я виконаю цю мою повинність
Не тільки в цім житті недовговічнім,-
І в смертний час явлю чуття незмінність,
Співаючи про тебе ладом звичним;
Мій дух, зложивши з себе персті тлінність,
У Тартарі, у мороці безрічнім,
Тебе прославить, і від чар поета
Замре недвижно каламутна Лета.

— Годі! — озвався один із тих царів мимоволі.— Годі, співаче предивний! Так можна без кінця-краю оспівувати кончину і звабу незрівнянної Альтісідори, а вона ж, Альтісідора не мертва, як невіголови гадають, а жива, жива, бо слава про неї так і бує по світу, жива, бо приявний тут Санчо Панса прийме муку задля її воскресіння. О Радаманте, ти ж бо вкупі зі мною твориш суд у темних вертепах Дітових і відаєш усе, що невідомою долею суджено нам учинити, аби вернуть до життя сюю діву, тож речі тєє нам і ясуї не гаючись, щоб нас звеселило нарешті її довгождане воскресіння.

Скоро суддя Мінос, товариш Радамантів, сказав ті слова, як Радамант підвівся і заглаголав:

— Гей ви, придворні челядники, старші й молодші, дорослі й малі, гайда усі сюди і пацніть двадцять чотири рази Санча по носі, двадцять разів його вщипніть і шість разів уколить шпильками в плечі й крижі, бо од цього обряду залежить Альтісідорин рятунок.

Почувши цей заклик, Санчо не витримав і сказав так:

— А пся крєв! Та я швидше в турка перевернуся, ніж дам себе пацати по носі і лице м'яшкурити! Достолиха! Так вам ця діва і воскресне, якщо мені м'яшкуритимуть лице! Вподобала баба петрушку, як не на борщ, то на понюшку! Дульсінею зачаровано — нумо шмагать мене, щоб вона одчарувалась, померла Альтісідора, бо Пан Біг наслав їй хворість, так треба, аби вона ожила, бачте, двадцять чотири рази пацнуть мене по носі, пошаткувати моє тіло голками-шпильками і до синців пощипати мені плечі! Діверам своїм таке робіть! Я старий пес, мене не підманиш на цю-цю!

— Умрєш! — гукнув Радамант.— Угамуйся, тигре, скорися, думний Немвроде, терпи й мовчи: од тебе не вимагають неможливого! І годі розводитися про те, яке важке це завдання. Все одно будєш пацаний, пошаткований голками-шпильками, і ячати тобі од щипків! Гей, службо, виконайте мій розказ, а то узнаєте, почім ківш лиха! [650]

Тут на дитинці показалися шість дуєнь; ішли у колосок, чотири окуляристі, а руки в усіх підняті, і рукави на чотири пальці прикорочені: так руки, за теперішньою модою, здавалися довші. Лєдвє узрів Санчо дуєнь, бугаєм зарєвів, гукаючи:

— Хай мене пацає по носі весь рід людський, тільки щоб дуєньї до мене не торкались: нема дурних! Згодєн, щоб дряпали мені твар коти, як дряпали вони в цім самім замку пана мого, коліть моє тіло гострими штилетами, рвіть мої рамена розпеченими кліщами — стерплю гєть-чисто все, аби панству догодити, але

м'яшкурити мене дуеньям не дамся, хай я піду к нечистому!

Тут не витримав уже Дон Кіхот, обернувшись до Санча, мовив так:

— Терпи, сину, прислужись панству і подякуй небові, що такою благою силою тебе вщедрило: своїми муками відчаровувати зачарованих і мертвих воскрешати.

Дуенї підступили вже до Санча, і джура, упокорений і вгамований доказами свого пана, уместився зручніше в кріслі і підставив лице першій, дуенья ж з розгону пацнула його по носі й присіла в уклоні.

— Менше цергелів і менше шмарунків, сеньйоро дуеньє,— ознайомив Санчо,— їй же Богу, ваші руки тхнуть тувалетним оцтом!

Зрештою всі дуенї обпацали його, інші домівники його поскубли, але чого Санчо не міг стерпіти, то це колоття шпильками: зірвався з крісла, схопив у нестямі першого-ліпшого смолоскипа й порвався з ним на дуень і на всіх катів з криком:

— Гетьте, пекельники трикляті! Я не з каменю, щоб так мене мордувати!

Тут утомлена, очевидно, довгим лежанням горілиць Альтісідора повернулася на бік. Побачивши теє, присутні всі майже одними устами гукнули:

— Альтісідора оживає! Альтісідора жива!

Радамант уговкав Санча: те, ради чого його мордовано, звершилося. Тільки-но Дон Кіхот узрів, як ворухнулася Альтісідора, укляк перед

Санчом і вирік:

— Пора, синку мій ріднесенький, а не мій зброєноша, відміряти собі кілька різок з числа обіцяних завдати собі для відчарування Дульсінеї. Нині, кажу тобі, потуга твоя в повній силі, і ти здатен звершити ту бла-годію, якої од тебе чекають.

На теє Санчо одмовив:

— Це вже, я вам кажу, каверза на каверзі, а не мед на коржі. Мало того пацання, щипків і шпилькування, ще нате вам різок! Ліпше візьміть каменюку, прив'яжіть мені на шию і киньте мене в колодязь. їй-Богу, це буде не важче, ніж стати козою відпущення за чужі болящі. Дайте мені спокій, інакше, далєбі, все тут порозметаю к чортам собачим!

Альтісідора вже сіла на своїм катафалку, і в цю мить заграли жоло-мійки, їм вторували флейти й окрики всіх присутніх:

— Хай живе Альтісідора! Альтісідора хай живе!

Дуцтво підвелось, за ним повставали царі Мінос та Радамант, і всі гуртом, разом з Дон Кіхотом та Санчом, рушили до Альтісідори, аби повіншувати її й спустити з катафалка, Альтісідора ж, удаючи знемогу, [651] вклонилася їхнім ясновельможностям і їхнім величностям, потім, глянувши скрива на Дон Кіхота, сказала:

— Прости, Боже, тебе, нечутливий рицарю: через твою жорстокість я пробула на тім світі, як здалося мені, понад тисячу років. А тобі, найжалісливіший на крузі земнім зброєносцю, я вдячна, що вернув мені життя. Від сьогодні, друже Санчо, в твою власність переходить півтузіні моїх сорочок: перешиєш для себе. Не всі вони, щоправда, цілі, зате вже чисті аж-аж.

Санчо, уклінний і простоволосий, чмокнув Альтісідору в руку. Дук звелів узяти в

нього митру й вернути шапку, надіти на нього куцину, а огненну кирею скинути. Санчо попросив дука залишити йому кирею і митру: хай буде спогад про незвичайну пригоду. Дукиня на знак своєї прихильності вволила його прохання. Дук розпорядився дитинець очистити й розійтися всім по світлицях. Дон Кіхотові й Санчові одведено ту саму кімнату, де вони жили раніше.

РОЗДІЛ LXX,

що йде за шістдесят дев'ятим і оповідає про речі, аж ніяк не зайві для розуміння цієї історії

Сю ніч Санчо спав на розкладачці в одній з Дон Кіхотом кімнаті; звісно, аби змога, він би радо цього уникнув: його пан неодмінно почне в'язнути до нього з розмовами і не дасть очей склепити, а йому не до балачок, так йому боліли й сковували уста перенесені катуші. Краще проспати цю ніч у курені, але на самоті, ніж у пишних палатах, але удвох. Як виявилось, потерпав він і боявся не даремно. Тільки-но його пан простягся на ложі, як уже озвався до нього:

— Ну як тобі, Санчо, нинішні події? Велика і владна сила любовної погорди, ти ж бачив теє сам: Альтісідора померла не від стріл, не від меча чи якоїсь іншої броні, не від трутизни смертяної, а від зневаги і байдужості, які вона постійно бачила од мене.

— Хай би собі вмирала,— заперечив Санчо,— на здоров'я, коли і як їй заманеться, а мені б дала спокій, я ж бо її не прилюбляв і погордою не вбивав. Мені ніяк невтямки, яка залежність між воскресінням Альті-сідори, дівахи занозистої, хоть і тямковитої, і, як я уже казав, мордуванням Санча Панси? Ось тепер я переконався цілком і до решти, що чорнокнижники і чаровиння існують на світі, і Боже збав мене од них, а то самому мені їх не збутися. Тож благаю вашець: дайте мені спати і більше ні про що не питайте, а то в вікно викинусь.

— Спи, друже Санчо,— одповів Дон Кіхот,— якщо тільки шпиль-кування, пацання і щипки не завадять тобі заснути.

— Нема кари принизливішої,— обізвався Санчо,— ніж пацання по носі, надто як пацають дуеньї, цур їм, пек! І ще раз благаю вашець: не заважайте мені спати, бо сон — це полегкість мукам, перебутим наяву.

— Нехай так,— мовив Дон Кіхот.— І Бог з тобою.

Зрештою обидва заснули, і Сід Ахмет, автор великої сієї історії, вважає за доречне саме зараз оповісти й пояснити читальникам, що схи— [652] лило дуцтво розіграти згадану дотепну виставу. Тож Сід Ахмет повідає, що бакаляр Самсон Карраско не забув, як Дон Кіхот подужав і вибив з сідла Рицаря Свічад; це падіння й поразка розладнали і знівечили всі його задуми; тож він постановив ще раз поспитати щастя, сподіваючись на кращий наслідок. Довідавшись у пажу, посланого з листом і подарунками до Санчової жінки, Терези Пансихи, де перебуває Дон Кіхот, бакаляр роздобув нову лицарію і коня, на тарчі намалював місяць-білозір, обв'юкував бойовою справою мула і взяв собі в прово-жаті не колишнього свого джуру Томе Сесьяля, а іншого хлопа, не відомого ні Санчові, ні Дон Кіхотові. Прибувши до цього замку, бакаляр узнав у дука, яким шляхом і яким маршрутом поїхав Дон Кіхот, правлячись на

сарагоський турнір. Окрім того, дук йому оповів, як заклипили вони з Дон Кіхота, вигадавши, що одчарування Дульсінеї має окошити-ся на Санчовій пані-старій. При цьому бакалярові стало відомо, як Санчо поштукував з своїм паном, переконавши його, що Дульсінея зачарована і злицьована в мужичку, і як дукиня, малжонка хазяїна, запевнила Санча, що він уклепався, оскільки Дульсінея таки зачарована. Всьому цьому бакаляр сміявся й дивувався чимало, оцінивши як Сан-чову хитрість і простацтво, так і незмірне Дон Кіхотове навіженство. Дук попросив бакаляра в разі, як він зуспить Дон Кіхота, байдуже, заломить його чи ні, повернутися до замку й розповісти, на чому все стало. Бакаляр так і вчинив, вирушив на пошуки Дон Кіхота і, не знайшовши його в Сарагосі, поїхав далі, а потім зайшли події, вже нам відомі. Бакаляр завітав до дука, передав йому все, згадав, на яких умовах герцівники билися, і додав, що Дон Кіхот яко правдивий ман-дрований рицар, вірний слову, вже вертається до себе в село, щоб перебути там рік відлюдьком, може, за цей час, як думав бакаляр, Дон Кіхот очуняє і оздоровіє, лише задля цього він, бакаляр, і затіяв усе це лицювання: це ж треба було, щоб рішився ума саме такий мудрагель, як Дон Кіхот. На тім бакаляр розпрощався з дуком і повернувся до свого села, аби дождитися там Дон Кіхота, що був усе ще в дорозі. Бакалярова оповідь придалася дукові на нову витівку — так він кохався в усіх чинах і вичинах Санча й Дон Кіхота. І от він по всіх призамкових шляшках і путівцях, кудюю тільки, на його суд, міг їхати Дон Кіхот, порозставляв свою численну челядь, пішу й кінну, з розка-зом, добровільно чи живосилом, допровадити, як пощастить перейняти, Дон Кіхота до замку. І челядь його перейняла й обвістила про тее дука, а дук тільки того й чекав і, попереджений про рицареве прибуття, звелів запалити на дитинці смолоскипи й посвітачі, а Альтісідору покласти на катафалк, змайстрований з усім указаним справиллям, і то так лепсько і природно, що здавався справжнім. І ще Сід Ахмет мовить ось що: сміюни, на його думку, були такі самі шаленці, як і обсміювані, адже завзяття, з яким дущтво строїло над двома простаками смішки, свідчило, що й воно несповна. А наші глупаки саме освінули: один спав без задніх ніг, а другий чував, віддавшись невиразним мріям; разом із сонцем вони й повставали; гідне уваги, що пуховії пуховиці ніколи не підкушали Дон Кіхота, байдуже, чи був він на коні, чи під конем. У цей час Альтісідора (повернена в Дон Кіхотовій уяві од смерті до життя), вволяючи примху свого панства, в тому ж вінці на голові, [65.] в якому на катафалку лежала, в туніці з білої тафти, золотими квітками всипаній, з розпущеними по плечах косами і з патерицею дорогого ебенового дерева в руці, вступила до світлиці Дон Кіхота. Той, збентежений і здумілий її появою, скулився, майже з головою забрався під ковдри й простирала і онімів, не можучи здобутися на жодне гречне слово. Альтісідора вмостилася на стільці при узголів'ї і, зітхнувши зглибока, заговорила тихим і ніжним голоском:

— Коли знакомиті жінщини або ж скромні дівки топчуть свою честь і дозволяють своїм устам вибігати за межі звичайності й розголошувати сокровенні тайнощі серця, значить, вони з конечності вдаються до цього вчинку. Я, пане Дон Кіхоте з Ламанчі, саме одна з таких дів: я закохана, зневолена і зневажена, а проте я терпелива й

чеснородна, і от через ці мовчазні муки серце моє ьє витримало і порвалося, і я наразила своє життя. Два дні тому через суворість, з якою ти мене трактував,

Ти, до скарг байдужий, як той мармур,

ти, твердокам'яний рицар, я померла, принаймні всі, хто мене бачив, вважали за мертву: якби Амур не змилювався наді мною і не допоміг мені врятуватися ціною муки доброго цього зброєноші, так би я й зосталась на тому світі.

— Ліпше б Амур прирік на муки мого осла,— впав у слово Сан-чо,— я б йому спасибі сказав. Але скажіть, сеньйоро, дай вам Боже по-тульнішого за мого пана коханця: що ж ви на тім світі бачили? Що там твориться у пеклі? Я проти того вас питаюсь, що як умирають з розпуки, то неодмінно попадають у пресподницю.

— Сказати по ширості,— відповіла Альтісідора,— я померла, та не зовсім, бо до пекла не втрапила, адже аби я загула туди, то назад не вибралась би ніяким світом. Насправді я дійшла тільки до брами, дивлюсь, аж там чорти, десть із тузінь, ганяють опуку, всі в плюндрах і в камізельках з комірцями, фламандським мереживом оздобленими, і з мереживними таки рукавчиками-манжетами, вкороченими аж на чотири пальці, щоб було замашніше. В руках вони тримали огняні ракетки. Але найбільше ударило мене те, що замість опуки вони перекидалися книжками, чи то вітром, чи то пухом наповненими — диво дивне, та й годі. І вже живим вразом вражало, що попри звичай у гравців радіти вигравшеві чи журитися програшем, чулася тільки гризня, лайка, пересварка.

— Воно й не дивина,— зауважив Санчо,— чорти, грають вони чи не грають, виграють чи програють, вічно незадоволені.

— Авжеж,— притакнула Альтісідора,— але мене дивує ще одне (власне, здивувало тоді): після першого ж удару вже було по опуці, тож доводилося раз у раз міняти ці книжки, старі й нові, чудасія, та й годі. Одну книжчину, зовсім новеньку й гарно оправлену, загилили так, що з неї вивалилися всі хляки й порозліталися сторінки. Один чорт сказав другому: "Глянь, що то за книжка". А той: "Друга частина історії Дон Кіхота з Ламанчі", але це твір не Сіда Ахмета, першого його автора, а якогось арагонця, нібито уродженця Тордесі-льяса".— "Заберіть її геть,— сказав перший чорт,— і киньте аж у пресгюдницю, [654] щоб очі мої більше не бачили".— "Невже це така кепська книжка?" — спитав другий. "Така поганюща,— відповів перший,— що якби я зумисне награмузляв гірше, в мене б нічого не вийшло". Вони поновили гру і давай перекидатися іншими книжками, а я, почувши Дон Кіхотове ймення, таке дороге й любе, гарненько запам'ятала це видиво.

— Атож, це було видиво,— обізвався Дон Кіхот,— другого мене на світі нема, хоть тая історія ходить по руках і ні в одних руках не за-тримується. Я бо кожен їй дає носака. Мені байдуже, коли мені кажуть, що я марою блукаю в пільмі пекла або по сонячній землі, бо я не той, про кого в тій історії ходить. Було б вона хороша, істинна й правдива, то прожила б віки, якщо ж вона погана, то шлях її від колиски до могили недовгий.

Альтісідора зібралася знову шпетити Дон Кіхота, але той її урвав:

— Уже казав-єм не раз і не два вам, сеньйоро, як мені прикро, що ви накинули оком

на мене, бо я можу відповісти лише вдячністю, але не взаємністю. Я уродився для Дульсінеї Тобоської, Провидіння (якщо воно існує) судило її мені, і годі думати, щоб якась інша ліпота витіснила її з моєї душі. Хай же сказане остаточно переконає вас на інше, аби ви почали шануватися знову, бо неможливого вимагати годі.

На теє Альтісідора з удаваним гнівом і досадою гукнула:

— Ех ви, тараню висушена, колодо лежача, кісточко фінікова, упертюху, гірший від мужла, який упреться, хоч кілок на голові теши! їй-Богу, накинься я на вас, то неодмінно повидряпую очі! Ви що ж це, розгромлений та ще потовчений, уявили, буцімто я гину за вами? Таж усе те, що ви вночі бачили, підстроєно зумисне: де там гинути, де там умирати, я й не охну через такого дромадера, як ви.

— Охоче вірю,— впав у річ Санчо,— бо смерть з кохання — це ж курям на сміх. Сказати закохані можуть усе, але щоб напавді — жоден дурень їм не повірить.

Поки вони так гомоніли, в кімнату вступив той самий музика, співак і поета, який співав два згадані станси, і, низько схилившись перед Дон Кіхотом, сказав:

— Я прошу вашмосць, пане Дон Кіхоте, вважати й числити мене вашим покірником, бо я давно вже схиляюся перед вашим преславним іменем і вашими подвигами.

Дон Кіхот його спитав:

— Скажіть мені, вашець, хто ви єсте, аби моє ставлення до вас одпо-відало вашим заслугам.

Молодик відповів, що він саме той, хто співав уночі величальну.

— Воістину,— зауважив Дон Кіхот,— голос у вас прегарний, але сама величальна здалася мені не вельми доречною: який же зв'язок між віршами Гарсіласа і смертю сієї сеньйори?

— Хай ваша милость не дивується,— заперечив музика,— бо такий звичай новочасних нешеретованих поетів: строчать вони що-хотя і де-хотя крадуть, не зважаючи, чи пасує це до їхніх задумів, і хоч би яку дурницю вони співали чи писали, все йде в них на карб поетичної вольності.

Дон Кіхот збирався відповісти, аж це ввійшли дук і дукиня, і між ними зайшла довга і смаковита розмова; Санчо, той набалакав стільки [655] втішного й дотепного, що дущтво чудувалося і його простоті, і бистрому розуму. Дон Кіхот попросив одпустити його ще цього самого дня, оскільки рицарям-недобиткам радше випадає жити в закуті, ніж у палатах королівських. Їхні ясновельможності залюбки його відпустили, а дукиня спитала, чи не сердиться він на Альтісідору. На те Дон Кіхот одвітував:

— Добродійко моя, чиню вашій милості відомо, що все недугування сієї дівахи знечевля, і кращий на нього лік — чесний і сталий труд. Допіру я од неї дізнався, що в пеклі ходять у коронках та форботах: певне, вона мереживниця, от хай і плете своє мереживо. Снування в руках веретенця не дасть їй снувати в голові образ або ж образи тих, у кого вона закохана. Ото вам і вся правда, і така моя думка, і така моя порада.

— І моя,— втулив слівце Санчо,— щоб це яка мереживниця та вмерла з кохання, такого я ще не чув: тружденниці більше думають як попорати роботу, ніж про гулі. По собі суджу: коли я копаю землю, мені не до думок про мою стару, себто про Терезу

Пансиху, а проте я люблю її над усе в світі.

— Правда твоя, Санчо,— мовила дукиня,— від сьогодні саджаю Альтісідору за якесь рукоділля: вона в мене тімаха.

— Пані,— заперечила Альтісідора,— в такому лікові ніякої потреби нема. Самої жорстокості, з якою мене трактував безхатній цей лихо-дійник, досить, щоб я і так викинула його з серця. А зараз я з дозволу вашої високості піду: аби не маячив переді мною його сумний образ, та що там сумний образ — просто гидомирна мацапура.

— Це нагадує мені,— обізвався дук,— відому приказку:

Хто вже лаятись почав,

Той ладен вину простити.

Альтісідора вдала, ніби втирає хусточкою сльози, а потім, уклонившись дуцтву, вийшла з покою.

— Жаль мені тебе, небого,— сказав Санчо,— ох, як жаль: нарватися на кам'яну душу і на дубове серце. От якби ти женихалася до мене, то, їй-Богу, не зосталася б з поламаним возом.

Розмова завершилася, Дон Кіхот убрався, пообідав з дуцтвом і того ж вечора поїхав.

РОЗДІЛ LXXI

Про те, що приключилося Дон Кіхотові та його джурі дорогою до рідного села

Трохи сумний, а трохи й веселий їхав підбитий і долею битий Дон Кіхот. Гнітила його поразка, а веселила думка про Санчову потугу, по-явлену при воскресінні Альтісідори, хоча тому, що закохана панна справді була нежива, щось не дуже вірилось. Зате Санчо їхав чорний, як хмара: як же це так Альтісідора не спевнила свого слова і не подарувала йому сорочок; він безперестану переживував цю жуйку і нарешті сказав своєму панові: [656]

— Далєбі, пане, з усіх лікарів на світі я найбездольніший. Інший коновал, дивись, хворого вморить, але за працю свою дістає, хоть він тільки й робить, що прописує якесь зілля, а скапарить те зілля зовсім не він, а аптикар: вициганив гроші — і поминай як звали. А от я за чуже здоровля поплатився своєю кров'ю, пацанням, щипками, шпилькуван-ням, різками і дістав дулю з маком. Хай вони всі западуться, а потрапить мені до рук якийсь хворий, то я спершу зажадаю: хай мене підмажуть, піп, мовляв, з обідні живе. Пан Біг, бачте, не на те вщедрив мене такою потугою, щоб я ділився нею дурно.

— Правда твоя, друже Санчо,— притакнув Дон Кіхот,— Альтісідора зле вчинила, не подарувавши обіцяних тобі сорочок, і хоча тая потуга тобі *gratis data**, бо ніякої науки ти не проходив, одначе ти зазнав тортур, а це вже наука. Від себе скажу ось що: як ти захочеш за хлосту для Дульсінеїного одчарування плати, то я тобі заплачу сповна, хоть я і не певен, чи слід таке лікування оплачувати, я навіть побоююсь, як би віддяка не ударемнила дії ліків. А все ж про мене утік, не втік, а побігти можна. Вирішуй, Санчо, скільки ти хочеш дістати, й одразу починай шмагатись, по чому сам собі заплатиш готівкою, бо всі мої гроші в тебе.

* Дісталася дарма (латин.).

На сю пропозицію Санчо вирячив очі і вуха розвісив, і, згодившись у душі вишмагати себе гарненько, сказав своєму панові:

— Гаразд, пане, так і бути, я ладен прислужитися вашмоєї і вволити вашу волю не без пожитку для себе: з любові до діток і жінки пошиєшся ще і в срібллюбці. А скажіть мені, вашець, скільки ж ви дасте за кожен удар?

— Аби я збирався віддячити тобі, Санчо,— відповів Дон Кіхот,— відповідно до моєї й дійовості сьогодні ліку, то всіх скарбів Венеції й розсипів Потосі не старчило б мені. Прикинь, скільки в тебе моїх грошей, і сам признач ціну.

— Всього ударів,— мовив Санчо,— має бути три тисячі триста з гаком. Із них я вже завдав собі п'ять, а решта вся за мною. Хай ці п'ять ударів і будуть "з гаком", тож залишається три тисячі триста. Так ось, якщо покласти за кожен удар один квартильйо (а менше я не візьму ніяким світом), то всього набіжить три тисячі триста квартильйо, три тисячі квартильйо — то півтори тисячі півреалів, себто сімсот п'ятдесят реалів, а триста квартильйо складають півтора півреалів, тобто сімдесят п'ять реалів; і от якщо до сімсот п'ятдесяти реалів додати ті сімдесят п'ять, то набіжить усього вісімсот двадцять п'ять реалів. Цю суму я вирахую з грошей вашеї і повернусь додому багатий і веселий, хоч і добре вишмаганий, ну та хочеш рибки, замочиш штрипки.

— О Санчо благословенний! О Санчо любий! — гукнув Дон Кіхот.— Хіба після цього ми з Дульсінеєю не дякуватимем тобі поки нашого віку? Якщо лише Дульсінея відзискає свою подобу (а інакше й бути не може), її нещастя щастям обернеться, а моя поразка найелавнішим тріумфом. Вирішуй же, Санчо, коли почнеш бичуватися, і я, щоб справу прискіпити, накину тобі ще сто реалів. [657]

— Коли? — перепитав Санчо.— Сю ніч, звичайно. Подбайте, вашець, щоб ми провели сю ніч у полі, просто неба, а я вже собі всю шкуру спущу.

І от нарешті запала ніч, очікувана Дон Кіхотом з величезним нетерпінням, йому вважалось, що колеса Аполлонової колісниці зламались і що день триває як вік, тут він нагадував закоханих, які завжди воюють з часом. Нарешті вони в'їхали в затишний гайок, неподалік од дороги, і, розсідлавши Росинанта й Сірого, простяглися на зеленій мураві і повечеряли Санчовим припасом. Тоді Санчо сплів з вуздечки Росинанта й обротьки Сірого гнучкого й замашного нагая і відступив ступнів на двадцять од свого пана, у затінок буків. Побачивши, як бадьоро й одважно він простує, Дон Кіхот сказав йому:

— Гляди, друже, не замордуй себе, перепочивай між ударами, не пар парка, щоб не видихнутися на півдорозі. Я не хочу, щоб ти, перестаравшись, позбавив себе життя, перш ніж дійдеш до кінця. І щоб ти ні перебрав, ні недобрав, я стоятиму поруч і рахуватиму на пацьорках відміряні удари. Поможі тобі, Боже, довести до skutku благий твій намір.

— Як дбаєш, так і маєш,— обізвався Санчо.— Битиму себе боляче, але не до смерті: адже все диво саме в цьому.

Він одразу оголився до пояса і, схопивши малахая, почав бичуватися, а Дон Кіхот заходився лічити удари. Ледве одміряв Санчо шість там чи вісім ударів, як уже

зміркував, що це не жарт і гроші він заправив малі; переставши сікти себе, він сказав своєму панові, що продешевив і що кожен такий удар вартий не квартильйо, а півреала.

— Ну ж бо, Санчо-друже,— мовив Дон Кіхот.— Давай, давай, не хвилюйся, я плату подвоюю.

— Якщо так,— підхопив Санчо,— Боже допоможи! Ох і дам я собі в шкуру!

Але плутько перестав шмагати себе по плечах і нумо шмагать по деревах, зойкаючи час од часу так, аж здавалось, ніби з кожним зойком душа вилітає з його тіла. Дон Кіхот, добра душа, став боятися, як би той не зашмагав себе на смерть, так і не доскочивши свого через власну необачність, тож і сказав Санчові:

— На Бога, друже мій, припини свою висіканку. Лік сей видається мені надто сильний, для нього треба відгал: адже не в одну годину здобуто Самору. Якщо я в рахубі не похибився, ти вже одміряв собі понад тисячу ударів: наразі досить. Хай осел (кажучи по-простацько-му) з важким набором, але не з перебором.

— Ні, ні, пане,— Санчо на те,— не хочу я, щоб казали про мене: "Грошики грабонув і ручки згорнув". Відійдіть, вашець, трохи далі, дайте я собі відважу хоча б ще одну тисячу: менше, ніж двома наворотами ми з цим ділом не впораємось, а справив діло, гуляй сміло.

— Ну, як ти піддав собі такого духу,— сказав Дон Кіхот,— Боже тобі допоможи, шмагайся собі, а я відійду вбік.

Санчо з таким завзяттям узявся до того шмагання, що невдовзі кора на багатьох деревах була здерта: отак несвітськи, мовляв, ми чухраємося. Нарешті, щодуху оперіщивши бичем бука, гуконув гучно:

— Тут загинув Самсон і скількись там персон!

На цей замашний удар і жалібний крик кинувся Дон Кіхот. до [658] Санча і, перейнявши вуздечку-уплітку, що правила джурі за карбач, мовив:

— Льос, друже Санчо, не попустить, аби ти, мені на догоду, зашмагав себе до смерті: хто тоді годуватиме жінку й діти? Хай Дульсінея почекає ліпшої нагоди. А я, сподіваючись на скорі завершення сього перед-узяття, потерплю, поки ти зберешся на силі й доведеш його, на радість усім нам, до зроби.

— Якщо вашець, паночку мій, так собі зичить,— обізвався Санчо,— то хай буде по-вашому. Тільки накиньте мені на плечі вашу кирейку, а то упрів-ем і боюсь застудитися: схопити нежить недосвідченим бичів-никам недовго.

Дон Кіхот так і зробив і, zostавшись у самій камізельці, укрит Санча, і той проспав доти, доки його не збудило сонце. Тоді вони поїхали далі і спинилися аж у селі, віддаленому на три милі від гайка. Спішилися в заїзді, якого Дон Кіхот за такий і визнав, а не за якийсь'замок з глибокими ровами, вежами, спускними ґратами і звідними мостами; бо відтоді, як його подолано, він почав виявляти більше тверезості, як ми й побачимо це далі. Йому відвели нижню кімнату, стіни якої замість тисненої золотом шкіри, за сільським звичаєм, убрано старими мальо-видлами. На одному неоковирно намальовано умикання Гелени, зухвалий гість везе геть Менелаєву малжонку, а на другому історія Дідони та Енея. Дідона стоїть на високій вежі й махає

мало не цілим простирадлом на прощання, а її гість-утікач чи то на фрегаті, чи то на бригантині жене морем. При розгляді Дон Кіхот зауважив, що Гелена зовсім не проти того викрадення, бо пускала очима бісики, а вродливиця Дідона лила сльози з волоський горіх завбільшки.

— Цим двом сеньйорам,— вирік Дон Кіхот,— дуже не повелось, бо вони родилися не в наш вік, а от я, я над усіх бездоільніший, бо не родився в їхній вік: адже здібайся я з їхніми коханцями,— і Трою не спалили б, і Картагену б не сплюндрували. Я б одним убивством того Паріса відвернув від людей стільки напасти.

— Закладаюся,— обізвався Санчо,— що невзабарі не зостанеться жодної корчми, гостиниці, заїзду або ж голярні, де не висітиме картин, вашим діянням присвячених. От тільки бажано, щоб їх удав якийсь маляр, ліпший за отсього.

— Маєш слухність, Санчо,— притакнув Дон Кіхот,— адже цей маляр як той Орбанеха, квачомаз із Убеди, той, як його питалися, що він малює, одказував: "А що вийде!" Як, приміром, малював півня, то зав-сігди підписував: "Це півень", аби не подумали, що то лис. Гадаю, такого самого покрою, Санчо, мав бути той маляр чи письмак (зрештою, це все одно), який пустив друком історію новонасталого Дон Кіхота: він мазюкав чи писав, що вийде. А ще він скидається на Маулеона, нашого мадрідського віршника, в того на все була готова відповідь, от його недавно спитали, що означає: "Осанна в вишніх", а він: "Оса на вишнях". Але годі про тее, краще скажи мені, Санчо, чи збираєшся ти цієї ночі шмагатися і де саме: під дахом чи просто неба?

— На Бога, пане,— сказав Санчо,— хлоста може відбутися де-хотя, хоч — удома, хоч — у полі. А втім, Для мене краще під деревами, мені здається, ніби вони зі мною заодно й дають мені підсобку. [659]

— Ні, друже Санчо, я передумав,— ознаймив Дон Кіхот,— тобі треба зібратися на силі, відкладімо тее до нашого повернення в село, ми приїдемо туди найпізніше позавтрьому.

Санчо погодився, але сказав, що сам він був би радий швидше впоратися з тим, поки тепле і поки руки сверблять: служба проволоки не терпить, роби, небоже, то й Бог допоможе, ліпше одне "на", ніж десять "дам", і краще синиця в руках, ніж журавель у небі.

— Досить прислів'їв, Санчо, ради самого Христа! — заблагав Дон Кіхот.— Ти, здається, знову взявся за своє. Говори просто, ясно, без вивертів, як я тебе не раз учив, краще менше, та краще.

— Вже й не знаю, що це за напасть,— мовив Санчо,— не можу слова сказати без приказки, і всяка приказка здається мені мудрістю, ну та гаразд, постараюся виправитись.

І на тім їхня розмова тимчасово урвалася.

РОЗДІЛ LXXII

Про те, як Дон Кіхот і Санчо приїхали до свого села

Цілий той день Дон Кіхот і Санчо провели в селі, в заїзді, ждучи ночі, один — щоб завершити в чистім полі покуту, другий — щоб побачити її кінець, так палко

очікуваний. Тим часом прибув до заїзду подорожанин на коні з трьома або чотирма пахолками, і один пахолок обізвався до того, хто здавався їхнім паном:

— Тут вашмосць, пане доне Альваро Тарфе, може перечекає полудневу спеку: в гості ниці нібито чисто й прохолодно.

Почувши теє, Дон Кіхот сказав Санчові:

— Слухай, Санчо, коли я проглядав частину другу моєї історії, то, здається, мені там попадалося ймення сього дона Альваро Тарфе.

— Мо', й так,— відповів Санчо.— Хай вони спішаються, і тоді ми в нього розпитаємось.

Шляхтич ізліз із коня, і корчмариха відвела йому нижній покій, якраз напроти Дон Кіхотового, теж оздоблений мальовидлами. Новоприбулий перебрався в літнє суплаття, вийшов на кружганок, просторий і прохолодний; зустрівши Дон Кіхота, який теж походжав по кружган-ку, поспитав його:

— Куди ви, мостіпане-шляхтичу, путь верстаєте? На теє Дон Кіхот відповів:

— А в одне село, тут поблизу, звідки я родом. А куди їде вашмосць?

— Я, пане,— відказав шляхтич,— їду до Гранади, то моя батьківщина.

— Та ще яка батьківщина! — гукнув Дон Кіхот.— А скажіть, будь ласкав, вашець, як вас звати? Мені се знати так важливо, що й не сказати.

— Моє наймення — дон Альваро Тарфе,— відповів приїжджий. На те Дон Кіхот:

— То вашмосць,— сказав,— звичайно, і є той самий дон Альваро Тарфе, якого виведено в другій частині історії Дон Кіхота з Ламанчі [660] , недавно оголошеній друком і пущеній у світ новочасним автором?

— Я той самий,— одвітував шляхтич,— а Дон Кіхот, головний герой тієї історії, доводився мені найближчим приятелем; це я, власне, витяг його з тої закутини і в кожному разі намовив узяти участь у сарагоському турнірі, куди збирався й сам. По щирості сказати, я прислужився йому чимало і лише завдяки мені кат не обшмагав його нагаєм аж до п'ят за надмірне зухвальство.

— А скажіть, вашмосць, пане доне Альваро, чи схожий я бодай трохи на того Дон Кіхота?

— Звісно, що ні,— відповів гість,— аніскілечки.

— А тому Дон Кіхотові,— поцікавився наш Дон Кіхот,— не прислужував джура на ймення Санчо Панса?

— Авжеж, прислужував,— одмовив дон Альваро,— та хоть він ходив у дотепниках, сам я якогось дотепу од нього ні разу не чув.

— Охоче сьому вірю,— обізвався Санчо,— дотепувати, то не кожному до снаги, і той ваш Санчо, паноченьку мій пишний, либонь, великий дурисвіт, прицуцуватий та ще й падлюка; адже істинний Санчо Панса — се я, а жартами я сиплю, як з рукава; якщо вашець не вірить, то поживіть зі мною з рік, і ви самі побачите: де я не ступлю, там і відплатаю штуку, та ще таку круту, таку закандзюбисту, що всі послухачі, мені самому на подив, лягають зо сміху. Правдивий же Дон Кіхот, славетний, одважний, обачний закоханець, випрямитель кривди, опікун дітей і сиріт, оборонець удів, серцеїд, вірний

лише одній володарці Дульсінеї Тобоській,— ось він, перед вами, і це мій пан і добродій, всякий же інший Дон Кіхот і кожний інший Санчо Панса-то все видуменьки і брехні.

— Богом свідчуся, друже мій, я тобі вірю,— вигукнув дон Альваро,— бо в сказаних тобою небагатьох словах більше дотепності, ніж у всьому, що я чув од другого Санча Панси, а в нього ж рот не закривається! Він більше облопа, ніж балаклій, більше глупак, ніж штукар, і я певен, що чорнокнижники, гонителі Дон Кіхота-добряги, надумали гонити й мене з допомогою Дон Кіхота-кепа. А втім, не знаю, що й думати: присягаюсь, я його запроторив до толедського дурдому, і на тобі, пере-ді мною другий Дон Кіхот, повна протилежність моєму.

— Я,— мовив Дон Кіхот,— не знаю, чи ж я таки добрий, але можу сказати, що я не кепський, і на доказ цього, паночку мій доне Альваро Тарфе, чиню вашмосці відомо: зроду не був я в Сарагосі, навпаки, довідавшись, що лже-Дон Кіхот бере участь у сарагоському турнірі, поклав я туди не їздити, щоб вивести автора на чисту воду, а подався просто до Барселони — виталища г'речності, притулку для чужосторонців, приюту для збілованих, вітчизни сміливців, помстительки скривджених, любого схрону для щирої дружби, міста такого затишного й мальовничого, як ні одне на світі. І хоча перебуті мною там пригоди не вельми приємні, ба навіть прикрі, мене втішає вже те, що я бачив саме місто. Словом, пане доне Альваро Тарфе, аз єсьм Дон Кіхот з Ламанчі, славний на всю піднебесну, а не той шальвіра, який привласнив собі моє ім'я і похваляється моїми подвигами. Благаю вашмосць як істинного шляхтича: будь ласка, заявіть місцевому алькальдові, що вашець мене [661] досі в очі не бачила, що я не той Дон Кіхот, якого виведено в другій частині і що Санчо Панса, мій зброєноша, зовсім не той, якого вашець знала.

— Вчиню це залюбки,— відповів дон Альваро,— хбча все-таки то дивина немала: знатися з двома Дон Кіхотами і двома Санчами, чиї імена такі схожі, а вчинки такі різні. А втім, я ладен потвердити: побаченого я не бачив і пережитого не переживав.

— Напевне,— сказав Санчо,— вашець зачарована, достоту як сеньйора Дульсінея Тобоська, і дай Боже, аби я здужав одчарувати вашець, одмірявши собі три тисячі з гаком різок, як се я зроблю задля неї — з вас я не брав би нічого.

— Не розумію, про які різки йдеться,— обізвався дон Альваро.

Санчо відповів, що то довга сторія, але він усе-таки розповість її йому, якщо тільки їм по дорозі. Тим часом надійшла обідня пора, і Дон Кіхот і дон Альваро пообідали разом. Випадком до заїзду вступив місцевий алькальд із писарем, і до цього самого алькальда Дон Кіхот удався з суплікою: він хоче, щоб для застереження його, Дон Кіхота, прав приявний тут кавальєре дон Альваро Тарфе засвідчив перед його мосцю алькальдом, що він ніколи раніше не знав Дон Кіхота з Ламанчі, при-явного тут також, і що це зовсім не той Дон Кіхот, якого змальовано в виданій книжці під титулом: "Частина друга Дон Кіхота з Ламанчі, твір такого собі Авельянеди, родом з Тордесільяса". Алькальд усе це оформив юридично: викази свідків було запротокольовано з дотриманням букви закону, на превелику радість Дон Кіхота й Санча, ніби їм на таких свідченнях дуже залежало і буцімто різницю між двома Дон

Кіхотами і двома Санчами не доводили й так досить ясно їхні вчинки і їхні речі. Дон Альваро і Дон Кіхот ще довго перекидалися чемними словами і компліментами, і тут великий ламанчець показав усю свою тямущість, і дон Альваро мусив визнати, що він на ньому завівся: навіть проскочила думка, що це він сам зачарований, позаяк на власні очі бачив двох таких різних Дон Кіхотів.

По обіді обидва постійні покинули село одночасно, проте десь на півмилі відстані шлях розплітався, один путівець провадив до села Дон Кіхотового, а другий туди, куди мав їхати дон Альваро. За короткий час путі Дон Кіхот розповів і про свою нещасливу поразку, і про зачарування Дульсінеї, і про спосіб її одчарувати. Всьому цьому дон Альваро неабияк чудувався, а потім обняв Дон Кіхота й Санча і поїхав в один бік, а— наш рицар зі своїм пахолком у другий.

Ту ніч Дон Кіхот зночував у лісочку, щоб дати змогу Санчові довершити, свою покуту, і той відбув її в такий самий спосіб, як і минулої ночі, себто куди більше коштом букової кори, ніж коштом власної спини — ту він так щадив, що одмірювані удари не зігнали б з неї навіть мухи. Облиганий Дон Кіхот ні разу в рахубі не помилився й обрахував, що разом з учорашніми їх вліплено три тисячі двадцять дев'ять. Здавалося, того дня сонце схопилося раніше, щоб оглянути те офірування, і з першими променями Дон Кіхот і Санчо рушили далі, гомонячи між собою про те, як уклепався дон Альваро і як же обачно вчинили вони, взявши од нього зафіксоване на штемпльовому папері свідчення.

Цілий той день, а потім ніч провели вони в дорозі, і за цей час не за— [662] йшло нічого, достойного опису, хіба лиш те, що Санчо докінчив свою покуту, на превелику радість Дон Кіхота. Його пан з нетерпінням виглядав світову зорю, йому здавалося, що вдень неодмінно спіткає вже од-чаровану Дульсінею, свою володарку; і, верстаючи путь далі, він вдивлявся в кожну зустрічну жінку: чи ж не Дульсінея. це Тобоська, так-бо свято вірив він у спевнення Мерлінової обітниці. В томлінні цих мрій і бажань піднявся він з Санчом на узгір'я, звідки показалося їм рідне село, і тут Санчо, укланувши, гукнув:

— Розплющ очі, кохана вітчизно, і поглянь на сина твого Санча Пан-су; він повертається до тебе, не вельми забагатівши, зате добряче зба-тожений. Розкрий обійми і прийми також сина свого Дон Кіхота; його здолала правиця іншого, але зате він подолав самого себе, адже це він мені казав, що більшої над еєю звияту годі собі зичити. Вертаюсь я з грошенятами, бо хоть на мені побито весь батіг, зате я цупко сиджу в сідлі.

— Годі блазнювати,— мовив Дон Кіхот,— і дай Боже нам щасливо в'їхати в село, а вже там знічев'я розкинемося мислю по древу та й придумаємо, як ліпше нам пастушити.

На сім слові вони з'їхали з узгір'я й рушили до свого села.

РОЗДІЛ LXXIII

Про знамення, підмічені при Дон Кіхотовому в'їзді до села, а зарівно про інші речі, що так присмачують та увірогіднюють велику еєю історію

Як повідає Сід Ахмет, при в'їзді до села Дон Кіхот побачив, що біля клуні сваряться двоє хлоп'ят, і один казав другому так:

— Не трать сили, Перікільє, більше ти ніколи її в житті не побачиш! Почувши тєє, Дон Кіхот сказав Санчові:

— Ти підмітив, друже мій, що сказав той хлопчак: "Більше ти ніколи її в житті не побачиш"?

— Ну то й що з того? — заперечив Санчо.— Мало чого не ляпне мале!

— Як, що з того? — гукнув Дон Кіхот.— Хіба не зрозуміло: якщо прикласти тії слова до мене, виходить, що мені більше не бачити Дульсінеї?

Санчо збирався відповісти, аж це дивиться, полем біжить заєць, а слідом гурт мисливців і зграя хортів, і раптом цей заєць шасть! — і Сірому під живіт. Санчо зловив його голіруч і подав Дон Кіхотові, але той сказав:

— *Malum signum! Malum signum!** Заєць тікає, а хорти навздогін: не бачити мені Дульсінеї!

* Лиха прикмета (латин.).

— Та й дивак же ви, вашець,— обізвався Санчо.— Даймо, що цей заєць Дульсінея Тобоська, а ці гончі пси — лиходійники-чорнокниж-ники, які злицювали її в мужичку; вона тікає, я її переймаю і віддаю до [663] рук вашеці, а ви тримаєте її в обіймах і пестите: яка ж у тім лиха прикмета і за яке лихе знамено можна тєє вважати?

Двоє розсварених хлопчаків підійшли позирнути на зайця, і Санчо спитав їх, через що вони побили глека. Той із них, хто сказав: "Більше ти ніколи її в житті не побачиш" — одвітував Санчові, що він забрав у свого дружка клітку з цвіркунами і вже зроду її не віддасть. Санчо дістав з капшука чотири кварто і вручив їх хлопчаків, а в нього взяв клітку і, передавши її Дон Кіхотові, сказав:

— От, пане, і по всьому: всі ці віщування розмаяно, зведено на пшик, хоть вони до вас і мають таку притоку, як торішні хмари. І як пам'ять не змилила мене, я чував од нашого панотця, що горливим християнам та ще й одукованим, не подоба зважати на таку пустячину, та й самі ви, вашець, днями мене запевняли, що той, хто вірить у прикмети, глупак. Отож нема чого нам через тєє тут баритися, їдьмо далі, простісінько до свого села.

Над'їхали вловчі по свого зайця, і Дон Кіхот оддав його їм. Рицар і зброєноша верстали путь далі і на царині на моріжку зустріли пароха і бакаляра Карраска з требниками в руках. А треба вам сказати, що Санчо Панса замість попони накрив Сірого і перемотужену лицарію бархановою киреєю з огняними омахами, в яку його вирядили в дуково-му замкові в ніч Альтісідориного змертвихвстання. Окрім того, він ще насолопив ослу на голову митру,— коротко, такого лицювання і такого строю ні один ушак або ж каплій не знав з почину світу.

Парох і бакаляр, зразу впізнавши наших шукайбід, порвалися до них з розгорнутими обіймами. Дон Кіхот ізліз із коня й міцно їх обійняв. А сільська дітлашня рисячими своїми неомильними очима вже догледі-ла митру на ослі і тепер збігалася до купи, скликаючи одне одного:

— Гей, хлопці, погляньте на Санчового осла: він вичепурений краще за Мінга, і на Дон Кіхотову перешкапу: так і світить ребрами!

Ось так, дітлахами оточені, рицар і джура вкупі з парохом і бакаля-ром в'їхали до села й подалися до оселі Дон Кіхотової; а там на порозі вже стояли кляшниця і небога, попереджені про їхній приїзд. Дійшла цяя вість і до Терези Пансихи, Санчової жінки; розчухрана, напіводяг-нута, тягнучи за руку Санчику, свою доньку, вона побігла зустрічати чоловіка; узрівши, що він вичепурений не так, як пристало, на її суд, губернаторові, вона сказала йому:

— Як же се так, чоловіченьку? Додому повертаєшся все одно як на батьківських та ще й на ногу припадаєш? Тебе що, розгубернаторили, губернаторе?

— Цить, Терезо,— одвітував Санчо,— не плаття красить людину, а розум. Дай лиш додому дійти, то не такі дива почуєш. Я привіз грошки, се найголовніше, і збив їх власним спритом, нікого не окрадаючи.

— А кете ті грошенята, любий мій чоловіченьку,— вирекла Тереза,— а збити їх можна по-всілякому. Хоть би як ти їх збивав — не дивина.

Санчика обійняла батька і спиталася, що він їй привіз; видно, що вона виглядала його, як дощика майового; потім вона вхопилася за його пасок, а Сірого взяла за обротьку, дружина з другого боку взяла Сан-ча за руку, і всі гуртом рушили до дому, залишивши Дон Кіхота в його [664] оселі під орудою кляшниці та небоги, а також у— товаристві пароха й бакаляра.

Дон Кіхот, без довгих церемоній, одразу ж замкнувся з бакаляром і парохом і коротко повідав їм про своє побиття і про те, що він обрікся оброком цілий рік не виїжджати з села, і цього оброку збирається до-певнити дослівно, не відбігаючи від нього ні єдиної йоти і ні єдиного титла, як пристало мандрованому рицареві, вірному свому статутіві і правилам рицарського закону. А ще додав, що надумався весь цей рік пастушити й блукати на безлюдді полями, вільно віддаючись своїм палким мріям любовним і живучи добродішним пастушим життям. Отож він благає пароха і бакалавра, якщо вони не переобтяжені справами і їм не переб'ють важливіші клопоти, пристати до нього: він купить отару овець, і то немало, щоб здобути право їм усім взиватися пастухами; а ще повідомив, що головне вже зроблено, бо він попридумував для них імення, і то вельми влучні. Панотець поцікавився, які саме. Дон Кіхот одповів, що сам він зватиметься пастухом Кіхотісом, бакаляр пастухом Каррасконом, парох пастухом Попіамбром, а Санчо Панса пастухом Пансіном. Новий цей Дон Кіхотів бзик уразив пароха і бакаляра; однак, боячись, як би він знову задля рицарювання не пустився галайсві-та, і сподіваючись, що за рік він зцілиться, вони сюю його нову витівку схвалили і, визнавши в його навіженстві глузд, зголосилися підігравати в цьому передузятті.

— Та й те сказать,— обізвався Самсон Карраско,— я, як усім відомо, славетний віршник, тож я раз у раз творитиму вірші на пастуший, світський чи будь-який штиб, щоб нам веселіше було по тих застумах скитатися. Але найголовніше, панство моє добродійство, щоб кожен із нас прибрав імення для пастушки, яку збирається оспівати,

і хай не зостанеться жодного дерева з найцупкішою корою, на якому ми її імена не написали б і не вирізьбили, як це водиться і робиться в закоханих пастухів.

— Чудово! — гукнув Дон Кіхот.— Зате особисто мені нема чого вигадувати імені для вимріяної пастушки, коли я маю незрівнянну Дуль-сінею Тобоську, славу навколишніх берегів, оздобу наших полів, святилище ліпоти, саму гожість, словом, ту, кого можна підносити над усяку міру, не боячись пересадити.

— Свята правда,— підхопив парох,— ну, а ми пошукаємо собі пастушок потульніших, не тих, то тамтих.

А Самсон Карраско додав:

— А не знайдемо, то візьмемо імена в тих, які гуляють по світу в книгах, се такі імена, як, скажімо, Філіда, Амариліс, Діана, Флеріда, Галатея і Белісарда; оскільки вони продаються по всіх торжищах, ми можемо вільно їх купити і вважати за свою власність. Якщо мою даму, точніше, пастушку звати, наприклад, Аною, я оспівуватиму її під іменням Анарди, якщо Франсіскою, то я назву її Франсенією, якщо Лусією, то Лусіндою тощо. Якщо ж до нашого братства пристане й Санчо Панса, хай він прославляє свою Терезу Пансиху під іменем Терезії.

Останньому цьому прізвиську Дон Кіхот посміявся, а парох Дон Кіхотів зацний і чеснородний задум похвалив ще раз, знов пообіцявши [665] проводити з ним увесь час, вільний після спевнення його неодмінних обов'язків. Потім обоє друзів розпрощалися з Дон Кіхотом, попросивши його мати обачення на своє здоров'я й порадивши зважати особливо на їжу.

Волею небес небога і клішниця всю ту розмову чули, і по відході па-роха з бакаляром поспішили удвох до Дон Кіхота. Небога сказала рицареві:

— Що ж це, дядечку, таке? Ми думали, що ваша милість вернулася додому і тепер домонтарюватиме, аж вам це знову мандрівочка пахне, словом:

Гей, пастуше, звідки ти

І куди зібрався йти?

Йй-право, рочки ваші вже не ті! А клішниця додала:

— Чи ж це про вас, ваша милість, полудневий сквар улітку і вовче виття взимі? Та звісно, не про вас. Це ремесло і повинність для людей дужих, загартованих, навиклих до таких трудів, сказати б, з пупка. Коли вже вибирати, котре лихо меншеє, то ліпше рицарювати, ніж пастушити. Послухайте, пане, моєї ради, адже я даю її вам не з перепою і з переїду, а цілком здорова на умислі, і піввіку на світі прожила не даром: сидіть домонтарем, хазяйнуйте, частіше сповідайтесь, спома-гайте убогих, і хай буде гріх на моїй душі, якщо все не влаштується на краще.

— Годі, дочки,— відповів Дон Кіхот,— я сам знаю, що мені робити. Покладіть мене в ліжко, бо я щось нездужаю, і зятямте собі: ким би я не був, мандрованим рицарем чи пастухом, я ніколи вас не занедбаю, в чім ви переконаєтесь наочно.

І добрі дочки (адже клішниця й небога і поправду були йому за доньки) уклали його в ліжко і нагодували й почастували, як могли.

РОЗДІЛ LXXIV

Про те, як Дон Кіхот занедужав, про складену ним духівницю і про його кончину

Ніщо земне не вічне, все з самого нащадку і до останньої миті хилиться до свого кресу, надто життя людське, а що небо не вщедрило Дон Кі-хотове живоття даром утишувати свій плин, то смерть і скін заскочили його зненацька. Може, він нудив світом після свого побою, чи вже так судили й повеліли небеса, та тільки він підхопив лихоманку і зліг, і всі шість днів, поки хворів, його провідували друзі: парох, бакаляр і цилюрник, а Санчо Панса, добрий його джура, той не відходив од його узголів'я. Переконані, що це так переживає він своє побиття і своє безсилля визволити й відчарувати Дульсінею, друзі намагалися всіляко Дон Кіхота звеселити. Бакаляр, той усе умовляв його вдарити лихом об землю, встати з ліжка й почати пастушити, для того пастушого життя він, бакаляр, утяв уже еклогу куди сильнішу від Саннадзарових, і купив на власні гроші у кінтанарського вівчаря два чудових псиська, аби отару стерегти, одного на кличку Рябко, а другого — Бровко. Та все це не могло розбити Дон Кіхотової туги.

Приятелі викликали лікаря, той помацав живчика, поморщився і порадив пацієнтові на всяк випадок подумати про здоров'я душевне, бо тілесне в нього zagrożене. Дон Кіхот вислухав його спокійно, але зовсім інакше повелися клішниця, небога і джура, вони умилися сльозами, ніби вже було по Дон Кіхотові. На лікаревий суд, Дон Кіхота сушили і в'ялили туга й журба. Дон Кіхот попрохав дати йому спокій, бо його змагає сон. Його бажання вволили, і він проспав, як мовлять, не-збудно шість годин, аж клішниця і небога сполошилися, чи не сконав він уві сні. Проте, як збіг той час, він таки прокинувся й голосно покликнув.

— Хвала Богу всемогутньому, що явив мені таку щедрю благостиню! Воістину незмірне милосердя Його, і людські гріхи не здольні ні вщербити його, ні вичерпати.

Небога слухала уважно дядькові слова, і вони здалися їй розсудливішими од звичних його речей, принаймні сказаних під час хвороби. Тим-то вона спитала його:

— Про що ваша милість править, пане вуйку? Здається, се якась новина? Про яке милосердя і про які людські гріхи ви мовите?

— Про те, небого, милосердя,— відповів Дон Кіхот,— що його, попри мої гріхи, явив до мене Господь. Ум мій просвітлішав, він уже очистився від кромішньої тьми невігластва, якою окривало його оте кляте читання запоем гидомирних рицарських романів. Нині я бачу всю їхню плюгавість і облудність, і єдине, за чим я шкодую, що очунявся запізно і що не маю часу одробити зло і взятися читати інші книжки, які є світочем для душі. Чую, небого, що час мені урвався, і мені хотілося б умерти так, аби люди побачили, що я не занапастив свого життя, і аби до мене не пристала слава причинного,— хай я і жив таким, а проте смертю своєю я хочу довести протилежне. Поклич, серце, моїх щирих приятелів, пароха, бакаляра Самсона Карраска і цилюрника майстра Ніколаса: хочу соборуватися і скласти духівницю.

Бігати по них небозі й не довелося, бо всі троє впали в кімнату до Дон Кіхота саме в цю хвилю. Скоро Дон Кіхот їх угледів, то сказав їм так:

— Повіншуйте мене, панство-добродійство, я вже не Дон Кіхот з Ламанчі, а Алонсо

Кіхано, за вдачу свою прозваний Добрим. Нині я ворог Амадісові Гальському і тьмі тьменній нащадків його, нині мені відворотні богоненавидні книжчини про мандроване рицарство, нині до мене дійшло все моє недоумство, дійшло, як згубно подіяли ті книжки на мене, нині я, добре досвідчений з ласки Божої, проклинаю їх.

Троє візитерів, почувши таку орацію, подумали, що Дон Кіхот, либонь, схибнув на чомусь іншому. І тут Самсон сказав йому:

— Як же це так, пане Дон Кіхоте? Оступатися саме тепер, коли ва-щець почула, що чари над сеньйорою Дульсінеєю розбито? Пошиватися в скитники саме тепер, коли ми вже зібралися пастишити й зажити [667] по-княжому з піснею на устах? Цитьте, на Бога, схаменіться і облиште ці байки!

— Байки якраз усе те, що досі було,— заперечив Дон Кіхот,— сі байки справді мені на згубу, але з Божої допомоги в смертну минуту я поверну їх собі на руч. Чую, панство-добродійство, що мені вже рясту не топтати, а тому шуткувать годі, зараз мені потрібен сповідник, бо я хочу соборуватися, а потім писар, щоб списати заповіт. У таку хвилину треба спасати душу, от я й благаю вас: поки панотець мене причащатиме, пошліть по писаря.

Присутні презирнулися — так їх уразив Дон Кіхот, і хоча й не без вагання, повірили його словам; і цей раптовий перехід від шаленства до здорового глузду здався їм явно ознакою того, що вже йому три чисниці до смерті, бо до сказаного він додав ще й інші слова, такі доречні, такі по-християнському милосердні й мудрі, що всі їхні сумніви де й поділися, і вони упевнились остаточно: Дон Кіхот цілком здоровий на умислі.

Парох попросив усіх вийти і, зоставшись з Дон Кіхотом наодинці, соборував його. Бакаляр пішов по писаря і скоро вернувся вкупі з ним і з Санчом Пансою; Санчо (уже в курсі, в якому стані його пан: бакаляр попередив), побачивши, як плачуть ключниця й небога, теж захлипав носом і залився дрібними. Після останнього святого мирування панотець вийшов і сказав:

— Алонсо Кіхано Добрий справді вмирає і справді зараз він цілком здоровий на умислі. Ходімо всі до нього, зараз він складатиме духівницю.

Ці слова викликали новий вибух горя в ключниці, небоги та доброго джури Санча Панси: з їхніх очей і так уже мокрих, ринули сльози, а з грудей безугавно вихоплювалися зойки; справді-бо Дон Кіхот, як уже говорилося, однаково, чи то яко Алонсо Кіхано Добрий, чи то яко Дон Кіхот з Ламанчі, завше славився лагідною вдачею і привітністю до людей, за що його любили не тільки домівники, а й усі, хто його знав. Посполу з іншими ввійшов до нього й писар. Потому як він вивів титул тестаменту, Дон Кіхот, помолившись Богові й дотримуючись усього, що в таким разі християнським обрядом прописано, заходився диктувати духовну і почав так:

— Item*, така моя воля, щоб грошей моїх, довірених на руки Санчі Пансі, якого я в пору мого божевілля взяв за джуру, з нього не правили і не стягали, позаяк у нас свої обрахунки: якщо ж після вирахування належних йому грошей щось залишиться, то хай він цю остачу бере собі: кошти невеликі, але йому стануть у пригоді. І якщо я,

несповна, доклав рук до того, що він став губернаторювати над островом, то тепер, уже здоровий на розум, я дарував би йому, аби змога, ціле королівство, бо того цілком заслуговують його щирість і відданість. Тут він обернувся до Санча і мовив:

* А також, окрім того (латин.).

— Даруй, друже мій, що через мене ти теж здобув славу причинного і, як і я, вклепався і повірив, що на світі існували мандровані рицарі і досі не перевелися. [668]

— Ох! — зойкнув у відповідь Санчо.— Не вмирайте, вашець, паночку мій любий, а послухайтесь моєї ради: живіть многія літа, бо се ж найбільше божевілля людське: ось так з доброго дива померти, коли тебе ніхто не вбивав і в могилу не заганяв, окрім хіба нудіння світом. Годі-бо вам вилежуватися, вставайте з постелі і гайда, в пастушому перевдязі, в поле, як ми домовилися: гляди, десть за кущем знайдемо одчаровану сеньйору донью Дульсінею, а чого нам ще бажати! А якщо ви вмираєте з досади, що вас побито, то поставте на карб мені: мовляв, вас вибили з сідла через те, що я зле підрихтував попрягу і до того ж вашець сама читала в своїх рицарських книгах, що се світова річ, як один рицар скидає іншого додолу: сьогодні він під конем, а завтра на коні.

— Авжеж,— мовив Самсон,— зацний Санчо має тут цілковиту слухність.

— Годі, панове,— обізвався Дон Кіхот,— виліткам на старі гнізда не вернутися. Я був причинний, а нині здоровий на умислі, я був Дон Кіхотом з Ламанчі, а тепер я, кажу ще раз, Алонсо Кіхано Добрий. Хай моє каяття і моя щирість повернуть мені вашу колишню шану, а ви, пане писарю, мережете далі. Item, одписую всю свою маєтність, рухому і нерухому, притомній сестріниці моїй Антонії Кіхано, але під однією умовою, щоб попередньо з неї вилучено частку, передбачену мною на інші потреби; і насамперед волю, аби виплатили заслуженину моїй клішниці за весь час її служби в мене, а пріч того, прошу видати їй двадцять дукатів на сукню. Заповітними виконавцями моїми призначаю єгомосць пароха і єгомосць бакаляра Самсона Карраска, притомних тут. Item, волю, аби сестріниця моя Антонія Кіхано, як захоче в малжонство вступити, взяла в малжонки чоловіка, про якого вона заздалегodi знала б, що він про ті рицарські романи ні слухом ні духом не чув. Якщо ж виявиться, що він їх читав, а сестріниця моя однаково побажає його пошлюбити і пошлюбить, то я позбавляю її спадку і прошу моїх заповітних виконавців пустити його по своїй уподобі на боговгодні цілі. А наостанок прошу тих їмосців, моїх виконавців, якщо їм трапиться колись зустріти автора книги, відомої під титулом "Частини другої діянь Дон Кіхота з Ламанчі", щонайпокірніше попросити його моїм іменем пробачення за те, що ненароком я дав йому нагоду понаписувати такі курзу-верзу, якими нашпигована його книжка, бо, стоячи одною ногою в могилі, я гризуся тим, що став причинником цього.

На сім слові Дон Кіхот завершив свій заповіт і, зомлівши, простягся на ліжку. Всі злякано кинулися йому на поміч; і цілі три дні, поки ще він жив після складення духівниці, його раз у раз обіймали млості. Весь дім був на ногах; а проте тривога не заважала сестріниці їсти, а клішниці зазирати до чарки, та й Санчо Панса теж себе вгонобляв; та й те сказати, думка про спадщину притирає і втишує той живий жаль,

якого завдає спадкоємцям умирущий. Нарешті потому, як Дон Кіхот собору-вався й засудив, навівши чимало ваговитих доказів, рицарські романи, настала його остання смертна минута. Писар, приявний при цьому, сказав, що ні в одному рицарському романі він не читав, щоб якийсь ман-дрований рицар умирав у своїй постелі так спокійно і по-християнсько— [669] му, як Дон Кіхот; і той, під лемент і плач усіх присутніх, пустився духу, простіше сказати, вмер.

Тоді парох попросив писаря дати свідоцтво, що Алонсо Кіхано Добрий, званий звичайно Дон Кіхотом з Ламанчі, справді сконав та упокоївся; свідоцтво тее йому треба було на те, щоб інший якийсь повістяр, окрім Сіда Ахмета Бен-Енхелі, чого доброго, підступно не воскресив Дон Кіхота і не заходився мережити предовгі історії його чинів та вичи-нів. Такий був кінець премудрого гідальга з Ламанчі; одначе місце проживання його Сід Ахмет не вказав, аби всі гради і висі Ламанчі змагалися між собою, кому засиновити Дон Кіхота і вважати його земляком, достоту як сім грецьких міст сперечалися за Гомера.

Ми поминемо, як ридали Санчо, небога і кляшниця, так само не згадуватимем нових епітафій на його могилі. Наведемо лише одну, Самсона Карраска компонування:

Тут лежить гідальго смілий,
Найвідважніший дивак,
Його запал буйнокрилий
Не змогла скрушить ніяк
Навіть хмура міць могили.
Згордувавши світом бреним,
Привидом неприторенним
Він блукав, людей лякавши,
І, прославившись назавше,
Мудрим вмер, хоч жив шаленим.

А премудрий Сід Ахмет мовить, звертаючись до свого пера: "Тут, на сьому кілочку та мідяній дротині, й висіти тобі, гусяче моє перо, хтозна, добре чи зле підстругане, і жити тобі тут довгі віки, якщо лише якісь безчільні й злочестиві борзописці не знімуть тебе, щоб спалюжити. Але перш ніж вони до тебе діткнуться, застережи їх і прокажи якнайсуворіше:

Обережно, шалапути,
Не торкайтеся ніхто,
Бо лише мені одному
Подвиг цей вершить дано.

Для мене єдиного народився Дон Кіхот, а я народився для нього; йому випало діяти, а мені описувати; ми з ним нерозлийвода, на злість і на заздрість тому недолугому писарчукові тордесільяському, який насмів, а може, ще й насміє не раз неоковирним своїм зле затемперова-ним пером списати діяння презацного мого рицаря, бо в нього кишка для цього тонка і не з його ледачим розумом братися до цієї праці. І порадь йому, як ти випадком з ним здибаєшся, щоби він не розгрібав у могилі

тружденні і вже тлінні кості Дон Кіхота і не важився, всі права смерті гвалтуючи, переносити їх до Старої Кастилії, не важився розкопувати його могилу, в якій воістину й на правду поживає Дон Кіхот, випроставшись на повен зріст, бо вже не здольний звершити третій виїзд і нову виправу. А щоб обсміяти незліченні скитання незліченних мандрованих рицарів, цілком вистачить двох його виїздів, одбутих ним на превелику втіху і радість усіх тих, до кого дійшли про них вісті, хай вони [670] наші країни чи там чужосторонці. Так ти спевниш свою християнську повинність, подавши благу пораду незичливцеві твоєму, а я буду щасливий і гордий тим, що перший сповна, як того бажав, утішився овочем писань твоїх, бо я не мав іншого бажання, як тільки викликати у людей оскому до брехливих і несусвітських історій, у рицарських книгах приточуваних; і от хай моя історія про достеменні подвиги Дон Кіхотові побиває і поб'є ці книги, так що невдовзі буде вже, безперечно, по них". А за тим — майтеся добре. Амінь.

Примітки

ПРИСВЯТА ГРАФОВІ ЛЕМОСЬКОМУ

С. 336. Граф Лемоський (Педро Фернандес де Кастро; (1576-1622) — відомий іспанський меценат. Окрім другої частини "Дон Кіхота", Сервантес присвятив графові Лемоському "Повчальні оповідки", "Комедії" і роман "Персілес та Сіхізмунда".

...мої комедії, оголошені друком до вистави на кону... — В добу Сервантеса драматург" робили навпаки: спершу ставили твори на сцені, а потім віддавали в друк.

...іншим Дон Кіхопом, що гуляє по світу...— Йдеться про неоковирне наслідуванні Сервантеса анонімним автором, який сховався під іменем Алонсо Фернандеса де Авельянеда і був уродженцем арагонського містечка Тордесільяса. Цей плагіатор видав 1614 року підроблену другу частину "Дон Кіхота".

...сам великий богдихан китайський...— Цією вигадкою про лист із Китаю Сервантес хотів підкреслити, як він бідує.

ПЕРЕДНЄ СЛОВО ДО ЧИТАЛЬНИКА

С. 337. ...законився, кажуть, у Тордесільясі, а народився в Таррагоні.— Згаданий апокриф "Дон Кіхота" вийшов друком у Таррагоні, а його автор називав себе уродженцем Тордесільяса.

...в найголоснішій битві...— себто в битві під Лепанто (17 жовтня 1571 р.), в якій Сервантес брав участь і втратив руку.

С. 338. ...тим і не можу я переслідувати духовної особи...— натяк на великого іспанського драматурга Лопе де Вега (1562-1635), суперника Сервантеса в літературі. Лопе де Вега й справді служив при священній інквізиції, а потім дістав сан священника.

С. 339. "Мінго-Ревільго" — сатиричні куплети XV в., спрямовані проти короля Енріке IV.

РОЗДІЛ I

С. 340-341. Лікурґ (бл. IX в. до н. е.), Солон (VI в. до н. е.) — законодавці давньої Греції, перший з них спартанець, другий афінянин.

С. 341. ...ні королю, ні пішаку...— прислів'я, побудоване на назвах шахових фігур,

означає: нікому на світі.

С. 345. Родамонте, Собріно, Рейнальдо, Роланд, Руджеро — герої поеми Аріосто "Роланд Несамовитий".

С. 347. Сакріпант — герой рицарських поем, шанувальник Анжелікн.

РОЗДІЛ III

С. 351. ...звався Самсонол...— натяк на біблійного велетня Самсона. Хламида святого Петра.— Одежа кліриків нічим не відрізнялася від одягу студентів. Чотири ступені у студентів називалися: остіарій (чергозій по кімнаті), лектор (читець [688] богослужбових книг), екзорцист (знавець латинських молитовних формул) та аколіт (церковний служка).

С. 353. ...в Мафтусліловому віці.— Мафтусаїл — біблійний персонаж, який, за переказом, прожив майже тисячу років.

С. 354. ...збірку Тостадових творів.— Тостадо — прізвище богослова Алонсо де Мадрігалья, який помер у 1450 р. Зібрання його творів складається зі ста двадцяти чотирьох томів, і ця його плодючість у письменстві стала прислів'ям.

РОЗДІЛ IV

С. 356. Злодій Брунель — персонаж поеми Аріосто "Роланд Несамовитий".

РОЗДІЛ V

С. 360. Марісанча (Санча, Санчіка) — зменшувальні імена Марі, оскільки в Іспанії діти могли брати ім'я батька складником свого імені і то іноді в зменшувальній або жіночій його формі.

С. 362. Уррака — донька короля Фернандо I Кастильського (пом. 1065 р.), героїня старовинного романсу. Дізнавшись, що батько позбавляє її спадщини, вона вирішує торгувати своїм тілом, а виручені гроші віддати на упокій батькової душі.

РОЗДІЛ VI

С. 366. ...великий кастільський віршник...— Наведені далі вірші взято з I елегії ліричного іспанського поета Гарсіласо де ла Вето (1503-1536), чиї твори дуже впливали на поетичні спроби Сервантеса.

...чи клітку, то й клітку, чи копирсалочку до зубів... — Майструвати клітки або виробляти копирсалочки до зубів вважалося в ті часи заняттям цілком можливим для гідальга.

РОЗДІЛ VIII

С. 373. ...тії вірші поета нашого...— тобто Гарсіласо де ла Веги, взяті з III еклоги, де оспівуються всі чотири німфи.

С. 374. Ротонда — римський Пантеон, збудований у I в. н. е.

Горацій Коклес, Муцій Сцевола, Курцій — безстрашні римські воїни і патріоти.

С. 375. Шпиль святого Петра — так у народі прозвали єгипетський обеліск, поставлений проти собору святого Петра у Римі. Слова Дон Кіхота про попів Юлія Цезаря, замуrowаний там в урну,— легенда.

РОЗДІЛ IX

С. 378. Зле скінчилось для французів...— початок популярного іспанського

романсу, присвяченого битві в Ронсельвальській ущелині.

...нехай би собі співав хоч і про Калаїноса...— Мавр Калаїнос — герой старовинного романсу, де оповідається, як він домагався кохання інфанти Севільї.

РОЗДІЛ X

С. 381. Любий друже, ви посланець...— рядки із старовинного романсу про популярного іспанського героя Бернардо дель Карпіо.

С. 383. ...лихая доля завзялась на мене...— рядок з еклоги Гарсіласо де ла Верн. [689]

РОЗДІЛ XI

С. 386. Харонів човен.— У грецькій міфології Харон перевозив через підземну ріку Стікс душі померлих.

РОЗДІЛ XII

С. 390. Ніз, Евріал — юнаки-бійці, з яких перший зголосився добровільно прийняти смерть, що загрожувала другому (Вергілій, "Енеїда").

Орест, Пілад.— У грецькій міфології син грецького царя Орест заприятелював з сином колхідського царя Піладом так щиро, що їхня дружба стала символом самопожертви.

Комиші списками стали...— вірші з роману іспанського письменника Переса де Іти (15447-1619?) "Громадянські війни в Гранаді". Комишами билися під час військових ігрищ.

С. 391. Другу друг плює у кашу...— рефрен старовинного романсу.

С. 392. Касільдея Вандальська (тобто Андалузька).— Прізвище утворене від назви германського племені вандалів, завойовників півдня Іспанії.

РОЗДІЛ XIV

С. 397. ...севільську велетку, що звуть Хіральда.— Хіральда — вежа Севільського собору, побудована маврами десь між 1184 і 1196 рр. У 1568 р. вона була увінчана статуєю Перемоги з розгорнутим знаменом (флюгером) у руці.

...знамениті бики в Гісанді...— п'ять величезних безформних статуй у містечку Гісандо.

С. 398. Хто славного подужав у двобої...— рядки з першої пісні епічної поеми Алонсо де Ерсільї "Араукана" (1567).

С. 399. ...два безміни воску — на свічки для церкви. Так карали членів релігійних братств за те, що вони порушили статут.

РОЗДІЛ XVI

С. 409. Глоса — в іспанській поезії середньовіччя і Відродження вірш із кількох строф, заключні рядки яких складаються в самостійну строфу, що містить головну думку всього вірша.

С. 411. ...на вигнання... на понтійські острови...— тобто на чорноморські (по-давньогрецькому Чорне море називається Понт Евксинський). Натяк на римського поета-вигнанця Овідія.

РОЗДІЛ XVII

.С. 414. Дон Мануель де Леон — славетний своєю хоробрістю рицар, зображений у романі Переса де Іти "Громадянські війни в Гранаді". Він безстрашно ввійшов до клітки з левами, куди його дама необачно впустила свою рукавичку.

РОЗДІЛ XVIII

С. 418. О, любі дари, знайдені на горі...— рядки з вірша Гарсіласо де ла Веги.

С. 420. Закони дистрибутивного й комутативного права — терміни, запозичені з Арістотелевої "Етики". Дистрибутивне (розподільче) означає розподіл благ і кар, що їх заслуговує якась особа. Комутативне (замінне) означає заміну однієї кари іншою. [690]

Богопохвальні та кардинальні чесноти — богословські терміни. Під богопохвальними чеснотами розумілися: віра, надія, милосердя; під кардинальними: обачливість, справедливість, мужність, поміркованість.

Людина-риба Ніколас (по-італійському Пеше Ніколас або Кола) — фантастичний плавець, напівриба-напівчоловік, легенда про якого виникла у XV в. на Сіцилії.

С. 422. ...як казав один віршописець...— Натяк на Хуана Баустісту де Вівара, відомого тодішнього імпровізатора.

РОЗДІЛ XIX

С. 426. Не можна ж, далебі, вимагати од саяжан, щоб вони говорили, як толедяни...— Уродженці області Саяго, як тоді вважали, говорили неправильною мовою, тоді як жителі Толедо подавали приклад зразкової класичної мови.

...Махалаонда — сільце під Мадридом, синонім глушини.

РОЗДІЛ XXI

С. 438. Казани єгипетські— За біблійним переказом, євреї, які були в єгипетській неволі й мали хоч якусь поживу в "казанах єгипетських", коли опинилися в пустелі, то пожалкували, що покинули Єгипет, де їм все-таки не загрожувала голодна смерть.

РОЗДІЛ XXII

С. 440. "Метаморфози або Овідій Гишпанський" — назва, вигадана Сервантесом як наслідування "Метаморфоз" римського поета Овідія.

Ангел Магдалини — флюгер на церкві святої Магдалини в Саламанці.

Каньйо де Весінгерра — канал для стоку нечистот у Кордові.

"Причинок до Вергілія Полідора".— Полідор Вергілій (бл. 1470— бл. 1555) — італійський гуманіст, автор славетного свого часу трактату "Про винахідників" (1499).

С. 442. Пречиста Скеля Франції — домініканський монастир, розташований на горі між Саламанкою та Сьюдад Родріго, де 1409 року було відкрито чудотворний лик Пречистої. Трійця свята Гаєтська — монастир і собор у місті Гаєта біля Неаполя.

Монтесінос, Дурандарт — герої старовинних іспанських романсів. Дурандарт, поранений у битві, помер на руках у Монтесіноса.

Белерма — його кохана.

РОЗДІЛ XXIII

С. 449. ...і що я хотів би стати Фуггером...— Фуггери — німецький банкірський дім XVI-XVII вв., що мав свої відділення в Іспанії.

Дон Педро Португальський — брат короля Генріха Мореплавця (1394-1460); 1424

року вирушив у подорож і відвідав усі відомі тоді країни Сходу.

РОЗДІЛ XXIV

С. 451. ...я знаю одного державця...— натяк на графа Лемоського, якому присвячено другу частину "Дон Кіхота".

С. 452. Сегідилья — пісня на зразок частівки, любовного або сатиричного спрямування. С. 453. Майорат — спадщина, що разом з титулом переходила до старшого сина. Теренцій — давньоримський сатирик (бл. 195-159 до н. є.). [691]

РОЗДІЛ XXV

С. 454. Рехідор — член міської чи сільської управи.

С. 456. ...визволив Мелісендру. — Мелісендра — героїня старовинних іспанських романсів. Мелісендру, доньку цісаря Карла Великого, викрали напередодні весілля маври. Визволив її жених Гайферос.

С. 457. Геркулесові стовпи — гори обабіч Гібралтару, місце одного з подвигів Геракла.

Велетка Андандона — персонаж роману "Амадіс Гальський", бридка жінка величезного зросту.

РОЗДІЛ XXVI

С. 460. Замовкли всі, тірійці і троянці — рядок з'Вергілієвої "Енеїди" в іспанському перекладі.

Дюрандалевий меч — меч Роланда, наділений чудодійною силою. С. 461. ...провести багатолюдними вулицями...— Єретиків возили верхи на ослі, попереду йшли герольди, позаду — варта.

Йдуть попереду герольди...— рядки з вірша відомого іспанського сатирика Франсіско Кеведо (1580-1645).

Неспюр — грецький цар-довгожитель, за переказом, помер у віці 300 років. С. 463. Вчора мав я ще державу...— рядки зі старовинного іспанського романсу.

РОЗДІЛ XXVII

С. 466. ...з берберійського бруну...— Берберією звалася тоді вся Північна Африка. С. 469. ...склало б трофей.— Греки зводили на місці перемоги пам'ятник у вигляді захопленої зброї.

РОЗДІЛ XXIX

С. 473. Рифейські гори.— Де ці гори, невідомо. Античні автори вважали, що десь на півночі.

Астролябія — прилад, щоб визначати розташування світил.

РОЗДІЛ XXXI

С. 481. Дуенья — служниця при багатій і знатній жінці, як правило, із зuboжілого дворянського роду.

РОЗДІЛ XXXII

С. 488. Паррасій, Тимант, Апеллес — грецькі живописці. Лізіпп — грецький скульптор.

РОЗДІЛ XXXIII

С. 493. ...фотель самого Сіда Руя Діаса Войовника.— Сід — великий феодал XI в., завдяки блискучому військовому талантові одвоював у маврів ціле королівство (Валенсію). Герцогиня має на увазі трон Сіда, захоплений у маврів.

С. 495. ...од волів, плугів та ярма одірвано ратая Вамбу...— Вамба (672-680) — останній король готської династії; за народним переказом (спростованим уже в добу Сервантеса) походив з селян. [692]

РОЗДІЛ XXXIV

С. 499. Фавіла — готський король; відбив перші наскоки арабів на Іспанію.

С. 500. Грек-Командор — прізвисько знаменитого еллініста, професора Саламанського університету Ернана Нуньеса де Гусмана, глави (командора) рицарського ордену Сант-Яго. Склав перший збірник народних прислів'їв та приказок.

С. 501. Ліргандей — персонаж рицарського роману.

РОЗДІЛ XXXV

С. 503. Діт — в античній міфології одне з імен Плутона, бога підземного царства. С. 505. Касик — вождь індіанців, у даному випадку червоношкірий.

РОЗДІЛ XXXVIII

С. 512. Мартоський горох — тобто дуже добірний. Місто Мартос (в Андалусії) славалося своїми злаками і овочами.

С. 513. Кандайське царство — тобто Індокитай. Коморинський мис — мис південного краю Індостану.

С. 514. Од любові ворогині горить мені в серці рана..— рядки з вірша італійського поета Серафіно Аквіліно (1466-1500).

Прийди раптом, смерте мила..— рядки з вірша іспанського поета Ескріба (кінець XV — початок XVI в.).

С. 515. ...десь на Гадючі острови затокарити.— Український відповідник цього прислів'я: де козам роги правлять.

Вінець Аріадни — у грецькій міфології коштовна прикраса, що її Діоніс подарував Аріадні.

Панкайський бальзам.— Панкая — вигадана африканська країна, звідки нібито вивозили добірний ладан, а також батькіщина фенікса (за Плінієм).

РОЗДІЛ XL

С. 518. Лотосі — містечко в Болівії, відоме своїми срібними копальнями.

С. 519. Беллерофонт — син корінфського царя; верхи на коні Пегасі подолав триголову вогнедишну Химеру.

Боот — сузір'я Волопас (по-грецькому).

Перітой — Тезеїв товариш. Боот і Перітой названі тут помилково замість Пірея та Ео, двох коней Сонця.

РОЗДІЛ XLI

С. 523. Зухвалий юнак — тобто Фаетон, який помчав у колісниці свого батька Феба назустріч Сонцю.

С. 524. ...ми вже вступили в другу сферу повітря...— Космографічні уявлення Дон

Кіхота належать ще докоперніковій системі світу. Вчення про небесні сфери почерпнуто з праць давньогрецького космографа Птолемея.

...історію про ліценціата Торральбу... Побачив навіч усю ту колотнечу, штурм і загибель Бурбона— Йдеться про сплюндрування Рима найманцями Карла V. Свідка всіх цих звірств Евхеніо Торральбу інквізиція звинуватила в чаклунстві.

С. 526. Семикози — тобто сім зірок, народна назва сузір'я Плеяд. [693]

РОЗДІЛ XLIV

С. 536. Великий кордовський поет — іспанський поет Хуан де Мена (1411-1456). С. 537. ...сього нового Енея...— натяк на головного героя Вергілієвої "Енеїди", який раптово покинув закохану в нього Дідону.

С. 538. Енарес, Харама, Тахо, Мансанарес, Пісуерга, Арланса — іспанські річки.

РОЗДІЛ XLV

С. 540. ...антиподів повсіденний знайдителю, прохолодливих судів благісний гойдателю, тут Тимбрію, там Фебе, ще де стрільне, а де-інде цілителю...— синоніми Феба, бога світла, медицини і поезії. Гойдателем судів Феба називали ось чому: напої виготовляли в мідних глеках, а потім охолоджували, поставивши в посудину, наповнену снігом, і гойдаючи її. Сонце ж викликає спрагу в людей.

РОЗДІЛ XLVI

С. 545. Квинтарня — музичний інструмент на зразок скрипки, але з товстішими струнами і більш низьким звучанням.

РОЗДІЛ L

С. 564. Аранхуеські фонтани.— Місто Аранхуес було знамените своїми чудовими фонтанами.

РОЗДІЛ LI

С. 572. ...стає пеньком, що царював над жабами...— за байкою римського байкаря Федра, Юпітер кинув жабам пеньок, щоб він царював над ними.

РОЗДІЛ LIV

С. 584. ...указ про вигнання...— Королівський указ про вигнання з Іспанії морисків (маврів вихрестів). Вони мали вирушити на кораблях до Африки, а майно їхнє підлягало конфіскації. Серед інших обвинувачень проти іспанських маврів особливо підкреслювалося те, що вони збиралися повстати проти іспанської влади і, з допомогою своїх африканських одноплемінників, заснувати в Андалусії незалежну мавританську державу.

РОЗДІЛ LV

С. 588. Палац Галіани — тобто "царські палати", "райська обитель". Галіана, за давніми переказами, була мавританською принцесою, що прийняла християнство і стала дружиною Карла Великого. Її батько збудував для неї пишний палац на березі Тахо, біля Толедо. Руїни його й досі називаються палацом Галіани.

РОЗДІЛ LVII

С. 595. Бірене лютий, зраднику Енею...— Бірен (Бірено), герой Аріостового "Роланда Несамовитого", покинув свою кохану, як і Еней Дідону. [694]

РОЗДІЛ LVIII

С. 599. Гриф-птиця — чудовисько, наполовину орел, наполовину лев.

Сципіон — славетний римський полководець Сципіон Африканський (185-129 до н. е.), що зруйнував Карфаген (146 до н. е.).

С. 600. ...ревнивий ковальський бог скував Венеру й Марса...— У грецькій міфології Вулкан, бог ковальства, закував у тонку залізну сіть свою дружину Венеру і Марса, бога війни, з яким вона його зраджувала.

С. 601. Еклога — пасторальний твір.

Гарсіласо — іспанський поет Гарсіласо де ла Вега.

Хіноенс — великий португальський поет (1524-1580).

Актеон — у міфології юнак-мисливець, що мав нещастя побачити богиню Діану під час купання; щоб покарати його за цей блюзнірський вчинок, богині перекинули його в оленя, якого одразу розшарпали мисливські пси.

РОЗДІЛ LX

С. 610. Тут ти, зраднику, й помреш...— рядок зі старовинного іспанського романсу.

С. 611. ...ми вже десь недалеко Барселони.— В ті часи Барселона та її околиці часто зазнавали нападів розбишак.

Озіріс — єгипетський бог. Роке сплутав Озіріса з Бузірісом, легендарним тираном сцилійським.

РОЗДІЛ LXI

С. 617. ...світова зоря як і не голубила вуха...— Цей образ пов'язаний з тим, що уламки статуї на честь Мемнона, сина Аврори, світової зорі, при першому промінні сонця бриніли, як порвані струни. За легендою, так Мемнон відгукується на вітання своєї матері.

РОЗДІЛ LXII

С. 620. Шотландчик — астролог-шарлатан, що жив у Пармі наприкінці XVI в.

С. 625. Верховони з кільцями — змагання вершників, під час якого треба було просилити списа в кільце.

С. 626. "Вірний пастух" — пастораль італійського поета Гваріні (1537-1612).

"Аманта" — пастораль італійського поета Торквато Тассо (1544-1595).

"Світоч душі" — трактат ченця домініканця Феліпе де Менесеса.

...діждеться свинка свого Мартинка.— Свиней кололи на Мартинів день (11 листопада).

РОЗДІЛ LXIII

С. 628. Монжуїк— фортеця на пагорбі біля Барселони.

РОЗДІЛ LXIV

С. 633. Левантійські береги — тобто східне узбережжя Піренейського півострова.

РОЗДІЛ LXV

С. 638. Бернардіно де Веласко — комісар, який наглядав за виселенням морисків, людина дуже жорстока.

...очі Аргусові...— Аргус — у міфології стоокий велетень, наглядав за коханою

Юпітера, яку було обернуто коровою. [695]

РОЗДІЛ LXIX

С. 650. Мінос, Радамант — у міфології судді в підземному царстві Плутона. Немврод — легендарний цар давньої Халдеї, будував Вавілонську вежу, щоб дістатись до неба.

РОЗДІЛ LXX

С. 654. Ти, до скарг байдужий, як той мармур — рядок з вірша Гарсіласо де ла Веги.

РОЗДІЛ LXXIII

С. 664. ...він вичепурений краще за Мінга.— Йдеться про сатиричні куплети Мінго-Ревульго (див. приміт. до переднього слова другої частини "Дон Кіхота"). В першій строфі мовиться про вбрання Мінга: синій жупан і малинова куцина.

С. 667. Гей, пастуше, звідки ти...— рядки з народної пісні.

РОЗДІЛ LXXIV

С. 667. ...еклогу куди сильнішу від Саннадзарових...— Джйкомо Саннадзаро — італійський письменник (1456-1530), автор славетного в епоху Відродження пастушого роману "Аркадія" (1504).

С. 670. ...сім грецьких міст сперечалися за Гомера.— Афіни, Смирна, Родос, Колофон, Саламин, Хіос та Аргос марно сперечалися, доводячи, що кожному з них належить честь бути батьківщиною великого поета.

...переносити їх до Старої Кастілії...— Наприкінці підробленої другої частини "Дон Кіхота" плагіатор нахвалявся розповісти про пригоди Рицаря Сумного Образу в Саламанці, Авілі та Вальядоліді (Старій Кастілії).

Анатоль ПЕРЕПАДЯ